

مدروانج حیات
تألیف علی اصغر میرزا

پیشکش کنندہ

رضا یحیٰوی ڈی ویسٹری میونسپلٹی

سوانح حیات

“قاضی علی کبر رازی“

[1891 = 1310 / 1895 = 1315]

— منتخب —

قاضی علی مردان



— تقدیر و مقدمہ —

ڈاکٹر عبدالخالق راز سومرو

مسیحی حق پرست اور مسلمانوں کے درمیان

| | |
|---------------------|----------------------------------|
| کتاب | ● سورج مہمان قاضی علی محمد دہلوی |
| ظاہرہ | ● غلام غنیار |
| دفتر | ● پھر پھر |
| سال | ● ۱۹۸۵ء |
| کاشیگل جٹا شیخ | ● قاضی اعجاز تودید |
| لیڈ آؤٹ پکٹریٹ پیشی | ● قتلاح والی پکٹریٹ |
| شعورہ مہاراجا کر | ● محمد علی مختار |
| پہلے بند | ● قاضی علی محمد دہلوی |
| چیمبر | ● غلام رسول حسین |
| کشیڑنگ | ● عابد علی شنگھری |
| ہاشینہنگ | ● اسد علی شنگھری |
| | ● محمد احمد شریفی |
| | ● محمد احمد شریفی |
| مکملہ | ● عبد الفتاح شریفی |
| | ● حایہ دہلیا |

فهرست

| نمبر | عنوان | نویسنده | صفحه |
|------|-------------|---------------------------|-------|
| ۱- | پنجتنی مرقی | دستی عالی مرغان | (الف) |
| ۲- | پیش لفظ | دکتر عبدالخالق راز "سورو" | (ب) |
| ۳- | مقدمه | دکتر | ۱ |

(پانگون پهریون)

(باب پهریون)

| | | | | |
|-----|-----|-----|----|------------------------|
| ۱۱۵ | --- | --- | ۱- | تعارف |
| ۱۱۹ | --- | --- | ۲- | ولادت |
| ۱۲۲ | --- | --- | ۳- | محبوب و نسب |
| ۱۳۰ | --- | --- | ۴- | تلقیم و تربیت |
| ۱۳۰ | --- | --- | ۵- | از جوانی زندگی و اولاد |

(باب بیون)

| | | | | |
|-----|-----|-----|----|---|
| ۱۳۶ | --- | --- | ۱- | سجای زندگی و خدمتوں |
| ۱۴۰ | --- | --- | ۲- | سرکاری ملازمتوں و مردم جون پانگی خدا جیوں |
| ۱۵۵ | --- | --- | ۳- | شخصیت و کربان |

(باب تیون)

| | | | | |
|-----|-----|-----|----|-------------------------|
| ۱۵۶ | --- | --- | ۱- | منصب و عقیدو |
| ۱۶۲ | --- | --- | ۲- | دست بیعت و روحانی تعلیم |

(۲)

| صفحہ | رقم | عنوان | صفحہ |
|------|------|-----------------------------------|------|
| ۱۶۸ | ۱۰۰۰ | گھروں کی آگ و بھڑک اور بھڑک | ۱۰ |
| ۱۶۹ | ۱۰۰۰ | میراثہ اور گھر کے شریفی اور زراعت | ۱۱ |
| ۱۷۱ | ۱۰۰۰ | لوگوں کی زندگی اور بھڑک | ۱۲ |
| ۱۷۲ | ۱۰۰۰ | میراثہ اور گھر کے شریفی اور زراعت | ۱۳ |
| ۱۷۳ | ۱۰۰۰ | میراثہ اور گھر کے شریفی اور زراعت | ۱۴ |

(باب چوتھ)

| | | | |
|-----|------|-----------------------------------|----|
| ۱۷۴ | ۱۰۰۰ | میراثہ اور گھر کے شریفی اور زراعت | ۱۵ |
| ۱۷۵ | ۱۰۰۰ | میراثہ اور گھر کے شریفی اور زراعت | ۱۶ |
| ۱۷۶ | ۱۰۰۰ | میراثہ اور گھر کے شریفی اور زراعت | ۱۷ |

(باب پنجم)

| | | | |
|-----|------|-----------------------------------|----|
| ۱۷۷ | ۱۰۰۰ | میراثہ اور گھر کے شریفی اور زراعت | ۱۸ |
| ۱۷۸ | ۱۰۰۰ | میراثہ اور گھر کے شریفی اور زراعت | ۱۹ |
| ۱۷۹ | ۱۰۰۰ | میراثہ اور گھر کے شریفی اور زراعت | ۲۰ |
| ۱۸۰ | ۱۰۰۰ | میراثہ اور گھر کے شریفی اور زراعت | ۲۱ |
| ۱۸۱ | ۱۰۰۰ | میراثہ اور گھر کے شریفی اور زراعت | ۲۲ |

(باب ششم)

| | | | |
|-----|------|-----------------------------------|----|
| ۱۸۲ | ۱۰۰۰ | میراثہ اور گھر کے شریفی اور زراعت | ۲۳ |
| ۱۸۳ | ۱۰۰۰ | میراثہ اور گھر کے شریفی اور زراعت | ۲۴ |
| ۱۸۴ | ۱۰۰۰ | میراثہ اور گھر کے شریفی اور زراعت | ۲۵ |
| ۱۸۵ | ۱۰۰۰ | میراثہ اور گھر کے شریفی اور زراعت | ۲۶ |
| ۱۸۶ | ۱۰۰۰ | میراثہ اور گھر کے شریفی اور زراعت | ۲۷ |

(۲)

(باب سكون)

| شماره | تاریخ | موضوع | شماره |
|-------|-------|------------------------------|-------|
| ۳۰۴ | --- | تاریخ سكون | ۱۰ |
| ۳۰۵ | --- | تاریخ سكون | ۱۱ |
| ۳۰۶ | --- | (الف) سكون احمد خان "سكون" | ۱۲ |
| ۳۰۷ | --- | (ب) سكون احمد خان "سكون" | ۱۳ |
| ۳۰۸ | --- | (ت) سكون احمد خان "سكون" | ۱۴ |
| ۳۰۹ | --- | سكون احمد خان | ۱۵ |

(باب سكون)

تاریخ سكون احمد خان

سكون احمد خان

| | | |
|-----|---------------|----|
| ۳۱۰ | سكون احمد خان | ۱۶ |
| ۳۱۱ | سكون احمد خان | ۱۷ |
| ۳۱۲ | سكون احمد خان | ۱۸ |
| ۳۱۳ | سكون احمد خان | ۱۹ |
| ۳۱۴ | سكون احمد خان | ۲۰ |
| ۳۱۵ | سكون احمد خان | ۲۱ |
| ۳۱۶ | سكون احمد خان | ۲۲ |
| ۳۱۷ | سكون احمد خان | ۲۳ |
| ۳۱۸ | سكون احمد خان | ۲۴ |
| ۳۱۹ | سكون احمد خان | ۲۵ |
| ۳۲۰ | سكون احمد خان | ۲۶ |
| ۳۲۱ | سكون احمد خان | ۲۷ |
| ۳۲۲ | سكون احمد خان | ۲۸ |

| نمبر | عنوان | صفحات |
|------|-------------------------------------|-------|
| ۱۴ | صوفي جهانگیر، شاعر اور | ۲۱۶ |
| ۱۵ | ادارہ مجلہ برصغیر، شاعر اور | ۲۱۷ |
| ۱۶ | صوفي آزاد، ڈوٹری | ۲۱۸ |
| ۱۷ | عبد اللہ احمد، نثر | ۲۱۹ |
| ۱۸ | عبدالحی قاسمی، رومنویس | ۲۲۰ |
| ۱۹ | محمود گل قاسمی، رومنویس | ۲۲۱ |
| ۲۰ | صوفي حسین بخش، ڈوٹری | ۲۲۲ |
| ۲۱ | جلالہ دہلوی، ڈوٹری | ۲۲۳ |
| ۲۲ | محمد حسن و گل حسن انصاری، نثر و نثر | ۲۲۴ |
| ۲۳ | محمد اسلم رحمان، نثر | ۲۲۵ |
| ۲۴ | محمد انصاری، نثر و نثر | ۲۲۶ |
| ۲۵ | محمد اللہ قاسمی، نثر | ۲۲۷ |
| ۲۶ | احمد علی، نثر و نثر | ۲۲۸ |
| ۲۷ | آفاق احمد، نثر، سرپرست | ۲۲۹ |
| ۲۸ | علمی جہانگیر، نثر و نثر | ۲۳۰ |
| ۲۹ | نور محمد، نثر، نثر (نثر) | ۲۳۱ |
| ۳۰ | جوگلی، نثر (نثر) | ۲۳۲ |
| ۳۱ | نور محمد، نثر، نثر (نثر) | ۲۳۳ |
| ۳۲ | نور محمد، نثر، نثر (نثر) | ۲۳۴ |
| ۳۳ | نور محمد، نثر، نثر (نثر) | ۲۳۵ |

(پانچون نمونہ)

نثری ادب جو نثری ادب کی مثالوں

۱۔ کمال محمد محمد قاسمی، نثری ادب کی مثالوں، لاہور ۱۹۳۳ء

| نمبر | موضوع | نکته | صفحه |
|------|-------------------|----------------------------|------|
| ۱-۱ | خلق شعری | مدار ثواب قرآنی، روزی | ۳۴۳ |
| ۱-۲ | تعبیراتی در تفسیر | و اکثر مبین حدیث حدیثی | ۳۴۴ |
| ۱-۳ | مکاتبات و یادگیری | صفت حدیث حدیثی، حدیثی | ۳۴۵ |
| ۱-۴ | حدیث حدیثی | و حدیث حدیثی، حدیثی، حدیثی | ۳۴۶ |
| ۱-۵ | حدیث حدیثی | حدیث حدیثی، حدیثی | ۳۴۷ |
| ۱-۶ | حدیث حدیثی | حدیث حدیثی، حدیثی | ۳۴۸ |
| ۱-۷ | حدیث حدیثی | حدیث حدیثی، حدیثی | ۳۴۹ |
| ۱-۸ | حدیث حدیثی | حدیث حدیثی، حدیثی | ۳۵۰ |
| ۱-۹ | حدیث حدیثی | حدیث حدیثی، حدیثی | ۳۵۱ |
| ۱-۱۰ | حدیث حدیثی | حدیث حدیثی، حدیثی | ۳۵۲ |
| ۱-۱۱ | حدیث حدیثی | حدیث حدیثی، حدیثی | ۳۵۳ |
| ۱-۱۲ | حدیث حدیثی | حدیث حدیثی، حدیثی | ۳۵۴ |
| ۱-۱۳ | حدیث حدیثی | حدیث حدیثی، حدیثی | ۳۵۵ |
| ۱-۱۴ | حدیث حدیثی | حدیث حدیثی، حدیثی | ۳۵۶ |
| ۱-۱۵ | حدیث حدیثی | حدیث حدیثی، حدیثی | ۳۵۷ |
| ۱-۱۶ | حدیث حدیثی | حدیث حدیثی، حدیثی | ۳۵۸ |
| ۱-۱۷ | حدیث حدیثی | حدیث حدیثی، حدیثی | ۳۵۹ |
| ۱-۱۸ | حدیث حدیثی | حدیث حدیثی، حدیثی | ۳۶۰ |
| ۱-۱۹ | حدیث حدیثی | حدیث حدیثی، حدیثی | ۳۶۱ |
| ۱-۲۰ | حدیث حدیثی | حدیث حدیثی، حدیثی | ۳۶۲ |
| ۱-۲۱ | حدیث حدیثی | حدیث حدیثی، حدیثی | ۳۶۳ |
| ۱-۲۲ | حدیث حدیثی | حدیث حدیثی، حدیثی | ۳۶۴ |
| ۱-۲۳ | حدیث حدیثی | حدیث حدیثی، حدیثی | ۳۶۵ |
| ۱-۲۴ | حدیث حدیثی | حدیث حدیثی، حدیثی | ۳۶۶ |
| ۱-۲۵ | حدیث حدیثی | حدیث حدیثی، حدیثی | ۳۶۷ |
| ۱-۲۶ | حدیث حدیثی | حدیث حدیثی، حدیثی | ۳۶۸ |
| ۱-۲۷ | حدیث حدیثی | حدیث حدیثی، حدیثی | ۳۶۹ |
| ۱-۲۸ | حدیث حدیثی | حدیث حدیثی، حدیثی | ۳۷۰ |
| ۱-۲۹ | حدیث حدیثی | حدیث حدیثی، حدیثی | ۳۷۱ |
| ۱-۳۰ | حدیث حدیثی | حدیث حدیثی، حدیثی | ۳۷۲ |
| ۱-۳۱ | حدیث حدیثی | حدیث حدیثی، حدیثی | ۳۷۳ |
| ۱-۳۲ | حدیث حدیثی | حدیث حدیثی، حدیثی | ۳۷۴ |
| ۱-۳۳ | حدیث حدیثی | حدیث حدیثی، حدیثی | ۳۷۵ |
| ۱-۳۴ | حدیث حدیثی | حدیث حدیثی، حدیثی | ۳۷۶ |
| ۱-۳۵ | حدیث حدیثی | حدیث حدیثی، حدیثی | ۳۷۷ |
| ۱-۳۶ | حدیث حدیثی | حدیث حدیثی، حدیثی | ۳۷۸ |
| ۱-۳۷ | حدیث حدیثی | حدیث حدیثی، حدیثی | ۳۷۹ |
| ۱-۳۸ | حدیث حدیثی | حدیث حدیثی، حدیثی | ۳۸۰ |
| ۱-۳۹ | حدیث حدیثی | حدیث حدیثی، حدیثی | ۳۸۱ |
| ۱-۴۰ | حدیث حدیثی | حدیث حدیثی، حدیثی | ۳۸۲ |
| ۱-۴۱ | حدیث حدیثی | حدیث حدیثی، حدیثی | ۳۸۳ |
| ۱-۴۲ | حدیث حدیثی | حدیث حدیثی، حدیثی | ۳۸۴ |
| ۱-۴۳ | حدیث حدیثی | حدیث حدیثی، حدیثی | ۳۸۵ |
| ۱-۴۴ | حدیث حدیثی | حدیث حدیثی، حدیثی | ۳۸۶ |
| ۱-۴۵ | حدیث حدیثی | حدیث حدیثی، حدیثی | ۳۸۷ |
| ۱-۴۶ | حدیث حدیثی | حدیث حدیثی، حدیثی | ۳۸۸ |
| ۱-۴۷ | حدیث حدیثی | حدیث حدیثی، حدیثی | ۳۸۹ |
| ۱-۴۸ | حدیث حدیثی | حدیث حدیثی، حدیثی | ۳۹۰ |
| ۱-۴۹ | حدیث حدیثی | حدیث حدیثی، حدیثی | ۳۹۱ |
| ۱-۵۰ | حدیث حدیثی | حدیث حدیثی، حدیثی | ۳۹۲ |

| نمبر | حوالہ | لیکھ | نمبر |
|------|---------------------------|-----------------------------------|------|
| ۲۸۰ | مجلد اولیٰ منکاش جو | جنوبی مولائی، لاڑکانہ | ۲۸۰ |
| | ۵۵ طرح | | |
| ۲۸۱ | مجلدات جو اہل | عبدالاکبر محمدی، حاکم لہی | ۲۸۱ |
| ۲۸۲ | قاسمی جو اکثر درازی | مولیٰ آزاد، ٹوٹکری | ۲۸۲ |
| ۲۸۳ | محمد مظہر لہی | روبر علی بلوچ کوٹ پٹان، خٹک درازی | ۲۸۳ |
| ۲۸۴ | پڑی وٹ ہل | راہی ہل، ملہر گورد | ۲۸۴ |
| | ازدہل پانچ و | | |
| ۲۸۵ | نوازیہ جی شخصیت | اکبر محمد پٹری، لیوہلا | ۲۸۵ |
| | منہا جی نظر و | | |
| ۲۸۶ | نوازیہ دہر قاسمی | روبر محمد جعفری، پٹری | ۲۸۶ |
| | جلی لکیر | | |
| ۲۸۷ | نوازیہ جو پردہ | ایوانک پڑی، محمد پڑی | ۲۸۷ |
| | قاسمی جلی لکیر | | |
| ۲۸۸ | مظہر شخصیت | جلالہ جانی، اہل | ۲۸۸ |
| ۲۸۹ | برہم علی لکیر، نوازیہ | ملہ علی اللہ، اہل | ۲۸۹ |
| ۲۹۰ | مولیٰ دلی ٹوٹی | روبر محمد بلوچ، سکر | ۲۹۰ |
| ۲۹۱ | کچل جو شخصیت سند | لاکھو دہر جانی، پٹری | ۲۹۱ |
| ۲۹۲ | مداہیات دلی لکیر | محمد پٹری، ٹوٹکری | ۲۹۲ |
| ۲۹۳ | آد قاسمی جلی لکیر، نوازیہ | روبر محمد جعفری، پٹری | ۲۹۳ |
| ۲۹۴ | منہا جی جو سکر | دلکھ نو محمد پٹری، سکر لہی | ۲۹۴ |
| ۲۹۵ | کھک سکر ملہ | دلکھ نو محمد پٹری، سکر لہی | ۲۹۵ |
| ۲۹۶ | مہر علی جو مولیٰ | نظام الدین شمس، سکر لہی | ۲۹۶ |
| ۲۹۷ | مہر ملہ | محمد پٹری، سکر لہی | ۲۹۷ |
| ۲۹۸ | نوازیہ تروٹکری | علی محمد راجہ، سکر لہی | ۲۹۸ |
| ۲۹۹ | سکر جو سکر | منہا جی، پٹری | ۲۹۹ |
| | | پٹری، نوازیہ | ۳۰۰ |

| نمبر | حوالا | ليکڪ | صلم |
|------|-----------------------|-----------------------------------|-----|
| ۵۰۰ | سیدھی سلاط | غیر محدث کو کر، جیت آباد | ۴۴۰ |
| ۵۰۱ | میرزا قليچ علی الحکیم | حسین بخش لاکھ، گیسٹ | ۴۴۱ |
| | نوروزی مرحوم | | |
| ۵۰۲ | علیقلہ جلیو | ڈاکٹر عبدالغفار جونیجو، جاوہر پور | ۴۴۲ |
| ۵۰۳ | حلیت جو خانہ جی | پروانو من، حیدر آباد | ۴۴۳ |
| ۵۰۴ | حیدر حلیت | حیدر سلطان قاضی، مورو | ۴۴۴ |
| ۵۰۵ | حیدر لاکر | حیدر سلطان قاضی، مورو | ۴۴۵ |
| ۵۰۶ | حیدر خان مور | ڈاکٹر عبدالغفار خان، مورو | ۴۴۶ |
| ۵۰۷ | عزیز ادیب، بان طریت | سلطان حسن، مانیم، لاہور | ۴۴۷ |
| ۵۰۸ | حکیم محمد دریا | ایاز رحیمانی، سکر | ۴۴۸ |
| ۵۰۹ | حکیم الامی | آزاد شاہ صدیقی، رانی پور | ۴۴۹ |
| ۵۱۰ | حکیم شمسیت | غلام الدین مہدی، سکر | ۴۵۰ |
| ۵۱۱ | حکیم مراد مراد | حیدر علی علی، لکھنؤ | ۴۵۱ |
| ۵۱۲ | سید سید علی جوہر | ڈاکٹر عبدالغفار، لاہور | ۴۵۲ |
| ۵۱۳ | ام غفر علی اکبر | ڈاکٹر جونیجو، نور شاہ | ۴۵۳ |
| | | گڑھی باغ | |
| ۵۱۴ | سیدھی حلیت | محمد یحیٰ، لکھنؤ، مورو | ۴۵۴ |
| ۵۱۵ | سج جو سکوت | سید علی رضا شاہ جیلانی، گیسٹ | ۴۵۵ |
| ۵۱۶ | چلو علی اکبر مرحوم | حبیب شاہ صدیقی، پٹن | ۴۵۶ |
| ۵۱۷ | چول جو سچو خانق | پیرا امیر، ایچ، سکس زیور | ۴۵۷ |
| ۵۱۸ | نور شریف جو گھوڑ | امیر، امیر گھوڑی، مورو، رانی پور | ۴۵۸ |
| ۵۱۹ | مورن خان حلیت | غلام الدین سکری، رانی پور | ۴۵۹ |
| ۵۲۰ | سیدھی حلیت | ڈاکٹر عبدالغفار، لکھنؤ | ۴۶۰ |
| ۵۲۱ | حیدر مہدی | مفت اکبر، لکھنؤ، لکھنؤ | ۴۶۱ |
| ۵۲۲ | حلیت و سکوت | غلام ربانی، اگرہی، اسلام آباد | ۴۶۲ |

| نمبر | موضوع | نکته | صفحہ |
|------|------------------|-----------------------------|------|
| ۱۰۰ | سجل سو پیر چکر | حصہ سو و دوں پور قبہ | ۱۰۰ |
| | | ملاکین چاندیور طبع راجہ پور | |
| ۱۰۱ | ۱ - دھن علی حکم | مکمل ملک سب سولہ | ۱۰۱ |
| | ۲ - چلو قتل | پرچوسم نقل عدوی، حکم لکھی | ۱۰۲ |
| ۱۰۲ | ۳ - سوو طلق | سووی نقل گنہ، چکر چپی | ۱۰۳ |
| ۱۰۳ | ۴ - مقرر سوو ملک | سوی آرم پھوسم سکر | ۱۰۴ |

(د'گڑون چوٹون)

شہری، جو کہلہ کی ڈالو

| | | | |
|-----|------|-------------------------------|-----|
| ۱۰۴ | ۱ - | مکمل چکر سولہ سوو سوو سوو سوو | ۱۰۴ |
| ۱۰۵ | ۲ - | و ڈالو سوو سوو سوو سوو سوو | ۱۰۵ |
| ۱۰۶ | ۳ - | چکر سوو سوو سوو سوو سوو سوو | ۱۰۶ |
| ۱۰۷ | ۴ - | اسد چکر سوو سوو سوو سوو سوو | ۱۰۷ |
| ۱۰۸ | ۵ - | و سوو سوو سوو سوو سوو سوو | ۱۰۸ |
| ۱۰۹ | ۶ - | اسد سوو سوو سوو سوو سوو سوو | ۱۰۹ |
| ۱۱۰ | ۷ - | سوو سوو سوو سوو سوو سوو سوو | ۱۱۰ |
| ۱۱۱ | ۸ - | سوو سوو سوو سوو سوو سوو سوو | ۱۱۱ |
| ۱۱۲ | ۹ - | سوو سوو سوو سوو سوو سوو سوو | ۱۱۲ |
| ۱۱۳ | ۱۰ - | سوو سوو سوو سوو سوو سوو سوو | ۱۱۳ |
| ۱۱۴ | ۱۱ - | سوو سوو سوو سوو سوو سوو سوو | ۱۱۴ |
| ۱۱۵ | ۱۲ - | سوو سوو سوو سوو سوو سوو سوو | ۱۱۵ |
| ۱۱۶ | ۱۳ - | سوو سوو سوو سوو سوو سوو سوو | ۱۱۶ |
| ۱۱۷ | ۱۴ - | سوو سوو سوو سوو سوو سوو سوو | ۱۱۷ |
| ۱۱۸ | ۱۵ - | سوو سوو سوو سوو سوو سوو سوو | ۱۱۸ |
| ۱۱۹ | ۱۶ - | سوو سوو سوو سوو سوو سوو سوو | ۱۱۹ |
| ۱۲۰ | ۱۷ - | سوو سوو سوو سوو سوو سوو سوو | ۱۲۰ |

| | | |
|-----|-------------------------------|----|
| ۵۹۸ | واکسر عبدالغنی "ر" خلیج | ۵۰ |
| ۵۹۹ | والمر دسی "دسی" مردان | ۵۱ |
| ۶۰۰ | انقره رحان "انقره" سرچشمه | ۵۲ |
| ۶۰۱ | ناحیه عبدالغنی "دسی" حیدرآباد | ۵۳ |

(پائون پنجنون)

اخباری قیمت نام و تعداد

| | | |
|-----|---------------------------|----|
| ۶۰۲ | جلال واکسر "دسی" حیدرآباد | ۵۴ |
| ۶۰۳ | جلال واکسر "دسی" حیدرآباد | ۵۵ |
| ۶۰۴ | جلال واکسر "دسی" حیدرآباد | ۵۶ |
| ۶۰۵ | جلال واکسر "دسی" حیدرآباد | ۵۷ |
| ۶۰۶ | جلال واکسر "دسی" حیدرآباد | ۵۸ |
| ۶۰۷ | جلال واکسر "دسی" حیدرآباد | ۵۹ |
| ۶۰۸ | جلال واکسر "دسی" حیدرآباد | ۶۰ |
| ۶۰۹ | جلال واکسر "دسی" حیدرآباد | ۶۱ |
| ۶۱۰ | جلال واکسر "دسی" حیدرآباد | ۶۲ |
| ۶۱۱ | جلال واکسر "دسی" حیدرآباد | ۶۳ |
| ۶۱۲ | جلال واکسر "دسی" حیدرآباد | ۶۴ |
| ۶۱۳ | جلال واکسر "دسی" حیدرآباد | ۶۵ |
| ۶۱۴ | جلال واکسر "دسی" حیدرآباد | ۶۶ |
| ۶۱۵ | جلال واکسر "دسی" حیدرآباد | ۶۷ |
| ۶۱۶ | جلال واکسر "دسی" حیدرآباد | ۶۸ |
| ۶۱۷ | جلال واکسر "دسی" حیدرآباد | ۶۹ |
| ۶۱۸ | جلال واکسر "دسی" حیدرآباد | ۷۰ |
| ۶۱۹ | جلال واکسر "دسی" حیدرآباد | ۷۱ |
| ۶۲۰ | جلال واکسر "دسی" حیدرآباد | ۷۲ |

- ۱۸- هندیوار مشهور گیت
۱۹- روزنامہ عبرت حیدرآباد
۲۰- اہل حق علیہ السلام سے کراچی
۲۱- روزنامہ عبرت حیدرآباد
۲۲- ہندیوار اولیٰ سنہ دلو
۲۳- لکھنؤ سنہ دلو
۲۴- روزنامہ جنگ کراچی
۲۵- ہندیوار "ندج سلام" خرمپور
۲۶- روزنامہ عبرت حیدرآباد
۲۷- حلال پاکستان کراچی
۲۸- عبرت حیدرآباد
۲۹- کتاب حیات آباد
۳۰- ہندیوار اولیٰ سنہ دلو
۳۱- ہندیوار شہید شکارپور
۳۲- شہید روزنامہ جنگ کراچی
- ۱- نومبر ۱۹۸۱ء ج ۵۱۰
۲- نومبر ۱۹۸۱ء ج ۵۱۱
۳- نومبر ۱۹۸۱ء ج ۵۱۱
۴- نومبر ۱۹۸۱ء ج ۵۱۱
۵- نومبر ۱۹۸۱ء ج ۵۱۱
۶- نومبر ۱۹۸۱ء ج ۵۱۱
۷- نومبر ۱۹۸۱ء ج ۵۱۲
۸- نومبر ۱۹۸۱ء ج ۵۱۲
۹- نومبر ۱۹۸۱ء ج ۵۱۳
۱۰- نومبر ۱۹۸۱ء ج ۵۱۳
۱۱- نومبر ۱۹۸۱ء ج ۵۱۳
۱۲- نومبر ۱۹۸۱ء ج ۵۱۳
۱۳- نومبر ۱۹۸۱ء ج ۵۱۳
۱۴- نومبر ۱۹۸۱ء ج ۵۱۳
۱۵- نومبر ۱۹۸۱ء ج ۵۱۳
۱۶- نومبر ۱۹۸۱ء ج ۵۱۳
۱۷- نومبر ۱۹۸۱ء ج ۵۱۳
۱۸- نومبر ۱۹۸۱ء ج ۵۱۳
۱۹- نومبر ۱۹۸۱ء ج ۵۱۳
۲۰- نومبر ۱۹۸۱ء ج ۵۱۳
۲۱- نومبر ۱۹۸۱ء ج ۵۱۳
۲۲- نومبر ۱۹۸۱ء ج ۵۱۳
۲۳- نومبر ۱۹۸۱ء ج ۵۱۳
۲۴- نومبر ۱۹۸۱ء ج ۵۱۳
۲۵- نومبر ۱۹۸۱ء ج ۵۱۳
۲۶- نومبر ۱۹۸۱ء ج ۵۱۳
۲۷- نومبر ۱۹۸۱ء ج ۵۱۳
۲۸- نومبر ۱۹۸۱ء ج ۵۱۳
۲۹- نومبر ۱۹۸۱ء ج ۵۱۳
۳۰- نومبر ۱۹۸۱ء ج ۵۱۳
۳۱- نومبر ۱۹۸۱ء ج ۵۱۳
۳۲- نومبر ۱۹۸۱ء ج ۵۱۳



MISS MARY E. BROWN
BORN 1865



وی سی ر ۹۴۳
۲۰۰۰ ۳۰۰۰ ۳۰۰۰ ۳۰۰۰ ۳۰۰۰

ہندوستانی طرفان

[illegible]

عزیز و محترم ہونے کی وجہ سے اس کی طرف سے جو کچھ بھی ہوگا وہ سب کچھ ہی ہوگا۔

[illegible]

١٠ رَحْمَةُ اللهِ وَكَرَمُهُ، صَبَّحَ يَوْمَهُ مُبَارَكًا

لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، الْهَيْبَةُ وَتَرْبَةُ عَمْرٍاءِ عَمِي تَعَالَى

مندي جو ٻن ذات، ٻن ٻوي ڀاڱو سڙي.

ہی اصرار کیا کہ جی سوانح حیات میں موجودہ مادی دور و ملک
کتیل اعلیٰ و روحانی درس آہی۔ چھٹی پڑھیں۔ اس طرز شجرہ
در شجرہ سالوں میں رہتانی میں ہی لکھی ہیں۔

هاتفي سندوق منشي هئي ۽ شل سندن دٻت مڪو، هڪل سڃاڻي ۽
تحرير سڃاڻي هڪل تي ٿيندو رهي. ان لاءِ هن بزرگ ٻان ۽ سموري
هڪل سڃاڻي رهيو ۽ هنن ٿوري وڙلور اسٽيت هي ٻان لاءِ ٻان
ٻنڙ ٿيندو رهيو.

سب سے پہلے کسی آدمی کو کسی ایسے علم سے متعلق جیسا کہ ہماری
 عقل و مشورہ سمجھ کر سمجھیں۔ اللہ تعالیٰ ہر آدمی کو توفیق عطا فرمائی
 کہ جس سے اس علم کی خدمت حاصل ہو سکے اور اس علم کو
 اس روح کی بنیاد پر حاصل ہو سکے۔ (سیر)

حت ولېکه لنگل و مله مرکز لمان لمروري نمره بر حاکت و
سا سائنس بيدي ته اسلحه چي داسه عبدالخالق "وار" سووري
و پروفسر عبد اعل لاه بخاري چي په پوهنځي ليسي وقت حکامي
مکتب تي نظر نفسي حکمي و حکمراني په پوهنځي لاتي و قابل مشورا
وقت بوقت سرور مله حق کسي قلم چي لاه آغا حسن لاهل
لان شکر گذر احيان و دسور سکه اسلحه فرقه و لاتي داسي آء
مکتب و ساري و حکمراني ان خدمت و پوهنځي و جو ابر حالي اعظم
پوهنځي بر پلان رحمتي سچي کي بخشيدو (اسر)

[illegible]

[۲]

۴ لغت تارخون موکلی سراج حیت کبی و تارخ و بیت
طیعی نمی

مکرویس حکور و حسن تهری ۱۰ ابو دومهان ۱۰ سنا مهری
- کبی جاب جوی سنی سکنه شافعی مهری ۱۰ کبی سنی جاب ۱۰
مهری سنی لغت ۱۰ لوئی عن مهری ۱۰ لغت سنی کبی مهری
شعب مهری سنا طهی

۵ " و تارخ ۱۰ مهری ۱۰ جوی ۱۰ سنا سنی کبی ۱۰

مهری سنی سنی سنی ۱۰ مهری سنی سنی ۱۰ (جای)

۶ " و تارخ ۱۰ مهری ۱۰ سنی ۱۰ سنی ۱۰ سنی ۱۰

۷ " و تارخ ۱۰ مهری ۱۰ سنی ۱۰ سنی ۱۰ سنی ۱۰ (جای)

۸ " و تارخ ۱۰ مهری ۱۰ سنی ۱۰ سنی ۱۰ سنی ۱۰
- کبی جاب جوی سنی سکنه شافعی مهری ۱۰ کبی سنی جاب ۱۰
مهری سنی لغت ۱۰ لوئی عن مهری ۱۰ لغت سنی کبی مهری
شعب مهری سنا طهی

۹ " و تارخ ۱۰ مهری ۱۰ سنی ۱۰ سنی ۱۰ سنی ۱۰

۱۰ " و تارخ ۱۰ مهری ۱۰ سنی ۱۰ سنی ۱۰ سنی ۱۰ (جای)

و تارخ

لغت سنی سنی

لغت سنی سنی

لغت سنی سنی



حضرت مولانا محمد رفیع الدین
مدرسہ اسلامیہ دارالعلوم دیوبند

[illegible]

"سوانح" جو ذریعہ از حوالہ اعلیٰ تصانیف میں دستیاب
 ہستی سے قبل عرصہ امر چلتا تھا کہ ہندو کی گونا گوں مشرک
 افسانہ اور افسانہ کے یہ مولع تھے کہ وہ امر کے ہستی میں
 جو بعض سوانح کی یہ عواہر ہیں ہندو کی کہ فرسودہ کے بار
 میں کوئی یہ دستیاب اعلیٰ کی ہستی ہے۔

"مواجهه با افرادی که روحانی، جسمی و فکری حرام را
مشروع می‌دانند و حتی به کار خود دستور می‌دهند، چگونه باشد؟"
پاسخ: اینها همان افراد شیعیان واقعی و اهل حق نیستند.

[illegible]

چونکہ اس وقت کے لوگوں نے یہ سمجھا تھا کہ اگر کوئی شخص اپنے
 مال و دولت کو بچا کر رکھے گا تو اس کا نام "مستحق" ہوگا۔

[illegible][illegible][illegible]

من و رگ هم دست نکور بود بدست امی و به خدای "هر دو" و
سوی خدای که جگر و سه می خدای هر دو - من - هر - لی - جزو -

١٧٠٠ قمری، جنهن ۾ ٽي ڏهاڙا عوار وڃي، هو حڪم صادر ٿيل آهي.
 هي سنه جي تاريخ ۾، عهدي ٿي. ١٧٠٠ ۽ ١٧٠١ قمری ۾ ٻه ڏهاڙا
 ٿي، ٻي ڏهاڙا جي ٻي ڏهاڙا ۾ ٻي ڏهاڙا ٿي.
 (ٺڪر) آهي. هر سنه جو ٽن اکرن جي حساب ۾ ٿئي ٿو.

ٻي ڏهاڙا جي ٽن اکرن جي حساب ۾ ٿئي ٿو. هر سنه جو ٽن اکرن جي
 حساب ۾ ٿئي ٿو. هر سنه جي ٻي ڏهاڙا ۾ ٻي ڏهاڙا ٿي.
 هر سنه جي ٻي ڏهاڙا ۾ ٻي ڏهاڙا ٿي. هر سنه جي ٻي ڏهاڙا ۾ ٻي ڏهاڙا ٿي.
 هر سنه جي ٻي ڏهاڙا ۾ ٻي ڏهاڙا ٿي. هر سنه جي ٻي ڏهاڙا ۾ ٻي ڏهاڙا ٿي.

ٻي ڏهاڙا جي ٽن اکرن جي حساب ۾ ٿئي ٿو. هر سنه جو ٽن اکرن جي
 حساب ۾ ٿئي ٿو. هر سنه جي ٻي ڏهاڙا ۾ ٻي ڏهاڙا ٿي.
 هر سنه جي ٻي ڏهاڙا ۾ ٻي ڏهاڙا ٿي. هر سنه جي ٻي ڏهاڙا ۾ ٻي ڏهاڙا ٿي.
 هر سنه جي ٻي ڏهاڙا ۾ ٻي ڏهاڙا ٿي. هر سنه جي ٻي ڏهاڙا ۾ ٻي ڏهاڙا ٿي.

هر سنه جي ٻي ڏهاڙا ۾ ٻي ڏهاڙا ٿي. هر سنه جي ٻي ڏهاڙا ۾ ٻي ڏهاڙا ٿي.
 هر سنه جي ٻي ڏهاڙا ۾ ٻي ڏهاڙا ٿي. هر سنه جي ٻي ڏهاڙا ۾ ٻي ڏهاڙا ٿي.
 هر سنه جي ٻي ڏهاڙا ۾ ٻي ڏهاڙا ٿي. هر سنه جي ٻي ڏهاڙا ۾ ٻي ڏهاڙا ٿي.
 هر سنه جي ٻي ڏهاڙا ۾ ٻي ڏهاڙا ٿي. هر سنه جي ٻي ڏهاڙا ۾ ٻي ڏهاڙا ٿي.

هر سنه جي ٻي ڏهاڙا ۾ ٻي ڏهاڙا ٿي. هر سنه جي ٻي ڏهاڙا ۾ ٻي ڏهاڙا ٿي.
 هر سنه جي ٻي ڏهاڙا ۾ ٻي ڏهاڙا ٿي. هر سنه جي ٻي ڏهاڙا ۾ ٻي ڏهاڙا ٿي.
 هر سنه جي ٻي ڏهاڙا ۾ ٻي ڏهاڙا ٿي. هر سنه جي ٻي ڏهاڙا ۾ ٻي ڏهاڙا ٿي.
 هر سنه جي ٻي ڏهاڙا ۾ ٻي ڏهاڙا ٿي. هر سنه جي ٻي ڏهاڙا ۾ ٻي ڏهاڙا ٿي.

[illegible][illegible][illegible]

مردود و زرو را گویند و حرف او مردود است و او آمده چنین کنی دوست تویی
و نه ای.

همه وقت دور می میروند و هرگاه که در شهر بنگارند و نمانند و او
ایستاده و از راه دور می بیند و او ایستاده و از راه دور می بیند
که میروند و هرگاه که در شهر بنگارند و نمانند و او ایستاده و از راه دور می بیند

(۳) (۳) (۳) (۳) (۳) (۳) (۳) (۳) (۳) (۳)
دور کنی موجوده شود (۳) (۳) (۳) (۳) (۳) (۳) (۳) (۳) (۳) (۳)
همه وقت دور می میروند و هرگاه که در شهر بنگارند و نمانند و او ایستاده و از راه دور می بیند
که میروند و هرگاه که در شهر بنگارند و نمانند و او ایستاده و از راه دور می بیند

(۴) (۴) (۴) (۴) (۴) (۴) (۴) (۴) (۴) (۴)
ایستاده و از راه دور می بیند و هرگاه که در شهر بنگارند و نمانند و او ایستاده و از راه دور می بیند
که میروند و هرگاه که در شهر بنگارند و نمانند و او ایستاده و از راه دور می بیند

(۵) (۵) (۵) (۵) (۵) (۵) (۵) (۵) (۵) (۵)
ایستاده و از راه دور می بیند و هرگاه که در شهر بنگارند و نمانند و او ایستاده و از راه دور می بیند
که میروند و هرگاه که در شهر بنگارند و نمانند و او ایستاده و از راه دور می بیند

(۶) (۶) (۶) (۶) (۶) (۶) (۶) (۶) (۶) (۶)
ایستاده و از راه دور می بیند و هرگاه که در شهر بنگارند و نمانند و او ایستاده و از راه دور می بیند
که میروند و هرگاه که در شهر بنگارند و نمانند و او ایستاده و از راه دور می بیند

(۷) (۷) (۷) (۷) (۷) (۷) (۷) (۷) (۷) (۷)
ایستاده و از راه دور می بیند و هرگاه که در شهر بنگارند و نمانند و او ایستاده و از راه دور می بیند
که میروند و هرگاه که در شهر بنگارند و نمانند و او ایستاده و از راه دور می بیند

(۸) (۸) (۸) (۸) (۸) (۸) (۸) (۸) (۸) (۸)
ایستاده و از راه دور می بیند و هرگاه که در شهر بنگارند و نمانند و او ایستاده و از راه دور می بیند
که میروند و هرگاه که در شهر بنگارند و نمانند و او ایستاده و از راه دور می بیند

[۱۰]

۱۰- انديجي خالزو، اتي ٿيند جو ٻاٽو ٻيليت ۽ ٻيلو ٻيلو
 جھي ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو
 ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو
 ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو
 ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو

| | |
|---|---|
| <p>ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو</p> | <p>ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو ٻيلو</p> |
|---|---|

اسان جي لائق کي "شريف المصروفات" جي لقب ملي ٿو ۽
 هو، هونئن سڀا آهي جو انهن جي مصروفيت کي ملائجه منظر درجي
 تي پهچي ٿو، جنهن جو مقصد هتيءَ طرح وٺڻ "وٺڻ" ملڻ آهي،
 هن کي "راج" سڏيو ٿو. هن کي "چهر" ۽ "روح" چئبي ٿو ۽
 جيڪا نسبت هن کي "معاذ" ۽ "محسن" جي نالي، يعني
 "روح" محسن ٿي ۽ "چهر" ان جو "معاذ" آهي. هن کي
 چئبو، "اڌ سڌ اهلڪر وائڻ" ۽ درجعت افسردہ ڀر سون حصو
 "علم ملي" ۽ سو حصو "علم امر" آهي، "علم خلق" ملڻ مروت
 "حس" آهي ۽ "علم امر" آهي معاني "روح" آهي، يعني
 "علم مادي" حس [حس] "علم امر" راج حس مادي ۽ سڏيو ٿو،
 حس مادي ۽ حس ۽ معنيٰ لاءِ معنيٰ وٺڻ ته مادي "روح" جي
 جوڙيل آهي ۽ مذهبي

[illegible]

هنس جي ڄاڻ ڳالهه سڀني معلوم ڪئي ٿي ته اهو شخص پنهنجي نالي جو
 موجب ڏسي نٿو سگهي. هنس جو چوڻ: اهوئي ڏسي سگهي ٿو جيڪو
 هنس کي فرحان جي ڀائرن سان ملي (عبدالغفار ص ۶۸۰)

جنهن جو عبدالغفار جيڪو هنس جي سڃاڻ ۾ هڪڙي ڪتاب
 عهد ۽ پيمانن جي ۱۰۰۰۰ ٽي لکيو آهي ته ۱۰۰۰۰ ٻين سڃاڻ جي ڀائرن کي
 پنهنجي ذات جي سڃاڻ ۾ پڻ ٻڌي ۽ هنس نالي اهو ۱۰۰۰۰ ڪتاب
 جي ڀاڱي ۾ هڪڙي ته اها هنس جي لاءِ وڏي آسٽ آهي.

هنس جي ظاهري پنهنجي نالي جو هنس کي هنس ۾ ڏيکاري ڏيکاري
 ۽ ڏيکاري ٿي ته هڪ هڪڙي ۱۰۰۰۰ ٽي ۱۰۰۰۰ ٻين سڃاڻ جي ڀائرن کي
 هن ڏک ۽ غلطي جي صورت ۾ هنس ۾ ڏيکاري ٿي ته ۱۰۰۰۰ ٻين
 سڃاڻ ۾ ڏک ۽ غلطي ۾ هنس ۾ ڏيکاري ٿي ته ۱۰۰۰۰ ٻين
 ۽ هنس ۾ ڏک ۽ غلطي ۾ هنس ۾ ڏيکاري ٿي ته ۱۰۰۰۰ ٻين

هنس جو هنس ۾ ڏک ۽ غلطي ۾ هنس ۾ ڏيکاري ٿي ته ۱۰۰۰۰ ٻين
 ۽ هنس ۾ ڏک ۽ غلطي ۾ هنس ۾ ڏيکاري ٿي ته ۱۰۰۰۰ ٻين

هنس ۾ ڏک ۽ غلطي ۾ هنس ۾ ڏيکاري ٿي ته ۱۰۰۰۰ ٻين
 ۽ هنس ۾ ڏک ۽ غلطي ۾ هنس ۾ ڏيکاري ٿي ته ۱۰۰۰۰ ٻين

هنس ۾ ڏک ۽ غلطي ۾ هنس ۾ ڏيکاري ٿي ته ۱۰۰۰۰ ٻين
 ۽ هنس ۾ ڏک ۽ غلطي ۾ هنس ۾ ڏيکاري ٿي ته ۱۰۰۰۰ ٻين

هنس ۾ ڏک ۽ غلطي ۾ هنس ۾ ڏيکاري ٿي ته ۱۰۰۰۰ ٻين
 ۽ هنس ۾ ڏک ۽ غلطي ۾ هنس ۾ ڏيکاري ٿي ته ۱۰۰۰۰ ٻين

هنس ۾ ڏک ۽ غلطي ۾ هنس ۾ ڏيکاري ٿي ته ۱۰۰۰۰ ٻين
 ۽ هنس ۾ ڏک ۽ غلطي ۾ هنس ۾ ڏيکاري ٿي ته ۱۰۰۰۰ ٻين

هنس ۾ ڏک ۽ غلطي ۾ هنس ۾ ڏيکاري ٿي ته ۱۰۰۰۰ ٻين
 ۽ هنس ۾ ڏک ۽ غلطي ۾ هنس ۾ ڏيکاري ٿي ته ۱۰۰۰۰ ٻين

۱- اصل الله و سکنی حی مکان و مکان فی نفسی وحدت مکان پاسو سکرڻ.

۲- ظاهري خود باطني گند سکرڻ کان پاسو سکرڻ، ۽ پنهان وحدت کي گند کان روځوڻ.

۳- پنهنجو پاڻ ٻين کي نه رکڻ (نحوه پر گورو جي خواهه منظور) ۽ ٻين جو پاڻ ٻالڻ کڻي.

۴- ساڻس ۽ ۽ تيز جي مل ماسڪيت و سکرڻ ابد نه رکڻ جي دنيا جي رحمت کڻڻ پر سحر سکرڻ الله ندي کي پر وڃو رکڻي.

۵- تواضع جي محضيت سان خلق جي تواضع الله ندي کان پنهان جو دروازو جي. تواضع الله تعالى جي رحمت جو دروازو آهي.

توحيدات الشهود^۱ تصوف جو عرف ۽ پوڄا ۽ پنهان سادي سادي جي حقيقت الله رهي. محمد آبي^۲ يعني^۳ روح^۴ پيش ڪيو. عزير^۵ گند^۶ و خدا^۷ اوجود^۸ جي نظريه جو رڳو^۹ الله^{۱۰} شاهه^{۱۱} [پس جو سچو] ان (الله تعاليٰ) کي ٿئي^{۱۲} جي بطور تسليم سچي، جيئن ته شاهه جو واپس سادي طور سکرڻ آهي پر ان کي پنهنجو وجود سکرڻي ۽ اصل ۽ اهوئي آدمي آهي، اهڙي طرح الله تعالى جو ذات مقدس موجود آهي ۽ سون سحر پوڄا شيون سندس پوڄا آهي.

تصوف جي جي نظريه جا اصولاڪ- سکرڻ پنهان پنهان خاڪن جي وحدت ۽ تشريح سکرڻ آيا آهن، انهن اصولن جو مٿي پرڳڻن سان سکرڻ خاص اصولي سکرڻ جي ٿئي ۽ خوشي کي الله سکرڻ ٿي. جنهن مل تصوف ۽ صوفي جي هن وحدت معلوم ٿي سگهندي.

تصوف^۱ تصوف لفظ^۲ صوف^۳ سان مشتق آهي، جنهن جي معنيٰ آهي^۴ ڪن جو لباس^۵ ۽ سکرڻ نه انهيءَ زماني ۽ صوفي پرڳڻن جو لباس^۶ ٿي سگهندي.

سکرڻ سکرڻ جو چوڻ آهي ته^۱ صوفي^۲ لفظ^۳ اصحاب صدي^۴ جي

صفت مان شمع بود، نفسی بیضاب میبود، و در رهی که اندکی
هی هیئت بیضاب بود.

(۱) حضرت نوابان مصری (۱۰۰۰) تصوف می داشتند و
مکدی نیکو آمدن در مصری آمدن نفسی حقیقی میبود، چندی اندکی
حقیقی میبود، و در هر حال، و در هر حال، و در هر حال، و در هر حال،
مکدی می بود، و در هر حال، و در هر حال، و در هر حال، و در هر حال،
آنگاه که نفسی می بود، و در هر حال، و در هر حال، و در هر حال، و در هر حال،

آنگاه که نفسی می بود، و در هر حال، و در هر حال، و در هر حال، و در هر حال،
مکدی می بود، و در هر حال، و در هر حال، و در هر حال، و در هر حال،
آنگاه که نفسی می بود، و در هر حال، و در هر حال، و در هر حال، و در هر حال،
مکدی می بود، و در هر حال، و در هر حال، و در هر حال، و در هر حال،

آنگاه که نفسی می بود، و در هر حال، و در هر حال، و در هر حال، و در هر حال،
مکدی می بود، و در هر حال، و در هر حال، و در هر حال، و در هر حال،
آنگاه که نفسی می بود، و در هر حال، و در هر حال، و در هر حال، و در هر حال،
مکدی می بود، و در هر حال، و در هر حال، و در هر حال، و در هر حال،

آنگاه که نفسی می بود، و در هر حال، و در هر حال، و در هر حال، و در هر حال،
مکدی می بود، و در هر حال، و در هر حال، و در هر حال، و در هر حال،
آنگاه که نفسی می بود، و در هر حال، و در هر حال، و در هر حال، و در هر حال،
مکدی می بود، و در هر حال، و در هر حال، و در هر حال، و در هر حال،

(۲) حضرت نوابان مصری (۱۰۰۰) تصوف می داشتند و
مکدی نیکو آمدن در مصری آمدن نفسی حقیقی میبود، چندی اندکی
حقیقی میبود، و در هر حال، و در هر حال، و در هر حال، و در هر حال،
مکدی می بود، و در هر حال، و در هر حال، و در هر حال، و در هر حال،
آنگاه که نفسی می بود، و در هر حال، و در هر حال، و در هر حال، و در هر حال،

آنگاه که نفسی می بود، و در هر حال، و در هر حال، و در هر حال، و در هر حال،
مکدی می بود، و در هر حال، و در هر حال، و در هر حال، و در هر حال،
آنگاه که نفسی می بود، و در هر حال، و در هر حال، و در هر حال، و در هر حال،
مکدی می بود، و در هر حال، و در هر حال، و در هر حال، و در هر حال،

[illegible]

(۲) حضرت ابو خنیسہ بن حذافہ سے حدیث ہے کہ میں نے رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کو اپنے گھر میں دیکھا کہ وہ اپنے پیچھے ایک کتا بٹھا کر بیٹھا تھا۔ میں نے کہا: یا رسول اللہ! کیا یہ کتا ہے؟ فرمایا: ہاں، یہ کتا ہے۔ میں نے کہا: کیا یہ کتا تمہارا ہے؟ فرمایا: ہاں، یہ کتا ہے۔ میں نے کہا: کیا یہ کتا تمہارا ہے؟ فرمایا: ہاں، یہ کتا ہے۔

(۱) حسد فی سجدہ طاعت واجبہ دینی مصروفیت - (۲۰۲۰ء) ص ۵
 جرجا مصروفیت و مصروفیت - (۲۰۲۰ء) ص ۵ - (۲۰۲۰ء) ص ۵
 "طاعت" و "تکلیف" اور "تکلیف" اور "تکلیف" اور "تکلیف" اور "تکلیف"
 "تکلیف" اور "تکلیف" اور "تکلیف" اور "تکلیف" اور "تکلیف"
 (۲) یہ سجدہ طاعت واجبہ دینی مصروفیت - (۲۰۲۰ء) ص ۵

۱۰۰ - چو چهلویک نفرین خدیو بدستش "مهرج" جو ارشاد آهي ته هوندي
 کان اهرت جي طرف وڃي مونس لاه اسان آهي، پر جانا جسي راند پر
 مغلوز کي چٽڻ "کيو" آهي، "ظلم" کي ٻڌي ڏک ٿيڻاڻي جو طرف
 رجوع ٿي ڇڏو آهي، "مهر" لاهه مشتعل آهي، "دور" بدلتوڙي
 آهي، سڄي گهٽي کان سوله هڪ رڪ ڪارتي چٽڻ "مهر" آهي،
 حضرت عروا ٿيڻي رح جو قول آهي ته "مهر" ٿيڻن بدن آهي
 گهٽيل آهي، جئين سر بدن بد گهٽيل آهي.

حضرت دزبان مصري حسنو رشاد آهي ته "الله" ٿيڻاڻي جسي
 ماستر ٿيڻي دور رح، ماضي جسي عمر جو رڪ ٻيڪ ٻيڪ ۽
 دور کار ماضي ٿيڻي جي بلوڪه جي سڀني حيو ٿيڻاڻي ٻيڪ ٻيڪ ۽ دور
 مهر آهي." ()

۱۰۱ - شڪر ۽ حضرت لودمگر ورق جو راند آهي ته "الله" ٿيڻاڻي
 جي سڀني سر حلاط رڪن ۽ احسان الهمي جو مشاهدو ڪرڻ شڪر
 جي نمائند آهي.

۱۰۲ - راندا حضرت لودمگر ورق جو راند آهي ته حضرت ۽ ڪو
 صبر ٿي ڪلهه راند جي فرستو ته "الله" ۽ شخص اهرت جو ۽ وڌيڪي
 ٿار، جهنگو، ٻيڪي وڌيڪي راند ٿيڻاڻي ٿيڻاڻي طرف جسي
 علمن جو چوڻ آهي ته "الله" حال آهي، دور ٿيڻاڻي "الله" ٿيڻاڻي
 ڪيو آهي، ڪلهه جي ۽ گهر جي "الله" ٿيڻاڻي ٿيڻاڻي ٿيڻاڻي
 هر ڪاڻي ٿيڻاڻي جي حالت کي هڪ "الله" ٿيڻاڻي ٿيڻاڻي،
 جيڪو لودمگر جي اهرت جي حد ٿيڻاڻي ٿيڻاڻي.

صاحب رح لودمگر شخص آهي، جيڪو خدا تعاليٰ جي لودمگر
 ڪيو اهرت جي ٿيڻاڻي ٿيڻاڻي.

«**جاسکوتی و نیشی صوفی جون خلاصون آهن**»

نامیوت هی - منی و معدود کی میان سکندر انکی نو ده

تم از برینا جانی و عجب رسد بین

و قسویک لعظم بین قوت عا نیست

خیال کچ و کس لیبجا رسد شمس

که هر که بر حیا گم شد غیب نیست

(یعنی هر که چون آلوده گوی و نسا نه چون دجلت هی دریا)

کنن پلا کی جدا و مجبور چنانکه نه هی و برده تو کفان شک پل نه

حد و نهی (ای صفت) چون آهن (اقرار) ظاهر تر اعلیا حال

نه سحر و حقیقت کبر حقائق نه هر چه قهر و که تعالی جو علو

موجود آهی و جدا نمکنی این کل جدا نه آهی)

دانی خدا هی حال کی هن ریت دانا شکر تو

«**تم بلاسی ویر اعلی له** - هر یک مضامین ارباب بهر»

«**هر که لودی برد از حق سو** - لو و در و جدیت شکر»

و منی («**تم بلاسی و تم در** » اند «**هی محبوب این** » و انکه بخت

هر صحر «**بلاسی**» جو نمرود در طرد سو شکر هی جدیت

ملک آهی)

حضرت خواجہ مظفر حنول و تصنیف هی نظار هی نایب و تعلیم

حکمران انا حکم و منصور علاج جسی بودی و جدیت بهاری و

هی بلکی جو شوق خلق (۱)

(۱۰) حضرت مظفر اعلی لیس درین (۸۰۰۰) فسی و نظار حوی

«**و حقیقت موجود**» هر سره جو فانی و و آو سلام سو هی اعتدال

(«**مظفر ظاهر** » و گسی هی ۱۰۰۰ ح - «**چون** » و حقیقت لیبش

حوالا ۱۰۰۰ ح هی «**مظفر** » و حقیقت اصلاح خیرات شکر هی

چند هولي هو، هيء تصور جسي طبعدارو پررگي حضرت خواجہ
مصور صلاح و نظرت عداوت فریداندين محمد عطار و سکر مي بلکہ
نه هو، هيء سکر حکري لشارن و وزن و گاهه بو آهي. تنهن هوندي
به هن تصور جسي علمي نظريه به سادگن سکر دار نا جنگو جسي
جوه نظري کسي "شيخ البکر" جسي ديني صفت ياد ديو آهي
جسني تصنيف و "تصويص النظر" تصور جسي موضوع شي اعلي
درجي جو کتاب موجود آهي. هي جو روشا نه شي.

"فهمني و ايمان و فهمني و ايمان"

بصر (امو سون کي سکر لوي لو و آ ان آسي - اعلان توه هر
هر مول کي بوجي (مذلي) نه و آ ان کي بوجي (حاشا توه) (۱)
(۱۸) حضرت شيخ عبدالرحمن طوسي (۵۶۲ هـ) جسي بزرگ
حضرت امام لومبو مرحوم جسي پند پوري جو شاگرد هو، جسي
تصنيفات مان "ميدان" جو کتاب تصويص جسي موضوع نسي و ندي
اهميت رکي توه تصور و صوفان ۲ جي ترويج خدمتي لروندي شوه ته
"ره، مگو، شر و بدعت، حجاب و ناهيت، احتمال سکر، صومسي
جوتن حلاوتون اهره واکي و تصور آ جي عک نلوه، واکي حوله سدي
اعلي حواء لاي حق مول و تجزيت من، عده، بزرگ عاکي ترجه سکر کي
ممکنني اعتبار سکر، عا کد، پلک جي پند سکر، صوفي مول
کتابتون آهي." (۲)

(۱) حضرت شيخ موسي احمد لومبو جسي بزرگ حضرت
امام قاضي جو شاگرد هو، عهده عرمني شوه ته "سن حدوت
(۲) رشادو چول مرحوم "روح" کتاب آلي انصاري معروف

سکر آدي بوره عيلز ايل (مذله) ۱۹۵۸ع

(۳) جسي بزرگسي انگشت ۱۹۸۰ع جي ۳۵ - دستره نظري حله

کری نویسی میگوید: (۱۰)

تصویر هر شیء در حقایق نورانی خود

«همچو زلفی از تصویرش است

چرخ حرف فلز تصویرش است

نویسه و خط و صدق الفبا

آهسته تر از چشم و آهسته تر

تا آنکه در به خودی مشکلی نمی

ماند (۱۱) (مکرر شود)

یعنی (تصویر کلان و دقیق بود و در تمام خصوصیات تصویر و

چرخ حرف فلز دیده می شود به آهسته)

نویسه و خط و صدق الفبا و در تمام خصوصیات تصویر و

چرخ حرف فلز دیده می شود به آهسته و در تمام خصوصیات تصویر و

چرخ حرف فلز دیده می شود به آهسته و در تمام خصوصیات تصویر و

چرخ حرف فلز دیده می شود به آهسته (۱۲)

(۱۳) تصویر خود در تمام خصوصیات تصویر و

چرخ حرف فلز دیده می شود به آهسته و در تمام خصوصیات تصویر و

چرخ حرف فلز دیده می شود به آهسته و در تمام خصوصیات تصویر و

چرخ حرف فلز دیده می شود به آهسته و در تمام خصوصیات تصویر و

چرخ حرف فلز دیده می شود به آهسته و در تمام خصوصیات تصویر و

چرخ حرف فلز دیده می شود به آهسته (۱۴)

(۱۵) تصویر خود در تمام خصوصیات تصویر و

چرخ حرف فلز دیده می شود به آهسته و در تمام خصوصیات تصویر و

چرخ حرف فلز دیده می شود به آهسته و در تمام خصوصیات تصویر و

چرخ حرف فلز دیده می شود به آهسته و در تمام خصوصیات تصویر و

چرخ حرف فلز دیده می شود به آهسته (۱۶)

(۱۵۵) دلم - نورمې غوښه - هي ډاډه سمه صوبي دروگ هو.
 سندس لور اوس نه موندلې کسې دهې غوښه نه منډه، بل لکني ليدلو
 خبرې مېلولې. (۱)

(۱۵۶) حضرت ابراهيم لمر ۷۰۰ (م) دې ۱۰۰۰ صوبي دروگ
 هو. سندس لور اوس نه موندلې کسې دهې غوښه نه منډه، بل لکني ليدلو
 خبرې مېلولې. (۱)

۱- دوتې غوښه - دوتې غوښه - دوتې غوښه - دوتې غوښه - دوتې غوښه
 دوتې غوښه - دوتې غوښه - دوتې غوښه - دوتې غوښه - دوتې غوښه

۲- دوتې غوښه - دوتې غوښه - دوتې غوښه - دوتې غوښه - دوتې غوښه
 دوتې غوښه - دوتې غوښه - دوتې غوښه - دوتې غوښه - دوتې غوښه

۳- دوتې غوښه - دوتې غوښه - دوتې غوښه - دوتې غوښه - دوتې غوښه
 دوتې غوښه - دوتې غوښه - دوتې غوښه - دوتې غوښه - دوتې غوښه

۴- دوتې غوښه - دوتې غوښه - دوتې غوښه - دوتې غوښه - دوتې غوښه
 دوتې غوښه - دوتې غوښه - دوتې غوښه - دوتې غوښه - دوتې غوښه

۵- دوتې غوښه - دوتې غوښه - دوتې غوښه - دوتې غوښه - دوتې غوښه
 دوتې غوښه - دوتې غوښه - دوتې غوښه - دوتې غوښه - دوتې غوښه

(۱) حضرت ابراهيم لمر ۷۰۰ (م) دې ۱۰۰۰ صوبي دروگ هو.
 سندس لور اوس نه موندلې کسې دهې غوښه نه منډه، بل لکني ليدلو
 خبرې مېلولې. (۱)

(۲) حضرت ابراهيم لمر ۷۰۰ (م) دې ۱۰۰۰ صوبي دروگ هو.
 سندس لور اوس نه موندلې کسې دهې غوښه نه منډه، بل لکني ليدلو
 خبرې مېلولې. (۱)

(۳) حضرت ابراهيم لمر ۷۰۰ (م) دې ۱۰۰۰ صوبي دروگ هو.
 سندس لور اوس نه موندلې کسې دهې غوښه نه منډه، بل لکني ليدلو
 خبرې مېلولې. (۱)

(۱) حضرت ابراهيم لمر ۷۰۰ (م) دې ۱۰۰۰ صوبي دروگ هو.

(۲) حضرت ابراهيم لمر ۷۰۰ (م) دې ۱۰۰۰ صوبي دروگ هو.

(۳) حضرت ابراهيم لمر ۷۰۰ (م) دې ۱۰۰۰ صوبي دروگ هو.

فرضی، یوسف

* در این فصل، به بررسی روش‌های مختلف برای حل مسائل مربوط به شبکه‌ها پرداخته می‌شود.

صوفي بزرگ هيوه نصوف ۽ صوفي جي مشهور کسي نامو ڪندي
فرستي ٿو ٿي.

”صورت صوفي وچ ۾، ڪولهي وچ ۾ ڇڪيل،
”هو“ نه سڃاڻي ”هي“ ڏيکي ”ڪو“ ٿو ڏسجي،
ڏکڻي جو ”هو“ ڪوٺجي، ڪڇي ۽ رسي لاءِ
حضرت عهديءَ، پير لائي مٿو مٿي ڪري“ ()

(۲۲) حضرت شاه عديت شهيد صوفي اڻڌاري (۱۲۰، ۸) هره
اڌرگ جهڙوڪ (سرن پور) جو رهيندڙ هو. حضرت سيد عبدالرحيم شاه
جڙپلي هجري (۱۱۰، ۸) حيدرآباد ڏي (سرن پور) واري جو پريد هو.
پنهنجي استاد صوفي بزرگ ”ذوالجندل موجود“ جو مبلغ هو. کسي علمي
جو علم پورو ڏيکيو آهي. ”انگنهن“ جي ٿوري ڳالهه ۾ مشهور صلاح
وانگر سر ڏيکري. گهڻا وقت فرمائين ٿا:

”هر ٿو ٿيندو، هر ٿو ٿيندو ڇو ٿيندو،
هن ٿو ٿيندو ڇو ٿيندو“

(۲۳) علامه محمد علي ٺٽوي (۱۰۱، ۸) ٺٽي جي جيد علمي
ملي لنگهه آهي. هو، صوفيه جي رستي ۾ ”ذوالجندل موجود“ جو فاضل
۽ مبلغ هو. حضرت شاه ۱۲۰، ۸ هجرت نصوف جو شاگرد هو. شاه
جي لاءِ محدث دهلوي سندس علمي استعداد کي طرح ٺاهي ڏيندي
فرمايو ٿو ”محمد رڪتب حضرت“ (پڇي پڇيڪ ٿون گهڻي ڦٽي مولو
هي) هر ٿو حضرت تي جڙي جو شيدائو هو ۽ حضرت شاه قبيلا لطيف
چلڻي روح جو گهڻو دوست هو. صوفي جي تشنگي کي شرعي حجت
وانگر ڪو طرحي دليل ڪونهيو هو. نصوف جي موفوع تي سندس
تصديقت سڀني ”قور مجاهد“ لفظي لفظي ”ذوالجندل موجود“
۽ مشهور ”ذوالجندل“ ٿي.

۴۰ که گفت بافت و غی دوزخ ایست امروز
که مشکل بختد بهم جو عین بختد بود
بود بختد وار دل عین بختد بود
که بختد عالی با دوزخ عین باشد بود
به شهر عشق و دوزخ عین باشد بود
بختد کردی عین عین عین باشد بود

[illegible]

پہلے عہد میں یہ کتاب جو دیکر حکمدار فرمائی ہو نہ
 پہنچی تھانہ لکھائی، مگر اب اس وقت سندھ،
 منصوریہ جس میں موجود ہے، تو راجہ لالہ
 نعلی انعام خان جیسے حوت نہر وچانک،
 دہلی میں حکمران تھے جسے جلال
 "چور" سے ملے ہوئے، حضرت فرید جلالی

عصر پنهانی - رسمت معروف من موهوم - لی حکیمزائی حیدر

مکتبہ خداداد . ۱۰۰ سولہ و ایک سالہ در علم و ادب و فن و ہنر و صنعت
 و تجارت و کسب و کار و ہنر و صنعت

۱۰۰ سولہ و ایک سالہ در علم و ادب و فن و ہنر و صنعت

۱۰۰ سولہ و ایک سالہ در علم و ادب و فن و ہنر و صنعت

۱۰۰ سولہ و ایک سالہ در علم و ادب و فن و ہنر و صنعت

۱۰۰ سولہ و ایک سالہ در علم و ادب و فن و ہنر و صنعت



تصوف جي علمي تحريڪ

تصوف جو پس منظر

تاريخي اعتبار سان هيءَ عظمت ظاهر ٿي ٿي ته سٺو ۽ اصولي
هي تحريڪ اسلامي دور جي انتهائي دٻي ٿيڻ تي اچي. اڪثر جي
وفا جي نه اٿس. وٽ تصوف سندن جي اڳي ٿيڻ ۽ اڳي اڳ اچي
سگهڻ جي رستي ٿيڻ ۽ اچي. هنن نه هڪٻئي ۽ عربي جي ۽ آءِ
حضرت سر قاضي راجه جي رستي ٿيڻ ۽ اچي. هنن نه هڪٻئي ۽
ٽالڪن سان جي رستي ۽ اچي. هنن نه هڪٻئي ۽ اچي. هنن نه هڪٻئي ۽ اچي.

هنن جي سنگ وڃي. هنن جي سنگ وڃي. هنن جي سنگ وڃي.
هنن جي سنگ وڃي. هنن جي سنگ وڃي. هنن جي سنگ وڃي.
هنن جي سنگ وڃي. هنن جي سنگ وڃي. هنن جي سنگ وڃي.
هنن جي سنگ وڃي. هنن جي سنگ وڃي. هنن جي سنگ وڃي.
هنن جي سنگ وڃي. هنن جي سنگ وڃي. هنن جي سنگ وڃي.
هنن جي سنگ وڃي. هنن جي سنگ وڃي. هنن جي سنگ وڃي.
هنن جي سنگ وڃي. هنن جي سنگ وڃي. هنن جي سنگ وڃي.
هنن جي سنگ وڃي. هنن جي سنگ وڃي. هنن جي سنگ وڃي.

هنن جي سنگ وڃي. هنن جي سنگ وڃي. هنن جي سنگ وڃي.
هنن جي سنگ وڃي. هنن جي سنگ وڃي. هنن جي سنگ وڃي.
هنن جي سنگ وڃي. هنن جي سنگ وڃي. هنن جي سنگ وڃي.
هنن جي سنگ وڃي. هنن جي سنگ وڃي. هنن جي سنگ وڃي.
هنن جي سنگ وڃي. هنن جي سنگ وڃي. هنن جي سنگ وڃي.
هنن جي سنگ وڃي. هنن جي سنگ وڃي. هنن جي سنگ وڃي.
هنن جي سنگ وڃي. هنن جي سنگ وڃي. هنن جي سنگ وڃي.

هنن جي سنگ وڃي. هنن جي سنگ وڃي. هنن جي سنگ وڃي.
هنن جي سنگ وڃي. هنن جي سنگ وڃي. هنن جي سنگ وڃي.
هنن جي سنگ وڃي. هنن جي سنگ وڃي. هنن جي سنگ وڃي.

کے "میر احسن" کی دلی مدد سے شہر و بندو ہو۔ () جنہیں و خاص
 برائے عہد و صحبت کی طبع سے روشنی و "توسیع" و "توسیع"
 تھا وہ کیا پوری پہنچائی میں جس کے بعد وہ ہو۔ اس کے بعد میں وطن
 جو رہا میں۔ مگر تین غلطیاں تھیں۔ ۱۰۴۰ء تین دنوں میں
 دور ۱۰۶۰ء تک (۱۰۶۰-۱۰۶۰ء) (۱۰۶۰-۱۰۶۰ء) (۱۰۶۰-۱۰۶۰ء)
 عساکر تین دنوں میں دور ۱۰۶۰ء تک (۱۰۶۰-۱۰۶۰ء) (۱۰۶۰-۱۰۶۰ء)
 جنہیں میں دیکھتا ہوں "میر احسن" جو لفظ نظر آتا ہے وہ ہے "میر احسن"
 ۱۰۶۰ء و وفات مکتبی (۱۰۶۰ء)

"میر احسن" کی میں میری گزشتہ و چھٹی نظر علم ا
 خود اچھے مگر سچو ہو، انہیں میں انکسور، لوفظ "میر احسن"
 (۱۰۶۰ء) حضرت امیر حسن میری (۱۰۶۰-۱۰۶۰ء) (۱۰۶۰-۱۰۶۰ء)
 (۱۰۶۰ء) حضرت امیر حسن میری (۱۰۶۰-۱۰۶۰ء) (۱۰۶۰-۱۰۶۰ء)
 حضرت امیر حسن میری (۱۰۶۰-۱۰۶۰ء) (۱۰۶۰-۱۰۶۰ء)
 میری (۱۰۶۰ء) حضرت امیر حسن میری (۱۰۶۰-۱۰۶۰ء) (۱۰۶۰-۱۰۶۰ء)
 (۱۰۶۰-۱۰۶۰ء) حضرت امیر حسن میری (۱۰۶۰-۱۰۶۰ء) (۱۰۶۰-۱۰۶۰ء)
 حضرت امیر حسن میری (۱۰۶۰-۱۰۶۰ء) (۱۰۶۰-۱۰۶۰ء)
 حضرت امیر حسن میری (۱۰۶۰-۱۰۶۰ء) (۱۰۶۰-۱۰۶۰ء)
 (۱۰۶۰-۱۰۶۰ء) حضرت امیر حسن میری (۱۰۶۰-۱۰۶۰ء) (۱۰۶۰-۱۰۶۰ء)

میر احسن (میر احسن) کی میں میری گزشتہ و چھٹی نظر علم ا
 و صحبت میں میری گزشتہ و چھٹی نظر علم ا
 حواشی کی توجہ میری گزشتہ و چھٹی نظر علم ا
 کی میں میری گزشتہ و چھٹی نظر علم ا
 دو۔ کن، الحاشیہ، کی و توجہ میری گزشتہ و چھٹی نظر علم ا

فرید عطار جو وڏو مصنف ۽ محقق هو. هن حضرت عطار گسي
 دلاوت جو سبق به مليو هو. هيءَ بزرگ سيد عبدالغفور جلالی جسي
 پياڻهي سيد قطب الدين عيني جو مرشد هو. (۱)

حضرت شيخ قهاس القيسي صبر سهراروي (۵۳۹ھ - ۶۰۰ھ)
 لشکر قسبي بزرگ هو. هن حضرت ابو محمد بن عبدالڪريم بزرگ ۽
 حضرت ابو سوسن عوسي گزي عبادت جو مرشد حاصل ڪيو (۲)
 تصوف جي مجموعي تصنيف ”عرايق الصوفيه“ تصنيف ۽ تاليف
 ڪيو. انهيءَ جسي بزرگ شيخ اشوع جو ”عرايق صوفيه“ طبعي ۽ و
 ٻاري هو. (۳) حلقه ابوحيد سداڪي جي محدث بن منصور السجستاني
 (۵۰۵ھ - ۶۰۶ھ) لشکر قسبي بزرگ هو. هن تصنيف ”الڪتاب“ جي
 ۱۶ ج ۽ گنجت سموريل عرود طبعي ”محلي“ ۽ ٻيو شاعر هو
 انهيءَ جسي ۽ ٻين عدي عري بلي جي علمي محققن ۽ محققين
 سوين ۽ باسند دل شخصيتن جو دفتر موجود هو. (۴) حضرت
 ابو الحسن عيني بن عبدالڪريم عيني (۵۴۰ھ - ۶۰۶ھ) سمرقند
 عبدالڪريم المعروف به جي موري (۵۰۵ھ - ۶۰۶ھ) حضرت
 عيني عري (۱) حضرت ابن عري ابن ابوبڪر محمد بن عري عري
 (۱) مصنف اصطلاح و شروعات علم سراجي. (جڏهن برسيه
 پيشتر جولاءِ ۱۹۸۱ع جي ۵)

(۲) عرب اعظم جي ۲۲ عدي طبعي ”عري“ ۽ ”عري“ برسيه

مجموع ۱۹۸۱ع

(۳) لشکر سهراروي ۲۰ جي ۱۹۰

(۴) عرود اعظم جي ۱۹۰

(۵) روشناس داره عرود اعظم لاهور جي ۱۹۸۱-۱۹۸۰

(۱) عرود اعظم جي ۱۹۰ منظوم ۱۹۰ ع

(۲) لشکر عيني طبع ۲ جي ۱۹۰

- (۱۳۰۶ هـ) (۱۹۸۸ م) حضرت ابو جریج غفاری رضی اللہ عنہ
 ہی اشعار مولیٰ درگ حضرت عید غلامانقر جیلانی رح مو مدقو
 جو (۶) حضرت خواجہ عیسیٰ ندین پشانی سقزی اصفوری (۱۰۰۰-۱۰۰۰)
 (۱۳۰۷ هـ) (۱۹۸۹ م) جا ملاولف حبس برید و حبس حضرت
 خواجہ بطیار خانسار پشانی کتاب "ایجاد المرافع" و فایده
 حکم ادبی (۱۰) حضرت اسرار اللہ کاسی (۱۰۰۰-۱۰۰۰) حضرت
 خواجہ احسن بطیار مظفری یو مو سر - سال ضمنی لکھی وادی
 (۱۳۰۸ هـ) (۱۹۹۰ م) حضرت خواجہ مسوقا (۱۰۰۰-۱۰۰۰) حضرت غیج
 بولک یو لوبہ حسنی (۱۰۰۰-۱۰۰۰) حضرت غیج اسرار ساری
 (۱۳۰۹ هـ) (۱۹۹۱ م) حضرت غیج ساری (۱۰۰۰-۱۰۰۰) حضرت غیج
 عیسیٰ (۱۰۰۰-۱۰۰۰) غیج عبدالرحمن طرہی (۱۰۰۰-۱۰۰۰) غیج ملا یسوی
 منظور (۱۰۰۰-۱۰۰۰) حضرت غیج یو صیدہ فاری (۱۰۰۰-۱۰۰۰) (۱۰۰۰-۱۰۰۰)

- (۱) تذکرہ بطنی جلد ۱ ص ۱۰۰
(۲) جوت اعظم ص ۱۰۳
حضرت جوت اعظم جہا چار علیحدہ جگہ درج ہیں کہ
خواجہ عبداللہ دہلوی، خواجہ حسن احسانی، خواجہ احمد یوسفی و
خواجہ عبدالغنی مصداقی، ج۔
(۳) حلال خواجہ میر انیس چشتی، حیدر آباد، ضلع سہارن پور، اتر پردیش،
پروانہ ضلع، لاہور، ۱۶ فروری ۱۹۹۳ء
(۴) جوت اعظم ص ۱۰۶-۱۰۷
(۵) ماموں، خیر و بدگئی، گیس، ۱۹۹۸ء، ص ۵۹
(۶) جوت اعظم ص ۱۰۷، شعر انوار، روح جلد ۱ ص ۱۰۷، ۱۰۸، ۱۰۹
(۷) قوت عیسیٰ ص ۱۰۷، (۸) جوت اعظم ص ۱۰۳
(۹) جوت اعظم ص ۱۰۷، (۱۰) جو۔ جوت اعظم ص ۱۰۷
(۱۱) ایضاً ص ۱۰۷، (۱۲) ایضاً ص ۱۰۷
(۱۳) ایضاً ص ۱۰۷

[illegible]

عزیز میر جوی، ریڈنگ ٹیوشن، ۱۹۸۱ء، ص ۱۷۰

چوت اعلیٰ درجہ کی تعلیم حاصل کرنے والی سرحدی مہاجرین

- (۱) ایضاً ص ۱۵۲
(۲) ایضاً ص ۱۵۲
(۳) ایضاً ص ۱۵۵
(۴) ایضاً ص ۱۵۵
(۵) ایضاً ص ۱۵۵
(۶) ایضاً ص ۱۵۵
(۷) ایضاً ص ۱۵۵
(۸) ایضاً ص ۱۵۵
(۹) ایضاً ص ۱۵۵
(۱۰) ایضاً ص ۱۵۵
(۱۱) ایضاً ص ۱۵۵

[illegible]

- (۱) منظومہ لطیفی جلد ۱ ص ۱۰۰-۱۰۱
- (۲) جنت النبی ص ۱۰۰ مجموعہ سبکی لکھنؤ ۱۹۷۸ ع
- (۳) تحفۃ المستقر جلد ۳ ص ۱۰۰
- (۴) جنت النبی ص ۱۰۹
- (۵) جنت النبی ص ۱۰۶
- (۶) ترویج لڑتہ علم (ملاحظہ)
- (۷) نامہ بے ص ۱۶۶

۱- طلب الاول: "حسن مشهور تصنیف می" - حضرت امام فاضل
 ۲- "حسن" "نزه" "وی" - حضرت سید ابوالحسن یزدی (ع) -
 حضرت شیخ موسی قزوینی؛ ۳- "حسن" "وی" - حضرت شیخ
 تهرانی؛ ۴- "حسن" "وی" - حضرت شیخ تهرانی؛ ۵-
 و غیره - قابل نظر آید

[illegible]

(١) بحث البند من ٢٩١

{۱} * در آن سال که من این شعر را نوشتم * بعد از آنکه من در آن وقت

جاري - سنة الاخير - ٩٩ م

(۱) مدت آراء متخیر شده: مولانا سید محمد رفیع علی ۲۰ سال

المجلس الأعلى للمعاهد العليا

$$+ 4 \sqrt{2} \rightarrow 2\sqrt{2} \rightarrow + 2 \sin \rightarrow (,)$$

١٢ - مع مرتبه جوده فوايد كثيره.

[illegible]

١٠٠
١٠١
١٠٢
١٠٣
١٠٤
١٠٥
١٠٦
١٠٧
١٠٨
١٠٩
١١٠
١١١
١١٢
١١٣
١١٤
١١٥
١١٦
١١٧
١١٨
١١٩
١٢٠
١٢١
١٢٢
١٢٣
١٢٤
١٢٥
١٢٦
١٢٧
١٢٨
١٢٩
١٣٠
١٣١
١٣٢
١٣٣
١٣٤
١٣٥
١٣٦
١٣٧
١٣٨
١٣٩
١٤٠
١٤١
١٤٢
١٤٣
١٤٤
١٤٥
١٤٦
١٤٧
١٤٨
١٤٩
١٥٠
١٥١
١٥٢
١٥٣
١٥٤
١٥٥
١٥٦
١٥٧
١٥٨
١٥٩
١٦٠
١٦١
١٦٢
١٦٣
١٦٤
١٦٥
١٦٦
١٦٧
١٦٨
١٦٩
١٧٠
١٧١
١٧٢
١٧٣
١٧٤
١٧٥
١٧٦
١٧٧
١٧٨
١٧٩
١٨٠
١٨١
١٨٢
١٨٣
١٨٤
١٨٥
١٨٦
١٨٧
١٨٨
١٨٩
١٩٠
١٩١
١٩٢
١٩٣
١٩٤
١٩٥
١٩٦
١٩٧
١٩٨
١٩٩
٢٠٠

من سدا حقیري غلام - سدا حقیري غلام - انصاف تاج حقیري
 غلام حقیري و سدا حقیري غلام حقیري غلام حقیري غلام حقیري
 حقیري غلام حقیري غلام حقیري غلام حقیري غلام حقیري
 حقیري غلام حقیري غلام حقیري غلام حقیري غلام حقیري
 حقیري غلام حقیري غلام حقیري غلام حقیري غلام حقیري
 حقیري غلام حقیري غلام حقیري غلام حقیري غلام حقیري
 حقیري غلام حقیري غلام حقیري غلام حقیري غلام حقیري

[illegible]

مخدوم خدا رحمة هوي مگر نور حضرت ابي ربيع مصري جي
توجه سان حرارت و رفاقت ۾ مشغول ٿيو. انهيءَ حال ۾ حضرت
عبدالڪريم گهاري کيس "رحمت موجود" جو نالو ڏيکارو ۽ کيس
حضرت الاهي سان رشتن جوڳو، (۱)

پنهني عهدي مصري جي پهرين چونڊي ۾ وڪيلن جو حصو
لسم، تربيت ۽ تعليم ۾ مهرباني ڏيکاري حضرت خدا جلالت الله تعاليٰ
هون (۱۰۶۰ھ) موڪليو، هو، شهر بمبئي ۾ موجود ٿيو جتي
عربي علم جي رهنمائي ۽ آڏو آڻ ۾ مشهور صلاح ونگ پيشي
سرمي فرمائي پيش ڪئي. پنهني عهدي جي پهرين لک وڌيڪا راجو
جي حق جي اڳواڻي حضرت خدا عبدالمجيب پنهني روح سان، شهر
سورتن جي واپس ٿي، ۱۰۶۰ھ جو ۱۰۶۰ھ حضرت خدا عبدالمجيب
پنهني روح هون مسمو جو نظير شيع هو، شهر بمبئي، تعلق ۽
حافظي، رادي جي مظلوم قصبي برادري، تعداد ۽ سموري، اس ۽
سلسلي، لاهل ۽ لاهل جو اڏل ٻار ڪو شهر ڪو شهر جلالت الله
سلسلي جي طرف ۽ سلسل الاهي جي ۽ سڄي جي سلسلي، هر هن جي
صورت ۾ سرور پنهنجو اڏل ٻار ڪو شهر، هن دور ۾ سمورن الله
عبدالمجيب پنهني روح ظاهر ۽ تقدي، استعمال ۽ هن جي خلافت
جود جي عبادت ڪئي. حضرت خدا ۱۰۶۰ھ ۾ وجودي محنت ۽ شهر
۱۰۶۰ھ سان، طبع نفس صوفي هن هن هن سرگه، اسڪولت ۽ پنهني
۱۰۶۰ھ "رحمت موجود" جي نظري جي سلسلي ڪئي.

پنهني عهدي جي دور ۾ حضرت الله رحمت الله ان نالي
شيع ۱۰۶۰ھ سروي روح وڪيلن جو شهر پيش ڪيو هو هن
طرح هن ڪي نون صوفي برادر جو تعداد ۱۰۶۰ھ ٿيو، سلسل صوفي
وڪيلن جو هن طرح ۱۰۶۰ھ، هن ڪري صوفي شهر
جي مڪمل لسم ڪو شهر، ۱۰۶۰ھ هن هن هن شهر صوفي ڪو شهر

(۱) روح فردي ۱۰۶۰ھ ۱۰۶۰ھ جي شهر فردي، طبع ۱۰۶۰ھ

(۱۰۰۰) - حضرت خواجہ نظام الدین سرحدی رحمۃ اللہ علیہ (۱۰۰۰ھ) -
 - حضرت خواجہ - سرحدی (۱۰۰۰ھ) - حضرت خواجہ
 - حضرت (۱۰۰۰ھ) - حضرت خواجہ (۱۰۰۰ھ) -
 (۱۰۰۰ھ) - حضرت خواجہ (۱۰۰۰ھ) -

حضرت خواجہ نظام الدین سرحدی (۱۰۰۰ھ) - حضرت خواجہ
 (۱۰۰۰ھ) - حضرت خواجہ (۱۰۰۰ھ) - حضرت خواجہ
 (۱۰۰۰ھ) - حضرت خواجہ (۱۰۰۰ھ) - حضرت خواجہ
 (۱۰۰۰ھ) - حضرت خواجہ (۱۰۰۰ھ) - حضرت خواجہ
 (۱۰۰۰ھ) - حضرت خواجہ (۱۰۰۰ھ) - حضرت خواجہ
 (۱۰۰۰ھ) - حضرت خواجہ (۱۰۰۰ھ) - حضرت خواجہ

(۱) حضرت خواجہ نظام الدین سرحدی

(۱) حضرت خواجہ نظام الدین سرحدی

(۱) حضرت خواجہ نظام الدین سرحدی

(۱) حضرت خواجہ نظام الدین سرحدی

(۱) حضرت خواجہ نظام الدین سرحدی

(۱) حضرت خواجہ نظام الدین سرحدی

(۱) حضرت خواجہ نظام الدین سرحدی

(۱) حضرت خواجہ نظام الدین سرحدی

(۱) حضرت خواجہ نظام الدین سرحدی

(۱) حضرت خواجہ نظام الدین سرحدی

(۱) حضرت خواجہ نظام الدین سرحدی

(۱) حضرت خواجہ نظام الدین سرحدی

(۱) حضرت خواجہ نظام الدین سرحدی

(۱) حضرت خواجہ نظام الدین سرحدی

(۱) حضرت خواجہ نظام الدین سرحدی

(۱) حضرت خواجہ نظام الدین سرحدی

(۱) حضرت خواجہ نظام الدین سرحدی

(۱) حضرت خواجہ نظام الدین سرحدی

علامه علی شریعتی (۱۳۰۰-۱۳۷۸) - شاگرد امام خمینی، فکری
 حکومت مبرا بود - که در قیام انقلاب اسلامی نقش مهمی داشت -
 معروف بود به - تربیت شاگردان فکری و روحی (۱۳۰۰-۱۳۷۸) - و معروف به -
 قیام فکری

جوانان مدتی فکری حسود و مغرور می شدند
 معروف بود به - (۱۳۰۰-۱۳۷۸) - که می گفت (۱۳۰۰-۱۳۷۸)
 تاثیر فکری در جامعه بسیار داشت و می توانست به یک نفر (۱۳۰۰-۱۳۷۸)
 (۱۳۰۰-۱۳۷۸) که می توانست به یک نفر (۱۳۰۰-۱۳۷۸) که می توانست به یک نفر (۱۳۰۰-۱۳۷۸)
 به یک نفر (۱۳۰۰-۱۳۷۸) که می توانست به یک نفر (۱۳۰۰-۱۳۷۸) که می توانست به یک نفر (۱۳۰۰-۱۳۷۸)

جوانان مدتی فکری حسود و مغرور می شدند
 که می توانست به یک نفر (۱۳۰۰-۱۳۷۸) که می توانست به یک نفر (۱۳۰۰-۱۳۷۸)
 که می توانست به یک نفر (۱۳۰۰-۱۳۷۸) که می توانست به یک نفر (۱۳۰۰-۱۳۷۸)
 که می توانست به یک نفر (۱۳۰۰-۱۳۷۸) که می توانست به یک نفر (۱۳۰۰-۱۳۷۸)
 که می توانست به یک نفر (۱۳۰۰-۱۳۷۸) که می توانست به یک نفر (۱۳۰۰-۱۳۷۸)

جوانان مدتی فکری حسود و مغرور می شدند
 که می توانست به یک نفر (۱۳۰۰-۱۳۷۸) که می توانست به یک نفر (۱۳۰۰-۱۳۷۸)
 که می توانست به یک نفر (۱۳۰۰-۱۳۷۸) که می توانست به یک نفر (۱۳۰۰-۱۳۷۸)
 که می توانست به یک نفر (۱۳۰۰-۱۳۷۸) که می توانست به یک نفر (۱۳۰۰-۱۳۷۸)
 که می توانست به یک نفر (۱۳۰۰-۱۳۷۸) که می توانست به یک نفر (۱۳۰۰-۱۳۷۸)

(۱) - به یک نفر (۱۳۰۰-۱۳۷۸) که می توانست به یک نفر (۱۳۰۰-۱۳۷۸)

(۲) - به یک نفر (۱۳۰۰-۱۳۷۸) که می توانست به یک نفر (۱۳۰۰-۱۳۷۸)

(۳) - به یک نفر (۱۳۰۰-۱۳۷۸) که می توانست به یک نفر (۱۳۰۰-۱۳۷۸)

(۴) - به یک نفر (۱۳۰۰-۱۳۷۸) که می توانست به یک نفر (۱۳۰۰-۱۳۷۸)

(۵) - به یک نفر (۱۳۰۰-۱۳۷۸) که می توانست به یک نفر (۱۳۰۰-۱۳۷۸)

(۶) - به یک نفر (۱۳۰۰-۱۳۷۸) که می توانست به یک نفر (۱۳۰۰-۱۳۷۸)

[illegible]

- (١) تذكروا مناسككم هذا في ١٤٢٦
(٢) تذكروا مناسككم هذا في ١٤٢٧
(٣) تذكروا مناسككم هذا في ١٤٢٨
(٤) تذكروا مناسككم هذا في ١٤٢٩

[illegible]

- (۱) انگریز، مشہور مذہبی ۲۵۶
(۲) انگریز، مشہور مذہبی ۲۵۷
(۳) انگریز، مشہور مذہبی ۲۵۸

[illegible]

ادب جو اجمالی پس منظر

هر ٿوريءَ تي وڃي اسلامي حالت جي سموري مڃڻ واري مقصد
لهو آهي. جڏهن ته هي خدا داد آيت ۽ آيت سان پهچي ٿو
۽ سڀ جي خيالن کي سمجهڻ ۽ سمجهڻ لاءِ انهن مان مقرر ڪري ٿو.
اڌا صلاحيت ۽ ذميت هئا انسان ۽ اُنهي آهي، جڏهن ته هي سڀ
جي تازا ڪي هڪ خاص قسم جي پيداوار آهي، انهن مان
ڪنهن به مذهبي ڳڻڻ ۾ اچي ٿو. انهن مان جو هڪ آهي انهن
۾ سڀ جي سمجهڻ ۽ سمجهڻ ٿو.

جنهن جيوا ما لهندن ان جي ڏک غروءَ ڪڍي نظر آئي
 حڪمن وٽيندڙ حسن ۾ پند ٿيڻ لڏن ان جي جود ۾ حاصل نبي
 هندي جو ۱۰۰ ڏن ڏک نبي ۱۰۰ ڪلهن ۱۰۰ ڪلهن ۱۰۰ ڪلهن ۱۰۰
 جلي ۱۰۰ ڪلهن ۱۰۰ ڪلهن ۱۰۰ ڪلهن ۱۰۰ ڪلهن ۱۰۰ ڪلهن ۱۰۰
 ڪلهن ۱۰۰ ڪلهن ۱۰۰ ڪلهن ۱۰۰ ڪلهن ۱۰۰ ڪلهن ۱۰۰ ڪلهن ۱۰۰

[illegible]

مراد بہ عہدِ بھارتی لاکھ ہے، جو عرصہ کے لحاظ سے بھی اس کے
معمولیت و حسن کے لحاظ سے شکوک و شبہات طرہی جان جان چکے ہیں،
بہر حال عہد کے یہ نمونہ گمانِ بے شک و شبہ کے عرصہ بھارتی اہلِ ہوس و
پول کا ہی ہوس و مصلحتی خیال ہے، جس سے جو پتہ بھی نظر آ
کر آتا ہے وہی جھوٹا ہے، جس کی اس " " و شہرت کا حسن
تاریخ میں نہیں ملے گا۔

سر شری سید سید محمد علی - من اول و جدید عروضی شاعری چلید
 سید در اصفهان و در حبس ملک سطر عو قس لندی رہی، سید
 حکماء و شیعہوں، سید را بدیحوں، سید و سیدوں لیرانی مایول
 جو ازرو بدو سید عیوب چاکلی نہ ہی سید جا حاتم عامر قدام
 جی سید علی و سیدی حکمدار او حکماء رہی، ان جو سبب جی سید
 جو نہ سندن پہلوی تعلیم عربی و فارسی جی - سید دور جن شاعری
 جو خط ماکمل و مع جو فارسی گو شاعری عوام سیدی شاعری ان
 اخوان سید ناصر "ناصر" مقلاتی (۱۰۰۰ - ۱۰۰۰ - ۱۰۰۰) سید
 سر بہلہ سید "سید" پانہرو (۱۰۰۰ - ۱۰۰۰) حضرت عوام
 سید اہل "جی" سرحدی (۱۰۰۰) حضرت سید نور محمد "خلیل"
 تروی (۱۰۰۰ - ۱۰۰۰) سیدی رہیں ہنس "رہی" (۱۰۰۰)
 سر سید احمد علی "سید" (۱۰۰۰ - ۱۰۰۰) سید علی سید
 "سید" (۱۰۰۰) سید علی سید "سید" (۱۰۰۰)
 سید سید محمد علی "سید" (۱۰۰۰ - ۱۰۰۰) سید علی سید
 "سید" (۱۰۰۰) سید علی سید "سید" (۱۰۰۰)
 حسین علی علی "سید" (۱۰۰۰ - ۱۰۰۰) سید علی سید
 "سید" (۱۰۰۰) سید علی سید "سید" (۱۰۰۰)
 سید سید علی "سید" (۱۰۰۰ - ۱۰۰۰) سید علی سید
 "سید" (۱۰۰۰) سید علی سید "سید" (۱۰۰۰)
 (۱۰۰۰) سید علی سید "سید" (۱۰۰۰)
 "سید" (۱۰۰۰) سید علی سید "سید" (۱۰۰۰)
 سر سید علی سید "سید" (۱۰۰۰ - ۱۰۰۰) سید علی سید
 "سید" (۱۰۰۰) سید علی سید "سید" (۱۰۰۰)
 (۱۰۰۰) سید علی سید "سید" (۱۰۰۰)
 سر سید علی سید "سید" (۱۰۰۰ - ۱۰۰۰) سید علی سید
 "سید" (۱۰۰۰) سید علی سید "سید" (۱۰۰۰)

[۷۷]

"سکون" قبول چيو ويو آهي. سکون جي عزت ٿلهي آهي. جنهن
 ن و (روح) بهمن سوچو، آهي. پنهنجي منهنجي سکون جي عزت نو ٿ
 ساري سکون کي سکون سمجهو سکون (روح) جنهن الله تعاليٰ جي
 پور ديس جو شڪارو سکون نو نه ٿيو مونس "روح" کي نبي محفل
 هي ٿلهي سکون "روح" جو پور پنهجي سکون "روح" (روح)
 کي جو سکون نو، پنهجي سکون سکون و فرشتي نو ٿه سکون پنهجي
 کي جو نه سکون. پنهجي پنهجي سکون سکون ٿلهي سکون سکون سکون
 نه ٿه سکون و سکون سکون سکون سکون سکون سکون سکون سکون
 "سکون" سکون سکون سکون سکون سکون سکون سکون سکون سکون
 سکون (۷۷) سکون جو رڱ آهي.

پنهجي سکون سکون. جي سکون جي سکون سکون سکون سکون سکون
 سکون جي سکون جي سکون سکون سکون سکون سکون سکون سکون
 سکون سکون سکون سکون سکون سکون سکون سکون سکون سکون

" ٿلهي سکون جو سکون. سکون سکون سکون
 سکون سکون سکون سکون سکون سکون سکون سکون سکون
 سکون سکون سکون سکون سکون سکون سکون سکون سکون سکون
 سکون سکون سکون سکون سکون سکون سکون سکون سکون سکون

سکون سکون سکون سکون سکون سکون سکون سکون سکون سکون
 سکون سکون سکون سکون سکون سکون سکون سکون سکون سکون
 سکون سکون سکون سکون سکون سکون سکون سکون سکون سکون
 سکون سکون سکون سکون سکون سکون سکون سکون سکون سکون

سکون سکون سکون سکون سکون سکون سکون سکون سکون سکون
 سکون سکون سکون سکون سکون سکون سکون سکون سکون سکون
 سکون سکون سکون سکون سکون سکون سکون سکون سکون سکون
 سکون سکون سکون سکون سکون سکون سکون سکون سکون سکون

لکري صاحب * وحدت فرمود * جي ڌر - جو نالو هو. مندر
جنگل ۾ ٻڌڻ سڄي جي ڀر ۾ هو. مندر موجود آهي. جتان هڪ
هڪ فرسٽي ٿو لڳي :

* ڀر موني اٿس، سر ٿلهي * کي منجهه موٽل.
* وحدت منجهه * ڏهر لاءِ جي، ڏکڻ ڦار * ڏکڻ.
* ڏکڻ ڦار ڏکڻ ڦار ڏکڻ ڦار * کي منجهه موٽل.
* ڏکڻ ڦار ڏکڻ ڦار * ڏکڻ ڦار * ڏکڻ ڦار * ڏکڻ ڦار.
* ڏکڻ ڦار * ڏکڻ ڦار * ڏکڻ ڦار * ڏکڻ ڦار.
* ڏکڻ ڦار * ڏکڻ ڦار * ڏکڻ ڦار * ڏکڻ ڦار.
* ڏکڻ ڦار * ڏکڻ ڦار * ڏکڻ ڦار * ڏکڻ ڦار.

ڏکڻ ڦار * ڏکڻ ڦار * ڏکڻ ڦار * ڏکڻ ڦار.
ڏکڻ ڦار * ڏکڻ ڦار * ڏکڻ ڦار * ڏکڻ ڦار.
ڏکڻ ڦار * ڏکڻ ڦار * ڏکڻ ڦار * ڏکڻ ڦار.
ڏکڻ ڦار * ڏکڻ ڦار * ڏکڻ ڦار * ڏکڻ ڦار.
ڏکڻ ڦار * ڏکڻ ڦار * ڏکڻ ڦار * ڏکڻ ڦار.
ڏکڻ ڦار * ڏکڻ ڦار * ڏکڻ ڦار * ڏکڻ ڦار.
ڏکڻ ڦار * ڏکڻ ڦار * ڏکڻ ڦار * ڏکڻ ڦار.
ڏکڻ ڦار * ڏکڻ ڦار * ڏکڻ ڦار * ڏکڻ ڦار.
ڏکڻ ڦار * ڏکڻ ڦار * ڏکڻ ڦار * ڏکڻ ڦار.
ڏکڻ ڦار * ڏکڻ ڦار * ڏکڻ ڦار * ڏکڻ ڦار.
ڏکڻ ڦار * ڏکڻ ڦار * ڏکڻ ڦار * ڏکڻ ڦار.
ڏکڻ ڦار * ڏکڻ ڦار * ڏکڻ ڦار * ڏکڻ ڦار.

ڏکڻ ڦار * ڏکڻ ڦار * ڏکڻ ڦار * ڏکڻ ڦار.
ڏکڻ ڦار * ڏکڻ ڦار * ڏکڻ ڦار * ڏکڻ ڦار.
ڏکڻ ڦار * ڏکڻ ڦار * ڏکڻ ڦار * ڏکڻ ڦار.
ڏکڻ ڦار * ڏکڻ ڦار * ڏکڻ ڦار * ڏکڻ ڦار.

بشهر آمدند و به جانب دو طرف حاصل مکاری می نمودند
 * صاحب * هر صحبت های نیک و بهیلائی نصیبه نمی رسد. حاصل
 آنکه بدلی می شود. می گویند اگر کسی از این جهت از دنیا

بهری و از این است که هر روز از آن به دنیا می آید. می گویند
 صحبت این * روح * هر لحظه بعد از این می رسد. آنکه حاصل
 هر نفسی بود که در این * روح * کسی بدلی می شود. حاصل
 آنکه هر * روح * هر نفسی که در این * روح * بدلی می شود. حاصل
 آنکه هر * روح * هر نفسی که در این * روح * بدلی می شود. حاصل
 آنکه هر * روح * هر نفسی که در این * روح * بدلی می شود. حاصل

هر نفسی که در این * روح * بدلی می شود. حاصل
 آنکه هر * روح * هر نفسی که در این * روح * بدلی می شود. حاصل
 آنکه هر * روح * هر نفسی که در این * روح * بدلی می شود. حاصل
 آنکه هر * روح * هر نفسی که در این * روح * بدلی می شود. حاصل
 آنکه هر * روح * هر نفسی که در این * روح * بدلی می شود. حاصل

* صاحب * هر نفسی که در این * روح * بدلی می شود. حاصل

* روح * هر نفسی که در این * روح * بدلی می شود. حاصل

* روح * هر نفسی که در این * روح * بدلی می شود. حاصل

* روح * هر نفسی که در این * روح * بدلی می شود. حاصل

هر نفسی که در این * روح * بدلی می شود. حاصل
 آنکه هر * روح * هر نفسی که در این * روح * بدلی می شود. حاصل
 آنکه هر * روح * هر نفسی که در این * روح * بدلی می شود. حاصل
 آنکه هر * روح * هر نفسی که در این * روح * بدلی می شود. حاصل

* روح * هر نفسی که در این * روح * بدلی می شود. حاصل

* روح * هر نفسی که در این * روح * بدلی می شود. حاصل

• **المحور الثاني:** **البيئة المحيطة بالمشروع**

«موتوا لحكيم» عمر كرمي القلب متوجهاً لوقت محزون.

[illegible][illegible]

چند روزی که در این مکتب، کلاسهای تدریس،

وہم و ہلہ گھر چھ سکھہر + ا قہ

فرمانی است که در آنجا آمده است که:

المجلس الأعلى للدراسات الإسلامية
الجامعة الإسلامية - غزة

• *How to make a good impression*

Abstract

[illegible]

فیسری رات سبھانے پہاگوں جی ہاں کمرہ

لهم من عبد الله محمد بن علي

[illegible]

انٺواري حيثيت رکي ٿي، مڪلار جو مڪمل ڪملا هجي سوئي، اورنگين هجي پورو ٿي ۽ ٺلهي ڪرڻ واري حيثيت رکي ٿي، ٺلهي ٺلهي ڪرڻ واري حيثيت رکي ٿي ۽ ڪا جڳهه ٺلهي ڪرڻ واري حيثيت رکي ٿي.

حضرت مول محمد "رح" جي مڪلار ٺاهڻ جي پوري ٿي ۽ ٺلهي ٺلهي ڪرڻ واري حيثيت رکي ٿي، ٺلهي ٺلهي ڪرڻ واري حيثيت رکي ٿي ۽ ڪا جڳهه ٺلهي ڪرڻ واري حيثيت رکي ٿي.

ان جو مثال وٺڻ مڪلار سوئي پوري ٿي مڪلار ۽ مڪلار ٺاهڻ جي ٺلهي ٺلهي ڪرڻ واري حيثيت رکي ٿي.

*مكة معظمون ومكة، مكة و مكة
 *مكة معظمون ومكة، مكة و مكة
 *مكة معظمون ومكة، مكة و مكة
 *مكة معظمون ومكة، مكة و مكة

[illegible]

"لکھنؤ میں رہنے کے لئے چلا گیا۔
 "میں نے وہاں رہ کر ہی اپنی زندگی بسر کی۔
 "میں نے وہاں ہی اپنی زندگی بسر کی۔
 "میں نے وہاں ہی اپنی زندگی بسر کی۔
 "میں نے وہاں ہی اپنی زندگی بسر کی۔
 "میں نے وہاں ہی اپنی زندگی بسر کی۔

هرگاه سو خود پدر را در میان کار رودانی بداند، بهود، فکلی صاحب
 بهیچ سبکمانی در سبکست می رسد، کی کار را در میان کار لاکیه را
 در میان خود، چنان میگوید: «فکلی» فکلی خود را در میان خود، آید
 فکلی به خود میگوید: «فکلی» فکلی به خود میگوید: «فکلی» فکلی به خود میگوید: «فکلی»
 فکلی به خود میگوید: «فکلی» فکلی به خود میگوید: «فکلی» فکلی به خود میگوید: «فکلی»

مجلس علماء مصر

۱۔ مصلحت سے جس سے کسی کو ہرجا یا راجہ ملے
۲۔ اگر کسی سے یہ کہہ لیا جائے کہ اس کا
۳۔ کہ وہ اس کے دل میں ہوتا ہے اور اس سے
۴۔ کہ اس کے دل میں ہوتا ہے اور اس سے
۵۔ کہ اس کے دل میں ہوتا ہے اور اس سے
۶۔ کہ اس کے دل میں ہوتا ہے اور اس سے
۷۔ کہ اس کے دل میں ہوتا ہے اور اس سے
۸۔ کہ اس کے دل میں ہوتا ہے اور اس سے
۹۔ کہ اس کے دل میں ہوتا ہے اور اس سے
۱۰۔ کہ اس کے دل میں ہوتا ہے اور اس سے

مفتی محمد رفیع

فاسي صاحب بي عمر وفتحي تارويي دي صاحب سو ار هو
 چيكي حضرت مولانا مرحوم [] پسر لوگه سا قلمند حاج
 ابري جي سنگ و صحت و هي درگه و سفلن مزاج مطوق هدي
 دان و سفلان چو ابري فاسي صاحب جي سفلان و هدي و سفلان
 لفظ سو آهه بل گدش هي چتر خطه ده و دس نو-

[illegible]

سوال نمبر ۱۰۰

[illegible]

عقل علی احوال دلالت بر عقل و بر سه مشهور تصور
تاریخی و بیان این سه مورد دارای انگریز و عربی و فارسی
مردم و در این کتاب به شرح و تفسیر از هر یک از این سه
نویسندگان و بر سه صورتی که در کتاب مذکور و در این
صورت و در هر دو صورت و در هر دو صورت و در هر دو
صورت و در هر دو صورت و در هر دو صورت و در هر دو

میں نے ان کے لئے ایک اور چیز بھی کرنا چاہی۔

وَأَمَّا الْفُلُ فَأُرْسِلَتْ بِإِسْحَاقَ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَفِي الْفُلِ ثَلَاثُونَ نَجِيًّا مِنْ بَنِي إِسْرَءِيلَ

• **اسلامی حکماء کی فکر اور نگاہیں**

”دعائے فہم“ اب لاسر میں شائع ہو گیا۔

نگہ رچھلا، قہار، پو قہار،

مجلس الشورى

بہولہ جندہ جھکائی ٹھہری ۳۳ ٹھہری

[illegible]

مُؤَيَّدٌ بِمَنْ يَشَاءُ

[illegible][illegible]

جیو اچھا و کھ مانی، اُس بولہ جان پاک مکران اوی جی
 دھت و جگہ اچی

کھیتہ جان زکری و کھیتہ جان زکری
 بے نام خدا و کھیتہ جان زکری و کھیتہ جان زکری
 میری کھیتہ جان زکری، کھیتہ جان زکری
 کھیتہ جان زکری، کھیتہ جان زکری
 کھیتہ جان زکری، کھیتہ جان زکری
 کھیتہ جان زکری، کھیتہ جان زکری

کھیتہ جان زکری، کھیتہ جان زکری
 کھیتہ جان زکری، کھیتہ جان زکری
 کھیتہ جان زکری، کھیتہ جان زکری
 کھیتہ جان زکری، کھیتہ جان زکری

کھیتہ جان زکری، کھیتہ جان زکری
 کھیتہ جان زکری، کھیتہ جان زکری
 کھیتہ جان زکری، کھیتہ جان زکری
 کھیتہ جان زکری، کھیتہ جان زکری
 کھیتہ جان زکری، کھیتہ جان زکری
 کھیتہ جان زکری، کھیتہ جان زکری
 کھیتہ جان زکری، کھیتہ جان زکری
 کھیتہ جان زکری، کھیتہ جان زکری

کھیتہ جان زکری، کھیتہ جان زکری

کھیتہ جان زکری

کھیتہ جان زکری، کھیتہ جان زکری

۱- علم اجتماعی کے لیے سبھی میں سے سبھی

اسی طرح ان کے چار بھائی بھی

¹⁰ نظام شهر، ¹¹ فستق، ¹² جاجی، ¹³ دوت پهلوی۔

تاریخ: ۱۴۰۲/۰۵/۰۵

پس ۱۰۰۰ مس. ۹۰۰ یونٹ ہی پہنچا، پھر مہر توڑا، (۵)

المحامي

1998, 1999, 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021, 2022, 2023, 2024, 2025, 2026, 2027, 2028, 2029, 2030, 2031, 2032, 2033, 2034, 2035, 2036, 2037, 2038, 2039, 2040, 2041, 2042, 2043, 2044, 2045, 2046, 2047, 2048, 2049, 2050, 2051, 2052, 2053, 2054, 2055, 2056, 2057, 2058, 2059, 2060, 2061, 2062, 2063, 2064, 2065, 2066, 2067, 2068, 2069, 2070, 2071, 2072, 2073, 2074, 2075, 2076, 2077, 2078, 2079, 2080, 2081, 2082, 2083, 2084, 2085, 2086, 2087, 2088, 2089, 2090, 2091, 2092, 2093, 2094, 2095, 2096, 2097, 2098, 2099, 2100, 2101, 2102, 2103, 2104, 2105, 2106, 2107, 2108, 2109, 2110, 2111, 2112, 2113, 2114, 2115, 2116, 2117, 2118, 2119, 2120, 2121, 2122, 2123, 2124, 2125, 2126, 2127, 2128, 2129, 2130, 2131, 2132, 2133, 2134, 2135, 2136, 2137, 2138, 2139, 2140, 2141, 2142, 2143, 2144, 2145, 2146, 2147, 2148, 2149, 2150, 2151, 2152, 2153, 2154, 2155, 2156, 2157, 2158, 2159, 2160, 2161, 2162, 2163, 2164, 2165, 2166, 2167, 2168, 2169, 2170, 2171, 2172, 2173, 2174, 2175, 2176, 2177, 2178, 2179, 2180, 2181, 2182, 2183, 2184, 2185, 2186, 2187, 2188, 2189, 2190, 2191, 2192, 2193, 2194, 2195, 2196, 2197, 2198, 2199, 2200, 2201, 2202, 2203, 2204, 2205, 2206, 2207, 2208, 2209, 2210, 2211, 2212, 2213, 2214, 2215, 2216, 2217, 2218, 2219, 2220, 2221, 2222, 2223, 2224, 2225, 2226, 2227, 2228, 2229, 2230, 2231, 2232, 2233, 2234, 2235, 2236, 2237, 2238, 2239, 2240, 2241, 2242, 2243, 2244, 2245, 2246, 2247, 2248, 2249, 2250, 2251, 2252, 2253, 2254, 2255, 2256, 2257, 2258, 2259, 2260, 2261, 2262, 2263, 2264, 2265, 2266, 2267, 2268, 2269, 2270, 2271, 2272, 2273, 2274, 2275, 2276, 2277, 2278, 2279, 2280, 2281, 2282, 2283, 2284, 2285, 2286, 2287, 2288, 2289, 2290, 2291, 2292, 2293, 2294, 2295, 2296, 2297, 2298, 2299, 2300, 2301, 2302, 2303, 2304, 2305, 2306, 2307, 2308, 2309, 2310, 2311, 2312, 2313, 2314, 2315, 2316, 2317, 2318, 2319, 2320, 2321, 2322, 2323, 2324, 2325, 2326, 2327, 2328, 2329, 2330, 2331, 2332, 2333, 2334, 2335, 2336, 2337, 2338, 2339, 2340, 2341, 2342, 2343, 2344, 2345, 2346, 2347, 2348, 2349, 2350, 2351, 2352, 2353, 2354, 2355, 2356, 2357, 2358, 2359, 2360, 2361, 2362, 2363, 2364, 2365, 2366, 2367, 2368, 2369, 2370, 2371, 2372, 2373, 2374, 2375, 2376, 2377, 2378, 2379, 2380, 2381, 2382, 2383, 2384, 2385, 2386, 2387, 2388, 2389, 2390, 2391, 2392, 2393, 2394, 2395, 2396, 2397, 2398, 2399, 2400, 2401, 2402, 2403, 2404, 2405, 2406, 2407, 2408, 2409, 2410, 2411, 2412, 2413, 2414, 2415, 2416, 2417, 2418, 2419, 2420, 2421, 2422, 2423, 2424, 2425, 2426, 2427, 2428, 2429, 2430, 2431, 2432, 2433, 2434, 2435, 2436, 2437, 2438, 2439, 2440, 2441, 2442, 2443, 2444, 2445, 2446, 2447, 2448, 2449, 2450, 2451, 2452, 2453, 2454, 2455, 2456, 2457, 2458, 2459, 2460, 2461, 2462, 2463, 2464, 2465, 2466, 2467, 2468, 2469, 2470, 2471, 2472, 2473, 2474, 2475, 2476, 2477, 2478, 2479, 2480, 2481, 2482, 2483, 2484, 2485, 2486, 2487, 2488, 2489, 2490, 2491, 2492, 2493, 2494, 2495, 2496, 2497, 2498, 2499, 2500, 2501, 2502, 2503, 2504, 2505, 2506, 2507, 2508, 2509, 2510, 2511, 2512, 2513, 2514, 2515, 2516, 2517, 2518, 2519, 2520, 2521, 2522, 2523, 2524, 2525, 2526, 2527, 2528, 2529, 2530, 2531, 2532, 2533, 2534, 2535, 2536, 2537, 2538, 2539, 2540, 2541, 2542, 2543, 2544, 2545, 2546, 2547, 2548, 2549, 2550, 2551, 2552, 2553, 2554, 2555, 2556, 2557, 2558, 2559, 2560, 2561, 2562, 2563, 2564, 2565, 2566, 2567, 2568, 2569, 2570, 2571, 2572, 2573, 2574, 2575, 2576, 2577, 2578, 2579, 2580, 2581, 2582, 2583, 2584, 2585, 2586, 2587, 2588, 2589, 2590, 2591, 2592, 2593, 2594, 2595, 2596, 2597, 2598, 2599, 2600, 2601, 2602, 2603, 2604, 2605, 2606, 2607, 2608, 2609, 2610, 2611, 2612, 2613, 2614, 2615, 2616, 2617, 2618, 2619, 2620, 2621, 2622, 2623, 2624, 2625, 2626, 2627, 2628, 2629, 2630, 2631, 2632, 2633, 2634, 2635, 2636, 2637, 2638, 2639, 2640, 2641, 2642, 2643, 2644, 2645, 2646, 2647, 2648, 2649, 2650, 2651, 2652, 2653, 2654, 2655, 2656, 2657, 2658, 2659, 2660, 2661, 2662, 2663, 2664, 2665, 2666, 2667, 2668, 2669, 2670, 2671, 2672, 2673, 2674, 2675, 2676, 2677, 2678, 2679, 26

Abstract

١٠٠٠

[illegible]

— 245 —

در صورتی که قانون اساسی این کشور را بر مبنای اسلام قرار داده است.

الحمد لله الذي جعلنا من عباده المخلصين

مرکز ملی توسعه مدیریت و منابع، تهران، ۱۳۸۵.

[illegible]

وہی چھٹی ہے جو اردنی جو تنظیم ہے اور یہ ہے

المجلس الأعلى للدراسات والبحوث

— *Journal of the American Medical Association*, 1967, 201: 1009-1010.

المجلس الأعلى للدراسات والبحوث في الكويت

[illegible]

Y 201-207 1744 1745 1746 1747 1748 1749 1750 1751 1752 1753 1754 1755 1756 1757 1758 1759 1760 1761 1762 1763 1764 1765 1766 1767 1768 1769 1770 1771 1772 1773 1774 1775 1776 1777 1778 1779 1780 1781 1782 1783 1784 1785 1786 1787 1788 1789 1790 1791 1792 1793 1794 1795 1796 1797 1798 1799 1800 1801 1802 1803 1804 1805 1806 1807 1808 1809 1810 1811 1812 1813 1814 1815 1816 1817 1818 1819 1820 1821 1822 1823 1824 1825 1826 1827 1828 1829 1830 1831 1832 1833 1834 1835 1836 1837 1838 1839 1840 1841 1842 1843 1844 1845 1846 1847 1848 1849 1850 1851 1852 1853 1854 1855 1856 1857 1858 1859 1860 1861 1862 1863 1864 1865 1866 1867 1868 1869 1870 1871 1872 1873 1874 1875 1876 1877 1878 1879 1880 1881 1882 1883 1884 1885 1886 1887 1888 1889 1890 1891 1892 1893 1894 1895 1896 1897 1898 1899 1900 1901 1902 1903 1904 1905 1906 1907 1908 1909 1910 1911 1912 1913 1914 1915 1916 1917 1918 1919 1920 1921 1922 1923 1924 1925 1926 1927 1928 1929 1930 1931 1932 1933 1934 1935 1936 1937 1938 1939 1940 1941 1942 1943 1944 1945 1946 1947 1948 1949 1950 1951 1952 1953 1954 1955 1956 1957 1958 1959 1960 1961 1962 1963 1964 1965 1966 1967 1968 1969 1970 1971 1972 1973 1974 1975 1976 1977 1978 1979 1980 1981 1982 1983 1984 1985 1986 1987 1988 1989 1990 1991 1992 1993 1994 1995 1996 1997 1998 1999 2000 2001 2002 2003 2004 2005 2006 2007 2008 2009 2010 2011 2012 2013 2014 2015 2016 2017 2018 2019 2020 2021 2022 2023 2024 2025 2026 2027 2028 2029 2030 2031 2032 2033 2034 2035 2036 2037 2038 2039 2040 2041 2042 2043 2044 2045 2046 2047 2048 2049 2050 2051 2052 2053 2054 2055 2056 2057 2058 2059 2060 2061 2062 2063 2064 2065 2066 2067 2068 2069 2070 2071 2072 2073 2074 2075 2076 2077 2078 2079 2080 2081 2082 2083 2084 2085 2086 2087 2088 2089 2090 2091 2092 2093 2094 2095 2096 2097 2098 2099 2100 2101 2102 2103 2104 2105 2106 2107 2108 2109 2110 2111 2112 2113 2114 2115 2116 2117 2118 2119 2120 2121 2122 2123 2124 2125 2126 2127 2128 2129 2130 2131 2132 2133 2134 2135 2136 2137 2138 2139 2140 2141 2142 2143 2144 2145 2146 2147 2148 2149 2150 2151 2152 2153 2154 2155 2156 2157 2158 2159 2160 2161 2162 2163 2164 2165 2166 2167 2168 2169 2170 2171 2172 2173 2174 2175 2176 2177 2178 2179 2180 2181 2182 2183 2184 2185 2186 2187 2188 2189 2190 2191 2192 2193 2194 2195 2196 2197 2198 2199 2200 2201 2202 2203 2204 2205 2206 2207 2208 2209 2210 2211 2212 2213 2214 2215 2216 2217 2218 2219 2220 2221 2222 2223 2224 2225 2226 2227 2228 2229 2230 2231 2232 2233 2234 2235 2236 2237 2238 2239 2240 2241 2242 2243 2244 2245 2246 2247 2248 2249 2250 2251 2252 2253 2254 2255 2256 2257 2258 2259 2260 2261 2262 2263 2264 2265 2266 2267 2268 2269 2270 2271 2272 2273 2274 2275 2276 2277 2278 2279 2280 2281 2282 2283 2284 2285 2286 2287 2288 2289 2290 2291 2292 2293 2294 2295 2296 2297 2298 2299 2300 2301 2302 2303 2304 2305 2306 2307 2308 2309 2310 2311 2312 2313 2314 2315 2316 2317 2318 2319 2320 2321 2322 2323 2324 2325 2326 2327 2328 2329 2330 2331 2332 2333 2334 2335 2336 2337 2338 2339 2340 2341 2342 2343 2344 2345 2346 2347 2348 2349 2350 2351 2352 2353 2354 2355 2356 2357 2358 2359 2360 2361 2362 2363 2364 2365 2366 2367 2368 2369 2370 2371 2372 2373 2374 2375 2376 2377 2378 2379 2380 2381 2382 2383 2384 2385 2386 2387 2388 2389 2390 2391 2392 2393 2394 2395 2396 2397 2398 2399 2400 2401 2402 2403 2404 2405 2406 2407 2408 2409 2410 2411 2412 2413 2414 2415 2416 2417 2418 2419 2420 2421 2422 2423 2424 2425 2426 2427 2428 2429 2430 2431 2432 2433 2434 2435 2436 2437 2438 2439 2440 2441 2442 2443 2444 2445 2446 2447 2448 2449 2450 2451 2452 2453 2454 2455 2456 2457 2458 2459 2460 2461 2462 2463 2464 2465 2466 2467 2468 2469 2470 2471 2472 2473 2474 2475 2476 2477 2478 2479 2480 2481 2482 2483 2484 2485 2486 2487 2488 2489 2490 2491 2492 2493 2494 2495 2496 2497 2498 2499 2500 2501 2502 2503 2504 2505 2506 2507 2508 2509 2510 2511 2512 2513 2514 2515 2516 2517 2518 2519 2520 2521 2522 2523 2524 2525 2526 2527 2528 2529 2530 2531 2532 2533 2534 2535 2536 2537 2538 2539 2540 2541 2542 2543 2544 2545 2546 2547 2548 2549 2550 2551 2552 2553 2554 2555 2556 2557 2558 2559 2560

المعروف والمجهول في الفكر العربي المعاصر

هذه الشكوك والاعتقادات هي التي تجعل من الصعب على الإنسان أن يتخذ قراراً حاسماً بشأن مستقبله.

الحمد لله الذي جعل في كل شيء دليلاً على قدرته وقدرته على كل شيء.

بسم الله الرحمن الرحيم

مکتبہ دارالعلوم دیوبند، دیوبند

بہار لکھنؤ وکھنر، در مکر، وکھنر

1998-1999

”هلاک اهل بیت“ عربی و دین صحت نیز مستقر.

نموده مطلبه فساد، چای ایدو پیکار برین چسب

صحت دهر چو اقی افسی که ”الانظار فساد من اسیوت“ یعنی انظار

بود هر عیاسته دهر، ایمن دهر دوست بری انظار عیو القیو دهر
روستا چایو افسی.

”سید ی سچون کیه لنگیو نهیو دهر،

سچون نه سچون بی، سکی فی سچون دهر،

”هلاک اهل بیت“ عربی و دین صحت نیز مستقر.

عرونیون افسیو، حقایق سچون سچون دهر.

طنین.

طایف و خولاطون اهل بیت سی چسب و انگلی بی عیو عیو

لای، اهل بیت دهر دهر عیو عیو دهر دهر افسی، لای عیو عیو

پیکشور افسی تو قند دوست بی دهر افسی عیو عیو افسی، عیو

عیو عیو لای عیو عیو عیو عیو عیو عیو

عیو عیو عیو عیو عیو عیو عیو عیو

عیو عیو عیو عیو عیو عیو عیو عیو

”هلاک اهل بیت“ عربی و دین صحت نیز مستقر.

عیو عیو عیو عیو عیو عیو عیو عیو

دهر عیو عیو عیو عیو عیو عیو عیو عیو

عیو عیو عیو عیو عیو عیو عیو عیو

عیو عیو عیو عیو عیو عیو عیو عیو

عیو عیو عیو عیو عیو عیو عیو عیو

”هلاک اهل بیت“ عربی و دین صحت نیز مستقر.

عیو عیو عیو عیو عیو عیو عیو عیو

”هلاک اهل بیت“ عربی و دین صحت نیز مستقر.

عیو عیو عیو عیو عیو عیو عیو عیو

[illegible]

شاعر انقلابی، ع. ح. آشتی و امر، تصویر خطری تو، از هر
 دامن جانی دوری تو

تیری مٹری محبوب ملک، دل کا پھر حرم۔
 ہر مٹری پہنچتی تھی آہوں، آہ منہ و سرور
 "تو لکھ" لکھ لکھ، لکھ لکھ لکھ لکھ
 "تو لکھ" لکھ لکھ لکھ لکھ لکھ لکھ

—C. S. Lewis

١٩٧٧ء ۾ ڏهه سالن جي عمر ۾، ڏاکڻي آفريڪا ۾ ٿيندڙ ڇوڪرن جي خلاف ڪيل ڀڃڪڙي جي خلاف ڪارروائي ڪرڻ لاءِ ڪارروائي ڪئي. ٻه سالن کان وڌيڪ، ٻارن جي ڀڃڪڙي جي خلاف ڪارروائي ڪئي. ٻه سالن کان وڌيڪ، ٻارن جي ڀڃڪڙي جي خلاف ڪارروائي ڪئي. ٻه سالن کان وڌيڪ، ٻارن جي ڀڃڪڙي جي خلاف ڪارروائي ڪئي.

«مستشرق» واصل می‌نماید و در پیروخ آهی خلسه‌ها می‌خورد !
 و عشق و محبت درون باران‌های شبنم‌ها می‌بارد و درون
 طبع لاله‌ها می‌نماید و درون تابش نور خورشید می‌تابد و درون
 «مستشرق» و درون تابش نور خورشید می‌تابد و درون

[illegible]

مجموعہ دور وادوں کے لیے سفر و تھیل کی یہ کتابچے دیوں
وہ دیوں کے لیے نظرانی کے لیے چینی جون جگہوں سے لکھی ہیں
کتابچہ کے ہر صفحہ پر ایک خط لکھا ہے جو اس کا نام ہے۔

[illegible]

من ساکي عکرو تخیل جو قلم چمکائی بدھتھی ہی کسی کو
 اللہ کی رحمت کا شکر ادا ہے۔

تکثیر اور (چسبہ زاری) میں سے کسی ایک سے
 زاری سے ہو جاتا ہے۔ اس سے کہیں کہیں
 "علاج جگر" سے کہیں کہیں اور نہ ہو
 "نور فکدہ" کے ہاں بھی جاتی ہیں۔

10/10/2010

[illegible][illegible]

شماره اول - فصل دوم - ماده ۱۰۴ - مجرای آب

413

"چيون ۾ ٿي گلوب جهڙا "شعب" پر ڪم ڪيو.
 "انور" ڪجهڙيون ڪريون، انهن ڪنهن ٿي ڪيل،
 "تيد" سونسي جي ڪري، ڪم ڪيو ۽ ڪيل.
 هن ڪري پر "چيون" جي ڪري، ڪم ڪيو ۽ ڪيل.
 "شعب" جي ڪري ٿي "ڪم" ڪيو ۽ ڪيل.
 "شعب" جي ڪري، ڪم ڪيو ۽ ڪيل.
 ڪم ڪيو

١٥٠
 ١٥١
 ١٥٢
 ١٥٣
 ١٥٤
 ١٥٥
 ١٥٦
 ١٥٧
 ١٥٨
 ١٥٩
 ١٦٠
 ١٦١
 ١٦٢
 ١٦٣
 ١٦٤
 ١٦٥
 ١٦٦
 ١٦٧
 ١٦٨
 ١٦٩
 ١٧٠
 ١٧١
 ١٧٢
 ١٧٣
 ١٧٤
 ١٧٥
 ١٧٦
 ١٧٧
 ١٧٨
 ١٧٩
 ١٨٠
 ١٨١
 ١٨٢
 ١٨٣
 ١٨٤
 ١٨٥
 ١٨٦
 ١٨٧
 ١٨٨
 ١٨٩
 ١٩٠
 ١٩١
 ١٩٢
 ١٩٣
 ١٩٤
 ١٩٥
 ١٩٦
 ١٩٧
 ١٩٨
 ١٩٩
 ٢٠٠
 ٢٠١
 ٢٠٢
 ٢٠٣
 ٢٠٤
 ٢٠٥
 ٢٠٦
 ٢٠٧
 ٢٠٨
 ٢٠٩
 ٢١٠
 ٢١١
 ٢١٢
 ٢١٣
 ٢١٤
 ٢١٥
 ٢١٦
 ٢١٧
 ٢١٨
 ٢١٩
 ٢٢٠
 ٢٢١
 ٢٢٢
 ٢٢٣
 ٢٢٤
 ٢٢٥
 ٢٢٦
 ٢٢٧
 ٢٢٨
 ٢٢٩
 ٢٣٠
 ٢٣١
 ٢٣٢
 ٢٣٣
 ٢٣٤
 ٢٣٥
 ٢٣٦
 ٢٣٧
 ٢٣٨
 ٢٣٩
 ٢٤٠
 ٢٤١
 ٢٤٢
 ٢٤٣
 ٢٤٤
 ٢٤٥
 ٢٤٦
 ٢٤٧
 ٢٤٨
 ٢٤٩
 ٢٥٠
 ٢٥١
 ٢٥٢
 ٢٥٣
 ٢٥٤
 ٢٥٥
 ٢٥٦
 ٢٥٧
 ٢٥٨
 ٢٥٩
 ٢٦٠
 ٢٦١
 ٢٦٢
 ٢٦٣
 ٢٦٤
 ٢٦٥
 ٢٦٦
 ٢٦٧
 ٢٦٨
 ٢٦٩
 ٢٧٠
 ٢٧١
 ٢٧٢
 ٢٧٣
 ٢٧٤
 ٢٧٥
 ٢٧٦
 ٢٧٧
 ٢٧٨
 ٢٧٩
 ٢٨٠
 ٢٨١
 ٢٨٢
 ٢٨٣
 ٢٨٤
 ٢٨٥
 ٢٨٦
 ٢٨٧
 ٢٨٨
 ٢٨٩
 ٢٩٠
 ٢٩١
 ٢٩٢
 ٢٩٣
 ٢٩٤
 ٢٩٥
 ٢٩٦
 ٢٩٧
 ٢٩٨
 ٢٩٩
 ٣٠٠
 ٣٠١
 ٣٠٢
 ٣٠٣
 ٣٠٤
 ٣٠٥
 ٣٠٦
 ٣٠٧
 ٣٠٨
 ٣٠٩
 ٣١٠
 ٣١١
 ٣١٢
 ٣١٣
 ٣١٤
 ٣١٥
 ٣١٦
 ٣١٧
 ٣١٨
 ٣١٩
 ٣٢٠
 ٣٢١
 ٣٢٢
 ٣٢٣
 ٣٢٤
 ٣٢٥
 ٣٢٦
 ٣٢٧
 ٣٢٨
 ٣٢٩
 ٣٣٠
 ٣٣١
 ٣٣٢
 ٣٣٣
 ٣٣٤
 ٣٣٥
 ٣٣٦
 ٣٣٧
 ٣٣٨
 ٣٣٩
 ٣٤٠
 ٣٤١
 ٣٤٢
 ٣٤٣
 ٣٤٤
 ٣٤٥
 ٣٤٦
 ٣٤٧
 ٣٤٨
 ٣٤٩
 ٣٥٠
 ٣٥١
 ٣٥٢
 ٣٥٣
 ٣٥٤
 ٣٥٥
 ٣٥٦
 ٣٥٧
 ٣٥٨
 ٣٥٩
 ٣٦٠
 ٣٦١
 ٣٦٢
 ٣٦٣
 ٣٦٤
 ٣٦٥
 ٣٦٦
 ٣٦٧
 ٣٦٨
 ٣٦٩
 ٣٧٠
 ٣٧١
 ٣٧٢
 ٣٧٣
 ٣٧٤
 ٣٧٥
 ٣٧٦
 ٣٧٧
 ٣٧٨
 ٣٧٩
 ٣٨٠
 ٣٨١
 ٣٨٢
 ٣٨٣
 ٣٨٤
 ٣٨٥
 ٣٨٦
 ٣٨٧
 ٣٨٨
 ٣٨٩
 ٣٩٠
 ٣٩١
 ٣٩٢
 ٣٩٣
 ٣٩٤
 ٣٩٥
 ٣٩٦
 ٣٩٧
 ٣٩٨
 ٣٩٩
 ٤٠٠
 ٤٠١
 ٤٠٢
 ٤٠٣
 ٤٠٤
 ٤٠٥
 ٤٠٦
 ٤٠٧
 ٤٠٨
 ٤٠٩
 ٤١٠
 ٤١١
 ٤١٢
 ٤١٣
 ٤١٤
 ٤١٥
 ٤١٦
 ٤١٧
 ٤١٨
 ٤١٩
 ٤٢٠
 ٤٢١
 ٤٢٢
 ٤٢٣
 ٤٢٤
 ٤٢٥
 ٤٢٦
 ٤٢٧
 ٤٢٨
 ٤٢٩
 ٤٣٠
 ٤٣١
 ٤٣٢
 ٤٣٣
 ٤٣٤
 ٤٣٥
 ٤٣٦
 ٤٣٧
 ٤٣٨
 ٤٣٩
 ٤٤٠
 ٤٤١
 ٤٤٢
 ٤٤٣
 ٤٤٤
 ٤٤٥
 ٤٤٦
 ٤٤٧
 ٤٤٨
 ٤٤٩
 ٤٥٠
 ٤٥١
 ٤٥٢
 ٤٥٣
 ٤٥٤
 ٤٥٥
 ٤٥٦
 ٤٥٧
 ٤٥٨
 ٤٥٩
 ٤٦٠
 ٤٦١
 ٤٦٢
 ٤٦٣
 ٤٦٤
 ٤٦٥
 ٤٦٦
 ٤٦٧
 ٤٦٨
 ٤٦٩
 ٤٧٠
 ٤٧١
 ٤٧٢
 ٤٧٣
 ٤٧٤
 ٤٧٥
 ٤٧٦
 ٤٧٧
 ٤٧٨
 ٤٧٩
 ٤٨٠
 ٤٨١
 ٤٨٢
 ٤٨٣
 ٤٨٤
 ٤٨٥
 ٤٨٦
 ٤٨٧
 ٤٨٨
 ٤٨٩
 ٤٩٠
 ٤٩١
 ٤٩٢
 ٤٩٣
 ٤٩٤
 ٤٩٥
 ٤٩٦
 ٤٩٧
 ٤٩٨
 ٤٩٩
 ٥٠٠
 ٥٠١
 ٥٠٢
 ٥٠٣
 ٥٠٤
 ٥٠٥
 ٥٠٦
 ٥٠٧
 ٥٠٨
 ٥٠٩
 ٥١٠
 ٥١١
 ٥١٢
 ٥١٣
 ٥١٤
 ٥١٥
 ٥١٦
 ٥١٧
 ٥١٨
 ٥١٩
 ٥٢٠
 ٥٢١
 ٥

9. 441

[illegible]

مذیل دیکھو ۳۱

تیر دھنسی سدا سہا سہی بقی رہتی عورت سہی
سورن مل و فک لہو، تک سہا سہی سہی سہی

تیر دھنسی سہا سہی سہی

مذیل ۳۲ ۱۔ گل فلہ سہی گہری سہی سہی سہی
تیر دھنسی سہی سہی سہی سہی سہی سہی
تیر دھنسی سہی سہی سہی

مذیل ۳۳ ۱۔ سہی سہی سہی سہی سہی سہی
تیر دھنسی سہی سہی سہی سہی سہی سہی
تیر دھنسی سہی سہی سہی سہی سہی سہی

۱۔ سہی سہی سہی سہی سہی سہی سہی سہی
تیر دھنسی سہی سہی سہی سہی سہی سہی

مذیل دیکھو ۳۴

تیر دھنسی سہی سہی سہی سہی سہی سہی
تیر دھنسی سہی سہی سہی سہی سہی سہی
تیر دھنسی سہی سہی سہی سہی سہی سہی

تیر دھنسی سہی سہی سہی سہی سہی سہی
تیر دھنسی سہی سہی سہی سہی سہی سہی
تیر دھنسی سہی سہی سہی سہی سہی سہی
تیر دھنسی سہی سہی سہی سہی سہی سہی

مذیل ۳۵

تیر دھنسی سہی سہی سہی سہی سہی سہی
تیر دھنسی سہی سہی سہی سہی سہی سہی

- نمونه راز / جلد دوم - فصل اول - مثل هفتاد و یک

مہر می لکھی تات صفات علیہ السلام و ہزارین مان و رگوں

١- كرمه عبد الحليم الشربل، له دور مهم في وضع الدستور.

مجموعہ نظم، عسا، دہلی، حسن، انجمن، محمد، علی، سرگودھا

۲- منتهی در حدیثی از امام محمد باقر (ع) آمده است:

هي نورو ولساني ڇانوڻي ۾ ڪنهن به ڇانوڻي ۾ ڪم ڪري سگهن ٿا.

جاء من غير استشارة من غير حق، من دون شك، من غير حق.

هذه هي بعض الفوائد التي يمكن الحصول عليها من استخدام هذا البرنامج.

۵۔ جس شخص میں "طلب علم" اور "طلب حق" کے جذبہ ہو،

في شهر ربيع الثاني سنة ١٢٩٠ هـ

موجودہ جتنی حد تک "انجیل" ماری-۱۴۱۲-۱۳-۱۴-۱۵-۱۶-۱۷-۱۸-۱۹-۲۰-۲۱-۲۲-۲۳-۲۴-۲۵-۲۶-۲۷-۲۸-۲۹-۳۰-۳۱-۳۲-۳۳-۳۴-۳۵-۳۶-۳۷-۳۸-۳۹-۴۰-۴۱-۴۲-۴۳-۴۴-۴۵-۴۶-۴۷-۴۸-۴۹-۵۰-۵۱-۵۲-۵۳-۵۴-۵۵-۵۶-۵۷-۵۸-۵۹-۶۰-۶۱-۶۲-۶۳-۶۴-۶۵-۶۶-۶۷-۶۸-۶۹-۷۰-۷۱-۷۲-۷۳-۷۴-۷۵-۷۶-۷۷-۷۸-۷۹-۸۰-۸۱-۸۲-۸۳-۸۴-۸۵-۸۶-۸۷-۸۸-۸۹-۹۰-۹۱-۹۲-۹۳-۹۴-۹۵-۹۶-۹۷-۹۸-۹۹-۱۰۰-۱۰۱-۱۰۲-۱۰۳-۱۰۴-۱۰۵-۱۰۶-۱۰۷-۱۰۸-۱۰۹-۱۱۰-۱۱۱-۱۱۲-۱۱۳-۱۱۴-۱۱۵-۱۱۶-۱۱۷-۱۱۸-۱۱۹-۱۲۰-۱۲۱-۱۲۲-۱۲۳-۱۲۴-۱۲۵-۱۲۶-۱۲۷-۱۲۸-۱۲۹-۱۳۰-۱۳۱-۱۳۲-۱۳۳-۱۳۴-۱۳۵-۱۳۶-۱۳۷-۱۳۸-۱۳۹-۱۴۰-۱۴۱-۱۴۲-۱۴۳-۱۴۴-۱۴۵-۱۴۶-۱۴۷-۱۴۸-۱۴۹-۱۵۰-۱۵۱-۱۵۲-۱۵۳-۱۵۴-۱۵۵-۱۵۶-۱۵۷-۱۵۸-۱۵۹-۱۶۰-۱۶۱-۱۶۲-۱۶۳-۱۶۴-۱۶۵-۱۶۶-۱۶۷-۱۶۸-۱۶۹-۱۷۰-۱۷۱-۱۷۲-۱۷۳-۱۷۴-۱۷۵-۱۷۶-۱۷۷-۱۷۸-۱۷۹-۱۸۰-۱۸۱-۱۸۲-۱۸۳-۱۸۴-۱۸۵-۱۸۶-۱۸۷-۱۸۸-۱۸۹-۱۹۰-۱۹۱-۱۹۲-۱۹۳-۱۹۴-۱۹۵-۱۹۶-۱۹۷-۱۹۸-۱۹۹-۲۰۰-۲۰۱-۲۰۲-۲۰۳-۲۰۴-۲۰۵-۲۰۶-۲۰۷-۲۰۸-۲۰۹-۲۱۰-۲۱۱-۲۱۲-۲۱۳-۲۱۴-۲۱۵-۲۱۶-۲۱۷-۲۱۸-۲۱۹-۲۲۰-۲۲۱-۲۲۲-۲۲۳-۲۲۴-۲۲۵-۲۲۶-۲۲۷-۲۲۸-۲۲۹-۲۳۰-۲۳۱-۲۳۲-۲۳۳-۲۳۴-۲۳۵-۲۳۶-۲۳۷-۲۳۸-۲۳۹-۲۴۰-۲۴۱-۲۴۲-۲۴۳-۲۴۴-۲۴۵-۲۴۶-۲۴۷-۲۴۸-۲۴۹-۲۵۰-۲۵۱-۲۵۲-۲۵۳-۲۵۴-۲۵۵-۲۵۶-۲۵۷-۲۵۸-۲۵۹-۲۶۰-۲۶۱-۲۶۲-۲۶۳-۲۶۴-۲۶۵-۲۶۶-۲۶۷-۲۶۸-۲۶۹-۲۷۰-۲۷۱-۲۷۲-۲۷۳-۲۷۴-۲۷۵-۲۷۶-۲۷۷-۲۷۸-۲۷۹-۲۸۰-۲۸۱-۲۸۲-۲۸۳-۲۸۴-۲۸۵-۲۸۶-۲۸۷-۲۸۸-۲۸۹-۲۹۰-۲۹۱-۲۹۲-۲۹۳-۲۹۴-۲۹۵-۲۹۶-۲۹۷-۲۹۸-۲۹۹-۳۰۰-۳۰۱-۳۰۲-۳۰۳-۳۰۴-۳۰۵-۳۰۶-۳۰۷-۳۰۸-۳۰۹-۳۱۰-۳۱۱-۳۱۲-۳۱۳-۳۱۴-۳۱۵-۳۱۶-۳۱۷-۳۱۸-۳۱۹-۳۲۰-۳۲۱-۳۲۲-۳۲۳-۳۲۴-۳۲۵-۳۲۶-۳۲۷-۳۲۸-۳۲۹-۳۳۰-۳۳۱-۳۳۲-۳۳۳-۳۳۴-۳۳۵-۳۳۶-۳۳۷-۳۳۸-۳۳۹-۳۴۰-۳۴۱-۳۴۲-۳۴۳-۳۴۴-۳۴۵-۳۴۶-۳۴۷-۳۴۸-۳۴۹-۳۵۰-۳۵۱-۳۵۲-۳۵۳-۳۵۴-۳۵۵-۳۵۶-۳۵۷-۳۵۸-۳۵۹-۳۶۰-۳۶۱-۳۶۲-۳۶۳-۳۶۴-۳۶۵-۳۶۶-۳۶۷-۳۶۸-۳۶۹-۳۷۰-۳۷۱-۳۷۲-۳۷۳-۳۷۴-۳۷۵-۳۷۶-۳۷۷-۳۷۸-۳۷۹-۳۸۰-۳۸۱-۳۸۲-۳۸۳-۳۸۴-۳۸۵-۳۸۶-۳۸۷-۳۸۸-۳۸۹-۳۹۰-۳۹۱-۳۹۲-۳۹۳-۳۹۴-۳۹۵-۳۹۶-۳۹۷-۳۹۸-۳۹۹-۴۰۰-۴۰۱-۴۰۲-۴۰۳-۴۰۴-۴۰۵-۴۰۶-۴۰۷-۴۰۸-۴۰۹-۴۱۰-۴۱۱-۴۱۲-۴۱۳-۴۱۴-۴۱۵-۴۱۶-۴۱۷-۴۱۸-۴۱۹-۴۲۰-۴۲۱-۴۲۲-۴۲۳-۴۲۴-۴۲۵-۴۲۶-۴۲۷-۴۲۸-۴۲۹-۴۳۰-۴۳۱-۴۳۲-۴۳۳-۴۳۴-۴۳۵-۴۳۶-۴۳۷-۴۳۸-۴۳۹-۴۴۰-۴۴۱-۴۴۲-۴۴۳-۴۴۴-۴۴۵-۴۴۶-۴۴۷-۴۴۸-۴۴۹-۴۵۰-۴۵۱-۴۵۲-۴۵۳-۴۵۴-۴۵۵-۴۵۶-۴۵۷-۴۵۸-۴۵۹-۴۶۰-۴۶۱-۴۶۲-۴۶۳-۴۶۴-۴۶۵-۴۶۶-۴۶۷-۴۶۸-۴۶۹-۴۷۰-۴۷۱-۴۷۲-۴۷۳-۴۷۴-۴۷۵-۴۷۶-۴۷۷-۴۷۸-۴۷۹-۴۸۰-۴۸۱-۴۸۲-۴۸۳-۴۸۴-۴۸۵-۴۸۶-۴۸۷-۴۸۸-۴۸۹-۴۹۰-۴۹۱-۴۹۲-۴۹۳-۴۹۴-۴۹۵-۴۹۶-۴۹۷-۴۹۸-۴۹۹-۵۰۰-۵۰۱-۵۰۲-۵۰۳-۵۰۴-۵۰۵-۵۰۶-۵۰۷-۵۰۸-۵۰۹-۵۱۰-۵۱۱-۵۱۲-۵۱۳-۵۱۴-۵۱۵-۵۱۶-۵۱۷-۵۱۸-۵۱۹-۵۲۰-۵۲۱-۵۲۲-۵۲۳-۵۲۴-۵۲۵-۵۲۶-۵۲۷-۵۲۸-۵۲۹-۵۳۰-۵۳۱-۵۳۲-۵۳۳-۵۳۴-۵۳۵-۵۳۶-۵۳۷-۵۳۸-۵۳۹-۵۴۰-۵۴۱-۵۴۲-۵۴۳-۵۴۴-۵۴۵-۵۴۶-۵۴۷-۵۴۸-۵۴۹-۵۵۰-۵۵۱-۵۵۲-۵۵۳-۵۵۴-۵۵۵-۵۵۶-۵۵۷-۵۵۸-۵۵۹-۵۶۰-۵۶۱-۵۶۲-۵۶۳-۵۶۴-۵۶۵-۵۶۶-۵۶۷-۵۶۸-۵۶۹-۵۷۰-۵۷۱-۵۷۲-۵۷۳-۵۷۴-۵۷۵-۵۷۶-۵۷۷-۵۷۸-۵۷۹-۵۸۰-۵۸۱-۵۸۲-۵۸۳-۵۸۴-۵۸۵-۵۸۶-۵۸۷-۵۸۸-۵۸۹-۵۹۰-۵۹۱-۵۹۲-۵۹۳-۵۹۴-۵۹۵-۵۹۶-۵۹۷-۵۹۸-۵۹۹-۶۰۰-۶۰۱-۶۰۲-۶۰۳-۶۰۴-۶۰۵-۶۰۶-۶۰۷-۶۰۸-۶۰۹-۶۱۰-۶۱۱-۶۱۲-۶۱۳-۶۱۴-۶۱۵-۶۱۶-۶۱۷-۶۱۸-

جملہ ۱۰۰

نہجی دہد ہی قہہ سارہ بکوال مہدائی ہو رہی ہیں ۔

فہرستی جو یہاں موجود ہے، وہاں سے، مختلف ممالک کے

لیکھتی تھوں شروع میں ، ظالم سحر ، ٹیپنگ ٹیپس ، پتھر ،

في جسر الملكة في لندن

جہلی گھاتان ٹھہرے گاؤں میں

بشکلی غریب و غلطی^۱ «مار»^۲ جدا، جدا از هم ریز می شود که

۱۰۰ - نهان - سره جوت جهانه گناه - مخ دلفين - نه - نه - نه -

بہارِ ہندوستان کے حالات

میشود نام این دولت که به واسطه وجود این کشور است.

سیدہ ملتی کہیں غلہ ہوا، ہاتھ ہر دن کی — رگڑ

ج. مع عدم ارفاق مدارك منهجه ورجوعه الى الله تعالى

مجلس شورای اسلامی، تهران، ۱۳۵۷ خ.

٣- سوره محبت الی م د و ذی الحجه کرمی عید منو

[illegible]

١٠- فيرجو عدم التردد في إرسال أية معلومات إضافية قد تكون ذات صلة.

میرزا حسن، میرزا حسن، میرزا حسن، میرزا حسن

و- شهره و شهره های دیگر در این باره

ملاؤں "ملاؤں" کے لئے ضروری چیزیں ملتی ہیں۔

طابع عن اکبر " اکبر " برون

ماترے

تہذیبی و علمی سطح پر مبنی ہے۔

[illegible]

مہدی نوری، محکمہ تعلیم و تربیت، وزارت صحت و تعلیم، حکومت پاکستان

— نیمی از آن را به دولت و نیمی دیگر را به مردم بدهند

مکتبہ دارالعلوم دیوبند، دیوبند، پاکستان

— **المصطفى** — وهو ينادي بغيره في كل وقت.

میں نے ان کو دیکھا تھا۔ ان کے پاس ایک بڑا بڑا گھر تھا۔ ان کے پاس ایک بڑا بڑا گھر تھا۔

Journal of Management Education 30(6)p. 789-804
© The Author(s) 2006. Reprints and permissions:
<http://www.sagepub.com/journalsPermissions.nav>

شماره پنجم - فصل دوم - بهار و تابستان ۱۳۸۵

... ..

[illegible][illegible]

— ١٧٠ —

(۱) اتحاد نیروی دینداری و ملیت را میسر سازد.

مرکز ہوس، لارنس جو کہ عالمی شہرت یافتہ ہوئے۔

المادة ١٤٠: "كل من يثبت أنه قد ارتكب جريمة من الجرائم المذكورة في المادة ١٣٩، فإنه يعاقب بالسجن لمدة لا تقل عن خمس سنوات ولا تزيد على عشرين سنة، أو بالغرامة التي لا تقل عن مائة ألف دينار ولا تزيد على مليون دينار، أو بالعقوبات البديلة التي يحددها القانون."

مكتبة جامعة القاهرة - قسم المخطوطات

چهر ۴ رنگ جون مکتوب اصداق ۶ چاهي جون خلاصون هومبون
 اهر ۶ چاهي صاحب خلق چي مرحلو کي چاهي مرقه چي حد مقل
 طره مکتوب وچو.

داسي چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي
 ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي
 شريف مکتوب ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي

۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي

کيون مان مکتوب ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي

خلق جون اوراقون خلق چي خلق چي خلق چي خلق چي خلق چي خلق چي
 چي کر اهر چي مکتوب ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي

۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي

مکتوب ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي

چي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي
 کوي سو ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي
 ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي

۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي

چي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي

چاهي صاحب چي مکتوب ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي
 چي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي
 چي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي

۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي

۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي

۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي

۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي

۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي ۶ چاهي

[illegible]

ضمیمہ نمبر ۱۲: سرکاری زمینوں کی فروخت کی پالیسی و حکمت عملی
 چیمبر آف کامرس کی سوزش و غش، حکومتی، ذاتی، ذاتی، پبلک،
 پرائیویٹ، سی آر ٹی، منسلک و منسلک زمینوں کی فروخت کی پالیسی
 پبلک چیمبر آف کامرس کی زمینوں کی فروخت کی پالیسی

لانی خصوصیات بلکہ معروف شیء و نہ کہیں صفات و بدیع جو
خود میں ہوتی ہیں علی قد بلی طرف متکافہ سطحی سوسانی جس
امور و امور آلالہ و کافہ۔ "سطحی" میں لانی چلا و آفاق
و سطحی میں امرانی و کافہ کافہ کافہ کافہ کافہ کافہ کافہ
ا در کافہ کافہ کافہ کافہ کافہ کافہ کافہ کافہ کافہ
کافہ کافہ کافہ کافہ کافہ کافہ کافہ کافہ کافہ کافہ
کافہ کافہ کافہ کافہ کافہ کافہ کافہ کافہ کافہ کافہ

[illegible]

پانچویں باب (پانچویں باب)
[پانچویں باب]

سوانح حیات
قسی علی اکبر درازی

مؤلف

[illegible]

سید محمد ولد، نیرنگ و قسطنطنیہ لکھنے والے ایک لکھنؤی
 ہیں۔ ان کی کتاب، "تاریخ و تفسیر" کے نام سے مشہور ہے۔
 اس کتاب میں ان کی رائے اور خیالات بیان کیے گئے ہیں۔
 ان کی کتاب، "تاریخ و تفسیر" کے نام سے مشہور ہے۔
 ان کی کتاب، "تاریخ و تفسیر" کے نام سے مشہور ہے۔

[illegible]

[illegible][illegible]

دراڙي درگاه جي لاهن واري دودل سڀني سڪرتاري پوڻ جا
 ٻانڌڻا، سڄي سرڪي هڪي طرح جا منسلڪ ٿا سڀني فرسٽ و
 ٿيڻ، درگاه جي منجهن سر، سڀني لاهن محمد احمد شاه عليه
 جي لاهن جي پوڻ سڀ جيڪي حق جا ملڪ، مڙس جي حق
 سان سرڪرڻ، لاهن و درگاه جي پوڻ جي پوڻ سڀني و
 سڀ لاهن جي سڪر واريءَ جو به ملڪ سڀني لاهن واريءَ جو
 سڀ واريءَ جو

صد سوهاروي؟ ښکېر ئې ځاني ځوان، پک پلار! پک وړ!
پدا ځکيا، مې! ځکي ښکېرې وځر چې وړا ځکيا، مې! ځکيا، مې!
ځکي ښکېرې وړا ځکي ښکېرې وړا، مې! ځکي ښکېرې وړا، مې!
ځکي ښکېرې وړا، مې! ځکي ښکېرې وړا، مې! ځکي ښکېرې وړا، مې!

CERTIFICATE

THIS IS TO CERTIFY that BHA. SH. HAJIMAMAD SHA KHANSAHLI BAKHAR (Chairman Co-operative Bazaar Bahar) has been taking a keen interest in the affairs of the Society and rendering a valuable service in the cause of Co-operation. The Society owes its growth to his untiring work in working a remarkable program under him. He is capable and energetic man and has been sincerely trying to propagate the movement amongst the people. The undersigned is satisfied that the Society will grow highly successful under him. He is an honest, energetic and willing worker and deserves to be encouraged.

BUSKUR
(4) February 1927

• B •
(K. M. BAKHAR,
SECRETARY
Co-operative Bazaar
Bahar District.

CERTIFICATE

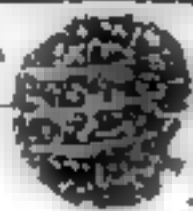
I am a President of the Union of the
 United States of America and I am
 at home.

He belongs to an old and important family of Southern Russia of Tatar origin. In his social municipal activities, member of T. State Council of Higher Education, Director of American Chamber of Commerce, he has given his present program to his countrymen.

ROHR
De 144 Feb 195

+ P.C. +
[400 400 Hertzian ...]
Dyngstet + 400 + 7,
[1111]

[illegible][illegible]



Handwritten text in a cursive script, likely Persian or Arabic, arranged in approximately 12 horizontal lines. The text is somewhat faded and difficult to decipher.

در این کتاب
در این کتاب
در این کتاب

[illegible]

سازمانی، فرهنگی و اقتصادی

مصر - شه جلال احمد رشدي عطش كاليدوي

اجازت کر دیں۔

مگر حق تعالیٰ در گزشتہ صفحہ شمع عبر القسطنطنیہ طوفانی مانتقہ میں
مضمر و درجہ اولیٰ مذکور ہے۔ بلکہ درجہ اولیٰ درجہ اولیٰ درجہ اولیٰ
درجہ اولیٰ درجہ اولیٰ درجہ اولیٰ درجہ اولیٰ درجہ اولیٰ درجہ اولیٰ
درجہ اولیٰ درجہ اولیٰ درجہ اولیٰ درجہ اولیٰ درجہ اولیٰ درجہ اولیٰ

مرکز سے ایکٹر کے ساتھ جو رہا ہے وہ انیسویں صدی کے عظیم ترین مصور
تھوڈور ڈیلا کے ساتھ ہے جو انیسویں صدی کے عظیم ترین مصور

جيد من طعم وريحه القوي ۱۱۱۱۱۱۱۱

[illegible]

نہ جلد سننے کے بعد ہی ہر کسی کو یہ بات معلوم ہو گئی تھی کہ یہ سچا ہے۔
اسی دن کو ہی یہ واقعہ رونما ہوا۔ اس واقعہ کے بعد ہر کسی کو یہ بات معلوم ہو گئی تھی کہ یہ سچا ہے۔
اسی دن کو ہی یہ واقعہ رونما ہوا۔ اس واقعہ کے بعد ہر کسی کو یہ بات معلوم ہو گئی تھی کہ یہ سچا ہے۔

Son of Colonel
Sir Charles Napier
Conqueror of Sind

To
The Honorable Kazi Harod Su
Kazi Khairuddin

As you have come to assist me then you have
increased your honor and dignity. The British Govt
have been pleased to restore upon your estate over
your estate of which you have retained slowly
between 18th August of 1843 and no one will oppress
you or any of the same.

- Sir -
Kazi Charles Napier

۱۸۱۸

ملفوظی جسے حکیم صاحب دہلوی نے لکھا ہے اس میں یہاں بھی
اس پر اجماع ہے کہ حضرت علیؑ کے بعد حضرت حسنؑ اور حسینؑ کے بعد
حضرت زین العابدینؑ کی جگہ تھی۔ لیکن ان کے بعد کون سی جگہ تھی؟
ان کے بعد حضرت محمد باقرؑ کی جگہ تھی۔ لیکن ان کے بعد کون سی جگہ تھی؟

[illegible]

در این کتاب که در حدود سال ۱۲۰۵ هجری قمری تألیف شده است، مؤلف به بیان احوال و سیرت حضرت علی علیه السلام پرداخته و به تفصیل از مناقب و صفات او یاد کرده و به بیان احوال و سیرت سایر ائمه اطهار نیز پرداخته است. این کتاب یکی از مهم ترین منابع برای شناختن شخصیت و سیرت حضرت علی علیه السلام است.

مکتوبہ الہامی علی اقصیٰ جی علیہ السلام ۱۵۰۰ ج ۱، ۱۵۰۱ ج ۲، ۱۵۰۲ ج ۳، ۱۵۰۳ ج ۴، ۱۵۰۴ ج ۵، ۱۵۰۵ ج ۶، ۱۵۰۶ ج ۷، ۱۵۰۷ ج ۸، ۱۵۰۸ ج ۹، ۱۵۰۹ ج ۱۰، ۱۵۱۰ ج ۱۱، ۱۵۱۱ ج ۱۲، ۱۵۱۲ ج ۱۳، ۱۵۱۳ ج ۱۴، ۱۵۱۴ ج ۱۵، ۱۵۱۵ ج ۱۶، ۱۵۱۶ ج ۱۷، ۱۵۱۷ ج ۱۸، ۱۵۱۸ ج ۱۹، ۱۵۱۹ ج ۲۰، ۱۵۲۰ ج ۲۱، ۱۵۲۱ ج ۲۲، ۱۵۲۲ ج ۲۳، ۱۵۲۳ ج ۲۴، ۱۵۲۴ ج ۲۵، ۱۵۲۵ ج ۲۶، ۱۵۲۶ ج ۲۷، ۱۵۲۷ ج ۲۸، ۱۵۲۸ ج ۲۹، ۱۵۲۹ ج ۳۰، ۱۵۳۰ ج ۳۱، ۱۵۳۱ ج ۳۲، ۱۵۳۲ ج ۳۳، ۱۵۳۳ ج ۳۴، ۱۵۳۴ ج ۳۵، ۱۵۳۵ ج ۳۶، ۱۵۳۶ ج ۳۷، ۱۵۳۷ ج ۳۸، ۱۵۳۸ ج ۳۹، ۱۵۳۹ ج ۴۰، ۱۵۴۰ ج ۴۱، ۱۵۴۱ ج ۴۲، ۱۵۴۲ ج ۴۳، ۱۵۴۳ ج ۴۴، ۱۵۴۴ ج ۴۵، ۱۵۴۵ ج ۴۶، ۱۵۴۶ ج ۴۷، ۱۵۴۷ ج ۴۸، ۱۵۴۸ ج ۴۹، ۱۵۴۹ ج ۵۰، ۱۵۵۰ ج ۵۱، ۱۵۵۱ ج ۵۲، ۱۵۵۲ ج ۵۳، ۱۵۵۳ ج ۵۴، ۱۵۵۴ ج ۵۵، ۱۵۵۵ ج ۵۶، ۱۵۵۶ ج ۵۷، ۱۵۵۷ ج ۵۸، ۱۵۵۸ ج ۵۹، ۱۵۵۹ ج ۶۰، ۱۵۶۰ ج ۶۱، ۱۵۶۱ ج ۶۲، ۱۵۶۲ ج ۶۳، ۱۵۶۳ ج ۶۴، ۱۵۶۴ ج ۶۵، ۱۵۶۵ ج ۶۶، ۱۵۶۶ ج ۶۷، ۱۵۶۷ ج ۶۸، ۱۵۶۸ ج ۶۹، ۱۵۶۹ ج ۷۰، ۱۵۷۰ ج ۷۱، ۱۵۷۱ ج ۷۲، ۱۵۷۲ ج ۷۳، ۱۵۷۳ ج ۷۴، ۱۵۷۴ ج ۷۵، ۱۵۷۵ ج ۷۶، ۱۵۷۶ ج ۷۷، ۱۵۷۷ ج ۷۸، ۱۵۷۸ ج ۷۹، ۱۵۷۹ ج ۸۰، ۱۵۸۰ ج ۸۱، ۱۵۸۱ ج ۸۲، ۱۵۸۲ ج ۸۳، ۱۵۸۳ ج ۸۴، ۱۵۸۴ ج ۸۵، ۱۵۸۵ ج ۸۶، ۱۵۸۶ ج ۸۷، ۱۵۸۷ ج ۸۸، ۱۵۸۸ ج ۸۹، ۱۵۸۹ ج ۹۰، ۱۵۹۰ ج ۹۱، ۱۵۹۱ ج ۹۲، ۱۵۹۲ ج ۹۳، ۱۵۹۳ ج ۹۴، ۱۵۹۴ ج ۹۵، ۱۵۹۵ ج ۹۶، ۱۵۹۶ ج ۹۷، ۱۵۹۷ ج ۹۸، ۱۵۹۸ ج ۹۹، ۱۵۹۹ ج ۱۰۰، ۱۶۰۰ ج ۱۰۱، ۱۶۰۱ ج ۱۰۲، ۱۶۰۲ ج ۱۰۳، ۱۶۰۳ ج ۱۰۴، ۱۶۰۴ ج ۱۰۵، ۱۶۰۵ ج ۱۰۶، ۱۶۰۶ ج ۱۰۷، ۱۶۰۷ ج ۱۰۸، ۱۶۰۸ ج ۱۰۹، ۱۶۰۹ ج ۱۱۰، ۱۶۱۰ ج ۱۱۱، ۱۶۱۱ ج ۱۱۲، ۱۶۱۲ ج ۱۱۳، ۱۶۱۳ ج ۱۱۴، ۱۶۱۴ ج ۱۱۵، ۱۶۱۵ ج ۱۱۶، ۱۶۱۶ ج ۱۱۷، ۱۶۱۷ ج ۱۱۸، ۱۶۱۸ ج ۱۱۹، ۱۶۱۹ ج ۱۲۰، ۱۶۲۰ ج ۱۲۱، ۱۶۲۱ ج ۱۲۲، ۱۶۲۲ ج ۱۲۳، ۱۶۲۳ ج ۱۲۴، ۱۶۲۴ ج ۱۲۵، ۱۶۲۵ ج ۱۲۶، ۱۶۲۶ ج ۱۲۷، ۱۶۲۷ ج ۱۲۸، ۱۶۲۸ ج ۱۲۹، ۱۶۲۹ ج ۱۳۰، ۱۶۳۰ ج ۱۳۱، ۱۶۳۱ ج ۱۳۲، ۱۶۳۲ ج ۱۳۳، ۱۶۳۳ ج ۱۳۴، ۱۶۳۴ ج ۱۳۵، ۱۶۳۵ ج ۱۳۶، ۱۶۳۶ ج ۱۳۷، ۱۶۳۷ ج ۱۳۸، ۱۶۳۸ ج ۱۳۹، ۱۶۳۹ ج ۱۴۰، ۱۶۴۰ ج ۱۴۱، ۱۶۴۱ ج ۱۴۲، ۱۶۴۲ ج ۱۴۳، ۱۶۴۳ ج ۱۴۴، ۱۶۴۴ ج ۱۴۵، ۱۶۴۵ ج ۱۴۶، ۱۶۴۶ ج ۱۴۷، ۱۶۴۷ ج ۱۴۸، ۱۶۴۸ ج ۱۴۹، ۱۶۴۹ ج ۱۵۰، ۱۶۵۰ ج ۱۵۱، ۱۶۵۱ ج ۱۵۲، ۱۶۵۲ ج ۱۵۳، ۱۶۵۳ ج ۱۵۴، ۱۶۵۴ ج ۱۵۵، ۱۶۵۵ ج ۱۵۶، ۱۶۵۶ ج ۱۵۷، ۱۶۵۷ ج ۱۵۸، ۱۶۵۸ ج ۱۵۹، ۱۶۵۹ ج ۱۶۰، ۱۶۶۰ ج ۱۶۱، ۱۶۶۱ ج ۱۶۲، ۱۶۶۲ ج ۱۶۳، ۱۶۶۳ ج ۱۶۴، ۱۶۶۴ ج ۱۶۵، ۱۶۶۵ ج ۱۶۶، ۱۶۶۶ ج ۱۶۷، ۱۶۶۷ ج ۱۶۸، ۱۶۶۸ ج ۱۶۹، ۱۶۶۹ ج ۱۷۰، ۱۶۷۰ ج ۱۷۱، ۱۶۷۱ ج ۱۷۲، ۱۶۷۲ ج ۱۷۳، ۱۶۷۳ ج ۱۷۴، ۱۶۷۴ ج ۱۷۵، ۱۶۷۵ ج ۱۷۶، ۱۶۷۶ ج ۱۷۷، ۱۶۷۷ ج ۱۷۸، ۱۶۷۸ ج ۱۷۹، ۱۶۷۹ ج ۱۸۰، ۱۶۸۰ ج ۱۸۱، ۱۶۸۱ ج ۱۸۲، ۱۶۸۲ ج ۱۸۳، ۱۶۸۳ ج ۱۸۴، ۱۶۸۴ ج ۱۸۵، ۱۶۸۵ ج ۱۸۶، ۱۶۸۶ ج ۱۸۷، ۱۶۸۷ ج ۱۸۸، ۱۶۸۸ ج ۱۸۹، ۱۶۸۹ ج ۱۹۰، ۱۶۹۰ ج ۱۹۱، ۱۶۹۱ ج ۱۹۲، ۱۶۹۲ ج ۱۹۳، ۱۶۹۳ ج ۱۹۴، ۱۶۹۴ ج ۱۹۵، ۱۶۹۵ ج ۱۹۶، ۱۶۹۶ ج ۱۹۷، ۱۶۹۷ ج ۱۹۸، ۱۶۹۸ ج ۱۹۹، ۱۶۹۹ ج ۲۰۰، ۱۷۰۰ ج ۲۰۱، ۱۷۰۱ ج ۲۰۲، ۱۷۰۲ ج ۲۰۳، ۱۷۰۳ ج ۲۰۴، ۱۷۰۴ ج ۲۰۵، ۱۷۰۵ ج ۲۰۶، ۱۷۰۶ ج ۲۰۷، ۱۷۰۷ ج ۲۰۸، ۱۷۰۸ ج ۲۰۹، ۱۷۰۹ ج ۲۱۰، ۱۷۱۰ ج ۲۱۱، ۱۷۱۱ ج ۲۱۲، ۱۷۱۲ ج ۲۱۳، ۱۷۱۳ ج ۲۱۴، ۱۷۱۴ ج ۲۱۵، ۱۷۱۵ ج ۲۱۶، ۱۷۱۶ ج ۲۱۷، ۱۷۱۷ ج ۲۱۸، ۱۷۱۸ ج ۲۱۹، ۱۷۱۹ ج ۲۲۰، ۱۷۲۰ ج ۲۲۱، ۱۷۲۱ ج ۲۲۲، ۱۷۲۲ ج ۲۲۳، ۱۷۲۳ ج ۲۲۴، ۱۷۲۴ ج ۲۲۵، ۱۷۲۵ ج ۲۲۶، ۱۷۲۶ ج ۲۲۷، ۱۷۲۷ ج ۲۲۸، ۱۷۲۸ ج ۲۲۹، ۱۷۲۹ ج ۲۳۰، ۱۷۳۰ ج ۲۳۱، ۱۷۳۱ ج ۲۳۲، ۱۷۳۲ ج ۲۳۳، ۱۷۳۳ ج ۲۳۴، ۱۷۳۴ ج ۲۳۵، ۱۷۳۵ ج ۲۳۶، ۱۷۳۶ ج ۲۳۷، ۱۷۳۷ ج ۲۳۸، ۱۷۳

[illegible]

جداي مله وادیده دلف برده و جلمی خدای قلمی صلب کبی
صلب جلمی می نه داری تکبوت پنهانی کبر وای می حق
لاکمی نه شکست خراج عین دهره جانی بود نعلین آخرتین
آمن کلیدی کلیدید آخرت عا سزا به صلب نگارید وید پانی
و نه لریه و لسی لسی چون دستگونون آرای می ساری می
و نه لریه گشت کمری انگور تندی حالات زدی دلیور کبی می
رناج می حضور و زهی وایم دلیور می ایضا صاف می جانر می
برفت می خدی و برکت می می ایضا زدی نه می ایضا صاف می
وای می ایضا

[illegible]

۱. نوزای دار هری آشتی تلی سوزک جی و هفتی هری سوز
۲. یای سوز و هری سوز جی سوزی نوز سوزی و هفتی سوز
۳. هری سوزی سوزی سوزی سوزی سوزی سوزی سوزی سوزی
۴. سوزی سوزی سوزی سوزی سوزی سوزی سوزی سوزی
۵. سوزی سوزی سوزی سوزی سوزی سوزی سوزی سوزی
۶. سوزی سوزی سوزی سوزی سوزی سوزی سوزی سوزی
۷. سوزی سوزی سوزی سوزی سوزی سوزی سوزی سوزی
۸. سوزی سوزی سوزی سوزی سوزی سوزی سوزی سوزی
۹. سوزی سوزی سوزی سوزی سوزی سوزی سوزی سوزی
۱۰. سوزی سوزی سوزی سوزی سوزی سوزی سوزی سوزی

[illegible]

سڀني ماڻهن کي خبر هوندي آهي ته ٻوليءَ جو اهم ڪردار هوندو آهي. ٻوليءَ جي مدد سان ئي اسان پنهنجي فطرتي خواهش کي اڳتي وڌائي سگهون ٿا. ٻوليءَ جي مدد سان ئي اسان پنهنجي فطرتي خواهش کي اڳتي وڌائي سگهون ٿا. ٻوليءَ جي مدد سان ئي اسان پنهنجي فطرتي خواهش کي اڳتي وڌائي سگهون ٿا.

هي ڏنل جملن جي معنيٰ بيان ڪريو. ڪو به ٻيو ڪو به ٻيو

سرنامیاتی سٹیٹو سو سرور - سٹیٹو، سٹیٹو، سٹیٹو

۱- راجعہ جاتی ہسپتالوں - مکمل کی شرح وارڈ

مسافر حکمتوں سے بھرپور ہو کر نکلتا ہے۔

- ۲- چيکو پيسو مائري، ايتري، ملي حويلو لوي
 (امز نهی، فنگ جرو، چنگن - و - د يادو
- ۳- گملاکاسير کلسوا، بوزو، لسمه چاهي حويلو
 چشمو د هادي هرگوه، آيو، بشري، يو نون گولو

[illegible][illegible]

طبري حیدر رضا صاحب ۷۰۷ فیول ۷۵۶ ص ۷۷ مطبوع ۱۰۲۰ و صبح بازار
۱۰۶۹۸ ہر ہر طبري دق ۷۰۷ فیول ۷۵۶ ص ۷۷ مطبوع ۱۰۲۰ و صبح بازار
۱۰۶۹۸ ہر ہر طبري دق ۷۰۷ فیول ۷۵۶ ص ۷۷ مطبوع ۱۰۲۰ و صبح بازار

”عجب اولادوں میں ہے، یہ جانتے ہیں
 جیسے کہ انہوں نے جانتے ہیں۔ جانتے ہیں
 ”عجب جانتے ہیں“ یہ جانتے ہیں، جانتے ہیں
 ”ہاں، جانتے ہیں“ یہ جانتے ہیں، جانتے ہیں“

۱۰ کسی باد چھری رخا آڻي ۽ لڳند نه هئ ڏور گهر هئ پٺاڻي کي چئڻ
 سوئي سرهڻا ۽ سڀڪندا رهندا هوند. ۱۱ چئڻي آهر نه ۱۲ مٿس سري
 هر مٿس جو ڏٺو ۽ ۱۳ ڏٺو ۱۴ ۱۵ ۱۶ ۱۷ ۱۸ ۱۹ ۲۰ ۲۱ ۲۲ ۲۳ ۲۴ ۲۵ ۲۶ ۲۷ ۲۸ ۲۹ ۳۰
 ۳۱ ۳۲ ۳۳ ۳۴ ۳۵ ۳۶ ۳۷ ۳۸ ۳۹ ۴۰ ۴۱ ۴۲ ۴۳ ۴۴ ۴۵ ۴۶ ۴۷ ۴۸ ۴۹ ۵۰
 ۵۱ ۵۲ ۵۳ ۵۴ ۵۵ ۵۶ ۵۷ ۵۸ ۵۹ ۶۰ ۶۱ ۶۲ ۶۳ ۶۴ ۶۵ ۶۶ ۶۷ ۶۸ ۶۹ ۷۰
 ۷۱ ۷۲ ۷۳ ۷۴ ۷۵ ۷۶ ۷۷ ۷۸ ۷۹ ۸۰ ۸۱ ۸۲ ۸۳ ۸۴ ۸۵ ۸۶ ۸۷ ۸۸ ۸۹ ۹۰
 ۹۱ ۹۲ ۹۳ ۹۴ ۹۵ ۹۶ ۹۷ ۹۸ ۹۹ ۱۰۰

۱۰۱ ۱۰۲ ۱۰۳ ۱۰۴ ۱۰۵ ۱۰۶ ۱۰۷ ۱۰۸ ۱۰۹ ۱۱۰ ۱۱۱ ۱۱۲ ۱۱۳ ۱۱۴ ۱۱۵ ۱۱۶ ۱۱۷ ۱۱۸ ۱۱۹ ۱۲۰
 ۱۲۱ ۱۲۲ ۱۲۳ ۱۲۴ ۱۲۵ ۱۲۶ ۱۲۷ ۱۲۸ ۱۲۹ ۱۳۰ ۱۳۱ ۱۳۲ ۱۳۳ ۱۳۴ ۱۳۵ ۱۳۶ ۱۳۷ ۱۳۸ ۱۳۹ ۱۴۰
 ۱۴۱ ۱۴۲ ۱۴۳ ۱۴۴ ۱۴۵ ۱۴۶ ۱۴۷ ۱۴۸ ۱۴۹ ۱۵۰ ۱۵۱ ۱۵۲ ۱۵۳ ۱۵۴ ۱۵۵ ۱۵۶ ۱۵۷ ۱۵۸ ۱۵۹ ۱۶۰
 ۱۶۱ ۱۶۲ ۱۶۳ ۱۶۴ ۱۶۵ ۱۶۶ ۱۶۷ ۱۶۸ ۱۶۹ ۱۷۰ ۱۷۱ ۱۷۲ ۱۷۳ ۱۷۴ ۱۷۵ ۱۷۶ ۱۷۷ ۱۷۸ ۱۷۹ ۱۸۰
 ۱۸۱ ۱۸۲ ۱۸۳ ۱۸۴ ۱۸۵ ۱۸۶ ۱۸۷ ۱۸۸ ۱۸۹ ۱۹۰ ۱۹۱ ۱۹۲ ۱۹۳ ۱۹۴ ۱۹۵ ۱۹۶ ۱۹۷ ۱۹۸ ۱۹۹ ۲۰۰

۲۰۱ ۲۰۲ ۲۰۳ ۲۰۴ ۲۰۵ ۲۰۶ ۲۰۷ ۲۰۸ ۲۰۹ ۲۱۰ ۲۱۱ ۲۱۲ ۲۱۳ ۲۱۴ ۲۱۵ ۲۱۶ ۲۱۷ ۲۱۸ ۲۱۹ ۲۲۰
 ۲۲۱ ۲۲۲ ۲۲۳ ۲۲۴ ۲۲۵ ۲۲۶ ۲۲۷ ۲۲۸ ۲۲۹ ۲۳۰ ۲۳۱ ۲۳۲ ۲۳۳ ۲۳۴ ۲۳۵ ۲۳۶ ۲۳۷ ۲۳۸ ۲۳۹ ۲۴۰
 ۲۴۱ ۲۴۲ ۲۴۳ ۲۴۴ ۲۴۵ ۲۴۶ ۲۴۷ ۲۴۸ ۲۴۹ ۲۵۰ ۲۵۱ ۲۵۲ ۲۵۳ ۲۵۴ ۲۵۵ ۲۵۶ ۲۵۷ ۲۵۸ ۲۵۹ ۲۶۰
 ۲۶۱ ۲۶۲ ۲۶۳ ۲۶۴ ۲۶۵ ۲۶۶ ۲۶۷ ۲۶۸ ۲۶۹ ۲۷۰ ۲۷۱ ۲۷۲ ۲۷۳ ۲۷۴ ۲۷۵ ۲۷۶ ۲۷۷ ۲۷۸ ۲۷۹ ۲۸۰
 ۲۸۱ ۲۸۲ ۲۸۳ ۲۸۴ ۲۸۵ ۲۸۶ ۲۸۷ ۲۸۸ ۲۸۹ ۲۹۰ ۲۹۱ ۲۹۲ ۲۹۳ ۲۹۴ ۲۹۵ ۲۹۶ ۲۹۷ ۲۹۸ ۲۹۹ ۳۰۰

[illegible]

مگر کفر مکرر^{۱۰۹} هر جواب (سو نه) «ماشو سانی»^{۱۱۰} چهن نسی
 قاضی صاحب هر ذاهن مضطرب و عصبی جان چهر، نه «مانی چا نو
 چوین»^{۱۱۱} هر دل و دماغ میگرد نه مکرر سوپ اهی علی تن بیام آهی
 نهی مکرر برد ای مرد بهتر اهی الهی» مکرر می شوخی» سن
 جوابه ذنو، نه «مان چیهی مکرر اهی سو مکه آهی» لودل کسی
 چیهی دنی سو مکرر میگردیو»^{۱۱۲} هن حی الهی» نامورون جواب نی
 قاضی صاحب کسی سخت عصب اهو، چهن نسی بهیچر ساقین ذاهن
 مضطرب نی فرمایو، نه «ایها وها ذ من حی مکرر»^{۱۱۳} بنوا^{۱۱۴} هن
 جواب ذنو نه «ماشو مکرر مکرر نه مکرر یچ یچ نه ذنداسون»^{۱۱۵}
 چهن تر داسی صاحب مکرر ذنو نه «مکلی حان دیوا اید مکرر»^{۱۱۶}
 دیوا اید نی وها و هن مکرر کی مکرر ذنو، نه «والس دیور»^{۱۱۷}
 مکرر هن لودل حیت به مکرر و اید دیوانیشی مکرر نه ساق هو
 وای نی مکرر مکرر مکرر غیبه لاهی مکرر و نی کسی و
 و ذی و مکرر لاهی زین نی قنو مکرر مکرر مکرر حیل کی مکرر
 ذین لاه مکرر نی مکرر و جوش و جند، مان قاضی ذاهن مضطرب نی
 چیهی، نه «ما سنادگی به اهی نه مکرر کی دفا مان مکرر و
 مکرر نی سن» تر ساق ذین حیل مکرر و جی، قاضی لودل و مکرر
 مکرر مکرر مکرر مکرر مکرر مکرر مکرر مکرر مکرر مکرر مکرر
 حرکت به اهی مکرر به مرد آا مکرر و لودل کی مکرر مکرر مکرر
 لودل مکرر مکرر مکرر مکرر مکرر مکرر مکرر مکرر مکرر مکرر
 مان کی مکرر، نه «زی»^{۱۱۸} مان مان مکرر مکرر مکرر مکرر مکرر
 چیهی مکرر مکرر مکرر مکرر مکرر مکرر مکرر مکرر مکرر مکرر
 سو مکرر مکرر مکرر مکرر مکرر مکرر مکرر مکرر مکرر مکرر
 چون سو مکرر مکرر مکرر مکرر مکرر مکرر مکرر مکرر مکرر
 مکرر مکرر مکرر مکرر مکرر مکرر مکرر مکرر مکرر مکرر
 وها وچن مکرر مکرر مکرر مکرر مکرر مکرر مکرر مکرر مکرر

[illegible]

خبر حکومت پوری لیکل بعد فاضل صاحب فرمایا، وہ ^{۱۵} میں کھڑا
مقام سبزی پتیا کھڑے ہوئے، کھالائی طرحی جالہ لٹی تو درمیان لو کی
پاکی چل ^{۱۶} سہر فی من طرحی کھڑا، وہ ^{۱۷} وکیل بن گئے، سبھی
والہ مل جیو، انہیں جگہ کی لڑائی بھڑکائی، درمیان صرف عہد ہوئے
میں ^{۱۸} مسٹر در در میں علی ^{۱۹} کی ہر امر کو بلوہود فاضل صاحب
خود ہی پر پڑنے لگے، ^{۲۰} نوکری پر چل میں میں کہ، بنگلو

[illegible]

۱۰۰ "دنيا بزرگوں نے قلبِ شکر، ميں عارفانِ خداوند
 ۱۰۱ "اور ان ميں سے جو خداوندِ عالم، ميں عارفانِ خداوند
 ۱۰۲ "عالمِ شکر" کہہ رہے ہوں جو خداوندِ عالم
 ۱۰۳ "اور خداوندِ عالم، ميں خداوندِ عالم" کہہ رہے ہوں۔"

[illegible]

انهي وقت جي مقاصد ۽ موجوده حالتن جي ڪاردار ۽ جيسو
 فرق نظر اچي ٿو سو آهستي صرف عمل جو. حضرت مڃان درست
 هڪ هنڌ فرمايو آهي ته

”سدا دل آن سروءِ جليد شاد“

”ڪڏهن به دل ڏهاڙي ڏين ۽ پيدا“

(اشڪار)

سڄي دنيا ان ڪنهن سالهه جي دل هوش نه ٿي جو دنيا لاه ڏين
 گهواڻي چڙهي جو.

حضرت علي عليه و آله و سلم بهت هڪ دولت آهي ته ”دل جڏهن
 دل سر ٿي ٿي لڳو ٿو ته، چنڊ چنڊي لڳي ويٺو ۽ فرمائيندو ته
 سڄي ڪجهه مون ئي ٿو ٿو سو مان تنهنجي رحم ۽ ڏهڻي چئبو.“
 روميو ٺهڻ لڳو ته ”لوڪري“ جو سڃاڻو ٿيو رهيو. ڏکيو ٻڌڻ
 جي نور حضورت ۽ جن ۱۹۶۲ع ۾ اميرڪو عالمي صاحب ڊسٽرڪٽ
 اوائس ڪنٽرول اسپيڪٽر سکر سفر ٿيو، هڪ ٽينهن هو سرڪري
 سکر مان شڪار پور وڃي رهيو هو. هڪ لشڪر حڪمان وقت
 جهنگل هوندي هئي. اولهاري ما ڏهن ها، کسي هڪ اڃ ٿي.
 سو پاڻي پاڻي آه بهشتي جي تلاش ڪرڻ لڳو، ته سڄي دنيا لاه ڏين ٿي
 سڄي دنيا لاه ڏين ٿي ۽ سو پيدا صاحب وٺي ٿي هن جي اڳيان
 ٻوٽن جو ڪو ڪو رکيل هو ۽ غريب جو ڏهر ملي رهيو هو. هتي سو پيدا
 صاحب سندس ڀائي هئا هن کي سڏ ڪري صلاح ڪئي، سکر جي
 ٿي هتي صاحب هتي جي بلڪل خلاف هو تنهن ڪري هن لشڪر
 ڪري عرف سو پيدا صاحب کي اورو ٻڌڻ، ته ”اوڏن جي پگهار
 ۲۰ روپهه آهي منهنجي پگهار ۱۲۰ روپهه آهي مون کي اها حالت نه
 آهي ۲۰ روپي، راتل ٿي ڪري سگهان ۽ پگهار جي تلاش ۽ بهشتي
 پوڄن لري رهيو آهيان ۽ ٽوڙل وٽ ڪو ٿا ٿا پيا آهن.“ هو هن کي

اهي الله چي خلق ڏنو . مگر انساني نظرت موجب هن جي دل ۾
 ڪجهه حسرت ۽ ملال ٿيڻ شروع ٿيو. ته ”مون ڪٿان گهٽ پگهار وارا به
 نهٺ ڪري رهيا آهي. ڪيترا سون ڪم رهيو وئي هي تنهن ڏهه
 ماڻ آڻ ڇڏي هن ڪن ٻين جو ڪم ڪري سگهان ها.“ ماڻ رکڻ گهرجي
 نه سائن مگر بادشاهه جن جا ڪم ڪري به هر ڪاري ملڪم سرور هئا.
 گهر کي ٻن رهيو وئي ڪن سڃ ڪندا هئا

پوري هن خان حيان لهن جي ڪري، انهيءَ رڳ هن پنهجي
 مرشد علي جي خواب ۽ رازت مڪلي ۽ ٿيڻ نه ڪن هڪ سارڪ ۽
 پليٽ سٺي رومان سان پڪيل آهي ۽ لهن هر ڏهن ڪن دريخت
 ڪيائون، ته ”چو اها ٻيڪ آهي اهو هاڻ“ هن جواب ڏنو، ته ”ها
 هاڻ“ مل بهادر رومل علي کلي، لاهيءَ پليٽ سڃان هڪ ڪري
 پليٽ گورنٽ جي هڪ ڪٽڻ لاه ڪڍي ڏنائون، جنهن جو ڪٽڻ ٻيو
 نه هو ڪن ٻين ٿيون، ته ”اها آهيءَ ۽ سو آهيءَ، چڱو پڪل آهيءَ“
 هن جواب ڏنو، ته ”اها سٺي ٿاڻو سڙو آهي.“ جنهن تي ٻي ٻي
 سراج فرمايو، ته ”يا مگر اتي ڪٿي لاه ڪٽڻ جو گوشت ڪهڙو آهي
 ڪٿين نه هي مڙي پليٽ لهنجي حوالي آهي.“ هن لاه ڪري وٺ
 سڃان ٺوڪاري ڪڍي ڇڏي ۽ هن ڪم ڏهه آهيءَ هر ڪٽڻ ڪٽڻ
 هڪ بهر آهي، هن کي پڪيل خواب منجهان بيداري نٿي، لاهن
 واري هڪڙي ٻي ٻي ٻي جو هر ڪم سڃان سڃان سڃان وٺي
 لوت لاهو ڪري ڇڏيو. ۽ هو آڳاٽو لاه صرف لاهي حيان سڃان
 لاه به ٿيو. لاه ٿيو. اڏائي لاهو لاهو لاهو لاهو وٺو جي
 حيان شريف آهي ته ”الله لاهو لاهو لاهو“ (پليٽ هي لاه ٻي)
 آهي، ان جي طلب سڃان سڃان (آهي) هن کي سراج لشڪر حضرت
 سول سرجي جو شعر ٻڌ آيو.

”دم بهر موجود آهي. لاه ڏر هر ڪٽڻ“

سڃان هر مون سڃان هر دم ۽ هر ڪم ۽ لاه آهي، هن ڪري

[illegible][illegible]

١ مثل حسن دانه لبروت، امیر الاعلیٰ غریبوی

هر دور بعدی از این، جکوزی عسل میپاشد

۳۔ چوئو ممیزیں توڑ سالا، باحق ڈھٹیں ٹوٹوں سکلیا،

جنتی میاں میری اچھا، مگر قانون کئی حکمروا

۳- وب و ات مہ دوزت، مکر پرن لہرن - بی کاست؛

کے قوں روئی ۱ محنت، نہ چپ ہر مکی -2۱-

۴۔ ”غلام اکبر“ ہندوؤں نے ملک، حکومت اور دھرم کو برباد کیا۔

—وہابی جو رک قنوں مہست، ہے کمال رہ قنوں مہدرو،

حضرت امام اہل البیت علیہم السلام علی علم و انصاف جو روایں
 عن اُمی نہ کہیں ؟ دنیا ہاں و سگھوں پیر اُہس، عریضت محمدی
 موجب دھڑی وقت، عک ملتوہ می لکھج و اہی تیرن سگھہ
 مصلی پھر مان، دھکا ہر کی و ڈھک مہلی کی ان کی ہاں وٹ رکی،
 نہر سگری نہ ؟ اہی ہتی ہاں وٹ رکی تا سگھجہ، نہر کسی حق
 کانسولہ کنہن بہ عیہ ملن سرد ؟ آرام تو اہی ؟ عو نہ کی لڑک
 سگری تو، ترک نہا جو اہو مطلب نہ اہی نہ ہاں کی اگھارو سگری،
 لانگوڑو ہتی نہن رہی، مگر ترک نہا ۔ و مطلب اہو اہی نہ سجد

به ٻائي، کاڌو به کائي، ۽ جوڪا حلال شيءِ کيس ملي اها واپرائي هر
ان جي گڏ ڪرڻ جو لاڙو نه رکي ۽ دل انهيءَ سان نه لڳائي. سچل
سرمست جو قول آهي:

”ڪوڙا ڇو ٿو ميڙين مال، رک ٻار جو خيال.

طالب تڏهين ڪوٺجين، ڇڏين سڀ جنگيال“

وڌيڪ فاضي صاحب پنهنجي ڪلام ۾ چيو آهي ته:

حق کي جي نه سڃاتو، فاضي بلين نه ڇا ٿيو!

دل جو ڪفر نه وڙه، مومن ٿين نه ڇا ٿيو!

۱- روزو نماز پلارو. مقصد مگر نه مارو

نٿي ٻار جو نظارو. گوڏا گهين نه ڇا ٿيو!

۲- ڪيرڙيءَ ڪنا ڪتابا. توڙي نون بي حسابا

ڪري عمل نه تو ڄاتا، خالي پڙهين نه ڇا ٿيو!

۳- مڃتا لاءِ مڙين ٿو، ناموس لاءِ ڪڙهين ٿو

جي نفس نا جهتين ٿو، حاڪم سڏين نه ڇا ٿيو!

۴- ڇڏ هوڏ. هٿ پياڻي، مرشد جي وٽ پناهي

اٿي عشق نا الاهي، زاهد ٿين نه ڇا ٿيو!

۵- ”غلام اکبر“ عمر اڃائي، ري عشق آهي اڃائي

حق سان نه ڪئي رسائي، جڳ ۾ جئين نه ڇا ٿيو!

حضرت سچل سرمست جو قول آهي، ته: ”هلي“ وڃي ته پوءِ

”هو“ ملي. ”پوءِ ڪالهه ٿئي ساري پٿر.“ يعني پهريون بئنڪن وارو

پئسو الله جي راه ۾ ڏيئي ڇڏ ۽ ان جو جنگيال کان آزاد ٿي ته پوءِ

تو کسي الله ملي ۽ اڳيان رستو صفا ٿي ويندو. ان ۾ ڪابه رڪاوٽ
نه ايندي.

هيءَ بزرگ، اهل قلم، صاحب فضيلت ۽ فقير تن شخص پنهنجي نوڪريءَ جو سمورو دور، نهايت سچائي، جفاڪشي، ايمانداري صبر ۽ استقامت سان زماني جي تڪليفن کي برداشت ڪندي ۲۷ جولاءِ سنه ۱۹۵۰ع ۾ حضور مختيارڪار (Treasury Officer) ٽريزري آفيسر جي عهدي تان پينشن تي آيو. رشوت جي چنبي کان هميشه آزاد رهيو. دليوي ڏنڊن سان به منهن ڏيندو رهيو ته روحانيت سان به سندس لئو لڳل رهي. سو پنهنجي ڪلام ۾ چئي ٿو ته:

محبت ريءَ جڳ ۾، پيو ٿي ڪوڙو ڪڇ،
چڙي ڍونگ دنيا جو، راه انهيءَ ۾ رڇ،
”غلام اڪبر“ غريب ٿو، توکي سڻائي سڇ،
محبت ٻارج مڇ، ته سچ ٿئي سامهون!

شخصيت ۽ ڪردار:

سند جي سعادت مند، فرشته صفت فقير ۽ سائين سچل سرمست جي ازلي عاشق، مرشد جي محبت ۾ سدائين مست و مڪن، مستغرق ۽ مشغول محترم الحاج قاضي علي اڪبر درازي صاحب جي ذات بابرڪات گرامي کونا کون خوبين ۽ خاصيتن جو هڪ خاص عنوان ۽ مجموعو آهي. سندن زندگيءَ جون چند بخوبيون جي هر انسان جي روز مره جي زندگيءَ جو معمول آهن، تن مان هڪجهڙو هت پيش ڪجن ٿيون. الحاج عبدالملڪ قريشيءَ صاحب جي ڏينهن جو ڳچ حصو سندن صحبت ۾ گذرندو هو، سي پنهنجي قلم مان هن طرح تحرير ڪرڻ فرمائين ٿا:

(۱) خير و خيرات: عام طرح سان ائين ڏٺو ويو آهي ته پنهنجن کي خرچي روزانو چار-اٺ آنا ڏنا ويندا آهن ۽ الله جي نالي تي فقير کي پنج يا ڏهه پئسا ڏنا ويندا آهن. ڪڏهن فقير کي نه به ڏنو آهي ۽ ائين چئي ته ”معاف ڪر“ روانو ڪري ڇڏيو آهي. جي فقير وڌيڪ

تنگ ڪيو ته چڙب ڏي آهي نه سر تو کائين، اوهان جو ٻيٽ خدا پري وغيره وغيره.

مگر اسانجي بزرگوار قاضي صاحب جن ۾ اها عادت ڪانه هئي، ته فقير اڃان پنج ڇهه گز پري سٺين هٿنڊو ۽ فقير جي صدا جو آواز قاضي صاحب جي ڪن تي پوندو ته ڪدام طبيعت ۾ تقير وڃي ويندو ۽ ٻي چيني ٿيندي، ڪهڙي به مجلس ۾ يا ڪم ۾ رڌل هوندو ته انهيءَ مجلس ۽ ڪم ۾ دل نه لڳندس ۽ ڪم نه وٺندس جيستائين فقير کي خمرات ڏيئي راضي نه ڪيو، تيستائين دل ائين ڦٽڪندي جيئن مڇي پاڻيءَ کان ٻاهر! اڪثر ڪري پيسا مٽائي کيسي ۾ رکندا هيا، اتفاقن

جي کيسي ۾ کليل پئسا نه هوندا ته بي آرامي ۽ سخت پریشاني هوندي هئن. فقير کي اوترو ڏبو جيترو پنهنجي اولاد کي ڏبو آهي، يعني! چار يا اٺ آنه هان فرمائيندا هئا ته چا اسان وٽ الله جو اهو قدر آهي جو الله جي نالي تي پنج يا ڏهه پئسا ڏيون ۽ پنهنجن ٻارن کي چار يا اٺ آنه ڏيون. الله جنهن سڀ ڪجهه ڏنو، انجو قدر پنهنجن ٻارن جيترو به نه آهي! افسوس سان ڏاڍو ٿڌو ساه ڀريندا هئا ۽ فرمائيندا هئا ته چا الله پاڪ به اسان کي چوندو آهي ته معاف ڪيو جو اسان الله جي نالي تي ڏيڻ تي چئون ٿا ته معاف ڪر. الله جل جلاله قيامت ڏينهن بندي کان پڇندو ته: ”اي ٻنڌا!! مان تو وٽ آيس ۽ تون مون کي مونائي ڇڏيو ۽ ڪجهه به نه ڏنو.“ بندو تعجب مان چوندو ته: ”اي

منهنجا مولا! تنهنجي ذات پاڪ آهي توهان ڪيئن مون وٽ سوالِي ٿي آيا؟“ رب العزت فرمائيندو ته: ”منهنجا ٻانها فقير تنهنجي در تي منهنجو نالو کڻي آيا هيا مگر تون مونائي ڇڏيو.“ پوءِ بنده اتي ڏاڍو پشيمان ۽ شرمندو ٿيندو. قاضي صاحب وٽهڪ چوندو هو ته ڏنو به الله پاڪ ٿي ۽ ڏئي به ان جي نالي تي، ۽ فقير نه مونايو، حضور ۾ نور جي حديث شريف آهي ته مهمان، فقير يا ٻيو ڪوبه سوالِي اچي ته هن کي ٻيو ڪجهه به نه ٿي سگهي ته گهٽ ۾ گهٽ اڌ ڪارڪ يا پاڻي جو

ڊڪ پياري پوءِ روانو ڪيو، مگر ائين نه ڇڏيو، اهاخوبي هن مرد
مجاهد ۾ هئي.

جنهن ڏينهن وڌيڪ فقير ايندا هئا، تنهن ڏينهن وڌيڪ خوش
ٿيندا هئا. سندن روزانه خير اڪل ٿي، يا پنجڻيه، روپيه هوندو هو.
تنهن سان گڏ اوڙي پاڙي وارا ٻار پڻ وٺي ايندا هئا، جن لاءِ ٽڪيون
۽ بسڪوٽ وٺي رکندو هو ۽ هر هڪ ٻار کسي خواهمش مطابق
ڏيندو ويندو هو.

(۲) ته اڄوڪي وقت ۾ جڏهن هٿ ۽ واٽ جو جهڳڙو لڳو پيو
آهي ۽ مفيد پوش ماڻهو جو گذر سفر تمام ڏکيو ٿي پيو آهي، اهڙيءَ
حالت ۾ پنهنجي طاقت آخر غريبن ۽ مسڪينن کي گهر ويٺي پنهنجي
پنهنجن وٺڻ سان ساڻ ڏيئي ايندو هو. هن جي ان خبر جي خبر
کان سدس گهر وارا به بي خبر ۽ اڻ واقف آهن.

(۳) ته قاضي صاحب پنهنجي هادي حقيقي جي نڌي بلند ڪرڻ
خاطر جيڪا خدمت ڪئي آهي سا ڪنهن کان به گهڻي ڪانه آهي.
حضرت سچل سرمست ۽ سائين سخي قبول محمد دوم جا مريد ته تمام
گهڻا آهن ۽ وڏا وڏا مالدار آهن، مگر مان نٿو سمجهان ته هن کان
وڌيڪ ٻئي ڪنهن خدمت ڪئي هوندي ۽ هي هن حال ۾ به هر وقت
هر گهڙي ڪندو ٿي آيو.

(۴) خدمت خلق خدا: هي پهرين ۸۵ ورهين جي عمر جو صرف
هڏن جو پيڙو جو خدا جي سهاري پيو هلي، جنهن جا سڀ عضوا
ڪمزور، اکين پنهنجو ڪم ڪرڻ ڇڏيو، ڇوڙ پوڙ کان محتاج،
اهڙي حالت هوندي، ڪنهن به سوال تي ڪسي نه موٽائبو ۽ نه ناراض
ڪيو. ان سان حيدرآباد ۽ ڪراچي ۽ ٽائين وڃيو. گهڻي ٽرنڌڪ جي
آمد و رفت جي ڪري گهڻن ڦرڻ مشڪل و معال، ان جي ڪم
لاءِ هر هڪ آفيسر وٽ وڃيو، ڪم خاطر سنڀالو، اها به هڪ قسم جي

قرباني آهي. وقتن تي ائين به ٿيو آهي، ته جنهن مان گڏجي ويا، انجو
ڪم ٿيو، ان ماڻهوءَ هن کي اتي ئي اڪيلو ڇڏي ڏنو. جيئن ڪو
نڌڪو دور واڙ منجهان ڪڍي ڇڏجي، وڏيون تڪليفون ۽ مشڪلاتون
ڪائيندي، ڪائيندي اچي گهر پهچندا هئا. نه فقط ايترو سگر خرچ به
پنهنجو ڪيو. کائڻ به نه پيو. به پنهنجو، ان ماڻهوءَ کي هڪ اکر
شڪايت جو به نه چيو، اها هڪ عظيم قرباني آهي.

(۵) بدلو وٺڻ يا وهر وٺڻ جي عادت ته هن ۾ اصل مڪانه هئي.
هن مجاهد سان ڪو ٻيو هليو، يا ڀلو هليو، سڀ سان هڪ جهڙو،
سڀ جا دعاگو، ڀلي سان ته هرڪو ڀيو ڀلو هلي، مگر مزد ۽ لطف
انهيءَ ۾ آهي ته بري سان يا دشمن سان ڀلو ڪري چار قدم اڳتي
وڌي هليا. اها خوبي به هن ٻيڙي مرد مجاهد ۾ ڏسڻ ۾ آئي.

(۶) نفس سان جهڳڙو: نفس خاطر ڪابه شيءِ نه طلبي، جيڪو
مليو سو جيءَ بسم الله ڪري کائيو. جي نه مليو ته به شڪر الحمد الله
۽ پنهنجي نفس کي خوش ڪرڻ لاءِ ڪابه شيءِ نه گهري ۽ نه وٺي.
چوندا هئا ته رب پاڪ جا شيءِ ڪارائي، اها بسم الله ڪري کائو، ان جو
قيامت ۾ حساب ڪتاب نه ٿيندو. جيڪي نفس کسي راضي ڪرڻ لاءِ
طلب ڪري کاڌو ويو تنهنجو حساب ڪتاب روزي محشر ۾ ڏيڻو آهي.
حضرت سچل سرمست جو شعر آهي ته:

”ڏکڻ منجهان سک، مون تان لڏا جيڏيون؛

ڏوريندي کسي ڏک، سونهان ٿيڙا سڄڻان.

هن سهاڻڪا سک، جي ساري عالم آهي

ڏور مهاڻڪا ڏک، جي ورنا وره ورائين.“

(سچل سرمست)

(باب نېون)

مذهب ۽ عقيدو:-

”مذهبن ملڪ ۾ ماڻهو منجهان،
 ڪي نمازون پوري پڙهن، ڪن مندر وسار،
 شهن پيري، بزرگسي، بيحد پلايا،
 آڏو ڪن آيا، عقل وارا عشق جي“
 (سچل سرمست)

صوفي منش، فقير طبيعت، درويش فاضي علي اڪبر درازي اهڙين ئي کان
 ڳڻين هستن مان هڪ هو، جنهن جهڙا نرگسي گل هزارها سالن کانپوءِ
 زندگيءَ جي چمن ۾ ايندا ۽ بهاري واري خوشبوءِ مان ملڪڪي معطر
 ڪري هليا ويندا آهن. سو اسان جو فاضي صاحب سني ۽ قادري طريقي
 سان بلڪل نفاق رکندو هو، تنهن سان گڏوگڏ پنج تن پاڪ جو پياسو
 ۽ پورو پورو عاشق ۽ شاخوان هو. پاڻ صوفي مسلڪ اختيار ڪيائين.
 حضرت سچل سرمست رح جو هي فارسي شعر ان جي صيحي معنيٰ ۾
 عڪاسي ڪري ٿو ۽ وڌيڪ ٻئي ڪنهن قسم جي وضاحت جي
 ضرورت نه رهندي:

- ۱- اي دل دربار گاه مصطفيٰ، هوشيار باش،
 گرنو عاشق صادق، از غير او بيزار باش.
- ۲- هم ز ابوبڪر و عمر و عثمان، نڌاري اھولي،
 گوش کش حلق غلامي، چاڪر ڪرار باش.
- ۳- نو قياڻي چشم خود کن، خاک پائي مصطفيٰ،
 از غم شاه شهيدان، سال و مه بيمار باش.
- ۴- باخبر شو طالبا بگذر، ز قيد و جسم و جان،
 بيخبر شو زين جهان، چون جعفر تيار باش.

۵- چند درگوشه نشيني از نها شو آشكار،
خوبش را بيرون بکش، در عالم سيار باش.

معني: اي دل تون بارگاه حضرت محمد مصطفي صلعم جي حضور
۾ هوشيار ٿي، جه ڪڏهن تون عاشق صادق آهين ته هن ذات پاڪ کان
سواء ٻئي سڀ کان بيزار ٿي.

۲- حضرت ابوبڪر، حضرت عمر و حضرت عثمان ڪسان ٿيڻو نه
ٿي. انهن ٽنهي جي غلامي جو رسو پنهنجي ڪچي ۾ وجهه ۽ حضرت
حيدر ڪرار جو نوڪر ٿي.

۳- حضرت علي المرتضيٰ جي پيرن جي خاڪ پنهنجي اکين جو سرمو
ڪر. ڪربلا جي شهيدن جي سردار (حضرت امام حسين) جي غم ۾
مهينا ۽ سال بيمار ره.

۴- اي طالب تون خبردار ٿي، پاڻ کي هن جسر ۽ جان جي
قيد کان آزاد ڪر ۽ حضرت جعفر تيار وانگر هن دنيا کان بيخبر ٿي.

۵- اي آشڪار تون ڪيترو وقت لڪو رهندين. هينئر ظاهر ٿي
پاڻ کي ٻاهر ڪڍ ۽ دنيا جو سير ڪر.

موهيندڙ مرڪ ۽ محبوباڻي مهاندي وارو سراج هو صرفي قاضي علي اڪبر
درازي، پنهنجي ڪلام اندر سراج السالڪين، امام العاشقين،
مظهر المعانيب حضرت علي شير خدا ڪرم الله وجهه ۽ آل جي شان ۾
پنهنجي عقيدت جو اظهار هن طرح سان بيان ڪري ٿو:

ٿله: رس اچي موليٰ علي، مشڪل ڪشا شير خدا،
ماڙ ڪر مسڪين تي، مائل جي سڻي هي التجاء.

”صفت ڪريان سرور جي - آل اطهر جي،
قرۃ العين الرءول، شير و شير جي.“

واڳ شفاعت جن ملي، روز معشر جي،
سي غلام اڪبر جي، ڪندا مدارت معشر ۾

سڪ ۽ سچائي جي ڀريل پندار پير مرد قاضي صاحب اڳتي وڌندي
محبوب سبحانسي غوث محمدانسي مهنا شيخ عبدالقادر معي الدين
جبلاني رح جي خدمت ۾ التجا ڪندي فرمائي ٿو ته:

”يا دستگير عالم، دستگيري پنهنجي به ڪر،
گلشن اميد هي، ڪر سگهو تون سبز سر،
”غلام اڪبر“ غريب تي، مهربان جو تون دست ڌر،
ڪر وڙهي ۾ جي وهلو ور، جا سار پئي نو سرور“

مالڪ حقيقي ڏانهن موٽڻ جي خيال قاضي صاحب کي ڪڏهن به
ڪوڙيءَ دنيا جي دلبي ۽ جاءِ و جلال جي ڪوڙڪي ۾ قابو ٿيڻ
نه ڏنو ۽ پنهنجي هادي و رهبر سخي قبول محمد ثاني رح جي معرفت،
سچي سائين جي نهض جي چشمي مان چسڪي چڪل کاتپوه پنهنجي
شعر ۾ فرمائي ٿو ته:

”وهر وجودي ڪر ڦٽا، اتي الڪ سان اور،
معبت رکي من ۾، ويهي چرخو چور،
فاڌ ڪروني اذڪرڪم، اهو سڳو سور،
”غلام اڪبر“ غير کي، قلب منجهان تون ڪور،
ويهي ور کي وڙ، متان وڃي ويهل گذري“

من جي موج ۽ معبت جي ميدان ۾ ڪامل مرشد جي ڏسيل پنڌ
و پيچري تي ثابت قدم رهندي، سندس ئي سڪ ۾ اڳيون پوري،
سڌ ٻڌ ڀلائي، سورن جي سوجهري ۾، سلوڪ جو پيچيدو پيچرو
لتاڙيندي قاضي علي اڪبر پنهنجي شعر اندر لکي ٿو ته:

تلو:- آيو عشق حضرت، سرتيون سر تي ڪاهي،
ڪنيو مون خوشي سان، سو چشمن تي چاهي.

- ۱- منهنجو دين ايمان، آهي عشق حضرت،
سو ئي امام منهنجو، سوئي ايمان آهي.
- ۲- ”غلام اکبر“ احقر، ڪري عجز آزي،
مونسان عشق هر دم، ناتو مال نياهي.

فقير قاضي علي اکبر درازي جو ننڍپڻ کان وٺي رحبان فقيري
طرف مائل رهندو آيو. جنهن ڪري اڪثر اڪيلائي ۾ گذاريندو هو.
تن تنها قبرستان ۾ گهمندو ڦرندو هو ۽ هميشه بلڪل مات، صبر و فڪر
جي حالت ۾ رهندو هو، جنهن جو اظهار هن ريت ڪري ٿو:

”دلبر کسيو دل ڪي، وجهي قرب ڪري،
سواء منهنجو سو گهو ٿيو، دردن لائي دري،
”غلام اکبر“ غريب ڪي، اکرڙن وڏي آزي،
وٺي جان جڙي، قرب ۾ ڪوهيار جي“

۳- دست بيعت ۽ روحاني فيض:

”ڪي نه وٺس قرب جي، اهڙو منهنجو رب،
بچڙن ۽ بدڪارن کان، ڇڏي ڪين سبب،
”لانفتو“ جو ڏيئي دلايو، ڪمال سندس قرب،
اهڙو منهنجو مٿو محب، پوءِ ڇو غلام اکبر ڪرين“

تصوف ۽ شعر سان قاضي علي اکبر کي ننڍپڻ کان وٺي شوق
هوندو هو. ان وقت واديءَ هند ۾ شمس العارفين، سرتاج الشعراء، منصور
آخر زمان، شاعر هفت زبان، حافظ عبدالوهاب فاروقي عرف
سجدهل سرمست رح جن جي چاهين پشت ۾ سلطان العاشقين،
سرتاج السالڪين حضرت سخي قبول محمد (دوم) عشق کي نئين سراجي
زندہ ڪيو هو. جنهن جي فيض بي پيمان کان هزارين ماڻهو بهره ور
ٿيا هئا. سو هي سدا ملجندو نيڪر سخي بادشاه جي ساراه ٻڌي ۱۵ مارچ
۱۹۱۵ع بروز آچر پنهنجي هڪ قريشي دوست سان گڏجي، انهيءَ

منور مهتاب جي زيارت، فيض بشارت لاءِ روهڙيءَ کان روانا ٿيا. مگر جڏهن راولپور اسٽيشن جي قريب ٿيا ته هنن کي ٿرين اندر مسافرن کان معلوم ٿيو ته رياست سرڪار جو آرڊر آهي ته روهڙيءَ طرف کان مسافرن کي ڊاڪٽرن جي زير نظر لانديهن ۾ رهايو وڃي، ڇاڪاڻ ته ان وقت روهڙيءَ شهر پليگ جي مرض جي اثر هيٺ هيو. هن اوچتي خبر ٻڌڻ شرط هنن ويچارڻ جون واڳون وٺڻيون ٿي ويون. ٻيو هڪو حيلو وسيلو نه ڏسي سائين سخي بادشاهه کي سڪهه منجهان سنڌ لڳا ته جيڪڏهن صاحب ڪرامت آهين ته پهريائين ته اسان کي هن اوچتي آفت کان نجات بخش. خير ڏکندا ڦرڪندا اچي دروازي وٽ پهتا. ٽڪيٽ ڪليڪٽر هنن کان پڇيو ته اوهان ڪيڏانهن ويندا؟ هنن جواب ڏنو ته اسان درازا شريف سخي بادشاهه جي زيارت لاءِ وينداسون. ٽڪيٽ ڪليڪٽر وڏي سنجيدگيءَ سان هنن ڏانهن گهور ڪري ٺهاري بعد چيو ته چڱو اوهان وڃو. سو هو ٽڪڙا ٽڪڙا ٻاهر هليا آيا. مگر هنن ڏٺو ته هنن کانسواءِ ٻيو هڪوبه مسافر ڪونه آهي. ۽ نڪو ڪو نانگو آهي. جهڻن جو هي ٻئي نيڪر رستي کان غير واقف هئا تنهنڪري نراس ۽ اداس ٿي پيهي رهيا. وري ساڳي طرح ان ڪامل مرد ڪسي سنڌ لڳا ته ڪو نانگو پيچ نه چڙهي اچي قدم بوسي ڪريون. هڪجهڙو ڊير کانپوءِ هنن ڏٺو ته هڪ ٿانگي وارو مل اسپيد ۾ ٿانگو هڪليندو ٿي آيو. ۽ پريائين وڏي آواز سان چونڊو تي آيو ته آهي ڪو درازن جو. آهي ڪو درازن "الله پاڪ جا شڪرانا بجا آئيندي ٻئي ٽپ ڏهي ٿانگي ۾ چڙهي ويندا، ٿوريءَ دير ۾ ٿانگي واري اچي ڪهن لوڙهي جي پاهريان لائو ۽ خود روانو ٿي ويو ڇو جو اڳتي ٿانگي وارا مسافر ڪٿي لوڙهي اندر داخل ڪونه ٿيندا ها. مگر وڃڻ کان اڳ انهن کي ڏس ڏيئي ويو ته سامهون هليا وڃو. اتي خليفه رسول بخش ويٺو اٿو. تنهن سان ملو ته هو اوهان کي سائين بادشاهه وٽ پيش ڪندو. هو ٻئي ڏنل ڏس موجب خليفه صاحب سان مليا. هو هنن کان احوال وٺڻ بعد سخي

سائين وٽ کين وٺي ويو. هو جڏهن دروازي جي قريب پهتا ته ڀرپاڻ هنن کي هڪ نوراني صورت من مهڻي مورت مشڪندي ۽ مرڪندي پاڻ ڏانهن ايندي ڏٺي. سو قاضي صاحب سمجهيو ته جنهن جي ديدار لاءِ ڪهي آيا آهيون. سو مرد خدا جو اهو ئي آهي. جنهن ڪري هنن ادب سان وڏي وڃي قدم بوسي ڪئي. پاڻ سڪ سان هن کي سهڻي. سان لڳائي مشڪندي فرمايائون ته ”ابا بگي ته پهتي؟ هنن جواب ڏنو ته ها قبل سائين! پاڻ وري خليفي صاحب سان مخاطب ٿي فرمايائون ته ”خليفة صاحب!! هي محبوبڙا ڀرپاڻ ئي اسانجو امتحان وٺندا ٿي آيا. ۽ امان به چيو ته هنن محبوبڙن سان ضرور رهائبو.“

”سبحان الله!! پاڻ پوءِ هڪدم حويلي ڏانهن واپس وريا ۽ خليفي صاحب کي فرمائيندا ويا ته هنن کي باغ واري دروازي ڪچهريءَ واري بنگلي ڏانهن وٺي اچو. پاڻ حويليءَ واري اندرين دروازي کان ڪچهريءَ واري بنگلي ۾ تشريف کڻي آيا. بادشاهه ۾ خلق محمدي ڪمال درجي جو هو. جنهن ڪري خلوص دل سان ئي چار دفعا خيرعائيت بعد ديتور. مطابق قاضي صاحب کان پڇيو ”ابا تنهنجو نالو ڇا آهي؟“

حالانڪه هو هڪ الهڙڙ چوڪر هو. هن کي تنهن وقت اوچتو دل ۾ خيال آيو ته جنهن کي منهنجي نالي جي خبر پئجي نه ٿي سگهي سو پرڀٽ منهنجي ڪهڙي دست باري ڪري سگهندو. انهيءَ سوداءِ ۾ هي ڪو به جواب ڏيئي نه سگهيو. پاڻ قرب ڪري دوباره فرمايو ته ”ابا!! تنهنجو نالو ڇا آهي؟“ مگر هو پٽ بڻجي ويٺو رهيو. سندن قرب ڪمال جي ڪهڙي ڳالهه ڪجي. جو باوجود هنن نالائي جي هنن پنهنجو لائق سڃاڻي مشڪندي هن چيو ته ابا تنهنجو فلاڻو نالو آهي. تون فلاڻي جو پٽ آهين؟ مطلب ته تعارف وقت جيڪي به حقيقتون پڇيون وينديون آهن. سي هن قرب واري ڪامل اولياءَ پاڻ چئي ٻڌايون. سڀڻو نينگر قاضي صاحب سندن انهن قربن ۽ ڪرامات کان گهڻو متاثر ٿيو ۽ سائين بادشاهه جن کين وڏيءَ خوشيءَ سان مرید ڪيو.



مارچ ۱۹۱۵ ع قاضي علي اکبر درازي مرحوم
جذمن سخني قبول محمد دوئمر جن جا مرید ٿيا.



قاضي علي اکبر درازي
اسلاميه ڪاليج سکر جي فئڪشن ۾.

۽ ايو چوڪر محروم ٿي موٽيو. مريد ٿيڻ بعد هنن رخصت گهري. مگر پاڻ فرمايائون ته رات رهي سڀاڻي صبح واريءَ گاڏيءَ ۾ واپس وڃجو. ۽ اسان اوهان لاءِ بندوبست ڪنداسين. رات ٿي ته سائين بادشاهه جن خليفي صاحب واري ڪمري ۾ آيا ۽ پنهنجي نئين مريد کي قلبي ذڪر ڏسيو. ذڪر ملڻ بعد قاضي صاحب عرض ڪيو ته قبلًا سائين جن کي بخوبي معلوم آهي ته قاضين ۽ فقيرن جي پاڻ ۾ اصل کان پيل نه آهي. ۽ مان به قاضو ۽ اڳيان. جيستائين ڏسندس ته جيستائين نه مڃيندس. پاڻ مشڪي فرمايائون ته ابا اهڙو ڏيکارينداسون جو تون پاڻ مڃيندين. پيشڪ انهيءَ ڪامل اڪمل ولي پنهنجي واعدي مطابق هن کي سڀ ڪجهه ڏيکاربو.

”سچڻ تنهنجا لکين ٿورا. مان سرتين کي سڻائيندس
 عمر ماري جيسين جيئندس. تنهنجا ڪڍ ٻار ڳائيندس
 همس لائق نه مان اهڙي. پرين تو قرب ڪيو پنهنجو
 تنهنجي شفقت عنايت جاء. وڏا احسان پائيندس“

(علي اڪبر)

انهيءَ گنگو درميان سردار بهادر محمد بخش جو ان وقت بمبئي ۾ ايل. ايل. بي جي آخري سال ۾ پڙهندو هو. سو به اچي وارد ٿيو. سائين بادشاهه جن هن کي فرمايو ته اسان هنن کي تنهنجي لاءِ ترسابو آهي. تون هنن سان گڏجي صبح واريءَ گاڏيءَ ۾ وڃجان. ڇاڪاڻ ته هي ٻئي رستي جا اڻ واقف آهن. سائين بادشاهه جي وڃڻ کان پوءِ سردار بهادر چيو ته: ”هتان رات جو ۱۱ بجي لڪري هلنداسين ۽ رات هلي استيشن تي رهنداسون ۽ صبح واريءَ گاڏيءَ ۾ ڳوٺ هلنداسين.“ سو پروگرام موجب درگاهه کان روانا ٿيا. قادر جي قدرت اڪرچ سردار بهادر رستي جو واقف هيو تاهه رستو ڀلجي پيا ۽ ساري رات جهنگل ۾ ڦرندا رهيا. صبح جو اٽڪل ۶ بجي ڌاري اوچتو

استيشن جي سنگل تي نظر پئجي وٺڻ. پوءِ اسٽيشن تي خير سان پهچي ويا ۽ ايتري ۾ ٽرين به اچي نڪتي ۽ سوار ٿي روهڙي پهتا. پٽي آچر تي جڏهن قاضي صاحب درگاه شريف تي آيو ته سائين بادشاهه جن اڳين سفر جو احوال ۽ هن کان دريافت ڪيو. هن ورندي ڏني ته سائين جن کان موڪلائي خير سان وڃي روهڙي پهتائون. ۽ هينئر حڪم موجب اچي حاضر ٿيو آهيان. تنهن تي سخي سائين جن مشڪندي فرمايو ته ابا!! منڍ کان وٺي احوال ڏي ته درگاه کان روانه ٿيو ته پوءِ ڇا ٿيو؟ پوءِ هن کسي اڳين هفتي جو وسريل قصو ياد اچي ويو. سو سائين جن کسي عرض ڪيائين ته. قبل سائين!! سائينجن اهڙو ماڻهو ساڻي ڪري ڏنو جو پاڻ ته رلي خراب ٿيو مگر اسان کي به رولي ماريائين. پاڻ جواب ۾ فرمايائون ته اها اهو قصور ساڻي جو نه آهي. مگر اهو قصور تنهنجو آهي. تون ان واقف چوڪر آهين. توکي عشق جي رستي جي خبر ڪانه هئي. تنهن ڪري جيڪي عشق جي رستي ۾ تڪليفون آهن. سي تنهنجي هن پنڌ ۾ ڪاٽي ڇڏيوسين. تنهن کان پوءِ فرمايائون ته ابا. ”علي اڪبر“ نالو وڏي عزت ۽ احترام وارو آهي. تنهن ڪري اسان تنهنجو نالو غلام اڪبر رکون ٿا. ڪيئن ابا اهو نالو ٺيڪ آهي نه؟ قاضي صاحب جواب ڏنو قبله بالڪل ٺيڪ آهي. تنهن کانپوءِ قاضي صاحب جيڪو به ڪلام ٺاهيو ۽ گايو آهي سو غلام اڪبر جي تخلص سان آهي.

”مهاڻي علي اڪبر شاهه جي، ٿي مرسل مهربان،
 نالي جو ننگ ڪڍڻ، لسم ڪر پریشان،
 اڳيون سمجهي اڻانگو، محشر جو ميدان،
 غلام اڪبر غريب کي، ڪيو هيبت هن حيران،
 ته به اتر اهو ايمان، ساڻي ٿيندڙن سرور نون“

ڪم و پيش سخي بادشاهه جي سهورن طالبن کي شاعريءَ جي ذات به ملندي رهي آهي. اها بخشش جي عنايت قاضي صاحب تي

مرید ٿيڻ کانپوءِ ڪدم ٿي. سو هن پنهنجي مٺي مرشد جي عالي
مراتب ۽ حسن و جمال جي تعريف ۽ توصيف پنهنجي ڪلام ۾ ڪرڻ
شروع ڪئي. هڪ ڏينهن جو واندو آهي، ته هن وٽ ڪافي دوست
اچي گڏ ٿيا، ۽ هڪ هندو دوست هن جي ڪلاس جو مڪتاب پڙهڻ
شروع ڪيو. جنهن بعد سندس دوست قاضي صاحب کان سوال ڪيو ته
تو پنهنجي مرشد جي حسن جي ايتري تعريف ڪئي آهي. بيمشڪ
تنهن جي نظر ۾ سندس حسن بي مثال هوندو، مگر بظاهر تنهنجي
مرشد جو حسن اهو آهي جو ميز تي رکيل تصوير مان معلوم ٿي
سگهي ٿو. هو ويچارو انهيءَ دوست کي سوال جو جواب خاطرخواه،
نموني ۾ ڏيئي ڪونه سگهيو. جنهن ڪري هن صبر اختيار ڪيو. رات
جو سندس مرشد مٺي پنهنجو قرب ڪري خواب ۾ پنهنجي زيارت سان
هن کي مشرف ڪرڻ فرمايو ۽ مشڪي فرمايو ته ابا!! تون پنهنجي
دوست کي اسانجي حسن بابت پڇيل سوال جو جواب ڏيئي نه سگهين؟
پلا هائي تون اسانجو حسن ڏسدين؟ هن وڏي خوشيءَ سان جواب
ڏنو ته ”هاڻو سائين“ پاڻ وري جلال سان فرمائون ”پر پوءِ تون
انهيءَ حسن جو تاب جهلي سگهندين؟“ هن ويچاري جي خوشي غم ۽
مايوسيءَ ۾ متجي ويئي ۽ نهايت عاجزيءَ سان عرض ڪيو، ته:
”وبلا انهيءَ حسن جو تاب ته حضرت موسيٰ ڪليم الله پيغمبر جهڙو
مرد به جهلي نه سگهيو سو هي بندو ڪهڙي چيز آهي؟ تاب جهلڻ جي
طاقت به اوهان ئي عطا فرمائيندا.“ پاڻ فرمائون چڱو پلا ڏس! پوءِ
چا ٿو؟ انهيءَ بيان عيان ڪرڻ جي قلم کسي طاقت نه آهي، صرف
ايترو اظهار ڪري سگهجي ٿو ته ڪدم اچو شمع تي ويو جنهن ۾
گپڙهو شعلو باهه جو چڙهي آيو جنهن ڪري هو چرڪ ڀري ننڊ مان
اٿي ويٺو. سندس بدن ۾ سخت لرزش پيدا ٿي ۽ پسيني ۾ سڄو شل
ٿي ويو ۽ کيس غشي وڏي ويئي ۽ انهيءَ غشي ۾ کيس ننڊ اچي ويئي
وري جڏهن بيهڻ سجاڳ ٿيو ته هن پاڻ کي بلڪل ٽپڪ ڀاتو.

عشق کسي نئين سر زنده ڪرڻ لاءِ هن معي العشق پنهنجي طالبن جو ٿولو نيار ڪيو. جنهن تي نالو ”حسيني ٿولو“ رکيو ويو. امير ۽ فقير جي پوئياڪ جي امتياز مٽائڻ لاءِ کين اهو حڪم هوندو هو ته سڀ طالب غريب ۽ غني افينون پائي سربرهن ٿي اچي ڪچهريءَ ۾ حاضر ٿين. انهيءَ ٿولي ۾ جيڪو داخل ڪيو ويندو هو. ان کي کپڙو رنگ جي القبي سخي بادشاهه جي پٺ پائڻ پنهنجي هٿن سان پرائيندا هيا. قاضي صاحب کي به پٺ اهڙي سعادت نصيب ٿيل هئي ۽ ان زماني ۾ صرف الله پاڪ ۽ سندس محبوب مدني جو ورد ۽ وظيفو هوندو هو.

”ڏس نه ڏنگليون منهنجيون. تون ستر ڪر ستار

ڏي نئون پانڌ پناه جو. ڊوليا ڍڪڻ هٿار

”غلام اڪبر“ غريب جي. لڄ رکج لڇدار

عفو ڪر غفار. مڙهي مڙهي منهنجون

(علي اڪبر)

(۳) گهرياو زندگيءَ ۾ مرشد جي مدد

قاضي صاحب والدين جي زور ٻار پڙڻ تي دوباره پڙهڻ شروع ڪيو مگر هڪ ڏينهن سخي بادشاهه هن کيس فرمايو ته ”ابا! مقرر ڪر اس ڪري ڇا ڪندين؟ مٿي پڙهي ڇا ڪندين؟ وڏو آفيسر ٿي ڇا ڪندين؟ فقيرن کي ڊگهين ۽ نوڪرين جي ڪهڙي ضرورت! الله پاڪ توکي ڪنهنجو محتاج نه ڪندو ۽ مڇي مائيءَ جي تڪليف نه ڏيندو.“ معرفت جي مٿي جي اهڙي چڪي چڪي هٽائڻ جو ظاهري تعليم تان سندس دل ڪڇي ويئي هئي. مگر والد صاحب جي ناراضگيءَ کان امتحان ۾ ويٺو. ۽ ر نتيجو اڳيئي ظاهر هو. سو قاضي صاحب بلڪل ناهاڻ ٿيو. مرشد جي حضور ۾ هي ڪلام چيائين:

جيڪي ڪهو تون وار پيارا، راضي رضا تي آهيان.

۱۔ ڏک هڪ سڀيئي سر تي ڪنهن ٿم، ساڻ خوشي سردارا

- ۲- جو دم چيئندس در نه چڙهندس؛ دولهه تنهنجو دلدارا
- ۳- سانگا چڙي آءٌ سڀئي دلبره تنهنجي لڳم آڌارا
- ۴- ننگرو پنهنجو ظاهر باطن؛ نونسي وڌم ننگدارا
- ۵- ”غلام اکبر“ جي حق ۾ هر دم، چڱي وڻي شل ٻارا

(علي اکبر)

ميٽرڪ جي امتحان ۾ نا پاس ٿيڻ تي، ماڻهن کيس قسمن قسمن جا طعنا ڏيڻ شروع ڪيا ته ”واھ جو تنهنجي مرشد توسان ڀلايون ڪيون!! ڪهڙي تنهنجي زماني موجب مدد ڪئي!! ڪهڙي اڳتي هلي تنهنجي مدد ڪندو!! وغيره وغيره. نينگر ويچارو هنن جي جواب کان لاجواب ٿي پيو. هن وٽ ڪوبه جواب ڪونه هو، جو انهن کي مطمئن ڪري سگهي. مگر ساڳئي وقت مرشد مٺي کي روئي دل ۾ دانهه ڏنائين، ته: ”مان ته رب جي رها تي صابر ۽ شاکر آهيان. مگر هنن کي ته تون سمجهاء! ته مون کي هرو ڀرو تنگ نه ڪرن.“ ائين چئي روئندي گهر کان ٻاهر نڪري هليو ويو. ڪجهه دير کان پوءِ هڪ فقير اچي سندن دروازي تي خيرات لاءِ سدا هڻين. سندس گهر جو هڪ ننڍو ٻار خيرات کڻي فقير کي ڏيڻ لاءِ آيو. مگر فقير خيرات وٺڻ کان انڪار ڪيو. چيائين: ”مان مائي علي اکبر جي ماءُ سان ملڻ ۽ ڪجهه گالهائڻ لاءِ آيو آهيان ۽ نه وري خيرات وٺڻ آيو آهيان.“ فقير جا اهي الفاظ ٻڌي مائي صاحبہ کسي ڪجهه ناگوار گذريو. تنهن ڪري هن ٻار کي چيو، ته: ”فقير کسي وڃي ڇو ته مائي گهر ۾ موجود ڪانه آهي.“ تنهن تي فقير چيو، ته: ”مائي صاحبہ گهر ۾ ويئي آهي. کيس فلاڻي قسم جا ڪپڙا پهريل آهن. فلاڻو ڪم ڪري رهي آهي. فلاڻي طرف سندس منهن آهي.“ جڏهن اهي عجب ۾ وجهڻ جهڙيون گالهليون مائي صاحبہ ٻڌيون ته در تي فقير سان گالهائڻ لاءِ آئي، فقير کيس چيو ته ”مائي تون زماني جي انهيءَ ناڪاسي تي ٿي ايترو

ارمان چو ڪهو آهي؟ توکي سردار دوجهان صلي الله عليه وسلم ۽
 اصحاب ڪرام جي حالت تي غور ڪرڻ گهرجي. هيءُ توهان جي
 خوش نصيبي آهي جو اهڙو ڇوڪر اوهان کي الله ڏنو، تون دلڪير نه
 ٿي. الله سڀ چڱي ڪندو.“ فقير ائين چئي هلڻ لڳو، عورتن جي
 فطرت موجب ٻيون عورتون اچي گڏ ٿيون. فقير کان قسمين قسمين
 سوال پڇڻ لڳيون. مگر فقير سڀني کي جواب ڏنو، ته: ”انهن سوالن جا
 جواب مان پنهنجي جاءِ تي ڏيندس.“ تنهن تي عورتن برياقت ڪيو،
 ته: ”فقير سائين!! اوهان جي جاءِ ڪٿي آهي؟“ فقير ورائيو، ته: ”هن
 جو جواب منهنجو فقير غلاماڪبر ڏيندو، ان کي سڀ ڪجهه معلوم
 آهي.“ ائين چئي فقير ڪجهه قدم اڳتي هلي غائب ٿي ويو. جڏهن
 قاضي صاحب گهر موٽي آيو، ته عورتن کيس سموريءَ حقيقت کان آگاه
 ڪيو. هن انهن کان پڇا ڪئي، ته: ”فقير جو حليم ڪهڙو هو؟“ هنن
 چيو، ته: ”سندس حليم هوبهو سائين سخي بادشاهه جهڙو هو. مگر کيس
 لباس فقيرائو هو.“ پوءِ فقير جي سمجهائڻ تي گهر وارن تي گهرو اثر
 پيو. هو خاموش ٿي ويا.

قاضي صاحب وري جڏهن آچر تي درگاه شريف تي ويو ته سائين
 بادشاهه جن فرمايو ته: ”ابا- توتي آڳ هجي!! اسان تنهنجي گهر آيا
 هياسون، مگر تون ڪونه هئين.“ تنهن تي هن عرض ڪيو، ته: ”فيلاءِ
 ڪجهه دير ترسو ها ته مان به اوهان جي زيارت مان مشرف ٿيان ها.“
 جواب ۾ پاڻ فرمائون، ته: ”ابا- تون ته هميشه اسان سان گڏ آهين،
 مگر تون اسان کي روئي، دانه، ڏني هئي. ڇا اسان مهڻي نه سگهياسين
 تنهن ڪري اچي تنهنجي والده کي سمجهائي وياسون. آئينده هو توکي
 تنگ نه ڪندا.“ ياد رکڻ گهرجي ته سائين سخي بادشاهه جن قديمي
 روايت موجب بظاهر لوڙهي کان ٻاهر نه نڪرندا هئا. پاڻ وڌيڪ
 فرمائون، ته: ”ابا!! ڪالھ جو ڪو ڪلام ٺاهيو اٿئي سو ته ٻڌا.“
 پوءِ قاضي صاحب کين هي ڪلام ٻڌايو:

هاجھ ڀريا هاجهار، هاجھ ڪريو هانهي مٿي!

- ۱- سختين سھڻ جي طاقت هائي، ڪانه رهي ڪا ٻار!
- ۲- هر ڪ جي لائق مور نه آهيان، ڪو قرب ڪيو قربدار!
- ۳- جهڙي تهڙي تنهنجي آهيان - ڊڪج ڊڪٽهار!
- ۴- در پٺل تي نظر مهر جي - دوله ڪريو دلدار!
- ۵- ”غلام اڪبر“ تي ظاهر باطن - مهر ڪيو منارا!

(۴) مرشد ۽ درگاه شريف جي رياضت:

سخي بادشاه جن قاضي صاحب کان پڙهڻ ڇڏائي ڇهه مهنا ڪن پنهنجي خدمت ۽ رياضت ۾ رکيو. سندس سپرد اها ڊيوٽي ڪئي وئي ته درگاه شريف تي جيڪي سٿل لڄن تن جي خدمت ڪئي وڃي ۽ طالبن ۽ مريدن وٽان جيڪي خط اچن سي گوش گذارش ڪرائڻ. بعد ۾ حڪم مطابق انهن جا جواب لکي موڪليا وڃن. هڪ ڏوهاري جو ذڪر آهي ته هن ڏين جو پاڻ ۾ تڪرار ٿيو. ٻنهي ڏين پنهنجي پنهنجي فائدي ۾ خط لکي موڪليا. ڇڏهن اهي خط قاضي صاحب پڙهيا. هن جي دل ۾ اچي خام خيال ويٺو ته جنهن به ڌر سان طرفداري ڪندس ته انهي ڌر جي حق ۾ فيصلو ٿيندو. دستور مطابق هو لپال ڪئي مرشد برحق جي حضور ۾ حاضر ٿيو. هن کان اڳ هميشه ائين پڇڻ فرمائيندا هئا ته ابا! ڪنهن ڪنهن جا خط آيا آهن ۽ ڇا لکيو اٿن؟ هو فقط ٻن چئن اکرن ۾ حقيقت عرض ڪندو هو ۽ پاڻ انجو جواب ٻڌائيندا هئا ۽ ان موجب جواب لکيو ويندو هو. اهوئي پهريون دفعو هو جو حڪم ڪيائون ته خط کولي پڙهي ٻڌاء. سو هن جي حيرت جي حد نه رهي جو خط جو هڪ لفظ به هنکي سمجهه ۾ نٿي آيو حالانڪ خط سارو ٻاهران مطالع ڪري آيو هو. پاڻ قرب ڪري فرمائڻون ته ابا! جلد ڪر خط پڙهي ٻڌاء. ليڪن هن کي خط سمجهه ۾ اچي نه پڙهي به ٻڌائي!! جنهن ڪري شرمساري کان صبر ڪري

بيهي رهيو. هن جو پريشان حال ڏسي، پاڻ مشڪي فرمايائون ته ابا! خط ۾ هيئن لکيو اٿن ڇا ۽ خط ۾ ڇا نظر ڪري ڏسي ته برابر ائين لکيل آهي. مطلب ته خط هن جي هٿ ۾ ئي رهيو ۽ پاڻ سارو خط پڙهي ٻڌائي ويا. آخرين فصيلو به ڏٺائون ته فلاڻي ڌر سچي آهي ۽ ٻي ڌر ڪوڙي آهي. قاضي صاحب کي آئينده لاءِ يقين ٿي ويو ته لڪندڙ به پاڻ آهي نه واپيندڙ به پاڻ، مون کي وڃ ۾ اجايو اڙايو اٿس.

”وهر وجودي ڪر قضا، اٿي الڪ سان اور

محبت رکي من ۾، ويهي چرخو تون چور

فاڌ ڪروني اڌ ڪر ڪم، مٽي ۽ سڳي کي سور

”غلام اڪبر“ غم رکي، قلب منجهان تون ڪور

ويهي ور کي ووڙ، متان وڃي ويل گذري“

(علي اڪبر)

(۵) غيبي امداد :

محبوب مرشد سخي سرتاج سائين هڪ دفعي ڪنهن ضروري ڪم سانگي لاڙڪاڻه ديوان ڏيڻ مل سيشن جج صاحب ڏانهن قاضي صاحب کي روانو ڪيو. مگر ڪيس اهو حڪم ڏنو ويو ته هو ٻي ڳاڏي ۾ واپس موٽي اچي. انهن ڏينهن ۾ انٽر ڪلاس جون رٽرن ٽڪيٽون ملنديون هيون. جنهنڪري هو لاڙڪاڻه جي رٽرن ٽڪيٽ وٺي روانو ٿيو. ۽ ڏهين بجي رات جو لاڙڪاڻه پهتو ۽ سڌو ديوان ڏيڻ مل ڏانهن روانو ٿيو ۽ ڪم لاهل بعد واپس ورتل لڳو. جنهن تي ديوان صاحب هن کي منع ڪئي ته سياري جي رات آهي. مون وٽ رهي پؤ ۽ صبح واري ڳاڏي ۾ واپس وڃجان. مگر هنکي انسي آرام نه آيو ۽ اسٽيشن ڏانهن پيادل روانو ٿيو. جڏهن ڦاٽڪ جي ويجهو آيو ته هن ڏٺو ته ميل ٽرين اسٽيشن کان نڪري چڪي هئي تنهن ڪري ڦاٽڪ وٽ ڳاڏي جو اڳ جهلي پيلو جڏهن ٽرين ڦاٽڪ وٽ آئي ته پاڻ ٽپ

ڏهني هڪڙي گاڏي جي در واري سيخ ۾ هٿ وجهڻ جي ڪوشش
 ڪيائين. مگر جيئن جو ميل تيز رفتار هلي رهي هئي تنهن ڪري هنجو
 هٿ سيخ ۾ نه پيو ۽ ٽاهر جي ڪري پيو. مگر هن وري پاڻ سنڀاري
 دوباره هٿ وجهڻ جي ڪوشش ڪئي. خوش قسمتاً هن جو هٿ
 هٽندل ۾ ڪپي ويو. مگر ٽنگون پائڊان تي ڪيئن پهچن جنهن ڪري
 هو گهليو هلندو هليو. ايتري ۾ هڪ غمبي طاقت هنجي پنهني پيرن
 کي مٿي کڻي پائڊان تي رکيو. ۽ هو گاڏي جو دروازو کولڻ لڳو.
 مگر ڏسي ته اهو زنائو گلاڙو هيو. جنهن ڪري ٻاهر بيهي رهيو.
 عورتن هنڪي گهڻوئي چيو، ته: ”ٻاهر سرديءَ ۾ نه بيهه ۽ اندر اچي
 ويهه.“ پر هو شرم سبب اندر نه گهريو ۽ ٻاهر ئي بيٺو رهيو. ميل
 سڌو اچي رڪ جنڪشن تي پئي. هو پوءِ هيٺ لٿو ۽ گهڻيون ئي
 چانهيون پيئون مگر سرديءَ هنڪي حيران ۽ پريشان ڪري ڇڏيو هو.
 جنهنڪري هڪ طرف ويهي روئڻ لڳو ته ايتري به هڪ اجنبِي شخص
 هنڪي ٻانهن کان وٺي اٿاريو ۽ هنڪي چوڻ لڳو: ”هٿ! رو! نه مون
 سان گڏ هليو اچ.“ هو هنڪي ٻانهن کان جهلي اسٽيشن جي اوڀر طرف
 گهڻو ٻاهر وٺي ويو. اتي هڪ فقيرن جو ٽولو مڇ ٻارئون آواز ڪلام
 ۾ مشغول ويٺو هو. ان شخص هن کي اتي ويهاري هڪ فقير کان
 زلهي وٺي هن جي مٿان وجهي پاڻ غائب ٿي ويو. هن ڪلاڪن بعد
 شڪارپور کان ٽرين آئي جا سکر وڃڻي هئي. فقيرن جو ٽولو انهيءَ
 گاڏي ۾ اچي چڙهيو ۽ هي به هنن سان اچي گڏ ويٺو. هو سکر ۾ لهي
 ويا ۽ هي سڌو درگاه شريف تي آيو. اڃا سخي بادشاه جي قدم بوسي
 مس ڪيائين ته ساڻين، بادشاه غصي ۾ فرمايو، ته: هيءُ بيوقوفِيءَ جو
 ڪم تو ڪيئن ڪيو؟“ هو ويچارو ٿي ويو ۽ نمائي آواز ۾ عرض
 ڪيائين، ته: ”قبله الائي مون کان ڪهڙو تصور ٿيو آهي.“

پاڻ قرب ڪري فرمايائون، ته: ”اهڙيءَ تيز رفتار گاڏيءَ ۾ نون
 چو چڙهين؟“ هن عرض ڪيو، ته: ”ساڻين جن جو حڪم هيو ته

تون ورنڌڙ گاڏيءَ ۾ واپس اچجان. تنهن تي سائين جن نهايت حليمي سان فرمايو ته: ”ابا!! توکي ڏهڻ مل نڪ مشوره ٿي ڏنو سو اتي رهي پوين ها. اها ڪا وڏي ڳالهه نه هئي. پر جيڪڏهن تون حڪم جي تعميل ڪري اسٽيشن تي آئون ۽ گاڏي چٽي ويهي ته تون موٽي وڃين ها. ان ۾ تنهنجو ڪو قصور يا نافرمانِي نه هئي.“ ايتري ۾ مشڪي فرمايائون، ته: ”ابا پوءِ پير نه تختي تي تنهنجا ڪپي ويا.“ هن چيو، ”ها قبلا!!“ وري مشڪندي فرمايائون، ته: ”اندر گاڏي ۾ وڃين وهين ها. ماڻيون ويچارهون تنهنجي ڏاڍي خدمت ڪن ها. تون بهاريءَ ۾ ويٺو هجين ها. پلا پوءِ فقيرن وٽ ته خوش ويٺو هئو؟ اها آئينده ائين نه ڪندو ڪر. چڱو پلا هاڻي دهبان جو حال احوال ٻڌاء.“ هن حال عرض رکيو. سائين جن هن کي پاڪر پائي هڻي ٺهي ۽ هن جا سمورا غم غلط ٿي ويا.

”شفيع المظنين، سندس عالي شان؛
و نيلتنا في الدارين، مالڪ ڪون ۽ مڪان؛
”غلام اڪبر“ غريب تون، نه ٿي ۽ پریشان؛
رڪ صدق ۽ ايمان. توکي ڪين ڇڏيندو ڪڏهن“

هڪ دفعي جو ذڪر آهي ته سالوڻيءَ جي مند ۾ جنهن وقت درياه شاه پنهنجي پوريءَ موج ۾ هيو. ته شيشا محل ڏاکڻ کان درياه جي چڪر لڳائڻ لاءِ قاضي صاحب دلي تي چڙهي هليو. جڏهن وچ سير ۾ آيو ته مهران جي مستيءَ سبب دلو هنجي پيٽ هيٺان نڪري لڙهي ويو ۽ هو ٻڏڻ لڳو. ان وقت هن پنهنجي ڪامل مرشد کي پڪارڻ لڳو ته:

”مدد ڪر ميهرا، سهڻي گهري ٿي سير ۾“

پڪدم هن کي هڪ غيبي آواز آيو ته فڪر نه ڪر ۽ ايتري ۾ ڪنهن مرد هن جي پيٽ هيٺان هٿ ڏيئي اچڻ ڏٺي. انهيءَ ساعت هو

درياه جي ڪير ويجهو اچي پيو ۽ ٿاڻوڙا هڻي اچي ٻاهر نڪتو. ان واقعي کانپوءِ جڏهن مرشد جي حاضريءَ لاءِ درگاه شريف ڏانهن وڃڻ تيس. تڏهن سخي بادشاهه مشڪي هڪي فرمايو، ته: ”ابا. درياه بادشاهه سان ايڏي گستاخي نه ڪبي آهي.“ وڌيڪ مرڪي فرمايائون، ته: ”پوءِ خير سان پر تي بهتين. تڪليف نه ڪانه ٿي؟“ هن ورائيو، ته: ”قبله توهان جا لک لطف ۽ لائق.“ پاڻ وڌيڪ هدايت ڪيائون، ته: ”ابا آئينده لئين نه ڪندو ڪر.“

”بخش بچڙاپون منهنجون. تون ڀلا ڪرين ڀال،

متر ڪر ستار تسون. ڪري قرب ڪمال،

”غلام اڪبر“ جو سوال. منج سڃاڻها چرين“

سخي بادشاهه جي مرشد ٽين کانپوءِ اهو معمول هوندو هو ته هو هميشه رات جو ۱۲ بجي مهل روڙيءَ جي عيدگاه واري قبرستان ڏانهن سير ڪرڻ ۽ عبرت حاصل ڪرڻ لاءِ ويندو هو. رات ساري اتي گذاري صبح جو واپس گهر هليو ايندو هو. هڪ دفعي جو ذڪر آهي ته اٽڪل ۲ بجڻ ڌاري رات جو جيئن چڪر لڳائي رهيو هو ته قبرستان منجهان هڪ غيبي شخص اوچتو نڪري نروار ٿيو. ۽ هن کي ٻانهن کان پڪڙي رعبدار آواز ۾ چوڻ لڳو ته توکي ڪو مرد ڏسڻ ۾ نٿو اچي جو سڀني کي لتاڙيندو گهمندو ٿو وٿين؟ هو انهيءَ ويرانيءَ ۾ بيگناه وقت هڪ غيبي شخص ڏسي هيسجي ويو ۽ نهايت نمائي آواز ۾ هن کي چيائين ته مان ڪهڙو قصور ڪيو آهي. ته ايتري ۾ سخي سرتاج اچي اتي وارد ٿيو. انهيءَ غيبي شخص کي ٻانهن کان پڪڙي فرمائڻ لڳو ته تون اسان جي فقيرن سان ڇو ٿو لڙين. هي نڌڪو نه آهي. ۽ ڏٺي سائين وارو آهي. ته ايتري ۾ هو غيبي شخص غائب ٿي ويو ۽ پاڻ قرب ڪري فاضي صاحب کي فرمايائون ته ابا تون نڪر نه ڪر. پيو بهاريءَ سان سير ڪر ڪنهن کي ڪهڙي مجال جو تنهنجو نالو وٺي. ائين فرمائي پاڻ به خير سان غائب ٿي ويا.

”محبت رکي سن ۱۸ ويهي چرخو چور،
 فاز ڪروني، اذڪرڪر، مٺي سڳي کي سور،
 ”غلام اکبر“ غهر کي، قلب منجهان تون ڪور،
 ويهي ور کي وڙ، متان وڃي وڃي گذري“

(۶) دنيا ٿر ڪري ٺڪرڻ ۽ مرشد جي هٿ:

قاضي صاحب درازن هر موڪل واري ڏينهن تي مرشد مٺي جي
 ديدار ۽ قرب حاصل ڪرڻ لاءِ ويندو رهندو هو. هڪ ڀيري سرڪاري
 موڪل سبب ٽي ڏينهن آفيسون بند هيون. جنهن ڪري درگاه درازا
 شريف پنهنجي مرشد جي حاضري ڀرڻ لاءِ اچي حاضر ٿيو. سو هڪ
 ڏينهن صبح جو ۷ و دستور مطابق ڪونٽرو ڪئي جهنگ ڏانهن ويو ۽
 خايقو ميان رسول بخش صاحب نوڪر سميت درگاه شريف تي
 سڪولت پڌر هو. جنهن ڪري هن پنهنجو ڪوٽ ۽ ٽوپي لائي هر
 رکي چڏيو. حاجت روائي بعد مٿان دل صوفي ۽ سچو سالڪ واپس
 اچي رهيو هو ته ارچتو قرآن پاڪ جي آيت ڪريما دل تي چڙهي آيس:

واذڪر امر ربك وتبتل اليه تبتيلا (قرآن)

(سورة المزمل پاره ۲۹ رڪوع ۱)

پنهنجي پروردگار جو نالو وٺ ۽ هر شيءِ کان الڳ ٿي. انهيءَ
 جي طرف ٿي.

والذين آمنوا اشد حبا لله (قرآن)

(سورة بقره پاره ۲ رڪوع ۲۰)

جيڪي ايمان وارا آهن سڀ کان وڌيڪ محبت خدا سان رکن ٿا.

انما اموالكم واولادكم فتنة (قرآن)

(سورة تغابن پاره ۲۸ رڪوع ۲)

هيءُ املاڪ ۽ اولاد فتنو آهي. دنيا ڊر گذر آهي آخر ڪم الله

ايندو. اهو خيال ايندي ئي ڪولئرو اتي ڇڏي جهنگ منهن ڪيائين
 ۽ روهڙي ڪئنال جي ڪڙ وٺي اولهه طرف روانو ٿيو. دل ۾ اهو
 پڪو ارادو ڪيائين ته: ”هتان پٽ شاهه وڃبو ۽ اتان اجمير شريف ۽
 باقي حياتي جا ڏينهن اتي بسر ڪندس.“ اهو رمضان مبارڪ جو
 مهينو هو. تنهن سان گڏ اهو ارادو پڻ ڪيائين، ته: ”جهڙن منزل
 مقصود نه پهچندس تيستائين ماني پڻ نه کائيندس.“ اها اولهاري جي
 موسم هئي تنهن ڪري صبح جو ٿڌ پهر ٿاين پنڌ ڪندو هو ۽ پوءِ
 وٺ جي ڄاڻو هتان ڌرتي تي سمهي پوندو هو. وري شام جو افطار
 کان پوءِ وري پنڌ شروع ڪندو هو ۽ ساري رات هلندو رهندو هو.
 پياس لڳندي هيس ته به ئي ڍڪ پاڻي جا راه مان ڀري وٺندو هو. ۽
 ماني اصل بس! جنهن ماڻهو آسائش ۽ آرام جي زندگي بسر ڪئي
 هئي. هاڻي ان جي حالت ڇا هوندي!! ان جو بخوبي اندازو لڳائي
 سگهجي ٿو. خير پنڌ ڪندي ڪندي هڪ ڏينهن صبح جو اچي
 هالاڻي شهر ولان گذر ڪيائين، سو خيال آيس ته اسانجو چئنس سيد
 مدد علي شاه صاحب هالاڻي جو باشندو آهي. ياد رهي ته ان وقت
 اي. ڊي. ايم (A.D.M) کي چئنس سڏيندا هئا. انهيءَ کان ان کي
 دفتر دار سڏيندا هئا؟ ۽ هينئر ان پوست کي اي. ڊي. ايم (A.D.M)
 ڪري سڏن ٿا. آخر ۾ شاه صاحب سکر ۾ ٻيئي ڪمشنر جي عهدي
 تي فائز رهيو. شاه صاحب سان هن جا دوستانه تعلقات هئا جنهن ڪري
 اندر ۾ اڪير پندا ٿيس، ته: ”جهڙو شاه صاحب کان موڪلايون
 وڃان.“ ڇاڪاڻ ته موڪل سبب هوبه پنهنجي گهوٽ آيل هو. گهوٽ
 مان پهچندو پهچندو اچي هن جي اوطاق ۾ وارد ٿيو. اوطاق ۾ سندس
 وڏو ڀاءُ موجود هيو. جو هڪ موڙي تي ويٺو هو. ۽ ٻيا پنج ڇهه
 ماڻهو هيٺ گهر تي ويٺا هئا. ان وقت قاضي صاحب جي هيءَ حالت
 هئي جو ٿورڙ ۾ سمهن ۽ پگهر جي اڇل سبب مٿي خواهه ڪپڙن جي
 مٿان مٿي جا تهر چڙهي ويا هئا سنڌيءَ ۾ مثال آهي، ته: ”ڇٽ جي

دوستي گلم جو زبان. ”انهيءَ حالت ۾ گلم نسي ويهڻ کان به ڪيڏانهن
 رهيو هيو، ڇاڪاڻ ته هن جسي ويهڻ سان نئون ۽ اچو گلم مٽيءَ ۾
 ٽٽجي وڃي ها سو هن کي به خود گلم تي ويهڻ ناگوار نظر آيو. تاهم
 ويهڻو ضرور هيو. تنهن ڪري ڪچهريءَ کي سلام ڪري گلم جسي
 هڪڙي ڪنڊ تي ويهڻ جو ارادو ڪيائين. جيتوڻيڪ شاه صاحب جي
 وڏي ڀاءُ سان سندس واقفيت ڪانه هئي، ان جي باوجود به هن پنهنجو
 قرب ڪري پنهنجي ماڻهوءَ کي حڪم ڏنو، ته: ”هن ماڻهوءَ کي ويهڻ
 لاءِ موڙو کڻي ڏيو.“ هن نه ويهڻ به موزون نٿي سمجهيو. هتي ته موڙي تي
 ويهڻ جي آڇ ٿي رهي هئي. ان ڪري هن موڙي تي ويهڻ کان انڪار
 ڪيو. مگر شاه صاحب جسي اسرار تي مجبوراً ويهڻو پيو. شايد اهو
 روحاني جلوو سندس مرشد مٽيءَ کي نامناسب نظر آيو هجي، ته هي هن جي
 نوڪرن وانگر گلم ويهي رهسي. جنهن ڪري شاه صاحب جي دل ۾
 اهو خيال پيدا ٿيو ورنه بظاهر هن جي حالت هن جي نوڪرن کان به
 بدتر هئي. الحمد للہ مرشد انهيءَ حالت ۾ به سندس شان برقرار رکڻ
 ۾ غيبي سهارو ڏنو. دستوري خوش خيبر عافيت بعد شاه صاحب هن کان
 دستور مطابق حال احوال وٺڻ شروع ڪيو. قاضي صاحب هن کي ٻڌايو،
 ته: ”منهنجو نالو غلام اڪبر آهي. آءٌ ذات جو ميراڻي آهيان ۽ ويٺل
 درازن جي ڳوٺ جو آهيان. ڪرت ميراڻن واري پنج ڪٽي پنڻ ۽ ڪاٺ
 آهي. شاه صاحب ڇا ڪيس، ته: ”ڪيڏانهن ويندين؟“ هن جواب ڏنو
 ته: ”ڪنهن سخي مرد جي الله مراد پوري ڪئي آهي سو وڃان ٿو
 هنکي مبارڪ ڏيڻ ۽ چار ڏوڪڙ هن کان خيرات وٺي وڃي ٻچڙن جو
 سفر گذر ڪندس.“ وري شاه صاحب هن کان پڇيو، ته: ”پلا هت
 ڪيئن آينسو آهين ۽ مدد علي شاه تنهنجو ڪيئن واقف ٿيو؟“ هن
 جواب ڏنو، ته: ”فقيرن جي اميرن سان واقفيت ڪانه هوندي آهي.
 مون ٻڌو آهي ته سائين مدد علي شاه سخي مرد آهي انهيءَ ڪري
 لنگهي آءٌ-و آهيان ته هن ڪسان چئن پئسن جي خيرات وٺي گذر سفر

ڪنڊس ۽ سندن مهربخت کي دعا ڪندو رهندس تنهن تي شاه صاحب فرمايو، ته: ”فقير مدد علي شاه دير سان ٻاهر اوطاق ۾ ايندو آهي.“ جنهن تي هن کيس جواب ڏنو، ته: ”سائين! جڏهن به ٻاهر اچي، تيستائين مان سندن انتظار ۾ ويٺو رهندس. مون کي به ٻيو ڪم ڪار ڪونهي ۽ منهنجو سفر گذر به پٺن منڱن تي آهي. ۽ ويٺو رهندس.“ تنهن کانپوءِ شاه صاحب کيس ماني جي صلاح ڪئي. کيس جواب ڏنائين، ته: ”قبله! روزو اٿر، مٿي نه کائيندس.“ انهيءَ جواب تي شاه صاحب کسي عجب لڳو. هن کي اچوڃ سان ڏسڻ لڳو. خير....

ڪجهه دير بعد کيس دل ۾ خيال آيو ته جنهن صورت ۾ دنيا کي ترڪ ڪيو اٿئي ۽ لوڪ جو لاڳاپو ڇڏيو اٿئي ته پوءِ مدد علي شاه سان تنهنجو ڪهڙو ڪم ائين چئي اٿن لاءِ تيار ٿيو ۽ خيال ڪيائين ته ۽ ٿئي اکر هن جي واقفيت لاءِ لکي ڇڏيان ته بهتر ٿيندو، سو شاه صاحب جي هڪڙي نوڪر کي چيائين، ته: ”مهرباني ڪري ڪو پٺو پينسل ڏهون ته ڪجهه لکندس.“ انهيءَ استدعا تي انهن کي حيرت اچڻ لڳي. هي فقير حقير ڇا لکندو تاهم هنن هن کي پٺو ۽ پينسل آڻي ته ڏنو مگر هن ڏانهن غور سان ڏسڻ لڳا ته هي ڇا ٿو لکي. هن چئي انگريزيءَ ۾ لکي هنن جي سپرد ڪئي، ته: ”سائين مدد علي شاه جڏهن اچي ته هن کي ڏجو.“ انگريزي لکڻ تي هننجي دل ۾ قوي گمان گذريو ته هي ضرور ڪو جاسوس آهي، تنهن ڪري هنن هڪدم اها چئي اندر سائين مدد علي شاه وٽ پهچائي. مگر فقير ان عرصي ۾ نڪري ويو. سائين مدد علي شاه توقع کان اڳ ٻاهر آيو ۽ پاڻ کان پڇيائين، ته: ”قاضي صاحب ڪيڏانهن ويو.“ پاڻس حيرت منجهان جواب ڏنس، ته: ”ڪهڙو قاضي صاحب؟“ ”تڏهن هي چئي ڪنهن لکي؟“ جواب ۾ چيائين، ته: ”اها چئي هڪ ميراڻي پٺن منڱن لاءِ آيو آهي. ان لکي آهي.“ ”يلا اهو ميراڻي ڪيڏانهن ويو؟“ مگر ميراڻي ٻاهر نڪري وري اچي روهرڙي ڪئنال جي ڪڙ ورتي. هيءُ

هو گفتگو هو ٻنهي پاڻرن جو وچير ٿيو. آخر شاه صاحب هن جي جستجو لاءِ نوڪرن کي موڪليو مگر هو نا اميد ٿي موليٰ آيل هتي پويون ذڪر ڪرڻ به ضروري آهي جو معلوم ٿيو ته جڏهن هو جهنگ کان واپس ڪونه موٽيو ۽ گهڻي دير گذري ته خليفي صاحب پنهنجي نوڪر کي چيو ته هن وقت تائين غلام اڪبر جهنگ کان واپس ڪونه آيو آهي. ڇاچ رکي اچ، ڀڄو ته خير آهي؟! نوڪر جواب ڏنو ته مٿان روھڙي واپس هليو ويو هجي. جنهن تي خليفي صاحب چيس ته سندس ڪوٽ ٽوپي ۽ پئسو ڏوڪڙ سڀ هتي رکيو اٿس سو ڳوٺ وري ڪهڙن ويندو؟ مطلب ته هنن گهڻي ڳولا ڪئي مگر پتو ڪونه پيو. وري جڏهن موڪل گذرڻ بعد ڳوٺ موٽي نه آيو ته مائٽن انتظار سبب درازن ڏانهن ماڻهو موڪليو. هوڏانهن جڏهن آفيس ڪلي نه هي آفيس ۾ ڪونه پهتو ته سائين مدد علي شاه هڪڙي ڪلارڪ کي روھڙيءَ موڪليو ۽ کيس پڇيائون ته: ”هو فقيري ويس ۾ اسانجي ڳوٺ آيو هو. مگر وري الائي اتان به ڪيڏانهن هليو ويو.“ اهو سمورو پتو ڪڍي اچ. مطلب ته سڀ حيران ٻه بهان هئا ته هي ڪيڏانهن ويو، جنهنجو درگاه تي رکيل سامان گهر اچي پهتو. مگر سامان جي مالڪ جو ٺڪو پتو، ٺڪو نشان!!

سائين مدد علي شاه جي اوطاق کان روانو ٿي وري اچي واه جي ڪڙ ورتائين ڏينهن جو آرام ۽ رات جو پنڌ ڪندو هلندو هليو. بک بيتاب ڪيس. ٺنگون اڳتي هلڻ کان پڙ ڪڍي پٺيون. پوءِ رات ڏينهن روئيندي رڙندي ۽ فرهاد ڪندي پئي گذاريائين.

”گذاري درست تو دلڙي، عمر ساري آه سون ۾،

مگر ڪو وس ناهي ڪنهن جو، نصين ۾ لکيل هوندو.“

(غلام اڪبر)

انهيءَ نفس ڪشي ۾ پندرهن ڏينهن گذري ويا هڪ ڏينهن مرشد

مٿي کيس خواب ۾ حڪم ڪيو ته هڪدم واپس موٽڻ پوءِ واه جي

ڪڙ ڪڍي اچي ڪنهن اسٽيشن تي پهتو. مگر هن وٽ پئسو ڪونه هيو ۽ بنا ٽڪيٽ سفر ڪرڻ لاءِ به تيار ڪونه هيو.

تنهنڪري مرشد کي دل ۾ عرض ڪيائين، ته: ”مان اڳ بنا ٽڪيٽ ڪڏهن به سفر نه ڪيو آهي ۽ نه هاڻي ڪندس! منهنجي ٽڪيٽ لاءِ بندوبست ڪريو، هي صورت ۾ وري پيادل موٽي ايندس پوءِ جڏهن به روهرڙي پهتس.“ ائين چئي اسٽيشن جي چيڙي تي وڻ جي چانو هيٺان ويهي رهيو. ”وريءَ دير گذرڻ بعد ڪو شخص وٽس آيو ۽ پڇيائينس، ته: ”روهرڙيءَ تون ويندين؟“ جواب ۾ ”هاڻو“ ڪئي. سو هو انهيءَ دم روهرڙيءَ جي ٿرڊ ڪلاس جي ٽڪيٽ سندس هٿ ۾ ڏيئي پاڻ هليو ويو. ٿوري دير کانپوءِ ريل گاڏي ۾ سوار ٿي خير سان اچي روهرڙي پهتو. گهر وارا سڀ سندس قابل رحم حالت ڏسي حيران ٿي ويا. مگر انهيءَ سفر جي تڪليف سبب سندس پنيون ڦاٽي پيون ۽ پير سڄي ويا هئا ۽ حلق به سڪي ويا هيس جنهن ڪري صرف رات ڏينهن کيس گهر پياريو ويندو هو. جڏهن سائين مدد علي شاهه کسي سندس خبر پئي تڏهن هو طبيعت پرسي ۽ حال احوال وٺڻ لاءِ روهرڙيءَ آيو. ۽ سندس ضعيف حالت ڏسي مهينو موڪل منظور ڪري ويو. هي واقعو سال ۱۹۲۴ جو آهي.

”سبق يار سهارو، پنهنجو پاڻ سڃاڻ،
ونحن افسرب ويجهڙو، (اها) رک اهڃاڻ،
”غلام اڪبر“ غير تون، اصل پاڻ نه ڄاڻ،
ساجن توهان ساڻ، پوءِ ڪاڏي ٿو ڪن ڪڙين.“

(۷) فقر جي زندگيءَ تي هڪ نظر:

هرارين گل دنيا جي باغن ۾ لڙن ٿا، تن مان ڪي گوشه گمنامي
۾ پنهنجي هٻڪار ڦهلائن ٿا ته ڪن جي خوشبوءِ مان انسان ذات

فائدو حاصل ڪري ٿي. قاضي علي اڪبر درازي جي فتھري ۽ فيض
جسا واقعات سندس زندگي سان وابستہ رهيا آهن. سرتاج الشعراء
سچل سرمست رح هڪ هنڌ فرمايو آهي ته:

”اگر بخوامي ميشوم، واقف از اين اسرار راز،
بس بکن با صدق دل، روئي بسوئي شاه دراز.“ (اشڪار)
جيڪڏهن تون چوئين ته مان انهن اسرارن مان واقف ٿيان ته دل
جي سچائي سان شاه درازا هليو اچ.

سبحان الله! اهڙي ڪشاده دليءَ سان فيض حاصل ڪرڻ لاءِ،
ڪنهن به اولياءِ الله اهڙي دعوت عام ڪانه ڏني آهي، پر هانديٿڙن
لاءِ اڄ به فيض عام جاري آهي ۽ انشاءِ الله قيامت تائين جاري رهندو.
حضرت سائين سخي قبول محمد دوم ”رح“ جا ڪيترائي مريد هئا،
جن جي دعا، ڪامل مرشد جي وساطت سان خدا تعاليٰ جي حضور
۾ مستجاب ٿيندڙ هئي. جنهن به شخص لاءِ دعا گهرندا هئا، ته ان لاءِ
ڪن رات جو هادي برحق وٽان ارشاد ٿيندو هو، ۽ اهو ارشاد صبح
جو انهيءَ سائل کي ٻڌائيندا هئا.

ان سخي مرد ۽ ڪامل اڪمل ولي جي پيارن طالبن مان قاضي
علي اڪبر بتخلص ”غلام اڪبر“ درازي پڻ هڪ هيو. جنهن کي
صاحبِ ولايت ۽ معرفت ڏيکاريندڙ ڪامل مرشد بقا با الله حضرت
سائين قبول محمد دوم رح خاص توجهه جي نظر سان ”فنافي الشيخ“
جي منزل کان ٽپائي ڇڏيو. جنهن رتبہ فيض پنهنجو قلبي قاب ڏيکاريو
۽ هن سان ڪمال جو قرب عطا ٿيل هو.

”ڪي سچا دوست دنيا ۾، اڃان پڻ آهن،

نازڪ نانو نمنهن جو، لائي نپائين،

پيرن هٽي پائين، ”غلام اڪبر“ غريب چوي“

منهنجي عيني مشاهدي ۾ ڪيتريون ئي مثالي ڳالهائون موجود آهن. هڪ دفعي جو ذڪر آهي ته منهنجي نوڪري جي وقت ۾ ان وقت جي پالا عملدار سپرنٽينڊنٽ انجنيئر صاحب جو مون سان اختلاف ٿي پيو. انهيءَ حد تائين جو نوڪري جي سلسلي ۾ هڪ وڏي نقصان جو خترو پيدا ٿي چڪو هو. آءٌ وقت جي ماجرا حضرت والد پزرگوار جن ڏانهن تفصيل سان لکي موڪلي، جو ان وقت جناب قاضي صاحب جن آب و هوا بدلائڻ لاءِ ڪوٽه وٺڻ لاءِ آءٌ منهنجي خط اندر والد صاحب جن جي دعا، حاجت روا لاءِ عرض ڪيو هو ته مرشد سائين جي دروازي تان خير سلامتيءَ لاءِ دعا گهرن!! هي واقعو ماه آگسٽ ۱۹۶۰ع جو آهي. جڏهن منهنجو خط سائين قاضي صاحب جن کي موصول ٿيو تڏهن ان رات جو منهنجي ڪامل مرشد کي ختمو بخششي دعا گهري ته هي پيءُ حضرت سچل سرمست جي چولي آهي ته:

”جاڳڻ آه جنجال!! ننڊ ته نساڙ پرين جو،

سجڻي ڪو سچيڏنڊ چئي، هي هاديءَ وارو حال،

جي خاصو رکي خيال، ته سمهن مان ئي سڌ پوئي“

انهيءَ رات جو خواب ۾ ڪامل مرشد جي زيارت نصيب ٿي، ۽ منهنجي شفقت شاهائي ڪري، ارشاد فرمايو ته ”ابا!! تون ڪوبه فڪر نه ڪر، جيڪو اسانجي فقيرن مان ڪهندي، سو حڪم هاديءَ جي سان نه رهندو. ڪهن سنڌ بدر ڪيوسون.“

صبح جو والد صاحب مون ڏانهن مرشد سائين جو ”ارشاد“ لکي موڪليو. جنهن ڏينهن جوابي خط مليو، برابر ان ڏينهن اسانجي سپرنٽينڊنٽ انجنيئر صاحب جي بدلي جو حڪم ملڻ لاءِ پهچي چڪو هو.

ٻئي دفعي جو ذڪر آهي ته صبح جو سویر ڪن ماڻهن اچي

قاضي علي اڪبر صاحب درازيءَ جي گهر جي گهٽي وڃائي. هي ماه رمضان المبارڪ جو پوڻ ڏهاڪو هو ۽ غالباً سال ۱۹۶۲ع هو. ٻاهر اچڻ تي، انهن ماڻهن دريافت ڪيو ته ”هي قاضي غلام اڪبر جو گهر آهي. تصديق ڪرڻ کانپوءِ هنن ٻڌايو ته اسانجو ماڻهو بهار آهي ۽ هفتي کن کان وٺي پير فاضل شاه جيلانيءَ جي درگاه تي سوالي هٿاسين. اڄ رات جو اٽان اسانڪي نيا ملو آهي ته روهڙي شهر جي قاضي محل ۾ قاضي غلام اڪبر جي نالي سان حال حيات فقير آهي، ان وٽ وڃو ۽ ان فقير جي دعا سان هن کي الله ولان شفا ملندي.“

سو انهن مان هڪڙي قاضي صاحب کي ڏسڻ شرط دل جي اڪير سان دائه ڪئي ته اهائي ساڳي صورت آهي، جيڪا اسانڪي فاضل شاه جيلانيءَ ڏيکاري هئي. ٻئي ڏينهن تي هي سائل شفا وٺي پنهنجي ڳوٺ روانا ٿيا. دعا طلبيءَ لاءِ ڪيترا ماڻهو وٽس ايندا هئا ۽ مراد جا موتي ميڙي واپس ورتا هئا.

اهو سڀ ڪجهه انهيءَ ڪامل مرشد سخي بادشاه جي ڪرم نوازيءَ ۽ سخا جو فيض هو. حضرت سچل سرمست رح هڪ هنڌ فرمايائين ٿا.

”پاڻ سڃاڻج پنهنجو، اٿي گل اندر گهر،

ٿو ڪري بهائيءَ جو، پوهاري پوهر،

جوت ڀريو جوهر، ”سچل“ پسين ۽ پاڻ ۾

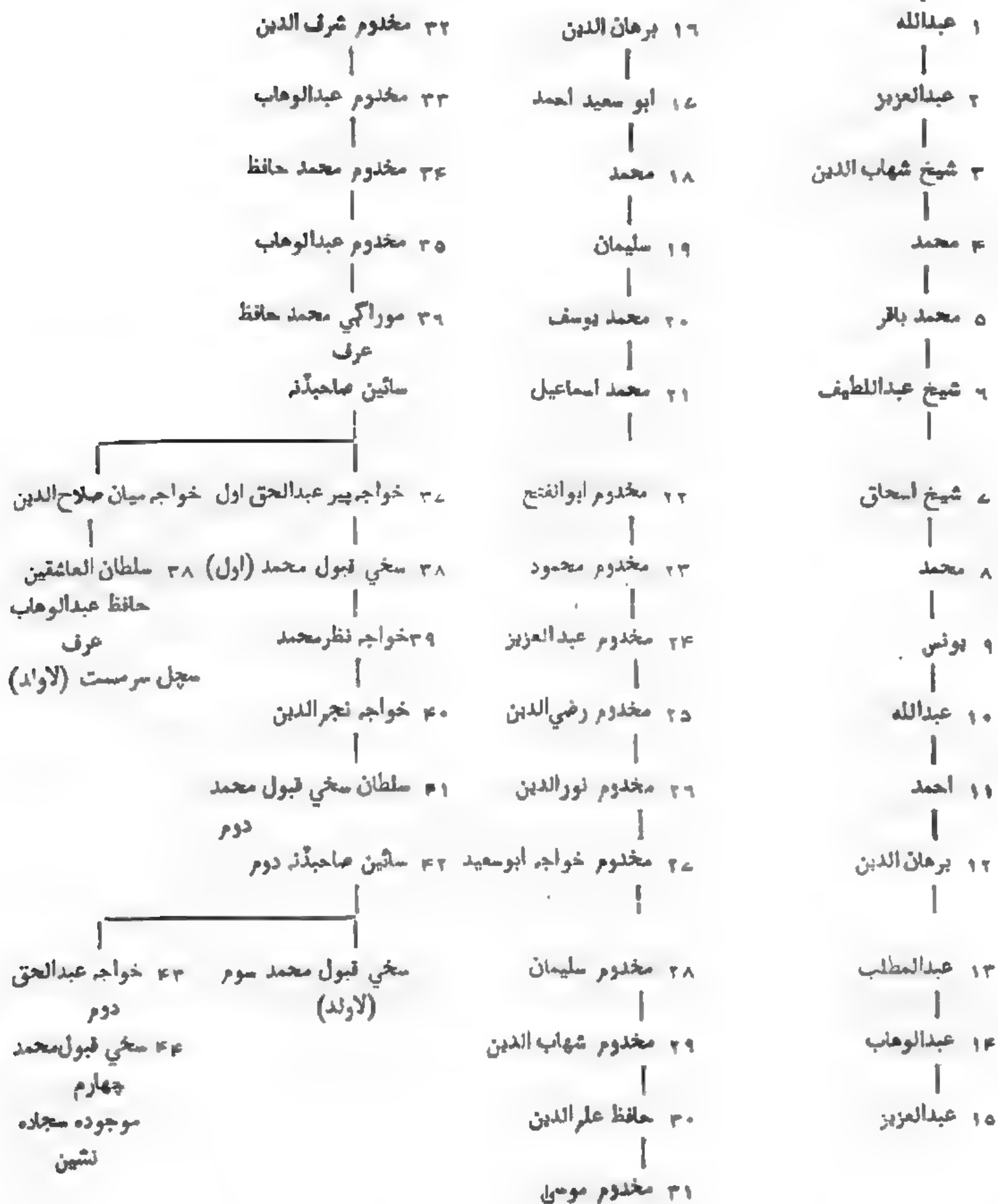
(سچل سرمست)

تنهن سان گڏ الفرقان ۾ اهل آهي ته:

ذالڪ فضل الله هوتيه من يشاءَ (فرآن)

هي الله تعاليٰ جو خاص فضل آهي، جنهن نسي چاهي تنهن تي عطا ڪري.

شجره خاندان سچل سرمست دواہم درازی فاروقی رح
 بہ سلسلہ حضرت امیر عمر بن خطاب الفاروق رضی اللہ عنہ



سلسلہ طریقت:

حضرت قاضی علی اکبر درازی حنفی، حنی و قادری طریقی سان منسلک هو، سندس طریقت سنڌ جی مشهور صوفی قادری درگاه حضرت سچل سرمست رح حی گادیسرن مان حضرت سخی قبول محمد صاحب (دوم) درازی جو دست بیعت ٿیل هو، سندس طریقت جو سلسلو هن ریت آهي.

- (۱) قاضی علی اکبر درازی (۱۸۹۵ع-۱۹۸۱ع) مرید حضرت سخی قبول محمد (دوم)۔ (۱۸۴۱ع-۱۹۲۴ع) جو، (۲) اهو مرید پنهنجي والد بزرگ خواجه نجرالدین (۱۲۳۹ھ-۱۲۷۲ھ) جو، (۳) اهو مرید پنهنجي والد بزرگ خواجه نظر محمد (۱۲۰۱ھ-۱۲۵۲ھ) جو، (۴) اهو مرید پنهنجي والد بزرگ حضرت سخی قبول محمد اول (۱۱۸۰ھ-۱۲۴۵ھ) جو، (۵) اهو مرید پنهنجي والد بزرگ حضرت خواجه عبدالحق اول (۱۱۲۰ھ-۱۲۱۴ھ) جو (۶) اهو مرید پنهنجي والد بزرگ حضرت حافظ محمد موراڳي عرف میان صاحبڏنہ (۱۱۰۱ھ-۹۲ھ) جو (۷) اهو مرید حضرت سیدنا عبیدالله جیلانی رح جو، (۸) اهو مرید حضرت شیخ عزیزالله جو، (۹) اهو مرید پنهنجي والد بزرگ حضرت جهان الله المعروف بہ شیخ محمد سنوري قادری جو (۱۰) اهو مرید حضرت شیخ میرانجي برهانپوري جو، (۱۱) اهو مرید حضرت شاه عبدالشکور جو، (۱۲) اهو مرید شاه برهان الدین جو، (۱۳) اهو مرید حضرت شیخ نجرالدین جو، (۱۴) اهو مرید حضرت شیخ خطیب احمد آبادي جو (۱۵) اهو مرید شیخ برهان الدین بن سید محمود جو (۱۶) اهو مرید سید مخدوم ناصرالدین محمود جو (۱۷) اهو مرید پنهنجي والد حضرت سید مخدوم جلال الدین جهانیان جهان

نوٽ:- نمبر ۱ کان ۸ ناٿين مرحوم قاضي علي اکبر درازي پنهنجي ڪتاب ”سخي سرتاج و دوله درازي“ ۾ سلسلو ڏنو آهي.

گشت بخساري رح (ولادت (۲ ذوالعقد ۷۴۰ھ - وفات ۲۲ رمضان المبارڪ ۸۰۰ھ) بن سيد احمد كبير اچوي بکري بن سيد جلال الدين حسين كبير سرخ بخاري (ولادت ۵۹۵ھ - وفات ۱۹ جمادي الاول ۶۹۰ھ) جو، (۱۸) اهو مرید حضرت مخدوم رکن الدين ملتاني جو، (۱۹) اهو مرید پنهنجي والد بزرگ حضرت مخدوم شاه صدر الدين ملتاني جو، (۲۰) اهو مرید پنهنجي والد بزرگ حضرت غوث بهاول الدين ذڪريا ملتاني رح (۵۶۵ھ - ۶۶۶ھ) جو، (۲۱) اهو مرید شيخ المشايخ حضرت شيخ شهاب الدين عمر سهروردي (۵۳۹ھ - ۶۳۲ھ) جو، (۲۲) اهو مرید محبوب سبحاني، قطب رباني حضرت سيدنا عبدالقادر جيلاني (۴۷۱ھ - ۵۶۲ھ) جو، (۲۳) اهو مرید حضرت شيخ ابو سعيد المبارڪ المخزومي رح جو، (۲۴) اهو مرید حضرت ابوالحسن علي بن محمد قرشي رح جو، (۲۵) اهو مرید حضرت شيخ ابوالفرح طرطوسي رح جو، (۲۶) اهو مرید شيخ ابوالفضل عبدالواحد بن عبدالعزیز رح جو، (۲۷) اهو مرید حضرت شيخ ابوبکر شبلي رح جو، (۲۸) اهو مرید سيد الطائفة حضرت ابوالقاسم جنيد بغدادی رضه جو، (۲۹) اهو مرید حضرت سري سقطی رضه جو، (۳۰)

نمبر ۹ کان ۲۳ تائين مختلف ڪتابن تان تحقيق ڪيل آهي.

نمبر ۲۴ کان ۳۵ تائين ڪتاب ”غوث اعظم“ اردو طباعت ص ۹۱ مرتب امان الله خان ”ارمان“ سرحدی مطبوع ۱۹۷۱ع لاھور. ۴ غیة الطالبین اردو ترجمہ شمس بریلوي ص ۲۷ تي ڏنل آهي.

هن سلسلي کي سلسلهء مشايخ چوندا آهن. مٿي ڄاڻايل سلسلي ۾ نمبر ۲۱ کان آخر تائين هائيه ۾ ڏسڻ گهرجي. مذڪور ٻئي شاخون مستند آهن، جن ۾ ڪوبه شڪ شهبو نه آهي.

(ڊاڪٽر عبدالخالق ”راز“ سومرو.)

اهو مريد حضرت شيخ معروف ڪرخي (المتولي ۲۰۰ھ) جو (۳۱)★۔
 اهو مريد حضرت خواجہ عجمي رضہ جو، (۳۲) اهو مريد حضرت خواجہ
 حسن بصري رضہ (۲۱ھ - ۱۱۰ھ) جو، (۳۳) اهو مريد سيد الشهداء
 حضرت امام حسين رضہ (۴ھ - ۶۱ھ) جو، (۳۴) اهو مريد پنهنجي
 والد امام الاول امير المؤمنين حضرت علي بن ابي طالب رضہ
 (شهادت ۴۰ھ) جو، (۳۵) اهو مريد سرور۔ ڪائنات فخر۔ موجودات
 محمد مصطفيٰ احمد مجتبيٰ صلي الله عليه وآله وسلم جو، (۵۷۰ع)۔
 (۶۳۲ع)۔

★۔ حضرت شيخ معروف ڪرخي کي ڪيترن ئي بزرگن کان
 فيض حاصل ٿيو هو۔ ”سلسلہ الذهب“ موجب شيخ معروف ڪرخي
 جو سلسلہ طريقت هن ريت بيان ڪيو ويو آهي۔ شيخ معروف
 ڪرخي مريد سيد ابوالحسن علي ابن موسي رضا رضہ جو، اهو مريد
 حضرت امام سيد موسي ڪاظم رضہ جو، اهو مريد حضرت امام جعفر
 صادق رضہ جو، اهو مريد حضرت امام باقر رضہ جو، اهو مريد حضرت
 امام زين العابدين رضہ جو، اهو مريد سيد الشهداء حضرت امام حسين رضہ
 جو، اهو مريد سيدنا امير المؤمنين حضرت علي بن ابي طالب رضہ جو،
 اهو مريد سيد الانبياء سرور۔ عالم محمد مصطفيٰ صلي الله عليه وسلم جو۔
 (به حوالہ غوث اعظم ص ۹۱ امان الله خان ”ارمان“ مرحدي مطبوعہ
 ۱۹۷۱ع لاہور)۔ غنيۃ الطالبين ص ۲۸ مترجم شمس برہاوي مطبوعہ
 مدینہ پبلشنگ ڪمپني ڪراچي ۱۹۷۷ع۔

(باب چوٿون)

(۱) ملازمت کان بعد جون مصروفيات :

بتاريخ ۲۷ جولاءِ ۱۹۵۰ع، ۾ پنجونجاءِ سال عمر تي قاضي علي اڪبر صاحب سرڪاري ملازمت تان رٽائرڊ ٿيڻ کانپوءِ سال ۱۹۵۱ع ۾ قنبرين ۾ ست مهنا سنڌ سيڪريٽريٽ ڪراچي ۾ سوڊ ڊپارٽمينٽ ۾ سپرنٽينڊنٽ ٿي ڪم ڪيو. ليڪن ڪراچي ۾ جي گھميل آب و هوا سندس طبيعت کي راس نه اچڻ سبب ست ٽي ان نوڪريءَ کان فارغ ٿي اباڻي ننگري ۾ دوباره اچي آباد ٿيو.

انهيءَ بعد ڪجهه قدر مذهبي جلسن جلوسن ۾ حصو وٺڻ لڳو. انهيءَ دوران روهڙي ميونسپالٽي جي ميمبرن جي چونڊن جو چرچو شروع ٿيو. دوستن ۽ احبابن جي زور بار ڀرڻ تي پاڻ چونڊن ۾ حصو ورتائون ۽ سال ۱۹۵۵ کان ۱۹۵۹ع تائين ميونسپل ڪائونسلر ٿي رهيا. علم و ادب جي شوق و شعور موجب ۽ قوم پچڻ جي خدمت جي جذبي سان انهيءَ سموري عرصي دوران پاڻ ايڊيوڪيشن ڪاميٽيءَ جي چيئرمين جا فرائض نهايت خوش اسلوبيءَ سان سرانجام ڏنا. هن مصروفيات کان علاوه تقريباً اٺ سال نامزد ڊپٽي رجسٽرار ڪو اهرٽو سوسائٽيز مقرر رهيا ۽ جنهن جا فرائض پوريءَ تندهيءَ سان بجا آندائون.

دنيوي ڪمن ڪارن کان علاوه راڳ ويراڳ جون مجلسون ۽ ميلا پنهنجي اباڻي باغ، جو روهڙيءَ جي نزديڪ مين روڊ تي واقع آهي، انهن زور شور سان جاري رهيا. پنهنجي مرشد هادي جي عشق ۽ محبت وچان باغ جو نالو ”سخي آباد“ رکيائون، جنهن اندر مردم فقيرن جا منڊل آخري گهڙيءَ تائين مچندا ۽ رچندا رهيا.

(۲) حرمين شريفين جي زيارت :

”عجب اوڻائينون مون ۾، بيحد شمار،

مگر منو نالو تنهنجو، شمار ۽ غمار،

”غلام اکبر“ غريب هسي، توڙي گنهگار،

ته به آهي اميد وار، جو لطف تنهنجو بي حساب“

(علي اکبر)

ڪامل اڪمل ولي حضرت سخي قبول محمد دوم ”رح“ جي طرفان فريضه حج ادا ڪرڻ جي اجازت ملڻ بعد، قاضي صاحب ۱۲ فيبروري ۱۹۶۴ تي روھڙي کان روانو ٿيو. ۽ پنهنجي وطن کي خيرباد جو سلام چئي ۱۹ فيبروري صبح جو ڪراچي کان روانو ٿيو. سمنڊ جو سفر طم ڪري ۲۵ تاريخ جدہ شريف پهتو. حج جي نيڪ سعادت نصيب ٿيڻ کانپوءِ سندن جهاز ۱۸ مئي تي جدہ شريف کان روانو ٿيو ۽ ۲۴ تاريخ ڪراچي بندرگاه تي لنگر انداز ٿيو ۽ تاريخ ۲۶ مئي صبح جو خير سلامتي سان پنهنجي اباڻي ڪڪڻ تي اچي پهتو. هن سعيد سفر جي دوران هرحال ۽ هر حاجت ۾ سندس مرشد مٺي جي مدد شامل حال رهي، حج جو تفصيلي احوال هن ريت آهي:

جڏهن جهاز تان لهي جدہ ڪئمپ پهتو ته ان وقت رات جو ڪافي حصو گذري چڪو هو. جنهن ڪري سامان کڻائڻ ۽ ڪئمپ ۾ جڳهه وٺڻ لاءِ پريشان حال ۾ خاموش ٿي پاسيرو ٿي پيهي رهيو، اتفاقاً مسٽر عبدالفتاح ميمڻ سعودي عرب ۾ پاڪستان جي طرفان مقرر، سنير اچي نڪتو ۽ قاضي صاحب کي اچي پاڪر پائي مليو ۽ چيائين ته ڇا چا منهنجي لاءِ ڪو ڪم ڪار؟ سو هن کي فرمائڻون، ته: ”پنهنجن ماڻهن کي چئو ته منهنجو سامان گولهي ڪڍي ڪنهن مٿانهين جڳهه تي رکي ڏين.“ ان وقت هن پنهنجن ماڻهن کي چيو، ته: ”ڇاچي جو سامان گولاهو ۽ کڻو.“ سامان به هٿڪو ٿيو ۽ رات جي رهڻ لاءِ جڳهه به وٺي ڏنائين ان کانپوءِ به هو هن سان اڪثر ملندو رهندو هو. جنهن ڪري سندس عملو قاضي صاحب کي ڳڻي طرح سڃاڻي ويو هو. تنهن ڪري وقت به وقت آهي ماڻهو سندس مدد ڪندا رهندا هئا.

هڪه معظمه: قاضي صاحب کي رهڻ لاءِ جاءِ ”محلہ مفسلہ“ ۾ ملي ويئي جنهن لاءِ روايت آهي، ته: ”حضرت عمر فاروق رضيه تعاليٰ عنه جي لڪر تي تعمير ٿيل آهي، جاءِ ڪشادي، سهڻي ۽ ٻنگلي نموني ٺهيل هئي جنهن ۾ (هاڻ ۽ سندس اهلڪ جا پڻ حج تي ساڻن گڏ هئي) رهندا هئا، جنهن جي مسواڙ ساڍا ڇهه سؤ رهاڻا ڀريندا هئا.

هڪه معظمه ۾ جتي اڳ حضور ۾ نور صلي الله عليه وآله وسلم جي رهائش گاه هئي، اتي هينئر عاليشان ايئرڪنڊيشن لائبريري قائم ڪئي ويئي آهي، جنهن ۾ سڄي دنيا جا بهترين ۽ ناياب ڪتاب اڄ به موجود آهن، چوڪيدارن جي منع ڪرڻ جي باوجود برڪت خاطر لائبريري ۾ به رڪعتون نماز ادا ڪيائين.

ڪعبت الله شريف: قاضي صاحب هڪ ڏينهن حرم شريف ۾ ويٺو هو، ته حضرت شاه فيصله بادشاه سعودي قريبه پنهنجي ساڻهن سميت حرم شريف ۾ اچي لڪتو، ۽ ڪعبت الله شريف جو وٺو وٺو دروازو کوليو ويو، جيئن جو دروازو زمين جي ٺهول کان مٿي آهي، تنهن ڪري ٽن ڏاڪن واري ڏاڪڻ کڻي آيا هئا، سو ڏاڪڻ تي چڙهي مٿي ويا ۽ ڏاڪڻ مٿي کڻي ڇڏيائون، ڪي حاجي صاحبان هڪ ٻئي کي ٻئي تي ڪٽي سوني دروازي اندر داخل ٿي مٿي ڪعبت الله شريف تي چڙهي ويا، سو قاضي صاحب جي به اچي دل سرڪي، ته: ”آءُ به مٿي چڙهي وڃان.“ مگر هڪ ضعيف ماڻهو لاءِ مٿي چڙهڻ ناممڪن هيو ۽ ٻيو ڪو رفيق به ڪونه هو جو هن کي ٻئي تي چڙهي مٿي چڙهي! سو الله پاڪ کي عرض ڪري هو اڳتي وڌيو ته غيبي مدد ڪري مون کي مٿي چڙهه، مگر ڏڪاڻائي پوئتي موٽي آيو، اهڙي طرح به دفعا ڪوشش ڪيائين پر بيسود ويئي، ٽئين دفعي ابترا ته سخت ڏڪا ملهس جو سندس اميد پوري ٿي نه سگهي ۽ نهايت عاجزي سان عرض ڪيائين، ته: ”يا (دائر الاحسان) (هميشه احسان ڪندڙ) اڄ مون تي تون احسان نه ڪونه ڪيو! مگر تعدي به اهڙي ڪرايم جو

ماڻهن ڏکا ڏيئي موٽائي ڇڏيو. سو هن اهو خيال پنهنجي دل ۾ مس
ڪيو ته هڪڙو حاجي يعني حاجي کي چوڻ لڳو، ته: ”اهي ماڻهو
بد تهذيب ۽ بي ادب آهن جهڪي مٿي چڙهي ويا آهن، جنهن شيء
جو دل جي عقيدي سان طسواف ڪجي ۽ نهايت ادب ۽ احترام سان
چمجي، تنهن تي پير رکي مٿي چڙهي وڃجي. اها ادب جي خلاف
گالھ آهي، ايمان واري ماڻهو کي ڪم از ڪم ائين ڪرڻ نه گهرجي.“
انهيءَ جواب مان تي هن جي دل مان رنج و ملال نڪري ويو. بلڪ
شڪر به آندائين، ته: ”مالڪ! تنهنجا لک ٿورا ۽ قرب! جو مون کان
اهو غلط ڪم سرزد نه ٿيو ۽ منهنجو ايمان رهجي آيو. الحمد لله!!“

تاريخ ۽ نوالحج ٽي عرفات ۾ حج ٿيندو آهي. تاريخ ۱۰ تي
موٽي منا ڏانهن اچيو آهي ۽ اتي قرباني ڪجي آهي ۽ مٿو ڪوڙائيو
آهي ۽ شام جو اتان ڪعبه الله شريف وڃي طسواف ڪري ۽ وري
موٽي منا ڏانهن اچيو آهي. ان لاءِ هر هڪ ٽولي ڪنهن نه ڪنهن لاري
جو بندوبست ڪندي آهي. سو قاضي صاحب واري ٽولي ۾ ۲۵ کن
حاجي صاحبان هئا. سو لاري پاڙي تي ڪري ڪعبه الله جي طواف
لاءِ روانا ٿيا. لاري واري حرم شريف جي ٻاهران لاهي، کين چيائين
ته: ”آءٌ لاري ڪاهي وڃي معلم جي دروازو وٽ جهليندس. اوهان
طواف کان فارغ ٿي سڀ اتي اچجو ته واپس منا هلنداسون.“

حرم شريف جي بلڪل قريب هڪ جڳهه آهي جنهن ۾ ڪاڪوس
غسلخانه ۽ وضو ڪرڻ لاءِ ٺاڪا لڳل آهن، ۽ هرڪو حاجي اتي وضو
ڪري طواف لاءِ ڪعبه الله شريف ڏانهن ويندو آهي. مگر قاضي صاحب
کي شروع کان اها عادت پيل هئي ته وضو گهران ڪري نڪرندا
هئا. تنهن ڪري هو سڌو پنهنجي گهر ويو.

حرم سندن جاءِ جنهن ۾ رهندا هئا اها فليٽ سسٽم جي نموني تي
ٺهيل هئي. مالڪ جاءِ جي ٽئين منزل تي رهندا هئا. هر هڪ پنهنجو
پنهنجو در بند ڪري ويندو هو ۽ ڏاکڻ وارو دروازو هميشه کليل

رهندو هو. مگر انهيءَ ڏينهن مالڪ دستور جي خلاف هيٺيون ڏاڪڻ وارو دروازو بند ڪري ويا هئا. جو کين هڪ هٿي ته اڄ ڪوبه واپس ڪونه ايندو. دروازي بند هجڻ ڪري کين ڏاڍي تڪليف درپيش آئي. کين ڪنجهي ڏاڍي دهر سان ملي. پوءِ جڏهن هي طواف ڪرڻ لاءِ اندر گهريا ته سندن ساٿي لاري لاءِ موٽي ٿي ويا. صرف هي به چٽا پٽي رهيل هئا. جنهن ڪري کين سخت انتظار ٿي بيٺو ته جيڪڏهن لاري چٽي وٺي نه ڪيئن واپس مٺا وينداسون. انهيءَ پرڀشائيءَ ۾ طواف تمام ٽڪڙو ۽ بي دليو ڪيو ويو. خير طواف پورو ڪري وڃي پنهنجي ساٿين سان ملي، مٺا موٽي آيا. مگر قاضي صاحب جي دل ۾ سخت ارمان رهجي ويو ۽ سوچڻ لڳو ته ٻارنهن لک حجاج ۾ فقط منهنجو طواف ناقص ۽ بي دليو ٿيل آهي. الائي قبول ٿيندو يا نه؟ انهيءَ سوچاءَ هن جي دل ۾ ڪافي پرڀشائي پيدا ڪئي. الله تعاليٰ پنهنجو ڪرم و فضل ڪيو ته جڏهن موٽي گهر پهتا ته مٺي مرشد هادي برحق جي خاندان جي هڪ پيئيءَ صاحب کان خواب جو احوال ٻڌائين جنهن ۾ کين سخي سرتاج ارشاد ڪيو هو ته ”قاضي غلام اڪبر جو حج قبول آهي.“ تنهن سان گڏ درگاه شاه درازن جي فقير رجب علي پڻ اهڙوئي خواب ڏنو هو. جنهن خود اهڙو اطلاع ڏنو. پوءِ هن جي دل کي تسلي ۽ تسڪين، خوشي ۽ مسرت حاصل ٿي. اهو آهي ڪامل مرشد جي باطني مهربانين جو اثرا سچل سرمست جو قول آهي ته:

”ڪچو سچو ڪين ٿي؛ توڙي اچي رنگ

سچي منڊي سنگ، ڪچا سچا ٿي ويا.“

هديلءَ ملوراءَ: سچل ساٿين جو فارسي ڪلام آهي ته:

”جلوه حسنش چو بيني، دهنه عبرت ڪشا

نابهر مظهر شناسي، بادشا و ڪبرياءَ“ (اشڪار)

معني: جيڪڏهن تون هن جي حسن جو جلوو ڏسڻ گهرين ته.

عبرت جي اک کول ته توکي هر ڌري ڌري ۾ بادشاهه ڪبرها جي مظهر جو ظهور ڏسڻ ۾ ايندو ۽ تو ۾ سڃاڻڻ جي شناس پيدا ٿيندي.

ان موجب مدينه منوره جي گهٽي ۽ گهير عبرت ۽ حيرت جو مڪان آهن. جتي ڏينهن رات رحمت ايزدي جي بارش وسندي رهي ٿي ۽ سارو شهر معجزه گاهه ۽ عبرت جو درسگاهه آهي. ڌرو ڌرو نور سان منور آهي.

مڪه معظمه ۾ ڪجهه وقت رهن کانپوءِ مدينه منوره پهتا. هر هڪ پنهنجي سهوليت موجب معلم وٽ وڃي رهيو. مگر قاضي صاحب مسٽر عبدالڪريم انصاريءَ وٽ وڃي رهيو جو اصل مهائي بچل شاهه نزديڪ مڪر جو ٻاشندو هو. مگر پوءِ اچي مدينه منوره ۾ مڪولت اختيار ڪئي اٿس. جو هڪ نيڪ ۽ خوش خلق انسان آهي. جنهن هنن جي ڇڻي خاطر داري ڪئي. سو هن جي گهر ۾ ڏنل ڪوئي ۾ سامان رکي قاضي صاحب سڌو تاجدار. مدينه رحمت العالمين جي روضه اطهر جي زيارت فوض بشارت لاءِ حاضر ٿيو. صبح جو ٽائيم هو ۽ جهازن اچڻ جي اڃان شروعات هئي. انهيءَ ڪري روضه اطهر ۾ رش ڪانه هئي. آرام ۽ آسائش سان زيارت ڪرڻ جو موقع ڪهن ميسر ٿيو. مگر جڏهن زيارت ڪرڻ بعد واپس ٻاهر نڪتو ته سندس حيرت جي حد نه رهي ڇو جو سندس ڇمپل غائب ٿيل هو. ڇمپل جي اهڙي قيمت ڪانه هئي. انهيءَ ڪري ڇمپل جي گرم ٿي وڃڻ لاءِ ارسان ڪرڻ جو ڪوبه خيال ڪونه هو تنهن کان سواءِ دروازي جي سامهون روڊ جي ٻئي طرف ڇمپل واري جو دڪان هو. جنهن ڪري لئين خريد ڪرڻ ۾ به ڪا تڪليف ڪانه هئي. مگر هن جي دل ۾ اوچتو اچي اهو وشواس پيدا ٿيو، ته ”شايد مان اهڙو گنهگار ۽ بدڪار آهيان جو شفيع المذنبين (گنهگار جي شفاعت ڪندڙ) انيس الغريبين (غريبن جو دوست) رحمت العالمين (پنهنجي جهانن ۾ رحمت ڪندڙ) مون کي پنهنجي رحمت ۽ بخشش جي دروازي تان پيرن اگهارو

ڪڍي ڇڏيو؟“ انهيءَ سوداءَ ۾ هن جي اکين اڳيان اوندو اچي ويئي. اکين منجهان بي اختيار ٻاڻي وهڻ شروع ٿي ويو. روڻي روڻي دل جو بخار ڪڍڻ بعد اکيون اڳهي هلڻ لڳو ۽ جيئن ئي پيرن ڏانهن نگاه ڪيائين ته سندس خوشيءَ جي حد نه رهي جو ڏسي ته سندس ڇمپل پيرن اڳيان رکيل آهي. پهريون ڇمپل جو رخ روضه طرف هو. ۽ هيٺ ڇمپل جو منهن ٻئي طرف هو.

ٻئي ڏينهن صبح جو سوڀر جنهن وقت قاضي صاحب حضور پاڪ صلي الله عليه وسلم جن جي مزار مبارڪ جي سيراندي کان ٻيهي دعائون گهري رهيو هو ته ان وقت حضور پاڪ جي خدامن روضه اطهر کي جهازو ٿي ڏٺو. حضور پاڪ صلي الله عليه وسلم جي خدامن جو بظاهر رڌو شان ۽ مان آهي. ۽ اهي حڪومت جي طرف کان مقرر ٿيل آهن. انهن جي ويهن لاءِ خاص جاءِ ۽ پوشاڪ مليل آهي.

انهيءَ وقت قاضي صاحب کي ڪوجهي فقير جو حضور پاڪ صلي الله عليه وسلم جي شان اقدس ۾ هڪ ڪلام ياد اچي ويو:

ستاري ڪر سچا سرور، ستاري شان آه تنهنجو؛

۱- بهاري دار آهيان در جو، سدا پٺار تو هر جو؛

ڇڏيندس سام نه تون ڏاتر، ستاري شان آه تنهنجو؛

۲- ڪوجهي آهيان توڙي ڪاري، سدا لعلن تنهنجي لاري؛

اچي رس پاڪ پيغمبر، ستاري شان آ تنهنجو.

سو دل ۾ خيال پيدا ٿيس ته جيڪر بهاريدار هجن جو شرف مونکي به نصيب ٿئي. انهن خدامن مان هڪڙي وڏي عمر واري بزرگ ايتري ۾ جهازو هنجي هٿ ۾ ڏٺو. اهو جهازو ٻن ٽنهي قسمن جو آهي. سو بسم الله ڪري رهاڻت ڪسي لڳي ويو. ڪجهه وقت جهازو ڏيئي رب پاڪ جو شڪرانو بجا آڻي جهازو کي ڇڏي ڏيئي هن کي جهازو

واپس ڪمائين. اهي آهن ڪامل مرشد جون لوازشون. فقير غلام اڪبر جو پنهنجي مرشد مٿي جي شان ۾ ڪلام چيل آهي ته:

اي دل متان ماندي ٿئين، ڪر پڙ نه تون ڀولو؛
سرتاج سخي سرور، ٿيندو اجهو ۽ اولو.

۱- راحم سخي باجهارو، ڪامل آه قرب وارو،
معافي ڪندو مڙيوڻي، جو ڪو جو آه جهولو.

۲- ان مع العسر يسرا، ڏکڙن پٺيان هن سڪڙا،
ڪر صبر ره شڪر ۾، ڪندو سڀ سي سولو.

۳- جيڪي پهو پٺاري، اهڙي سخي سوياري،
ڪڏندو تنهن ننگ سارو، ڍڪڻ جو آه ڍولو.

۴- ”غلام اڪبر“ اميدون پوريون، ٿيندو سڀئي سموريون؛
چڏيندو نه هرگز، آهين جنهن جو تون گولو.

مدينه منور ۾ ڏهن ڏينهن کان وڌيڪ رهڻ جي حالت ۾ حڪومت کان اجازت وٺي پوندي آهي سو قاضي صاحب اتي هڪ مهينو رهيا. تنهن ڪري واپسي تي عبدالڪريم انصاري هنن کي ٽيڪسي ڪراڻ تي ڪري ڏني. ٽيڪسي جو نمبر ۽ ٻائيور جو نالو لکي هنن کي ڏنائين متان هو دڳ ۾ ڪو ڦڏو ڪري، ته اها شڪايت حڪومت کي ڪجي جو حڪومت جلدي اهڙن ٻائيورن تي قدم کڻندي آهي، قدرت الله جي ته اتفاق به اهڙو اچي بڻيو جو موٽندي جدي شريف جي بس اڻٽين تي ٻائيور ڦڏو ڪيو. ٻهجا نموني سان هليو، سو پنهنجي گهر پهچي ٻرائيور جي خلاف رپورٽ لکڻ ويٺو، اڃا عبارت مس لکيائين ته هٿ ۾ ڪپڙيون پوڻ لڳس، جڏهن ڪپڙي لٽس ته وري لکڻ شروع ڪيائين، فلم کڻڻ سان وري ٻانهن سالي ٿي ويس، اهڙي طرح سان چار ڀيرا ڪوشش ڪيائين، ان ڪري هن سمجهيو ته قدرت وارو هي درخواست اڪاڻڻ نٿو گهري. پوءِ اها درخواست ڦاڙي ڦٽي ڪيائين.

شام جو جڏهن حرم شريف ۾ طواف لاءِ ويسو، ته اتنا ئا ڪنهن ماڻهوءَ حديث شريف ٻڌائي ته حضور صلعم جن جي حديث آهي ته جيڪو مديني واري ماڻهوءَ جو دشمن آهي اهو منهنجو دشمن آهي، اهو ٻائيور به مديني شريف جو ويٺل هو. جنهن ڪري قاضي صاحب شڪرائو بجا آندو ته مرسل مٺي پنهنجي مهرباني ڪري اهو ڪم مون کان نه ڪرايو ۽ پنهنجي قرب سان غلط ڪم کان بچائي وڌو.

(۳) سفر ايران عراق:

سال ۱۹۶۴ع ۾ حج جي سعادت نصيب ٿيڻ کانپوءِ محترم قاضي صاحب جي دل ۾ اها تمنا رهندي هئي ته الله تعاليٰ ايران ۽ عراق جون زيارتون به نصيب ڪري. سو ماڻڪ حقيقي هڪ ڏينهن مٿس پنهنجو ڪرم ڪيو، جو هن پيريءَ ۾ جڏهن سندس عمر ۷۸ سال ٿي ته انهيءَ سفر جي صعوبتن سهڻ جي توفيق عطا ڪئي، هتي واحد پنهنجو وڙ هڪيو جو اڻانگو سفر به سٺائو ٿي پيو. اهڙو ڏک ڪونه ڏٺائون. حافظ دولهه، درازي جو فارسيءَ ۾ شعر آهي ته:

”خلق ميگه-ويد که دشوار است راه- عشق،

از توجه خود کنی، این راه آسانی مرا.“ (اشڪار)

معني- ”ماڻهو ٿا چون ته عاشقي جو رستو محال ۽ مشڪل آهي، (تنهنڪري مرشد کي عرض ٿو ڪريان ته) جيڪڏهن هو نوازش جي نظر ڪن ته اهو اڻانگو رستو به سٺائو ٿي پوي.“

هادي حقيقي جو هي شعر پنهنجي هيٺي حال جي پيش نظر رکي، محبت جي جوش ۽ جذبي وچان، انهيءَ دور دراز ۽ ڏوراهين ۽ ڏکي سفر لاءِ بتاريخ ۱۲ سيپٽمبر ۱۹۷۱ع شام جو الله جي آسري سهي سنڀري روڙيءَ کي خيرباد جو سلام چئي روانو ٿيو. هن سان گڏ حاجي نظر محمد سولنگي به هم سفر هو. هن ۾ خدمت چاڪري ڪرڻ جو انگ پيشه ڪافي هو. مگر صلاح مصلحت جي اهليت هن ۾ اصل

ڪانه هئي، جنهن ڪري هر مشڪلات کي اڪواري سر منهن ڏيئي رهيو هو.

رڀل گاڏي ڇڏڻ شڪارپور اسٽيشن تي پهتي ته ان گاڏي ۾ هڪ سرهندي پير به اچي پڻ سوار ٿيو، گفتگو دوران هن ظاهر ڪيو ته سندس ڀاءُ چمن ٻارڊر تي ڪسٽمر آفيسر آهي سو ڪوئٽه اسٽيشن تي ان سان ملاقات ۽ واقفيت ٿي وئي، ڪوئٽا ۾ افغانستان جي سفارت خانہ مان وٺي ۱۶ تاريخ پاڪستاني ٻارڊر جي ڪسٽمر آفيسر پهتا. پير صاحب نهايت ادب ۽ احترام سان پيش آيس. هن قرب ڪري پنهنجا مالهون قاضي صاحب کي ڏنا جي سامان کڻي ٻارڊر ٽپائي افغاني بس ۾ کين وهاري آيا.

اتان لاري اٽڪل ۴ بجي شام جو نڪتي. اڌ رستي تي ٻاجپورٽ جي چڪاس تي رات جو اٽڪل ۹ بجي قنڌار ۾ پهتا. قاضي صاحب هڪ طرف عمر رسیده انسان هو ته ٻئي طرف جسماني ڪمزوري!! جنهن ڪري سندس اکين جي پينائي ۾ وڏو فرق هو، رات جي وقت ۾ کيس زبانه تڪليف ٿيندي هئي. سو ڪيڏانهن وڃي؟ عقل ۽ ادراڪ، فھر ۽ فراست، سمجھ ۽ ساڃھ صفا جواب ڏيئي بيٺا انهيءَ بيڪسي ۽ بي وسيءَ جي عالم ۾ قاضي صاحب پنهنجي مرشد مٺي کي ياد ڪري اندر جي آه سان پڪارباڻين ۽ پاڏاڻين ته :

سچل موت سڏن تي، وٺيون نا وجهجن

۱- جهڙا ٺهڙا ٻرين پنهنجا، چني نا ڇڏجن،

۲- پيڙي چاڙهي سپردن، چولين ۾ نا ڇڏجن،

۳- اوڻا ٻوڻا ٻرين پنهنجا، پير پيري پڇجن،

۴- پکڙهي جي پرڻت جا، چڪي تـسـر ڪڇجن،

۵- قبول محمد ساڻهن قرب جا، هيٺن هٿ ڏجن.

الحمد لله. هن جي درد جي دانهن مرشد جي حضور ۾ ۴۴ ڏي وڃي پڪڙم ارشاد ٿيس، ته ساڳيءَ ۾ محمد افضل سان مل. محمد افضل سرگودا جو رهاڪو هو ۽ ڪراچيءَ کان واپار سانگي آيل هو، ان کي گولهي هت ڪيائين. هو پاڻ ۾ پنج ساٿي هئا، سو هن افضل صاحب کي چيو، ته اسان ٻئي به توهان جا رفيق آهيون. سو هن وڏي خنده پيشاليءَ سان هنن کي پنهنجو رفيق بنايو. جنهن ڪامل مرد هئجو ڏس ڏٺو، تنهن هن جي دل به ضرور مائل ڪئي هوندي، تنهن ڪري هو انڪار ڪري نٿي سگهيو.

افضل خان، قاضي صاحب جن جو سامان ڪٿائي اچي هونل ۾ رهيا انهن سان رڌ پچاءَ جو سامان سمورو ساڻ هيو. ماني انهن تيار ڪئي. سا هنن ڪٿي مالڪ جا شڪرا ادا ڪيا ۽ هونل جو ڪرايه ٽي ماڻهو ۲/۰۰ روپيه جي حساب سان محترم محمد افضل ادا ڪيو. ٻئي ڏينهن يعني ۱۸/۹ تي صبح جو هرات پهتا. ٽي ڪلاڪ اتي رهي کانپوءِ ساڳي ڏينهن ايران جي بارڊر ”اسلام قلچ“ وٽ پهتا، ويزا جو فارم وٺي اسلام قلچ کان رات جو تيمباد ڪسٽم آفيس آيا. تاريخ ۱۹ ۽ ۲۰ آچر ۽ سومر به ڏينهن اتي رهي افغاني سڪو ڏيئي ايراني سڪو ورتائون. محمد افضل وارن جي واپاري مال جي چڪاس ٿي ۽ سومر ڏينهن شام جو مشهد شريف پهتا. ۲۱ تاريخ اڱاري ڏينهن صبح جو امام عالي مقام حضرت امام موهي رضا عليه والسلام جي زيارت فيض بشارت سان مشرف ٿيا. تاريخ ۲۱ کان ۲۳ تائين ٽي ڏينهن مشهد شريف ۾ رهيا. چاڪاڻ ته ”طهران“ ۾ جشن ساٿرس اعظم ملهائڻ ٿي ويو، ۲۴ تاريخ روانه ٿيا ۽ ۲۵ تاريخ چنچر ڏينهن طهران ۾ اچي محمد اسلم وٽ لتا جو محمد افضل جو فرزند هو، جنهن گرم جوشيءَ سان سندن مرحبا ڪئي. ۲۷ تاريخ ويزا وٺي عراق لاءِ نهار ٿيا. مگر محمد افضل وارا پنهنجي واپار سانگي طهران ۾ رهي پيا. مگر تنهن هوندي به هن قاضي صاحب کي پنهنجي عزيز مڃي محمد جي نالي خط لکي ڏنو.

۲۸ تاريخ شام جو سارو سارو طئي ڪري ڏهن سان بغداد شريف پهتا. لهن شرط محمد افضل وارو خط سخي محمد کي پهچايو. جنهن هن جي چڱي مهرباني ڪئي. ۽ ”الجميعة“ ۾ جاء وٺي ڏنائين، جو هڪ مسافر خانو هو. جو پنجابين جو ٺهرايل ۽ پنجابين جي قبضي ۾ هو. جي اڪثر ڪري سرگودا جا رهندڙ هئا. جيترو وقت بغداد شريف ۾ رهيا، اوترو وقت سخي محمد صبح جي نيرن شام جي چاندي ۽ رات جو هاڪستاني نموني جي ٺهيل پاڇي ڏيئي ويندو هو. باقي نان بازار مان گهرائي کائيندا هئا. ۲۹ تاريخ اربع ڏينهن صبح جو حضرت محبوب سبحاني قطب رباني جي زيارت فيض بشارت لاءِ ويا. ان بعد امام اعظم جي زيارت ڪيائون. ڪاظمين شريف وڃي حضرت امام موسيٰ ڪاظم ۽ حضرت امام علي تقى عليه السلام جي زيارت ڪيائون ۽ ٻنهي امامن جون هڪڙي ئي مقبره ۾ مزارون آهن. بعد ۾ حضرت معروف ڪرني ۽ حضرت شيخ جنيد بغدادِي جون زيارتون ڪيائون. انهن صوفي بزرگن جي زيارت سندن روح کي ڏاڍي راحت بخشي.

جمعي ڏينهن بغداد ۾ بازاريون بند رهنديون آهن، جنهنڪري ”الجميعة“ ۾ رهندڙ ڪر تي هڪو ويدا هئا. ڏهن ڪري سخي محمد پنهنجي سوت انهنڙاڻي کي چيو ته هن کي عراق جون سڀئي زيارتون ڪرائي اچ. سو هن مان گڏجي اهي نجف اشرف پهتا جتي حضرت آدم عليه السلام حضرت نوح عليه السلام ۽ حضرت موليٰ علي مظهر العجائب امام العاشقين عليه السلام جي زيارت ڪيائون. جي ٽيئي مبارڪ مزارون هڪ ئي جاري اندر آهن. نجف اشرف جي زيارت فيض بشارت بعد ڪولي پهتا جتي حضرت موليٰ علي مشڪل ڪشا عليه السلام جي مسجد جي زيارت ڪري جمعي نماز اتي ادا ڪيائون.

اهڙيءَ طرح حضرت ٻولس پيغمبر عليه السلام جي زيارت ڪري پوءِ ڪربلا موليٰ ويا، جتي حضرت امام حسين عليه الصلوات والسلام جي درگاه ڏسي ويا. هڪن جي وچ ۾ روهو مبارڪ تعمير ٿيل آهي.

چانديءَ جي جاريءَ اندر امام عالي مقام ۽ سندس شهزادن جون مزارون شريف آهن. ۽ پاسي ڪنهن به اهڙي تن جو آستان آهي. دعائون گهري ۽ رکعتون نماز نفل ادا ڪري واپس ٿيا.

پئي جمع تي امام عالي مقام جي زيارت فيض بشارت بعد حضرت عباس علمدار جي زيارت ڪيائون. سامره شريف ۾ حضرت امام محمد تقسي عليه السلام ۽ حضرت امام حسن عسڪري عليه السلام جي زيارت فيض بشارت کان مشرف ٿيا.

پنجين آڪٽوبر تي سخي محمد هنن کان موڪلائي شام جو روانه ٿي ويو. هن جي اوچتي وڃڻ سبب پهريائين قاضي صاحب جي دل البتہ سست ٿيڻ لڳي. مگر کيس ڪدم خيال آيو ته سخي محمد موڪلائي ويو. پر پنهنجو مرشد سخي قبول محمد ته مون مان باطني طور معاون ۽ مددگار آهي، سو اڪيلو ڪين ڇڏيندو. پوءِ ته مسافر خانہ جا سڀئي مسافر هن جا معتقد ٿيندا ويا ڪي مانيون به ڪارائين، ڪي چانهه! ڪي پهرين پيا پون ته ڪي دعا پيا طلبن، ڪي نه نذرانه به ڏيڻ لڳا مطلب ته مرشد جي غيبي مدد پنهنجو اثر ڏيکاري رهي هئي.

اهڙيءَ طرح سفر پورو ڪري واپسيءَ ۾ پنهنجي مخلص ۽ مهربان دوست محمد افضل ۽ سندس فرزند سان طهران ۾ مليا ۽ سندن اخلاص ۽ همدرديءَ تي ٿورو مڃيندي تاريخ ۲۷ آڪٽوبر مطابق چهين رمضان المبارڪ خير و خوشيءَ سان اچي روهڙي پهتا، ۽ پوئين شرط پنهنجي مرشد هاديءَ جي ميلي جي مقرر ڪيل نوڪري ۽ رياضت ڪي لڳي ويا.

(باب پنجنون)

(۱) شعر و شاعري جو پس منظر:

پاڻ پنهنجو پاڻ ۾، جن پسو ٿا پيهي،
 ”صاحبڏن“ صورت جي، ڪل تنهي ڪيهي؟
 تن واهي ويئي، چپ چٽيندي رات-ڙي.

درازي درگاه جي فقيري واري فيض جي اٿاءَ ساگر منجهان
 ڪيترائي ڀرت جا ٻانڊڀڙا، سڪ و سوز جي سرڪي چڪي صاحب
 ولايت ٿيا، چوڏهين صدي جي اوائل ۾ هن درگاه شريف جي هڪ
 مانجهي مرد سخا جو نعرو هڻي، پاڻ کي سخي قبول محمد دوم جي نالي
 روح شناس ڪرائي ۽ پنهنجي سخا جو سڪو ڄمايو. سخي بادشاه جي
 فقيري ۽ فيض جي هالوت سببان جيڪي حق جا طالب، معرفت جي
 مٿي سان سرشار ٿيا، انهن منجهان هڪڙو پيرن ۽ فقيرن جي قديمي ۽
 دائمي بستي روهڙي شريف جو درويش ۽ صوفي قاضي علي اڪبر به
 اچي وڃي ٿو.

الحاج قاضي علي اڪبر درازي، روهڙي شريف جو رند ۽ سنڌ جو
 جو صالح سچو، ۽ سدا بهار سوکڙي حضرت سچل سرمست رح جي
 درگاه فيض گاه جي فيض بخشيندڙ سڳوري حضرت سخي قبول محمد
 (دوم) رح جو جڏهن طالب ۽ مريد ٿيو ته هادي برحق کيس مريد ڪرڻ
 سان گڏوگڏ فقيرانو ورثو، سوز و گداز، راڳ ۽ ويراڳ جي بخشش به
 عطا ڪئي. ۽ شاهائي شفقت ۽ فقيرائي فيض جي نظر ڪري سندن
 تخلص غلام اڪبر منتخب ڪيو ۽ درگاه شريف ٿي فقير غلام اڪبر
 جي نالي سان سڏيو ويندو هو.

”فائق فقيريءَ جو ڪيو، افضل اعليٰ شان،
 مٿ ٿي، تنهنجي ٿيندو، تخت سليمان،

”غلام اکبر“ غریبی ۽ سدا ره شادان،
 آهي راضي سندا رحمان، مٺي مسڪونن ٿي

قاضي علي اکبر درازي حضرت سچل سرمست رح جو سچو
 شيدائي، مرشد مٺي جي ٻيروي ڪندي، وڏي واڪي هم اوست جو
 نعرو هنيو اٿس. ۽ وحدت الوجود جي فڪر جو اظهار ڪيو اٿس. مگر
 تنهن سان گڏ وگڏ شريعت جي لاءِ کيس وڏي ۽ خاص عزت و احترام
 رهندو هيو. مگر سندس روح جو گانڍاپو ۽ ميلاپ حضرت سچل
 سرمست ساٿين رح وانگر خدا جي ذڪر و فڪر سان گڏيل ۽ لاڳاپيل
 رهيو. راڳ ۽ ويراڳ سندس روح جي غذا ۽ خوراڪ هئي. تصوف جي
 باريڪن سان هن جو روحاني ۽ ڪوڙيل پيغام هر انسان جي دل جو سرور
 ۽ رهبر ظهور آهي. هر مطالع ڪندڙ مومن لاءِ نصيحت ڪيري ۽ هر
 دلڪش مواد موجود آهي. مرده دل انسان لاءِ ۽ آب حيات چئجي
 ته وڌيڪ ته ٿيندو. جنهن ۾ نفس کي نيسٽ و نابود ڪرڻ، خدا پرستي
 ۽ دل شناسي جي پوري پوري تعليم ڏنل ۽ سمائل آهي. قاضي صاحب
 جهڙا انسان ملڪ ۾ قليل پيدا ٿيا آهن.

حضرت سچل سرمست جي ڪافي آهي ته :-

هيڏي هوڏي نه نهار! تنهنجي ويڙهي سو باز وٺي ٿو.

۱- سان سندا آهي نا، تنهنجي پرين ناهي ٻئي پار.

۲- ڦولي لهج پاڻ مون، چو ٿو وڃين وٺڪار.

۳- ”وفي انفسكم افلا تبصرون“ ويجهو ڪير وٺار.

۴- پرين نه، ڀڄ پندڙا تون ”سچو“ پاڻ سنهار.

(۲) شاعري جون خصوصيات:-

قاضي علي اکبر درازي جي ڪلام تي به حضرت سچل
 سرمست رح جي ڪلام جو اثر تمام گهڻو ۽ گهڻو آهي. ساڳيو نقشو
 پلٽيل ۽ پيش ٿيل اٿس، هن صوفي فقير جي ڪلامن ۾ نينهن پيريل نياپن ۾ به

ساڳيو ئي سوز وگنداز ۽ دل ڏار بندڙ درد ۽ فراق آهي، جيئن سائين
سچل سرمست رح جي ڪلام ۾ موج در موج موجود آهي. سندس هن
ادبي فقير ۾ اهڙي گوهر و جوهر ظاهر ڪيا آهن، جهڙي سرمست جي
سنيهي جي ساڪ ڏهن ٿا.

مثال طور ٻنهي ڪلامن جو هڪ هڪ بند عرض رکڻ ٿو.

(۱) حضرت سچل سرمست رح جي ڪافي نمبر ۴۲۴ صفحو ۱۶۱
”سچل جو سنڌي ڪلام“

سارو ئي سر آهي. ڪاٺي سچل ڪاٺي ذات سچل جي.
گالهه سچل جي سالڪ سنجهن.

حضرت سچل سرمست رح جي شارح ۽ صادق فقير غلام اڪبر
جي ڪافي ۱۹ صفحو ۴۰ ڪتاب ”عشق عجب اسرار“ ۾ چيل آهي ته:

آدم سوئي الله سحر انهيءَ ڪي سنجھه سڀاڻا،
”ونفخت فيءَ“ روز ازل ڪان اڳي ڏسي آگاه،
۽ غلام اڪبر گالهه سچي ۾، ڪونهي رني جو گناه.

(۲) حضرت سچل سرمست جي ڪافي نمبر ۶۰ صفحو ۲۴

آهيان آءُ اسرار جيڏيون، مونکي ڪير ٿيون پانيو،
۽ مرشد ٻانهو نا چيو، تون ”سچو“ آهين سردار.

فقير غلام اڪبر ڪافي نمبر ۲۲ صفحو ۴۳

آهيان نسورو نور، جيڏيون مڃيو گالهه منهنجي،

۵- ”غلام اڪبر“ نوي ميان، رمز سڪاڻي الومهان، مرشد ڪيو مسرور.

(۳) حضرت سچل سرمست رح جي ڪافي نمبر ۶۵ صفحو ۲۶:

هيڏي هوڏي نه نهان، تنهنجي ويڙهي سو ته ٻاروسي ٿو.

۳- ٻرن نه پڇڇ پنڌڙا ا تون ”سچو“ پاڻ سنڀار

فقير غلام اکبر ڪافي نمبر ۲۰ صفحو ۴۱:

تو ۾ آه سر سارو - ڇو تون در در پڇائين ٿو -
۴- "غلام اکبر" نوي ميان، سمجھ انهيءَ کي الو ميان
نوري ڏسين جي نظارو - ڇو تون در در پڇائين ٿو.

(۴) حضرت سچل سرمست رح جي ڪافي ۱۳ صفحو ۵:

لک ڪريان شڪرانا راضي ٿيو ٻار موني،
۵- ڪيا "سچوءَ" ڏي، اچل جا هاريون ڙي هوانا.

فقير غلام اکبر ڪافي ۶۸ صفحو ۶۹:

آيا دلير آيا - آيا دلير آيا.

ٿيڙي مهر مسڪين، لڏڙي سار سڪايلن

فريشون قدم گهمايا - آيا دلير آيا.

۵- "غلام اکبر" دا دلير - ڪيتا بخت سوايا،

نال سخا دي دستون اپني - محبت جام پلايا.

۵- حضرت سچل سرمست رح ڪافي نمبر ۱۷۳ صفحو ۶۸:

آءُ نه گڏ گذاريون - ري ڏکيا، سي سڪيا ڏينھڙا

۵- ٻرين پنهنجو پاڻ سان ساڻين، الله! سچو سو سگ سنڀاريون

فقير غلام اکبر ڪافي ۴۱ صفحو ۵۳:

آءُ الله لڳ پرچ پيارا - محب منا منار - وو ماهي يارا

۵- "غلام اکبر" آءُ ازل کان، لڳڙو تنهنجي لاري، وو ماهي يارا

(۶) حضرت سچل سرمست رح ڪافي نمبر ۷۴ صفحو ۲۹:

مونکي تنهنجي سار سنڀال وو.

چڏ رسامان تون، آءُ تنهنجي ٻار وي

۵- سچو سيني آڻيان، جي دل گهريا دلدار وي

فقير غلام اکبر کافي نمبر ۳۲ صفحو ۴۸:

آء پرهن تون بهڪر- ڪري ڪا مهر-

ويئي وائان ٻار واجهائان

۴- ”غلام اکبر“ وس ايترو، هائڙ گچي ۾ پائڻ،

عرض الاون

من قبولين، ٻار هي منهنجي ڏانهان.

(۷) حضرت سچل سرمست رح کافي نمبر ۲۵۴ صفحو ۹۸:

هان سچائڻ آيو ڙي، سچڻ هان سچائڻ آيو ڙي

سچڻ ڪم نه هيڙس ڪو ٻيو-

۵- ”سچو“ ڙي سنسار ۾، هت پير گهمائڻ آيو ڙي سچڻ-

فقير غلام اکبر کافي نمبر ۸۱ صفحو ۷۷:

هن ڪيون لڪ لڪيندي هو، ڪيل ڪلپا تنن وو تنن

۱- آدم دا ڇا نام ڌرائي، ”سري انا سره“ آپ الائي

نور سمايا- تنن وو تنن

۷- ”غلام اکبر“ ڪون ويچارا- هر دي اندر توئين سارا،

راز الپا- تنن وو تنن

(۸) حضرت سچل سرمست رح کافي نمبر ۱۵۴ صفحو ۶۱:

صورت سڀ سلطان، پسان ڏسڻ آيو پنهنجو تماشو

ڪا تنن مير وزير تهو، ڪاتين ٿيو دربان

ڪا تنن احمد بلا ميهسي، ڪاتين هنومان

ڪا تنن پتي پوٽهون، ڪا تنن پڙهي قرآن

”سچو“ پيو مير ۾، هو حيرت ۾ حيران-

فقير غلام اکبر کافي نمبر ۳۱ صفحو ۴۱:

ڪڏهن خالق، ڪڏهن مخلوق

ڪڏهن ڪيئن ڪهائين ٿيو-

ڪسرت وارو ڪيل ٻڌائي
واه جو رنگ رڇائين ٿو.

۷۔ ڪڏهن ”غلام اڪبر جو رهڻ
شهر دزرا ٿيائين ٿو.

ڪڏهن قربون ڪول ويهاري
ڪڏهن منهن ڇپائين ٿو.

(۹) حضرت سچل سرمست رح ڪافي نمبر ۲۹۹ صفحو ۱۱۵:

هاڻ ڀرين اهو آهي، مٿان پيٺا ڀولو پانيو

۸۔ ”سچو“ سارو سچ ٿيو، وڃون وڃو.

فقير غلام اڪبر ڪافي نمبر ۹ صفحو ۳۳:

آندو از خيڏن دلبر، ويس ڏيکي انسان ٿي

۷۔ غلام اڪبر جو سو سنگر شاه سخي درازي دابر

ڪيڙا هن جنهن قرب تر اسر دلبر دياوان ٿي.

هن کان علاوه قاضي علي اڪبر درازيءَ جي شعر گوئي ۾ ڪوبه
ٻيو خالي ڇڏيل نه آهي ۽ هر خوبي سندس ڪلام ۾ ميسر ۽ موجود
آهي. شاعري جي ڪيترين صنفن تي سندس طبع آزمائي ٿيل آهي.
انهن منجهان فرد زباني، مڃس، مسدس، ريخت، صنعت، اقتباس ۽
س حرفي سندس ڪلام ۾ موجود آهن. جي پيش خدمت آهن.

(۱) رهاڻي. اهو شعر جو چئن ستن ٿاڻين محدود هجي.

بيٺا ڇڏي من ميندرا، ڀاڳ وڏا پانيان،

سڪلن آءُ سرتون ۾، سچڻ وراهه سان،

”غلام اڪبر“ غريب چوي، آس نه لاهيان،

وڏي والڻن واجهائين، رائل تنهنجي راه جون.

(۲) مڪھس۔ اهو شعر جيڪو پنجن ستن ۾ چيو وڃي.

بيتمد وهر وجودي ڪرڻا، اٿي الڳ سان اور،

معبت رکڻي من ۾، وجهي چرخو چور،

”فاذ ڪروني اذڪرم“ اهو سڳو ويهي سور،

”غلام اڪبر“ غير کي، قلب منجهان تون ڪور،

ويهي ورکي ووڙ، مٿان وڃي ويل گذري.

(۳) مسدس۔ اهو بيت جيڪو پنجن ستن کان مٿي چيل هجي.

بيتمد مٿا محبوبن جا، پندج ڪي مثال،

چهر و گل گلاب جيان، لب تن جا لعل،

اڪيون ڪجليون ڪاريون، آهن عاشقن لاه ڪال،

ڏند موٽي ۽ جيئي مٿل، خاصا خدو خال،

”غلام اڪبر“ غريب جي، باهين ڪا مجال،

اهي سندن قرب ڪمال، جو ڪن ٿا مهر مسڪينن تي.

(۴) صديقت اقتباس۔ اها صنعت جنهن موجب شعر ۾ قرآني شريف

جي آيت يا حديث ڏيکاري وڃي:

ڪافي۔ آدم سوئي الله، سير انهيءَ کي سمجهه ساڻا،

۱۔ ”ونفخت فيه“ روز ازل جي، آڳي ڏني آگاه.

۲۔ مڙي ملائڪن ڪيو تنهن سجدو، اٿي صدق ويساه.

۳۔ ”الانسان سري و انا سره“ آهي قرآن گواه.

۴۔ ”ونحن اقرب“ وارو اشارو، ڪر صمي دانه.

۵۔ ”وفي انفسڪم“ قول رباني، آهي پرين منجهه پساه.

۶۔ سير ڪرڻ لاه آيو جڳ ۾، سخي شاهنشاه.

۷۔ ”غلام اڪبر“ گاله سچي ۾ ڪونهي رتي جو گناه.

(۵) ريلڪٽم: ٻن ٻن مصرعن جو علحدہ علحدہ بند:

ڪافي۔ ڪرم ڪر ڪر ڪر، هن عاصي بندي تي،

ڏيکي وٺ تون ديوا، ڏيکهار مونکي.

۱۔ ڪمائي مون چڱي، ڪڏهن ڪانه ڪيڙي،

بخش تون خدايا، خطائون ڪم سي.

۲۔ رک راءِ خطا کان، تون وات سنئين ڏانهن،

لطف جي لطيفا، ڪا بخش عطا ٿئي.

۳۔ ”لاڏتوہ“ جو فرمان، ڪهڙي منجهه قرآن،

عفو ڪر رحيمان، جرم مون ڪيا جي.

۴۔ پيشي تو پياري، لکس تنهنجي لاڙي،

هلائج حلیمان، تون وات سنئين تي.

۵۔ ”غلام اکبر“ عاصي، ڪري عجز و آزي،

سميع بصيرا، سچ سوال سڀ هي.

(۶) مستزاد: هي ان قسم جو شعر آهي، جنهن ۾ هڪ سٺ ننڍي

۽ ٻئي سٺ وڏي چئي وڃي.

ڪافي۔ طعنا مهڻا پار پنهنجي لاءِ،

چاه منجهان ٿو ڇاپان، سرتسي سهايان.

۱۔ جيت قيت خواري لوڪ ملاست،

گل ڪري ٿو پائيان، گچي ۾ پايان.

۲۔ گچي ۾ الڙي پيرين گهنگهرون،

چم چم چم پايان پايان، سار رجهايان.

۳۔ پريت جو پيالو، يار هٿان مان،

گت گت ڪري مان ڇاڙهيان، دل ٿو ٽاريان.

۴۔ نالو سچل جو ورد سدائي،

وسرگيان بيون سڀ واپان، ويٺو ٿو گايان.

۵- منهن نه مڻندس ٻار پنهنجي کان،
ٿورڙي دين گنوايان، ڪنڌ ڪپايان.

۶- ”غلام اڪبر“ شاه درازي،
ڀلو ڪندو نه ڀلايان، آس مور نه لاهيان.

(۷) سي حرفي: سي جرفي جو صرف تلهه ۽ آخرين ست بدرگاه
سراج السالڪين امام العاشقين، مظهر العجائب حضرت علي شير خدا
ڪرم الله وجهه جي شان ۾ فقير ”غلام اڪبر“ هن طرح سان
پنهنجي حقيقت پيش ڪئي آهي.

تلهه: رسي اچي موليٰ علي مشڪل ڪشا شير خدا،
ماڙڪر مسڪين جي، سائل جي سڻ هيءَ التجا.
ي: يا علي مهربي علي اڪبر، مڃ ”غلام اڪبر“ جي هي صدا.
سلطان العاشقين حضرت سچل سرمست رح جن فرمايو آهي ته:
”سڪ سچي ڪتان ڪين ڪي، سبق سور سڪن،
اڪر لکن تسم دل ٿي- ٿا ڪاغذ ڪارا ڪن،
مس ڪاريءَ جيان من ڪسي، ٿا ڦاري ڪارو ڪن،
مدعا چنهن مام جنسي، تنهن ويجهو ڪين وڃن،
ٿاڏي ڪن نير ڪن، جو فرمودو لائق“

(سچل)

(۳) چئن ٻولين ۾ ڪلام:

فادر ڪلام، شاعر هفت زبان حضرت سچل سرمست رح جو ستن
ٻولين ۾ اٽڪل نو لک چئيه هزارن تي مشتمل ڪلام ڇپيل آهي.
سو سندن درگاه فيض مٿان هڪ ادبي فقير و سرمد باصدق قاضي
علي اڪبر درازي کي طالب ٿيڻ وقت شاعري جي ذات ۾ عطا ڪئي
وئي. سو فقير با صفا پنهنجي مرشد ۽ هادي برحق جي نقش قدم تي
هلندي ۽ مالڪن جي عنايت، شفقت، توجهه ۽ فيض سببان چئن ٻولين

هر هڪ سنڌي، سرائڪي، هندي ۽ اردو زبان ۾ وڏي رواني سان ڪلام چيو آهي. هي سندن جهڙو ڪجهه ڪلام آهي سو سال ۱۹۲۴ع کان اڳ جو يعني مرشد و هادي سلطان سخي قبول محمد (دوم) جي ابدي وصال ماڻڻ کان اڳ جو چيل آهي. ۽ سندس ڪلام مان پڻ درازن جي درگاه واري هڪار بهڻي اچي ۽ ڪافين اندر ڪيترائي سر آلاپيا اٿس. قمر قاضي علي اڪبر درازي عرف غلام اڪبر درازي جو چئن ٻولين منجهان ڪجهه ڪلام نموني طور پيش ڪجي ٿو.

سنڌي ڪلام: (۱)

تلھ: چڙي ٻار غفلت، اٿي ڪر تواري
وينده ويل گذري، ڪندي آه واري

- ۱- آڻي ننڊ نندوري، نهن ۽ نڪاري،
اينده ڪم ڪئن ٿو، هي سرت ساري.
- ۲- اٿي ڪر وڻج تون، سگهو ست سنهي جو،
وينده نت هلي پوءِ، هي ساعت موچياري.
- ۳- ويهي وروهارڻ، نه توکي جڳائي،
قبول نماذ ڪروني، سمجهه هڪ واري.
- ۴- چڙي خيال خطرا، هن ڪوڙي دنيا جتا،
ويهي دل سچي سان، تون ڪر ياد ياري.
- ۵- ”غلام اڪبر“ ڪڏهين، متان ويل وڃائين،
ڪري ڀال رهين، ڪيندو شل ستاري.

سنڌي ڪلام: (۲)

تلھ: نور نوراني درازن ۾، عجب دروار آه
نالي سخي قبول محمد، عشق جو لوتار آه

- ۱- دوش ٻائي بشر جو، عرشون آڏو انسان ٿي،
ور نه واديءَ عشق ۾، ساڳيو اهو اسرار آه.

- ۲- منجهه مراتب عشق ۾، آه لائاسي لا مثال،
نعمو هٿين منصور جو، ارض و سما اظهار آه.
- ۳- لانگهو شريعت جو لنگهي، تنهن طئي طريقت کي ڪيو،
هائسي حقيقت معرفت ۾ مژد سو مختار آه.
- ۴- منجهه سخاوت ۽ شجاعت، مرد مڪمل ناسور،
فيض ڏي هر ڪنهن عيانت، اعليٰ سندس دربار آه.
- ۵- آفتاب سڀني عاشقن، مهتاب مڙاسي عارفن،
سردار سڀني سالڪن، مشتق وڏو مهندار آه.
- ۶- ”غلام اڪبر“ آه ازل کان - در پيو دانا سخي،
خوف خطرو تنهن ڪهڙو، جنهن کي اهڙي آڌار آه.

سرائڪي ڪلام: (۱)

آيا دلير آيا - آيا دابر آيا

ڪيئي مهر مسڪينن - لڏي مار ڪايلن -

قربتون قدم گهمايا، آيا دلير....

۱- ارض سماءُ عرش فرش آسمي، نعره خوب لڳايا،

بر بحر ۽ دوزخ جنت - هر هٿ ڏي ڪم هلايا....

۲- وڻنخت والا ڏيئي اشارا، سارا نور سمايا،

مڙ ملائڪن نال ادب دے، سيسي اڳيان نوايا....

۳- رائي اپني اڳي جڳ وڃ، ول ول عشق جوايا،

ديرا ڪيتا وڃ درازين، سخي نام اليا....

۴- نئين شاه سخي سرناج ميڏي، واه وا رنگ رچايا،

در نئين دلدار اناهون، فيض هزارين پايا....

۵- ”غلام اڪبر“ دا تنهن دلير - ڪيتا بخت سوايا،

نال سخا دي دستون اپني، محبت جام هلايا....

آيا دلير آيا.....

سراڻڪي ڪلام: (۲)

هن ڪيون اڪ لڪيندڙ هو۔ ڪهيل ڪهلبا تنن وو تنن

۱۔ آدم دا چا نام ڌراپئي، ”سري انا سره“ آپ الائي
نور سمايا تنن وو تنن

۲۔ ”ونفخت نيه“ آپ الائي۔ مل ملاڪ سجدا ڪيتا
رنگ رچاڻي تنن وو تنن

۳۔ احد وچون احمد هويا، ”انا احمد“ آپ الائي
لولاڪ ڪمايا تنن وو تنن

۴۔ موسيٰ هو ڪر آڪيئي ارني، آپ الائي لن قراني
طور جلايا تنن وو تنن

د۔ انا الحق دا مارئي نرا، آپ ڪو آهي دار چڙهايا
لوڪ پلايا تنن وو تنن

۶۔ بشري جام آپ پهرڪي، بوشڪ شاه درازي ڪرڪي
سخي سڏايا تنن وو تنن

۷۔ ”غلام اڪبر“ ڪون ويچارا، هردي اندر توئين سارا
راز الائي تنن وو تنن

هڏي ڪلام:

پرهم بنا آدمي، آهي پسونءِ جني سمان،

پرهمي جني دل پر آهي، ايشور جو آستان،

پرهم وٽ پائي، هر گهٽ ٿئي پڳوان،

”غلام اڪبر“ هردي منجهان ڪڍي ڇڏايمان،

جي سچو لڳائين ڌيان، مڪني ملئين من جي.

آرڊو ڪلام:

- مجھي تو ڄام اے ساقی، ٻلاڊو ٻا رسول اللہ،
 دٿي ڪا ٻيچ سڙي ٻڙدا، اٿهادو ٻا رسول اللہ.
- ۱- ڪرو تم صاف دل مھرا، دٿي غيرو سھامي سڙي،
 اُسي مھن نور تو اٿنا، ٻسادو ٻا رسول اللہ.
- ۲- مجھي مخمور ڪرو ايسا، رھي نہ ياد جسم اٿنا،
 سراسر مست محبت مين، ٻنادو ٻا رسول اللہ.
- ۳- رگ رگ مھن ھوئي جاري، مجھي آواز ھو ھو ھو،
 تن مھن تيار تو اٿني، لگادو ٻا رسول اللہ.
- ۴- پيسے سڙي دور ھو جائے، عقل و فھم ميسرا،
 خودھي هستي سڙي تم مجھڪو، ڇھڙادو ٻا رسول اللہ.
- ۵- ”غلام اڪبر“ پر اھسي، ڪرو شفقت شھنشاھ،
 رخ منور مجھي اٿنا، دکھادو ٻا رسول اللہ.

(۴) متفرق ڪلام:

قاضي علي اڪبر درازي جي ڪلام ۾ وحدانيت جي واکاڻ، حب
 مٺي حبيب رسول اللہ، امام العاشقين سان عقيدتمندي، آل رسول سان
 ارادتمندي ۽ مرشد سان لڳاءُ، پرست ۽ اڻ مٽ محبت، ۽ سوز فراق
 تي دل کولي بيان ڪيو اٿس. ھت سندس ڪلام مان ڪجهه خاص
 گفتا، روحاني رس رھاڻ ۽ حفظ حاصل ڪرڻ لاءِ ڏجن ٿا.

اللہ جل شانہ جي وحدانيت جي واکاڻ ڪندي چئي ٿو.

”ڏوھ ڏنگاھون مھون ۾، لکين لک ھزار،

رحمتون پڻ تنھنجون، ڪروڙين ڪلتار،

ڏس تون شان پنھنجو، ڪر عيبن جي نہ پچار،

”غلام اڪبر“ غريب جو، ننگ ڪڍج ننگدار،

ڊوليا ڍڪڻھار، ڍڪج عيب ڍٽسيءَ جا.“

(۲) ”عيب اولسا يون مون ۽، بيهود بيشمار،
 منو نالو تنهنجو، ستار ۽ غفار،
 ”غلام اڪبر“ غريب هي ۽ توڙي گنهگار،
 ته به آهي اميدوار، جو لطف تنهنجو بي حساب“
 بارگاه رحمت العالمين ۽ پنهنجي محبت ۽ جذبہ جو اظهار هن
 طرح ڪري ٿو:

”شفيع المذنبين، سندس عالي شان،
 وسيلتنا في الدارين مالڪ ڪونو مڪان،
 ”غلام اڪبر“ غريب تون، نه ٿي پریشان،
 رک صدق ۽ ايمان، توکي ڪين ڇڏيندو ڪڏهن“

(۲) ٿنا ڪيان سرور جي، جو محبوب رب العالمين،
 گنهگار لاه بشارت آ، هو شافع المذنبين،
 ”غلام اڪبر“ غريب لاه، ٿيو انيس الغريبين،
 سو رحمت العالمين، ٿيندو شافي ڪل امت جو“

امام عاشقين سان فقير پنهنجي عقيدتمندي پيش ڪري ٿو:

”يا علي، مشڪل ڪشا، ڪر مشڪلاتون، معاف تون،
 مهر ڪر، مسڪهن تي، ڪٿ ڪشالا ڪاف تون،
 ”غلام اڪبر“ غريب تون، لاه، غير جو غلام تون،
 آب ڪوٽس جو پياري، اندر ڪر شفاف تون،
 ڪر اهو اوصاف تون، هن ڀرت جي پٺاڻ تي.“

فقير آل اطهر سان پنهنجي ارادتمندي هن طرح اڀان ڪري ٿو:

”صفت ڪرمان سرور جي، آل اطهر جي،
 قرة العين الرسول، تبسم و شير جي،
 واکه شفاعت، جن ملي، روز محشر جي،
 سي ”غلام اڪبر“ جي ڪندا مدارت محشر ۾.“

محبوب سبحاني شيخ عبدالقادر جيلاني جي عظمت هن طرح
سان بيان ڪري ٿو.

”معي الدين لقب تنهنجو، تون آه غوث اعظم دستگير،
قدم تنهنجو وليم مٿان، تسون آهين پيران پير،
قطب رباني، غوث صمداني، شان تنهنجو آه، بي نظير،
”غلام اڪبر“ هي حقير، ڀرتو اٿو هو حال ۾“

قاضي صاحب پنهنجي مرشد برحق جي ڏنل فقيري سبق جو اظهار
هن طرح سان ڪري ٿو:

”سبق ٻار سڪاريو، پنهنجو پاڻ سڃاڻ،
”ونحن اقرب“ ويجهڙو اهو رک اهڃاڻ،
”غلام اڪبر“ غير تون اصل پاڻ نه ڄاڻ،
ساجن ٽوسان سان پوءِ ڪاڏي ٿو ڪن ڪرهن“

فقير محبت مندو مذڪور هن طرح سان بيان ڪري ٿو:

”محبت ناءِ مولِي جو، مولِي آه محبت،
ڪسبن ڪندي ڪين ورندي، ري سڄي الفت،
”غلام اڪبر“ قلب تان، ڪاٿي ڇڏ ڪلفت،
آهي مولِي جي رحمت، محبت وارن جي مٿان.“

فقير پنهنجي ڪلام اندر سڃاڻي جو سبق هن طرح ٻڌائي ٿو:

ڪڍي سڄا دوست دل ۾، اڃان به آهين،
نازڪ ناندو نينهن جو، لائي لپائين،
پير نه پٺ پائين، ”غلام اڪبر“ غريب چوي.

قاضي صاحب پنهنجي ڪلام اندر تصوف جو پرچار ڪندي
فرمائي ٿو:

”بڪ منجهان ويهي دل ۾، پاتو موند ليمو،
”رني انفسڪم افلا تبصرون“ معلوم موند ٿو،

”غلام اکبر“ غير جو، لڙي لاه وٺيو،

مرشد قرب ڪيو، جو معلوم اها مام ٿي.

قاضي صاحب فقيري جي ثنا ۽ صفت ڪندي چوي ٿو ته:

”فائق فقيري“ جو ڪيو، افضل اعليٰ شان،

مٿ ٿي تنهنجي ٿيندو، تخت سليمان،

”غلام اکبر“ غريبي ۽ سدا ره شادان،

آهي راضي سدا رحمان، مٿي مسڪينن تي

فقير سائين سوز ۽ فراق آهون ۽ دانهون ڪندي چئي ٿو:

”سچن سوز فراق ۾، منهنجا چاڪ ڇڪن،

اڪيون رت روئي ڪنان، اصل بس نه ڪن،

”غلام اکبر“ غريب ڪسي، آهي قلت تنن،

جي مون ڀاڳ ورن - ته ملان محبوبن سان.“

قاضي صاحب وصل لاءِ - واجهائيندي چئي ٿو.

”خيلا ڪيا هزار مون، پر چلي نسا چارو،

”لا تحرڪ ذرة“ ازلي اشارو،

ڪيئن ڪري ڪاڏي وڃي، ”غلام اکبر“ ويچارو،

ڪندو صاحب سگهارو، جو ملندس محبوبن سان.“

فقير سائين عشق جي ڪشمڪش بيان ڪندي لکي ٿو ته:

”پريهن“ اڄ پيار مان، مڪو آه پيغام،

معبت جو من اندر، جنهن مچايو آه ماتام،

”غلام اکبر“ غريب چوي، اهو آه عشق جو انعام،

ٿيندو مطلب تمام، جو ٿيندس هيڪاندي هوت سون“

فهر علي اکبر عشق جي ڪيفيت بيان ڪندي چوي ٿو ته:

”منهن ڏلي محبوب جي، ويتر مچ مچي،

جي اري ٿي پري کان، ته سڙي ۽ پچي،

”غلام اکبر“ غريب کي، کٽي قرار نه اچي،
 سو عاشق کڻن ٻچي، جو آيو هن باهين وچي
 مولانا و مرشدنا حضرت سچل سرمست رح جن فرمائين ٿا ته:
 ”مذهب-ن ملڪ ۾ ماڻهو منجهاريا،
 کي نمازون ٿوڙي پڙهن، ڪن مندر وسايا،
 شيخي پيري، بزرگي، بيحد ڀلايا،
 آڏو کين آيا، عقل وارا عشق جي“ (سچل)
 (۵) ڪلام جي مقبوليت:

شهنشاه - عشق، سلطان العاشقين حضرت حافظ عبدالوهاب عرف
 سچل سرمست رح جي درگاه فيض گاه جي فيض بخشيندڙ فنا في الله
 سلطان سخي قبول محمد (دوم) جنهن وٽ عشق ۽ فيض جو درياءُ
 هميشه سمنڊ وانگر موج ۽ مستي ۾ رهندو هو. ۽ پاڻ هرگاه کان،
 هر وقت لدني علم ۽ ذات سبب هميشه با خبر رهندا هئا.

(۱) فقير قاضي علي اکبر درازي دستور موجب پير مغان جي
 ابوان ۾ بتاريخ ۲۷ مئي ۱۹۱۹ع صبح جو چونڪي ڏيندي سر پهاريءَ
 ۾ هيٺيون ڪلام مرشد جي ٿنا جو پيش ڪيو. چونڪي ختم ٿيڻ
 کانپوءِ سخي بادشاه جن کين روضي مبارڪ اندر وٺي ويا ۽ حضرت
 سچل سرمست رح جو ٻڙ مبارڪ هڪ پاسي کان مٿي کڻي قاضي صاحب
 جي مٿان وجهي پاڻ فرمايون ته:

”سائين سچل بادشاه هي اسانجو ٿنا خوان فقير آهي، هر حال ۾
 اوهانڪي ڀرتو اٿو.“ ڪلام پيش خدمت آهي.

ڪلام (سر پهاري)

ٿلهو: منهنجا سخي سهڻا، جئين ٿل سڏائين،
 هجي قائم تنهنجي، ايها شاهنشاهي.
 ۱ - ڏاڏر تسم ڏيندو، ڏينهن گهٽيڙا،
 سدا سخا هوندي، جاري اڀائي.

۲- روز ۲- روز ۲- روز ۲- روز ۲- روز

ڪوسي واڻ نه لڳندو ڪڏهن به ڪاٺي.

۳- سارو ساٿ تنهنجو، ڪڙم و قبيلو،

هيءَ موليٰ تنهنجي، واڙي وڌائي.

۴- لڳي نعرو تنهنجو، عرش فرش نسي،

ساري فقر جي، تون آ پشت پناهي.

۵- ”غلام اڪبر“ تنهنجي، ڪري ثناخواني،

ڪري سچن تونان، هي سرڙو فدائي.

(۲) ائين وقت ۾ آئيسن کي آچر جو ڏينهن موڪل هوندي هئي ۽ چنڇر اڌ ڏينهن هوندو هو. اسانجو درويش قاضي علي اڪبر حسب حڪم هر آچر تي مرشد ملي جي حاضري ڀرڻ لاءِ ويندو هو. سو چنڇر رات مرشد جي درگاه ۾ عقيدت پيش ڪرڻ لاءِ ڪلام جوڙي تيار ڪيو. چنڇر ڏينهن شام جو اٽڪل ۸ يا ۹ بجي ڌاري قاضي صاحب درگاه شريف تي حيدرآبادي فقيرن واري لانڍي ۾ اندر ويٺو هو جو سياري جي موسم هئي ۽ آواز ڪلام جاري هو. ايتري ۾ سائين سخي بادشاه جن شريف کڻي آيا ۽ سندن پويان ماستر درگاهي پڻ هيو. جنهن کي هٿ ۾ چانهه جي ڪيٽلي ۽ ڏڪر جون پيالون هيون. پاڻ وهڻ شرط شاهائي شفقت ڪري فقير غلام اڪبر کي فرمايئون. ته: ابا! ”اهو جيڪو ڪالهه ڏاهيو اٿئي، اهو اسان کي به ته ٻڌاء“ هن حڪم موجب جڏهن ڪلام گائي پورو ڪيو ته پاڻ ڪامل قربدار ۽ اڪمل ولي پنهنجي دست مبارڪ سان چانهه جي پيالي پري، مشڪندي فرمايو ته. ”ابا! اچي وٺ“ سو هن فقير بسم الله ڪري ٻنهي هٿن ۾ پيالي جهلي هڪدم هڪ ئي گيت ۾ ٻي ويو. جنهن تي درگامي فقير دانهن ڪئي ته اڙي فقير چانهه ڏاڍي ڪوسي ٿئي، ٺاري ٺاري پيءُ.

جنهن تي سخي سرتاج جن قرب ڪري فرمايو ته: ”ابا! اسان جي-ي
فقيرن کي گرم و سرد جي ڪهڙي خبر- هو هن ڳالهه کان بي نواز آهن.“

(۳) سردار بهادر محمد بخش عرف ڪوچهي فقير سال ۱۹۲۲ع
۾ هالا ڊويزن جو ڊپٽي ڪليڪٽر هو ۽ سندس هالن واري سرڪاري
بنگلي تي هميشه فقيرن جو ميلو متل رهندو هو. قاضي صاحب جن پڻ
اتي لڪيل هيا. سو تاريخ ۱۷- اپريل ۱۹۲۲ع رات جو ستن مصرعن
تي مشتمل ڪلام مرشد جي چونڪي ڏيندي ڳايو. فقير جي درد جي
آه ۽ دانهه ڪامل مرشد فنا في الله وٽ پڪدم پهچي ويئي، سو ڪلئس
سئي نه ٿي ۽ ٻئي ڏينهن سخي بادشاهه جن پڪدم قاضي صاحب کي
واپس درازن گهرائي ورتو. سخي بادشاهه جن صبح جو چونڪي واري
تخت تي جلوه افروز هئا ۽ آواز ڪلام ٿي رهيو هو. پاڻ قاضي صاحب
کي حڪم ڪيائون ته ”ابا! هالن ۾ چيل ڪلام اسانکي چئي ٻڌايو.
فقير حڪم جي تعميل ڪندي جڏهن ڪلام جي ڇهين مصرع تي
پهتو، ته سخي سائين پڪدم اڪيون کولي فرمايو ته ”ستتاپاربنداسين“
۽ فقير جڏهن ستين ۽ آخرين مصرع تي پهتو ته پاڻ قرب ڪري اڪيون
کولي فرمايائون ته: ”ابا! انگ مڃي ڇڏيوسي“ سبحان الله ڪامل
مرشد جا اهي قرب ڪمال آهن، جنهن کي وساري نٿو سگهجي. سو
ڪلام سر ڪلياڻ ۾ هن ريت آهي.

ڪلام: نڪر غم تون منهنجي دلڙي، ڪرڻ غم مان ڇا ٿيندو،

جنين مالڪ هوندي مرضي، نئين دلڙي اوس ٿيندو!

۱- اڙي فلڪ ستائين چو، خبر خاصي سگهو ڏي ڪا،

سڪن جو سچ سڙيءَ دل لئي، ڪڏهن قادر اڀاريندو!

۲- ”غلام اڪبر“ احقر اڀڻو، نٿي مغموم ۽ ماندو،

هوندي شل مهر مرشد کي، لکيو انگ سوئي مٽيندو!

اهڙي طرح سان ڪنهن ڪامل مرشد جا مثال آهن۔ مگر ڪفائت
۽ فنائيت ڪندي صرف اهي مثال ڏنا ويا آهن۔

حضرت سچل سرمست رح جي هن بيت سان هن باب کي هتي
بند ڪجي ٿو۔

”هڪ وسڻ پيو وڃڻ، ٿيون لهي پيو سي،
جهوڙي وڌائين جهوڙيون، چن وڌائين چي،
رتي جو رڻ ۾، واه وسيلو ٿي،
حال جني جو هي، تن پرور رک پناه ۾۔“
(سچل)

سو ڪلام اردو زبان ۾ سر ڪلياڻ ۾ هن ريت آهي۔

ڪلام (سر ڪلياڻ)

تل: مجھے تو جام اے سالی، پلادو یا رسول اللہ،
دئی کا بیج سے بڑا، اٹھا دو یا رسول اللہ۔

- ۱۔ ڪـرو تم صاف دل ميري، دوئي غيرو عيافي سے،
آسی میں نور تو اپنا، بسادو یا رسول اللہ۔
- ۲۔ مجھے مخمور ڪـرو ایسا، رهي نہ باد جسم اپنا،
سراسر مست محبت ميري، بنادو یا رسول اللہ۔
- ۳۔ رگ رگ میں هوئي جاري، مجھے آواز هو هو هو،
تن من تار تو اپنی، لـگادو یا رسول اللہ۔
- ۴۔ پھنے سے دور هو جائے، قتل و فہم میرا،
خود ہی، ہستی سے تم مجھکو، چھڑادو یا رسول اللہ۔
- ۵۔ ”غلام اکبر“ پر ایسی، ڪرو شفقت شهنشاہ،
رخ منور مجھے اپنا، دکھادو یا رسول اللہ۔

(باب چھون)

سڄل سرمست رح تي تحقيق جا اسباب:

”ڪن ٿا مهر مسڪين تي، ڪري پلايون پال،
 ڪڏهن ڏهن ڪين ڪي، اوکڻ افعال،
 ”غلام اڪبر“ غريب چوي۔ سندن قرب ڪمال،
 آهي الله ڪسي سوال، شال رهجي اچي تن سان.“

بالجتي کان وٺي قاضي صاحب جي چولي ۾ اندر عشق۔ حبيب
 جي چٽنگ ڏکندي رهي، جنهن حضرت سرتاج العاشقين سخي قبول محمد
 دوم رح جي نظر شفقت سان محبت جي مڃ جي صورت اختيار ڪئي۔
 سال ۱۹۶۰ع جي شروعات ۾ هن کي مدي جو بخار ٿي پيو ان سان
 گڏ برقان جي تڪليف به هئي، بيماري اهڙي ته شديد صورت اختيار
 ڪئي جو بچڻ جي اميد بلڪل ڪانه هئي هڪ شام جو ڊاڪٽرن
 جي پٽل به جواب ڏيئي ڇڏيو ”ته خدا جي امانت آهي ۽ ان جي
 حوالي ڪجي ٿي.“ عين انهيءَ رات هن خواب ۾ ڏٺو ته بيماريءَ جي
 حالت ۾ هو پاڻ کي درگاه شريف کڻائي ويو آهي، مگر مرشد مٿي کين
 ڏسي فرمايو ته۔ ”ابا۔ رب پاڪ جي سرڪار جو حڪم بالا آهي
 تنهنجي حياتيءَ جا دم اچي پورا ٿيا آهن، سو هيٺ پنهنجي ڳوٺ موٽي
 وڃ ۽ ابدی سفر جي تياري ڪر۔“ سو اهو ٻڌي ڳوٺ رواني ٿوڻ لاه
 تيار ٿيو، مگر کيس دل ۾ اڪير ٿي ته هيڪر مرشد جو آخرين ديدار
 ته ڪندو وڃان.

”ملان محبوبن سان، ساجهر سوڀـرو
 چشمن سان چمان وڃي، دلبر جو دهر،
 ”غلام اڪبر“ غريب جو، ٿئي پاڪ پلهر،
 ڪمڻن پيچان مان پيرو، متان ڪچي ڪيچن سان ٿيان.“

تنهن ڪري هو دوباره مرشد ملي ۽ هادي برحق جي حضور ۾ حاضر ٿي دعا طلب ڪئي. جنهن تي قربدار ڪامل اڪمل ولسي هن دفعي مشڪندي فرمايو ته اهاڻي ڪوبه فڪر نه ڪر. صبح جو هن پنهنجي حالت باڪل درست ڏٺي ۽ گهر جي سمورن پاتين کي رات واري خواب جي حقيقت کان آگاه ڪيو ۽ اهڙو نياپو استاد امام بخش ڦليلو ته صاحب ڏانهن خير پور به موڪليو. جڏهن سندن ڪمزوري دور ٿي ۽ ڪوئي ٽاڪان آب و هوا بدلائي واپس وريا، تڏهن کين حڪم صادر ٿيو ته ”اڄ کان وٺي اوهان سچل سرمست جي حياتي ۽ اشعار تي لکڻ شروع ڪيو.“

هن وقت تائين جيترن اديبن سچل سرمست تي لکيو آهي ۽ اڃان سڌو لکڻ نٿا، مگر انهن جي تحرير ۽ هن ۽ ورهين جي ضيف العمر ۽ زوينيو کاتي جي رٿابند سرڪاري ملازم ۾ صرف اهو تفاوت آهي جو هنن جي تحرير مان سندن فني قابليت، بلاغت ۽ فصاحت نمودار آهي، ليڪن ٻيڙي قاضي صاحب جي طرز مان جذبه صداقت، خلوص ۽ محبت جو اظهار قابل رشڪ آهي. هن جي تحرير ۽ اظهار محبت خلق خدا کي پسند اچي ڇا نه اچي بلڪ يقين محڪم سان چئي سگهجي ٿو ته سندس جملي ڪتاب مالڪن وٽ منظور ۽ مقبول ٿيل آهن. ڇو جو لکڻ ۽ لکائڻ وارا پاڻ مالڪ آهن. حضرت شاه صاحب جو فرمان آهي ته:

”واڳ ڏيڻ وس! آءُ ڪا پاڻ وهڻي“

سو هن عمر رسیده ۽ پيرسن، جسماني ۽ دماغي ڪمزورين جي باوجود سخي سرتاج جنهن هنن جي لکڻ لاءِ رب العزت کان مهلت وٺي ڏني تنهن هن تمام علمي، ادبي خونين نمايان طور تي ظاهر ڪيون. جيئن ته دنيا ۾ ادبي، سماجي، سياسي ۽ مذهبي رهنمائن جو تقدس ۽ قدر آهي تيئن اهي سموريون صلاحيتون هن ضيف العمر ۾ موجود هيون. سچ پچ ته هن پنهنجي مرشد لائق صد احترام جي علمي ۽ ادبي

ذخيري کسي سهڙي، سنڀالي منظر عام تي آڻڻ لاءِ جيڪا جاکوڙ
ڪئي ۽ ڪشالا ڪڍيا سي سڀ قابل تعريف آهن. سندس تصنيفات ۽
تاليفات ۾ گهڻي ۾ گهڻو ذخيرو حضرت سچل سرمست رح جي فلسفہ
جي شرح تي مبني آهي. جنهن ۾ هن منش عارفانہ منزلن جي سهڻي ۽
سٺي نموني ۾ سمجهاڻي ڏني آهي. هي ڪو سولو يا آسان ڪم نه آهي،
جو هر هڪ اديب انهيءَ فڪر و فلسفہ جي گهرائي تائين پهچي سگهي.
هن سلسلي ۾ سنڌي، اردو، سرائيڪي ۽ انگريزي ٻولي ۾ حضرت سچل
سرمست رح جي فڪر و فلسفہ ۽ پيغام کي عام ڪرڻ لاءِ تبليغي
ڪردار انجام ڏنو آهي.

تصنيفات ۽ تاليفات هڪ نظر ۾:

محترم قاضي صاحب علي اڪبر درازي جي تصنيفات ۽ تاليفات
هن ريت آهن:

| سال جريان نمبر | ڪتاب جو نالو | زبان |
|----------------|-----------------------------------|---------|
| ۱۹۶۱ -۱ | ✓ دولهہ درازي سنڌي | سنڌي |
| -۲ | قرۃ العین رسول سنڌي | سنڌي |
| -۳ | بیعت الرضوان سنڌي | سنڌي |
| -۴ | سوانح حیات ڪوچهي فقير ... سنڌي | سنڌي |
| -۵ | ديوان ڪوچهي سنڌي | سنڌي |
| -۶ | ✓ سچل سرمست انگريزي | انگريزي |
| ۱۹۶۲ -۷ | ✓ مثنوي - عشق نامہ سنڌي | سنڌي |
| -۸ | مثنوي گداز نامہ ... سنڌي | سنڌي |
| -۹ | ✓ داڻا درازي سنڌي | سنڌي |
| -۱۰ | ديوان غلام اڪبر سنڌي | سنڌي |
| -۱۱ | ✓ سچل سرمست عظيم شاعر و مفڪر اردو | اردو |
| ۱۹۶۳ -۱۲ | مثنوي درد نامہ سنڌي | سنڌي |
| -۱۳ | مثنوي تار نامہ سنڌي | سنڌي |

| | | |
|---|-----|------|
| ✓ گريٽيسٽ ٻوٽ انگريزي | -۱۴ | |
| مثنوي رهبر نام سنڌي | -۱۵ | ۱۹۶۴ |
| سڃي سرتاج سنڌي | -۱۶ | |
| ✓ مثنوي وصال نام اردو | -۱۷ | ۱۹۶۵ |
| مثنوي وحدت نام اردو | -۱۸ | |
| مثنوي بحر طويل اردو | -۱۹ | ۱۹۶۶ |
| ✓ شاعر هفت زبان اردو | -۲۰ | |
| مثنوي راز نام سنڌي | -۲۱ | ۱۹۶۷ |
| ✓ مختصر سوانح حيات سچل سرمست اردو | -۲۲ | |
| ✓ سچل سرمست شهنشاه عشق سنڌي | -۲۳ | ۱۹۶۸ |
| مثنوي ديوان خدائي سنڌي | -۲۴ | |
| عشق حبيب سنڌي | -۲۵ | ۱۹۶۹ |
| ✓ فاتح سنڌ غازي محمد بن قاسم سنڌي | -۲۶ | |
| لکتم تصوف اردو | -۲۷ | ۱۹۷۰ |
| ✓ سرتاج الشعراء حضرت سچل سرمست اردو | -۲۸ | ۱۹۷۱ |
| ✓ انتخاب سنڌي ڪلام سنڌي | -۲۹ | |
| ✓ سرتاج الشعراء حضرت سچل سرمست سنڌي | -۳۰ | ۱۹۷۲ |
| ✓ انتخاب اردو ڪلام سچل سرمست اردو | -۳۱ | |
| سفر نام ايران و عراق سنڌي | -۳۲ | |
| ✓ انتخاب سرائڪي ڪلام سچل سرمست سرائڪي | -۳۳ | ۱۹۷۳ |
| عشق عجب اسرار سنڌي | -۳۴ | |
| ✓ شاعر اعظم سچل سرمست سنڌي | -۳۵ | ۱۹۷۴ |
| ✓ انٽر نيشنل ٻوٽ انگريزي | -۳۶ | |
| قصو تقدير و تدبير سنڌي | -۳۷ | |
| ✓ شاعر صفت زبان فخر پاڪستان سنڌي | -۳۸ | ۱۹۷۵ |

| | | |
|-----------------------------------|-----|---------|
| ✓ مکمل سوانح حیات سچل سرمست سنڌي | -۳۹ | ۱۹۷۶ |
| ✓ فیض فاروقي سنڌي | -۴۰ | |
| سدا حیات شاعر ۽ ولي الله سنڌي | -۴۱ | |
| الله ۽ دنيا سنڌي | -۴۲ | |
| درد جو داستان سنڌي | -۴۳ | |
| ✓ دولهہ درازي جي دربار جا در سنڌي | -۴۴ | ۱۹۷۷ |
| حق جي راه سنڌي | -۴۵ | |
| ✓ سچل سرمست صاحب شريعت سنڌي | -۴۶ | ۱۹۷۹ |
| ✓ سچل سرمست عاشق رسول الله سنڌي | -۴۷ | ۱۹۸۰ |
| ✓ مختصر سوانح حیات سنڌي | -۴۸ | ۱۹۸۱ |
| ✓ آیات قرآني جو سنڌي ترجمو سنڌي | -۴۹ | ۱۹۸۲ |
| ✓ ديوان آشکار جلد پھريون اردو | -۵۰ | |
| ديوان آشکار جلد ٻيون اردو | -۵۱ | |
| ديوان آشکار سنڌي | -۵۲ | زير طبع |

خلاصو

- ۱- سنڌي ڪتاب ۳۶
- ۲- اردو ڪتاب ۱۱
- ۳- انگريزي ڪتاب ۳
- ۴- سرائڪي ڪتاب ۱
- ۵- زير طبع سنڌي ۱

ٽوٽل ۵۲

(۲) تصديقات، تاليفات ۽ انهن تي تبصرة ۽ تقريرون:

قاضي علي اڪبر درازي هادي برحق جي حڪم سان. ان اقليم سخن، تاجدار شعراء حضرت سچل سرمست رح جنهن نو لکن کان

زباده ڪلام ستن ٻسولين ۾ چيو آهي، جنهن اندر قدرت جا سڀ راز و رموز بيان ڪيا آهن. سو هن قادرالڪلام شاعر ۽ سخي مرد جي نالي سان پنهنجي زندگيءَ جو پهريون ڪتاب ”دولهه درازي“ جي نالي سان لکي سال ۱۹۶۱ ۾ شايع ڪيو.

(۱) دولهه درازي:

هيءَ ڪتاب جنهن کي سنڌ جي عالمن ۽ اديبن کان علاوه عام فڪر و تخيل ۾ پڙهي پرجهي قبول ڪيو، سو به سو صفحن تي مشتمل آهي. تنهن اندر حضرت سچل سرمست رح جو سلسلہ حسب نسب اميرالمومنين حضرت عمر بن الخطاب فاروق اعظم سان ڏيکاريل آهي. سلسلہ درگاه عاليجاه درازا شريف جا حضرت خواجہ محمد حافظ عرف سائين صاحبڏندہ بلقب موراڳيءَ رح سان شروع ٿئي ٿو جو حضرت عمر فاروق رضه جي ۳۷ پشت منجهان هيو. ۽ ولادت باسعادت تفصيل سان ڏيکاريل آهي. تنهن سان گڏ سوانح حيات خواجہ عبدالحق ۽ سخي قبول محمد (اول) رح پڙهڻ جي قابل آهي. حضرت سچل سرمست رح جي ولادت باسعادت ۽ سندس حيات ۽ شعر و شاعري ۽ ڪرامتون تفصيل سان لکيون ويون آهن. ان کان علاوه فيض فاروقي ڪهڙن ڪهڙن فقيرن کي مليو ۽ سندن مختصر حياتيءَ تي روشني وڌل آهي. حضرت سچل سرمست رح جو هي بيت هن ڪتاب جي پوري پوري عڪاسي ڪري ٿو.

بزرگ شيخ و مشائخ يارو، نا مخدوم ٿياسي،
 نڪي قاضي، نڪي ملان، معلم پير بٿياسي،
 نڪي ٺاه ٺڳيءَ جا ٺاهي، رنگ رساءِ رکياسي،
 ”سچل“ ٻاجهون عشق الله جي، ٻيو نه ڪو هنر سڪياسي.

محترم نياز رجبائي صاحب ڪتاب ”دولهه درازي“ تي تبصرو ڪندي لکي ٿو ته: محترم قاضي صاحب جنکي ڪامل اڪمل، صاحب

ولايت ۽ معرفت ڏيکاريندڙ مرشد، هادي، مهدي، رهبر، عاشق فنا
 في الله، هن جي تحرير ۾ جان، انداز ۾ اثر ۽ هڪ طاقتور مقناطيس
 واري ڪشش بخشي آهي. انهيءَ جو هڪ زندو و جاوید مثال ٻڌايانٿو
 ته مون اڪيلائي ۾ ويهي ”دولهه درازي“ جو مطالع ڪري رهيو هوس
 ۽ جڏهن الفاظ تي آيس ته حضرت سچل سرمست رح جي زيارت
 باسعادت نصيب ٿي. انهيءَ لمحي ۽ انهيءَ ڏينهن کان صوفي متو غالب
 اچي ويو ۽ اڄ آءٌ وڏي فخر ۽ ناز سان شهنشاهه عشق حضرت سچل
 سرمست رح جو مريد سڏائي رهيو آهيان. انهيءَ ڪاٺپوءِ جيترو فيض
 مون کي انهيءَ دروازي تان عطا ٿيو آهي تنهنجو اندازو ڪري نٿو
 سگهان. قاضي صاحب شاه هوندي به گدا آهي، سندس طبيعت شريفانه
 ۽ مزاج ۾ محبت، سادگي ۽ نرمي آهي. مطلب ته قاضي علي اڪبر
 درازي جن سراپا فرشتا آهن، جنهن جي ڪتاب ۽ لکڻيءَ جي هدايتي
 منهنجي مٿان ايتري نوازش ۽ قرب ٿيو.

ساڳي سال ۾ ٻه ناياب ڪتاب ”قرة العين رسول“ ۽ ”بيعت الرضوان“
 تحرير ڪري شايع ڪرايا. ان کان علاوه ڪتاب ”سوانح حيات سردار
 بهادر محمد بخش“ ۽ ”ديوان ڪوجهي“ پڻ لکي علم و ادب جي
 خدمت جو حق ادا ڪيو.

(۲) قرة العين رسول:

هي هڪ ناياب ڪتاب ۶۵ صفحن تي مشتمل آهي. جنهن اندر
 حضرت سیده زينب، حضرت سیده رقيه، حضرت سیده ام ڪلثوم ۽
 حضرت سیده فاطمه الزهري جي حياتي ۽ جو احوال بيان ڪيل آهي.
 جي مسلمان پيڙن لاءِ مشعل راه ثابت ٿيندو. تنهن سان گڏ ڪجهه
 حضرت علي المرتضيٰ مظهر العجائب جا زرين افوال پڻ ڏنل آهن.

(۳) بيعت الرضوان:

هي ٻي به ڪتاب ۶۴ صفحن جو مجموعو آهي. جنهن جي لفظي

معني ائين آهي الله کي راضي ڪرڻ واري بيعت - ۽ هي بيعت اسلامي تاريخ ۾ اهم ۽ عظيم الشان واقعو آهي جا پير جي وٽ هيٺان ڪئي وئي. انهيءَ بيعت ۾ جن اصحاب سڳورن سرور ڪائنات فخر موجودات محبوب رب العالمين سان وفاداريءَ جو حلف ڪيو. تن جو ذڪر ڪلام الله شريف ۾ آهي. ان کان علاوه چئن ٻارن جو احوال حضرت علي المرتضيٰ، حضرت امام باقر ۽ حضرت زين العابدين جا زرين قول ڏنل آهن. ڪتاب جي مطالع مان سڪون، سرور، راحت ۽ مسرت ملي ٿي.

صفت ڪريان سرور جي، آل اطهر جي،
 قرۃ العين الرسول، شبير و شجر جي،
 واڳ شفاعت جن ملي، روز محشر جي،
 سي ”غلام اڪبر“ جي - ڪندا مدارت محشر ۾.

(۴) سوانح حيات سردار بهادر محمد بخش:

سردار بهادر محمد بخش شيخ جا وڏا اصل ڀاڳ ٺاڙي (بلوچستان) جا ويٺل هئا. پوءِ اچي شڪارپور ۾ سڪونت اختيار ڪيائون. پاڻ ڪامل مرشد سخي سائين قبول محمد دوم رح جي بي پناه فيض سبب پنج سال ڪليڪٽر يعني ڊپٽي ڪمشنر حيدرآباد ٿي رهيا ۽ سال ۱۹۴۴ ۾ رٽائر ڪيائون نوڪري جي دوران ۽ نوڪريءَ کانپوءِ به سندس مٿان فقيري فيض جي پالوٽ ٿيندي رهي ۽ پاڻ فنا في الشيخ جي منزل تي پهچي وفات ڪيائون.

(۵) ديوان ڪوجهي:

سردار بهادر محمد بخش کي پنهنجي حقيقي هادي سخي قبول محمد دوم فقيري فيض سان بلڪل نوازو ۽ سندس تخلص ”ڪوجهي“ رکيو، ڪوجهي فقير جو ڪلام تمام گهڻو چمڪي آهي. مگر هن ڪتاب اندر سندس فقيرانا ڪلام درج ڪيا ويا آهن.

حضرت سچل سرمست رح جي مختصر سوانح حيات غير سنڌي جي مطالع لاءِ لکي شايع ڪئي ويئي.

قاضي صاحب هادي برحق جي حڪم موجب سال ۱۹۶۲ع ۾ حضرت سچل سرمست رح جي فارسيءَ ۾ لکيل ”مثنوي عشق نام“ ۽ ”مثنوي گداز نام“ جو سنڌي ۾ ترجمو ڪري شايع ڪرايو. ان سان گڏ ”دانا درازي“ سنڌيءَ ۾ ”سچل سرمست عظيم شاعر و مفڪر“ اردو ۾ پنهنجي ڪلام تي مشتمل ”ديوان غلام اڪبر“ شايع ڪيائين.

(۷) مثنوي عشق نام:

حضرت سچل سرمست رح هي فارسي زبان ۾ چيل ڪلام آهي. جنهن ۾ عشق ۽ درد جي خاص تعريف بيان ٿيل آهي. قابل مترجم هڪ صفحي تي فارسي ۽ ٻئي صفحي تي سامهون هر هڪ مصرع سليس ۽ با محاوره سنڌي زبان ۾ ترجمو ڏيئي پائرن پيرون ڪي مطالعي جي دعوت ڏني آهي. اهل ذوق حضرات جي پڙهڻ جي لائق آهي جنهن ۾ قاضي صاحب ترتيب ۽ ترجمي تي نهايت سهڻي ڪوشش ڪئي آهي. ڪتاب جي شروع جا پنج بيت پيش ڪجن ٿا.

- (۱) آن خدا وند از عشق آدم آفريد، ناز مخلوقات اورا برگزيد
- (۲) آن خداوند اورا امانت عشق داد، در نهانش سر اسرار نهاد
- (۳) خانه آدم را نمود آباد کرد، بيچگون در چگون امداد کرد
- (۴) راست می گویم ولي گردد عيان - آن هست اسرار در باطن نهان
- (۵) هست آن آدم کجا آدم کجا، آن خدا موجود باشد بجا.

معني - خدا وند عشق منجهان آدم کسي پيدا ڪيو. جنهن ڪري هن کي اشرف المخلوقات بڻايو.

۲- انهيءَ ذات پاڪ هن کي عشق جي امانت عطا فرمائي، ۽ هن ۾ پنهنجا سمورا مخفي راز سمايا.

۳- حضرت آدم جي گهر کي پاڻ سان آباد ڪيائين، بي مثال کي مثال ۾ آندائين.

۴- اکرچ هنجڻا لڪل مخلي راز ظاهر به ٿئي ٿي، ته به مان سچ چوندس.

۵- سو آدم ڪٿي آهي؟ سندس مخلوق ڪٿي آهي؟ مگر خدائي هر هنڌ موجود آهي.

محترم ڊاڪٽر در محمد صاحب پٺاڻ ڪتاب ٽي تبصرو ڪندي هفتيوار اخبار ”آزاد“ ۾ لکڻ فرمائين ٿا ته ”عشق نام“ سچل سائين جي فارسي شاعريءَ جو هڪ اهم خزانو آهي جنهن ۾ معرفت جا موتي ڀريل آهن. قاضي صاحب هن ڪتاب ۾ حضرت سچل سرمست رح جي انهيءَ عقيدت ۽ عشق جي جهلڪ پيش ڪئي آهي، جيڪو دنيا جي سمورن عاشقن کان اعليٰ ۽ اتم آهي. هي ڪتاب مرتب ڪري قاضي صاحب، حضرت سچل سرمست رح کي عاشق رسول الله جي روپ ۾ پيش ڪيو آهي. قاضي صاحب سنڌ جي انهن بزرگ اديبن مان آهي، جيڪي پنهنجي هڙان ۽ وڙان سنڌي ٻوليءَ، علم و ادب جي خدمت ڪندا رهن ٿا.

(۸) هٿلوي گداز نام:

هي سچل سرمست رح جي فارسي مثنوي آهي، جنهن ۾ سوز ۽ فلسفہ آهي ”پاڻ سڃاڻ.“ تنهن ڪري سندس سمورو ڪلام، انهيءَ ڏس ۾ ڇپيل آهي. اهو اهڙو ته وسيع ۽ بيباڪ آهي جو اهڙو ٻيو ڪو ڏس ۾ نه ايندو. سندس ڪلام ۾ انسان ذات کي صرف هڪڙي مقصد (معرفت) لاءِ بار بار نڀاري جي چوٽ تي ٻاڪل بي ٻاڪي سان موثر ۽ جاذب طرفي سان رغبت ڏيکاري ۽ ان کي حاصل ڪرڻ لاءِ دعوت عام ڏنل آهي. ان جي تعليم اهڙي سهل ۽ دلڪش نموني سان ڏني وڃي آهي جا بيشڪ هڪ لاجواب آهي. جهڙي طرح ننڍڙي ٻار کي

ميڪارڻ ۽ سمجھائڻ لاءِ استاد مٿڙا مٿڙا ۽ دلپسند مثال ڏيندو آهي، تهڙي طرح هن معلم اعظم - اڪمل استاد، حقيقي رهبر، ڪامل رهتيا معرفت الاهي ۽ جسا عجيب ۽ انوکا، جاذب ۽ دلڪش دليل ۽ مثال پيش ڪري، اول کان آخر تائين جامع ۽ مڪمل تربيت ۽ تعليم ڏني آهي ۽ جنهن اندر ڪا ڪسر باقي نه ڇڏي آهي.

دنيا ۾ اهڙو ڪوبه شاعر ٿي نٿو سگهي جنهن هن جهڙا بينظير ۽ بي مثال دليل پنهنجي شعر ۾ پيش ڪيا هجن. هي اقليم سخن جو تاجدار ۽ قادر الڪلام شاعر سنڌ لاءِ بيشڪ باعث فخر ۽ ناز آهي.

(۹) گداز نامه: جي شروع جا پنج بيت پيش ڪجن ٿا.

- ۱- آن خدا موجود در هر جا بين، آن خدا مشهور سر تا پا بين.
- ۲- آن خدا موجود اندر هر مكان، آن بود معبود اعيان و نهان.
- ۳- اسماء والارض باشد نور او، نيست حق ذاكر و مذكور او.
- ۴- آن خدا موجود اندر كائنات، اين هم باشد صفات پاك ذات.
- ۵- آمده ظاهر بنام مصطفي، باليقين دانستن است ذات خدا.

معني: خداوند ڪربر هر جاء موجود آهي، ۽ هو مٿي کان پيرن تائين مظهر ڏس. (حاضر ناظر آهي).

۲- اهو خدا هر هنڌ حاضر و ناظر آهي، اهو ظاهر و باطن ۾ عبادت جي لائق آهي.

۳- زمين ۽ آسمان تي هنجوئي نور آهي، اهوئي بيشڪ ذاڪر ۽ مذكور آهي.

۴- اهو خدا ساري جهان ۾ موجود آهي. اها هن ذات پاك جي صفات آهي.

۵- حضرت محمد مصطفي صلعم جي نالي سان ظاهر ٿي آيو، يقين سان سمجهه ته محمد مصطفي صلعم خدا جي ذات آهي.

جناب انور علي شاه ”اظهر“ گيلانسي - اديتر هفتيوار ”ذوالفقار“

پنهنجي اخبار ۾ عشق نام ۽ گداز نام تي تبصره ڪندي لکڻ فرمايو آهي. ته: ”شاعر هفت زبان، منصور آخر زمان سرتاج الشعراء، شهنشاه عشق حضرت سچل سرمست جو اسم گرامي ادبي دنيا ۾ ڪنهن کان به گجهو ڪونه آهي. سندس ڪلام هر زبان ۾ ڪافي کان زياده آهي. سچل سرمست سنڌ جو اهو واحد خوش قسمت شاعر آهي، جنهن تي ڪافي سنڌ جي ادباء و شعرا ڪتاب لکيا آهن. خاص طرح انهيءَ سلسلي ۾ سندس عقيدتمند جناب قاضي علي اڪبر صاحب جيڪا جاڳوڙ ۽ محنت ڪئي آهي. اها قابل ذڪر آهي. سچل سرمست ستن زبانن جو لافاني شاعر ٿي گذريو آهي. قديم دور ۾ صوبه سنڌ ۾ ڪثرت سان فارسي زبان ڳالهائي ۽ لکي ويندي هئي ۽ انگريزن جي ابتدائي دور ۾ به فارسيءَ کي وڏو مقام حاصل هو.

(۹) داتا درازي:

هي ڪتاب ٻارهن بابن تي مشتمل آهي. جنهن اندر حضرت سچل سرمست رح جي مختلف پهلوئن هر هڪ سرتاج الشعراء، شهنشاه عشق، عاشق رسول، منصور آخر زمان وغيره وغيره تي نهايت مختصر نموني ۾ روشني وڌي ويئي. اي دل تون هرگز بيخبر نه ٿي. پاڻ کي سڃاڻ هن غفلت کي ڇڏ، ڇو پاڻ کي بيمقد ڪيو اٿي. پنهنجي حق ۾ غور ڪر. تون غير ناهين ۽ پاڻ کي وڏي شان وارو سمجه.

پول نه ٻي ڪنهن پل، تون تان آدم ناهين،
ملڪن ٿي سجدا ڪيا، واه مٿي تنهنجو مله.

(سچل)

ضعيف العمر قاضي صاحب حضرت سچل سرمست رح، جي عشق ۽ محبت جي جذبه سان سرشار ٿي هن ڪتاب اندر سندس فلسفہ کي بلڪل واضع ڪيو آهي. جنهن لاءِ کين مالڪن عالم دماغ ۽ قوي طاقت بخشي.

(۱۰) ديوان غلام اڪبر:

هي قاضي علي اڪبر بتخلص غلام اڪبر جي مختصر ڪلامن جو مجموعو آهي. قاضي صاحب سال ۱۹۱۵ع ۾ جڏهن اڃان مئٽرڪ پڙهندو هو ته حضرت سخي قبول محمد دوم جو طالب ٿيو. هن جي پنهنجي مرشد سان ڪمال درجي جي محبت هئي ۽ مرشد مٿي جي ٻن هن تي نهايت شفقت ۽ عنايت هئي. هنن جي توجهه فيض کان ڪلام چوڻ لڳا. مگر پير مغان جي ابدي وصال سال ۱۹۲۴ع کانپوءِ دلي صدمو رسيو. تنهن کانپوءِ ڪلام لکڻ ۽ ڳائڻ بلڪل بند ڪري ڇڏيائين.

ڪرم ڪر ڪريما - تون عاصي بندي ٿي،
ڍڪي وٺ تون ڊوليا، ڍڪڻهار مون ڪسي.
”غلام اڪبر“ عاصي - ڪري عجز آزي،
سميع بصير - سچ - - وال - ساري.

(۱۱) سچل سرمست رح عظيم شاعر و مفڪر:

هي ڪتاب اردو زبان ۾ لکيل آهي. اهو دل اندر مقصد رکي لکيو ويو ته جئين غير سنڌي ۽ سنڌڪان علاوه ٻين صوبن وارن کي به ٻن حضرت سچل سرمست رح عظيم شاعر جي فلسفہ ۽ فڪر متعلق روشناس ڪرايو وڃي.

هن ڪتاب اندر حضرت سچل سرمست رح جي ولادت، تعليم و تربيت، حسب نسب تي روشني وڌل آهي. تنهن کانسواءِ سندن ڪلام، مقام ۽ معرفت کي واضح ڪري ڏيکاريو ويو آهي ۽ فاروقي فيض جو بيان بيان ڪيل آهي.

محترم قاضي علي اڪبر درازي ۴ سال ۱۹۶۳ع ۾ سرتاج الشعرا حضرت سچل سرمست رح جون فارسي زبان ۾ چيل اٺن مثنوين مان ٻن جو ترجمو سال ۱۹۶۲ع ۾ شايع ڪيو ۽ هينئر ”مثنوي درد نامه“ ۽ ”مثنوي تار نامه“ جو سنڌي ترجمو ڪري شايع ڪرايائين. تنهن سان

گڏ انگريزيءَ ۾ ”Sachal Greatest Poet“ پڻ تحرير ڪري
شابع ڪيائين. جا سندس پختي عظم جي نشاني آهي.
(۱۲) ”مثنوي درد نامہ“

هي سر تاج الشعراء حضرت سچل سرمست رح جي فارسي ۾ چيل
اٺن مثنوين منجهان ۵ ڪ آهي. جا ۸ مصرعن تي مشتمل آهي. جنهن جو
هڪ طرف فارسي بيت آهي انجي سامهون ٻئي طرف سنڌي ۾ ترجمو
آهي. هن مثنوي اندر درد جي پيچد ۽ بي انتها تعريف ۽ توصيف ٿيل
آهي. جا دل درد کان خالي آهي سان حيوان جي مثل آهي. تن کي
مثال ڏيئي سمجهايو ويو آهي.

مثنوي درد نامہ جي شروع جا چند بيت پيش ڪجن ٿا:

(۳) مثنوي درد نامہ جي شروع جا پنج بيت پيش ڪجن ٿا.

۱- باز آمدم بخیال دیگر - کردیم بیان بحال دیگر.

۲- گزدره درد در تو آمد - فریاد با آسمان بر آمد.

۳- بهیمیات که بیخبر شدی زو- غم درد بگیسردر غمش شو.

۴- جز درد دگر رهی نباشد - شاه امت دگر شهمی نباشد.

۵- این درد رساندت خدا را- در لحظه نمايدت خدا را.

معني- زري دل ۾ ٻيو خيال پيدا ٿيو. جنهنڪري وري ٻيو احوال
پيش ڪيائڻو.

۲- جيڪڏهن زرو درد توکي رهي ٿو ته آسمان تائين
دانهون ڪرين ٿو.

۳- افسوس تنهنجي حال تي جو توکي ان جي شان جي خبر نه
آهي. درد جو غور ڪر ۽ انهيءَ غم ۾ ره.

۴- درد کانسواءِ ٻيو ڪو رستوئي ڪونهي. درد شاه آهي ۽
ٻيو ڪو شاه ڪونهي.

۵- اهو درد توکي خدا وٽ پهچائيندو. ۽ جهٽ پٽ توکي
خدا ڏيکاريندو.

(۱۳) مثنوي تار نام :

هي قاجدار- عشق حضرت سچل سرمست رح جي فارسي ۾ چيل
مثنوي مان هڪ آهي. جنهن ۾ تنبوري جي لوهي تار جي اصليت
بيان ڪيل آهي. اها تار پاڻ ڳالهائي رهي آهي ته مان اصل ڇا هيس
۽ هينئر ڇا آهيان. منهنجي آواز ۾ سوز ۽ گداز آهي. ٻڌڻ سان ماڻهو
وجد ۾ اچي وڃي ٿو. هن قادرالڪلام شاعر جي هر هڪ مثنوي
پنهنجي پنهنجي جاء تي هڪ ادبي شاهڪار آهي.

هي مثنوي ۱۴۶ مصرعن تي مشتمل آهي. هڪ صفحي تي فارسي
بيت ۽ ٻئي صفحي تي سندس سنڌي ترجمو لکيل آهي.

”مثنوي تار نام“ جي شروع جا چند بيت پيش آهن :

- ۱- داستان ديگري بشنود من- از شنيدن معو گردد جان و تن.
 - ۲- يار گويد باز گو از مثنوي- چند ابيات از سر معنوي.
 - ۳- ما نمي گويم گويا او بود- مانمي جوئيم جو يار او بود.
 - ۴- خود اشارت مي کنم خود را بگو- پسي ز گفتن سراو کاهل مشو.
 - ۵- چون شبي رفته سو ميخانه- اندران ديدم يکي ديوانه
 - ۶- خوش ستاري بود اندر دست او- تاباوازا شي همي شد مست او
- معني (۱)- هينئر مون کان پيو داستان ٻڌو- جهنن جي ٻڌڻ سان جان ۽
تن وسري وڃن ٿا.

- ۲- يار ٿو چئي ته پهر بيان ٻڌاه- ڪجهه بيت مخفي اسرارن
جا ظاهر ڪر.

۳- مان نٿو چوان پر اهو ٻار پاڻ ٿو چوي. مان نٿو گولهيان
پر هو پاڻ ٿو گولهي.

۴- پاڻ ئي اشارو ٿو ڏئي ۽ فرمائي ٿو. ته منهنجي مخلوق کسي
منهنجن رازن ٻڌائڻ ۾ مستي نه ڪر.

۵- هڪڙي رات آءٌ ميخانه جي طرف ويس. اتي هڪ مان
مستانو ويٺل ڏٺو.

۶- هن جي هٿ ۾ هڪڙي سٺي تار هئي. جنهن جي آواز مونکي
مستانو ٻڌائي ڇڏيو.

Sachal The Greatest Poet: (۱۴)

ڏيساور ۾ رهندڙ حضرت سچل سرمست رح جي مداح خوانن جي
اسرار تي قاضي صاحب هي ڪتاب انگريزي ۽ لکي شايع ڪرايو جو
بيحد مقبول ٿيو.

فقير صفت قاضي عايي اڪبر درازي سال ۱۹۶۴ع ۾ حج جي
سعادت حاصل ڪرڻ کان اڳ ۾ ڪتاب هر هڪ ”مثنوي رهبر نام“
۽ ”سخي سرتاج“ لکي ادب دوستن تائين پهچايائين.

(۱۵) مثنوي رهبر نام:

سرتاج الشعراء حضرت سچل سرمست رح روزالست کان پنهنجي
ڪلام ۾ طالبان حق لاءِ تلقين ۽ هدايت ڪئي آهي. جي ڪلام الاهي
الهام رنداني ۽ حقاني آهي جو عام فهم، فراست ۽ عقل ۽ ادراڪ کان
مٿي آهي. مگر هن حقيقي عاشق ساري دنيا جي ملڪن ۽ عاشقن جو
احوال پنهنجي شعر ۾ ڏيکاريو آهي. نهايت عجيب ۽ انوکا مثال پيش
ڪري پاڻ کي نيست ۽ خدا کي هست ڪري ثابت ڪيو آهي.
اهڙو ڪوبه شاعر نه آهي جو اهڙا نصيحت آموز سبق سيکاري.

هن مثنوي جي شروع جا چند بيت پيش. خدمت آهن.

۱- مثنوي ابن ڪيفت را. محو ڪني قيل دگر قال را.

- ۲- کيست همان کس که بيان ميکند - سر ز اسرار عيان ميکند.
 - ۳- گوينده اوست بگويا منم - جوينده اوست نجو يا منم.
 - ۴- کيستم و کيستم و کيستم - خویش نمی دانم تا چيستم.
 - ۵- در بحر حيرت امشاده ايم - گاه درين عبرت افتاده ايم.
- معني: ۱- هي سموري حقيقت حال جي ٻڌ- بهو سڀ ڦيل و ڦال
چڏي ڏي.

- ۲- اهو کير آهي جو هيءَ بيان ظاهر ڪري ٿو. اهو کير آهي جو
الله جا راز ظاهر ڪري ٿو.
- ۳- چونڌڙ اهو آهي ۽ نه مان، گولهيونڌڙ اهو آهي ۽ نه مان.
- ۴- مان کير آهيان، مان کير آهيان. مان کير آهيان، مان
پاڻ نٿو ڄاڻان ته کير آهيان.
- ۵- مان حيرت جي درياهه ۾ پيو آهيان، انهيءَ عبرت ۾ غلطان آهيان.

(۱۶) سخّي سرتاج:

هن بي بها ۽ قيمتي ڪتاب اندر محترم قاضي اڪبر پنهنجي مرشد
سلطان العاشقين، سرتاج السالڪين، شمس العارفين حضرت سخّي
قبول محمد دوم رح سجاده نشين نمبر ۶ جي مڪمل سوانح حيات
قلمبند ڪئي آهي. سموري زندگي بابت واضح طور تي احوال بيان
ڪيل آهي. ان سان گڏ هادي برحق جي فيض عام ۽ فوضياب ٿيل
مريدن، جيڪي پنهنجي وقت جا ولي الله ٿي گذريا آهن، ۽ جن جي
پيري مريدي اڃان تائين هلندي اچي ٿي. تن سڀني جو احوال هن
ڪتاب اندر ڏنل آهي. بيعت قادري طريقي تي ورقي وڃي ٿي. اگرچ
راڳ ۽ ويراڳ ۽ سماع چشتي طريقي موجب هلندو اچي ٿو.

هن ڪامل اڪمل سخّي مرد جي ڪرامتن جو ڪاٿو ڪونه آهي
۽ گهڻ جي انداز کان مٿي آهن. تنهن هوندي به هن ڪتاب ۾ صرف

ٻارهن ڪرامتون ڏيکاريل آهن. اهڙيءَ ريت قاضي صاحب پنهنجي
مرشد سخي سائين جي سوانح لکي هن پنهنجي مرشد جي صداقت،
امانت ۽ عقيدتي جي پوري پوري شهادت ڏني آهي.

ڪتاب بنام ”سخي سرتاج“ جنوري ۱۹۶۲ ڪسان لکڻ شروع
ڪيو ويو هو ۽ مڪمل ڪري جناب رحيم بخش شيخ صاحب ڏانهن
نظر ٿاڻيءَ لاءِ موڪليو ويو هو. مگرافسوس جو ڪتاب اتي ڪنهن طرح
سان گم ٿي ويو ۽ ڪيتري به جستجو جي باوجود دستياب ٿي نه
سگهيو. قاضي صاحب نومبر ۱۹۶۳ تي سنڌ ريجنل بئنڪ ڪمپوٽر آفيس
جي ميٽنگ تان واپس روڙي موٽي رهيو هو. ته اتفاقن ٿرڻ ۾ ڪنهن
تعليم يافته درويش سان ملاقات ٿي ويئي. دوران گفتگو هن صاحب،
قاضي صاحب کان پڇڻ فرمايو ته ”اوهان هن ڪتاب لکڻ ۽ ڇپائڻ
لاءِ مالڪن کان اجازت طلب ڪئي هئي يا نه؟“ نفي جي جواب تي
تعليم يافته فرمايو ته ”ڪتاب جي گم ٿيڻ جو واحد سبب اهو آهي.
”هينئر مالڪن کان اجازت وٺو ته ڪتاب جتي به هوندو لپي پوندو.“
سو قاضي صاحب روڙي پهچي جمعي جي رات ختمو بخشي مالڪن
کان، ڪتاب جي اجازت لاءِ دعا گهربائين. جيڪا مقبول ۽ منظور
ٿي. آخر ڏينهن شيخ صاحب کان خط پهتو ته اوهانجو ڪتاب ملي ويو
آهي. ۽ ٿپال رستي موڪلجي ٿو. سو ڪتاب ملڻ شرط پريس ۾ ڏيئي
جنوري ۱۹۶۴ تي شايع ڪري عقيدتمندن تائين پهچايو ويو. هي
ڪتاب سخي سائين جي سوانح حيات کان علاوه خود هڪ معجزتي
جي حيثيت رکي ٿو.

”سخي سرتاج“ تي تبصره ڪندي ڊاڪٽر درمحمد پٺاڻ لکڻ
فرمائين ٿا ته:

اڄ ”سخي سرتاج“ جي سوانح حيات موصول ٿي. سائين! آڏو
ننڍڙي ڄمار ۾ وڏن ماڻهن سان مليو آهيسان. تمام وڏا ماڻهو جيڪي
سمجهندا آهن ته اسانجون چوٽيون آسمان کان به ٻه اڍائي هٿ مٿي

آهن. منهنجي زندگيءَ جو اک چنپ جيترو وقت اوهان ٻارن بزرگن سان به گذريو آهي. جڏهن اوهان ٻارن فقيرن ۽ دنيا جي اميرن تي ويهي سوچيندو آهيان ته عقيدت ۽ احترام واري ترازيءَ ۾ اوهان جهڙن فقيرن سان ڪوبه امير تورجي نه سگهندو آهي. اوهان ڪهڙي حال ۾ آهيو ۽ ڪهڙي عمر ۾ آهيو، پوءِ به علم دوستي ۽ ادب پروري جو هي عالم. ڪاش اسان سڀ اوهان جهڙا ٿيون. پيو نه ته رب هن ناچيز کي ئي اوهان جهڙي دل عطا ڪري. واقعي اوهان کي شينهن جي دل آهي. اوهان پنهنجي قلم سان انصاف ڪيو آهي. اوهان علم ۽ مرشد جي عقيدت جو حق ادا ڪيو آهي. واقعي اوهان لکها مبارڪون لهڻيون.

اوهان ”سچي ادب“ تي سچائي، ايمانداري ۽ خلوص سان ڪم ڪيو آهي. سڀ کان وڏي گالهه اها آهي ته اوهان جي هر ڪوشش بي لوٽ ۽ عظيم آهي.

فريضي حج جي سعادت نصيب ٿيڻ کان پوءِ محترم فاضلي علي اڪبر پنهنجي ماڳ موٽندي ئي اچي وري پنهنجي مرشد هاديءَ جي رياضت ۾ لڳي ويو. جنهن ڪم لاءِ حڪم صادر ٿيل هيو. سو هن سال ۱۹۶۵ع ۾ سرتاج الشعراء جي رهيل مثنوين مان ٻن مثنوين هر هڪ ”وصلت نام“ ۽ ”وحدت نام“ جو اردو ترجمو شايع ڪرائي پنهنجي لازوال عقيدتي ۽ محبت جو اظهار ڪيائين.

(۱۷) مثنوي وصلت نام:

هي ڪتاب حضرت سچل سرمست رح جي فارسي مثنوي آهي جنهن ۾ قادر الڪلام شاعر محبوب سان ملڻ ۽ قرب حاصل ڪرڻ جو ڏس ڏنو آهي. قابل مترجم هر هڪ فارسي مصرع جي سامهون ٻئي صفحي تي سندس سليس اردو ترجمو ڏيئي اردو دان طبقي کي دعوت ڏني آهي. ”وصلت نام“ جملہ ۹۰۴ مصرائن جو مجموعو آهي. ۽

ڪيترائي فضائل ڏنا ويا آهن. جهڙوڪ، فضائل حمد ٻاري تعاليٰ، فضائل انبياء و اولياء، فضائل اهل بيت، فضائل قرآن مجيد، فضائل اهميت وصلت نام، فضائل تخليق آدم وغيره وغيره، مصرعي ۸۱ کان ۸۵ تائين فرمائي ٿو، ته: ”هاڻي افسانه طرازي ختم ڪري وصلت نام بيان ڪر. جو هي پڙهندو ته پنهنجو دلي مقصد مائيندو ۽ محبوب حقيقي جو قرب حاصل ڪندو، جو شخص قرب الاهي جو طلبگار آهي سو هن وصلت نام ذريعي حاصل ڪري. اي منهنجا پاء غور سان ٻڌ ته تنهنجا ٻئي جهان موچارا ٿيندا.“

(۵) مثنوي وصلت نام جي شروع جا پنج بيت پيش ڪجن ٿا.

- ۱- ابتدا اول بنام کردگار. خالق هفت و شش و پنج و چهارم.
- ۲- آن خداوندي که هستي ذات اوست.
- هر دو عالم مصحف آیات اوست.
- ۳- آن خداوندي که آدم راز خاک - آفریدر داد اورا جان پاک.
- ۴- آن خداوندي که اشیا راز بود - هر یکی را در لباس وا نمود.
- ۵- بعد از انش گنت بحر جود باش.
- چون ملائک ساجد و سجود باش.

معني ۱- الله جي نالي سان شروعات ڪيان ٿو، جو ستن (آسمانن) ڇهن (جهانن) پنجن (حواسن) ۽ چئن (عناسر) جو خالق آهي.

۲- انهيءَ الله جي ذات موجود آهي ۽ ٻئي جهان هنجي نشانين جو هڪ کليل ڪتاب آهي.

۳- اهو الله آهي جنهن آدم کي مٽيءَ مان پيدا ڪيو. ان ۾ پاڪ روح بخشيو.

۴- اهو الله آهي جنهن هر شيء کي پيدا ڪيو ۽ هر هڪ کي ڌار ڌار لباس پهرايو.

۵۔ تنهن کانپوءِ باهه کي حڪم ڪيائون، مهر جي و درياهه ٿي۔
ملائڪن وانگر ڪنڌڙ ۽ سجدو ڪيل ٿي۔

محترم مرزا اجمل بيگ صاحب هن ڪتاب تي تبصره ڪندي
روزانه مهراڻ مورخ ۲۳ نومبر ۱۹۶۶ع لکڻ فرمايو آهي ته:

سچل سرمست جي تصنيفات مان مثنوي ”وصلت نامہ“ گوناگون
عنوانن ۾ ۹۰۴ اشعارن تي مشتمل هڪ نهايت لاجواب ۽ بي نظير
ڪتاب آهي. جنهن جي پڙهڻ سان لونءِ ڪانڊار جي وڃي ٿي. هي
ڪتاب در حقيقت، حقيقت، معرفت ۽ تصوف جي راه ۾ رهبري ۽
رهنمائي ڪري ٿو.

سنڌ وارن جي بي قدرتيءَ جي سبب هي ناياب ڪتاب جنهنجو
هر شعر املهه ماڻڪ آهي. عرصي دراز کان عدم شهر ۾ رهيو آهي.
آفرين آهي محترم قاضي علي اڪبر درازي صاحب کي جنهن پنهنجو
نور نچوڙي، قيمتي وقت صرف ڪري، زر ڪثير خرچ ڪري، انکي
نهايت سهڻي نموني سان ليٽو ڏيڻپ ۾ شايع ڪرايو آهي. ڪتاب جي
فارسي شعر جو ترجمو ٻئي صفحي تي سليس ۽ بامحاوره اردو زبان ۾
اهي ڪري ڏيڻ فرمايو آهي ته جيئن سنڌ وارن کان علاوه اردو دان
طبقو پڻ اسانجي سنڌ جي هن هفت زبان شاعر جي فارسي ڪلام کان
مستفيض ٿي سگهي.

(۱۸) مثنوي وحدت نامہ :

هيءُ ڪتاب حضرت سچل سرمست ”رح“ جي فارسي مثنوي
آهي. جنهن ۾ مختلف نوعيت جا شعر توحيد بابت چيل آهن. اردو دان
طبقو جي مطالعي لاءِ ان جو اردو ترجمو ڪيو ويو آهي.

هي ڪتاب ۶۴ اشعارن تي مشتمل آهي. مترجم هر هڪ فارسي
مصرع جي سامهون ٻئي صفحي تي سليس اردو ۾ ترجمو ڏنو آهي.
اردو زبان ڄاڻندڙ حضرات جي اصرار تي هن وحدت الوجود شاعر ۽

۴ بقا باللہ جي منزل تي پهتل. فقير جي هن ڪلام جو ترجمو ڪيو ويو جيئن اهي سچل سرمست ”رخ“ جي موج مستي ۽ بلند مقام کان چڱي طرح واقف ٿي سگهن ته سنڌ جي سوزمين تي اهڙا امل ماڻڪ به هئا جن تصوف جي حقيقتن کي نروار ڪيو.

(۱۹) وحدت نامہ جي شروع ٿي بيت پيش ڪجن ٿا،

۱- جلوہ حسن پدیدار۔ نجای درو دیوار۔ دردن بیرون دلدار۔
به هر ذره دہدار۔ عیانست ہم اسرار۔ من و مائی بگذار

۲- شراب این منصوري۔ از دشد مخموري۔ خوشد کنز دقدري
کشف القلب قبوري۔ بود این ہم مزدوري۔ برہیدہم زدوري
معني۔ حسن ظہور پذير ٿيو۔ انجي جلوہ سان درو دیوار روشن ٿيا۔
اندر به محبوب۔ باہر به محبوب۔ هر ذره ۾ ان کي ڏسي سگهجي ٿو۔
تمام راز بينقاب ٿيا آهن۔ تون خوديءَ کي ترڪ ڪر۔

۳- منصوري شراب اہو آهي ۽ اہو ٿي انجو خمار آهي۔ ان سان
کنز و قدوري ختم ٿي وڃي۔ کشف القلب ۽ کشف القبور صرف ۽
مزدوري آهي۔ مان ته دوريءَ کان نجات حاصل ڪئي آهي۔

قاضي صاحب پنهنجي محبوب مرشد جي عشق ۾ مست ۽ مخمور
رہيو، سرتاج الشعراء جي ڪلام ۽ سندس وحدانيت واري پرچار کي
عوام تائين پهچائيندي سال ۱۹۶۶ ۾ ٻه ڪتاب هر ڪ ”مثنوي غزل“
بحر طویل، ۽ ”شاعر هفت زبان“ اردو دان طبقي کي روشناس ڪرائڻ
لاءِ اردو ۾ مرتب ڪري شايع ڪرايائين۔

(۱۹) مثنوي غزل بحر طویل :

حضرت سچل سرمست رح جي هن فارسي مثنوي جو ترجمو اردو
زبان ۾ ڪيو ويو آهي۔ هن ڪتاب ۾ مختلف قسمن جا بيان آيل آهن۔
خاص ڪري حمد و ثنا حضور ۾ نور صلي الله عليه وسلم، سندس چار ٻار،
انهن جي آل و عيال - پنج ننڍا پاڪ، ٻارهن امام ۽ حضرت پيران پير

وغیره جي شان ۽ جاءِ وُجلا، صفت و ثنا ۾ ڇيل آهي. هي ڪتاب
۲۵۲ اشعارن تي مشتمل آهي.

هن ڪتاب جي شروع جا پنج بيت پيش ڪجن ٿا.

۱- اي دلا در يارگاه مصطفيٰ هوشيار باش-

گر تو عاشق صادق از غير او بيزار باش.

۲- از ابوبڪر و عمر و عثمان ندازي احولي-

گوش گش حلقه غلامي و چاڪر ڪرار باش.

۳- اين چهاران پڪ بداني خسرو داماد دو-

از شهم نور الهلي. باشد در اقرار باش.

۴- شهم عمر داماد مي باشد ز شهم مرتضيٰ-

ام ڪلثوم است زوجہ اش سگ همان دالدار باش.

۵- خيرالاست ابوبڪر شاه عمر، عثمان، علي-

هر ڪم دشمن اين شهان فوراً از و خونخوار باش.

معني:- اي دل! حضرت محمد مصطفيٰ جي درگاه ۾ با ادب ٿي ۽

جيڪڏهن تون سچو عاشق آئين ته هن کانسواءِ ٻئي کان بيزار ٿي ۽

۲- حضرت ابوبڪر، حضرت عمر ۽ حضرت عثمان، کان ٿيڻو

نه ٿي ۽ هنن جي غلامي ۽ جو رسو پنهنجي گچي ۽ ۾ وجهه ۽ ۴ ۾ ٻن

حيدر ڪرار جو نوڪر ٿي ۽

۳- انهن چئني کي هڪ سمجهه- جو انهن منجهان ۾ رسول پاڪ

صلعم جا مھرا آهن ۽ ۱- نياڻا آهن ۽ قبول ڪر ته اهي چار ئي

حضور پاڪ صلعم جا ئي آهن.

۴- شاه عمر حضرت علي جو نياڻو ٿئي. سندس زوجہ محترم جو

احم مبارڪ بيبي ام ڪلثوم آهي. تنهن ڪري انهيءَ دالدار جي

در جو ڪنو ٿي ۽

۵- حضرت ابوبڪر- حضرت عمر- حضرت عثمان- حضرت علي
چ-ارئي ڀلاري امت آهن جيڪو انهن چئني شاهن جو دشمن آهي.
تنهنجو تون خونخوار ٿي ۵.

محترم مرزا اجمل بيگ هن ڪتاب تي تبصره ڪندي لکي ٿو ته
قاضي صاحب محترم کي جيڪا درگاه درازا شريف سان بي پناه ارادت
۽ عقيدت آهي. انجو ثبوت انهن ڪتابن جي نالي ۽ تصنيف مان ڀلي
ڀت ملي ٿو. محترم قاضي صاحب بيشڪ صد مبارڪ جو مستحق آهي.
جنهن ههڙن اسلمه ماڻڪ ڪتابن کي سنڌ ۽ هند وارن کي روشناس
ڪرايو. هي ڪتاب پاڪستان جي هر گهر ۽ هر ڪتبخاني ۾ هن
نهاد تي ضروري آهن. ڇا لاء جو اهي پاڪستان جي قومي زبان
۾ لکيل آهن.

(۲۰) شاعر هفت زبان :

محترم قاضي صاحب جو ماه جولاءِ ۱۹۶۶ع جناب ايم. ڊي. لالا
ڏانهن لاهور وڃڻ جو اتفاق ٿيو. اتي کيس سرتاج الشعراء جي سوانح
حيات اردو زبان ۾ لکڻ جو ارشاد ٿيو. جنهن ڪري اتي ڪجهه وقت
فرسي ۱۴ بابن تي مشتمل اردو ڪتاب بنام ”سچل سرمست شاعر-
هفت زبان“ لکي تيار ڪيائين. ان ۾ هن قادرالڪلام شاعر جي فارسي-
نثري تحرير به ڏني ويئي آهي، جنهن مان هن اقليم سخن جي قاجدار
جي علمي لياقت جو اندازو بخوبي لڳائي سگهجي ٿو. هي ڪتاب
اردو دان حضرات ۾ ڪافي مقبول ٿيو آهي. سنڌ کان علاوه پشاور،
لاهور ۽ ملتان وغيره مان ڪيترن احبابن ۽ ادب دوستن ڪتاب گهرايا آهن.
پروفيسر مشتاق احمد سومرو صاحب خط ۽ دعا ۾ لکڻ فرمايو،
ته: ۱- ڪتاب بحر طويل ۽ شاعر هفت زبان موصول ٿيا وڏي نوازش-
سچ پچ نه اوهان پنهنجي مرشد لائق صد احترام جي علمي ۽
ادبي ذخيري کي سهيڙي منظر عام تي آڻڻ لاءِ جيڪو علمي قدم
کنيو آهي. سو قابل تعريف آهي. ان لاءِ اوهان کي جس هجي. اوهان

هڪ طرف حضرت شهنشاه عشق جو پيغام گهر گهر پهچائي سندن
بارگاه ۾ عالي مقام حاصل ڪري رهيا آهيو ته ٻئي طرف دنيا وارن
کي سنڌ جي املهه ماڻڪن جو ادبي ذخيرهو پيش ڪري سنڌ جي
بي انتها خدمت سرانجام ڏيئي رهيا آهيو. خداوند ڪريم اوهان کي
اجر دارين عطا ڪندو ۽ صحت سالر بخشيندو ته جيئن باقي رهيل
ڪم به پورو ڪري سگهو. (آمين)

محترم مرزا اجمل بيگ تبصره ڪندي وڌيڪ لکڻ فرمايو ته :-
هن کان اڳ قاضي صاحب سچل سرمست فقير جون ٻيون به
تصنيفات شرح ۽ معني سان مرتب ڪري شايع ڪرايون آهن. جهڙوڪ
”مثنوي عشق نام“ ”مثنوي گداز نام“ ”مثنوي رهبر نام“ ”مثنوي
درد نام“ ”مثنوي نار نام“ ”مثنوي وحدت نام“ انهيءَ ڪانسواءِ
”دولہ درازي“ ۽ ”سخي سرتاج“ وغيره ڪتاب پڻ تاليف ڪيا آهن.
جيڪي سڀ شايع ٿي مقبول عام جي سند حاصل ڪري چڪا آهن.
سال ۱۹۶۷ع ۾ قاضي صاحب جن به ڪتاب هر هڪ ”مثنوي راز نام“
۽ مختصر سوانح حيات سچل سرمست تحرير ڪري شايع ڪرايا.

(۲۱) مثنوي راز نام :-

هي سچل سرمست جي فارسيءَ ۾ مثنوي آهي. هيءَ نشا۽ي نوع
۾ لکيل آهي. جنهن ۾ معرفت جون عجيب و غريب پيروليون ڏيکاريل
آهن. جنهنجو مصرع وار قاضي صاحب سنڌي ۾ ترجمو ڪيو آهي.
جيڪا جملہ ۹۲۱ مصرعن تي مشتمل آهي؛ جنهن ۾ چئن وارن جي
تعريف ٿيل آهي ۽ حضرت عمر فاروق جي شاديءَ جو ذڪر به ٿيل آهي.
شروع جا چند بيت حاضر آهن.

- ۱- اي ز غزليات بگذشتم کنون - باز راز - دل همی آبد برون.
- ۲- ناکه گويم مثنوی را همچنين - ظهر گردد در زمان آفرين.
- ۳- نام ميگويم بتو با حکم او - سرها امراها اندرو.

۴- نی خيال ازما اراده يار بود- تا که بر رويم در معني کي شود.
معني: ۱- هائي جڏهن غزل پورا ڪيا ته وري دل ۾ امنگ ۽ جذبه
پيدا ٿيو.

۲- ته وري ٻي مثنوي هن طرح بيان ڪريان. جا هن آخر زمان
۾ نئين سر نروار ٿي.

۳- هي نامون اوهانکي هنجي حڪم سان پڌاڻائو ۽ سمورا
مخفي راز و رموز ظاهر ڪريائون.

۴- اهو منهنجو خيال نه آهي مگر يار جو اهو ارادو آهي ته مان
اوهانکي هن جا راز کولي پڌاڻان.

(۲۲) مختصر سوانح حيات سچل سرمست:

اردو دان طبقي کي حضرت سچل سرمست رح جي حياتي
۽ شاعريءَ ۽ فڪر کان مختصر روشناس ڪرائڻ لاءِ قاضي صاحب عي
ڪتاب اردو ۾ لکيو آهي. هي اردو دان طبقي ۾ سنڌ کان علاوه پڻ
ٻين شهرن ۾ مقبول ٿيو آهي.

سال ۱۹۶۸ ۾ هي ٻه ڪتاب ”شهنشاهه عشق“ ۽ ”مثنوي ديوان
خداڻي“ قاضي صاحب لکي شايع ڪرايا.

(۲۳) شهنشاهه عشق:

سال ۱۹۶۸ع جولاءِ مهيني ۾ قاضي صاحب پنهنجي فرزند ڏانهن
ڪوٽ ادو ضلع مظفر ڳڙهه گهمن لاءِ ويل هو. اتي هڪڙي ڏينهن ۾
هنکي سچل سرمست جي سوانح دوباره سنڌي ٻولي ۾ لکڻ جو ارشاد
ٿيو، سو هن پنڌرهن بابن تي هي ڪتاب لکي تيار ڪيو. جنهنجو نالو
”سچل سرمست شهنشاهه عشق“ ارشاد مطابق رکيائين.

سندس شهنشاهه هجڻ جو ثبوت هن ٽن چئن بيتن منجهان ملي ٿو.

(۱) گردش- احوال مارا لامڪاني ڪرده است.

بر درم همچون غلامان صد ڪيائي ڪرده است. (آشڪار)

معني: ٻن مستيءَ جي حالت. مون کي لامڪاني جي اعليٰ ترين منزل تي رسايو آهي ۽ جوين شاه منهنجي درجي غلابي ڪري رهيا آهن. يعني ته هي بيشڪ شهنشاه آهي.

(۲) ٻن راه بيڪسي را، اي زاهد! ڇه دانسي،
زو بسر سرم رسیده - فر کلم کيسانسي. (اشڪار)
معني: اي زاهد هن طريقي کي تون هيچ سمجهين ٿو. مگر منهنجي سر تي شهنشاهي تاج رکيل آهي.

(۳) ٻن ڇه مهڊاني دلاچون، من گدائي مي ڪنم،
از گدائي در دو عالم، بادشاهي مي ڪنم. (اشڪار)
معني: اي دل تون ڇا ٿي سمجهين مان گدا آهيان. ليڪن مان انهيءَ گدائي ۾ ٻنهي جهانن جي بادشاهي ڪريان ٿو.

(۲۴) مثنوي ديوان خدائي:

هي حضرت سچل سرمست رح جي فارسيءَ ۾ چيل اٺن مثنوين منجهان هڪ آهي. جنهن اندر محبوب جي حسن و جمال جي تعريف، درد جون دانهون ۽ وصال لاءِ آهون آهن. جنهن جو قاضي صاحب ترجمو ڪري شائقين جي اڳيان مطالع لاءِ پيش ڪيو آهي.

مثنوي ديوان خدائي جي شروع جا پنج بيت پيش ڪجن ٿا.

- ۱- ماندم در جستجوئي تما بينم - بار خویش،
شوق دردن - بود تا بينم رخ دلدار خویش.
- ۲- ناگهان آمد ز غیب این جواب سوئی بیا،
اولا بگ - ذاري عاشق هم اختیار خویش.
- ۳- آنکه خود را کرده - تو نیستی و من منم،
بي خبر گردي چرا واقف شوي اسرار خویش.
- ۴- این تنش خفتن و برخاستن را فهم - کن،
جمله این از مابود هرگز مبین رفتار خویش.

۵- این هم دیدن و شنیدن راه همیدانی ز خود،
گفتگو این از خدائی تـو مدان گفتار خویش.
معنی: مان انهيء ۽ گولها پر هوس ته پنهنجي دوست کي ڏسان. پنهنجي
محبوب جو منهن ڏسڻ لاءِ منهنجي شوق کان معمور هئي.
۲- اوچتو غيب کان هي جواب آيو ته اي عاشق! پهريائين پنهنجي
اختيار کي مڪمل طرح ترڪ ڪر.

۳- جيڪڏهن تون پاڻ کي فنا ڪيو آهي. ۽ منهنجي هستيءَ کي
تسليم ڪيو آهي ته پوءِ تون بيخبر نه رهندين پنهنجي ذات جي اسرار
کان واقف ٿي ويندين.

۴- پنهنجي جسر جي ڏسڻ ۽ ڳالهائڻ (جي علت) کي سمجهه.
هي سڀ ڪجهه اسان ڪيون ٿا ان کي پنهنجو ڪم نه سمجهه.
۵- هي تنهنجو ڏسڻ ٻڌڻ. جنهن کي تون پنهنجي ذات ڏانهن
منسوب ڪرين تـو. اهو تنهنجي رب جي طرف کان آهي. ان کي
پنهنجو عمل نه سمجهه.

هن ڪتاب ۾ ڊاڪٽر عبدالمجيد ميمڻ سنڌي صاحب پنهنجا
تاثرات تحرير ڪندي لکي ٿو، ته: ”تغزل، غزل جي ڄاڻ سمجهيو
ويندو آهي. هن ديوان جي غزلن ۾ جيتوڻيڪ تصوف جا اسرار ۽ رمزون
بيان ٿيل آهن، پر ان هوندي به تغزل جو رنگ نمايان نظر ايندو. محبوب
جي حسن جي تعريف به آهي ته درد جو دانهون ۽ وصال لاءِ عاجزون
به آهن. سندن نظر ۾ عشق ۽ درد لازم و ملزوم آهن، نه فقط ايترو
پر عشق ۾ پنهنجو پاڻ کي فنا ڪرڻ به لازم ٿا سمجهن. ڪثرت ۾
وحدت کي سچل سائين نهايت وضاحت سان سمجهايو آهي. هنن غزلن
۾ انهيءَ مسئلي کي ڏاڍي سٺي ۽ سهڻي نموني سان سمجهايو ويو آهي.
انسان جي عظمت کي به نمايان نموني ۾ ڏيکاريو اٿن. وڌيڪ
سمجهائڻ ٿا، ته صحيح معرفت تڏهن حاصل ٿيندي، جڏهن پنهنجو پاڻ

فنا ڪيو، يعني: فنا ڪان ٻوڏ ٻٽا حاصل ٿيندي. سچل سائين منصور واري نيري کي جنهن وضاحت، بيباڪي ۽ جرائت سان بيان ڪيو آهي، اهڙي نموني ڪنهن به شاعر بيان نه ڪيو آهي. هنن غزلن ۾ به اهڙي زندانه نعره آهي. اهڙي عظمت آهي، ۽ اهڙي بيباڪي آهي. صاف الفاظن ۾ فرمائين ٿا ”مان منصور حلاج وانگر اناالحق جو نعره هڻان ٿو ۽ مان شهنشاه آهيان.“ مطلب ته سچل سائين جن وجودي تصوف جا وڏي ۾ وڏا شارح آهن. هم اوست کي بلڪل صاف نموني ۾ سمجهايو اٿن ۽ ڪلام کلا اناالحق جو نعره هڻيو اٿن.

قاضي صاحب هن مادي دور ۾ اڪيلي سر تصوف جي هڪ باعمل تحريڪ جي اشاعت جي سلسلي ۾ وستون ڪين گهٽايو آهي. هن سال ۱۹۶۹ع ۾ ڪتاب هر هڪ ”عشق حبيب“ ۽ ”فاتح سنڌ“ لکي ۽ شايع ڪري سنڌ واسين کي بي بها سوغات ڏني آهي. هن سائنسي دور ۾ سندن وجود ظاهر ڪري ٿو ته سر زمين سنڌ ۾ روحانيت جي پرچار لاءِ به ڪي مرد مجاهد موجود هئا.

(۲۵) عشق-حبيب :

ڪتاب جي بظاهر نالي مان خود اندازو لڳائي سگهجي ٿو ته هن اندر ڇا ڇا تحرير ڪيل هوندي؟ قرآن شريف جي ٻاره سورت مائده - رکوع ۳ ۾ فرمايل آهي ته: ”قد جئکم من الله نور و ڪتاب مهين“ معنيٰ: بيشڪ آيو آهي اوهان ڏانهن الله جي طرف کان نور (يعني حضور پاڪ صلي الله عليه وسلم) ۽ روشن ڪتاب (قرآن پاڪ) مٿين آيت مان واضع ٿيندو ته الله تبارڪ و تعاليٰ پنهنجن بندن ڏانهن پنهنجو نور آن حضرت صلي الله عليه وسلم جي صورت ۾ موڪليو آهي. دنياوي بادشاهن جا نالا سندن مرڻ تي يا معزول ٿيڻ تي سڪن تان هٽايا ويندا آهن پر حضور جن جو نالو قيامت تائين ورتو ويندو، ڇاڪاڻ جو سندن بادشاهي قيامت تائين برقرار آهي. پارسيءَ ۾ شعر آهي ته:

”چراغي را که ايزد بر فـروزد،

کسي کـوتف زـند ريش بسوزد“

معني- الله جي روشن ڏيئي کي جيڪو وسائل لاه ٿو کون ڏيندو
ته انجي ڏاڙهي سڙي پوندي مگر ڏيئو نه وسامندو.

قرآن پاڪ جي پارہ ۲۶ سورہ الفتح- رکوع ۱ ۽ آهي ته:
”ان الذين يبايعونك انما يبايعون الله يدالله“ معني بيشڪ جي ماڻهو
تنهنجي بيعت ڪري رهيا آهن. بيشڪ اهي بيعت ڪري رهيا آهن
الله جي- الله جو هٿ انهن جي هٿان آهن.

”ننگو ڪج نه نذر ڪي، نمائن ننگ پال،

جنجا ههڙا حال، تن جي پرور پت رکج تون.“

(سچل سرمست)

محترم احمد خان آصف روزانه نـواء انقلاب اخبار بتاريخ ۳۰-
آڪٽومبر ۱۹۷۵ع ”عشق حبيب“ تي تبصرو ڪندي لکي ٿو، ته:
”قاضي علي اڪبر صاحب درازي، اهل- دل بزرگ صوفي سڳورو
سنڌي، اردو، عربي، فارسي ۽ انگريزيءَ جو عالم آهي. مشهور معروف
مصنف ۽ لکڻو ليکڪ آهي. هو صاحب شاه دراز منصور ثاني- حضرت
حافظ سچل سرمست جو مرادوند مريد ۽ الستي عاشق آهي. پنهنجي
حقيقي هادي حضرت سچل سرمست جي مبارڪ شخصيت به شعر ۽
شاعري ۾ پيغام الاهي الهام جي منظر عام تي آڻڻ لاه قاضي صاحب
اڪيلي سر وڏو ڪم ڪيو آهي.“

محترم عباسي غوث بخش ”خادم“، اخبار آفتاب، بتاريخ ۳۱ جولاءِ
۱۹۷۵ع ۾ لکڻ فرمائي ٿو، ته: ”هڪ ۸۲ سالن جو پيرسن، درويش،
بزرگ، صوفي صاف دل، نيڪوڪار، معرفت جو مالڪ، شاه دراز
جو مڃيل مرد مجاهد، خليفو، سچل سرمست ۽ حضرت سخيءَ جو
سچو طالب محترم قاضي علي اڪبر درازي جنهن آقا نامدار حضور

پر نور، حضرت محمد مصطفيٰ، احمد مجتبيٰ صلي الله عليه وسلم جن سان اعليٰ مقام جي عشق بابت ”عشق حبيب“ ”قرة العين رسول“ ۽ ”بيعت الرضوان“ تحرير ڪري شايع ڪرايا آهن. جي سي سندس صداقت، امانت ۽ عقيدتي جي گواهي ڏيئي رهيا آهن. ”ڪتابن جي مطالع مان سکون، سرون، راحت ۽ مسرت ملي ٿي، انهيءَ جستجو کي ڏسڻ سان چٽي سگهجي ٿو، ته قاضي صاحب سان ڪمال جا قرب عطا ٿيل آهن.“

محترم شيخ نظام الدين ”شمسي“ مورخ ۲۸ ڊسمبر ۱۹۷۹ع روزانه ”نواءِ انقلاب“ اخبار ۾ اڪڻ فرمائي ٿو، ”حضرت عشق جي راه ۾ قاضي علي اڪبر صاحب چڱا پير کنيا آهن. حضرت رسالت مآب محبوب خدا لاءِ کين ڏاڍي اڪير آهي. سلسلي کي نظر ۾ رکندي قاضي صاحب ڪتابي مجموعا ”عشق حبيب“، ”قرة العين الرسول“ ۽ ”بيعت الرضوان“ تصنيف ڪيا آهن. نبي پاڪ جهانن جي سردار جي ڏاڍي هفت ڪئي آهي. هن گنهگارن جي شفاعت ڪندڙ، اڙين جي وسيلي، اجهي ۽ آڌار، حضور جن جي ظهور پذيريءَ ۽ جهانن لاءِ رحمت ٿي اچڻ واسطي هي بيت چيو اٿس:

”الله عشق منجهارون، پيدا ڪيو محمد؛
 ”لولاڪ لهما فرمائشي، ٿيو عاشق خداوند؛
 ”غلام اڪبر“ تنهن گهوت تان، گهوري جان جند؛
 سو دادلو دلبندي ٿيندو شافع ڪل امت جو.“

(۲۶) فائز سلمڙي :

هن ڪتاب اندر عربن طرفان سنڌ تي ڪاه جا سبب، راجا ڏاهر جو اخلاق ۽ پيڻ سان شادي ڪرڻ، ڏاهر جي زبان ۽ ان وقت جي ثقافت وغيره وغيره ڏيکاريل آهي. هن ڪتاب جي تحرير ڪرڻ متعلق قاضي صاحب لکي ٿو ته گهڻي وقت ڪسان اخبارن ۾ پڙهندو ٿي اٿس ته ”سنڌين جو هڪ مخصوص گروه راجا ڏاهر کي

سنڌ جو هيرو سمجھي ٿو "محمد بن قاسم کي غاصب ۽ لٽيرو تصور ڪري ٿو. اهو به پڙهيو هوم ته ڪن سنڌي شاگردن عرب شاگردن سان انهيءَ ڳالهه تي بحث مباحثو ڪيو هو. ۽ ساڻن هٿين پيا هٽاء. سونهنڪي اهو پڙهي سخت درد ٿيندو هو. ته سنڌي مڙهڙيءَ جي سچو تن جي سوچ ڪٿي وڃي پهتي آهي. محمد بن قاسم ته اسلام جو نمائندو هو. ان جي طفيل ته اسان وٽ اسلام آيو ان جو ئي فيض آهي جو اڄ هيترا سارا مسلمان سنڌ ۽ هند ۾ نظر اچن ٿا. اها ان جي قدمن جي ئي برڪت هئي، جو اسلام جي روشني سنڌ ۽ هند جي ڪنڊ ڪڙڇ ۾ ڦهلي ۽ سنڌي ثقافت گندگين ۽ بيهودگين کان پاڪ ۽ صاف ٿي، ان جي روشن ڪيل قنديل مان ئي ته هت علم ڦهليو. ۽ سنڌ نامور عالمن، بلند پايه شاعرن ۽ جڳ مشهور مفڪرن پيدا ڪيا.

سنڌ جي عظيم شاعر حضرت سچل سرمست جو وڏو ڏاڏو شيخ شهاب الدين به غازي محمد بن قاسم سان گڏ سنڌ ۾ آيو. ۽ سندس خاندان اسلام ۽ علم جي روشني سنڌ اندر ڦهلائي ۽ ٻيا علمي خاندان به غازي محمد بن قاسم جي طفيل سنڌ اندر وارد ٿيا.

محترم قاضي علي اڪبر ذوق در ذوق اڳتي پوري همت ۽ جوانمرديءَ سان هلندو رهيو. سو سال ۱۹۷۰ع ۾ هڪ ڪتاب "نظم تصوف" تحرير ڪري شايع ڪرايائين.

(۲۷) نظم تصوف:

هي ڪتاب حضرت سچل سرمست رح جو فارسي ۾ لکيل آهي، جنهنجو اردو ۾ ترجمو قاضي صاحب شايع ڪرايو آهي. هن ڪتاب اندر نظم، تصوف جي معنيٰ، مقصد، طور و طريقو واضح نموني ۾ بيان ڪيل آهي. هن حقيقت کي سرتاج الشعرا حضرت سچل سرمست سهڻي نموني ۾ پيوند ڪري، عشق جي پائڊيٽرن کي چڱي طرح سان سمجهايو آهي. پاڻ فرمائن ٿا ته اي حق جا طالب پنهنجي صفات کي

فنا ڪر ۽ الله پاڪ جي صفات بيان ڪر ۽ پنهنجي خودي جي درخت
جون پاڙون پتي ڦٽي ڪر ته تنهنجي اڳيان سڀ ڪجهه ظاهر ٿي ويندو.
محترم لعل الدين بسمل شهادت ڪوٽ کان ڪتاب ٽي تبصره
ڪندي لکي ٿو ته اوهان جي ادبي و عملي خدمت جو اعتراف نه صرف
مون کي آهي بلڪ سنڌ سونهاري جو سلجهيل ۽ پڙهيل ڪڙهيل تنهن
۾ شاعر و اديب ۽ دانشور طبقو معترف آهي. حقيقت ۾ اوهان هن
عمر ۾ به جيڪي ڪم ڪري رهيا آهيو. تنهن کان نه صرف سنڌي دان
طبقو پر اردو دان طبقو به گهڻو متاثر ۽ معترف آهي. اها تعريف نه
آهي بلڪ حقيقت آهي ۽ حقيقت کي تسليم نه ڪرڻ ڪفر جي مترادف
آهي. شال خداوند ڪريم اوهان کي عمر خضري عطا فرمائي ۽ صحت
برقرار رکي. (آمين)

قاضي علي اڪبر صاحب پنهنجي حقيقي هادي جي عطا ڪيل شمع
عشق کي روشن رکندي سال ۱۹۷۱ع ۾ تحرير ڪيل ٻه ڪتاب
هر هڪ ”سچل سرمست سرتاج الشعرا“ ۽ ”انتخاب سنڌي ڪلام
سچل سرمست“ شايع ڪري اهل ذوق جي هٿن تائين پهچايائين.

(۲۸) سرتاج الشعرا سچل سرمست :

هي ڪتاب سنڌي ۾ لکيل آهي. هن مادرا ڪلام جو ڪلام
نولک چئيه هزار ڇهه سؤ چيل چوڻ ۾ اچي ٿو. جو ستن ٻولين تي
مشمول آهي جهڙوڪ، عربي، فارسي، اردو، هندي، پنجابي، سرائڪي
۽ سنڌي ۽ ۾ چيل آهي، جنهن ڪري کيس شاعر هفت زبان سڏيو
وڃي ٿو. پنهنجي مادري ۽ ٻوليءَ ۾ محدود ڪلام چوڻ ڪا خاص
اهميت جي گالهه نٿو رکي، مگر غير مادري زبانن تي ڪمال عبور
حاصل ڪرڻ ۽ لا محدود ڪلام چوڻ غير معمولي قابليت جو ثبوت
آهي ٻان سنڌي ڪلام ۾ فرمائين ٿا ته :

آهيان آءِ اسرار، پيٺر مون کي ڪمر ٿيون ڀانيو!
 ناري نسوري نه آهيان، آهيان آءِ رب جبار!
 مرشد بهان هو نه چيو، سچل نون سردار!

پنهنجي فارسي ڪلام ۾ فرمائي ٿو ته:

”اي شاه شاهانيم ما، از گل صفا خيم زدم،
 بي شب سلطانيم ما، از گل صفا خيم زدم.“

معني: اي دوست! مان شهنشاه آهيان، هي گلن ڦٽن جو باغ بڻايو
 اٿم، مان بنان ڪنهن شڪ شاهه جي سلطان آهيان، هي گلن ڦٽن
 جو باغ بڻايو اٿم.

(۲۹) انتخاب سنڌي ڪلام سچل سرمست:

سچل سائين پنهنجي سنڌي ڪلام بتخلص ”سچو“ ”سچل“ ۽
 ”سچيڏنہ“ جي نالي سان چيو آهي. جو وجد جي حالت ۾ چيل آهي.
 تنهن ڪري سندس سمورو ڪلام الهامي آهي. سو انهيءَ ڪلام کي
 ناقص سمجهڻ يا ڪلام کي ٻيو نمبر يا ٽيون نمبر سڏڻ خود خدا جي
 توهين آهي. ۽ سراسر ڪفر آهي. پنهنجي فارسي شعر ۾ فرمائي ٿو:

بمن نمي گويم، بار ميگويد بگو.

معني: مان پاڻ نٿو چوان. مگر بار چوي. ٿو نه چؤ.

پول نه ٻئي ڪنهن ڀل. تون ته آدم ناهين.

۱- لڪو ٿو لاتيون ڪري، جنهن باغ اندر بلبل.

۲- ملڪن ٿي سجود ڪيا، واه مٿي تنهنجو مل.

۳- ڪير ٽپائي، ڪهر ڪڍائي، شاهه بنا دلدار.

۴- احمد منجهارون عبد سڏائي، هٿين تان پاڻ اصل.

۵- سچل چوي سچ ٿي آئين، ڪونهي تنهنجو ڪو مل.

وڌيڪ پنهنجي سنڌي ڪلام ۾ فرمائي ٿو ته:

پنهنجي ذات لکڻي، ڪيئن هجي ذات سڏايان.

۱۔ ظاهر ڪرڻ ذات کي، ٺاهي پت پڄاڻان.

۲۔ منصوريءَ جي موج ۾، ٿو انا الحق الاڻان.

۳۔ ظاهر باطن هڪڙو، آئون ٿو حڪم هلايان.

۴۔ ”سچو“ سارو سچ ٿيو، هي حڪمت چلايان.

هن ڪتاب، اندر حضرت سچل سرمست رح جي سنڌي بيان

منجهان ڪجهه ٻا معنيٰ، ۽ ٻا مقصد، ڪلام ڏيکاريل آهي.

”هت حاج ۾ ۽ دل ٻار ڏي“ واري چوڻي موجب، قاضي علي اڪبر

مرشد مٺي جي اجازت سان ايران ۽ عراق جون زيارتون ڪري اچي

سال ۱۹۷۲ع ۾ ٽي ڪتاب هر هڪ ”سرتاج الشعراء سچل سرمست“

اردو زبان ۾، ”انتخاب اردو ڪلام“ ۽ ”سفرنام ايران و عراق“ لکي

شائقين جي اڳيان پيش ڪيائين.

(۳۰) سرتاج الشعراء سچل سرمست:

هي ڪتاب اردو دان حضرات کي سنڌ سڃاڻي ۽ جي هن

سرتاج الشعراء، شهنشاه عشق، منصور آخر زمان، شاعر هفت زبان حضرت

سچل سرمست رح جي فڪر، فلسفہ ۽ شاعري جي هر پهلوءَ کي مثال

ڏئي، روشناس ڪرائي لاه لکيو ويو آهي. جيئن هو به اسان وانگر هن

عظيم هستيءَ تي فخر ۽ ناز ڪري سگهين.

ڪتاب تي تبصره ڪندي محترم پروفيسر شير محمد بلوچ جن

فرمائين ٿا ته فقير قاضي صاحب حضرت سچل سرمست رح جو سچو

شهادتي، باعمل ۽ پيرويڪار، ممتاز مترجم ۽ باڪمال شارح آهي. سچل مائين

جي فارسي ڪلام جو جنهن محنت، چاه ۽ انصاف سان ترجمو ۽ تشريح

ڪئي ائين ماڻا واکاڻ جوڳي آهي، اردو، سنڌي ۽ انگريزي ۾ حضرت

سچل سرمست، سندس حيات، ڪلام ۽ فڪر جو دل کولي پرچار
ڪيو اٿس. هونءَ به فقير صاحب حضرت سچل سرمست جي پرائن
خادم مان آهي. پر سندس اها نسبت عشق ۽ ثنائيت جي درجي
تي پهتل آهي.

(۳۱) اذتخاب اردو ڪلام سچل سرمست رح :

حضرت سچل سرمست رح قادرالڪلام جو ڪلام نو لک
چئيه هزار. ڇهه سو جي لڳ ڀڳ ستن ٻولين ۾ چيل آهي. سندس
بياض منجهان اردو زبان ۾ چيل چند چونڊ ڪلام ڪڍي، اردو دان
حضرات جي سوچ ۽ فڪر لاءِ لکي شايع ڪيا ويا آهن. جيئن هو به
هن جي فيض منجهان فوضور ٿي سگهن. سچل سرمست رح پنهنجي اردو
ڪلام اندر چئي ٿو ته :

اگر اپنا قدر جانو، ڇهه سالار تم هوگا،

ڪيا اندر ڪيا ٻاهر، هم اظهار تم هوگا.

۱۔ گمان کو چھوڑ کر دیکھو، دُئي کو دور کر دل سے،

جس کی طلب کرتے ہو، وہی تکرار تم هوگا.

۲۔ سچل کی ذات معلوم، جو سمجھا وہی ہے تم،

نہیں کوئی دوسرا دلیر، وہی دلدار تم هوگا.

ڪتاب تي تبصره ڪندي احمد خان ”آصف“ جن لکڻ فرمائين

ٿا ته اوهان جو هي ڪتاب به اوهانجي ٻين ڪتاب وانگر مستند ۽

مفيد آهي. موضوع کي حضرت سچل سرمست رح جي ڪلام الاهي

الهام سان سينگاري سنواري سهڻو صحيحو بڻائي ڇڏيو اٿو. جنهن لاءِ

اوهانکي دل جي خلوص سان مبارڪون ڏيائون.

(۳۲) سفرنامہ ايران و عراق :

حج بيت الله جي سعادت نصيب ٿيڻ کانپوءِ فاضلي علي اڪبر صاحب

کي اها سڄي هميشه دامنگر رهندي هئي ته الله تعاليٰ هڪ ڏينهن ايران و عراق جو زيارتون به نصيب ڪري. قادر مطلق پنهنجو ڪرم ڪيو ۽ مرشد مٺي جي اجازت سان هن پيريءَ ۾ جڏهن سندس عمر ۷۷ سال پوري ٿيڻ تي هئي، انهيءَ سعيد سفر جي صعوبتن سھڻ هي توفيق عطا ڪيائين. سو سال ۱۹۷۱ع ۾ انهيءَ سفر جو سانگ ٻيو. واحد جو وڏو وڙ ٿيو جو اٿانگو سفر به ساڳو ٿي پيو ۽ ڪو خاص ڏک ڪونه ٻڌيائون. محترم عبدالمجيد سنڌي جي اصرار ڪرڻ تي انهيءَ سفر جي احوال کي تحريري شڪل ڏيئي سڀني جي عام معلومات لاءِ سال ۱۹۷۱ع ۾ شايع ڪرايائون. هي ڪتاب خود هڪ معجزه جي حيثيت رکي ٿو.

هفتيوار ”آواز“ اخبار تبصره ڪندي لکي ٿي ته قاضي صاحب اهو سفر ڪري سڀني مقامات مقدس جو دھار ڪيو. هن ڪتاب اندر شاه نجف، مشهد شريف، ڪربلا مولا، امان ڪرامن، محبوب سبھاني، امام اعظم ۽ ٻين اوليائن جو ذڪر ڪيل آهي. مگر سفرنامو پڙهڻ سان ائين محسوس ٿيندو ته پڙهندڙ سڄو سفر پاڻ ڪري رهيو آهي. هر حڪومت جو سڄو سندس اڳوڻو منزلون، بستيون، گاڏيون، مندن ڪراي، دوستن جون ملاقاتيون. مطلب ته عجيب و غريب معلومات حاصل ٿين ٿيون. ڪمال آهي ان پيڙي ۽ پيرن قاضي صاحب جو اهڙو اٿانگو سفر ڪيو اٿس ۽ هر ڳالهه باد رکي اٿس.

ڪتاب شروع ڪرڻ سان سڄو پورو ڪرڻ کانسواءِ پڙهندڙ رهي نه سگهندو خدا تعاليٰ قاضي صاحب کي عمر دراز ۽ ڪامل صحت عطا فرمائيندو جو اهڙا بي بها ڪتاب لکي مفت عوام کي فائده لاءِ عطا ڪندو رهندو.

قاضي صاحب جي حقيقي عشق ۽ سچي ادب جي وڪ هردم ۽ هر گهڙي اڳتي وڌندي رهي. سونپيل ڪم کي ٻائي تڪميل تي پهچائڻ لاءِ سال ۱۹۷۳ ۾ به نوان ڪتاب اشاعت هيٺ آيا، پهرين ”انتخاب

سرائڪي ڪلام حضرت سچل سرمست ۽ ٻيو ڪتاب
”عشق عجب اسرار“

(۳۳) انتخاب سرائڪي ڪلام حضرت سچل سرمست:

هي ڪتاب تحرير ڪري، اشاعت هيٺ آڻڻ جو واحد سبب
محترم قاضي علي اڪبر هي محسوس ڪيو هو، جو ڪجهه عرصو اڳ
سنڌ جي هڪ مشهور و معروف اهل قلم پنهنجي هڪ انگريزي ڪتاب
۾ لکڻ فرمايو هو ته ”سنڌ اندر سرائڪي ڪلام جو رواج حمل فقير
شروع ڪيو هو ۽ سچل سرمست ان جي نقش قدم تي هليو آهي.“
سو ان اهل ذوق جي سڌ لاءِ لکجي ٿو ته حضرت سچل سرمست رح
عظيم شاعر ۽ مفڪر هو جو هڪ بين الاقوامي حيثيت رکي ٿو. سوهال
۱۱۵۲ هجري مطابق ۱۷۳۹ع ۾ پيدا ٿيو. جڏهن ۲۰ حمل فقير
۱۲۲۵ هجري مطابق ۱۸۱۲ع ۾ پيدائش پاتي يعني حمل فقير فقط
۷۳ سال هن سرتاج الشعرا کان پوءِ هن جهان ۾ قدم رکيو. پڙهندڙ
خود فيصلو ڏيندا ته ڪير ڪنهن جي نقش قدم تي هليو. تنهن سان
گذر حضرت سچل سرمست جي پيدائش ۽ سندس وڏڙن جو احوال ۽
سندس سرائڪي اشعار سان ڪجهه ڪلام هن ڪتاب اندر ڏنو ويو آهي.
سچل سرمست پنهنجي سرائڪي ڪلام اندر فرمائي ٿو ته:

شعلا ڇا ٻڌ شاهي دا، چوڙ گمان گدائي والا.

۱- مار نغارا وحدت والا، فڪر رکين پاتشاهي دا.

۲- آپ سڃاڻ انا الحق آڪين، مائين عيش الاهي دا.

۳- نفي سچل اثبات ڪر پندا، ويڪو سر الاهي دا.

پتي هنڌ فرمائي ٿو ته:

سوئي ڪم ڪريجي، جنهن وچ الله آپ بڻجي.

(۳۴) عشق عجب اسرار:

فقير قاضي علي اڪبر درازي هڪ بـاعـمل، مـتـشـرح ۽ صاف دل

صوفي هو. هو هڪ اديب، نقاد ۽ شارح هئڻ سان گڏوگڏ هڪ بلند پايو جو شاعر هو. سندس ڪلام ۾ سولي، سلوئي سنڌي زبان ڪتب آندل آهي. سندس خيال ۽ فڪر بلڪل سادا، پراونها هيا، وحدانيت جي واکاڻ، حب رسول الله، امام العاشقين سان عقيدتمندي، آل نبي سان ارادتمندي ۽ سرشد مٺي سان لڳاءُ، پرست ۽ ان مٿي محبت سندس شاعريءَ جا چٽا جزا آهن. سندس ڪلام جي مجموعي جو انتخاب ”عشق عجب اسرار“ جي نالي سان اسلامي ڪاليج سکر جي سنڌي شعبو جي استاد محترم پير سيد لعل شاه بخاري مرتب ڪري ڇپايو. هن ڪتاب ۾ حقيقي عشق جي هڪ نمايان خصوصيت رکيل آهي. هن سوانح حيات اندر جيڪي به شعر ڪتب آندا ويا آهن سي سڀ قاضي صاحب جا ڇپيل آهن. جنهن مان هر هڪ پڙهندڙ سندس محبت ۽ عقيدتي جو اندازو لڳائي سگھي ٿو.

محترم گل محمد انصاري صاحب جن تبصره ڪندي روزنامہ ”خادم وطن“ مورخ ۱۳ آگسٽ ۱۹۷۵ع تي لکڻ فرمائين ٿا:

الحاج قاضي علي اڪبر درازي صاحب سنڌ جو عظيم شخص، اديب ۽ شاعر آهي. موصوف جن روهڙيءَ ۾ تولد ٿيا ۽ هينئر شهر جي زينت آهن. جوانيءَ ۾ انگريزن جي دور حڪومت ۾ مختلف سرڪاري عهدن تي فائز رهيو آهي. ۽ پنهنجا فرائض نهايت ايمانداريءَ ۽ خلوص سان سرانجام ڏنائون ۽ ٽيزري آفيسر جي عهدي تان رٽائر ڪيائون.

صاحب موصوف حضور پاڪ جي شان مبارڪ ۽ اصحاب ڪرام جي شان ۾ ڪيترائي ڪتاب تصنيف ڪيا ۽ شعر چيا آهن. ساڳئي وقت حضرت سچل سرمست جي سڀني فارسي مثنوين جو سنڌي ۽ اردو ۾ ترجمو ڪري، پنهنجي محبت ۽ عقيدت جو اظهار ڪيو آهي. ان کان علاوه پاڻ به ڪيترائي ڪلام، ڪافيون، بيت سنڌي، سرائڪي ۽ اردو زبان ۾ چيا اٿس. اهڙي دستور هن سنڌي زبان جي خاص خدمت ڪئي آهي، جنهن لاءِ هو تعريف ۽ تحسين جو مستحق آهي.

قاضي صاحب جي پير سني هجڻ جي باوجود سندس عقيدتمندي ۾ ڪوبه فرق ڪونه پيو. پنهنجي جاکوڙ کي اڳتي وڌائيندي هن سال يعني ۱۹۷۴ع ۾ به ٽي ڪتاب هر هڪ ”سچل سرمست شاعر اعظم“ ۽ ”سچل انٽرنيشنل پوٽ“ ”Sachal & International Poet“ سنڌي ۽ انگريزيءَ ۾ ۽ ”قصو تقدير ۽ تدبير“ لکي شايع ڪرايائين.

(۳۵) سچل سرمست شاعر اعظم:

سچل سرمست جو ڪلام نون لکن کان به مٿي چيل آهي ۽ هن شاعرن وانگر فقط بيتن ۽ ڪافين تائين محدود هجي، مگر ڪافيون (اهي ڪافيون ايڪويهه نمونن جون آهن جيئن ڊاڪٽر عبدالمجيد مهمڻ صاحب ڏيکاريون آهن) ڪافين، بيتن، غزلن، مرثعن، مولودن، مشوعين، سي حرفين، گهڙولي، جهولڻو، رنجهت، فرد (هن مصرعن وارو شعر) ربائي (چئن مصرعن وارو شعر) مخمس (پنجن مصرعن وارو شعر) سمدس (ڇهن مصرعن وارو شعر) مستزاد (هڪ مصرع ننڍي ۽ ٻئي مصرع وڏي) - صنعت سوال جواب وغيره ڪوبه پهلو خالي ڇڏيل ڪونه آهي.

جناب جوهر بروهي - فریدآباد - ميهڙ تعلقو کان لکن فرمائين ٿا، ته: ”شاعر اعظم“ مايو، ٿوري ادا ڪرڻ لاءِ مون وٽ لفظ ڪونه آهن، جيڪي ڪجهه اوهان سچل سائين جي ڪلام متعلق جاکوڙ ڪئي آهي. اها سنڌي ادب ۾ جدا جاءِ والاري ٿي. ائين وري ڪو ڪري!! جو اوهان جهڙو وينجهار آڻي سون ڪسي سوڌي. ۽ سائين سچل جي ڪلام جي پرک تي پورو اچي. اهل الله جي مفهوم کي ڪو اهل دل سوچي ۽ سمجهائي سگهي. جيڪو ڪو پيو نه سمجهائي سگهي، نه فقط اوهان محنت ڪري ڪلام کي پروڙيو. پر هر پيري سنڌوامين کي مفت ڪتاب ڏهڻي ثابت ڪيو آهي ته عشق هي چيز آهي. اوهان هي کوجنا ڪري نه فقط موجوده ماحول کي موهيو آهي،

پر ايندڙ نسلن لاءِ نور جون لاکون ڇڏيون آهن. الله اوهان کي خوش
و خورم رکي. (آمين)

اسلام آباد کان جملر سنڌي صاحب جن لکڻ فرمائين ٿا، ته:
”آڳاٽو توهان سان هيءَ اڄ به ڪرڻ واري مصروفيت جو ذڪر
ڪيو هوم، توهان بزرگن جي دعا سان سنڌ يونيورسٽيءَ ۾ امتحان
ڏيئي، اهو ڪم مڪمل ڪري، اڄ جيئن آفيس ۾ پهتو آهيان ته
توهان جي طرفان ”سچل سرمست شاعر اعظم“ کي آيل ڏٺو.“

مڪرمي! اها توهان جي عنايت آهي، جو هن عمر ۾ به جوانيءَ
واري جذبي سان اشاعت جي درد سريءَ واري جهنگهت کي نباھيندا
اچو ۽ اهي به توهان جا قرب آهن، جو ڪرم نوازي ڪري ڪتاب
موڪليندا رهو ٿا.

الله تعاليٰ اوهان جا جذبا قائم رکي، اسان لاءِ پڻ دعا گهرندا ته
انهيءَ ساڳي لکڻ ۽ شوق کي پنهنجي مشعل راه بنائون.“

(۳۶) انڊر نيشنل پوئٽ: (International Poet)

هي قاضي صاحب جي ڪاوش جو نتيجو آهي، جنهن ۾ پنهنجي
مرشد ملي جي دلي جذبات جو اظهار ڪندي، سچل سرمست جو
جدامجد، سندس ولادت ۽ سندس فارسي شاعري تي روشني وڌي اٿس.
سال ۱۹۷۵ع ۾ قاضي صاحب پنهنجي ضعیف العمري جي باوجود
پنهنجي حقيقي هادي جي جذبه شوق ۾ ٻه ڪتاب هر هڪ ”شاعر-
هفت زبان فخر- پاڪستان“ ۽ ”قصو تقدير ۽ تدبير“ تحریر ڪري
شائع ڪرايا.

(۳۷) قصو تقدير ۽ تدبير:

هي ڪتاب سنڌي زبان ۾ لکيل ۽ صاحبن تي مشتمل آهي.
جنهن ۾ تقدير ۽ تدبير جي پوري طرح سان وضاحت ڪئي وئي. ڪهڙي

طاقت ڪنهن جي مٿان. هاڻي ٿي ٿي. ان کان علاوه ڪيترن ٻين جا قصا ۽ ڪهاڻيون ان سلسلي ۾ درج ڪيا ويا آهن ۽ تنهن سان گڏ انهن جا دليل الفرقان شريف جي روه سان، حضرت سچل سرمست جي اشعارن جي معنيٰ ۽ تشريح سان سمجهايل آهن.

قاضي علي اڪبر درازي صاحب سال ۱۹۴۵ع ۾ حقيقي هادي جي جذبہ ۽ شوق ۾ هڪ ڪتاب ”شاعر هفت زبان فخر پاڪستان“ تحرير ڪري شايع ڪرايائين.

(۳۸) شاعر هفت زبان فخر پاڪستان:

هي ڪتاب سنڌي زبان ۾ لکيل آهي، جنهن اندر ڏيکاريل آهي ته سچل سرمست امن جو علمبردار، سچل سرمست ڪلام الاهي الهادي، سچل سرمست فيلسوف اعظم، سچل سرمست منجهور آخر زمان وغيره وغيره آهي. سچل سرمست جو فارسي ڪلام آهي، ته:

”از دُني گاهي نيابي، مدعا ديدار حق،
چون خدا درهم، دائي، تا بدرجه گوار باش.“ (اشڪار)
جيڪڏهن تون دل ۾ دوئي رکيندين ته توکي الله پاڪ جو ديدار حاصل نه ٿيندو تون هرڪنهن کي الله جو مظهر سمجهه. وڌيڪ فرمائي ٿو ته:

اين سخن و حرف نسب باشد از ما،
گويسا او هست شنو اے نصا.“ (اشڪار)
معنيٰ: هي سخن ۽ لفظ منهنجا چيل نه آهن. اي طالب هست انهن جو چونڌڙ پلڻ آهي. پنهنجي سنڌي ڪلام اندر فرمائي ٿو ته:

”پول نسب ٻئي ڪنهن پل، تون ته آدم ناهين!
ملڪن ٿي سجدو ڪيو، واه مٽي تنهنجو سله.“ (سچل)
اهو شرف انسان ذات کي عطا ٿيو، ته هو پنهنجي اهليت کي سڃاڻي ترقي ۽ عروج تي پهتو.

حافظ درازيءَ جو شعر آهي، ته:

”تون ٿي ٻڌندڙ، تون ئي ڏسندڙ، شاهد آه قرآن؛

ناهي شڪ گمان، سچل سائين هيڪڙو.“

روزانه نواب انقلاب مورخ ۱۱ ڊسمبر ۱۹۷۵ع ۾ ”اڃان پي آهن

ڪلجڳ ۾ ڪي ڪاپڙي“ جي عنوان سان لکيو آهي ته:

قاضي علي اڪبر درازي، پنهنجي محبوب مرشد مٺي جي تصنيفات کي مختلف زبانن جهڙوڪ سنڌي، اردو ۽ انگريزي ۾ ترجمو ڪري بلڪستان جي هر مڪتب لکڙ جي فرد کي حضرت سچل سرمست جي ڪلام سان روشناس ڪرايو. قاضي صاحب هن وقت نائين جيڪي ڪتاب لکيا آهن تنجو تعداد ۴۱ کان وڌيڪ آهي مگر ۸۲ ورهين جي عمر جو هڪ مجاهد، جوانن وانگر پنهنجي مرشد جي فلسفي ۽ فڪر کي عوام نئين رسالن ۾ هميشه مشغول رهيو آهي. الله تبارڪ و تعاليٰ کيس عمر دراز سان صحت ۽ نور جي سلامتي بخشي. هن جو جيڪو عشق صديق آهي، انهيءَ منجهان انسان ذات فائدو حاصل ڪري.

ضميمه العمر محترم قاضي علي اڪبر درازي جي عمر سال ۱۹۷۶ع ۾ فقط ۸۲ ورهيه هئي. زندگيءَ جي هن آخري لمحن ۾ به هن فقير باصفا جي طرفان مرشد مٺي جي محبت، عقيدت، جاني و مالي ۽ فلمي قرباني پوري عقيدتي ۽ احتوام سان جاري رهي. هن سال پنج ڪتاب هر هڪ ”مڪمل مواضع حيات سچل سرمست“، ”فيض فاروقي“ ”سچل سدا حيات شاعر ۽ ولي الله“، ”الله ۽ دنيا“ ۽ ”درد جو داستان“ لکي شايع ڪرائي علم و ادب ۾ وڌيڪ اضافو آندائين.

”مان نه مرند، نه مان پير،

ساري فقر جو قهر.“ (سچل)

(۳۹) هڪڙو سوانح حيات سچل سرمست:

هي ڪتاب سنڌي زبان ۾ تحرير ٿيل آهي ۽ ڪيترن ٻارن ۽ ٻلوڻن تي مبني آهي. حضرت سچل جي هر زندگي ۾ جو موڙ ۽ منزل بخوبي روشن ڏيکارڻ سان پيش ڪيو ويو آهي. سچل سائين نه صرف ”هفت زبان“ شاعر بلڪه روحاني رهبر به آهي. انهيءَ ”فيض چشمه“ منجهان عشق، صادق، اڃايل ۽ پياڪ سڪ جي سرڪي سرڪندا رهن ٿا. حضرت سچل سرمست انهيءَ دور ۾ شاعرانه رنگ عارفانه ڏنگ ۽ حق جو هونڪو وڏي واڪي ڏنو هو. جڏهن سنڌي شاعري عروض جي قيد و بند کان آجي ۽ آزاد هئي. انهيءَ هوندي به سندن گهڻو ڪلام وزن ۽ بحر جي سانچي ۾ سمايل آهي ۽ فرمائين ٿا ته:

”محبت عشق مولا جي، گهڻا سي گهوت گهايا ها!
هزارين ساه ساڄن تان، گهوريون گهوري گهايا ها.“
(سچل)

سچل سرمست سنڌي ڪافي جو مؤجد آهي. انهن جي ڪافي موزونيت تي مائل آهي. سچل سرمست ڪنهن به شاعر جي تشع ۽ تقليد نه ڪئي آهي. حالانڪ عربي، فارسي سنڌيءَ جي شاعرن، وڏن وڏن شاعرن جو اثر قبول ڪندي، انهن جي ڪلام بلاغت نظام تان استفاده ڪيو آهي.

حضرت سچل سرمست روايتي، فرضي ڳالهيون من گهڙت داڻائن کي پنهنجي ڪلام ۾ ڪا خاص جاءِ نه ڏني آهي، بلڪ اهڙا راز ڪولها آهن ۽ اهڙي ڳجهه جون ڳالهيون ڪيون آهن، جن تي انساني عقل دل، دماغ ڏنگ رهجي وڃن ٿا.

حضرت سچل سرمست طريقت جي آخرين منزل يعني بقا باللله جي اعليٰ ترين منزل تي پهتل هو، جيئن ته سندس ڪلام آهي.

نوري لاري ناهيان، آهيان رب جبارا

”ثم وجه الله“ (قرآن) جنهن طرف تڪبو الله تي الله آهي.
انهيءَ خيال کي حضرت سچل سرمست ڪهڙي نه وٺندڙ انداز ۾
نڀايو آهي.

”چا جو شڪ گمان، سڀڪا صورت تنهنجي،
متان ڪرين ارمان، گهٽلا انهيءَ گالهه جو.“

مان ڪريان ته مشرڪ ٿيان، ڪڇان تان ڪافر،
انهيءَ وائي ور، سمجهي ڪو ”سچيڏنو“ چوي.

آءُ اهڙن رازن کان آشنا آهيان، جيڪڏهن چپ ٿو چوربان ته،
مشرڪ ٿو سڏجان، هر جي چپ نه ٿو چوربان ته بي سمجهه مونکي
ڪافر ٿو ڪوٺي. انهيءَ گالهه ۾ وڏو فرق ۽ ڦير آهي، ڪو هجي
جو انهيءَ حقيقت کي سمجهي، انهن بي سمجهن کي سمجهائي.

”من عرف نفسه فقد عرف ربه“ معنيٰ جنهن پاڻ کي سڃاڻو
ان ڄڻ ڪي رب کي سڃاڻو. هينئر سندس شعر پڙهو ۽ ان جي
بلندي تي پهچو:

”پوهي پوروٽو، نا پنهنجو پائڻي آهيان،

پائڻي منجهان پائڻي، هي پڙلاءُ پيوم،

صحي ڪن ڪووم، غير گمان اٿي ويا.“ (سچل)

سنڌي محاوره آهي- ”مهڻي هاب ڪرڻ“، ”ڪاڪ ڪاري ڪرڻ“،
”ستاري ڪرڻ“، ”ڏوھ نه ڏسڻ“، زبان داني ۽ قادرالڪلامي جو
ڪمال ڏسو جو هڪ ٻيٽ ۾ چارئي محاورات استعمال ڪيا اٿس.

”هيان آءُ ماري، ڏاڍي ڏنا ڏهاڪ جي،

مهڻي هاب متان ڪرين، ڪاڪ نه ڪج ڪاري،

ڪر سوڍا ستاري، ڏوهين مون نه ڏسيج تون.“ (سچل)

حضرت سچل سرمست جو فارسي شعر عرض آهي ته:

”اين سخن کي باشد اي پسر،

اين هم ذکر است آيات و خبر.“

معني: اي پٽ تون هي منهنجو سخن (شعر) ڪيئن ٿو سمجهين؟ هي سمورو الله تعاليٰ جو ذڪر قرآن شريف جون آيتون ۽ حضور پاڪ جون حديثون آهن.

محترم عبدالڪريم سعدي ڪتاب ”مڪمل سوانح حيات سچل سرمست“ تي تبصره ڪندي روزانه ”هلال پاڪستان“ ڪراچي مورخ ۲۴ آڪٽوبر ۱۹۷۸ع ۾ لکي فرمائين ٿا، ته: ”شهناشاهه عشق“ شاعر هفت زبان حضرت سچل سرمست متعلق هي ڪتاب قاضي علي اڪبر درازي ۽ جي محنت جو ڦل آهي. سچل سائين جي سوانح حيات ۽ سندس فلسفہ ”بقا باللہ“ کي سمجهڻ لاءِ هن ڪتاب جو مطالعو ڪيترين ئي حقيقتن کي روشناس ڪرائيندو.

(۴۰) فيض فاروقي:

هي سنڌي ۽ ۾ لکيل ڪتاب قاضي صاحب جي محنت ۽ عقيدتي جو اظهار آهي، جنهن ۾ فاروقي خاندان جي سڃاڻپ سنڌ جي سر زمين تي آمد ۽ سندن خاندان جا ڪهڙا ڪهڙا بزرگ صاحب فيض ٿي گذريا آهن ۽ انهن ولي الله جو تفصيلي بيان هن ڪتاب اندر آيل آهي. اسان جي حضرت سچل سرمست فاروقي جو جد امجد خواجہ محمد حافظ عرف سائين صاحبڏنو. آغاز وقت ۾ پاڻ سنڌ جي وقت جي حاڪمن طرفان اعليٰ عهدي تي فائز هيا. باوجود دنيوي مشاغل جي سندن رجحان شروعات کان وٺي حقيقت جي طرفه هيو. آخرڪار مٿس فضل الاهي جي هالوت ٿي ۽ عشق الاهي جو سمنڊ سندس سيني اندر سمائجي ويو. جيئن پاڻ فرمايو اٿن.

”ڪن جو نينهن نهر سان، ڪن دٻايا درياهه

”صاحبڏنو“ جي ساهه مارا سمنڊ سمايا.“

”ڪي ٻڌڻ سان ٻڌجي ويا، ڪي چرڻا منجهه چاه
 ”صاحبڏانهن“ جي ساه، سارا ورق ورايا.“

محترم محمد احسن چنا هفتيوار ”آواز سنڌ“ مورخ ۱۵ آڪٽوبر
 ۱۹۷۶ع ۾ تبصره ڪندي لکي ٿو: ڪتاب ”مڪمل سوانح حيات
 سچل سرمست“ ۽ ”فيض فاروقي“ ٻئي ڪتاب قاضي علي اڪبر
 درازي جي محنت جو ڦل آهن، جي علم دوست اصحاب لاءِ نادر تحفه
 پڻ آهن. سچل سرمست ڪهڙي هستي هئي، سندس ڪلام هر موضوع
 تي الهامي طرح آهي.

پيو ”فيض فاروقي“ خاندان جي سنڌ ۾ آمد ۽ سندس خاندان جا
 ڪهڙا بزرگ صاحب فيض ٿي گذريا آهن، سي واضح ڪيل آهن.
 تنهن سان قاضي صاحب پنهنجو علاج به ڪجهه اٺڻ ڏنو آهي.

وڏي ڳالهه ته هيءُ آهي جو اهڙا نادر ڪتاب بنا ڪنهن قيمت
 جي موڪليا وڃن ٿا، جيڪو قاضي صاحب جو قوم تي وڏو احسان آهي.
 (۴۱) سدا حيات شاعر ۽ ولي الله:

هيءُ سنڌي زبان ۾ تحرير ٿيل آهي. سدا حيات شاعر ۽ ولي الله
 فقط انهيءَ کي به سڏي سگهجي ٿو، جنهن جو فيض ۽ سخا جاري هجي
 ۽ هميشه تائين قائم هجي. حضرت سچل سرمست جي چاچي ۽ مرشد
 سائين خواجہ عبدالحق ڏانهن جيڪو طالب ايندو هو ته هو هن کان
 بيعت وٺي، توجه فيض فرمائي هن پارس حقيقيءَ جي خدمت بابرڪت
 ۾ موڪليندو هو. جيئن لوه پارس سان لڳي سون ٿي پوندو آهي، تيئن
 اهي طالب هن عاشق، صادق، رند بيباڪ جي محبت صحبت، رهبريءَ
 ۽ رهنمائي سان سون ٿي خود شاعر رند ۽ ڪامل ٿي پوندا هئا، سندن
 فيض عشق جو بحر بي پايان هميشه جاري هوندو هو ۽ اڃا به
 جاري آهي. جيڪي هن جي بحر بي پايان جي فيض، سخا ۽ جود
 و عطا سان بهرور ٿيا آهن، سي هزارن جي تعداد ۾ آهن، ۽ خود
 ولايت جا صاحب ٿي گذريا آهن ۽ ڪي پاڻ مريدن ۽ خادمن وارا آهن.

ڪن جون گاديون اڃان تائين قائم آهن. ايترو فيض ڪنهن به شاعر
 يا ولي الله جو ٿيل نه آهي، جنهن ڪري کيس سدا حيات شاعر ۽
 ولي الله به فقط ان کي سڏي سگهجي ٿو، جنهن جو فيض سدا قائم
 هجي ۽ آهستي سدا حيات آهي. فقير قادر بخش ”بیدل“ جو
 ڪلام آهي، ته:

عشق جو بارو درازن ۾، عجب اسرار هو؛
 مست سالڪ مهر سچل، عارف اتي اظهار هو؛
 قربدارن جي ڪٿڪ ۾، مرد منصب دار هو؛
 در تنهن دانا جي ”بیدل“، ڀرت جو پينار هو.

(۴۲) الله ۽ دنيا:

هي پنهنجي نوعيت جو هڪ ٻي بها ڪتاب سنڌي ۽ ٻوليءَ ۾
 لکيل آهي. سورت (ٻيل لڪل....) ۾ فرمايل آهي، ته:

”خرابي آهي هر هڪ طعني هٿڙ، عيب ڪيندڙ لاه، جنهن
 ڪٺو ڪيو مال ۽ ان کي گهي رکيائين. خيال ڪري ٿو،
 ته سندس مال ان سان هميشه رهندو، هرگز نه هـو
 اڇلايو ويندو دوزخ ۾“.

حديث شريف ۾ آيو آهي، ته: ”الفقر فخري والفقر مني“. معنيٰ
 فقيري مٿس لاه فخر آهي، ۽ فقير مون منجهان آهن. حضرت
 علي المرتضيٰ عليه السلام جو قول آهي، ته: ”دين ۽ دنيا ٻه سڳيون
 پينر آهن، جي هڪ ئي وقت هڪ ماڻهوءَ جي نڪاح ۾ نه ٿيون رهي
 سگهن، ٻنهي منجهان جيڪا تو کي وڌيڪ سهڻي لڳي، ان کي پاڻ
 وٺ رک“.

محترم ڊاڪٽر در محمد پٺاڻ صاحب تبصرو ڪندي لکي ٿو، ته:
 قاضي عالى اڪبر درازي پنهنجو منفرد مقام رکي ٿو. هـن صاحب
 جهڙي نموني سان سچل سائين جي سڀني کي سندس ۽ هندو سائين

ٽائين پهچائڻ جي اڪهلي سر ڪوشش ڪئي آهي، انهيءَ ۾ پنهنجو
 مت پاڻ آهي. هن صاحب هيل ٽائين ”سچي ادب“ جي سچي خدمت
 ڪئي آهي. اسان وٽ ٻسي قدرتي جي به ڪاٿي ڪوٽ ڪانهي.
 سنڌيءَ ٻوليءَ ۽ علم ادب جو هي محسن انسان پنهنجي زندگيءَ جا
 پويان پسان ڪئي رهيو آهي، پر ان هوندي به جيڪڏهن سندس اکيون
 ۽ هٿ ڪم نٿا ڪن ته پوءِ پنهنجي پٽن، پوٽن ۽ دوستن کي اڳيان
 ويهاري ڪجهه نه ڪجهه لکندو رهي ٿو ۽ ڪيترن ئي علم ادب ۽
 تصوف جي طالبن جي رهنمائي ڪندو رهي ٿو.“

اخبار هفتيوار آزاد ڪراچي تبصره ڪندي بتاريخ ۵ جنوري
 ۱۹۷۶ع ۾ لکي ٿي ته:

پڻ عظيم ۽ آدرشي انسانن جهان سچل سرمست به جهڙو هيس
 نالو، تهڙو ڏٺائين سچو پيغام. نه رڳو ايترو پر لالڻ جي لات کي
 هٿين ماڳين پهچائڻ لاءِ پڻ ٻولين ۾ به ٻڌائيندو رهيو. حضرت
 سچل سرمست سنڌ جي اها هڪ عظيم هستي آهي جنهن جو پيغام
 اڄ به اوترو امر آهي ۽ سندس مقدس زندگي اڄ به سنڌ ۽ هندواسين
 لاءِ مشعل راهه ٿي سگهي ٿي. هنن ٽن ائين گهربو هو ته سرڪار
 طرفان انهيءَ عظيم صوفي شاعر ۽ ولي الله جي نالي تي اڪيڊمي
 قائم ڪئي وڃي ها. پر اڄ ڏينهن ٽائين ائين ٿي نه سگهيو آهي.
 جي لھڻو جناب قاضي علي اڪبر درازي صاحب! جنهن اڪهلي سر
 چڱيءَ ڀلي اڪيڊميءَ جيترو ڪم ڪيو آهي ۽ پنهنجي تن، ڌن ۽ من
 کي سچل سائين جي پيغام کي عام ڪرڻ لاءِ وقف ڪري ڇڏيو آهي.
 (۴۳) درن جو داستان:

هي ڪتاب در اصل هڪ ناول جي صورت ۾ لکيل آهي جو
 ۵۸ صفحن تي مشتمل آهي. جنهن جي شروعات مجازي عشق سان
 ٿيل آهي. روهڙي شهر جنهن کي روهڙي شريف سڏيو وڃي ٿو، منجهس
 ۱۳ صدي هجري ۾ ٻه ڪامل اڪمل رند، بيباڪ عاشق صادق،

بقا با الله جي درجي سان تولد ٿيا. پهرين حضرت قادر بخش بتخلص پيدل ۽ پوءِ سندن فرزند حضرت محمد محسن بتخلص پيڪس، جو ڪجهه جنگهه کان منڊڙو هو. جن بزرگن هن شهر ۾ مجازي عشق جو بنياد رکيو. ٻنهي فقيرن مجازي عشق جي شروعات هندو چوڪرن کان ڪئي. ۽ حقيقي عشق ۾ پهچي، وڃي رنگجي لال ۽ ريتا ٿيا ۽ سندن هڪڪار دور ديش تائين پهچي ويئي.

هي ”درد جو داستان“ سال ۱۹۱۴ع جو هڪ سچو واقعو آهي، مگر جيئن جو گلرخسار بروقت واقعي کي اصلي صورت ۾ پيش ڪرڻ تي ناراض ٿي ٿيو، تنهن ڪري اصلي حقيقت کي ٿورو پوڙ ڏيئي، ناول جي طرز تي بيان ڪيو ويو آهي. مگر ڪتاب جي اصلي حقيقت پڇاڙي ۾ ڏيکاريل آهي.

هي ڪتاب پهرين ڀيرو دهوان دليپسنگهه چترسنگهه ماڻڪاڻي، جو پڻ درگاه شاهه درازا شريف جو مريد هو، تنهن ۱۹۱۸ع ۾ حيدرآباد سنڌ منجهان شايع ڪرايو. هي ڪتاب جيئن جو قاضي صاحب جي شروعاتي زندگيءَ جو پهريون لکيل ۽ پيش ڪيل ڪتاب هو، تنهن سان گڏوگڏ مارڪيٽ ۾ ملڻ مشڪل ۽ اڻ لپ هو، تنهن ڪري سال ۱۹۷۶ع ۾ دوباره اشاعت هيٺ آڻڻ ضروري سمجهيائين.

سال ۱۹۱۸ع جي اشاعت هيٺ آيل ڪتاب جي پيش لفظ ۾ قاضي صاحب جن لکڻ فرمائين ٿا ته:

هي هندو ناقص عقل، نه شاعر آهي نه مصنف ۽ نه وري منجهس ڪا دماغي قابليت يا علم جي ماعيت، يا زبان جي بلاغت، يا فصاحت آهي، جو قصو ٺاهي يا شعر چوي، ليڪن دلير اوچتي هڪ سوداڻي خام خيال جي برپا ٿيڻ جي ڪري، هي درد جو داستان (قصو گلرخسار ۽ جانشان جو) هجر جي مرض کي هٽائڻ، فراق جي صدمي کي هٽائڻ، روح جي رهاڻ ۽ مجروح دل کي ريجھائڻ لاءِ قصي جي صورت ۾ بيان ڪيو ويو آهي. التجا آهي ته جيڪڏهن ڪم علميت ۽

سوداء مزاجي سبب منجهس مڪي خاميون هجن ته ستر هوتي ۽ فراخ دلي ۽
سان ڏکڻ ڇڏيندا.

”عشق نانءُ الله جو، الله آه سارو عشق،
ساڙي غير وجود جو، ڪري نيارو عشق،
پسائي پهرين ۽ جون نوري نظارو عشق،
”غلام اڪبر“ غارن جو، پنڌ پيارو عشق،
جي ڏي وارو عشق، ته لاهوتي لال ٿين.“

قاضي علي اڪبر درازي هن مادي دور ۾ اڪيلي سر تصوف
جي هڪ عظيم تحريڪ آهي، جنهن کي هر وقت حضرت سچل سرمست
جي سنيهي جي تلقين ڪندو نظر ايندو. انهيءَ سلسلي ۾ هن حضرت
سچل سرمست جي زندگيءَ جي پيغام ۽ ڪلام جي اشاعت جي
سلسلي ۾ وڻڻون ڪين گهٽايو آهي. ان شمع حق کي هٿ ۾ ڪندي
سال ۱۹۷۷ع ۾ ٻه ڪتاب هڙڪا ”دولہ درازي ۽ جي دربار جا در“
۽ ”حق جي راه“ تحرير ڪري اشاعت هيٺ آندائين جي اسان لاءِ
فخر جو مقام رکڻ ٿا.

(۴۴) دولہ درازي ۽ جي دربار جا در:

حضرت سچل سرمست موج و مستي جذب و جلال ۾ وقت جو
عطار ۽ منصور هو، سندس فيض فراوان ۽ بحري بي پايان هميشه مؤذن
هوندو هو. جيڪو به حق جو طالب سندس محبت جي مٿڻ مان
ڪڍي سرڪي چڪندو هو، سو رند عاشق بڻجي ويندو هو. سو
هن پارسي حقيقيءَ جي رهبريءَ ۽ رهنمائي سان ڪيئي طالب ولي الله
بڻجي ويا، هن قادرالڪلام شاعر پنهنجي مشهور و معروف ديوان
اشڪار ۾ فرمايو آهي، ته:

”گهر بخواهي ميشوم، واقف ازين اسرار راز،

پس بکن با صدق دل، روئي بسوئي شاعر دراز.“

معني: جيڪڏهن تون الله جي رازن رمزن منجهان واقف ٿيڻ چاهين
تو، ته پوءِ همدق دل سان شاه درازن جي طرف هليو وڃ.

هن اقليم سخن جي تاجدار جي صحبت ۽ فيض فراست مان ڪيئي
طالب فيضياب ٿي وقت جا عارف ۽ عاشق بڻجي ويا. انهن مان هر هڪ
جو سربستو احوال هن ڪتاب ۾ تحرير ڪيو ويو آهي.

شهنشاه عشق حضرت سچل سرمست جي طالبن ۽ سلطان السالڪين
حضرت سخي قبول محمد دوم جي طالبن جو مختصر احوال هن کان
اڳ ڪتاب ”دولهه درازي“ ۽ ”سخي سرتاج“ ۾ ڏيکاريل آهن.

مگر محترم دوست پروفيسر عبدالمجيد صاحب وقت بوقت اهو
مشورو ڏيندو ٿي رهيو ته ٻنهي بادشاهن جي طالبن جو احوال خلاصي
طرح هڪڙي ڪتاب ۾ ڏيکاربو وڃي، سو ان موزون مشوره مطابق
حق جي جستجو ڪندڙ ۽ حق جا پانڌيٽڙا جيڪي وڃي ولي الله ٿيا
اهڙن ۲۵ فقيرن جو احوال هن ڪتاب اندر قلمبند ٿيل آهي. حضرت
سچل سرمست فرمائي ٿو ته:

”ڪه سچي ڪان ڪين ڪي، سبق سور مڪن؛
اڪر لکن نه دل ٿي، ٿا ڪاغذ ڪارا ڪن؛
مس ڪاريءَ جيان من ڪي، ٿا قاري ڪارو ڪن؛
مدعا جنهن مام جسي، تنهن ويجهو ڪين وڃن؛
ٿاڏي ڪن نه ڪن؛ جو فرمودو فائق جو.“

(۴۵) حق جي راه:

هن ڪتاب لکن وقت قاضي صاحب جي عمر ۸۲ ورهيه ٿي ٿي.
هن عرصي اندر هن انگريز سرڪار جو دور ڏٺو. غير مسلم حڪومت
هجن جي باوجود اسلام هو، ايمان هو، دين درخشان هو، عدل هو،
انصاف هو، حياءُ هو، شرم هو، ۽ مسلمان پنهنجي پيغمبر جي ورثي تي
صابر ۽ شاکر هو، صبر قرار هو، سکون هو، راحت ۽ آرام هو،

هندو دڪالدار پنهنجي ڏنڌي ۾ دٻائڻدار هون، منجهس نه دغا هئي نه
 فریب هئو، جنهن ڪري سودو سڀ سستو ۽ سهانگو هو، نه ذخيره
 اندروني هئي، نه ناجائز نفه خوري ۽ نه وري ملاوت هئي، نه مرچن ۾
 سرن جو خاڪو هو، نه سرنهن جي تيل ۾ گوهر جو رس هو، نه
 ڏاڻن ۾ لڪڙي جو پورو هو، نه پوسي لڪري جي خريداري هئي،
 نه گڏهه ۽ مثل جانورن جي گوشت جو وڪرو هو، نه گيهه ۾ گريس
 ۽ گڏهه جي چرهي گڏيل هئي.

اهي سڀ خاميون ۽ خرابيون، بدڪاريون ۽ بدعنوانيون انهيءَ
 ڪري رائج ٿيون آهن، جو مسلمان اسلام کان هٽي ويو ۽ ايمان کان
 نڪري ويو، دين کي ڌوڻي چڙهاڻين، پيغمبري ورثي کي ڇڏي،
 قانون جي ڪيڊ ڪاهي پيو آهي، مايا جي موه ۾ مبتلا ٿي ويو، دنيا
 جي ڪيڊ ديوانو ٿي پيو، لکن ۽ ڪروڙن جي ڪني ڪرڻ جي سودا
 ۾ ساڻو ٿي پيو، سندس الله، رسول، دين ۽ ايمان سڀ پٽسو آهي.

گذشتہ خوابون ۽ خصلتون، موجوده خاميون ۽ خرابيون ڏسي
 قاضي صاحب جي دل کي درد ٿيل لڳو، انهيءَ درد، غم، رنج و علم
 کي دور ڪرڻ لاءِ ”حق جي راه“ ڪتاب لکيائين جو چاليهه صفحن
 تي مشتمل آهي. ان ڪتاب سان اها اميد وابسته رکيائين ته من ڪنهن
 مسلمان پيءُ کي هن ڪتاب پڙهڻ سان هدايت نصيب ٿئي ۽ مايا جو
 موه ڇڏي، پنهنجي حقيقي رب ڏانهن رغبت رکي ۽ پنهنجو محشر
 موچارو ڪري ۽ لڪندڙ کي اجر حاصل ٿئي.

قاضي صاحب پنهنجي دل جي بيقراري کان مجبور ٿي ”حق جي راه“
 ۾ وڌيڪ تحرير ڪندي لکي ٿو، ته: اڳي ”نمازي جو جوڻو پڻ
 باادب ۽ باسراد هوندو هو. هن ڪڏهن به نمازيءَ کي تنگ ۽ قاراج
 نه ڪيو ۽ نه وري کيس پاڻ سان گڏ وٺي وڃي ويهاربائينس مگر هو
 ان جي برعڪس صبر ۽ سائنت سان ٻاهر دربان بڻو وينو هوندو هو،
 ۽ نمازي نماز اطمينان ۽ آرام سان ادا ڪري جهڙيءَ مهل به فارغ

ٿيندو هو، ته جوڻو پير ۾ پاڻي سڌو گهر جي راه وٺندو هو، پر هينئر اهو ئي جوڻو بي مراد ۽ بي ادب ٿي پيو آهي، ٻاهر جوڻو لاه بلڪل تيار نه آهي، تنهن ڪري نمازي هن کي پاڻ سان گڏ مسجد شريف ۾ وٺي وڃي پنهنجي لڳائڻ ويهاري هن کي سجدو ڪندو آهي، پر جيڪڏهن اتفاق سان هي جوڻو ٻاهر رهجي ويو، ته مالڪ سان ڪاوڙجي فوراً فرار ٿي ويندو، نمازي ويچارو پيرن اکهارو هليو ويندو. ان ڪري وڏين مسجدن ۾ جوڻي جي آرام ۽ آسائش لاءِ ڪلڪ سا کوکيا تيار ڪري رکيا ويا آهن.

اڳ ڪڏهن به خدا جي گهر کي ٽالو ڪونه لڳايو ويندو هو. پر هينئر مسجد جو گهڙيال، پڪا، بلب ۽ قرآن شريف جون پوٽيون بي ادب ۽ بي مراد ٿي پيا آهن، ان ڪري متوليءَ کي هميشه اهو خوف ۽ خطرو لاحق رهي ٿو، ته متان اهو پاڻ ۾ هڏي ڪري رات جو ڪيڏانهن پٽ ڏيئي نه وڃن، جنهن ڪري هر نماز کان پوءِ متولي ويچارو مجبور ٿي مسجد شريف کي ٽالو لڳائي وڃي ٿو، تنهن سان گڏ ان ڦالي جي پٺ ڇوڪهڙي ڪري ٿو.

هت پنهنجي اسلامي مملڪت جو هڪ دلسوز ۽ دلخراش واقعو پيش ڪيو وڃي ٿو. اسان جي محل ۾ هڪ قديم الاهام کان وسندڙ ۽ آباد مسجد آهي انهي جي دروازي کي صبح جو سوير هڪ ايماندار مسلمان باه لڳائي ويو، پر خوش نصيبي سان سامهون گهر واري جي نظر پئجي ويئي، جنهن فوراً باه وسائي وڌي، ان ڪري پاڙي واري هڪ هندستاني مسلمان کان ان بابت پڇا ڪئي ويئي، جنهن ٻڌايو، ته: ”اسان ۾ هڪ اهڙو فرقو آهي، جنهن جو اهو ايمان ۽ عقيدو آهي، ته جيڪڏهن پٽ جي اولاد پيدا نه ٿيندي هجي ته پوءِ خدا جي گهر کي باه لڳائجي ته خداوند ڪريم هڪدم پٽ جو اولاد عطا ڪرڻ فرمائيندو.“ اسلامي مملڪت کان اڳ دڪاندار پنهنجي ڌنڌي ۾ ديانتدار.

سڄو ۽ نپتو هيو، هن ۾ ملاوت جو مرض نه هو، ۽ نه گراهڪ کسي مڏي ۽ ڪاٽي ۽ سان ڪهڙ جو فن ۽ هنر هو. ان جي دل ۾ خدا جو خوف هوندو هو، جنهن ڪري نير تان صحت ڄاڻ تي خوش ۽ راضي رهندو هو. مگر اڄ دولت خدا داد پاڪستان جو ڏڪاندار دغا ۽ دوکي، ڪوڙ ۽ ڪپت ۾ ڪاهي پيو آهي. هن جو دين ۽ ايمان، مذهب، ملت، فقط پئسو آهي، جنهن ڪري هن کي رات ڏينهن اهو انتظار، لونو ۽ ڪارائو آهي، ته ڪيئن ۽ ڪهڙي طرح سان ڪروڙ ڪٺا ڪري پنهنجي آخرت اڃارجي ۽ معشر موچارو ڪجي.

لاديني ماڻهن جي اڪثريت جي زماني ۾ هر هڪ اسٽيشن تي برف جي ٿڌي پاڻي جون باٿليون پري مسٽرن کي سڏي مفت نوش ڪرايو ويندو هو، ۽ شهر جي هر هڪ چوراهي تي ٿڌا مٽ پاڻي جا ٻڪڙهي لٽي سان ملبوس نظر ايندا هئا ۽ اهو ساقي ماڻهن کي سڏي چئن جي چپٽي ڪارائي مفت ۾ پاڻي پياريندو هو، هو ان ۾ پنهنجي سعادت ۽ رب پاڪ جي خلق جي خدمت سمجهندو هو، مگر اڄ افسوس! افسوس! مسلمان جنهن جو آخرت تي ايمان آهي سو هڪ ڪلاس ٿڌي پاڻي پيارڻ جي عيوض چار آنا وصول ڪري ٿو.

بتاريخ ۳۰ سيپٽمبر ۱۹۷۹ع ”سچل سرمست“ جي عرس جي موقعي تي انفارميشن ڊپارٽمينٽ جي ڇپيل ڪتاب جي صفحي نمبر ۵۱ تي محترم جناب محمد موسيٰ سومرو صاحب ڊائريڪٽر آف انفارميشن ڪراچي، قاضي علي اڪبر درازي صاحب جي ڪتابن جي فهرست ڏيکارڻ بعد لکڻ فرمايو آهي ته:

قاضي صاحب هي ڪتاب محض مرشد سان عقيدت بيان ”سچل سرمست اڪيڊمي خيرپور“ جي نالي سان شايع ڪيا آهن مگر هنن ڪتابن جو سڄو خرچ هن قلندر مرد پاڻ ڏسي ڪيو ۽ سندس تصنيف ۾ اهو قلندري شاع ۽ نسورو نينهن نمايان آهي.

محترم ڊي۔ ڪي منشارامائي بمبئي هندستان کان لکڻ فرمائين
 ٿا ته: ”اوهان سچل سائين جي ڪلام، هنجي انانيت، اهميت ۽
 لازواليت بابت پنهنجو ڪم هڪ مشنري يا مجاهد طور ادا ڪيو ٿا.
 اها مشعل جا اوهان هاري آهي، انشاءالله جلندي رهندي ۽ نوجوانن
 کي اڳتي ڪم ڪرڻ لاءِ ترغيب ڏيندي.“

سال ۱۹۷۸ع اندر قاضي صاحب ڪوبه نئون ڪتاب زير اشاعت
 ڪونه آندو. مگر اٽڪل ٻارهن يا تيرهن ڪتابن جي دوباره اشاعت
 جو بندوبست ڪيائين. ڇو جو انهن ڪتابن جي ذوق وارن وٽ وڏي
 گهرج ۽ گهر هئي. سو انهن ڪرم فرمائين جي ذوق و شوق ۽ عشق
 ۽ عقيدتي ۾ ڪوٽ محسوس ٿيڻ نه ڏنائين.

محترم قاضي علي اڪبر درازي پنهنجو منفرد مقام رکي ٿو. هن
 صاحب جهڙي طرح سان سچل سائين جي سچي سنهي کي سنڌواسين
 ٿاين پهچائڻ جي اڪيلي سر ڪوشش ڪئي آهي، انهي ۾ پنهنجو
 مٿ پاڻ آهي. هڪ سال جي خاموشيءَ کي دور ڪندي سال ۱۹۷۹ع
 ۾ ڪتاب بنام ”سچل سرمست صاحب شريعت“ تحرير ڪري اشاعت
 هيٺ آندائين.

(۴۶) سچل سرمست صاحب شريعت:

هي ڪتاب سنڌي زبان ۾ لکيل آهي، جنهن منجهه دليان سان
 ڏيکاريل آهي، ته هي قادرالڪلام حافظ درازي شروع زندگيءَ کان وٺي
 شريعت محمدي جو پورو پورو پابند هو ۽ نماز با جماعت پنج وقت
 پڙهندو هو، پنهنجي شعر ۾ پڻ اهڙي تلقين ڪئي اٿس. بحر طويل ۾
 فرمائي ٿو ته:

”هست اين فائز مقام شرح،
 بنا ڪرده است انسان شرح.
 از شرح رومتاب گرمردی،
 غوث و قطب کند سلام شرح.“

گريچ مير و وزير و سلطان امت،
 برهم غالب است: حڪام شرح.
 گفٽ ملحد ڪم حد شرح گذاشت،
 چون به وحدت روم ڪدام شرح.
 آن موحد ڪم درد عشق گرفت،
 سر قصديق ڪند بسم نام شرح.
 از شرح بهرون ڪندم نه نهي،
 مستقيم است علي السدوام شرح.
 يا تو گويم چو آشڪار و نهان،
 باش تو چاڪر و غلام شرح.

معني: شرح جو حڪم سدائين قائم ۽ دائر آهي، چاڪاڻ نه ان جو بنياد امام شرح جو ٻڌل آهي. جيڪڏهن تون مرد آهين ته شرح کان منهن نه موڙ، چاڪاڻ ته غوث قطب سڀ شرح جا سلامي آهن. اگرڪو بادشاهه يا امير وزير آهي مگر ان تي شرح جو حڪم صادر آهي. سچل سرمست پنهنجي متعلق فرمائي ٿو ته مونکي ملحد چون ٿا، ته تون شريعت جي حد اورانگهي آهي، مگر جڏهن مان الله سان وڃي هڪ ئيس ته ٻوه شريعت چاچي؟ اهو خدا هرست، جو عشق ۾ گرفتار ٿيو. سو شريعت جي نالي تان پنهنجو سر قربان ڪندو، شريعت کان ٻاهر قدم نه رک، چاڪاڻ شريعت جو حڪم برتر ۽ بالا آهي. اي آشڪار (سچل) مان توکي ظاهر ۽ باطن ٻڌايان ٿو، ته تون شريعت جو چاڪر ۽ غلام ٿي ره.

احمد خان مصراڻي پنهنجي خط ۾ فرمائي ٿو، ته: ڪتاب ”حضرت سچل سرمست صاحب شريعت“ اوهان جي ٻين ڪتابن وانگر مستند ۽ مفيد آهي. موضوع کي حضرت سچل سرمست جي ڪلام الاهي الهام سان سڀڻي، سنواري سهڻو، صحيحو بنائي ڇڏيو اٿو. آءٌ اوهانکي دل جي خلوص سان مبارڪون ڏيانتو، جو مرشد سائين سان

درمي ۽ قلبي ناتو نپايو ٻيا اچوء الله تبارڪ و تعاليٰ اوهان کي تادير
زنده و سلامت رکي، دعائن کان نه واريوندا.“

جسوء پر وھسي فرھ آباد تعلقه ميهڙ کان پنھنجي خط اندر لکڻ
فرمائين ٿا ته :

”سچل سرمست صاحب شريعت“ موڪلي ان گهڻو احسان فرمايو
اٿو. مون وٽ اهڙا الفاظ ڪونه آهن جن سان ٿورو ادا ڪري سگهان.
توهان پنهنجو رت ست ڏيئي، نور نچوڻي سنڌ جي هڪ اهل دل
هستيءَ جي ڪلام تي تحقيق ڪئي آهي. انجو مقام سنڌي ادب ۾
اهوئي آهي جيڪو سنڌ ڌرتيءَ تي مهراڻ جو آهي.“

منهنجي لاءِ هن ادبي عنايت کان وڌ ڪوبه احسان نٿو ٿي سگهي،
مان اوهان جي عنايت جي قيمت ادا نٿو ڪري سگهان. محترم قاضي صاحب
سال ۱۹۸۰ع ۾ هڪ ڪتاب ”سچل سرمست عاشق رسول“ اشاعت،
هيٺ آندو. باقي ٻين ڪتابن کي دوباره اشاعت هيٺ آندائين. جن جي
سچڻ کي گهڻي گهرج هئي.

(۴۷) سچل سرمست عاشق رسول الله:

حضرت سچل سرمست، سيد المرسلين خاتم النبيين صلي الله عليه وسلم
جو هي عاشق صادق آهي جو سندس هن شعر منجهان سندس صديق جو
پتو لڳائي سگهجي ٿو:

”عاشقم پر اسم محمد مصطفيٰ،

در دام جانيگر است نام مرتضي.“ (اشڪار)

معني: مان حضرت محمد مصطفيٰ صلي الله عليه وسلم جي اسم
مبارڪ تي عاشق آهيان ۽ حضرت علي مظهر المعائب عليه السلام جو
اسم مبارڪ پنهنجي دل تي نقش ٿيل آهي.

”لطف بر ما ڪرده سيد المرسلين،

ڪرده مارا از ڪسروه عاشقين.

از سر وحدت مارا آگاه كرد،
من گداهم. هردم. ولي مارا شاه كرد.

معني: سيد المرسلين علي الله عليه وسلم مونتي پنهنجو قرب ڪري
مونکي پنهنجن عاشقن جي گروهه ۾ شامل ڪيو آهي، مونکي وحدت
جي رازن سمون سمورن کان آگاه ڪيو آهي، مان گدا هم مگر هن
مونکي شاه بنائي ڇڏيو. جنهنکي سردار دوجهان مالڪ ڪون و مڪان
شاه بنائسي. تنهنجو ڪيڏو نه اعليٰ شان هوندو! ڊاڪٽر نبي بخش
بلوچ صاحب پنهنجي ليتر ۾ لکن فرماين ٿا ته: ”ادا مائين اوهان جو
موڪليل ”سچل سرمست عاشق رسول الله“ پهتو. يادگيري لاءِ مهرباني.
ڏي هاڪ اوهان جي عمر دراز ڪري ۽ اوهان سڳورن جي همت
۽ حوصلي ۾ پرهوڙ اضافو آئي، ته جيئن اوهان هي ادبي خواهه دني
خدمت جاري رکي سگهو. (آمين) آئون ملڪ کان ٻاهر انڊونيشيا
وٺل هوس. رات آيو آهيان ۽ اوهان سڳورن کي احوال ڏيڻ کان
رهي نه سگهيس.“

پروفيسر گل محمد ڪلاڻي ۽ رنجهال عطا حسين موسوي
ڊگري ڪاليج روهڙي پنهنجي تبصره ۾ لکن فرماين ٿا ته:
”دنيا جي هڪ مشهور ليکڪ آرنسٽ هيمنگوي هڪ ڪتاب
”پوڙهو ۽ سمنڊ“ (Old man & Sea) لکيو هو. جنهن تي ڪيس
نوبل پرائيز به مليو هو. انهيءَ جو اهم ترين ڪردار هڪ اهڙي پوڙهي
جو ڪردار آهي، جنهن جي عزم ۽ همت ڪسي داد ڏيڻ کان سواءِ
رهي نٿو سگهجي. ان پوڙهي جو نالو ”سينٽياگو“ آهي. سينٽياگو
واقعي هڪ باهمت شخص آهي ۽ سندس همت، جوش ۽ جذبي جو
فائل ٿيڻو پوي ٿو. پر جڏهن اسانجي نظر سنڌي ادب جي ”سينٽياگو“
تي پوي ٿي ته حيرت وٺي وڃي ٿي. سنڌي ادب جي ”سينٽياگو“ مان
منهنجي مراد آهي جناب قاضي علي اڪبر درازي، جن جي شخصيت
مٿس ڏسو ته، پوڙهو جهور، هاڻ ڪن لڙاڻا، لڻ جو سهارو، نظر

ڪمزور، جسم جي طاقت بلڪل ختم، عمر اٽڪل ۸۵ ورهيه پر ادب جي خدمت جو جذبو اڃان به جوان. لکي نه سگهيو نه لکرائيو، پڙهي نه سگهيو نه پڙهائي ٻڌيو، عجب مٽيءَ جو ٺهيل آهي هي شخص ۽ شاباس آهي سندس جوان همتيءَ کي، روهرڙيءَ جي هن قدبر تاربخي بستيءَ ۾ هي بزرگ شخص سنڌي ادب جي عجب جوت جلايو اچي ۽ پنهنجو چمڪندڙ فانوس تيز هوائن ۾ مٽي جهلي هن بيدل جي بستيءَ جي ٻانڌن کي جوان همتي، عزم جو پيغام ڏيئي ڪن ميهار کي ملڻ لاءِ مٽي مٿي مهران ۾ ٽپڻ لاءِ سڏيندو پيو اچي.

پاڻ هن وقت تائين اڻٽاليهه ڪتاب لکي چڪا آهن، سندن ڪتابن ۽ ڪلام جو مطالعو صاف ٻڌائي ٿو ته سندن دل پنهنجي مرشد مٽي جي عشق سان سرشار ۽ شاداب آهي. حضرت سچل سرمست جي شخصيت ۽ ڪلام تي جيترو ڪم هن ٻيڙي فقير قاضي علي اڪبر درازي ڪيو آهي، اوترو اڃا بهي ڪنهن به نه ڪيو آهي. ائين ٿو معلوم ٿئي ته کين اها همت ۽ مستي به حضرت سچل سرمست جي سڪ جي سرڪيءَ منجهان مليل ڪنهن چڪيءَ جي اثر هيٺ آهي؛ اهو عشق ئي آهي جو زندگيءَ کي امنگ ۽ جذبو عطا ڪري ٿو.

جناب قاضي علي اڪبر درازي جن جي مڪمل ادبي خدمتن، جوش ۽ جذبي جو حقيقي ۽ پوري ذڪر لاءِ نه شايد ڪئين ڪتاب به پورا نه پون، پر شايد هيٺين شعر مان هڪ تصوير اڀري اچي:

”سي پوجسارا به پر ٿوا، سمونڊ سيويو جن؛
 آندائون عميق مان، جوتسي جـواهـرن؛
 لڏائون ”لطيف“ چئي، لعلون مان لهرن،
 ڪانهي قيمت تن، ملهه مهانگو تن جو.“

شل ادب جو هي شهنسوار گهڻو وقت بيدل جي هن بستيءَ ۾ علم ۽ ادب جي جوت جلائيندو جلائيندو رهيو. (آمين)

جناب مومن عبدالغفور سنڌي صاحب جن لکڻ فرمائين ٿا ته درازي فرويش حضرت سچل سرمست رح جي سچي شيدائي قاضي علي اڪبر درازي سندن احوال ۽ ڪلام ۽ فلسفي کي عام ڪرڻ لاءِ اهم ڪردار ادا ڪيو آهي. انهيءَ سلسلي ۾ ۴۸ کان مٿي ڪتاب سندس قلم جي زينت به بڻيا آهن، انهيءَ لکڻ ۾ ڪوبه وڌاءُ يا مبالغو نه ٿيندو ته پاڻ سچل سائين رح جي پيغام کي گهر گهر پهچائڻ ۾ هڙڻون خرچ ڪري بلا قيمت ڪتاب شائقين تائين رسايا اٿس، سندس هي سلسلو اڃا تائين قائم آهي. خدا کيس عمر خضري عطا ڪري.

نثر کان علاوه قاضي صاحب سخن جي ميدان ۾ به ڪوٺتل ڪڏاهو آهي، ”غلام اڪبر“ جي نالي سان ”دهوان غلام اڪبر“ ۽ ”عشق عجب اسرار“ به ظاهر ڪيو اٿس.

حضرت سچل سرمست رح جو سچو شيدائي، عاشق صادق ۽ جهور پوڙهو قاضي علي اڪبر درازي عشق جي موج کان متاثر ٿي ۸۷ ورهيه جي ڄمار جي باوجود به سال ۱۹۸۱ع ۾ به ڪتاب هر هڪ ”مختصر سوانح حيات سچل سرمست رح“ ۽ ”آيات قرآني جو سنڌي ترجمو“ تحرير ڪري اشاعت لاءِ پريس ۾ ڏيئي آيا. مگر افسوس! همد افسوس، جو هن فاني جهان منجهان راه ربانيءَ ڏانهن لاڏاڻي ڪرڻ کانپوءِ شايع ٿيا، جي سندن اهل قلم دوستن، اديبن، عالمن ۽ عقيدت مند ڏانهن دستور موجب سنڌ ۽ هند روانا ڪيا ويا.

مون ۾ عيب اٿار، سچڻ تنهنجي ٻانهڙي آهيان.

۱۔ ٻانهن جي آءُ ٻانهي آهيان، ساري سڀ ڄمار.

۵۔ ساه سچو جو سو گهو ڪيڙو، رکي ٻارائو ٻسار. (سچل)

(۴۸) مختصر سوانح حيات سچل سرمست رح:

هن ڪتاب اندر قاضي صاحب فرمائي ٿو ته جولاءِ ۱۹۸۱ع ۾ حيدرآباد وڃڻ جو سانگو بڻيو. اتي محترم محمد اڪرم انصاري صاحب

سان ملاقات جو شرف حاصل ٿيو. دوران گفتگو هن صاحب فرمايو ته مان گهڻي وقت کان حضرت سچل سرمست رح بنسبت مضمون لکيو آهي. اهو اوهان پنهنجي ڪنهن ڪتاب ۾ شايع ڪندا. پر جيئن جو ٻيو ڪو ٻئي ڪنهن ڪتاب شايع ڪرڻ جو حڪم ڪونه هيو، تنهنڪري هنجي دلي آرزو ۽ حضرت سچل سرمست رح سان عقيدت کسي مدنظر رکندي ”مختصر سوانح حيات“ قلمبند ڪري ان سان اهو مضمون به شايع ڪيو وڃي ٿو. سچل سرمست رح مٿوي وحدت نام ۾ فرمائي ٿو ته:

”اي تو در اصل طلاوان، زو زبوران نمايان؛
هر يک اسم روان دان، اسم دران فنايان؛
اصل راهمچو بقادان، نه حميت نه هما دان“ (اشڪار)
اي دوست تون سون دس، جنهن منجهان زبور ٺهڻ ٿا، ته هر هڪ زبور جو نالو ڌار ڌار آهي، مگر اهي نالا عارضي آهن، جيڪڏهن انهن کي ڳاريو ته، ساڳيو سون رهندو. تنهن ڪري اصل چيز سون آهي، زبور فاني آهن.
حضرت سچل سرمست رح پنهنجي فارسي ڪلام ۾ ٻئي هنڌ فرمائي ٿو ته:

”علم را راه - خدا روزو نماز، خاص باش جان تن را گني گداز“
معني: عام ماڻهن لاءِ الله جو رستو روزو ۽ نماز آهي، جيڪڏهن تون خاص ٿيڻ گهرين ٿو ته انهيءَ جسر کي ڳار ۽ فنا ڪر.
(۴۹) آيات قرآني جو سنڌي ترجمو:

قرآن شريف جي هر هڪ سڀاره منجهان اهر آيت مبارڪ جن جو روز مره جي زندگيءَ سان تعلق رکي ٿو، نصيحت خاطر جمع ڪري سنڌي معنيٰ سان گڏ شايع ڪرايائين. اها مرحوم قاضي صاحب جي ديني خدمت، نهايت داد ۽ تحسين جي لائق آهي، جنهن لاءِ کيس مالڪ حقيقي اجر عظيم عطا فرمائيندو. (آمين).

جيستائين ڪتاب ماڻهو جي مطالع لاءِ موجود آهي تهستائين سندس خير جاري آهي ۽ اميد ته تا ابد جاري رهندو. (آمين).

(۵۰) ديوان آشڪار جلد پهرين :

مرئاج الشعراء حضرت سچل سرمست رح جيڪو فارسيءَ ۾ ڪلام چيو آهي ان ۾ ”ديوان آشڪار“ سڀ کان وڌيڪ اهميت رکي ٿو. حضرت سچل سائين رح جو حقيقي مقام و منزل سمجهڻ لاءِ هن ڪتاب جو مطالع ضروري آهي. فارسي زبان اڄ ڪله عوام جي اڪثريت جي سمجهه کان ٻاهر آهي. ان ڪري وڏي شدت سان محسوس ڪندي قاضي علي اڪبر درازي پنهنجي حياتيءَ ۾ ”ديوان آشڪار“ جو اردو ۽ سنڌي ترجمو ڪري محترم حاجي عبدالرحمان صاحب چيف اڊمنسٽريٽر- اوقاف سنڌ کي بنا ڪنهن معارضي جي چيڙهيءَ لاءِ ڏيڻ فرمايو. سندس اها هڪ وڏي آس ۽ اميد هوندي هئي ته حياتيءَ ۾ ”ديوان آشڪار“ سنڌي ۽ اردو ترجمي سان ڏسي وڃان. مگر حياتي وڌيڪ ساڻ نه ڏنو. قاضي صاحب ۳۰ آڪٽوبر ۱۹۸۱ع ۾ وفات پاتي ۽ ڪتاب ۲۸ نومبر ۱۹۸۱ع ۾ اردو ترجمي سان شايع ٿيو.

محترم حاجي عبدالرحمان صاحب پنهنجي پيش لفظن ۾ لکڻ فرمايو آهي ته درگاه درازا شريف جي هڪ صاحب فلم قاضي علي اڪبر ”ديوان آشڪار“ جو اردو ڪرڻ فرمايو آهي. جو گورنر سنڌ ايس-ايم عباسي صاحب جي اسرار تي چيڙهي جو بندر بست ڪيو ويو. مگر وڏي افسوس سان لکڻو ٿو پئي ته ڪتاب منظر عالم اچڻ کان اڳ جناب قاضي صاحب هن دارفاني منجهان ڪوچ ڪري ويو. سندس وڏي خواهش هوندي هئي ته ”ديوان آشڪار“ ترجمي سان گڏ جيترو جلد ٿي سگهي ڇپجي ماڻهن تائين پهچي ته دل کي اطمينان ٿئي. ليڪن اڄ سندس خواهش کي عملي جامو پهرائي رهيو آهيان. ڪتاب اندر مختصر سوانح حيات ڏنل آهي تنهن کان پوءِ اشعار ڏنل آهن. جو ردیف ”الف“ کان ”ميم“ ردیف تائين ۲۰۸ صفحن تي مشتمل آهي.

”ديوان آشكار“ جي جلد پهرين منجهان شعر پهرين جون ۱ کان
۴ ۳ ۲ نمبر مصرعون پيش ڪجن ٿيون.

- ۱- جلوہ حسنش چو بيني دہدہ عبرت کشا
نما بہر مظهر شناسي بادشاہ کبرياء
- ۲- گاہ ارنی گہ ترانی، ہردو جاري حکمران
گناہ ہجر و گہ وصال، اوصدا، واونداء
- ۳- گاہ اندر کعبہ باشد، گاہ اندر بتکہ
گاہ ہادي گناہ بقل و گناہ باشد مقتدا
- ۴- گناہ در دلق گداگر گاہ اطلس پوش شاہ
گاہ مير و گہ وزير و گہ بود حاجت روا
- ۵- ”لانحرک ذرقہ الاباذن السلطہ“ شو
آشکارا نمونہ آن ہرچہ باشد خود خدا

معني: جيڪڏهن تون هنجو حسن ڏسڻ گهرين ٿو ته عبرت جي
اک کول ته پوءِ توکي سڀ ڪنهن مظهر (شيء) ۾ اهو بادشاہ
ڪبريا ڏسڻ ۾ ايندو.

- ۲- ڪڏهن ”ارني“ ٿو چوي، ڪڏهن ”لن تراني“ ٿو چوي.
اهي ٻئي حڪمر سندس آهن. ڪڏهن جدا آهي ته ڪڏهن گڏ آهي. آواز
ڏيڻ وارو به پاڻ آهي ۽ جواب ڏيڻ وارو به خود آهي.
- ۳- ڪڏهن کعبه ۾ آهي. ڪڏهن مندر ۾ آهي. ڪڏهن مڌي
رستي تي هلي ٿو، ڪڏهن ٿيڙي رستي سان. ۽ ڪڏهن خود پيشوا ٿي
رهڻائي ڪري ٿو.
- ۴- ڪڏهن فقيرائي لباس ۾ آهي ڪڏهن شاهائي لباس اندر آهي.
ڪڏهن بادشاہ آهي. ڪڏهن وزير. ڪڏهن سڀني جي حاجت روائي
ڪندڙ آهي.

۱- الله پاڪ جي حڪم کان سواءِ ڪاشي ۽ ڇري نٿي سگهي.
 اها ڳالهه ڌيان سان ٻڌ. اي آشڪار (سچل) نون ڪجهه نه آهن.
 جيڪي ڪجهه آهي سو خود خدا آهي.
 ”دهوان آشڪار“ ۾ حضرت سچل سرمست رح درويش جي شان
 ۾ هن طرح سان بيان فرمائي ٿو:

۱- بادشاهه ٻسي سپاه درويش است،
 پاڪ از هر گناه درويش است.

۲- مفلسي بيڪسي ست مساهه ۽ ما،
 ابن هم عزو جناه درويش است.

۳- مسند و چتر سنجري چه بود،
 دلق و بکتا گلاه درويش است.

۴- نيست موجود جزو خدا ديگر،
 در دوعالم گواه درويش است.

۵- ”آشڪارا“ ديگر طريقه مگر،
 خاص تر راهت راه درويش است.

معني: بادشاهه بنا لشڪر درويش آهي. سڀني گناهن کان پاڪ
 درويش آهي.

۲- غريبي ۽ بيچارگي هن جو خزانو آهي. اهو شان و شوڪت
 درويش جو آهي.

۳- تخت ۽ سنجر بادشاهه جو چٽ ڪهڙي شيءِ آهي؟ گودڙي
 ۽ هڪ ٽوپي درويش لاءِ ڪافي آهي.

۴- خدا کان سواءِ ٻيو ڪجهه موجود نه آهي. ٻنهي جهانن ۾
 ان جو شاهد درويش آهي.

۵- اي ”آشڪار“ (سچل) ٻيو ڪو طريقو اختيار نه ڪر. خاص
 ۽ سڌي راهه درويش جي آهي.

(۵۱) دیوان آشکارا جلد بیون: (اردو)

هي ڪتاب رديف ”مير“ کان وٺي ”بي“ رديف تائين جملہ ۱۹۲ صفحن تي مشتمل ماہ دسمبر ۱۹۸۲ع ۾ محڪم اوقاف سنڌ شايع ڪرائي عقيدت مندن تائين پهچايو. هي ڪتاب حضرت سچل سرمست رح جي غزلن کان علاوه سندس چند مستزادات، رباعيون ۽ فرد جو مجموعو آهي جنهن جو ترجمو پڻ مرحوم قاضي علي اڪبر درازي ڪري ويو هو. چند غزل پيش خدمت آهن.

۱- چئون ز خود رفتم خدرا با فتم
چون خدا را با فتم سر با فتم
جڏهن پنهنجي هستيءَ تان هٿ ڪڍيم ته خدا تي پاڻم. جڏهن خدا ملي ويو ته پنهنجو سر قربان ڪري ڇڏيم.

۲- چون شدم واقف از بن اسرار پس
از کفر و اسلام روئي تافتم
جڏهن آءُ انهن اسرارن کان واقف ٿيم ته ڪفر ۽ اسلام کان منهن موڙي ڇڏيم.

۳- جز شناسي خود کسي را راه نيست
گرچه ابلق روز و شب را تا ختم
پنهنجي پاڻ کي سڃاڻڻ کانسواءِ ٻيو ڪوبه سهي رستو نه آهي.
جيتوڻيڪ ڏينهن ۽ رات مون گهوڙي کي گهڻو ڊوڙايو.

۴- هست مخفي و آشکارا يسار يسار
در دل و جان همچنين پسدا شتم
اي آشڪار (سچل) محبوب لڪل به آهي ۽ ظاهر به آهي. مان پنهنجي دل ۾ اهو سمجهيو آهي.

(۵۲) دیوان آشکارا: (سنڌي) زیر طبع محکم اوقاف سنڌ
اها هڪ حقيقت آهي جنهن کان ڪوبه منهن موڙي نٿو سگهي ته

محترم قاضي علي اڪبر درازي توڙي وقت اندر نهايت عظيم ادبي خزانو ديس ۽ پرديس جي رهواسين کي ڏٺو آهي. سندس هي ادبي ۽ علمي ڪردار ان وقت شروع ٿيو. جڏهن پاڻ ۶۶ ورهين جا هيا، هن لفظن ۾ کڻي ائين چئجي ته ۱۹۶۱ع کانپوءِ هن وسيع ميدان ۾ ٻيهر رکيائون. جڏهن خون ۽ دماغ ڪم ڪرڻ ڇڏي ڏيندو آهي. پوءِ به اها ڳالهه قابل فخر آهي ته پيرسني جي باوجود به علمي و ادبي ميدان ۾ نوجوان ذهن کي هڪ شه سوار وانگر شڪست ڏيئي چڪو آهي. جنهن کي خنده پيشاني ۽ سان تسليم ڪندي سنڌي سنڌي جي عالمن، اديبن، شاعرن، مبصرن ۽ هر مڪتب فڪر پنهنجي خطن، پيغامن ۽ پيسرين بيان ۾ وقت بوقت اظهار پئي ڪيو آهي. هن سچي ادب جي پرچار کان متاثر ٿي پير سيد لعل شاه بخاري، پروفيسر اسلامي ڪاليج سکر انهن سڀني سنيهن کي سهيڙي ڪتابي صورت ۾ آڻي. بنام ”موتين سنڌ“ سان جنوري ۱۹۷۹ ۾ شايع ڪرايو جو ۹۴ صفحن تي مشتمل آهي. اهڙي طرح سال ۱۹۸۰ع ۾ محترم عبدالنبي جانوري بلوچ هيد ماستر پرائمري امڪول پڻي، ڪتاب بنام ”رهائيون“ شايع ڪيو آهي. جو ۱۵۲ صفحن تي مشتمل آهي. هنن ٻنهي ڪتابن ۾ سنڌ جي عالمن ۽ اديبن پنهنجي عقيدتي ۽ سچي ادب جو اعتراف ڪندي قاضي علي اڪبر درازي کي خراج تحسین پيش ڪيو آهي جا سندس ڪيل خدمت جي عڪاسي ڪري ٿي. جنهن کي ڪوبه سنڌواسي وساري نٿو سگهي.

ڪتاب ”موتين سنڌ“ ۽ ”رهائيون“ تي هڪ سرسري نظر

وجهه جي ٿي.

(۵۳) موتين سنڌ:

قاضي علي اڪبر درازي صاحب جي عقيدت ۽ احترام جي اثر هيٺ اچي سوڌ لعل شاه بخاري هي ڪتاب مرتب ڪري شايع ڪرايو. جنهن اندر شاه صاحب جن لکڻ فرمائين ٿا، ته: ”قاضي صاحب پاڻ ۸۲ ورهين جي ڄمار هوندي به ائين نظر ايندو آهي، جهڙوڪ اسانجو

جڏو سرتو آهي. ۽ ڪڏهن به وڏن واري حڪمراني ڪهن ڏيکاريندو آهي. ان ڪري آڏو ٻاڻ کي به سندس هر عمر سمجهندو آهيان ۽ بلڪل بي تڪلفي سان ادبي ۽ روحاني ڪچهريون ڪندو رهندو آهيان.

هي عمر رسیده بزرگ پيرسنيءَ جي باوجود وٽي تو ڪشالا ڪندو. ۽ پنهنجن پوٽن يا ٻين محبت وارن کي ويهاري، کائڻ به ڪجهه نه ڪجهه لکائي وٺندو آهي. اهڙي ڪن محنت کانپوءِ به هن درويش حضرت سچل سرمست جي شخصيت ۽ سندس ڪلام تي جيترو پورهيو ڪيو آهي، اوترو ٻئي ڪنهن ڪونه ڪيو آهي. حضرت سچل سرمست سان سندس والدهانه عقيدت ۽ محبت آهي، انڪري قاضي صاحب پنهنجي سموري حياتي انهيءَ صوفي بزرگ جي روحاني پيغام پکيڙڻ ۾ صرف ڪري ڇڏي آهي، نه فقط ايترو پر جسماني ڪمزوريءَ جي باوجود به کيس هر وقت انهيءَ عملي جاکوڙ ۾ مست و مگن ڏسبو آهي.

قاضي صاحب هن وقت تائين ۴۸ ڪتاب کن حضرت سچل سرمست جي ڪلام- سيرت ۽ شخصيت تي ترتيب ڏنا آهن ۽ ڪي ترجمو ڪيا آهن، سندس انهيءَ محنت ۽ مشقت کي ڏسي ڪن عالمن ۽ اديبن جا تبصرا مختلف اخبارن ۽ رسالن ۾ شايع ٿيندا رهيا آهن، جيڪي انهن ڏينهن ۾ منهنجي نظرن مان پڻ گذرندا رهيا آهن، هينئر دل ۾ اهو خيال آيو، ته اهي تبصرو جيڪر هڪ هنڌ گڏ ڪندي شائع ڪرائجن ته جيئن پڙهندڙن کي به وڌيڪ آساني ٿئي ۽ اهو به ڀتو پوي ته هن عمر رسیده بزرگ جي محنت متعلق عالمن، اديبن ۽ صحافين جي ڪهڙي راه آهي؟ نه فقط ايترو، پر ان سان گڏ پنهنجن نوجوانن کي اهو به ڏيکارڻو آهي، ته علم لاءِ ڪوشش ائين ڪئي ويندي آهي. جيئن هي ٻيڙو درويش ڪري رهيو آهي. اهو خيال ڪري انهيءَ ڪم کي لڳي وڃس ۽ اهي خط ۽ تبصرو هٿ ڪري ترتيب ڏنم. اميد اٿم ته هيءَ منهنجي ننڍڙي ڪوشش علم ۽ ادب جي شائقين کي ”موتين مٺ“ جي نالي سان ضرور پسند ايندي.“

ڊاڪٽر ميمڻ عبدالمجيد سنڌي صاحب سنڌواسين جي ڄاڻل سڃاڻل شخصيت آهي، ان جي علم ادب کان هرفرد واقف آهي. هو صاحب پنهنجا تاثر هن نموني بيان ڪري ٿو.

”روهيءَ جو ويٺل سائين قاضي علي اڪبر درازي اهڙوئي هڪ صاف دل صوفي ۽ سچو سالڪ آهي، جنهن رياضتن ۽ مجاهدن ذريعي دل ڌوئي ڌوئيءَ کان ڌار ڪئي آهي، سندس دل دنياڻي غلاظتن کان پاڪ ۽ صاف آهي. ان ۾ جهڪڻ ڪجهه آهي ته اهو جمال مطلق جو جلوو آهي، جنهن ڪري سندس منهن سدائين هڪندر ۽ هڪندر ٻيو نظر ايندو ۽ ان ۾ نوراني تجلو نمايان نظر ايندو. اهو سبب آهي جو وڏي عمر ۾ به سندس طبيعت ۾ بخيلي ۽ قنوطيت کي داخل ٿيڻ جي همت نه ٿي سگهي آهي، ساڻس ملبو ته سندس منهن ۾ گهنج ۽ مايوسي نظر نه ايندي. عام طور ڏٺو ويو آهي، ته وڏي عمر واري ماڻهوءَ کي چڙ ۽ بخيلي ٿيندي آهي؛ پر قاضي صاحب سان ملبو ته سندس منهن تي مرڪ نظر ايندي؛ ۽ سندس صحبت مان ماءُ رسندو.

قاضي صاحب هن مادي دور ۾ اڪيلي سر تصوف جي تحريڪ آهي، هو هر وقت حضرت سچل سرمست جي سنيهي جي تلقين ڪندو نظر ايندو، انهيءَ سلسلي ۾ هن حضرت سچل سائين جي ڪلام جي اشاعت جي سلسلي ۾ وسڻون ڪين گهڻايو آهي. حضرت سچل سرمست جي زندگي ۽ پيغام تي سنڌي، انگريزي ۽ اردو ۾ ڪيترائي ڪتاب لکي پنهنجن پئسن سان ڇپائي پٿر ڪيا اٿس ۽ سموريون مشنريون (جي ڪل ۸ آهن) سنڌي ۽ اردو ترجمي سان ڇپائي شايع ڪيون اٿس. ”ديوان اشڪار“ جو سنڌيءَ ۽ اردو ۾ ترجمو ڪيو اٿس، جيڪو جلد شايع ٿيڻ وارو آهي. هر وقت الهيءَ ڌن ۾ هوندو ته حضرت سچل سرمست جي سنيهي جي سلسلي ۾ ادبي جلسا ٿين مشاعرا ۽ مذاڪرا منعقد ڪيا وڃن، ان مقصد لاءِ مکيه سائين سان ملندو، پري پري ڀڄي ڪندو، صوبتون سهندو، سنڌي، انگريزي ۽ اردو ۾

لکڙهون ڪندو، درخواستون موڪليندو، پمفليت ڇپائيندو ۽ ورهائيندو.
 نظر ايندو، مطلب ته هر طرح پاڻ پتوڙيندو نظر ايندو، انهيءَ مقصد لاءِ
 پيريءَ جي باوجود هر قسم جي تڪليف سھڻ لاءِ تيار ٿي ويندو آھي.
 ۽ وڏي ۾ وڏي رقم بہ نہابت فراخديءَ ۽ خوشيءَ سان خرچ ڪندو
 آھي، جڏھن کين اھڙي جرئت ھمت ۽ سرجوشيءَ سان ڪم ڪندو
 ڏسندو آھيان تہ عقيدت وچان سندس آڏو ڪنڌ جھڪي ويندو آھي.
 ھو سچل سرمست جو سچو طالب ۽ سراپا عشق حقيقي آھي، مادي
 دور ۾ سندس وجود ظاھر ڪري ٿو تہ سر زمين سنڌ ۾ روحانيت جي پرچار
 لاءِ مرد مجاهد اڃان سوڌو موجود آھن.“

اسانجي ھردل عزيز پروفيسر شير محمد بلوچ صاحب جي اسر مبارڪ
 کان علم ۽ ادب سان ذوق ۽ شوق رکندڙ حضرات بخوبي واقف ھوندا
 ۽ ھي صاحب وڌيڪ ٻئي ڪنھن تعارف جو محتاج نہ آھي، بلوچ صاحب
 جن پنھنجا اظھار خيال ڪندي فرمائين ٿا تہ :

”جھور ٻوڙھو، ھڏن ھيٺو، اھڙو جـ و ھيٺاڻپ جـا چٽا اھڃاڻ
 ڏورانهين پيا پسجن، بت بنھ پيڪڙيل، سرڊر سڪل، اکين ٽڪ
 جھڪي، مٿاڻن عينڪ چڙھيل پر مشاھدي جي جوت سرم، سڀري،
 ٽيڪ ڏيئي چڙھي ۽ ٽيڪ تي لھي!! چمار ۸۵ ورھي کان بہ آتاھين
 اٿس، ڏسڻ سان ويساھ ٿي ڪونہ ٿو اچي تہ اھڙي پراڻي پاڪر اندر ۾
 بہ اسلھ مائڪن جي پالوٽ پٽيل آھي. جس جڳائينس جو جوانن کي
 بہ ھيسايو ھيٺو ڪري وجھي. ۽ سعي شھ زور جو شيلا جوڌا جوان بہ
 سندس ھمت ۽ حوصلي آڏو ھار باسو وڃن.“

جـوڌن جيان جنگ جـوڻيون ويٺو آھي، نت ويران وستين ۾
 اجڙيل اوتارن ۾ اڄ بہ اھڙا وير وسن ٿا. جي جھان کي تياگي، جڳ
 ۽ جيون جي جنگالن کان موران ٿي آجا، علم، دانش، اخلاق ۽ ادب
 جـو درس اڃا بہ جاري رکيو اچن، دنيوي لوپ لالچ انسان کان
 ماڻھو، ڪپھڙائيءَ مان مٽ، اکين مان بصارت ۽ دل مان روشني

تسرت ڦر سو وٺي ۽ آزار جي اوڙاهه ۾ مثل ڏوندي ٿي ڳجهن سمن
 بڻاهو ڇڏي ۽ وري جنگجو اندر انهيءَ هوس کان آجو ۽ هيچ کان
 پالو آهي، سي اڃ به پاڻ ملهائو وٺا آهن.

پيرن فقيرن جي سنڌي سونهاري هن وقت به اهڙن املهه ماڻڪن
 سان ٽٽار آهي. فقير قاضي علي اڪبر درازي اهڙن مهاڀرشن جي
 مهندارن مان هڪ آهي. ادبي ۽ علمي دنيا ۾ اڃ به هن عمر ۾ شايد
 ڪو ساڻس بر مڃي سگهي.

دنيوي ڌنڌن کان ڪوهان ڏور، حب ۽ هوڃ وچان، سڪ ۽ سوز
 ڀرپٽ ۽ پيار جو هر چار ڪندي هر خاص و عام کي ڀرت جو پيالو پيو
 آچي. سندس قرب ڀريل ڪچهريءَ ڪو پهتوئي ڪونهي، جو فراس،
 نا اميد ۽ مايوس موٽي. هان البه دنيا ۽ دولت جو سرمايو ٻيڙ ڪونه
 هوندس پر محبت ۽ ميناج جامت پاڻ سان ڀريو، ڪڍ ڪڍ ۽ سرهو ٿي
 موٽندو ضرور آهي.

فتبر جي جسماني جسامت ۽ ظاهري حالت ڏسي ڪو ورلي ويساهه
 ڪندو ته پوڙهائپ جي ٻيڙا ۾ ڦاٿل هي شخص اهاڙي جور ۽ جفا جان
 ٿي سهي، جاکوڙ ڪري. علم ۽ ادب، تصنيف ۽ تاليف لاءِ هن ريت
 ڪشت ۽ ڪشالا ڪڍندو هوندو.

هن پيريءَ ۾ سندس ڪئين نادر ڪتاب شايع ٿي چڪا آهن. هن
 مهل ٽائين ائيناليهه کن ڪتاب تصنيف ۽ تاليف ڪري چڪو آهي.
 اڃان شوق جو سلسلو ڀرپور طور جاري آهي، هڪ ٻي ڀاڱي ۽ مٿان
 وري ڀنگ دستي ٻنهي سان منهن ڏيو ويٺو آهي، سندس جوش، جذبي،
 لڳن ۽ شوق ۾ ڪنهن به قسم جي ڪمي ڪانه آئي آهي، اڏول ارادي
 جو مالڪ آهي، محبت جي متل مهراڻ جي مست چولين کي پلا ڪير
 ٿو روڪي سگهي.

سچل سرمست رح جو شيدائي ۽ سندس خاندان جو سچو عاشق
 آهي. سندس سڄو پورهيو سچل سرمست رح جي شاعري کي عام

ڪرڻ ۽ سندس فڪر جو ترجمو تفسير ۽ تشريح آهي. سچل سائين ۽ سندس خاندان جو متوالو آهي، حضرت سچل سرمست جي پيٽ ۾ ڪنهن ٻئي بزرگ يا شاعر جي ڪا وڏ واکاڻ يا ساراهه ڪئي وڃي نه چڻ ڌرتي پيرن هيٺان نڪريو وڃي. هو نه ويهي ور وراڪا کائيندو، اٿلون ۽ اڇلون ڏيندو، اهوئي ته سچي عشق جو برجستو عمل آهي.

فقير فناي الشيخ جي مرتبي تي پختو پهتل آهي، سندس هر جتن مرشد جي رضا ۽ رغبت ۾ معو مست ۽ مستغرق ٿيل آهي. سچي سالڪ لاءِ اهوئي سرور جو واحد ذريعو آهي. مان نٿو سمجهان ته فقير صاحب هيل تائين جيڪي ٻه ڪتاب لکي ڇپايا آهن، تن مان ڪنهن هڪڙي جو به معاوضو ورتو هوندائين. ”بابا پڙهي وٺو.“ اهو اٿن اڃورو حاصل ڪرڻ.

فقير صاحب سچل سرمست رح جو سچو شيدائي. باعمل پيروڪار ممتاز مترجم ۽ باڪمال شارح آهي. حضرت سچل سائين جي فارسي ڪلام جو جنهن محنت، چاهه ۽ اتساهه سان ترجمو ۽ تشريح ڪئي اٿائين، سا واکاڻ جوڳي آهي. انگريزي، سنڌي ۽ اردوءَ ۾ حضرت سچل سرمست سندس ڪلام ۽ فڪر جو دل کولي پرچار ڪيو اٿس. هونءَ به فقير صاحب سچل سرمست جي پرائڻ خادمن مان آهي، پر سندس اها نسبت عشق ۽ فنائيت جي درجي تي پهتل آهي.

(۵۳) رهاڻيون:

هي ڪتاب جناب عبدالنبي ”خاتمر“ جانوري بلوچ مرتب ڪري شايع ڪرايو. ”خاتمر“ صاحب هن ڪتاب جي شروعات هن طرح سان ڪري ٿو:

”سنڌ جي سرمد حضرت قاضي علي اڪبر درازي صاحب جا قدردان، درازيءَ کي داد بخشيندڙ ۽ سندس سنو هي ڪسي سڃاڻيندڙ، سوين سچن ميدان. ادب ۾ نڪري نروار ٿيا آهن، جن قاضي صاحب جي محنت ۽ جانفشاني کي ڏسي ڪيترائي سنڌي خواه اردو ادب جي

گهنگهرن، عظيم عالمن، دانشورن، اديبن ۽ شاعرن، عقيدت مندن ۽ ديگر دوست و احياب موصوف جي شخصيت، عصمت، سوانح حيات، تصنيف و تاليف ۽ سندس روحاني زندگي جي هر پهلو تي پنهنجا پنهنجا نادر تبصرا ۽ شعر اخبارن کي موڪليندا رهيا آهن. ۽ موڪليندا رهن ٿا. اهي آبل خطوط ۽ تبصرا ڏسي منهنجي دل کسي مدت مدي، گهڻي عرصي ۽ وقت کان ذوق و شوق رهيو ۽ دماغ ۾ محض اهوئي تصور گردش ڪندو ۽ ڦرندو رهيو ته انهيءَ لاجواب ۽ فاضل شخصيت جي خلوص دار خطن، راحت بخشيندڙ رقعن، محبت پسريل مراسلن، تعريفن تبصرن ۽ مضمونن کي جمع ۽ گڏ ڪري، مهڙي ۽ سموري ڪمن هڪ ڪتابي شڪل و صورت ڏئي وڃي.

سو خطوط ۽ تبصرون جو مواد ترتيب لاءِ الحاج حضرت درازي صاحب جن هن ناچيز ۽ ڪمترين جي سپرد ۽ حوالي ڪيو، جنهن جي ترتيب جو ڪم الله توهار ڪري پنهنجن ڪمزور هٿن ۾ ڪيو ويو. پنهنجي هن هيٺيءَ سمجهه ۽ ناقص عقل موجب وٽ ۽ وس آهر جهڪي ڪجهه ٿي سگهيو آهي، اهو ”رهائيون“ جي نالي سان ڏکي ڏوڪي عظيم عالمن، اديبن، شاعرن ٻوليءَ جي نبض شناسن و صراف حضرات ۽ ٻين پڙهندڙ ۽ چاه رکندڙ پيائرن جي مبارڪ هٿن ڦاسين پهچائي سگهيو آهيان.

”رهائيون“ نالي جو انتخاب اهل-قلم ۽ درٻائي دل جناب شير محمد ”شاهد“ بلوچ صاحب جو ٿيل آهي، جنهن کي پيار سان پسند ڪري بلوچ صاحب جو شڪريه ادا ڪيو ويو هي ڪتاب سال ۱۹۸۰ ۾ شايع ٿيو.

۳- قاضي علي اڪبر درازي علمي و ادبي خدمتن جي آئيني ۾:

ڪي پڌڻ سان پهچي ويا، — ڪي چرپا منجهه، چاهه.
”ماحبڙن“ جي سامه، — سارا ورق ورايا.

قاضي علي اڪبر درازي جو علمي و ادبي خدمتون صرف ڪتابن جي تصنيفات و ٽاليفات تائين محدود نه رهيون. مگر انهن جو دائرو وسيع ۽ لامحدود رهيو. سنڌ جي تقريبن سڀني اخبارن، رسالن ۽ ڪاليج ميگزين ۾ پڻ حضرت سچل سرمست رح متعلق مضمون لکندو ۽ شايع ڪرائيندو رهيو. مرحوم و مغفور درازي جي شخصيت پنهنجي ڪل علمي و ادبي خدمتن جي آئيني ۾ هن طرح سان نمايان رهي آهي جي انهن ٻه وار ترتيب سان حاضر خدمت آهن:

۱- هفتيوار ”آزان“ ڪراچي

- | | |
|------------------|---------------------------------|
| ۱۹ ڊسمبر ۱۹۶۶ع | ۱- سچل سرمست رح عاشق رسول الله |
| ۱۱ ڊسمبر ۱۹۶۷ع | ۲- سچل سرمست رح جو فلسفو |
| ۲۴ نومبر ۱۹۶۹ع | ۳- سچل سرمست رح فيلسوف اعظم |
| ۲ مارچ ۱۹۷۰ع | ۴- سچل سرمست رح امن جو علمبردار |
| ۲۲ سيپٽمبر ۱۹۷۵ع | ۵- فيلسوف اعظم |

۲- هفتيوار ”آزادي“ گهٽيت

- | | |
|------------------|-------------------------|
| ۱ آڪٽومبر ۱۹۷۴ع | ۱- سچل سرمست شهنشاه عشق |
| ۲۱ سيپٽمبر ۱۹۷۵ع | ۲- فلسفہ اعظم |
| ۲۸ آڪٽومبر ۱۹۸۰ع | ۳- هڪ پراڻو |

۳- هفتيوار ”الخير“ سکر

- | | |
|----------------|-----------------------------|
| ۳۱ ڊسمبر ۱۹۶۶ع | ۱- سچل سرمست عاشق رسول الله |
|----------------|-----------------------------|

۴- هفتيوار ”المنار“ سکر

- | | |
|-----------------|-----------------------------|
| ۳ فيبروري ۱۹۶۷ع | ۱- سچل سرمست عاشق رسول الله |
| ۸ ڊسمبر ۱۹۶۷ع | ۲- سچل سرمست شهنشاه عشق |
| ۲۱ نومبر ۱۹۶۹ع | ۳- سچل سرمست جو فلسفو |
| ۷ مئي ۱۹۷۱ع | ۴- نعت شريف |

۵۔ پندره روزه "اصيرت" لاهور (اردو)

۱۔ حضرت سچل سرمست ۱۶ جنوري ۱۹۶۶ع

۶۔ "بيدل مخزن" روهڙي

۱۔ حضرت سچل سرمست سال ۱۹۷۹ع

۷۔ هفتيوار "تلاظيم" شڪارپور

۱۔ سچل سرمست عاشق رسول الله ۲۸ فيبروري ۱۹۶۷ع

۸۔ هفتيوار "جاويد" خيرپور ۵۰۰۰

۱۔ سچل سرمست شهنشاهه عشق ۱۱ دسمبر ۱۹۶۷ع

۹۔ روزنامہ "خادم وطن" حيدرآباد

۱۔ سچل سرمست عاشق رسول الله ۲۸ جنوري ۱۹۶۷ع

۲۔ نوڪر شاهي جا ظلم ۽ لا پرواهي ۲۰ جنوري ۱۹۷۲ع

۱۰۔ روزنامہ "سارنگ" جيڪب آباد

۱۔ سچل سرمست شهنشاهه عشق ۱۵ دسمبر ۱۹۶۷ع

۲۔ سچل سرمست شهنشاهه عشق ۱۴ آڪٽومبر ۱۹۷۲ع

۱۱۔ ماهنامہ "رهاڻ" ڪراچي

۱۔ حضرت سچل سرمست ۲۱ آگسٽ ۱۹۷۶ع

۱۲۔ پندره روزه "ساغر" ڪراچي (اردو)

۱۔ سچل سرمست فيلسوف اعظم ۳۱ آڪٽومبر ۱۹۷۲ع

۱۳۔ هفتيوار "صديق صادق" نواب شاهه

۱۔ سفرنامہ حجاز مقدس قسط (۱) ۱۱ اپريل ۱۹۷۵ع

۲۔ سفرنامہ حجاز مقدس قسط (۲) ۱۹ اپريل ۱۹۷۵ع

۳۔ سفرنامہ حجاز مقدس قسط (۳) ۲۷ اپريل ۱۹۷۵ع

۴۔ نمازين جو جوتو/ مسجد جو گهڙيال ۴ پڪو ۳۱ جولاءِ ۱۹۸۱ع

[۲۹۶]

۱۴- هفتيوار "مداقت" جيڪب آباد

۱- سچل سرمست جو فلسفو ۲۴ نومبر ۱۹۶۹ع

۱۵- روزانه "عبرت" حيدرآباد

۱- سچل سرمست هن سنسار ۾ ساجن ۲۴ نومبر ۱۹۶۹ع

۲- سچل سرمست ۲۱ سيپٽمبر ۱۹۷۵ع

۱۶- هفتيوار "فتح اسلام" خيرپور

۱- سچل سرمست عاشق رسول الله ۲۳ ڊسمبر ۱۹۶۶ع

۲- سچل سرمست جو فلسفو ۲۵ نومبر ۱۹۶۹ع

۱۷- روزانه "كليمن" سکر (اردو)

۱- حضرت سچل سرمست ۳ جنوري ۱۹۷۲ع

۲- فيلسوف اعظم سچل سرمست ۲۳ آڪٽومبر ۱۹۷۲ع

۳- سچل سرمست امن کا علمبردار ۲۳ آڪٽومبر ۱۹۷۲ع

۴- سرتاج الشعراء سچل سرمست ۲۳ آڪٽومبر ۱۹۷۲ع

۱۸- نسيم روزانه "مجاهد" سکر (اردو)

۱- سچل سرمست سرتاج الشعراء ۳۰ جنوري ۱۹۶۴ع

۱۹- روزانه "مهران" حيدرآباد

۱- سچل سرمست عاشق رسول الله ۲۰ فيبروري ۱۹۶۷ع

۲- سچل سرمست جو فلسفو ۲۳ نومبر ۱۹۶۹ع

۳- سچل سرمست امن جو علمبردار ۵ مارچ ۱۹۷۰ع

۴- سچل سرمست صاحب شريعت ۲۰ جولاءِ ۱۹۷۰ع

۲۰- روزانه "مشرق" ڪراچي

۱- حضرت سچل سرمست ۱۶ جولاءِ ۱۹۸۱ع

۲۱- ملنگزن "اسلام ڪاليج" سکر

۱- سچل سرمست شهنشاه عشق ۱۹۶۷ع

[۲۹۷]

۲- سچل سرمست صاحب حال و خیال ۱۹۶۸ع

۳- سچل سرمست معلم اعظم ۱۹۶۹ع

۲۲- مئگزين "حمایت اسلام" انگلش اسکول حیدرآباد

۱- سچل سرمست شاعر هفت زبان ۱۹۶۲ع

۲۳- مئگزين "سچل سرمست" آرٹس کاليج حیدرآباد

۱- سچل سرمست شاعر هفت زبان ۱۹۶۶ع

۲- سچل سرمست عاشق رسول اللہ (اردو) ۱۹۶۷ع

۳- سچل سرمست شہنشاہ عشق (سنڌي) ۱۹۶۷ع

۲۴- مئگزين "سچل سرمست" آرٹس ۽ کامرس کاليج

نواب شاہ

۱- سچل سرمست سنڌ کا اردو شاعر (اردو) ۱۹۶۷ع

۲- Sachal Sarmast ۱۹۶۷ع

۲۵- مئگزين "سچل سرمست" سائنس کاليج حیدرآباد

۱- سچل سرمست شہنشاہ عشق ۱۹۶۷ع

۲۶- مئگزين گورنمينٹ ہاء اسکول شکارپور

۱- سردار بہادر محمد بخش (کوجہي) ۱۹۷۴ع

۲۷- ہفتيوار "ناظم" شکارپور

۱- سچل سرمست عاشق رسول اللہ ۱ مارچ ۱۹۶۷ع

۲- سچل سرمست شہنشاہ ۱۳ دسمبر ۱۹۶۷ع

۲۸- روزانہ "نجات" سکر

۱- سچل سرمست شہنشاہ عشق ۳ جنوري ۱۹۷۸ع

۲- سچل سرمست دنيا جو پھريون شاعر ۲۱ جنوري ۱۹۷۹ع

۲۹- روزانہ "ذواء انقلاب" سکر

۱- سچل سرمست عاشق رسول اللہ ۲۵ دسمبر ۱۹۶۶ع

۲- سچل سرمست فيلسوف - اعظم ۴ نومبر ۱۹۷۱ع

- ۳- سچل سرمست شهنشاه عشق قسط (۱) ۱۵ سيپٽمبر ۱۹۷۲ع
 ۴- سچل سرمست شهنشاه عشق قسط (۲) ۱۶ سيپٽمبر ۱۹۷۲ع
 ۵- سچل سرمست شهنشاه عشق قسط (۳) ۱۸ سيپٽمبر ۱۹۷۲ع
 ۶- سچل سرمست معلم اعظم ۲۳ آڪٽومبر ۱۹۷۲ع
 ۷- ڪتابن شايع ڪرڻ لاءِ حڪومت کي اپيل ۱۵ سيپٽمبر ۱۹۷۵ع
 ۸- اڃان پي آهين ڪلجڳ ۾ ڪي ڪاٺڙي ۱۲ آڪٽومبر ۱۹۷۵ع

۳۰- روزانه ”نوائے انقلاب“ لاهور

- ۱- حضرت سچل سرمست ايڪ عاشق رسول
 و صوفي شاعر ۱۷ ڊسمبر ۱۹۶۷ع

۳۱- ماهوار ”نئين زندگي“ ڪراچي

- ۱- سچل سرمست جي ڪلام جو روحاني خوبيون فيبروري ۱۹۶۲ع
 ۲- سچل سرمست فيبروري ۱۹۶۵ع
 ۳- سچل سرمست وحدۃ الوجودي شاعر فيبروري ۱۹۶۶ع
 ۴- سچل سائين جو فلسفو ڊسمبر ۱۹۶۹ع
 ۵- سچل سرمست صاحب شريعت نومبر ۱۹۷۰ع
 ۶- رهبر نام جو مطالعو نومبر ۱۹۷۱ع
 ۷- سچل سرمست روحاني معلم نومبر ۴ ڊسمبر ۱۹۷۵ع
 ۸- سچل سرمست شهنشاه عشق آڪٽومبر ۱۹۷۶ع

۳۲- روزانه ”هلال پاڪستان“ حيدرآباد

- ۱- سچل سرمست جو فلسفو ۲۵ نومبر ۱۹۶۹ع
 ۳۳- INDUS TIMES

- ۱- Sachal Sarmast ۲۷ ڊسمبر ۱۹۶۶ع
 ۲- Sachal Sarmast ۱۵ ڊسمبر ۱۹۶۷ع
 ۳- Sachal Sarmast ۱۷ ڊسمبر ۱۹۶۷ع

۳۴- PAKISTAN TIMES

- ۱- Sachal Sarmast Sainity of Divine ۲۳ ڊسمبر ۱۹۶۶ع

(۴) وظيفا ۽ انعامات:

”ويھ نه وساريج، مٿان مٺ ڪري ويھين؛

قول اهو پاڙيج، هو جو ڪيڙءَ هوت سين.“ (سچل)

درازي رند ۽ دلبنده جهڙي ڪهنه مشق، اديب و شاعر مشهور و معروف بزرگ، اهل دل ۽ صاحب قلم محترم قاضي علي اڪبر درازي جيڪو پنهنجي مرشد جي مخلص محبت، عجيب الفت و پيار ۽ قرب ۾ ڪلڪ و ڪٽ ۽ قلم سحر رقم وهايو ۽ هلايو آهي، انهي مان هن جي اٽلون ڪاٽيندڙ عقيدت مندي ۽ چوڻي جو ادب و احترام ثابت ٿي چڪو آهي. سندس ان ڪٽ عقيدت ۽ نذرانن کي ڏسي هر انسان هن جي صلاحيتن جو متعرف ٿي پوي ٿو. هن جي نظر خواه نثر ۾ حقيقت و معرفت جو رنگ ڀريل آهي. سندس هر تحرير ۽ لکت ۾ ڪابه وڙ وڪڙ يا مبالغه ۽ وڌاءُ واري مونجهه نظر نه ايندي. ڪامل مرشد و هادي جي صحبت ۽ فيض جو چراغ برابر معتقد ۽ عقيدت مند مريد و طالب جي قلب کي علم جي نور ۽ سوجهري سان روشن ۽ منور ڪري ٿو.

اسانجي هن بزرگ، اهل قلم ۽ صاحب فضيلت فقير جو سمورو قلبي پورهيو صداقت ۽ سچائي تي مبني آهي. هي صاحب خداداد ذهن و ذڪاءَ جو مالڪ ۽ ڌڻي هو. جنهن پوري زندگي ۽ عمر ۾ پنهنجي عملي سفر ۽ جدوجهد کي تيز ۽ تڪي رفتار سان نباهيو ۽ پورو ڪيو. پوري ملڪ جي فاضل شخصيتن، اديبن ۽ عالمن سندس انهي ۽ خوبي ۽ خساءيت کي چڱي طرح سڃاڻي ۽ مڃي ڪري ورتو. سندس قدر شناسائي جو سڪو دنيا جي چڱي ۽ ڪوشي ڪوشي ۾ عيان ۽ اظهار آهي. هن جي انهن عظيم خوبين ۽ اعليٰ اوصافن کي ڏسي ڪيترائي سنڌ و هاڪ جا اهل قلم اديب و شاعر سندس شخصيت جا مداح ۽ گرونده ٿي پيا.

[۳۰۰]

محترم قاضي علي اڪبر درازي صاحب جي ادبي ۽ عالمي خدمتن جو احترام ۽ قدر ڪندي، هيٺين کاتن ۽ ادارن هن بزرگ کي ڪجهه انعام ڏنا آهن ۽ ڪن وظيفا مقرر ڪري ڇڏيا هئا، جيڪي صاحب قلم کي پوين پساهن تائين ملندا رهيا. جنجو نقل هن هيٺ ڏجي ٿو:

(وزير تعليم صوبو سنڌ)

۲۱- آڪٽومبر ۱۹۴۵ع

محترم قاضي علي اڪبر درازي صاحب

اسلام عليڪم! اوهين صوبي سنڌ جا جاتل سڃاتل اديب آهيو. سنڌي ادب جي ميدان ۾ اوهان جيڪا خدمت ڪئي آهي، تنهن جو هن صوبي جي هر فرد کي احترام ۽ اعتراف آهي، سنڌ جي حڪومت صوبو سنڌ جي عوام جي انهيءَ اعتراف کان اڻ ڄاڻ نه آهي. سنڌ سرڪار جو تعليمي ۽ ثقافتي کاتو اوهان جون اهي خدمتون رڪارڊ تي ٿو رکي ۽ انهن جو قدر ڪندي مذڪوره کاتي طرفان اوهان کي ۱۵۰/۰ روپيه وظيفي طور ماهوار ڏنا ويندا. وغيره وغيره.

اوهانجو مخلص

پيار علي الانا

وزير تعليم - صوبو سنڌ

[۳۰۱]

(انسٽيٽوٽ آف سنڌ الاجي)

۱۹-۷-۱۹۷۵ع

مهربان قاضي علي اڪبر درازي صاحب

پيارا سائين السلام عليكم !

اوهانجي خط مورخ ۷-۶-۱۹۷۵ع جي ڪاپي مون کي پهتي، الله سائين اوهانکي خوش رکي. اوهان جي خط پهچڻ کان بعد هن اداري جي مشاور تي بورڊ اوهان جي لاء پنهنجي وس ۽ طاقت موجب معمولي رقم مبلغ ۲۵۰۰۰ روپه منظور ڪئي آهي، جنهن جو چيڪ اوهان ڏانهن موڪلجي ٿو.

در اصل هي ادارو ڪنهن به فرد جي مالي مدد نه ڪندو آهي، ڇاڪاڻ ته هي ادارو خود اڃان پنهنجي پيرن تي نه بيٺو آهي. اوهان جي خدمتن جو ملهه ٿي نه آهي، پر ڪوانهن جو قدر ڪري وغيره وغيره.

اوهانجو مخلص

ڊاڪٽر غلام علي الانا

اسسٽنٽ ڊائريڪٽر انسٽيٽوٽ آف

سنڌ الاجي- سنڌ يونيورسٽي

ڄام شورو

(اڪيڊمي ادبيات اسلام آباد)

محترم قاضي صاحب

اوهان جي علمي ۽ ادبي خدمتن جو اعتراف ڪندي اڪيڊمي ادبيات پاڪستان اوهانجي لاء صدر مملڪت جي قائم ڪيل اهل قلم

[۳۰۲]

بهبود فنڊ منجهان مبلغ ۳۰۰/۰۰ روپيا سر دست پهرين ڊسمبر ۱۹۷۹ع کان ۳۰ جون ۱۹۸۰ع تائين منظور ڪيا آهن.

اسان اوهان جي خدمت ۾ پهرين سه ماھي پهرين ڊسمبر ۱۹۷۹ کان ۲۹ فيروري ۱۹۸۰ع جي رقم بذريع چيڪ موڪليون ٿا، جنهن کي اوهان قبول ڪرڻ فرمائيندا.

نياز

مسبح الدين احمد صديقي

ڊپٽي رڪٽر جنرل

اڪيڊمي ادبيات اسلام آباد

نوٽ:

سال ۱۹۸۰-۱۹۸۱ جي لاءِ ساڳئي اڪيڊمي هر ماھ ٽي سو روپيا منظور ڪرڻ فرمايا آهن جي قاضي صاحب کي هر ماھ ملندا رهيا.

(چيف اڊمنسٽريٽر آف اوقاف)

جناب چيف اڊمنسٽريٽر آف اوقاف پنهنجي انگريزي ليٽر نمبر AUQ (GAA) Ac/80/590 مورخ ۲۰-۵-۱۹۸۰ع سان ۵۰۰/۰۰ روپيا انعام ڏيڻ فرمايو.

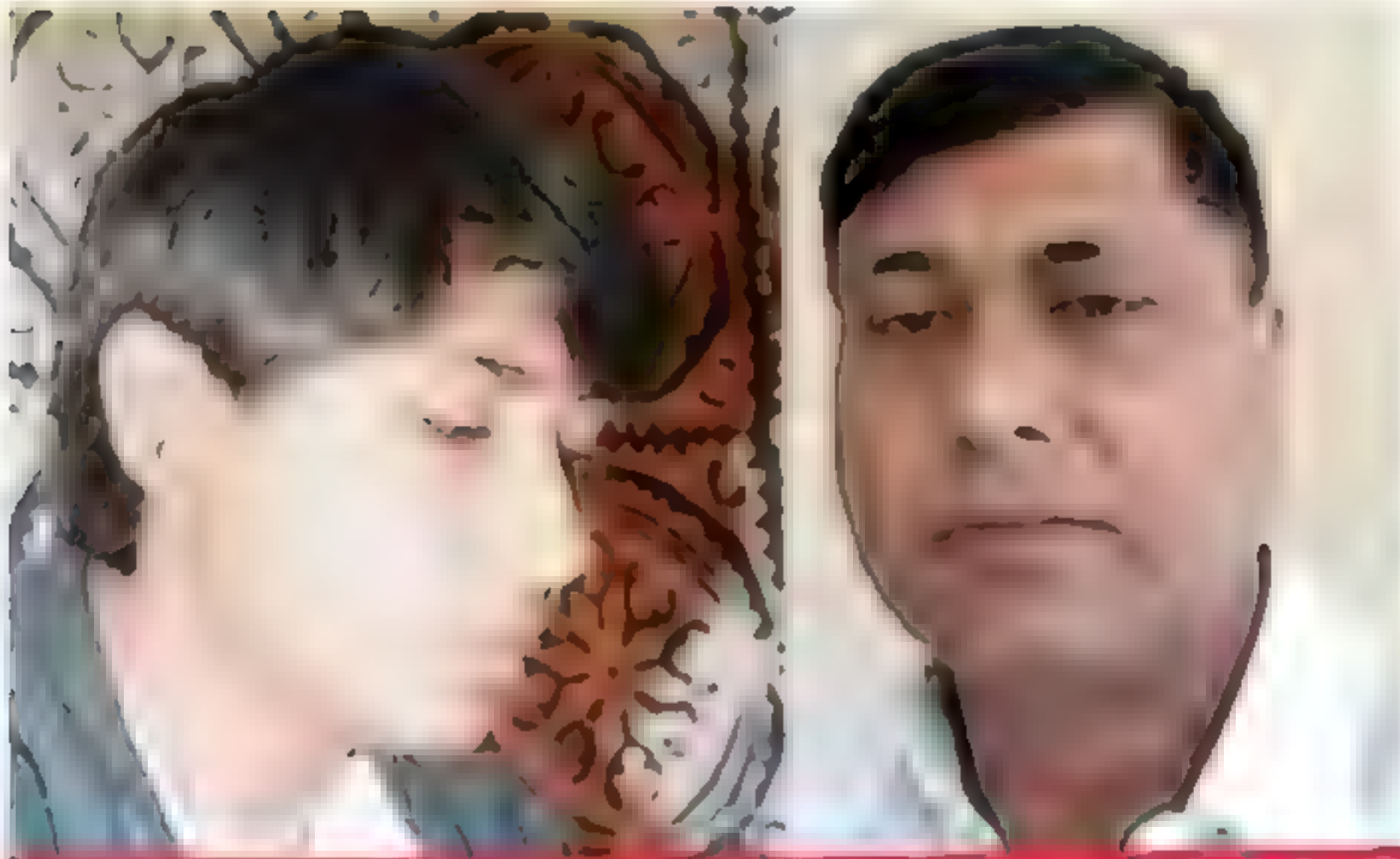
(سيڪريٽري ايجوڪيشن آف سنڌ)

جناب سيڪريٽري ايجوڪيشن ڊپارٽمينٽ گورنمينٽ آف سنڌ پنهنجي ليٽر نمبر S.D. (G-ii)/55/76 مورخ ۲۴-۱۱-۱۹۷۶ع هيٺ ۱۵۰/۰۰ روپيا درماھ وظيفو مقرر ڪرڻ فرمايو.

[۳۰۳]

سچل سرمست جي عرس مبارڪ سال ۱۹۸۱ع تي سچل سرمست
اڪيڊمي جي طرفان کين هڪ هزار روپيا جو عطيه ڏنو ويو.

سچل سرمست جي عرس مبارڪ سال ۱۹۸۲ع تي سچل سرمست
اڪيڊمي طرفان سندس ڪيل علمي ۽ ادبي خدمتن جي پيش نظر
گولڊ ميڊل ڏيڻ فرمايائون جو مرحوم و مغفور جو ميڊل سندس فرزند
ارجمند محترم قاضي علي گوهر صاحب وصول ڪيو.



سوره سنڌي ادب



صاحب خان سوره ميراثي

Cell No. 0344 3919786

0300 3404488

(باب ستون)

فاني جهان ملجهان لاڏاڻو:

ڏوھ ڏنگايون مون ۾، لکين لک هزار،
رحمتون پئي تنهنجون، ڪروڙين ڪلتار،
ڏس تون شان پنهنجو، ڪر عيبن جي نه پچار،
”غلام اڪبر“ غريب هو، تنگ ڪڇج ننگدار،
ڊوليا ڊڪهار، ڊڪج عيب ڏسيءَ جاءِ.

محترم الحاج عبدالملڪ قريشي جو هڪ صاحب شريعت ۽ فضيلت جو مالڪ ۽ روهڙيءَ شريف جو رهواسي آهي. سندس روزانه جو دستور و معمور هوندو هيو ته ٻه ٽي ڪلاڪ ويهي قاضي علي اڪبر درازيءَ سان ڪچهري، روح رهاڻ ۽ راز و نیاز جي ڳالهين سندا ڪڇ ڪندا هئا. جيئن جيئن سندس زندگيءَ جو ڪاروان پنهنجي منزل مقصود جي نزديڪ کان نزديڪ تر ٿيندو ٿي ويو، تيئن تيئن قريشيءَ صاحب کي ماه آڪٽومبر ۱۹۸۱ع جي شروعات کان وٺي ٻڌائيندا رهيا ته هينئر اسانجي زندگيءَ جو سفر اچي پوري ٿيڻ لسي آهي ۽ تيارن ۾ آهيون. جنهن ڪم وڪاڃ لاءِ هادي برحق، مولانا و مرشدنا حضرت سخي قبول محمد دوم عليه رحمت مدو ۽ مهلت وٺي ڏني هئي سو ڪم اچي آءُ خير و خوبيءَ سان پاڻي تڪميل تي پهچايو اٿم. هينئر وڌيڪ ڪوبه ڪتاب لکڻو نه آهي، منهنجي ڊيوٽي ۽ مشن اچي پوري ٿي آهي.

باقي پروگرام ٺاهيائون ته رهيل ٻه ڪتاب هر هڪ ”آيات قرآني“ ۽ ”مختصر سوانح حيات سچل سرمست“ (اردو) جهڙي قلمي نخسي اندر لکيا رکيا آهن، پريس وارن کي سمجهائي ۽ ڳالهائي ڏيئي اچون. سو پروگرام موجب ڪتاب همدرد پرنٽنگ پريس سکر وارن

کي چڙهي لاءِ سپرد ڪري آيا. هفتي ڏيڍ گذرڻ کانپوءِ مورخ ۲۷-
آڪٽومبر ۱۹۸۱ع تي ٻئي ڄڻان دوباره گڏجي سکر وڃي، اڻڌات خود
پريس جي ڪيل ڪم جو جائزو وٺي آيا. تنهن سان گڏوگڏ پريس
وارن کان موڪلائيندي چيائون ته پر هڪ جو ڪم اٿس سٺو ڪجو
متان گلا ڪرائي وجهو. ان کان علاوه ٻين دوستن کان جيڪي سندن
قريب هئا ۽ سکر رهڙيءَ جي رستي سان هيا، انهن سان به ملندا
موڪلائيندا آيا. ٻئي ڏينهن يعني ۲۸- آڪٽومبر ۱۹۸۱ع تي صبح
جو پنهنجي باغ جيڪو ديهه مياڻي باغات ۾ ”سخي آباد“ جي نالي
سان سٺو وهندو آهي ۽ رهڙي کان بئراج طرف وهندي مين روڊ سان
لڳو لڳ اٽڪل رهڙيءَ کان ڏيڍ ميل جي فاصلي تي آهي. اتان
گهمي ڦري ۽ ڪڙمين کان موڪلائيندو آيو. ان عرصي اندر جيڪي
ڪجهه خوابن ۾ ڏسندا رهيا، تن کان وقت بوقت ڦريشي صاحب کي
آگاه ڪندا آيا.

اردو دان شاعر جو شعر آهي ته :

”آگاه اهي موت سے کوئی بشر نہیں،

سامان سو برس کا، پل کی خبر نہیں.“

ليڪن صوفي بنا صفا، فقير صفت قاضي علي اڪبر عرف قاضي
غلام اڪبر درازي، پنهنجي مرشد، هادي برحق جي، جنهن صدق و
سچائي سان خدمت ڪئي ۽ انهن جي عشق ۾ جنون واري منزل تي
پهتل هيو، سو تنهن هاديءَ کيس ان خبر کان به بي خبر نه رکيو.
آخر ڪار خاڪي جسم جا اچي دم پورا ٿيا. پنهنجي اولاد، عزيز و اقارب،
دوست ۽ احباب، بيشمار. بي حساب ۽ بي انداز مداحن ۽ ثنا خوانن
کي داغ مفارقت ڏيئي، دامي اجل کي ليڪ چئي، سراه جاودانيءَ
ڏانهن بتاريخ ۳۰ آڪٽومبر ۱۹۸۱ع بمطابق ۲- محرم الحرام
۱۴۰۲ هجري جمع ڏينهن معمولي معدي جي سور سببان سواناڻين

ٻجي رات جو ۸۷ ورهين جي ڄمار ۾ راهي ٿي، وڃي پنهنجي خالق اڪبر
۽ حقيقي مالڪ ڪائنات سان مليو.

انا الله و انا عليه راجعون. (قرآن)

موت کي ليڪ ڇوڻ کان اڳ قاضي علي اڪبر درازي پنهنجي
پوري پوري هوش و حواس، عقل و سمجهه سان رهيو. اٽڪل ٻوڻي نائين
ٻجي ڌاري فرمايائين ته هيئنر اسانجي ابدِي سفر جي تياري مڪمل
ٿي وئي آهي، سو ”ياسين مبارڪ“ پڙهي ٻڌايو.

پڙهڻ وارن پڙهڻ شروع ڪيو، انهن سان گڏ خود به پڙهندا رهيا،
جو سندن ڇنڀن ۾ برابر جنبش ۽ چرپر ڏسڻ ۾ ايندي رهي. جيئن جو
ياسين مبارڪ پوري ٿي، ان وقت سندن روح مبارڪ عالم الارواح
ڏانهن پرواز ڪيو. سو فقير الحاج قاضي علي اڪبر عرف قاضي
غلام اڪبر درازي جي زندگيءَ جو سنهري باب هن فاني جهان
منجهان بند ٿيو ۽ ابدِي وصال ماڻيائين:

”اڄ ته اوطاقتن ۾، طالب تنوارين،

آديسي آئي ويا، مڙهيون مئون مارين،

جيڪي جيءَ کي جيارين، سي لاهوتي لڏي ويا“ (شاه)

قادرالڪلام حضرت سچل سرمست شاعر هفت زبان جو فارسي
شعر آهي ته:

”همان دل است که هر از خزانه عشق است

ديگر فنا است، مگر آن فنا نمي گردد“ (اشڪار)

معني: ”دل انهيءَ کي چئي سگهجي ٿو، جا عشق جي خزانہ سان

ڀرپور آهي، ٻيو سڀ فنا آهي، مگر اها دل فنا نه ٿيندي.“

مرحوم قاضي علي اڪبر درازي جا جذبا عمر جي لحاظ کان

آخر تائين جوان رهيا، سندن ادبي خدمتون، سچل سائين جي عشق ۾

ٻڌل ۽ ادبي تحريرون ”ديوان آشڪار“ جيان هميشه آشڪار آهن ۽
انشاء الله دائمي آشڪار رهنديون. (آمين)

رحلت ڪرڻ کان اڌ ڪلاڪ اڳ قاضي صاحب جو آواز
۾ ڪجهه جهڪاڻي اچي وئي. جنهن ڪري سندس ڳالهه ٻولھ
پوري طرح سان سمجھ ۾ نٿي آئي. تنهن تي چيائين ته پٽو ۽ پينسل
ڏيو ته اوهانکي لکي ٻڌايان. پاڻ لکندا رهيا ۽ ان موجب کين جواب
ڏيندا رھياسون.

قاضي صاحب جي وصال واري رات سندس پوٽن منجهان علي حيدر
اهو خيال ڪري ستو ته لالا بابا گهڻي عرصي کان بينائي صحي نه هجڻ
جي ڪري لکي پڙهي نه سگهندو هو. سو هيٺ ڪيئن ٿي لکيائين.
سو ننڊ ۾ سندس ڏاڏي مرحوم قاضي علي اڪبر شفقت ڪري کيس
فرمايو ته ”پٽ! تون هن ڳالهه کي نه ويچار ۽ هي دعا پڙهندو ڪر ته
تنهنجي نظر درست ٿي ويندي ۽ عينڪ جي ضرورت نه رهندي، پوءِ
مونکي پورو پورو فقير ڪري مڃجانءِ.“ ايتري ۾ کيس سندس ماءُ ننڊ
منجهان پڪڙي اٿاريو، جنهن ڪري کيس دعا ياد نه رهي.

مرحوم و مغفور قاضي علي اڪبر درازي صاحب نهايت خدا ترس،
نيڪوڪار، ڪلمڪ، خوش خلق، درياه دل، فرشته صفت انسان، وفادار
خير خواه دوست، شفيق والد، صوم و صلوات جي سختي ۽ شدت ۽
باقاعدگيءَ سان پڙهندو ۽ ٻين هزارها خوبين، خصلتن، خصوصيتن ۽
لا تعداد اعليٰ اوصاف جو حامل ۽ مالڪ درويش صفت مومن مسلمان هو.
هن سانچ ارنحال ۽ انتقال ۾ ملال بعد سنڌ ۽ پراڻت، پاڪ و پيارت
پر صغير جي علمي ۽ ادبي حلقن ۾ جيڪو خال پيدا ٿيو آهي، سو سالن
۽ ڪسبن ۾ به مشڪل سان ڀرجي نه سگهندو.

قطع تاريخ وفات :

(۱) محترم احمد خان آصف ههراڻيءَ: قطع تاريخ وفات
حسرت آيات مرحوم و مغفور الحاج قاضي علي اڪبر درازي ۽ جي

هن طرح سان تحریر ڪرڻ فرمائي آهي.

هه وهو رحلت ڪري، قاضي علي اڪبر جناب!
هن خبر وحشت اثر، ڪيڏو ڏنو دل ڪي عذاب!!

۱- اڃ عنا دل، دل جا دل ۾، ڪن پيا آه و بگا.

اڃ خوشين جي باغ جا، ڪو ماڻجي ويڙا گلاب.

۲- هو اسانتي مهربان، حضرت علي اڪبر ميان،

ڄڻ اسانجي لاءِ هو، ابرڪرم، ساهو سحاب.

۳- شائق و شارح ۽ شيدائي، سچل سرمست سندو،

ٿي فنا في الشيخ بٿيو، مرد ڪامل ڪامياب.

۴- سام مرشد جي پروڙي، سخن سمجهي سندس،

جوڙيائين جوش مان ۽ جوش سان عبدا ڪتاب.

۵- آڪٽومبر ٿي، هي محرم ماه جي،

وهو هليو حسين ڏي، ملندس شهادت جو ثواب.

۶- هي چيو هاتق تب قاضي، ناجي و مغفور آه.

۱۴۰۲ھ

انڪي اڃ الله ڪسان، انعام مليا بي حساب.

۷- ٿيو وڃي داخل، ميان قاضي علي اڪبر بخلد.

۱۹۸۱ع

ڏينهن جمع جي اي ”آصف“ ملهه مولوي سان شتاب.

(۲) محترم ڊاڪٽر عبدالعلي قلدڙائي صاحب قطع تاريخ

وفات حسرت آيات هن طرح سان لکڻ فرمائي آهي.

هـاء سڀ جو دوست پيارو ۽ قـربـوب،

سر مڇل سرشد مٿان ڪهاڻين فدا،

مغفرت منهاج جنهن کي ٿي نصيب،

۱۹۸۱ع

هـاء قاضي مير علي اڪبر جدا،

۱۴۰۲ھ

(۳) محترم عبداللطيف قمر لغاري بلوچ قطع تاريخ هيءَ
لکڻ فرمائي آهي.

اڄ ڪها قسمت جدا، سڀ ڀار ڄاڻي هاء هاء،

هاد تن جي درد ۾ ڪٿي دل ديواني هاء هاء،

ورد لب تي وهو اچي قالو انا الله جو،

زندگي تي موت جي ٿي حڪمراني هاء هاء،

ساڻ بيحد غم و الم قطع ”قمر“ لکيو جو اڄ،

موڪلابو شيداء، منصور ثاني هاء هاء،

۱۴۰۲ھ

هڪ شاهدو:

قدرت جي قادر انسان ذات کي اشرف المخلوقات جو شرف بخشي،
هن دنيا جي وسيع ميدان ۾ پنهنجو پاڻ کي سڃاڻڻ لاءِ جنم ڏنو ۽
سنڌس هدايت لاءِ هر وقت هادي برحق (نبي ۽ پيغمبر) موڪليندو
رهيو، جي انهن جي ڏسيل راه راست ٿي عمل پيرا رهيا ۽ پنهنجو
پاڻ کي نيست و نابود ڪيائون ۽ خودي کي گهڙي ڪن لاءِ به ويجهو

اچڻ نه ڏٺائون، تن پنهنجي اندر ۾ سڀ ڪجهه گولي لڌو. ۽ ٻئي جهان
پنهنجي لاءِ سڻا ڪيائون. حضرت سچل سرمست رح جي چوڻي
آهي ته :-

هاڻ وڃائي هاڻ، گولي لهج هاڻ ڪي،
هاڻ منجهائين هاڻ ڪي، پوندي ڄاڻ سڃاڻ،
مڪڻ ڪير هيڪڙو، سوئي ڪير سنڀاڻ،
اهو اٿئي اهڃاڻ، گهيلا انهيءَ ڳالهه جو
(سچل سرمست)

جو به هن دنيا اندر ڄاڻو آهي، سو هڪ ڏينهن ضرور مرندي، اهوئي
قدرت جو اٽل قاعدو ۽ قانون آهي. جڏهن انسان دارالبقا ڏانهن راهي
ٿئي ٿو، ان وقت اها عام چوڻي هوندي آهي ته :-

”مٽي گڏي مٽيءَ سان،
روح وڃي ڀرتو رب.“

جڏهن انسان ذات هن فاني جهان منجهان لاڏاڻو ڪري ٿو، تڏهن
سندس روح مالڪ حقيقيءَ ڏانهن پرواز ڪري وڃي ٿو ۽ باقي هن
خاڪي جسم کي مٽيءَ منجهه دفن ڪيو وڃي ٿو. ۽ ڪجهه عرصي
گذارڻ بعد ڳري مٽيءَ سان گڏجي مٽي ٿي وڃي ٿو. مگر رب العزت
جي برگزيده ۽ نيڪ بدن جي خاڪي جسم کي مٽي به ڪاٽي نٿي
سگهي. جنهنجو مشاهدو ڪيترن ماڻهن پنهنجن نماڻين اکڙين سان سج
جي روشني ۾ ڏٺو.

اسانجي صوفي باصفا درويش الحاج قاضي علي اڪبر درازي جڏهن
وفات ڪئي ۽ کيس الحد ۾ لاهي ساسيءَ جي ٽاڪي بند ڪئي وئي.
پنهنجي تقريبن اٺن-نهن مهنن گذرڻ کانپوءِ سندس مدفن کي ڀڪي

ڪرڻ ۽ سنگمرمر جو ڪم ڇالو و ڪيو ويو. جنهن تي مستري
وليداد ماڇي ۽ ٻين چند مزدورن منجهان هر هڪ علي لـراز شيخ.
الله رکيو اهاڻو. ۽ ٻيا مزدور اٽڪل ٻن مهينن تائين ڪم ڪندا آيا.
ڪم ڪندي ڪندي هڪ ڏينهن تربت، پيراندي واري پاسي، ڏکڻ
طرف کان اٽڪل ٻن ٽن فوٽن ۾ کلي پيئي. ڪم ڪندڙن مسترين ۽
مزدورن، سندس ٻن پوٽن ۽ تنهن سان گڏ ايندڙن ۽ ويندڙن عيدگاه
واتر ورڪس جو چوڪيدار پنهنجي حسرت ڀري نگاهن سان اندر بنا
ڪنهن خوف و حراس جي لهڻو پائي ۽ هٿ لاهي ڏٺو ۽ انهن کي ائين
ٻڌي لڳو ته فنا في الشيخ مرحوم قاضي علي اڪبر درازي هينئر هينئر چادر
پسائي اگهور نند ۾ دنيا کان بلڪل تياگي ٿي ستو پيو آهي. جسـم
سمورو صحيح سلامت ۽ سفيد ڪفن بلڪل بي داغ جنهن مٿان مٽيءَ
جي ذري به ڪانه هئي. ۽ اندران اهاڻي عطر ۽ گلاب جي خوشبوءِ اچي
رهي هئي جيڪا دفن ڪرڻ وقت ان. نو مهينا اڳ وڌي ويئي هئي.

شاه صاحب جو بيت آهي ته:-

”ڪڪ سڙيا، ٻن سڙيا، سڙو ساڻو گاه،
جن ريجهايو الله، ڏٺو نه آيو تن کي“ (شاه)

انهن سڀني ڏسندڙن منجهان ڪنهنجو به ذهن اهو قبول ۽ چوڻ کان
قاصر آهي ته هي ڪو اٺن، نون مهينن اڳ جو پوريل لاش آهي. اهو
جو ڪجهه آهي ۽ جن جيڪي ڪجهه ڏٺو. اهو هڪ فقير اڻو فوض،
نيڪ عمل، نيڪ سیرت، نوڪ ڪردار جو مجسمو ۽ پاڪ پروردگار
جي بي پناه رحمتن ۽ نوازشن جو عڪس آهي. جنهن کان ڪوبه انڪار
ڪري نٿو سگهي. الله جل جلاله جي پرهيزگار ۽ متقي بندن جي
خاڪي جسم کي، کائڻ جو مٽيءَ کي به امر نه آهي. اهڙا بندا سدائين
امر آهن ۽ امر رهندا. سچل سرمست رح جو اردو ڪلام آهي ته:-

اگر اثبات کیا جانو، نہ ہرگز نہ گدا ہوگا!
بتین کرنا، گداگر ہیں۔ لیکن خود خدا ہوگا!!

۱۔ فنا کی بات باطل ہے، اگر ہو چھو سچ ہم سے،
بقا باللہ، ہمیشہ تو، خدا نا، نا فنا ہوگا۔

۲۔ ہمیں دیدار اور دیکر، نہیں ہے جاء دیکھنے کی،
فطر کی جاء تم ہی ہو، بین نا خود لقا ہوگا۔

۳۔ زمین پر کیا، فلک پر کیا، کیا عرش و کرسی پر،
درون، بیرون ہم اندر ہے، تو کلی جاہجا ہوگا۔

۴۔ ہوالاول، ہوالآخر، ہوالظاہر، ہوالباطن،
بہان وہی، وہاں وہی، سچل کہہ تم کجا ہوگا۔



آخري آرام گاه
قاضي علي اكبر درازي.



قاضي علي اكبر درازي ۱۹۵۶ع جڏهن روءڙي
ميونسپالٽيءَ ۾ ايڊيوڪيشن جا چيئرمين هيا.

(ياڳو پيون)

تاثرات

وفات حسرت آيات

مرحوم قاضي علي اڪبر درازي

لات ٻرندي آهي ته پروانا ان پڇيو اچي حاضر ٿيندا آهن. ساڳيو
حال اسان انسانن جي زندگيءَ جي مختلف شعبن ۾ پڻ ڏسڻ ۾ اچي ٿو.
سماجي خدمتون هجن يا علمي ڪارناما سياسي رهبريون هجن يا ادبي
ڪوششون انهن جو قدر ضرور ٿئي ٿو. چاهي قوم ٻي حس ٿي وڃي يا
ان کي ٻڌايو وڃي. قوم جو چڱو خاصو طبقو خدمت ۽ ڪارنامن جو
قدر ڪري انهيءَ جو ڪنهن نه ڪنهن نموني سان اظهار ڪري ٿو.
سدا سباجهڙي سنڌيءَ ڪيترا عاشق صادق پال پلارا ۽ ڀاڳ وارا
پيدا ڪيا. جن اسانجي وطن جي عزت و عظمت ۾ اضافو ڪيو. اهي ملڪ
جا سعادتي پريا ۽ نيڪ ڏينهن چڻجن جن ۾ ڪيترا فرشته صفت انسان
پيدا ٿيندا رهيا آهن ۽ پيدا ٿيندا رهن ٿا. جڏهن انهن برگزيده بزرگن
جي نيڪ ڪارنامن تي نظر وجهجي ٿي، تڏهن انسان جو عقل و فهم
۽ سياڻپ دنگ رهيو وڃي، هو هميشه نفساني خواهشن کي ٺهڙڻ ۽
خدا پرستي جو سبق سيکاريندا رهيا آهن.

سنڌ جي اهڙن هستين منجهان الحاج قاضي علي اڪبر درازي
روهڙيءَ شريف جو رند، سنڌ جو صيوت، سدا بهار سوکڙي، سائين
حضرت سچل سرمست رح عليه جي درگاه فيض گاه جي فيض بخشيندڙ
سگوري سائين سخي قبول محمد دوم جو طالب و مريد باصفا، پنهنجي
فقيرائي آستانن کي هميشه هميشه لاءِ خيرباد جو سلام چئي راه ربانيءَ

ڏانهن رهندو رهيو. جا خبر پاڪ و هند ۾ ڪدم پڪڙجي وئي.

اها هڪ فطري گهالهه آهي ته هر ماڻهوءَ کي پنهنجي ديس سان محبت هوندي آهي. هو پنهنجي جنم ڀومي سان پيار ڪندو آهي. نه فقط ايترو پر اتي جي ڪن شخصيتن سان به سندس ساهه ۽ سڀڻ هوندو آهي. انجا ڪي اڌل اسباب آهن. ۽ پوءِ اهي رشتا ان ٿيندڙ بڻجي ويندا آهن. انجي غير فاني ۽ جاوداني انس ۽ پرست جو بنياد روحاني ۽ بي غرض محبت تي هوندو آهي. انڪري ديس واسين جي هن عمر رسیده بزرگ مرحوم و مغفور قاضي علي اڪبر درازي سان بي انتها محبت ۽ عقيدت هئي، هن سلسلي ۾ ڪيترن اديبن، عالمن، دانشورن، صحافين، دوستن ۽ احبابن تعزيت ڪري هر هڪ پنهنجا پنهنجا تاثيرات هيٺين ريت قلمبند ڪيا آهن.

(۱) جناب حاجي عبدالرحمان صاحب -

چيف ايڊمنسٽريٽر اوقاف سنڌ -، حيدرآباد.

مون کي قاضي صاحب جي اچانڪ رحلت جي خبر پئي، جنهن جي تعزيت مون ريڊيو پاڪستان جي مقامي خبرن ۾ پڻ ڪئي آهي.

انا الله وانا اليه راجعون.

قاضي صاحب جي اچانڪ وفات تي ڏاڍو ڏک ٿيو - الله تعاليٰ کان دعا آهي ته مرحوم کي الله تعاليٰ پنهنجي جوار رحمت ۾ جاءِ ڏي.

مرحوم قاضي صاحب جون علمي-ادبي سماجي خدمتون واقعي قابل تحسين آهن ۽ اسان کي هميشه ياد رهنديون. اسوس جو سندن حضرت سچل سرمست جي سلسلي ۾ ٿيل خدمتون، ”ديوان اشڪار“ جي

اشاعت جي ديرنه آرزو سندن زندگي ۾ پوري ٿي نه سگهي. ۽ انجي
اشاعت کان اڳ ٻارڻ وڃي خالق حقيقي سان مليا. مگر سندن اها تمنا
هتي نه ”ديوان آشڪار“ جو ترجمو ضرور ڇپجي ۽ اها تمنا سندس
زندگي ۾ پوري نه ٿي.

انشاء الله اردو ترجمو نومبر جي آخر تائين ڇپجي ويندو.

(۲) محترم ڊاڪٽر عبدالغفور سنڌي

لاڙڪاڻو سنڌ.

سچ پچو هڪ پيارو بزرگ، سچل جو سچو شيدائي ۽ مهربان
اسان کان وڃڻي وڻو. خدا تعاليٰ کيس جنت ۾ جاءِ ڏيندو.

مرحوم بنده کي بار بار لکندو رهيو ته ”پلا ڪڏهن ايندؤ. اچو
ته روبرو رهائيون ڪريون. مگر منهنجي ڪم نصيبي ۽ هميشه لاءِ هيءُ
وڻي وجهي ڇڏي. ساڻس خط و ڪتاب ورهين کان هتي. آءٌ سندس
احوال پنهنجي نازي تصنيف ”عظيم سنڌي انسان“ ۾ به شايع ڪرايو
اهي واقعي ٿي مرحوم ”عظيم“ هو.

”سچل سائين جي سنيهي کي گهر گهر پهچائڻ“ جي سلسلي ۾
مرحوم جي ڇڏيل ڪم کي پاڻي تڪميل تي پهچائيندا.

اڄ پڻ اکرين سچن پنهنجا ساريا
ڳلن تان ڳوڙهن جون بوندون بس نه ڪن.

(۳) محترم ڊاڪٽر عبدالعلي قلباڻي

حيدرآباد سنڌ.

اڄ اخبارن مان معلوم ٿيو ته منهنجي ننڍي هوندي جو ڀار دلداد

قاضي علي اڪبر فوت ٿي ويو.

انا الله و انا اليه راجعون.

مرحوم نهايت محنتي ۽ جاکوڙ وارو هو ۽ آخر دم تائين پنهنجي
مرشد جي ڪلام جي اشاعت ڪندو رهيو ۽ ان جو هلو به جيئري
نصيب ٿيس.

مون سندس تاريخ وفات هيٺ ڏنل شعر موجب ڳولهي آهي.
ٿي سگهي ته سندس موچاري مرقد تي اهو شعر آڪرائيندا.

هه سڀ جو دوست پيارو ۽ قريب،
سر سچل مرشد متان ڪيائين فدا،
مغرت منهاج جنهن کي ٿي نصيب،

ع ۱۹۸۱

هه قاضي مير علي اڪبر جدا

۱۴۰۲ھ

(۴) محترم راهي چنا

سنڌ يونيورسٽي حيدرآباد سنڌ.

مرحوم هڪ باشعور اديب عالم ۽ سچل سرمست جو شيدائي هو.
سنڌي ادب خاص ڪري حضرت سچل سرمست نبي لکيل سندس
ڪتاب، اسان سنڌين وٽ سندس يادگيري طور هميشه هميشه لاءِ
محفوظ آهن ۽ رهندڙن. مرحوم مهمانواز ۽ عالي اخلاق جو ڌڻي هو.
دعا آهي ته رب پاڪ کين جنت ۾ جاءِ ڏيندو (آمين).

(۵) محترم شوکت علی شیخ

حیدرآباد سندھ

آخر هيءَ دنيا فاني آهي. سڀ ڪنهن کي پنهنجي مالڪ ڏانهن ✓
 موٽڻو آهي. مگر دنيا ۾ اهي به انسان آهن جن جو هجڻ هڪ قسم جي
 رحمت ۽ راحت آهي. چوندا آهن ته وڃجي انهيءَ وٽ جتي ڏکندو
 ڏور نٿي. قاضي صاحب جن انهن خوبين جا مالڪ هئا. جو جڏهن به
 وٽن اچيو هو ته دل بهار ٿي ويندي هئي. اهڙي انسان جي سنگت به
 ڪن خوش نصيبن کي نصيب ٿيندي آهي. الله پاڪ کيس پنهنجي
 رحمت ۾ رکندو.

(۶) محترم ڊاڪٽر درمحمد پٺاڻ

ڪراچي سندھ

سائين قاضي علي اڪبر درازيءَ جي آخرت جي سفر جو ٻڌي،
 جو دل کي صدمو رسيو آهي، ان جي تصوير منجهان هي لفظ چٽي نٿا
 سگهجن. ماڻهن ۽ مهاندين جي ذڪر واري هن زماني ۾ اسان هڪ ساجهو،
 سياڻو ۽ سنجيدو اديب وڃائي ويٺا آهيون. هن بزرگ اديب جي جدائي
 به رڳو اسان جي زندگي جو روڪ بڻجي ويندي. مگر سنڌي علم و ادب
 کي به ڇڪو لڳو آهي. سنڌي ٻوليءَ کي وري ڪٿان اهڙو اديب ۽
 شاعر ملندو جيڪو پنهنجي هـڙان ۽ وڙان ڪتاب ڇپرائي پيو مفت
 ۾ ورهائيندو؟

ان ۾ ڪو شڪ نه آهي ته اوهان جو هن سان رت جو رشتو هو.
 ليڪن ساڄير سان مرحوم جو روحاني، علمي ادبي رشتو هو. سندن
 بي وقتي لاڏاڻي اوهان ۽ مون سان ان گهڻن اديبن ۽ عالمن کي ڏکوئيو
 آهي. رسمي طور تي اوهان سان تعزيت ڪرڻ گهرجي. لهڪن انهيءَ

غمر ۾ شريڪ نه اسان به آهيون. اسانجو پنهنجو اسان کان جدا ٿي ويو آهي. سچ چيو اٿن ته الله تعاليٰ کي به ڀلا ماڻهو وڻندا آهن ۽ هو انهن کي پاڻ ڏانهن گهرائي وڻندو آهي. مرحوم ڀلو ڀلارو هو. ان ڪري اسان کان اڳ راه رباني وٺي ويو ۽ اوهان ۽ اسانکي ڏکڻ ۾ گڏي ويو.

(۷) محترم مجاهد راتڻائي

راڻڻ سنڌ.

اهو از غيبي سڏ هرڪنهن کي ليڪ چئي قبول ڪرڻو آهي. ان سڏ اڳيان سر تسليم خـم ڪرڻو آهي. خدا تعاليٰ جي سرڪار وحدت الوجود جي هر سڏ اڳيان، ڪرڪي چـا اهي مرڪي ڪڍ جهڪائڻو آهي.

سائين درازي صاحب جن جي عمر جيتوڻيڪ اسانجي مشفقي ڏاڏي سائين جن عمر برابر هئي. پر سندن لکايل خط مون ڏانهن. سي اڄ به پڙهڻ کان بعد ائين ٿو لڳي جهڙڪ منهنجا هر عمر هجن. سندن جذبا عمر جي لحاظ کي آخر تائين جوان هيا.

سندن ادبي خدمتون ۽ سچل سائين جي عشق ۾ ٻال سندن ادبي تحريرون ”ديوان اشڪار“ جيان اشڪار آهن ۽ اشڪار رهنديون. شال رب ذوالجلال کين سندس خدمات جو صلوا ڏيئي جنت الفردوس ۾ جڳهه ڏئي.

(۸) محترم وزير علي لغاري بلوچ

سانگهڙ سنڌ.

جناب، اعتبار ڪريو ته مان انهيءَ مهل ماني کائي رهيو هوس، جڏهن اها خبر پهتي ته بي اختيار اکين مان ڳوڙها وهي آيا، ماني ته

وسري ويئي. جناب قاضي صاحب لاء مان ڪهڙا الفاظ تحرير ڪريان. مون کي ته ڪي به الفاظ ڪونه ٿا ملن جنهن سان قاضي صاحب کي خراج عقيدت پيش ڪريان. منهنجي دل تي قاضي صاحب مرحوم جو هڪ بيت اچي ٿو جو هي آهي:-

”ڪي سچا دوست دنيا ۾ اڃا به آهن،

نازڪ نانو نينهن جو ٿا لايو نياڻين،

پور نه پٽي پائين غلام اڪبر غريب چوي.“

جناب واقعي قاضي صاحب جهڙا سچا دوست و مدبر اسان کي وري نه ملندا. افسوس آهي جو اسان قاضي صاحب جو قدر نه ڪيو. هاڻي اسين ڪيترو به افسوس ڪنداسون سو به لاهاصل آهي، ڇو جو هو اسان کان ايترو هري هلبو ويو آهي، جو ملڻ محال آهي. بس اسين دعاگو آهيون ته خداوند تعاليٰ قاضي صاحب تي رحمت ڪري ۽ جنت الفردوس ۾ جاءِ ڏئي. قاضي صاحب جي اسان کان جدائي، هڪ عظيم شاعر، مدبر ۽ مفسر ليکڪ سچل سائين جي سڄي شيدائي جي جدائي آهي. آخر ۾ هي بيت حاضر آهي.

”الله جي رحمت هجي قاضي علي اڪبر نوتي،

تنهنجي نيڪين پلائڻ جي ڪهڙي ڳالهه ڪجي،

سچل سائين ۽ ان جي طالبن سان گڏ آهي وفا تنهنجي،

نوجوهڙو مجاهد ڪونه ٿو سجهي،

خدا جي سلامتي هجي سدائين اوهان تي.“

(۹) جنرل سيڪريٽري

شاهيندر ادبي سوسائٽي چوهڙو جمالي.

اها نهايت ڏک ۽ افسوس جي ڳالهه آهي جو ”سند جو عظيم محسن“ اڄ سند کي السوداع چئي راه عدم ڏانهن راهي ٿيو. ۽ سند جي ادبي

دنیا ۾ هڪ خال پيدا ڪري ويو. ادب جو عظيم خال هر ڪرڻ لاءِ سال گهرجن. اهي قومون هميشه زندهه رهيون جن پنهنجي محسنن کي خدمت جو مستحق سمجهيو ۽ اهي قومون هميشه تباهه ۽ برباد ٿي ويون جن پنهنجن محسنن جو قدر نه سڃاتو.

قابلِ صدا احترام (قاضي صاحب مرحوم) وانگر جن پنهنجي محسنن کي ڄاتو. اهي اڄ به اسان جي اڳيان تاريخ ۽ پنهنجي تصنيفات جي آئينه دامن ۾ زندهه جاويد آهن. الله کيس پنهنجي جوار رحمت ۾ جاءِ ڏئي (آمين).

(۱۰) محترم احمد علي چانڊيو

شهداد ڪوٽ ضلع لاڙڪاڻو.

ائين صحيح آهي ته هر انسان ۽ هر ساهه کي ان ذات طرف موٽڻو آهي. مگر ههڙا سچا انسان جڏهن موتندا آهن ته ڄڻ سڀ ڪجهه سان ڪنئون ويندا آهن. قاضي صاحب جن صرف توهان جو والد نه بلڪه ڪيترن علم دوستن جا به هڏ ڏوڪي هئا. هو پيار ۽ پاڻيءَ سان قرب همدرد سان پوري شفقت بڻجي پراون ڪري پنهنجو بنائيندا هئا. اڌ صدي کان مٿي ڪتابن جي خالق هئا. جن جي خير منهنجي دوستن ٻڌي سگهي ته آسائڻي رهجي ويا. اهڙا انسان صدين سان پيدا ٿيندا آهن.

قاضي صاحب جن سان منهنجو رشتو قلبي هيو ۽ تقريباً سالن کان رهيو آهي جن وٽان مون کي فن ۽ فڪر سڃاڻپ ۽ ساڃاه ملي. هي عظيم انسان بسلا لوي لالچ جي ڪتاب لکي منت ۾ تقسيم ڪندو رهيو. جنهن جو مقصد ٿي صرف علم ۽ ادب کي فروغ ڏيڻ هيو. قوم کي اوج جي منزل سانڻڻ ٿي گهريو ۽ علم جي دولت سان مالا مال ڪرڻ ٿي گهريو.

”مرڪي آها موتي داڻا گلن تان سي گهٽ ڏٺي،

نم نم ٿمڪيا مور نه ترسيا، ٿهڪيا سي ٿي ڦاٽ ڏٺي.“

(۱۱) محترم علي محمد راهو

مسلم آباد ڪراچي.

سچل سرمست جي روضي مبارڪ جو پهريون ڀيرو حاضري ڏهندي هڪ سنهڙي سڀا جهڙي بزرگ جي قدم بوسي اوچتو نصيب ٿي. اها ذوالقعد جي ۲۲ تاريخ هئي. ان وقت اهو وهر گمان به نه هيو ته سائن منهنجي هيءَ ملاقات پهرين ۽ آخرين هوندي. سندن شخصيت اهڙي ته جاذب هئي جو روح نٿي چاهيو ته کانئن جدائي اختيار ڪجي. اهوئي سبب هو جو ورهه ورهه موٽي اچيو ٿي کين پهرين پيس ۽ ٻار ٻار کانئن موڪلائيندو ٿي رهيس. غالباً اهو انهيءَ ڪري جو سندن روح به ڇهي کائي رهيو هو ۽ روحاني طرح ڪشش ڪندي مونکي موٽائي رهيا هئا.

اڄ ڪراچي ۾ سندن وفات جي خبر پدم ته اکين اڳيان اوندو اچي ويٺي. دماغ ۾ ڪيئي الجهنون هيون جن کي کانئن سلجهائڻ ٿي چاهيم. دل ۾ ڪيئي حسرتون هيون جيڪي ملاقات دوران پوريون ڪرڻ ٿي چاهيم. پر افسوس جو هڪ ئي جهاڪ ڏيکاري پاڻ اهڙيءَ طرح ته محجوب ٿي ويا جو سواءِ عالم تعصبات جي سندن ديدار محدث ٿي ويو. پر اهڙيون شخصيتون موت جي مٿاڻي به نٿيون مٽجن. سندن جلال جوت ڪڏهن به جهڪي ڪانه ٿيندي. البت اهڙو ضرور آهي جو اسان ظاهر بين جي بيماڻيءَ کان بنهه دور هليا ويا پر سندن پراسرار شخصيت دل ۾ اهڙيءَ طرح ديسو ڪري ويٺي جو وسارڻي ڪونه وسرندي.

قاضي صاحب جن پاڻ اجل کي، ليڪ شهيدن جي مخصوص مهيني ۾ ڪئي اٿن. منهنجي اعتقاد مطابق انهيءَ مهيني ۾ سرڻ بجاءِ خود شهادت آهي. اهو عرض به ڪندو هلان ته شهيدان ڪربلا جو ڪربل

[۳۲۲]

۾ وارد ٿيڻ جي تاريخ پڻ ۲ محرم آهي، جوڪا اسانجي قاضي صاحب جي تاريخ آهي. حسين لڇپال سان سندن جيڪا عقيدت هئي سا سندن ڪتاب ”سفر نامہ“ مان عيان آهي.

(۱۲) محترم پروفيسر بدرالدين اڄڻ

موت جو ظالم ٻاڄو جگر جدا ڪيو ڇڏي. پر اهي انسان جيڪي موت جي ڏاڍ کان ڏاڍا ٿيندا آهن سي هميشه زندهه رهندا آهن. سائين علي اڪبر به انهن مان هڪ آهي. نيڪ آهي جسماني طرح کڻي هو اسان کان جدا ٿي ويو پر روحاني طور هو هميشه اسان سان گڏ رهندو.

(۱۳) صوفي جهانگير داس

شڪارپور.

قاضي صاحب اوهانجو والد صاحب ته هيو مگر حقيقت ۾ اسانجو جوڙ ٿئي پيو. درگاه جو فقراء، دل گهريو سائي ۽ منهنجو هر دم حال محرم هيو. سندس بهاد ۾ مان چاڪريان سواءِ اکين مان گهوڙا وهائڻ جي ڇو ته:

علي اڪبر ٿو اچي باد، ته بس هنهاڻ ڏري ٿو
ويهان ٿو لڪڻ، ته قلم سرد آه پري ٿو
درگاه جو فقير هيو، منهنجو دل گهريو سائي
گالهيون ٿو گهڻيان ته، منهنجي اکين آب نري ٿو.

(۱۴) اداره سچل سرمست

شڪارپور.

هن ريت تعزيت جو ڏهراءُ پلس ڪري ٿو.

اداره سچل سرمست جسي هي ميڙ سنڌ جي نامور شاعر، اديب،
 ڪافي ڪتابن جي مصنف قاضي علي اڪبر درازي، جسو حضرت
 سچل سرمست جي شيدائي هيو. ان جي انتقال پرملال تي سخت ڏک
 ۾ برابر جو شريڪ ٿي رب العزت جي درگاه ۾ دعاگو آهي ته مرحوم
 قاضي صاحب کي جنت الفردوس ۾ جاءِ عطا فرمائي ۽ سندن پوين کي
 صبر جميل جي طاقت بخشي (آمين).

قل پڙهي مرحوم جي روح کي ثواب بخشيو ويو ۽ سندس احترام
 ۾ ۵ منٽ خاموشي اختيار ڪئي وئي.

(۱۵) محترم صوفي آزاد ڏوهري.

قاضي صاحب اسان جي دل جو گل هو. هڪ نيڪ دل، فقير،
 صوفي، اديب، اهل الله ۽ ظاهر باطن علم جو گوهر هو. سندس ادبي
 خدمتون ۽ مرشد پاڪ حضرت سچل سرمست جي ڪلام جون تصنيفون
 ماڻهن کان ڪڏهن ڪين وسرنديون. سندس ڪلام پڻ قابل تعريف
 آهي جنهن ۾ هر اها خوبوي موجود آهي. جنهن سان هڪ عشاق جا
 خيالات اظهار ٿين ٿا. قاضي صاحب جو روح سدائين زندهه رهندو. ڇاڪاڻ
 ته هو هڪ ”موتوقبل“ فقير هو.

قاضي صاحب کي هيل ادب ۾ پهريون نمبر انعام به مليو هو.
 جيڪو ٿي. وي تي ڏيکاريو ويو هو. قاضي صاحب کي اهو عزت جو
 اعزاز پڻ حال حيات ۾ نصيب ٿيو.

(۱۶) محترم عبداللہ آخوند

نہ ننگرہ.

جناب قاضي علي اكبر صاحب جي وفات جو اخبار ۾ پڙهي
سخت صدمو پهتو. اڪيون اشڪبار ٿي ويون. ڪجهه وقت نه ڪجهه
به سڃهه ۾ نه پئي آيو. آخر رب جي رضا تي راضي رهڻ کان سواءِ
ڪجهه به نظر نه آيو. قاضي صاحب پنهنجو وقت تمام چڱو گذاريو.
مرحوم کي خداوند تعاليٰ جنت الفردوس ۾ جاءِ عنايت فرمائي. (آمين)

(۱۷) محترم قاضي عبدالڪي

رتوديرو.

مرحوم قاضي علي اكبر درازي صاحب جي لاڏاڻي سبب سنڌي
قوم جو هڪ وڏو نقصان پڻ ٿيو آهي. انهيءَ نقصان جو اندازو لفظن
۾ ڳڻي نٿو سگهجي. صرف محسوس ٿي ڪري سگهجي ٿو.

قاضي صاحب جي وڃڻي وڃڻ ڪري قوم ”سچل سائين“ جي
هڪ سچي عاشق شارح کان محروم ٿي ويئي آهي.

(۱۸) محترم مقصود گل

رتوديرو.

مرحوم قاضي علي اكبر صاحب منهنجي خاص بزرگ مهربانن مان
هڪ هو. قاضي صاحب ”سچل سائين“ جو سچو عاشق هو. هن پنهنجي
زندگي سچل سائين جي تحقيق لاءِ وقف ڪري ڇڏي هئي. سندس
ادبي خدمتن کي تاريخ هميشه سونهري اڪرن سان ياد ڪندي رهندي.

[۳۲۵]

(۱۹) صوفي حسين بخش پيو

عمر پيو تعلقه ڏوڪريءَ

هو هڪ سچو صوفي فقير هو سندس مرشد پاڪ حضرت سچل سرمست لاءِ ڪيل ڪتابي ۽ عملي خدمتون قابل تعريف آهن. مرشد پاڪ جي قرب ۽ محبت جو مجسمو هو. الله پاڪ ۽ مرشد پاڪ ساڻس راضي آهي. هو سنڌ جو پڻ هڪ واحد اصلاحي ۽ ادبي اديب هو. مذهب ۽ تصوف سان سندس بيهود پيار هو. انشاء الله سندس تصنيف ٿيل ڪتاب سدائين سندس ياد کي نئون تازو ڪندا رهندا. ۽ عوام جي دلين ۾ سندس ترجمان ۽ سندس خود جو ڪلام محبت سان پڙهيا ويندا.

(۲۰) مڪترم جاويد چانڊيو

اهاوڙو.

”بيشڪ هر شيءِ خدا جي طرفان آهي ۽ انهيءَ ڏانهن رجوع ٿيندي“ هر مسلمان انهيءَ ڳالهه تي ايمان رکندو آهي. دنيا ۾ ڇڏي ماڻهو گهٽ ئي پيدا ٿيندا آهن. پر هو هميشه زنده رهڻ لاءِ پيدا ٿيندا آهن. انهن جو جسم ته فاني ٿيندو آهي. پر انهن جي شخصيت ۽ سيرت ۽ ڪردار غير فاني ٿيندو آهي. مرحوم قاضي صاحب (ڏاڍي ڏک سان لکجي ٿو) به اهڙين شخصيتن مان هڪڙي شخصيت هيو!!

(۲۱) مڪترم محمد حسن و گل لغاري

مدرسہ دارالهدى مسٽر وڏا.

جناب علي اڪبر صاحب درازي ساڻين سچل سرمست عليه الرحمة جا سچا شيدائي ۽ سنڌي ادب جا خصوصي خادم واصل بحق ٿي ويا. الله پاڪ مرحوم کي جنت الفردوس نصوب ڪري.

مرحوم جن سنڌي ادب جا دلي درد رکندڙ ۽ سچا خادم هئا. پاڻ سڄل سائين تي گهڻي ڀر گهڻا ڪتاب لکي سنڌي قوم جي دلين جي ترجماني ڪري متن وڏو احسان ڪيو اٿن. الله پاڪ مرحوم جن جي ٻاريل شمع کي تادير روشن رکي. مگر سندن وفات ڪري هڪ خال ضرور محسوس ٿي رهيو آهي.

(۲۲) محترم مڪهد اسلام رسول پوري

تحصيل ڄام پور- ضلع ديره غازي خان.

جناب قاضي علي اڪبر درازي صاحب جي وفات حسرت آيات جو ٻڌي بي حد دلي صدمو پهتو. قاضي صاحب منهنجو روحاني استاد هو. مان علمي طور تي قاضي صاحب محروم ڪان بي حد فيض حاصل ڪيو آهي. بيشڪ هوهڪ قابل احترام انسان هو.

(۲۳) محترم مڪهد اڪرم انصاري

ميمبر سنڌ پبلڪ سروس ڪميشن حيدرآباد

مرحوم جي سادگي، نهائيتي، عظمت ۽ بلند خيالي هميشه ياد رهندي. سندس قول ۽ عمل اسان ۾ نت نئون جذبو پيدا ڪندو رهندو. ۽ سڄل سرمست جي مشن کي اميد ته اڳتي وڌائيندا رهنداسون. شال الله تعاليٰ مرحوم کي جنت ۾ خاص مڪان عطا فرمائي.

(۲۴) محترم سعيدالله قاضي

شعبه اسلاميات پشاور يونيورسٽي.

قاضي علي اڪبر درازي صاحب مقتضائي الاهي وفات ڪري ويو.

انا الله و انا عليه راجعون۔ مرحوم واقعي وڏي خدمت انجام ڏيئي رهيو هو۔ مون سان هن جو خط و ڪتاب ڪافي وقت کان ٿيندو رهندو هو۔ اسانکي هڪ ڏينهن موت جو پيالو پيئڻو آهي۔ الله تعاليٰ مرحوم و مغفور کي غريق رحمت ڪري۔

(۳۵) محترم احمد علي چانڊيو شهادت ڪوت.

قاضي علي اڪبر درازي حقيقت ۾ هڪ اللهڪ محنت، هڪ اڻوسڙندڙ زندگي ۽ اڻ لهندڙ سچ، اڻميو ماڻڪ هيو۔ اگر اهڙي شخصيت ڌارين وٽ هجي ها ته اقبال ٿي اتي ها۔ ارسطو ٿي اڀري ها۔ افلاطون ٿي لهي ها۔ مگر سائين هڪ ساهجو سنڌي محقق دانشور دانش آموز هيو۔ جنهن زندگيءَ ۾ اسيدن جي جهولي شايد پوري ڪانه پري۔ اسان جا وري پنهنجن کي موروئي نه سهن۔ ٿورو اڳيرو پر اڳوروئي نه سهن۔ ان جي هستيءَ مان چار ٽڪاڻي ڪڍي ظاهر ڪن۔ مگر ائين ڪرڻ انهن لاءِ ڪئن آهي۔ اهوئي ڪارڻ آهي جو بلندي بجاءِ پستيءَ طرف روان دوان آهيون۔

(۳۶) محترم آفاق صديقي ميرپور خاص۔ (اردو جو ترجمو)

قاضي علي اڪبر درازي مرحوم اسانجي انهن محسن ۽ ڪرمفرمان منجهان هڪ هو جنهن جون بي لوٽ علمي ۽ ادبي خدمتون اسانجون ۽ اوهانجون عظيم تهذيبي ورثو آهن۔ مونکي ان تي بيحد فخر آهي ۽ اهڙي جليل القدر عالم ۽ فاضل۔ بگانه روزگار سند جي نياز مندي ۽ خدمتن جو شرف حاصل رهيو آهي۔

يقينن قاضي صاحب جي وفات نه رڳو هڪ فرد واحد جي وفات آهي. پر اهڙي علمي ۽ ادبي ماڻهوءَ جي وفات آهي جنهن علم ۽ ادب جا گوهر ۽ شعور گهر گهر پهچايو. پروردگار اسانجي عظيم قاضي صاحب کي پنهنجي جوار رحمت ۾ جڳهه ڏي. اسان سڀ پنهنجن دلين کي قاضي صاحب جي بي نظير ڪتابن سان روشن ڪندا رهون.

(۲۷) محترم سليم جهانگير

ايدو وڪيٽ. لاهور. (اردو جو ترجمو)

جڏهن اوهانجي والد صاحب جي وفات جي خبر پيئي ته آءُ لاهور ضلع جي ماضيءَ جي طرف موٽي ويس. مون کي اهو نقشو اکين سامهون گهمندو رهيو جڏهن مرحوم و مغفور سان چند سال اڳ درگاه سچل سرمست. درازا شريف تي ملاقات جي سعادت نصيب ٿي. ڪهڙو نه فيراڻو نرالو انداز هيو جو درگاه شريف سان لڳ هڪڙي حجري ۾ زمين تي وڇايل هڪ تڙي تي ويٺو هيو. اسانجي سلام عرض ڪرڻ سان. پاڻ اٿي بيٺا ۽ پنهنجي شفقت وارو هٿ مون کي منهنجي چند لاهوري ساڻين سان گهڙي گهڙي وڌي قرب سان هٿ ملائيندا رهيا. سندن گفتگو جي انداز منجهان ڪنهن به شخص کي اهو اندازو ڪونه پئي لڳو ته اسان قاضي صاحب سان پنهنجي حياتيءَ ۾ پهريون ئي دفعو ملاقات ڪري رهيا آهيون. نهايت شفيق ملنسار ۽ بي تڪلف، ٿورڙي گهڙين ۾ اسان جي هڪي دوستي ٿي ويئي. جنهن کي مرحوم پنهنجي آخرين ساه کڻڻ تائين نڀايو. نئين تصنيف ٿيل ڪتاب باقاعدي سان موڪليندو رهيو ۽ خبربت ڇڏندو رهيو. مون کي هميشه سندس ان ذاتي ذڪر ۽ فخر رهندو. هاڻي اهڙا انسان ڪٿي آهن. اهڙو هديق جانفشاني. محبت. ايمانداري جو مجسمو ۽ شمع سچل جو پورو پروانو ۽ عاشق صادق هيو. مان يقين سان چوانتو ته سچل سرمست

[۳۲۹]

جي مزار جي ارد گرد ڪڇين جا جهنگڙا اڃان ڦاٽين سر مٿي ڪري
هن جي راهه ٽڪيندا هوندا. سائين صاحبڏنه انهن کان ٻار ٻچندو
هوندو ته منهنجو عاشق۔ منهنجو ديوانو قاضي علي اڪبر ڪنهن راهه
سان اوهان کي انهي نظر اچي ٿو ته:

”وارث شاهه ميان اوهه نهين سرندي،

جنهيان ڪيتا بيڪ ڪمبان“

هي پير وارث شا جو مصرح قاضي صاحب مرحوم تي بلڪل
ٺيڪ ٿو لڳي. مرحوم پنهنجي ڪم ۽ نالي جي حوالي سان اڄ به
زندہ و جاودان آهي ۽ سڀاڻي به رهندو.

(۳۸) محترم گياني بيوس

ٻونا۔ ڀارت.

قاضي صاحب درگاه شريف جو هڪ گهڻو هو. سخي شهنشاهه جي
وقت ۽ هن وقت جي اهم ڪڙي هئي. سندن وفات ڪري جيڪو خال
پيدا ٿيو آهي. سو مشڪل سان ڀرجي سگهندو.

سندن درگاه شريف جون خدمتون لائاني ۽ بي لوٽ هميشه به
رهنديون. رب العالمين کين جنت ۾ جاءِ ڏيندو ۽ سندن مٿان
رحمت برسائيندو.

(۳۹) محترم جوڳي

بمبئي۔ ڀارت.

بياري درويش قاضي علي اڪبر درازي جي رحلت جو ٻڌي ارمان

۽ ڏک ٿيو. واه! واه! جو بار تو خدمت ڪئي. بس آخر فنا آهي.
 نيٺ هر هڪ جو مڪان آخر اهوئي آهي. وڃي پنهنجي محبوبن جي
 ڪچهريءَ ۾ داخل ٿيو. پيشڪ هن مرشد موليٰ جي بيحد خدمت
 ڪئي ۽ سنڪت ۾ سرفراز ٿيو. بس انسان جنهن ڪم لاءِ آيو آهي.
 هن ڪيو. رب پنهنجي نظر ۾ رکندا.

باقي دنيا فاني آهي. رب جي رضا تي راضي رهڻو آهي.

(۳۰) محترم ڏيو ملشاراماڻي

بمبئي. ڀارت.

قاضي صاحب نه صرف اوهانجو والد هو پر اسان لاءِ به والد کان گهٽ
 نه هو. روهڙي شهر کي اهڙن بزرگن ڪري ناز آهي ۽ رهندو ۽ روهڙي
 جي اصلي باشندن لاءِ به سندن وجود مسعود فخر جو باعث هو. اهڙيون
 هستيون نادر پيدا ٿين ٿيون. هو به ذات هڪ انجمن هو. پنهنجي آخري
 زندگي هڪ ئي مقصد ۽ هڪ ئي آدرش جي پوئواري ڪندي گذاري.
 اڪيلي سر پنهنجي هڙان ۽ وڙان پسا سيراڻي پنهنجا سک ۽ آرام ڦٽائي
 جنهن نموني حضرت عبدالوهاب سچيڏنو جي ڪلام تي روشني وڌي
 ۽ سنڌين آڏو هن کي اعليٰ شاعر پيش ڪرڻ جي ڪوشش ورتي سا
 تعريف جوگي آهي. ۽ سنڌي ادب ۾ سون سان لکڻ لائق آهي. حضرت
 بيدل جي لفظن ۾ قاضي صاحب سهي معنيٰ ۾ مرد هو ۽ هو ڪڏهن
 نٿا مسرن.

شال خدا تعاليٰ. هن جي نقش قدم تي هلڻ جي توفيق عطا فرمائي.
 نه فقط اوهان لاءِ. اسان لاءِ. هر سنڌيءَ جو فرض آهي ته اهڙي ذوق
 وچان سنڌي زبان سنڌي ادب. تصوف. سنڌي تهذيب جي شايان شان
 خدمت ڪن ۽ عوام جي ان بڙهولن جي، ڪربلن جي جوگي خدمت
 ڪن، جيئن هو اڳتي وڌن ۽ ويجهن ۽ سنڌي تهذيب جا علمبردار ٿين.

هن ناچير روهڙي کي وساريو ناهي. هر دم ياد آهي ۽ ياد رهندي.
۽ ڪڏهن به ڀلائي نه سگهبي. جنهن شهر قاضي صاحب جهڙا فضيلت
۽ علم جا صاحب پيدا ڪيا. ها اڳ ڪيئي عالم شاعر صوفي ۽ عرفان
جا صاحب وجود ۾ آيا. سو شهر ڪيئن وسري ٿو سگهي.

(۳۱) محترم ڊاڪٽر ناري

گريٽ وي. لنڊن.

سخت افسوس جو اسانجو درويش قاضي علي اڪبر درازي هـن
فاني دنيا مان لڏ پلاڻ ڪندي رهندو رهيو. سخي داتا سان روح رهاڻ
۾ محو هوندو. اسين سچل سائين وٽ اهائي ويٺي ٿا ڪريون ته درويش
درگاه در خوش باش هجي.

مونکي هن درويش سان ملڻ تي ڏاڍي دل هٽي ۽ ڏينهن پئي ڳليا
ته ڊسمبر ۾ وڃي سخي بادشاه جون ڳالهيون ڪري سندن دعا گهري.
جيتوڻيڪ گهڻو وقت خط پٽ جي ڳالهه ۾ گهڻو وقت نه سمايو ته به
مونکي ائين محسوس ٿيڻ لڳو ته تمام گهڻي وقت جي مڃاڻپ آهي.
سندن قرب جهڙا ۽ عزت ڀريا خط مان پنهنجي ساه وانگر سنڀاليندس.
مان سندن لک لک شڪر گذار آهيان جو مون تي مهر ڪري دعائون
ڪيائون. اهڙي درويش جو ته هن دنيا ۾ ڇڏيو، پر سخي داتا درگاه
وٽ به مان آهي. شل اسين انسان سندن نصيحت تي هلي پنهنجو جنم
سڦلو ڪريون.

(۳۲) محترم سيدطالح حسن

ڪرشن نگر لاهور.

اسانکي ٻڌي بيحد ڏک ٿيو ته هڪ وڏو بزرگ هن فاني دنيا تان

منهن مٽائي ويو. قاضي صاحب مرحوم انهن بزرگن منجهان هڪ هيو جنهن کان ماڻهو فيض حاصل ڪندا هيا. اهڙا ماڻهو مشڪل سان ملندا آهن جيڪي پنهنجي سڄي زندگي عوام جي پلائي ۽ بهتري لاءِ گذاري ڇڏين.

قاضي صاحب مرحوم جي زندگيءَ جو هڪڙو ئي مقصد هيو ته سچل سرمست سائين جي ڪلام ۽ سندس فلسفي کي عوام تائين پهچائجي. اهو هڪ وڏو مشڪل ڪم هيو، جو هن ضعیف البدن ڪري ڏيکاريو هيو ڪو به ڪري ڪونه سگهيو. هنن جي مٿان هڪ عظيم ذميداري هئي. هڪ ته هن سچل سرمست سائين جو ڪلام گهر گهر پهچايو ۽ تنهن سان گڏوگڏ فيض پڻ رسائيندا رهيا.

مان ڪوشش ڪري تقريباً ۴۰ ورهيه اچي شامل ٿيندس، ڇو جو منهنجي دلي تعلق بکر جي بزرگن سان آهي، جيئن جو منهنجو بزرگ محمود شاه مڪي شير سوار ۽ امير شاه صدرالدين زنده و جا ودان جي خاندان جو معتقد آهيان. جتي آءٌ فاتح پڙهي دلي سکون حاصل ڪندو آهيان.

آءٌ پنهنجي دل جي حضور سان قاضي صاحب مرحوم جي روح کي ثواب پهچائڻ لاءِ سورۃ فاتح ۽ قل شريف ۽ درود شريف پڙهي بخشيان ٿو. تنهن سان گڏ رب العزت جي بارگاه ۾ دست بدعا آهيان ته الله تعاليٰ هن کي پنهنجي پيارن سان گڏ ڪري (آمين)

(ڀاڱو ٽيون)

نثري ادب جو تنقيدي جائزو

محترم ڊاڪٽر عبدالڪريم سنديلو
لاڙڪاڻو سنڌ

(۱) ”سچل جو سچو شيدائي“

حقيقت هن ريت آهي ته سچل سائينءَ جي جنهن عظمت ۽ ادب سان مرحوم علي اڪبر درازي خدمت ڪئي آهي، تنهنجو مثال ملڻ محال آهي. هن تن سن ۽ ٽن خدمت لاءِ وقف ڪري ڇڏيا هئا. جنهن جو دليل اهو آهي جو مرحوم پنجاه ڪتاب ترجمو ۽ تصنيف ڪري وڌو آهي. هڪ شاعر تي ايڏو ڪم ڪرڻ ڏيکاري ٿو ته هن سچي ڄمار سچل سائينءَ جي ڪلام کي سمجهڻ ۾ صرف ڪئي آهي. اڄ ڪٿي آهن اهڙا غواص جسي شاعر جسي بحر بي بهران ۾ هٿين خالي وڃي موتين جون مڙيون پري اچن. خدا کين ان هاڪ پورهئي جو اجر عظيم ڏيندو. (آمين)

محترم عبدالرئوف قريشي
روھڙي سنڌ

(۲) ”شفيق شهري“

مرحوم و مغفور ۽ ماضي علي اڪبر درازي هڪ مخلص انسان، علم دوست همدرد ۽ شفيق شهري ۽ پڪو مسلمان هيو. مرحوم تمام گهڻن خصلتن جو مالڪ هيو. علم ۽ ادب جي خدمت پيريءَ ۽ ضعيف بينائيءَ ۾ پڻ ڪندو رهيو.

شهر ۾ هر شهريءَ سان همدرديءَ جو قدم کنيائين۔ هلڻ جا عاجز هئا مگر لٺ جي سهاري به شهرين سان غميءَ جو پير ضرور ڀريندو هيو۔ اهڙين خانداني شخصيتن جي طفيل خانداني رشتا هميشه قائم ۽ زندهه رهندا آهن۔ ڪيترا به شديد نظرياتي اختلافات هوندي به انهن ماڻهن سان غميءَ ۾ ضرور شريڪ ٿيندو هيو هڪ وڏي بلند اخلاق ۽ ڪردار جو مالڪ هيو۔

مرحوم کي تعليم جي گهڻي ۽ استاد جو وڏو احترام هوندو هيو۔ پنهنجي پاڙي جي اسڪول جي بهبودي ۽ فلاح لاءِ سدائين ڪوشاڻ رهندا هئا۔ ۽ تعليمي آفيسرن سان ان ڏس ۾ رابطو قائم رکندا هئا۔ سالياني امتحان واري ڏينهن تي ان اسڪول جي استادن ۽ ممتحنن کي چانهه پيارڻ ۾ وڏي خوشي محسوس ڪندا هئا۔ ان روايت کي آخر ڏانهن قائم رکيائين۔ مرحوم صوم و صلوات جو نهايت پابند هيو۔ ۽ مذهبي خيالات رکندو هو۔ سچل سائين جو سچو عاشق هو، جنهنڪري سندس طبيعت ۾ سچ پريل هو۔

روهيءَ ۾ سندس وفات جسي ڪري جيڪا خـلا پيدا ٿي آهي۔ شايد ئي ان کي ڪوئي پريمي چاڪاڻ جو ڏينھون ڏينھن اهڙا ماڻڪ موتي لڪندا وڃن ٿا۔

خدا کين جنت ۾ جاءِ ڏي (امين)

محترم ڊاڪٽر عبدالملڪ سيد سنڌي
لاڙڪاڻو سنڌ

(۳) ”تصوف جي تحريڪ“

قاضي علي اڪبر درازي مرحوم عظيم شخصيت جو مالڪ هو۔ هو سنڌ ۾ تصوف جي تحريڪ جي آخري نشاني هو۔ هن حضرت سچل سرمست جي فڪر کي عام ڪرڻ لاءِ سڄي عمر ۾ اڻ پتوڙيو۔

هو پنهنجي تحریر ۾ کامیاب وڌو ۽ هينئر سرمست سائين جي فڪر جو چوڌس چوڀولو آهي. جيئن ته مون کي تصوف سان دلي لڳاءُ رهيو آهي. انهيءَ ڪري حضرت قاضي صاحب جي مون سان بي انتها محبت هئي. هونءَ ڪو سچو انسان هو. ۽ صحيح معنيٰ ۾ انسان دوست هو. هو سدائين پنهنجي مرشد جي محبت ۾ محو رهيو، سندس وفات تي مونکي دلي صدمو پهتو.

حضرت قاضي صاحب جي وفات عالم ادب ۽ تصوف جي تحریر ۾ اهڙو خال پيدا ڪيو آهي. جيڪو پر ٿڌو ٿي سگهي. دعا آهي ته الله تعاليٰ مرحوم کي جنت الفردوس ۾ جڳهه عطا فرمائي. (آمین)

محترم حافظ محمد احسن چڌو

دادو سنڌ

(۴) ”ملاقاتيون ۽ يادگيريون“

محترم الحاج قاضي علي اڪبر درازيءَ سان منهنجو ٻن غائبانه تعارف ته ورهين کان هو. مگر ملاقات ٻهريون دفعو سچل سرمست ڪاليج حيدرآباد ۾ ٿي. مون پنهنجي فرزند نورچشم منظور احمد کي سچل سرمست ڪاليج ۾ فرسٽ يئر ۾ داخلا لاءِ وٺي جو ڪاليج جو پرنسپال منهنجو خاص دوست پروفيسر محبوب علي چنا صاحب هو. اتي الحاج قاضي علي اڪبر درازيءَ سان ملاقات جو شرف حاصل ٿيو. قاضي صاحب مونسان عزت ۽ تعظيم سان پيش آيو. سائنس روح رچنديون ڳالهائون ٻوليون ٿيون. جنهن ڪري ڏاڍي خوشي حاصل ٿي. ان بعد به ٻه ٽي دفعا قاضي صاحب سان سچل سرمست ڪاليج ۾ ملاقاتيون ٿينديون رهيون ۽ تعلقات وڌندا رهيا.

جڏهن مون اخبار آواز سنڌ دادوءَ مان جاري ڪئي ته قاضي صاحب کي هر هفتي اخبار بالاعديءَ سان موڪليندو رهيس جو اڄ تائين اهو

سلسلو جاري آهي. قاضي صاحب جيڪي ڪتاب لکيا ۽ ڇپايا، انهن جون ۲۲ ڪاپيون مونڌي موڪليندو رهندو هو. آڏو سندس ڪتابن تي تبصرو لکي پنهنجي اخبار ۾ شايع ڪندو رهيس. مونکي لکندو هو ته ارهائجو تبصرو مونکي گهڻو پسند ايندو آهي، ٻيا اشتهار-تحريريون ۽ پنهنجا شعر اخبار ۾ شايع ڪرڻ لاءِ موڪليندو هو. خط و ڪتابت جو سلسلو جاري هوندو هو.

قاضي صاحب سچل سرمست عليه رحمت جو سچو معتقد-ارادتمند-بلڪه سچو ۽ صادق عاشق هو. جنهنکي ”فنا في الشيخ“ جو لقب حاصل هو. سچل سرمست جي فارسي مثنوين ۽ ڪلام جو اردو ۽ سنڌي ۾ ترجمو ڪري شايع ڪري مفت تقسيم ڪندو رهيو.

سچل سرمست کي هفت زبان شاعر ثابت ڪرڻ لاءِ سندس مثنوي ٻولين جا شعر ڇپائي عوام کي ڏيکارڻا آهن ۽ تسليم ڪرايائين ته برابر سچل سرمست هفت زبان شاعر هو.

صاحب موصوف صحيح اعتقاد وارو موحد ۽ عاشق-رسول هو. سندس شعر حضور اقدس جي شان ۾ ۽ چئن ٻارن ۽ پنج تن پاڪ جي تعريف ۾ ڪافي ڇپيل آهي. جي مون پنهنجي اخبار ۾ وقت بوقت شايع ٿئي ڪيا.

پنهنجي مرشد سان والھانہ محبت، عاشقي جي درجي جي هئي. علم ادب جي سڄي زندگي خدمت ڪيائين. اٽڪل پنجويهه ڪتاب ڇپائي مفت علم دوست اصحابن ۾ تقسيم ڪيائين جي علم و ادب ۾ اضافو ڪندڙ آهن. آخر ۾ ”قرآني آيات“ جي آيتن جو سنڌي ۾ ترجمو ڪري ڇپائي اجر عظيم ۽ ثواب دارين حاصل ڪيائين.

”موتين مٺ“ ۽ ”رهائيون“ ڪتاب سندس ڪارنامن ۽ ڪارگزارين جا معي مجموعا آهن. قاضي صاحب هڪ علمي انجمن هو. فارسي-عربي ۽ اردو جو ماهر ۽ قابل هو.

خدا تعاليٰ دليا ۾ سندس وڏي عزت ڪئي. ۽ الله تعاليٰ جل جلال هو
جنت الفردوس ۾ سندس جايون عطا ڪندو. (آمين)

محترم ڊاڪٽر نبي بخش بلوچ
اسلام آباد

(۵) ”هڪ لائق انسان“

قاضي علي اڪبر مرحوم ذاتي طور هڪ وڏو لائق انسان هو. صداقت ۽ سچائي سندس اعليٰ اخلاق جا نمايان پهلو هئا. سچل سائين سان سندس ارادت ۽ عقيدت به مخلصانه ۽ والهاڻه هئي. باوجود مشڪلاتن جي ۽ اڪيلي سر هن سچل سائين جي صحيح ڪلام ۽ صحيح فڪر جي وڌ ۾ وڌ اشاعت ڪئي. ڪو سال خالي ڪونه هو جو سندس طرفان ڪو ڪتابڙو شايع نه ٿيندو هو. مونتي سندس خاص بهراني هئي جو هر ڪتاب شايع ٿيڻ سان موڪلي ڏيندو هو.

قاضي صاحب پنهنجي پروگرام کي صرف زباني تبليغ تائين محدود ڪونه ڪيو. هن پاڻ کي به فقيري جي رنگ ۾ رڱي ڇڏيو. ۽ ٻن موحدانه ۽ فقيرانه حال کي پنهنجي ڪلام ۾ آندائين جيڪو قابل قدر آهي.

محترم اظهر گيلاني
گهوٽڪي ضلع سکر سنڌ

(۶) ”قاضي علي اڪبر درازي“

مرحوم مغفور قاضي علي اڪبر درازي کي قدرت انيڪ خوبيون عطا ڪيون هيون. چا وجاهت چا ذهانت؟ هو خوش بياني. خوش خلقي ۾ پنهنجو مٿ پاڻ هو. هو شاعر به هو. اديب پي. هو مقرر به هو. مفڪر پي. جڏهن به لکڻ لاءِ قلم ڪاغذ تي هلڻ شروع ٿيندو هو. يا اسٽيج تي اچي ڪجهه چوڻ چاهيندو هو. ته اعتدال ۽ تناسب ٻئي نظرن

کان اوجھل ٿي ويندا هئا. ان مله جواهریات سان گڏ ڪنگر ذره به انهيءَ وهڪري ۾ وهي ويندا هئا.

هو سچل سرمست جو عاشق صادق جان فدا ۽ پرستار. خليفو ۽ صوفي سچارو هو. خودي جي علمبردار ”دوله درازي“ جي تعليم. فڪر. فن تي مدار رکندڙ مواد سمورن ۽ ترتيب ڏيڻ جي ڪم ۾ مصروف ۽ مشغول نظر ايندو هو. هن مختلف موضوعات تي لنڊا لنڊا ڪتابچا به لکيا آهن. انهن مان هڪ ۾ تنقيد ٿيڻ جو نشانو به مليا آهن. مگر قاضي صاحب جو محور ۽ مرڪز سچل جي شاعري ۽ شخصيت رهيو آهي.

هو محبت ۽ مروت جو پتلو. خلوص ۽ وفا جو پيڪر هو. سچن دوستن تي سرفدا ڪرڻ لاءِ تيار رهندو هو. ڇو ته پاڻ صاف گسو ۽ صداقت جو پرستار هو. بعض اوقات ٿوري ڳالهه تي ايتري قدر ٽپي لعل ٿي ويندو هو. جو دوستي ۽ محبت طاق تي رکيل نظر ايندي هئي. در اصل دوست به هن جا جان نثار ۽ فدائي هئا. لکن پاڻ کسي اهڙي طرح محفوظ رکڻ جي ڪوشش ڪندا هئا. جهڻ هڪ آتش پرست خود کي باهه جي ويجهو رهندي به پاڻ کي باهه کان بچائيندو رهندو آهي. هو پنهنجن دوستن. همدردن. رفيقن. درگاه جي عقيدت مندن. اديبن. شاعرن. سگهڙن. قهرن. درويشن غريبن سان شفقت ۽ عنايت. قرب ۽ مروت سان پيش ايندو هو.

قاضي صاحب ساري حياتي علم ۽ ادب جي خدمت ڪئي آهي. جڏهن به ڪو ڪتاب ڇاپرائڻي صفح شهود تي آڻيندو هو. ان جون ڪاپيون فورن سنڌ جي اخبارات کي تبصره لاءِ روانيون ڪندو هو. انهيءَ سلسلي ۾ هفت روزه ”ذوالفقار“ جو نالو سرفهرست رهيو آهي. اخبار ملڻ کانپوءِ نه صرف شڪريه جا خطوط ملندا هئا مگر ڪيل تبصره جي خاص نڪتن تي قلبي ضرب به ڏيندو هو. مون سچل سرمست جي شاعري تي چند مضامين لکيا. جيڪي سنڌ جي مختلف رسالن ۾

شايع ٿيا. قاضي صاحب انهن مضامين کي پنهنجي تاليف ۾ شڪريہ سان
جاء ڏني ۽ مونکي اهڙو خط لکيو.

حضرت مڇل سرمست جي ورسِيءَ جي موقع تي ڪوشش ڪري
مونکي دعوت ڏياريندو هو. نظم پڙهڻ تي دل کولي داد به ڏيندو هو.
قاضي صاحب ظاهري طرح ته پيرسن هو. مگر بباطن آهني انسان هو.
هن جو عزم ۽ اراده جواني همت ۽ جرئت قابل تحسین هئي. انهيءَ
عمر ۾ به مطالع جي موج ماڻڻ. ڪتاب لکڻ ڇپائڻ. دوستن ڏانهن ياد
ڪري موڪلڻ وڏي دليري ۽ همت جو ڪم هو. پنهنجي
مرشد جي ورسين تي سفر جون محبوبتون سڀي محفل مشاعره و مقالات
۾ شرڪت ڪرڻ مذاق نه هئي.

قاضي صاحب پنهنجي ڌن جو پڪو ۽ ايترو پڪو هو جو جتي به
بيٺو آخر دم تائين مهاڙ وانگر پختو رهيو. هر جائز ذريعن کي ڪم ۾
آڻڻ. مخالف قوتن جو همت ۽ دليريءَ سان مقابلو ڪرڻ. محنت و مشقت
کان ڪنڌ نه ڪڍائڻ. رات ڏينهن ڪم ۾ مصروف رهڻ. تساهل ۽
ڪاهليءَ کي ويجهو نه آڻڻ. سندس ازلي عادت هئي. وڏي ڳالهه وري
اها آهي جو هو ڪڏهن به پنهنجي ڪچي ڦڪي ڳالهه يا ڪمزوري
نه لکائيندو هو. چونڊو هو ته الله پاڪ نه سڀ عيب ۽ ڪمزوريون
پيو ڏسي ۽ ٻڌي باقي خالق خدا کان اهي ڇڏو. لکايون وڃن؟ قصو
ڪوتاه جيڪي دل ۾ اهو زبان تي. جيڪي زبان مان نڪتو. اهو قلم
جي زبان سان قرطاس تي تحرير ٿي ويندو. ڪڏهن به اها پرواهه ۽ ٻپ
نه ڪهائين ته ان ڪرڻ سان ذاتي نقصان رسندو. يا ماڻهو مذاق
اڏائيندا. هو هميشه عزت، ذلت، نيڪي، بدي، فائدو نقصان خدا جي
طرف کان سمجهندو هو. هن مرد مجاهد جو پنهنجي خالق ۽ مالڪ ۾
پورو پورو ويساهه ۽ پورو هو. واقعي هو هڪ سچو مسلمان ۽
صاحب ايمان هو.

قاضي صاحب ڏاڍو خوش قسمت انسان جو ان جو اولاد به

سعادت مند ۽ فرمانبردار۔ نيڪ ڪردار ۽ علم ادب جي شائق آهي۔
آءٌ وڏي وات چوندس ته اها قاضي صاحب جي تربيت، محنت ۽
ڪوشش، ذاتي دلچسپي ۽ نيڪ نيتي جو ڦل آهي۔

دنيا ۾ جنس جي اثاڻ ڪانهي! مگر قاضي علي اڪبر درازي ۽
جهڙا مڊر، بلند نظر، شريف النفس، نيڪ خيال شخص گهٽ ڏسڻ ۾ ايندا۔

”مشڪ جي خاڪ ۾ ملندي به ڪڏهن ٻو نه وئي،

صحبت ڪيل ۾ رهيو خسار مگر خو نه وئي.“

محترم گل محمد گلاڻي

شهاد پور

(۷) ”ماريا نه موت“

موت برحق آهي۔ هر نفس کي موت جو ڏاڻو چڱو آهي۔ جو
آيو آهي تنهنڪي وڃڻو آهي۔ جو گهڙيو آهي۔ تنهن کي پڇڻو آهي۔
مگر هر انسان کي موت ماري نٿو سگهي۔ ظاهري ته پيلو پري ٿو
وڃي، پر وقت جي واريءَ تي جيڪي نشان هو ڇڏي ٿا وڃن اهي
مدفن تائين ايندڙ انسان جي رهبري ڪندا ٿا رهن۔ سندن ڪارناما
روشنيءَ جا اهڙا منار هوندا آهن جن جي وسيلي ڪيئن وات وڃايل
وات لهندا آهن ۽ آخر وڃي پنهنجي منزل ماڻيندا آهن۔ اهڙا انسان
صاحبِ عظمت انسان هوندا آهن۔ هنن جو عزم هميشه جوان هوندو
آهي۔ وقت جا وهڪرا، لامون ۽ چاڙهيون، ڪاميابيون ۽ ناڪاميون
انهن جي عزم کي شڪست ڏئي نه سگهنديون آهن۔ هنن کي زندگيءَ
جو ڪونه ڪو واضع مقصد هوندو آهي، ۽ هو ڦٽيءَ ۽ ٽڏيءَ ان ڏانهن
ڪاهيندا آهن۔ اهڙن عظيم انسانن منجهان هڪ انسان مرحوم
علي اڪبر درازي هو۔

سال ۱۹۷۳ع ۾ جڏهن منهنجي روهڙيءَ بدلي ٿي ته سائن ملاقاتن

جو سلسلو شروع ٿيو. وڏي عمر، ٻيڙو جسم، ٻيڙ عزم جوان، ڪم ڪرڻ جو جذبو قائم. پنهنجي مرشد جي محبت ۾ هميشه فرق- يقين، فافي الشيوخ جي مقام کي پهتل هئا. پهريائين ته پاڻ ٻئي لکيائون ۽ پڙهيائون. پر پوءِ اهو دور به آيو جو سندن نظر گهٽجي ويئي. ته پڙهائي ٻڌڻ ۽ لکرائڻ لڳا. سندن ادبي ذوق ۽ شوق آخر تائين نه گهٽيو. هر سال پنهنجي باغ ۾ سچل سرمست جي چونڪي لڳائيندا هئا. ۽ ضد ڪندا هئا ته ضرور اچجو. سندن فرمائش رد ڪرڻ ممڪن ڪونه هوندي هئي.

جڏهن ۱۹۸۱ع ۾ منهنجي روهڙيءَ مان شهدادپور بدلي ٿي ته ساڻن ملاقات لاءِ حاضر ٿيس. ان وقت طبيعت ڪجهه ناماز هين پر عمل جي راه ۾ ٻوڙڻ جو جذبو اڃا سوتو جوان هين. ڪجهه نون ڪتابن لکڻ جو اڃان به پروگرام هئي بڻايائون. کانئن موڪلائڻ وقت سوچيم هئي ته روهڙيءَ جو شهر جنهن ۾ ساڍا ست سال رهڻ کانپوءِ هتان جو ڪيتريون ئي حسين ۽ شيرين يادگيريون پساڻ سان کڻي ٿو وڃان. ان کي وساري نه نه سگهيو. قرب وارن جي ڪشش ڪڏهن نه ڪڏهن پاڻ ڏي ڇڪيندي. پوءِ جڏهن هتي اچيو ته درازي صاحب سان وري به روح رهاڻيون ۽ قرب پريون ڪچهريون ٿينديون. اها ته خبر ڪانه هئي ته قدرت ڪو ٻيو فيصلو ڪري چڪي آهي.

جڏهن اوچتو اخبارن ۾ سندن هن جسماني جامي ڇڏڻ جو پڙهيم ته سندن نوراني ۽ پر عزم چهر وري وري اکين اڳيان ڦريو هئي آيو. يقين نه هئي آيو پر حقيقت کي تسليم ڪرڻ کانسواءِ ڪو ٻيو چارو به ڪونه هو. اجل جو فرشتو پنهنجو ڪم ڪري ويو هو. هن کان ڪير ٿو پڇي سگهي. پر ۽ پيغمبر هجن يا دارا ۽ سڪندر. ڪڪاين جهوپڙين ۾ رهڻ وارا هجن يا ڪوٽن ۽ قلعن ۾ رهڻ وارا. هو هر هڪ کي پنهنجي مقرر وقت تي وٺي ويندو. جڏهن اجل ايندو ته هڪ ساعت

نه اڳتي هتي نه پوئتي. موت انسان کان سندس جسماني جامو نه
چڏائي سگهي ٿو پر هر هڪ کي ماري ٿو سگهي.

جوڪي اڳي ئي محبت ۾ ماريا ويا آهن. سي نه مري مات نه
ٿيندا. جتي هميشه رهڻ واري زندگيءَ ۾ پنهنجي منزل ۽ مقصد کي
پهچندا اتي هن جهان ۾ به سندن داستان ڪڏهن ڪم نه ٿيندو.

”منا جي محبت ۾ - ماريا نه موت.“

محترم غوث بخش ”خادم“ گهڙائي

گهڙا ضلع خيرپور

(۸) ”گهڙيون گذاريم جانب سين“

”ڪچو سچو ڪين ٿي - توڙي اچي رنگ

سچي مندي سنگ - ڪچا سچا ٿي ويا“

(سچل سرمست)

ميز جي خاني مان فائيل ڪڍي ڪي ڪاغذ پي ڳولڻ ته هڪ
لفافي تي نظر پئي. جيئن لفافو اڳ، جو پڙهيل هيو تيئن سمجهي ويس
ته هي خط به هڪ نهايت مهربان ۽ شفيق علم دوست جو تحرير ٿيل
آهي. جيڪو هن وقت هن فاني جهان ۾ موجود نه آهي. هن فاني
ڪائنات ۾ ڪئي لائيتي مرد مجاهدن جي آمدن و رفتن ٿي. تن مان
هڪ پيرسن بزرگ مرحوم قاضي علي اڪبر درازي به هڪ هيا. مرحوم
قاضي صاحب باحيا. باسزا ۽ زنده دل محسن رهيا.

”غلام اڪبر احقر - ڪري عجز آزي

مون سان عشق هردم - ناتو شل نپاهي.“

(علي اڪبر درازي)

اهو خط جنهن جو مون دوباره مطالع ڪيو. سو سندن وصال کان (وصال ۳۰ - آڪٽوبر سنه ۱۹۸۱ع رات ساڍا نو بجي) هڪ ڏينهن اڳ جو تحرير ٿيل هو. جنهن دولهه درازي ۽ ٻين ڪتابن جو ذڪر ۽ ڪهڙا شهر جي اچڻ فقير درگاه جي هڪ فقير ميان شوڪت سائين جي وفات جو ذڪر ۽ درگاه ڏانهن تعزيتي لفظ لکيل هيا.

قاضي صاحب جن گهڻي مدت کان وٺي خط و ڪتاب ڪندا رهيا. مون ڏانهن پيشمار خط لکيا اٿن. اهو سندن احسان. شفقت ۽ نظر ڪرم آهي.

جناب درازي صاحب جن ڪافي احوال اوربا تن ۾ خاص مرشد سائين جي محبت ۽ عقيدت جو اظهار. ڪتابن جي ڇپائي ۽ تقسيم جو ذڪر وغيره.

الحاج قاضي صاحب جن جهامي سائن جي ڄمار کان به وڏڙا هيا. سندن اکيون ۽ جسم زندگي ۾ گهڻي محنت. رياضت ڪري ضايع ٿي ويون هيون. تاهه ٻه ڪتابن لکڻ ۽ تمام واسطيدارن سان خط و ڪتابت جو مشغولو آخري گهڙي ٽائين هلندو رهيو جيتوڻيڪ هاڻ لکي پڙهي نٿي سگهيا تڏهن به پنهنجن ٻوٽن يا واسطيدارن جي معرفت لکائي پڙهائي جو دستور قائم رکيو.

ڪتابن ۾ خاص طرح حضرت سچل سرمست رح جي زندگي ۽ سندس مختلف ٻولين ۾ چيل ڪلام ۽ روحاني احوال کان روشناس ڪرايو ۽ پڻ جيڪي به درگاه حضرت سچل سرمست رح جا سجاده نشين ٿي گذريا آهن تن جو احوال لکيو.

”مان صدي وچان تن کان جيئن زوري لائو تنهن

غلام اڪبر غريب ٿي آيو محبت سندو مهنهن

عشق آهي ٻير شينهن. جنهن ماري مون کي مات ڪيو.“

(نوٽ: سندس مٿي مرشد سخي قبول محمد دوم احترام ۽ ادب

خاطر غلام اڪبر سڏيندو رهيو. قاضي پنهنجي شاعري ۾ غلام اڪبر
تخلص استعمال ڪيو آهي.

قاضي صاحب جن پنجاهي کن ڪتاب لکيا جيڪي سنڌي اردو
۽ انگريزي ۾ شايع ٿيا. درازي صاحب هالڻ ڪان پهرسنيءَ ٽائين
سڄي ڄمار درگاه درازا شريف تي گذاري جنهن ڪري پاڻ درازي
جي نالي سان به مشهور رهيا ۽ پڻ مرشد جي نسبت خاطر به درازي
سڏايا ويا. ضمني عمر جي ڏينهن ۾ پنهنجي گهر روهڙي ۾ وقت
گذاريو. لنگائي چڱائي جي حالت ۾ به درگاه تي پهرو ڪندا رهيا.
حضرت سچل سرمست رح ۽ حضرت سخي قبول محمد دوم رح جي
عرس شريف جي موقعن تي زندگيءَ جي پوري ڄمار ۾ ڪڏهن به پهرو
نه ڀڳائون. روهڙي ۾ هجن يا ڪٿي به ڏهن به باقاعده درگاه شريف
تي ايندا رهيا. ادبي ميڙن ۾ راڳ رهاڻ جي محفلن ۾ شرڪت ڪندا
رهيا. چاڙي واري ڏينهن ۾ ايترا پهرسن هيا جو اسٽيج تي پهچڻ لاه
ڪنهن ماڻهوءَ جي سهاري پهچندا رهيا.

ڊاڪٽر تنوير عباسي جو فورو ياد ٿو اچي ته جڏهن به ڊاڪٽر صاحب
اسٽيج جا فرائض ادا ڪندو هو. تڏهن هن پهرسن مرد کي سڏ ڪرڻ
کان اڳ هڪ سهلي انداز ۾ چوندو رهيو ته ”جهونا ٿيا جهاز ست نه
جهان سڙه جي“ اها جهوني عمر ٻڌائيندي هئي ته هي جهونو جهاز
ڪڏهن به هان وارو آهي.

جهوني قاضي صاحب جون يادون ستائينديون آهن. سندس مذاهل
پرڀا گستا ۽ ڪچهري وارون گهڙيون اڄ به ڪنن ۾ گونجن ٿيون.
هڪ ڀيري آءٌ قاضي صاحب کان پڇيو ته ”ڇا ڇا سائين، اوهان هيترا
مارا نڍا وڏا ڪتاب لکي ڪري پنهنجي خرچ تي شايع ڪرائي هر سال
عرس شريف جي موقعي تي مونکي ورهائڻ لاه ڏيو ٿا. جيڪي آءٌ
مفت ۾ تقسيم ڪندو اچان ٿو. ۽ تمام ڏوري تعداد ۾ اوهان ڪتاب
وڪرو ڪيو ٿا. تن جو مهجي معاوضو نه ٿو ملي. اوهانکي يقيني نقصان
ٿيندو هوندو.“

هاڻ مشڪي فرمائون ته ”بابا!! زندگي ۾ اهڙي قسم جو نقصان محسوس نه ڪيو آهي. اها هڪ هڪ خيرات يا صدقو آهي. خيرات ڪرڻ جا به ڪيترا طريقا آهن. ديني ۽ ادبي ڪتاب لکي ڪري تقسيم ڪرڻ به هڪ علمي خيرات آهي. بهر حال ڪابه خيرات ڪرڻ ڪس نه آهي بلڪ هڪ سٺي ڪسر آهي.“

هڪ دفعي چيائون ته ”مرشد مني جي ثنا ڳائڻ جو آهو به هڪ سٺو گر آهي جو مرشد جا احوال لکي ڪري تقسيم ڪرڻ.“

سچل سرمست جي سموري شعر ۽ فڪر کي سمجهڻ ۽ پرجهڻ لاءِ قاضي صاحب وٽ هڪ وڏي صلاحيت موجود هئي جو سندس ڪتابن لکڻ جو گهڻو سوزوڻ ئي اهو رهيو آهي.

”گالهه سچل جي سالڪ سمجهڻ،

عام ليکي الائي ڇا آهي“

(سچل سرمست)

هڪ ڏينهن آءٌ جناب الحاج قاضي صاحب کان دريافت ڪيم ته ”ڇاڇا سائين! اوهان جي چڱي ڄمار ٿي آهي. هاڻي الاجي ڇما حياتي. اڳي پوءِ نه هر هڪ کي هڻو آهي. اوهان پنهنجي ڄمار ۾ مرشد جي خدمت جي بجا آوري ڪئي. ملازمت به خير و خوشي سان عمر جي حد تائين پوري ڪئي نهايت ايمانداري ۽ وفاداري سان. اوهان جي اولاد به نيڪ صالح ۽ تعليم يافته ۽ سٺي ملازمت ۾ آهي. علمي ۽ ادبي ذوق به رکيو. هن وقت تائين لکڻ جو شوق رکيو پيا جيتوڻيڪ ضعيفي به آهي. سٺا شاعر به آهيو جو هر پهلو ۾ شعر چيو اٿو. مختلف ٻولين ۾ انعام ۽ وظيفا به حاصل ڪيو پيا. خدا جي فضل سان مالي طرح به خوش آهيو. حج جي سعادت به حاصل ٿي. ۽ ڪربلا معالي کان به ٿي آيا آهيو. انهيءَ کان علاوه به ٿي ملڪ ۾ گهميا آهيو. هينئر ٻڌايو ته اڃان زندگيءَ ۾ ڪا حسرت رهندي وڃي آهي؟“

ٻيڙي درويش شڪر جو ساه ڪڏندي چيو ته ”بابڙا اا احوال ته
 گهڻو ڪجهه ڪيو. موت ٿيڻ انسان جون حسرتون ۽ اميدون ختم
 نه ٿيون ٿين. پنهنجي البت هڪ حسرت رهجي ٿي. شل اها پوري
 ٿئي! ”مون پنهنجي زندگيءَ ۾ محنت ۽ محبت سان حضرت
 سچل سرمست رح جي فارسي ڪلام جي مجموعي ”ديوان آشڪار“
 جو منظوم ترجمو سنڌي ۽ اردو ۾ ڪيو آهي. انهن ٻن وڏن ڪتابن
 جي ڇپائي ڪرائڻ لاءِ چڱو خرچ اچي ٿو. ايترو سمورو خرچ آءٌ
 برداشت ڪري نٿو سگهان. باقي مختلف ماڻهن تي زور رکيو آهي ۽
 اهي واعدو ڏيکاريندا پيا اچن ته جلد شايع ڪرايا ويندا جن ۾ سنڌي
 ادبي بورڊ. اوقاف کاتو تعليم کاتو ۽ ڪن ٻين ادارن آسرا ڏنا آهن.
 جڏهن ته آءٌ هڪ پاڻي به معاوضي وٺڻ لاءِ تيار نه آهيان. فقط ان ديوان
 کي پنهنجي حياتيءَ ۾ ڇپيل ڏسان. انهيءَ جهڙي ڪابه خوشي نه آهي.
 جو اها حسرت به جيڪر پوري ٿي. جڏهن ته ”ديوان آشڪار“ جي
 ترجمي ڪئي چڱا سال گذري ويا آهن.“

جيئن جو جناب الحاج قاضي علي اڪبر درازي اسان کان جدا
 ٿي ويا آهن هينئر سندس علمي ادبي ذوق ۽ ڪتابن جو ذخيره يادگار
 آهي. سندس مٺا ٻول ۽ پيار پريا گفتا ياد پيا اچن ۽ سندس آخري
 خواهش يا حسرت اها رهي جو ”ديوان آشڪار“ شايع نه ٿيو ۽ هڪي
 گهڙيون انتظار ۾ گذريس ته اهو ديوان ڇپيل ڏسندس. پاڻ موجود نه
 آهن سندس علمي لياقتن واريون خوبيون موجود آهن. جيڪر هينئر
 به سندس ترجمي وارو ”ديوان آشڪار“ شايع ٿئي ته سندس روح
 کي تسڪين ملندي.

مرحوم قاضي صاحب کي گذريل سال عرس مبارڪ جي موقعي
 تي هڪ خصوصي انعام جيڪو سندس علمي خدمتن جي خاطر ۽
 حسن ڪار ڪردگيءَ جو هڪ سهڻو سرٿيفڪيٽ ۽ هڪ هزار روپيه
 نقد جناب غلام محمد ميهڙ ڊپٽي ڪمشنر خيرپور جي تعاون سان

بدست مبارک جستس سيد غوث علي شاه وزير تعليم و ثقافت سند طرفان مليو. انهيءَ کان علاوه ٻيا ڪيترا انعام ۽ وظيفا ۽ سندون حاصل ڪيون.

گذريل سچل سائين جي عرس جي موقعي تي مرحوم جناب حسام الدين شاه راشدي پنهنجي تقرير ۾ چيو ته اهو وقت ايندو جو قاضي علي اڪبر درازيءَ تي به مقالا ۽ مضمون لکيا ۽ پڙهيا ويندا. پير صاحب هڪ بحث کي ٻيڙن خاطر اهي لفظ چيا ۽ وڌيڪ فرمائون ته قاضي صاحب جي سچل سرمست جي درگاه سان والحنه محبت ۽ عقيدت آهي جنهن خاطر اها جستجو پيو ڪري ۽ واقعي قاضي صاحب جون خدمتون ۽ ڪوششون تعريف جو ڪيون آهن ۽ سندس ذات تعريف جي مستحق آهي.

مرحوم مولانا غلام محمد گرامي صاحب جا لفظ مونکي ياد ٿا اچن ته هڪ موقعي تي قاضي صاحب کي چيائون ته واقعي اوهان محبت ۽ عقيدت ۾ چڱو علم پرايو آهي ۽ مرشد جي سٺي سعادت حاصل ڪئي آهي. حقيقت آهي ته درگاه سان عشق-محبت ۽ عقيدت جي ڪري ڪتابن لکڻ جو شوق پيدا ٿين.

ڪئي ڳالههون ۽ واقعا ذهن تي تري اچن ٿا. هن بزرگ کي درگاه جا طالب مرشد خادم احترام ۽ ادب ۽ پيار وچان فقير بابا قاضي بابا ۽ خليفه بابا سڏيندا هيا. هن فقير جي جدائي کي ڀلائي نٿو سگهجي ۽ جانب سان ڪي گذاريل گهڙيون ياد پيون اچن.

ڏوه گناه ڪير ڪيترا - ڏوه ته منهنجو ڏاج
بخشن ٻچڙائون بندين جون - تنهنجو آه رواج
غلام اڪبر غريب جو - آهين تون سرتاج
م ڪر مون محتاج - ڏسي ڏنگايون منهنجون.
(غلام اڪبر)

(۹) ”عظيم خوبين جو مالڪ“

انسان ذات جي اوائل دور ۾ سنڌ جي اولهندي وارو جابلو حصو آباد هو. نئين پٿر جي دور جي انسانن جي اجهن جا آثار سنڌ ۾ لکي ڪيرٿر جبلن جي قطارن ۽ روهڙي وارن لڪرن ۾ آهن. اڄ به اروڙ جي کنڊرن ۽ آس پاس جي لڪرن ۾ اهڙن آبادين جا آثار چڱيءَ طرح ڏسڻ ۾ اچن ٿا. دراوڙن جي تباهي آرڻ آندي. ڪئين قومون اروڙ ۾ آباد ٿيون.

محمد بن قاسم جي حملي وقت اروڙ سنڌ جي گاديءَ جو هنڌ هو. اروڙ جي تباهي برهمڻ خاندان جي بهائي ڪئي. عربن جي شروعاتي دور ۾ سنڌ جي گادي اروڙ مان ڦيرائي منصوره ۾ مقرر ٿي. ڏهين صدي عيسوي ۾ جڏهن درياءُ پنهنجو رخ ڦيرايو ته، اروڙ برباد ٿيڻ لڳو. ان جا ماڻهو آهستي آهستي روهڙيءَ ۽ بکر ۾ آباد ٿيندا ويا. اهي ٻئي شهر اڪبر ٿي آباد هئا. مگر اروڙ جي قتل سبب بکر ۽ روهڙيءَ جي آبادي ۽ رونق ۾ اضافو آيو. بکر شهر ايتري ترقي ڪئي جو اتر سنڌ جي گاديءَ جو هنڌ هيو.

روهڙي ۽ ٺٽه شهر جي عظمت ۽ حيثيت هڪجهڙي آهي. ٺٽي ۽ روهڙي شهر جا رهاڪو سوا لک مٿاڻي وارن پيرن. درويشن ۽ عالمن جا آستان آهن. روهڙيءَ جو شهر آدم شماريءَ جي لحاظ کان سکر کان گهڻو وڏو هو. مگر ضلعي جي حيثيت سکر کي ملڻ سبب روهڙيءَ جي آباديءَ ۾ ڪو خاص اضافو ڪونه آيو. روهڙيءَ ۽ سکر جي ڏسڻ سان انگلنڊ جو سياح کيس لنڊن سان مشاهبت ڏيندو. جنهن ۾ قدرتي حد بندي ۽ درياءُ جو نظارو مڪمل طور لنڊن جي شهر جهڙو آهي. روهڙي شهر جي بيهڪ ۽ هيٺ مٿاهين سواڻ آبهوا جي باقي ڪو به مريءَ وانگر آهي. ٻئي طرف روهڙيءَ سان لڳ ڪجين جا وڻ. ۽ ٽئين طرف

جبل ۽ ڏکڻ جون قطارون ۽ روڳستان جي ڪري عربستان جو
ڪو شهر نظر ايندو. روڙي جي عظمت آثار قديم جي جاين مسجدن
مقبرن جي ڪري ۽ ان سان گڏ حضور پاڪ جو وار مبارڪ ۽ پيران
پير سيدنا عبدالقادر جيلاني جي تبرڪات هئڻ سبب روڙي جو مان
مٿاهون آهي. روڙي شهر جي عزت سچا عالم ۽ اديب به آهن. روڙي
کي اهو فخر آهي ته سنڌ جو عظيم عالم سچل سرمست رح جو پارکو
قاضي علي اڪبر درازي هن شهر ۾ پيدا ٿيو.

روڙي هي وچ شهر ۾، سنهيون، گهڻيون ۽ چارهيون لتاڙي
قاضي محلي اندر قاضي علي اڪبر جو آستانو آهي. جتي علم ادب جي
شمع روشن نظر ايندي. هن جاء تي سچل سرمست کي سمجهڻ ۽ پرورڻ
جو ذڪر و فڪر ٻڌڻ ۽ ڏسڻ ۾ ايندو. سچل سائين جي فڪر جو
دروازو قاضي علي اڪبر هو. روڙي ۾ منهنجي سائنس ملاقات سنه ۱۹۷۵ع
۽ پهر ۳۰ - اپريل ۱۹۷۸ع ۾ ٿي. محترم غلام صديق قادري صاحب
(رٽائرڊ ڊي. آءِ. جسي) مون کي شروعات ۾ قاضي صاحب سان
ملاقات ڪرڻ جو اشتياق ڏياريو. حالانڪ قاضي صاحب جسي اڪبر
شهرت ٻڌي هئو. اها شهرت کيس سياست ۽ دولت جي ڪري ڪانه
هئي. مگر علمي ۽ ادبي حيثيت ۾ منهنجي دل ۾ عزت ۽ احترام اڪبر ٿي
موجود هو. ميان محڪم الدين قادري (اسسٽنٽ ڪمشنر) سان گڏجي
روڙي جا پراڻا آستان گهمي ڦري موت تي قاضي صاحب جي حوالي
تي حاضر ٿيس. سندس ڪمرو ڪتابن ۽ عالمن جي تصويرون سان
سينگاريل هو. قرب ۽ پيار سان پاڪر پائي مليو. ويهي ڪچهري
ڪئين سون. سندس گفتگو سچل جي فڪر ۽ پيغام لاءِ وقف ٿيل هئي
سچل سرمست جو سچو عاشق ۽ مداح هو. هر لفظ ۾ سچائي ۽ شائستگي
هوندي هئي. هر ڪ بيت جي شرح ۽ سمجهائي عالمان هئي. سندس
ڪو ڪچهري ۾ ويٺل ٻڌڻ لاءِ مجبور هوندو هو. وقت گذرڻ جو
احساس نه رهندو هو. ٻه چار ڪلاڪ - اڌ ڪلاڪ نظر ايندو هو. آبل

مهسان جي عزت ۽ احترام ڪندو هو. هر وقت کائڻس چانهه ۽ مائيءَ بابت پڇندو رهندو هو. قاضي صاحب سنڌ ۽ پاڪستان جي ٻين صوفي شاعرن ۽ بزرگن جي بيتن - قولن ۽ ڪلامن جي سچل سرمست جي شاعريءَ سان پيٽ ڪندو رهندو هو. سچل سرمست جي بند ٿيل ڪنيءَ جو ڍڪڻ قاضي علي اڪبر درازيءَ لائڻو. سچل سائين سان بيحد عقيدت ۽ پيار هر هڪ لفظ مان نمايان هو. پڙهندڙ ٻڌل لاه آندو هوندو هو. مهمان نوازيءَ ۾ رسم ڪانه هوندي هئي. بلڪ مهمان جي خدمت مان کيس دلي سڪون ۽ راحت ملندي هيس. پيرسني ۽ ڪمزوريءَ هوندي به بسڪوٽ ۽ مائيءَ جو ڦلڪو هٿ ۾ کڻي مهمان کي کائڻ لاه آماده ڪندو هو. هي به کائڻو. هي به کائڻو. مان هڪ خوش نصيب آهيان جو قاضي صاحب سان ٻه چار ملاقاتون ڪيون اٿم. قاضي صاحب کان محبت ۽ خلوص جا سبق پرايا اٿم. واقعي قاضي صاحب سچو ۽ مخلص انسان هو.

سندس ساوار ۽ بهراڻ ۾ سنڌ جي شرافت ۽ اخلاق جي جهلڪ نمايان نظر ايندي هئي. سچل سرمست جو سچو عاشق هو. عملي طرح سان به ثابت ڪري ڏيکاريو. سچل سائين جي پيغام ۽ فلسفي کي عام ڪرڻ لاه سنڌي، اردو ۽ انگريزيءَ ۾ پنجاه کن ڪتاب لکيا ۽ پنهنجي خرچ سان ڇپرايا. ان کان علاوه ڇپرائي مفت ۾ ورهايا. هزارين روپيه خرچ ڪري سچل سرمست سائين جي پيغام کي گهر گهر پهچايائون. قاضي صاحب پنهنجي سچي محبت ۽ حقيقي عقيدت جو اظهار پنهنجي شاعري وسيلي پڻ ڪيو آهي. قاضي صاحب سخي. مهمانواز. عالم. اديب. شاعر. مفڪر. سچل جو سچو عاشق ۽ پارکو هو.

محترم قاضي علي اڪبر درازيءَ جهڙا گئل سنڌ ۾ شايد وري ٻيهر پيدا ٿين. سچل سرمست جو عاشق ۽ شيدائي هو. جوڪو روڙيءَ ۾ پيدا ٿيو پر پاڻ کي مرشد جي نسبت درازي سڏايائين.

محترم هائي دوشي لازمه

شماره ۱۰۰

(۱۰) "الغايه فاصي علي انكسر درازي"

سبحي چلا ستر پيروون پيرو فاصي علي انكسر درازي مرحوم
 دى ان وقت تي چنه سال ۱۹۵۹ع ۾ سچل انكسلي فاضل ستر
 لاء ڪمروو سي ادب دوست سچل جو ميڙ جابل سچل ليزي سي
 ڪجهه تي سچلو ليو هو. هي گڏمائي ۾ سچل ساڻس جي پروان مان
 فاصي علي انكسر مرحوم دى گڏ ايندا حاجي اداو پيش ڦهونو. مرحوم
 شيخ رحيم بخش ۽ سرگوس سچل لالا سرڪت سچي شي. سچي
 رهندائي لاء ۽ انڪسلي ۽ جي سچل پير کي اڳرو سچل لاء فاصي منصب
 تي حالت سچل پير ۾ چوڏو ۱۹۵۹ ۽ ۱۹۶۰ تي دات نئي سچو
 چنه پلي ۽ سچل شي رهيو.

ستر ۾ پڻ روهڙي ۽ حارماتو هوا ۾ پنهجي شي جي پلي
 هيئن درازي لکدا هو. شروع وارو مرحوم سچل درازا طرف جو
 رهو ۾ سچل پير ۾ رهيو. هر پير معلوم هو ته حالت درازي رح سچل
 جي پلي ۽ حالت جي حالت طور پلي درازي لکائي ۽ سچل
 دلي ۽ درازي سچل حاصل سچل هوا.

سچل انڪسلي ۽ سچل سچل سچل سچل سچل سچل سچل سچل
 قبي نجس سچل ۽ سچل سچل سچل سچل سچل سچل سچل سچل
 هو. هر انڪسلي ۽ جي سچل ۽ سچل سچل سچل سچل سچل سچل
 ۾ سچل سچل سچل سچل سچل سچل سچل سچل سچل سچل
 ۽ دلي لوت سچل فاصي علي انڪسر درازي ۽ جي ۽ سچل سچل سچل
 پنهجي سچل سچل سچل سچل سچل سچل سچل سچل سچل
 جي حالت سچل سچل سچل سچل سچل سچل سچل سچل سچل
 سچل سچل سچل سچل سچل سچل سچل سچل سچل سچل
 سچل سچل سچل سچل سچل سچل سچل سچل سچل سچل

مرست مائیں جون منویون سڌي ۽ اردو ۽ سرجي مائیں الڳ الڳ
ڪنھن صورت وقت وقت فلاح ڪندو رهندو. گذريل لکيل وٺڻ
سائڻ ۽ حضرت مڃل مرست جي سوانح حيات ڪلام ۽ ٻين
فلسفي تي الڳ الڳ پنجاه کن ڪتاب مختلف يونين ۾ شايع ڪيا اٿن.
ان صوبو العربي ۽ لٽرا ڪتاب لکڻ ۽ شايع ڪرائڻ عرس سارڪ
جي موقعي تي مڃل مائیں جي پئماني ۾ وقت تقسيم ڪرڻ ۽
فلسفي علم اڪبر دروي ۽ جو ٿاڻي سنڌ ۽ سنڌو آهي ۽ نه ڌري
ڪو ٿيندو.

فلسفي صاحب مرحوم جو حضرت مڃل مرست مائیں عشق جون
هي حد ٿاڻي هو. پاڻ ڪنھن به مرست مائیں جي عمر اڪبر ۽
فلسفي جي تخلص بروايت ڪري نه سگهندو هو. ڪن ٿاڻي اڪارن
وسيلي ۽ ڪتابن جي صورت ۾ لکندڙ جي جو سؤتر حساب ٿيل
رهندو هو. ۽ جيئن ئي تخلص ڪندڙ مائیں نه ٿي. ۽ ٿيڻ لاءِ اڃا
بدانتي ڪن به ڪري. ٿيندڙ مائیں صاحب جو علم جنس ۽
رهندو هو. انهن عرس سارڪ جون ٿاڻيون هي موقعي تي ڪندڙ
رحا آهن. ۽ مائیں فلسفي صاحب مرحوم مڃل مرست جي ڪلام
۽ فلسفي کي روشن ڪرائڻ لاءِ ٻارن تي جدا ٻڌائي وڌل رکندي
هو. ان جوڙ ۾ وڌاءُ ۽ ٿيندڙ فلسفي جي ڪير دروي صاحب پنهنجي
دل کي درگاه ڌري لاءِ وقف ڪري چڪو هو.

اڄ فلسفي صاحب امان ۾ موجود ڪونه آهي. هن وقت ٿاڻي هند
۽ سنڌ ۾ لکڻ مائیں سڀ ۽ سمجھ ٿي گذريا آهن يا موجود آهن.
پر هن دنيا سڌي ۽ مڃل مرست جي پيڙهون ۽ فلسفي علم اڪبر
دروي جي حيثيت انفرادي ۽ انفرادي رهندي ۽ ٻين جيڪي ڪجهه
مڃل مرست جي ڪلام ۽ فلسفي تي تحقيقي ڪم ڪيو اٿس تنهن
باعث مرستي حلقن ۾ توڙي انهي دنيا ۾ کيس هميشه ياد ٿي
مقابل حاصل رهندو.

مختوم جوهر نروجي

مريد آباد

(۱۱) "شهباز عشق جو ترجمان"

ڪوڙو عالم ۽ معنيٰ مٽين شهنشاهه عشق حضرت اجل مٿين
جي ڪلام يا دات والا صفت ۽ دربار درازيءَ ۾ تحقيق ڪندو ته
ڪهه نالو اُڙ خود اُڀري ايندو جنهن جواني کي پياڻپ ڏيکاري ۽ سڀي
وقت وقت سڀل ته زندگي جي هر گهڙي حضرت اجل مٿين جي
ڪلام و دات تي لڙيل مڪري پئي.

اهو مڪر محدود طئي ٿيڻ ۾ رهيو پر سنڌ جي پڇي جي ٿي
سڀر جي ته مرحوم قلبي علي اڪبر صاحب پنهنجي زندگيءَ ۾
ڄاڻڪيو ۽ اها به عظيم حيثيت ٿي ته پاڻ ان مڪر ۾ ڪٿي ۽ ڪٿي
رهندو هو. انهن کان اڳ هن ڳالهه جي وضاحت ضروري ٿي سڄاڻ
۾ حضرت قلبي علي اڪبر جي جو هونءُ هو ته سنڌ ۾ ڇو پر پوءِ
دنيا جي مڪرن ۾ به رهيو کي حضرت اجل مرحمت جي حيثيت ۾ ٿي
اٿي سگهي. هر ڪنهن دل جي پنهنجي پسند آهي ۽ ان پسند جي
اظهار جو به پورو حق آهي حضرت اجل مرحمت پنهنجي ذات ۾
دات جي تعظيم کان دفن جي اول سر صفتي ۽ شهنشاهه سڏجي ٿو.
هن پنهنجي عمر ۾ اڪثر جي دهر جي اهل سنڌ ۾ ڇو مگر لڳو پاڪي کي
اهڙو سو ۽ خبر ڏنو ڪيڏو هن کان اڳ يا پوءِ ڪٿي به ٿيو.
مٿين اجل پنهنجي طرازين حج جو موهو ٿيو ۽ وحدان الوحد
(عنه الوحد) جو موهو سڃاڻيو. عوامي بزرگي جو عالم ۽ فطرت
ڪجهه پنهنجي مرحمت جو چيو آهي. هر پنهنجي فطرت جي بيان لاءِ
پنهنجي زبان ۾ ڳالهائيندا آهن. ان زبان کي اهو پائيدار ڪئي
سڀي حضرت دات جو ۽ ٿو ته آهي ۽ ان واري کي فادانق ٿي.
پر پوءِ ڪي اهو مٿي پيدا ٿي پوندا آهن جيڪي ان فطرت ۽ ڪلام

مگر هر وقت ساڳي حالت ٿيڻ لڳي. سو ارادو لاهي نماز لاءِ مسجد
 نبوي ۾ ويا. اچان مسجد نبوي جي دروازي داخل ٿيا مس ٿي عالم
 درس ڏيندي هي حديث ٻڌائي رهيو هو. ”جيڪو مديني وارن جو
 دشمن آهي. سو منهنجو دشمن آهي.“ سو منجي مام هڪ سيڪنڊن ۾
 معلوم ٿي وئي ته هٿ ساڻو ڇو پئي ٿيو. سوچڻو اهو آهي ته هڪ عام
 ماڻهو لاءِ شڪايت لکڻ تي قاضي صاحب جو هٿ ساڻو ٿئي ٿو.
 پر ان مسجد نبوي ۽ مڪبة الله جي طواف وقت ڪنهن ڪنهن
 کي ڪجهه نٿو ٿئي. ان سان ظاهر ٿو ٿئي ته ڪو خاص تعلق هيو.
 اهڙو ڳانڍاپو هو جنهن ڪري قاضي صاحب مرحوم کي شڪايت
 لکڻ کان هن طريقي سان روڪيو ويو.

محبت ۽ عقيدت جو هي عالم آهي جو ڪنهن تقرب ڪندڙ تقرير
 ۾ نعت جي سلسلي ۾ ڪيترن شاعرن جا نالا ورتا مگر حضرت
 سچل سرمست جو نالو نه ورتو. ته قاضي صاحب مرحوم تڙهي اٿيو. ۽
 ”سچل سرمست عاشق رسول الله“ جي عنوان سان نه فقط ڪتاب
 لکيو مگر فورن ڇپائي عوام آڏو پيش ڪيو.

اڄ ڪالھ سڄو جهان ڏوڪڙن ۾ ملي هلي پيو. پر قاضي صاحب
 مرحوم نه فقط ڪتاب ڇپايا. مگر مفت عنايت ڪيا. مورگو ٽپال خرچ
 به پاڻ پڙهائون. ساڳي وقت هڪ خط به موڪليندا هيا ته ڪتاب مليو
 هائو مليو. اها عادت مهڻو ڏيڍ به هلي بلڪه سالن جا سال هلي پر ان
 جون ڪي ڪهڙو نالو ڏجي؟ اهائي هڪ سچي محبت ۽ عقيدت هئي
 ۽ جنون جي حد تائين چاهيندڙ کي هر ڪو حق آهي ته ڀلي چوي ته
 منهنجي محبوب جي مٿ ڪوبه نه آهي.

ان عظيم انسان جي پنهنجي مرشد سان محبت اول ڏينهن کان
 جا شروع ٿي ته آخرين گهڙي ۽ تائين هڪ جهڙي رهي. ان ۾ ذرو به
 ڦيرو نه آيو. اهو الهي زندگي ۽ زندگي ۽ ڪانپو به ڇو نه سونهن.

الله جا ٻانهن سڃاڻي ۽ جرئت جا مينار هوندا آهن. ڪنهن جون

اوڻايون منهن تي چوڻ سڃاڻي ۽ پنهنجا پڻ آهي. ۽ ڪنهن جو اوڻايون
پرپڻ چوڻ حماقت آهي. انسان جو اصول هجي جيڪا ڳالهه نه وڃي
ته ڳالهائيندڙ کي آت جو آت ۽ روبرو چوڻ جرئت ۽ جوانمردي آهي.
۽ پرپڻ چوڻ بزدلي آهي. قاضي صاحب مرحوم ان اصول نسي ايندو
نڪار بند هيو. جو ڪنهن خام کي هار هٿل جي جرئت نه ٿيندي هئي
جو ڪابه غلط بياني ڪري سگهي.

مون کي ياد ٿو اچي ته هڪ ماڻهو سروس ٽڪلي موڪلي ڪتابن
جي ڊگهي لسٽ لکي موڪلي ته جيئن ان ٽڪلي ۽ ذريعي اهي گهربل
ڪتاب موڪليا وڃن. قاضي صاحب مرحوم ڪجهه ڪتاب روانا ڪيا
۽ خط به موڪليو ته تون هڪ غلط قسم جي ٽڪلي ۽ ذريعي جا واپس
ڪڍي ٿي، نري گهٽ رهڙي ۽ جو شهر گهراڻن ٿي ڇاهيو. جا ڳالهه
منهنجي وس کان ٻاهر آهي.

سنڌ جي عظيم شاعر ۽ صحافي جناب پروانسي پٽي روزانه آفتاب
۱۱ جولائي ۱۹۸۲ع جي اشاعت ۾ سائين سچل سرمست جي ۱۹۸۲ع
واري ميلي بابت مشاهدو لکيو. ادبي ڪچهري ۾ ٿيل پور قسم ۽
واقيات راڳ متعلق به لکيو آهي ۽ چيو ته افسوس جو نه هيو قاضي
علي اڪبر درازي نه ته اهڙن راڳيندڙن کي اهڙي واقيات راڳ پيش
ڪرڻ جي ڇا جرئت هئي. ان جرئت ذريعي انسان زندگي لاءِ هڪ
نصيب العين اٿيائين وٺندو آهي. ۽ مضبوط ايمان جي نشاني پڻ اها آهي
ته ڪنهن ڏاڍي ۽ ارڙي ماڻهو جي آڏو حق جو ڪلمو چئجي. جنهن
بي خودي ۽ مستي جو علمبردار سائين سچل سرمست پڻ هيو ۽ ان جي
سچن طالبن ۾ ايتري جرئت ضرور هجڻ گهرجي. سچائي جا دعويٰ دار
ته ڪيترا ماڻهو آهن ۽ سچل ۽ -ي تعريف ڪرڻ وارا به ڪردارن
آهن. پر عملي طرح ڪهر ڪهن سچ ٻڌائي يا سندن آڏو سچائي ڪسان
ڪم وٺي ته انهن جي دعوائن جي ڪاڪ محل ۾ ڌار پنجهو وڃن.
ان سچائي جي ڪري ضرور قاضي صاحب کان به ڪيترا دوست منهن

مٽي ويا هوندا، ڇو جو هن کي جڏهن پنهنجي هستيءَ جي پروڙ نه هوندي ته ڪنهن ٻئي جي هستي کي ڇا ليکيندا.

شيخ سعدي شيرازي فرمائي ٿو ته ٻر بيابان ۾ وڃان پيو اوچتو هڪ شخص تشيعن تي سوار نظر آيو خوف ۽ حيرت وٺي ويٺي مگر شينهن جي سوار هڪل ڪري چيو اي سعدي عجب نه ڪاڏ جيڪي پنهنجي رب کان ڊڄن ٿا ۽ ڪائنات جي وري هر شيءِ انهن کان ڊڄي ٿي. ساڳي وقت جيڪي رب جي حڪم ۾ آهن ته دنيا سندن حڪم ۾ آهي. مرحوم قاضي صاحب به هڪ خدا ترس ماڻهو هيو. ان ڪري خاص طرح سندن پٽ ۽ پوٽا سندن فرمان ۾ هيا جو جڏهن پهرينيءَ ۾ لکن پڙهن کان معذور ٿي ويا. اهو ڪم سندن ارشاد موجب پٽن ۽ پوٽن ڪيو. نه ته اڄوڪي دور ۾ اولاد کي پنهنجي پروڙهن سان جيڪا ڌار پائپ آهي سا مثالي آهي. اهو سڄو ثمر ان خدا ترسيءَ جو آهي. جيڪا قاضي صاحب جن کي عطا ٿيل هئي.

سنڌ اندر ڪيترا صاحب قلم ٿي گذريا آهن يا موجود آهن جن سچل سائين جي ڪلام يا ذات جي جاکوڙ سان گڏ ٻين علمي ۽ ادبي موضوعن تي به لکيو آهي سنڌ جي واحد هستي جناب قاضي علي اڪبر صاحب درازي جن جي هئي. جنهن سوا سچل سائين جي ڪنهن موضوع تي ڪونه لکيو. سندن هر لکڻي سائين سچل سان ٻا سندن ڪلام سان منسوب هئي. ڇڻ ته قاضي صاحب مرحوم وٽ پيو موضوع هيو ئي ڪونه يا ڇڻ پئي ڪنهن موضوع لاءِ وڻن وقت ڪونه هيو. سچل سائين جن جي محبت سندن رڳ رڳ ۾ سمائجي چڪي هئي. زندگيءَ جو سمورو سفر ان تلاش ۾ گذاريو. اهڙي سوچ رکڻ وارا ماڻهو تمام گهٽ ملندا جيڪي پنهنجي مرشد ۽ رهنماڻن لاءِ ان انداز ۾ سوچين.

قاضي علي اڪبر مرحوم هڪ علمي گهراڻي جو فرد هو. جيڪو روڙي شهر ۾ نهايت معزز ليکيو ويندو آهي. پاڻ ان خاندان ۾ ۱۸۹۵ع

۾ ۱۵ مارچ ۱۹۰۵ع سندس زندگي جو اهر ڏينهن لکيو ويٺو جو ان عهد ڏينهن تي پاڻ سچل سرمست جي دربار درازا ۾ پهتا ۽ سخي قبول محمد دوم جي عقيدت ۾ گرفتار ٿيو. ان ڏينهن کان وٺي سڪرات گهڙي ۽ ڏاڏين سخي بادشاهه سخي بادشاهه چئي ساهه نس نس ۾ گهميو ۽ آخر اهو درجو مليو جو دربار درازا ۾ قاضي صاحب جي جداگانه حيثيت هئي. جا پئي ڪنهن عقيدتمند ۽ مريد کي مشڪل هجي. قاضي صاحب پنهنجي خلوص ۽ وفا جي صفائي اهڙي منزل کي پهتا جو چڻ درازا دربار جا هڪڙا جانشين هي پڻ هئا. نه فقط مريد با صدا جي عقيدت هئي بلڪه سائين سخي جي نظر ڪرم پڻ هئي. هيڏانهن از حد شفقت هئي ته هونڏانهن از حد محبت هئي. شفقت ۽ محبت گڏجي هڪ قاضي علي اڪبر درازي رونما ڪيو. سچل سائين جي ٻين مريدن ۽ عاشقن جي پيٽ ۾ قاضي صاحب مرحوم دربار درازا جو وڏي ۾ وڏو چراغ آهي. الله تعاليٰ سندن تربت کي پنهنجي رحمتن سان ڀرور رکي.

قاضي صاحب مرحوم ساڳي وقت شاعر ۽ اديب به هيا. ملازمت سان گڏ الله پاڪ جي باد ۾ سندن دلپسند مشغلو هيو سندن شاعريءَ جا ڪافي ڪتاب موجود آهن. اڄ تائين حضرت سچل سرمست جي ڪلام جي شرح گهڻو ڪري نثر ۾ ڪيو اٿن. جيڪي ڪتاب منهنجي نظر مان گذريا آهن. انهن ۾ ”عشق حبيب“ قاضي صاحب جو عجيب ۽ انوکو ڪتاب پائوڻاڻو. هڪ اندازي موجب قاضي صاحب جي ترتيب ڏنل ۽ تاليف ڪيل ڪتابن جو انداز پنجاهه کن ٿيندو. جنهن منجهان ڪافي ڪجهه ڇپجي چڪا آهن. باقي اڻ ڇپيل ڪتاب سندن لائق ۽ رزند ڇپائي پترا ڪري رهيا آهن. فرمان بردار اولاد جي هن ڪارنامي نه فقط حضرت قاضي صاحب جي روح کي سڪون بخشيو هوندو. پر پوري سلسلي کي سڪون ڏنو هوندو.

جناب قاضي علي اڪبر صاحب درازي پنهنجي وقت جو ڪامل

صوفي ۽ سچل سائون مشرب جو علمبردار رهي چڪو آهي. هي ذات جو مہنار جمع ۽ محرم الحرام ۱۴۰۲ھ بمطابق ۳۰ آڪٽومبر ۱۹۸۱ع اسان کان موڪلائي ويو. ۽ پنهنجي اباڻي قبرستان روھڙي ۾ دفن ڪيو ويو. پنهنجي پويان وڏو علمي ۽ ادبي يادگار ڇڏي. ان ساٿ سان وڃي شامل ٿيو، زندگسيءَ ۾ جنهن ساٿ لاءِ سڪ جي ورڪا ڪندو رهيو.

سندن خدمتن جو اعتراف ڪندي ۱۹۸۲ع واري سچل سائين جي ميلي تي گولڊ ميڊل ڏنو ويو. اسان وٽ سندن خدمتن جي اعتراف ۾ گولڊ ميڊل ته ڪونه آهن البت سندن ياد ۾ ڳوڙها وهائي، سندن لاءِ دعائون گهري رهيا آهيون.

محترم علي محمد مهر
حيدرآباد

(۱۲) ”قاضي مرحوم جي ڀاڻ“

روھڙي شريف سان، مرحوم و مغفور، پنهنجي استاد محترم سائين عبدالحسين شاه موسوي ۽ سائين وڏن جي ڪريءَ بيمحد محبت ۽ عقيدت اثر. وري ٿي دفعا انهن بزرگن جي خلوص ۽ محبت ڪري اتي نوڪري به ڪئي اٿم. ان ڪري موسوي خاندان کان علاوه، روھڙيءَ جي ٻين ڪيترن خاندانن جي وڏڙن توڙي ننڍن سان به ڪافي سڪ ۽ شناسائي اٿم.

انهن سڪ وارن منجهان مرحوم الحاج قاضي علي اڪبر درازيءَ سان به بيمحد اڪير هيم. نهايت شفيق ۽ ساجڻا، نهڻا ۽ نماڻا هئا. جڏهن به ملاقات ٿيندي هئي ته وڏڙن جو سڪون به لاهيندا هئا. پدرانہ شفقت ۽ خلوص سندن چهره مان بهو بهڪندو هيو.

جنهن ڳالهه مون کي وڌيڪ متاثر ڪيو سا هئي قاضي صاحب

مرحوم جي سچل سرمست سائين رح سان سچي ۽ والهاء عقيدت - اهڙا
 ٿورا شخص منهنجي نظر مان گذريا آهن - جن جي پنهنجي مرشد سان
 مجنون ۽ وانگر بي پاڻ - بيحد محبت ۽ عقيدت هجي. ڇڻ ته سراپا
 سچل سائين رح جي سڪ ۾ مستغرق هئا. اهڙي سبب آهي جو ڪن
 پنهنجي مرشد جي ڪلام ۽ تصوف جي نڪتن تي ڪافي عبور هو -
 ڪابه ڳالهه ڪجي ته پنهنجي مرشد سڳوري جو ڪلام ۽ عقيدت
 جا گل سندن وات منجهان پيا نثار ٿيندا هئا. جڏهن به ملندا هئا ته
 ٻڌائيندا هيا ته پنهنجي مرشد جي ڪلام جي ڪنهن نڪته تي ڪو
 تبصرو لکيو اٿن ۽ ڇپايو اٿن.

الله پاڪ شل اهڙن سچن معتقدن ۽ مخلصن جهڙي سچي سڪ ۽
 محبت اسان سڀني کي عطا فرمائي. (آمين)

مرحوم هينئر اسان کان هميشه لاءِ جدا ٿي ويا آهن پر پنهنجي
 حلیم طبيعت ۽ مرشد جي عقيدت ۾ جهڪي ڪتابي صورت ۾ موتي
 ڇڏيا آهن ان ڪري پاڻ کي هميشه لاءِ زنده ۽ جاودان ڪري ڇڏيو اٿن.

محترم قاضي عبدالحي
 رتودهر

(۱۳) ”سچل سائين جو ڀروانو“

مليدار محسن ويسا هن لڏي
 ادب ۽ علم جي ويا ماڙي اڏي
 سدائين درازيءَ جون وسنديون وس
 وٺڻ فيض فائزل اچن ٿا ته لڏي
 قربدار علي گوهر ۽ علي مردان مخلص
 محبت سان مانجهي ڇڏن ٿا اڏي.

قلم قاصر زبان خاموش جو مرحوم قاضي علي اڪبر درازيءَ جي
 خوبين جو اظهار ڪري ۽ وستار ڪري.

مرحوم قاضي صاحب سچل رح سائين جي دعائن جو اڏيل هو. هو سچل رح سرمست سائين جو عاشق صادق ۽ پروانو هو. رات ڏينهن سچل رح سائين جي ثنا خواني ڪندو رهيو. محنت ڪري ڪيئي ڪتاب قلمبند ڪري پنهنجي جيب منجهان ڇپرائي پيارن، قربدارن، اهل علم وارن، طالبن، شاعرن ۽ اديبن ۾ ورهائيندو رهندو رهيو. ۽ بي لوث خدمت ڪندو رهيو. قربائتو قاضي صاحب محسن، مخلص، هردلعزيز هم طبع هو. جنهن به انسان سندن هڪ دفعو زيارت ڪئي ته عمر ۾ پيو تعريف ڪندو رهندو. سندن قربائتي گفتار چقمق وارو ڪم ڪندي هئي ۽ حاضرين کي سوهي ڇڏيندي هئي. بنده جي صاحب صفت سان ويهن سالن کان وٺي نياز مندي جو رستو هو. جن جي هدايتن ۽ حڪايتن جو ڪافي اثر ٿيو. سائين سچل رح سائين جي درگاه تي خواه سندن آسماني تي ملاقاتون ٿينديون رهنديون هيون.

پڇاڙي ۾ ضعیف البدن هوندي به سندن قربائتي رهاڻ جي سرهاڻ دٻن کي معطر ڪري ڇڏيندي هئي. اهو ڪڏهن به محسوس نه ٿيو ته قاضي صاحب جن ڪمزور يا بي حس آهن. ڪلاڪن جا ڪلاڪ ڪچهري ڪندي مستقل مزاج. پر همت رهندا هئا. آيل کانئن دعائون حاصل ڪري واپس ورندا هئا.

قاضي صاحب سچل رح سائين جن جا سڄا ثناگر هئا. جن جي دعائن سان رڱجي رٿا ٿيا ۽ چڱو مڪان ماڻيائون.

هن وقت جيتوڻيڪ قاضي صاحب جن لڏي ويا آهن ۽ دارالبقا ۾ داخل ٿيا آهن. مگر سندن قول، سندن فعل، سندن عمل ۽ اشاعتون اهو ثبوت ڏين ٿيون ته قاضي صاحب جن زنده آهن ۽ زنده رهندا. اها دست بدعا آهي ته خداوند عالم کين جنت الفردوس عطا فرمائيندو. (امين)

ازانسواءِ اها گالهه به فخر جو باعث آهي ته سندن نينگر قاضي علي گوهر خواه قاضي علي مردان ۽ ٻيا قريب ٻن قربائتا آهن ۽ مرحوم

[۳۶۲]

قاضي صاحب جي ٻاريل شمع کي قائم دائر رکڻ لاءِ ڪوشاڻ آهن ۽
سندن نقش قدم تي هلڻ لاءِ گامزن آهن.

رب ٻاڪڪين طاقت عطا فرمائيندو ۽ قاضي صاحب جن جي علمي
ادبي عملي مشعال کي روشن رکندا. (آمين)

محترم پروفيسر لعل شاهه بخاري

شڪارپور

(۱۴) ”ياڻ گيرڊون“

جڏهانڪر تيار - سا چاهه پهرين نين
تڏهانڪر تر جيترو - هڪ ويل نه وهريل
اندر روح رهيل - سچي اوڻاڻون ڪري!!

مونکي اهو ياد ڪين ٿو پويم ته مرحوم قاضي علي اڪبر درازي
سان منهنجي واقفيت ڪڏهن ٿي ۽ ڪٿي ٿي؟ مگر ايترو ضرور ياد
آيم ته هن فقير جو اچڻ وڃڻ منهنجي محترم استاد ڊاڪٽر ميمڻ
عبدالحميد سنڌي تحفه امتياز وٺي سکر ۾ ٿيندو هو. حتي آءٌ به رهندو
هوس. سو يقيناً ساڻس پهرين ملاقات ۽ ڪچهري اُتي ئي ٿي هوندي.
بس پوءِ ته اهي روح رهاڻيون ڪڏهن سکر نه ڪڏهن روڙي ۾ سندن
جاء تي وقتن وقتن ٿينديون رهنديون هيون.

جيتوڻيڪ قاضي صاحب مرحوم عمر ريده هو. پر مان ساڻس
ڪچهري ڪندي اهو ڪڏهن به محسوس نه ڪيم ته ڪنهن پيرهن
سان صحبت ٿي رهي آهي. مگر هو گفتگو وقت هڪجيڏن وانگر ڪاڻ
ڳالهائڻ ۾ حصو وٺندو هو ۽ ان سان گڏوگڏ سنجيده گفتگو پڻ ڪندو
رهندو هو. قرب سندس خمير ۾ الله تعاليٰ پري ڇڏيو هو تنهن ڪري
وٽس وڃيو نه ڪيس بي انتها خوشي ٿيندي. ۽ هيٺاڻپ هوندي به اٿس
به قدم اڳتي وڌي. ڏاڍي انس. اتساه ۽ پاڻوء سان ملندو. اُتي وٺي جي

آڌر ڀاءُ لاءِ هي بزرگ پاڻ وٽ هميشه بسڪوت ۽ دال مڱ وغيره هروقت رکندو هو. مونکي پنهنجي لاءِ ياد آهي ته هڪ ڇاهه نه هر ٽي چار ڇاهيون گهرائي وٺندو هو. اهو ان لاءِ ته جهڻن چڱي مهل نائين ويهاري ڪچهري ڪري. موڪلائڻ مهل به سندس هڪ اڳي کان اڳري هوندي ۽ ائين چوندو رهندو ته جهٽ نه ويهو. ڇا وڃي ڪندو وغيره. مطلب ته منجهس محبت جا پندار پيريل هئا. سو اصرار ڪرڻ تي موڪل ڏيندو ۽ چند قدم گڏجي به هلندو هو.

رٿائرمينٽ کانپوءِ هن بزرگ کي لکڻ جو شوق ٿيو ۽ جيئن ته حضرت سچل سرمست سان کيس بيحد عقيدت هئي ۽ پاڻ سخي سائين قبول محمد دوم جا فقير به هئا. انڪري هن جيڪي ڪجهه لکيو سو صرف سچل سائين ۽ ٽي حضرت سچل سرمست کان مٿي قاضي صاحب ڪنهن به شاعر کي نه سمجهندو هو. هر جيڪڏهن ڪو ماڻهو ڪنهن ٻئي شاعر کي مٿانهون ظاهر ڪندو ته هي بزرگ ڏکونجي پوندو هو. هڪ ڀيري اسلاميه ڪاليج سکر ۾ کيس شاه لطيف جي درسي لاءِ ٻڌائڻ وڃس ته پاڻ فرمايائون ته اوهين لطيف ڊي ته ملهايو. باقي سچل ڊي ڪونه ٿا ملهايو. پوءِ ڪجهه ڏينهن رڪي وري اسان سچل ڊي جو انتظام ڪيوسين. جنهنجو جڏهن ٻڌائين ته بيحد خوش ٿيو. مطلب ته حضرت سچل سرمست سائين سان مرحوم جي محبت جذباتي حد تي پهتل هئي ۽ هميشه پنهنجي روحاني رهبر کي مڙسي کان مٿانهون ڏٺائين ۽ ٻئي ڪنهن کي به مٿي ٻڌڻ پسند ڪونه ڪيائين.

سماجي تعلقات نڀاڻ ته ڪو کانئس سڪي. جنهن سان به سندس واسطو هو تنهن وٽ ضرور پيو ڪندو هو. ۽ وٽي وجهڻ چٽڪ وٽس گناهه عظيم هو. پيرسنيءَ جي باوجود به پيو پنڌ ڪندو هو. نه فقط اهڙو پر ڪم ڪار لاءِ به جيڪو وٽس لڙي ايندو هو ته ان سان گرميءَ ۾ سرديءَ ۾ سفر ڪرڻ لاءِ تيار ٿي ويندو هو. پاڻ چوندو هو ته ”مان ته وڃي اڳئين کي چوان پوءِ باقي اڳي جي مرضي مڃي يا نه مڃي.“

اهو ماڻهن لاءِ وٽس معيار هو. سائيل کي به ”معاف ڪر“ ٻنهي ڪونه چوندو هو ۽ خيرات اٿي وڃي دروازي وٽ کيس ڏيئي ايندو هو. ننڍن ٻارڙن لاءِ به هن فقير وٽ ڪئمڙن- ٽڪين ۽ بسڪولن جو هر وقت ذخيره رهندو هو. اهي اچي ”لالا بابا“ چئي کائڻس شيءِ ۽ پئسا وٺي ويندا هئا. مطلب ته هي فقير ٻارن کان وٺي ٻڍن تائين سڀني سان پنهنجي نپائيندو رهيو.

هر جمع رات پنهنجي اوطاق تي ڪجهه راڳپنڌڙ گهرائي مرشد مٺي جي چونڪي ڪرائيندو هو ۽ انهن ويراڳين کي پنهنجي هڙان ڪجهه ڏيئي راضي ڪندو هو ۽ ايندڙن لاءِ وري چانهه پائيءَ جو بندوبست ڪندو هو. اهو شغل به هن سڄي عمر جاري رکيو. انڪانسواءِ باغ تي هر سال مقرر تاريخ تي راڳ ويراڳ ڪرائيندو ۽ ڪجهه ٺنڪر جو به بندوبست ڪندو هو. پنهنجي باغ کي سڏيندوئي ”سخي آباد“ هو.

هن فقير جيڪي به ڪتاب چپرايا سي سڀ پنهنجن پٽن سان چپايائين ۽ ٻاهرين محبتن ڏانهن پوست جون ٽڪليون به هڙان هڻي موڪليندو هو. ۽ ويجهن کي هلي وڃي هٿ سان ڏيندو هو. سندن ننڍا وڏا ڪتاب تقريبن پنجنونجاهه کن ٿيندا. جيڪي سڀ هن فقير مفت ورهائيا ۽ پٽن سان وڪرو ڪونه ڪيائين. شاه درازا شريف سان هن جي دلي الفت هئي. ان ڪري اوڏنهن به پيرو ڪندو رهندو هو. انهن بزرگن وڏان کيس خلافت جو خرقو عطا ٿيل هو. جيڪو ساڻي رنگ جو ڊگهو چوڻو ڪمس درازن ۾ ورسيءَ جي موقعي پيل ڏٺو ويو.

ههڙي سخت چڪتاڻ واري مادي دور ۾ مان هن فقير کي روحانيت ۽ مرشد جي خدمت يا علمي خدمت لاءِ ڪوشاڻ ڏنو. پر ان سان گڏوگڏ پنهنجن پٽن ۽ پوٽن سان به سندس محبت رهندي آئي. ۽ شرعي طور انهن سان به پيار ۽ سامهه. قرب ۽ محبت. پيار ۽ پرڀت سان نپائيندو آيو. ۽ سندن پلائي لاءِ پڇاڙيءَ تائين ڪوشش ڪندو

رهيو. سندس سماجي تعلقات مختلف ماڻهن سان هئا ۽ انهن سان ڪنهن به درجي بنديءَ کان سواءِ ڏاڍي قرب سان نيهه ڪندو رهيو.

منجهس ڪنهن قسم جو ڪٽر پڻو ڪونه هو. اسلام عليڪرا ڪنڌڙ کي مرڪي وعلھڪر السلام چونڊو هو. يا علي مدد جو جواب مشڪي سڻي پير مولائي مدد سان ڏيندو هو. وري حق موجود جو جواب به سدا موجود پڻ ڏيندو بهشانيءَ سان ڏيندو. حج بيت الله ڪرڻ کانپوءِ ڪربلا معليٰ جي زيارت پڻ ڪري آيو. هو مذهب جي رنگ کان بلڪل نرالو صوفي صاف دل هو.

ورھين جون يادگيريون ذهن جي سطح تي اڀرن ٿيون. جنھن جي لکڻ جي گنجائش هن ڪاغذ جي قرطاس تي اڻپوري آھي. انڪري انهن سمورين يادگيريون مان چند سي به مختصر ترين ڪري هتي لکيون اٿم. مثال يوسف جي خريدارن جي ٻوليءَ واري مثال وانگر قبول پونءَ (آمن)

محترم عبدالرشيد پٽي
سکر

(۱۵) ”عشق ڪيو آڇو“

بکر- روهڙي ۽ ارور جي قاضين سنڌ جي تاريخ، علم، ادب ۽ مذهبي معاملن ۾ نمايان خدمتون سرانجام ڏنيون آهن. مخدوم نوح بکري قاضي قاضن ۽ قاضي اسماعيل انهن ۾ نمايان حيثيت جا مالڪ آهن. هينئر هنن خاندانن جا پوٽير روهڙي شهر جي قاضي محلي ۾ رهن ٿا هن صديءَ ۾ هن گهراڻي ناميارا ۽ مشهور شخصيت وارا انسان پيدا ڪيا آهن. هن خاندان جو هڪ مرد مجاهد قاضي علي اڪبر درازي جنهن پنهنجو نالو ۽ پنهنجي وڏڙن جو نالو روشن ڪيو.

قاضي علي اڪبر درازي سنڌ جي وڏي حصي جي ادبي حلقن ۾ وحدت الوجوديءَ لڪر رکندڙ طبقن ۾ پنهنجو وجود تسليم ڪرائي

ڇڪو آهي. هن جي لکڻ جو ميدان محدود هو. هن پنهنجي قلم ۽ دانش کي پنهنجي مرشد - هادي برحق - حقيقي رهبر - مڃڻ جي لازوال سونهن سچل سرمست سائين لاءِ وقف ڪري ڇڏيو هو. فقط قلم ۽ ذهن ڇا؟ پر هن پنهنجو پاڻ ۽ پنهنجو سڀ ڪجهه - هن سنڌ جي عظيم وحدت الوجودي مفڪر کي ارپي ڇڏيو هو. جيترو وقت جيترو رهيو - وٽ، ست ۽ سرندي سارو - هڙان وڙان سچل جي سنهتي کي عام ڪرڻ لاءِ پاڻ پتوڙيندو رهيو. دنيا ۽ ماسوا جي فڪرن کان آجس - سڀ ڪنهن ۽ ڪن گوت کان بي پرواه ٿي صرف سچل سرمست جي فڪر ۽ عقيدت ۾ فرق ۽ ٻڌل رهيو. ۽ سرمست جي هن ڪلام جي پوري پوري عڪاسي ڪيائين.

”عشق ڪيو آجو - دنيا جي ڪل دور کان“

درازن جي درٻار جي هن پانڌيڙي، جيترو سچل سائين تي لکيو آهي - اوترو ٻئي ڪنهن نه لکيو آهي. سندس لکڻن جي معيار تي ڳالهائڻ کان پاسو ڪندي مان ايترو چوندي هرگز نه ڪيڏائيندس ته سندس خلوص ۽ لکڻ قابل تحسين ۽ همد احترام آهي. عام ماڻهو تائين سچل سرمست ۽ سندس مڃڻ جي سنهتي کي پهچائڻ ۾ قاضي صاحب جي نمائي ڪاوش جو گهڻو دخل آهي. هن سچل سرمست جي سوانح حيات شاعري، فڪر ۽ فن تي اڪيچار ننڍا ڪتابڙا ۽ وڏا ڪتاب ڇپرايا. ۽ سچل سائين جي فارسي ڪلام ”ديوان اشڪار“ ۽ جملہ مشوبن جو سنڌي ۽ اردو ۾ ترجمو ڪري ڇپرايو. انگريزيءَ ۾ سچل نبي تعارفي ڪتاب لکي ڇپرايو. سنڌ واسين کي سچل جي فارسي ڪلام کان درازيءَ واقف ڪيو. هن درازي درويش نه رڳو - ڪتاب ڇپرايا پر پاڻ مفت وراهيا به سهي. سچل سرمست جي پرچار چڻ هن جي زندگيءَ جو مقصد متن هيءَ نظر ۽ جسماني ڪمزوريءَ سبب آخرين دمن تائين ڊيڪٽيشن ڏيندو هو. ڪتاب پاڻ نه ورهائي سگهندو هو ته سچل جي سالڪن تائين لڀال رستي پهچائيندو هو. پيرسنيءَ ڪمزوري

۽ همٿائيءَ جي باوجود سچل جي پيغام جي پرچار ۽ درازن جي درگاه تي حاضري ڀرڻ کان بس نه ڪيائين.

مرحوم قاضي صاحب جو سچل سرمست سان عشق ۽ عقيدت والاعانه ۽ جنون جي حد تائين هيو. ايترو عشق ۾ غرقان هيو جو هتي ڪنهن به شاعر جو نالو سچل سرمست جي ورسي ۽ ادبي ڪانفرنس جي هليٽ فارم تان ڳنهن يا ٻڌڻ پسند نه ڪندو هيو. سچل سائين سان ان عقيدت دنيا جي هر وڏي ۽ عظيم شاعر کي هن جي آڏو، سچل کانسواءِ نٿو ۽ جيتائو ڪري ڇڏي هيو. سندس عشق جي ان حد جي ترجماني شاه سائين جي بيت جي هن سٽ ٿي ڪري.

”عاشق عزازيل - ٻيا مڙئي سڏيا“

سچل سرمست هڪ هنڌ چيو آهي ته ”عشق اسان سچل جو ٻارو“ يعني ته سچل جي رهنمائي ۽ ان فڪر جو محرڪ عشق آهي. منهنجي خيال ۾ قاضي صاحب جي ان مسلڪ ماڻھو، سچل سان عشق جي اهڙي پيچ پاڻ جو محرڪ به عشق ۽ عاشقانه طبيعت آهي. جا روهرڙيءَ جي مٽيءَ جي خميره ۾ سمايل آهي ۽ ان جو مظهر بيدل ۽ بيڪس جهڙا صوفي شاعر ۽ مفڪر آهن. پنهنجي ئي هڪڙي لسڪيل ڪتاب ۾ قاضي صاحب مرحوم بي باڪي ۽ بي رٿائي سان اعتراف ڪيو آهي ته هن کي روهرڙيءَ جي گانگوٽي گرائونڊ ۾ مجازي عشق جو تير لڳو جنهن هن کي درازن واري فيض جي در تي پهچايو. ان سلسليءَ ۾ سنت ۽ بيدل بيڪس جي روايت پروري قاضي صاحب کي فرواڻ يا چوٽڪارو نصيب ڪرايو. هو ازلي حقيقت کان آشنا ٿيو. سچ جو سالڪ ۽ الاهي عشق جي راه جو راهي ٿيو. سندس ساري زندگي ۽ زندگي جي سموري سڙي چونڊي ۽ حاصل ڪيل اهو عشق ئي هو. بقول سچل سرمست ته:

”سچل ٻاجهون عشق دي - ٻيا نه ڪوئي هنر مڪياين“

محترم عبدالغني "الفت" پروهي

فرید آباد میہڙ

(۱۶) "هڪ دوستي. هڪ شخصيت"

سنڌ سڳوري ۾ ڪي اهڙيون شخصيتون ٿي گذريون آهن جن منجهان بهار جي خوشبوءِ، گلن جي تازگي ۽ هيرن جهڙي روشني هوندي آهي. انهن منجهان هڪ عظيم و مهربان قاضي علي اڪبر درازي مرحوم انتهائي عظمتن جو مالڪ هيو. مان هڪ ادبي شاگرد سندن عظمتن جا ڪهڙا ڪهڙا ڳڻ ڳائي سگهان ٿو.

سندن علمي اهميت کي پروڙڻ لاءِ مون وٽ ايترو علم ۽ ڄاڻ نه ڪونه آهي البت سندن بي پناه عنايتن کي آءٌ وساري نٿو سگهان ۽ نڪي وري ورنديون.

هن دنيا دورنگي جو اهو دستور رهيو آهي. ته پنهنجي پنهنجي حيثيتن واري ماڻهن کي باد ڪيو آهي ۽ ڳانڍاپو ڪنديو آهي يا وري ڪنهن مفاد خاطر انهن سان تعلق نٺايو آهي. مگر هت چرخو ڏسي نرالو آهي. حضرت قاضي علي اڪبر درازي مرحوم عام ذهنته موج وڀار کان بعيد ۽ هروڀرو واري وڏي ماڻهپائي جو دشمن هيو. سندس نظر ڪرم و عنايت اسان ڀارن ايهي انسانن لاءِ به عام ۽ هڪجهڙي هئي. هڪ اڌ مثال هجي ته عرض رکڻ. مگر حضرت قاضي علي اڪبر درازي مرحوم جي احسانن ۽ عنايتن جو سلسلو ايترو ته وسيع آهي، جو ڳاڻائي ۾ اچڻ هڪ مشڪل مرحلو آهي.

هن مادي دور ۾ جت نفسا نفسي جو عالم هجي. ڪنهن کسي ڪنهن سان واهيو نه هجي پنهنجائپ سڪرات ۾ هجي. دوستي ۽ چڱائي اوڀرا جزا ٻيا لڳن. ان ساعت هر ڪتاب جي اشاعت موڪلي ڏيڻ. ساڳئي ساعت خط لکي ڪتاب موڪلڻ جو اطلاع ڪرڻ تنهن سان گڏ ڪتاب جي پهچ جو پيچيني سان انتظار ڪرڻ. هن دور ۾

مثالي ڪردار ناهي ته ٻيو وري ڇا آهي؟ هن مهلڪائي جي دور ۾ هي سڀ ڪجهه ڪرڻ اڻ مڃندڙ نوڪرين ۾ لکبا، اهو جوش ۽ ولولو کيس پنهنجي مٺي مرشد جي سڄي عشق جي نشاندهي ڪري ٿي.

حضرت سچل سرمست سائين جي ذات ۽ ڪلام تي جيڪو ڪم هن ڪيو آهي سو هڪ اصل چئبو. اسان ٻارن اڻڄاڻن ۽ طفل مڪتب کي ايترو ڪجهه معلوم ٿيو ته روحانيت ڇا آهي ۽ سائين سچل سرمست ڇا هو پرچار ڪري ٿو ۽ اسان کي ڇا ٿو سمجهائن گهري ۽ اسان ڇا آهيون؟ اهو سڀ ڪجهه اسان کي هن فقير صفت درويش قاضي علي اڪبر درازيءَ جي طفيل مليو. جنهن لاءِ آءٌ هر دم ان لاءِ دعاگو آهيان ۽ رهنديس.

مان ائين ٿو محسوس ڪريان ته سندس وفات جي ڪري سچل سائين جي ڪلام ۽ ذات جي اشاعت ۽ سنڌي ماڻها لاءِ هاجيڪار آهي. تنهن مان گڏ اسان شاگردن لاءِ به عنايت مهربانين ۽ دعائن جو سلسلو پڻ بند ٿي ويو.

مرحوم قاضي علي اڪبر درازي سچل سرمست سائين لاءِ پنهنجيون ذهني صلاحيتون مالي قوتون ۽ زندگيءَ جون گهڙيون نياڳي ڇڏيون.

محترم پروفيسر جمال الدين ”هومن“
نوان جتوئي

(۱۷) ”هڪ سچو اديب“

مرحوم قاضي علي اڪبر درازيءَ سڀا سونهن ۽ مون هئا. محنت و مشقت ڪندڙ انسان پنهنجو مقام پاڻ حاصل ڪندو آهي. سچي زندگي علم و ادب جي خدمت ڪندي ڪندي صرف ڪمائون. هر فن و فڪر تي قلم کي خوب هلايائون. سچل سائين جا ته سچا عاشق صادق هئا. درازي لفظ ان نسبت جي نشاندهي ڪري ٿو.

درازي مرحوم وٽ ۽ وس آهر سچل سرمست رح جي ڪلام کي
عام ڪرڻ ۾ ڪابه ڪسر نه ڇڏيائين. سندن اسم گرامي ادبي دنيا ۾
نازندگي دائر و قائم رهندو.

شا!! مالڪ الملڪ ڪن مندي ۽ ٻين جو و پاڙو نصيب
فرمائي. (آمين)

مڪتوم الله بخش سومرو
حيدرآباد سنڌ.

(۱۸) ”مرحوم قاضي صاحب“

مرحوم قاضي علي اڪبر صاحب فقير طبيعت ملنسار ۽ عالم
شخص هيا. هي عاجز جڏهن اسسٽنٽ ڪمشنر خيرپور سال ۱۹۶۲-۶۳ع
۾ هو تڏهن کان وٺي قاضي صاحب مرحوم سان نياز مندي جو ناتو
قائم ٿيو. هي ناتو مرحوم پڇاڙي ۽ قائم ٿيائيندو آيو.

وري جڏهن سال ۱۹۷۶-۷۷ع ۾ هي احقر ڪمشنر سکر ڊويزن
مقرر ٿيو. قاضي صاحب پنهنجو فقيرانو قرب ڪري سکر ۾ به ملاقات
جو شرف بخشيندا هيا. خط و ڪتابت به باقاعدي سان ڪندا هئا.

مرحوم کي حضرت سچل سرمست رح سان والهاڻه محبت هوندي
هئي. پنهنجن ملاقاتن ۾ هميشه درگاه سچل سرمست رح جي بهبودي
و بهتري لاءِ اسرار ڪندا رهندا هئا. ڪن بهجد شوق هوندا هو ته
سچل سرمست رح جي ڪلام جي ڪهڙي ڪهڙي ان ڪهڙي تشريح ۽
اشاعت ٿئي.

الله سائين مرحوم کي سرڪار مدينه مڪي الله عليه وسلم جي معافي
پنهنجي بخشش عطا فرمائي. (آمين)

محترم ڊاڪٽر حيدر سنڌي

اسلام آباد

(۱۹) ”درازي سراپا سونهن“

هڪدم قلم کڻي اهڙي برگزیده هستي۔ صاف دل انسان ۽ سچي
 قلمڪار بابت پنهنجي راه لکن ڪجهه دشوار ڳالهه آهي۔
 اوهين يقين ڪيو ته عرصي دراز سوچڻ جي باوجود۔ آڻ اهو
 فيصلو ڪري ڪين سگهيو آهيان ته محترم قاضي علي اڪبر درازي صاحب
 جي سچ گوئي۔ ۽ هي باڪ قلمي ڪوشش جو ذڪر ڪريان يا سچل
 مرست سان سندس سچي عقيدت جو بيان ڪيان يا سنڌي ٻوليءَ
 لاءِ سندس پلھار وڃڻ جا مذڪور ڳالھيان يا علم دوستي ۽ علم پروريءَ
 جا تفصيل چٽيان جن جو ثبوت سندس نابينائيءَ واري دور ۾ ٻين
 انسان لاءِ لکيل لکڻيون پيش ڪن ٿيون۔

سائين منهنجا قاضي علي اڪبر درازي مرحوم سسٽي وانگر پاهڻ
 کي پتون ڪرڻ واري اوڏل ارادي جو مالڪ هو۔ سسٽيءَ به ته ڏونگر
 کي پوري عزم سان للڪارو هو ته :

”اڳيان لڪر ٿر۔ متان روڻ رايون ٿين۔“

ساڳي ريت درازي صاحب مرحوم جي صحت جواب ڏئي وئي،
 جس ۾ ويهڻ جي طاقت نه رهي، هن مان قلم کڻڻ جي سگهه ختم ٿي
 وئي، ٻينائي موڪلائي وئي پر هن پر عزم انسان جا حوصلا جوان
 رهيا۔ لکن جي لکن جاري رهي۔ ٻين کان لکراپائين پر لکن ۾ ڪوتاهي
 ڪڏهن ڪانه ڪيائين ۽ نه وري بي نوريءَ جو بهانو ٻڌائي عذر ڪري
 لکن ڇڏيائين يا زماني جي بي حسي بي ثباتي ۽ پنهنجي بي سرو سامانيءَ
 جو ليکو لکي نا اميد ٿي ويهي رهيو، مگر هو محاذ تي اٿل رهيو ۽
 قدم اڳتي وڌندو رهيو، پوئتي قدم جو نانءُ نشان نه ڪيائين۔

هي سڄل مرست سائين جو پورو پورو شيدائي هو ۽ اتان ڪم جيڪا مرستيءَ جي سرڪ ملي تنهن ۾ اهڙو ته مست رهيو جو - و آخري گهڙيءَ تائين ڪنهن موت ملڻ جو آسرو ڪونه ڪيائين، ڪنهن به تنقيد تي زبان ڪونه ڏنائين ۽ نه وري پنهنجي پيري ۽ ضعيفيءَ جي باوجود ڪنهن عملدار - آفيسر يا سربراھ جي ڪا خوشامند لکيائين. هن هميشه سچ جو ساٿ ڏنو ۽ مون کي پڻ هميشه اهڙي تلقين ڪندو رهيو.

مرحوم قاضي علي اڪبر درازيءَ مان اگرچ منهنجي ڪڏهن به روبرو ملاقات ڪانه ٿي پر خط وارو اڌ ملاقات جو سلسلو ڪڏهن چئن ڪونه ڏنائين. اگر ڪڏهن منهنجي ڪوتاهين ۽ ڪمزورين سبب خط جي جواب ۾ دير ٿي ويندي هئي ته پنهنجي پدرانہ شفقت واري نموني يادگيري ڏياريندو هو.

اهڙيءَ طرح قاضي علي اڪبر درازي مرحوم نه صرف قلمي نموني پر عملي نموني به هر طبقه فڪر کي نتيءَ ٺڏيءَ ڪام واري قول تي عمل ڪرڻ جي تلقين ڪندو رهيو.

آءٌ ته ائين چوندس ته هي جهان ته هرڪو ڪي ڇڏڻو آهي ۽ ڇڏيندا به رهن ٿا. پر مرحوم قاضي صاحب درازيءَ پٺاڙا ڪي ڪي انسان پنهنجو پاڻ کي اهڙو دوار بخشي ويندا آهن، جو جيتوڻيڪ هو امان وٽان بظاهر هليا ويندا آهن لڳن ڀڳن سندن قول ۽ عمل ڪن هميشه زنده رکندو آهي.

محترم احمد علي چانڊيو

شهاد ڪوٽ

(۲۰) ”سائين غلام اڪبر درازي“

”نه دلبر ڏسون ٿا - نه در مان ڏسون ٿا،

نه منزل، نه منزل جو، نشان ڏسون ٿا.“

زندگي ۾ هر انسان لاء اٿاء جذبا اڀرندا آهن. پر آهي انسان جي گذري وڃن ٿا ۽ سندن ياد هر هڪ وقت تازي رهي ٿي. سي گویا گذريا ئي ڪن آهن. اڄ به مونکي فقير قاضي غلام اڪبر درازي ياد آهي ۽ تاحيات ياد رهندا. هو پيرسن ۽ آغا هالوستانا هاويهن سالن جو هو هالڪو، جڏهن ملاقات ٿي ته ائين محسوس ڪيم ته هم عمر سان احوال ٻيو اوربان ۽ ادبي ڳالهون ٿيون.

حقيقت ۾ هن ظالم زماني جو فسانو انڊلٽ سمان ٿئي ٿو. جنهن ۾ پرڪشش رنگ نه ڪافي ٿين ٿا، مگر حقيقت ڪانه. تهڙي طرح هن ظالم ننڍي جي حسن ۽ رنگين تي ڪافي معصوم پنٿور ڀلجي برباد ٿيا. هن بي بقا ننڍي ۾ رهي ڪري انسان اميدن جا ڪيترا محل اڏي ٿو ۽ ٻاهي ٿو، ۽ ڪن جا خواب اڏورا رهجي وڃن ٿا. هڪ دونهون جو هوا ۾ تفسير ٿيو وڃي ۽ وجود ڪونه ٿو رکي. ڪي زندگيون ڪنهن جي ڪم آيون ۽ ڪانه ڪا ٻاڄي، چاهي ڪڙي چون هجي هوڻي ڇڏي، هن ڌرتيءَ جي ميدان تي ڏک، سوڀن هڪ هزارين ۽ ڪڙورين روپ ڌري آيا. ڪن ڏک منجهان پرايو، ڪن هارايو. ڪن شاعرن ڪن ڪي شرابي، ڪن ڪي بلدي، ڪن ڪي پستي، ڪن ڪي شاهي، ڪن ڪي گدائي تي پهچايو. مگر ڏک مان هـرائڻ واري هستي قاضي غلام اڪبر درازي تڏيل جي راهه ۾ اهم مقام رکندڙ آهي. جيڪا شخصيت مڊهون ياد رهندي. ازل تائين هن جي تخليقي ادبي موتين مان ڪئين زندگيون ٺاهڻ وٺنديون.

سائين پروانه ۽ سچل قاضي علي اڪبر درازي جن پنهنجي قلیل عرضي ۾ سرائڪي، انگريزي، اردو ۽ سنڌي ۾ ڪافي بهترين ڪتاب لکيا، مرزا قليچ بيگ مرحوم کانپوءِ اهڙا ليکڪ هئا جن ابترا سارا تقريباً اڌ سو ڪن ڪتاب لکيا ۽ پنهنجي خرچ تي ڇپرائي قوم جي جذبي لاءِ مدت ورهايا، جن جي ورق گرداني مان ڪيترا اديب محقق، دانشور، دانش آموز، شاعر، مڪهڙ ۽ مالڪ پيدا ٿيندا. سائين غلام اڪبر

درازي هڪ مشفق پيءُ هئا. هڪ شفيق استاد. هڪ ڏوڪي ۽ راز دان رهيا آهن. هر ڪتاب پوري پوري جوابداري سان سوڪل هئا. هر ڏک. هڪ ۾ شرع ٿيندا هئا. هن پنهنجا ڪجهه ڪتاب منهنجي لائبرري لاءِ مفت ارسال ڪيا. سان نه رڳو ۱-۲-۳-۴-۵-۶-۷-۸-۹-۱۰-۱۱-۱۲-۱۳-۱۴-۱۵-۱۶-۱۷-۱۸-۱۹-۲۰-۲۱-۲۲-۲۳-۲۴-۲۵-۲۶-۲۷-۲۸-۲۹-۳۰-۳۱-۳۲-۳۳-۳۴-۳۵-۳۶-۳۷-۳۸-۳۹-۴۰-۴۱-۴۲-۴۳-۴۴-۴۵-۴۶-۴۷-۴۸-۴۹-۵۰-۵۱-۵۲-۵۳-۵۴-۵۵-۵۶-۵۷-۵۸-۵۹-۶۰-۶۱-۶۲-۶۳-۶۴-۶۵-۶۶-۶۷-۶۸-۶۹-۷۰-۷۱-۷۲-۷۳-۷۴-۷۵-۷۶-۷۷-۷۸-۷۹-۸۰-۸۱-۸۲-۸۳-۸۴-۸۵-۸۶-۸۷-۸۸-۸۹-۹۰-۹۱-۹۲-۹۳-۹۴-۹۵-۹۶-۹۷-۹۸-۹۹-۱۰۰-۱۰۱-۱۰۲-۱۰۳-۱۰۴-۱۰۵-۱۰۶-۱۰۷-۱۰۸-۱۰۹-۱۱۰-۱۱۱-۱۱۲-۱۱۳-۱۱۴-۱۱۵-۱۱۶-۱۱۷-۱۱۸-۱۱۹-۱۲۰-۱۲۱-۱۲۲-۱۲۳-۱۲۴-۱۲۵-۱۲۶-۱۲۷-۱۲۸-۱۲۹-۱۳۰-۱۳۱-۱۳۲-۱۳۳-۱۳۴-۱۳۵-۱۳۶-۱۳۷-۱۳۸-۱۳۹-۱۴۰-۱۴۱-۱۴۲-۱۴۳-۱۴۴-۱۴۵-۱۴۶-۱۴۷-۱۴۸-۱۴۹-۱۵۰-۱۵۱-۱۵۲-۱۵۳-۱۵۴-۱۵۵-۱۵۶-۱۵۷-۱۵۸-۱۵۹-۱۶۰-۱۶۱-۱۶۲-۱۶۳-۱۶۴-۱۶۵-۱۶۶-۱۶۷-۱۶۸-۱۶۹-۱۷۰-۱۷۱-۱۷۲-۱۷۳-۱۷۴-۱۷۵-۱۷۶-۱۷۷-۱۷۸-۱۷۹-۱۸۰-۱۸۱-۱۸۲-۱۸۳-۱۸۴-۱۸۵-۱۸۶-۱۸۷-۱۸۸-۱۸۹-۱۹۰-۱۹۱-۱۹۲-۱۹۳-۱۹۴-۱۹۵-۱۹۶-۱۹۷-۱۹۸-۱۹۹-۲۰۰-۲۰۱-۲۰۲-۲۰۳-۲۰۴-۲۰۵-۲۰۶-۲۰۷-۲۰۸-۲۰۹-۲۱۰-۲۱۱-۲۱۲-۲۱۳-۲۱۴-۲۱۵-۲۱۶-۲۱۷-۲۱۸-۲۱۹-۲۲۰-۲۲۱-۲۲۲-۲۲۳-۲۲۴-۲۲۵-۲۲۶-۲۲۷-۲۲۸-۲۲۹-۲۳۰-۲۳۱-۲۳۲-۲۳۳-۲۳۴-۲۳۵-۲۳۶-۲۳۷-۲۳۸-۲۳۹-۲۴۰-۲۴۱-۲۴۲-۲۴۳-۲۴۴-۲۴۵-۲۴۶-۲۴۷-۲۴۸-۲۴۹-۲۵۰-۲۵۱-۲۵۲-۲۵۳-۲۵۴-۲۵۵-۲۵۶-۲۵۷-۲۵۸-۲۵۹-۲۶۰-۲۶۱-۲۶۲-۲۶۳-۲۶۴-۲۶۵-۲۶۶-۲۶۷-۲۶۸-۲۶۹-۲۷۰-۲۷۱-۲۷۲-۲۷۳-۲۷۴-۲۷۵-۲۷۶-۲۷۷-۲۷۸-۲۷۹-۲۸۰-۲۸۱-۲۸۲-۲۸۳-۲۸۴-۲۸۵-۲۸۶-۲۸۷-۲۸۸-۲۸۹-۲۹۰-۲۹۱-۲۹۲-۲۹۳-۲۹۴-۲۹۵-۲۹۶-۲۹۷-۲۹۸-۲۹۹-۳۰۰-۳۰۱-۳۰۲-۳۰۳-۳۰۴-۳۰۵-۳۰۶-۳۰۷-۳۰۸-۳۰۹-۳۱۰-۳۱۱-۳۱۲-۳۱۳-۳۱۴-۳۱۵-۳۱۶-۳۱۷-۳۱۸-۳۱۹-۳۲۰-۳۲۱-۳۲۲-۳۲۳-۳۲۴-۳۲۵-۳۲۶-۳۲۷-۳۲۸-۳۲۹-۳۳۰-۳۳۱-۳۳۲-۳۳۳-۳۳۴-۳۳۵-۳۳۶-۳۳۷-۳۳۸-۳۳۹-۳۴۰-۳۴۱-۳۴۲-۳۴۳-۳۴۴-۳۴۵-۳۴۶-۳۴۷-۳۴۸-۳۴۹-۳۵۰-۳۵۱-۳۵۲-۳۵۳-۳۵۴-۳۵۵-۳۵۶-۳۵۷-۳۵۸-۳۵۹-۳۶۰-۳۶۱-۳۶۲-۳۶۳-۳۶۴-۳۶۵-۳۶۶-۳۶۷-۳۶۸-۳۶۹-۳۷۰-۳۷۱-۳۷۲-۳۷۳-۳۷۴-۳۷۵-۳۷۶-۳۷۷-۳۷۸-۳۷۹-۳۸۰-۳۸۱-۳۸۲-۳۸۳-۳۸۴-۳۸۵-۳۸۶-۳۸۷-۳۸۸-۳۸۹-۳۹۰-۳۹۱-۳۹۲-۳۹۳-۳۹۴-۳۹۵-۳۹۶-۳۹۷-۳۹۸-۳۹۹-۴۰۰-۴۰۱-۴۰۲-۴۰۳-۴۰۴-۴۰۵-۴۰۶-۴۰۷-۴۰۸-۴۰۹-۴۱۰-۴۱۱-۴۱۲-۴۱۳-۴۱۴-۴۱۵-۴۱۶-۴۱۷-۴۱۸-۴۱۹-۴۲۰-۴۲۱-۴۲۲-۴۲۳-۴۲۴-۴۲۵-۴۲۶-۴۲۷-۴۲۸-۴۲۹-۴۳۰-۴۳۱-۴۳۲-۴۳۳-۴۳۴-۴۳۵-۴۳۶-۴۳۷-۴۳۸-۴۳۹-۴۴۰-۴۴۱-۴۴۲-۴۴۳-۴۴۴-۴۴۵-۴۴۶-۴۴۷-۴۴۸-۴۴۹-۴۵۰-۴۵۱-۴۵۲-۴۵۳-۴۵۴-۴۵۵-۴۵۶-۴۵۷-۴۵۸-۴۵۹-۴۶۰-۴۶۱-۴۶۲-۴۶۳-۴۶۴-۴۶۵-۴۶۶-۴۶۷-۴۶۸-۴۶۹-۴۷۰-۴۷۱-۴۷۲-۴۷۳-۴۷۴-۴۷۵-۴۷۶-۴۷۷-۴۷۸-۴۷۹-۴۸۰-۴۸۱-۴۸۲-۴۸۳-۴۸۴-۴۸۵-۴۸۶-۴۸۷-۴۸۸-۴۸۹-۴۹۰-۴۹۱-۴۹۲-۴۹۳-۴۹۴-۴۹۵-۴۹۶-۴۹۷-۴۹۸-۴۹۹-۵۰۰-۵۰۱-۵۰۲-۵۰۳-۵۰۴-۵۰۵-۵۰۶-۵۰۷-۵۰۸-۵۰۹-۵۱۰-۵۱۱-۵۱۲-۵۱۳-۵۱۴-۵۱۵-۵۱۶-۵۱۷-۵۱۸-۵۱۹-۵۲۰-۵۲۱-۵۲۲-۵۲۳-۵۲۴-۵۲۵-۵۲۶-۵۲۷-۵۲۸-۵۲۹-۵۳۰-۵۳۱-۵۳۲-۵۳۳-۵۳۴-۵۳۵-۵۳۶-۵۳۷-۵۳۸-۵۳۹-۵۴۰-۵۴۱-۵۴۲-۵۴۳-۵۴۴-۵۴۵-۵۴۶-۵۴۷-۵۴۸-۵۴۹-۵۵۰-۵۵۱-۵۵۲-۵۵۳-۵۵۴-۵۵۵-۵۵۶-۵۵۷-۵۵۸-۵۵۹-۵۶۰-۵۶۱-۵۶۲-۵۶۳-۵۶۴-۵۶۵-۵۶۶-۵۶۷-۵۶۸-۵۶۹-۵۷۰-۵۷۱-۵۷۲-۵۷۳-۵۷۴-۵۷۵-۵۷۶-۵۷۷-۵۷۸-۵۷۹-۵۸۰-۵۸۱-۵۸۲-۵۸۳-۵۸۴-۵۸۵-۵۸۶-۵۸۷-۵۸۸-۵۸۹-۵۹۰-۵۹۱-۵۹۲-۵۹۳-۵۹۴-۵۹۵-۵۹۶-۵۹۷-۵۹۸-۵۹۹-۶۰۰

هڪ ڏينهن منهنجي ڪنن منهنجي خبر ٻڌي ته قاضي غلام اڪبر درازي جسماني طرح اسان کان هميشه لاه جدا ٿي ويا آهن. اڄ ساڳيو ڏينهن اکين اڳيان ڦري ٿو جڏهن اها خبر ٻڌي هر اک اشڪبار ۽ دل بيقرار نظر ٿي آئي. ائين ئي لڳو ته چن سڀني جو هڏ ڏوڪي ٿا خدا کين وڃ بعر ۽ غم جي سمونڊ ۾ ڇڏي هليو ويو هجي. سڀ ماڻوس نظر ٿي آيا. ۽ هر طرف کان مون وٽ اچي ڪٺا ٿيا جيئن چن ڪو منهنجي سر تان ماڻو هٽيو هجي ۽ حقيقت به ائين آهي. اڄ به سندس چشم و ڇ-راغ مونکي پيارو گهرن ٿا. مگر اه-ڙو شايد ڪو پيار پلٽي پوي.

محترم اللہ جزیو اذہاری
مکر

(۳۱) "منہاجتو مکسن سائین"

جنت آسماني قاضي علي اڪبر درازي رح قاضي عبدالسميع محمدا
روھڙيءَ ۾ تولد ٿيو۔ ٻہ ڀائر هئا۔ خداوند تعاليٰ ٻنهي ڀائرن کسي علم
جي زبور سان آراستہ ڪيو۔ سندس وڏي ڀاءُ جو نالو قاضي علي رضا
هو۔ هي ٻهريون شخص هو جنهن پرشن ۾ ايم۔ اي جي ڊگري بمبئي
يونيورسٽي مان حاصل ڪئي۔

منهنجو سائين علي اڪبر رح -ء- رهي ۽ فارسي ۾ هڪ جيتري
دسترس رکندو هو. انگريزيءَ ۾ صرف ميٽرڪ پاس هو. مگر پنهنجي

اور چاڻي. ان ٿڪ ڪوششن سان هن زبان تي به ڪلي مضبوط هومو. آخر ۾ پاڻ ٿرهرري آفيسر ٿي رٽائرڊ ٿيا. مرحوم قاضي صاحب سان منهنجي ملاقات پهريائين هندو ڀرس ۾ ٿي. جتي پاڻ ڪتاب ڇپائڻ جي سلسلي ۾ آيل هئا. سندن محبت قرب ۽ رس پري رهائڻ مونکي پنهنجو گرو پڻ بناڻي ڇڏيو. اهڙي املهه در جي دروازي تي وڃڻ مان لاپ پرائيو ۽ اڌڪانت حاصل ٿيندي. اهي انسا منهنجي دل ۾ سندس ملاقات کان پوءِ اٿڻ ٿيا. اتفاق سان ٻئي ڏينهن تي سنڌ جو خاموش شاعر مهان عبدالنبي ”خاتمر“ جانوري بنده جي غريب خاني نسي آيا. تنهن سان قاضي صاحب جو ذڪر ڪيم. جنهن مرحوم قاضي صاحب جي علم-حلم-عشق ۽ محبت جون ڳالهيون پنهنجي شاعرانه طبع جي نوءِ تي سڻايون. هينئر دل ريلو ڏٺو ته ڪهي وڃي ان قرباڻي جي قرب پري ڪچهري مان ڪاوت وٺجي. امين نوڪري پيشي انسان ۽ گهرستي زندگي ۾ مڃو و مڃن تن کي ستون ڏينهن وارو موڪل جو ڏينهن به گهرجي پڙ ٽول ۾ گذريو وڃي. مگر آءٌ مصمم ارادو ڪيو ته هن آچر تي ضرور وڃبو. خاتمر صاحب پوري انڊريس ڏني. هونئن به آءٌ اصل سڌي دائري جو رهندڙ. تنهن کان روهرڙي ڪهڙي ڪجهه هوندي. سو آچر ڏينهن تي سوڀر ڀرو وڃي قاضي صاحب جي دولت ڪده تي پهتس. پاڻ اوطاق ۾ ويٺا هئا. قاضي صاحب مرحوم وڏي پاپوهه سان مليا. حال احوال بعد ڪجهه وقت سنڌي ادب، سنڌي اديبن جي سرد مهري ۽ پاڻ ۾ رسا ڪشي تي بحث هليو. آخر سچل سرمست رح جي فارسي شاعري تي حاصل وضاحت ڪيائون. انهن ٻن ڪلاڪن جي ڪچهريءَ منجهان آءٌ گهڻو ڪجهه پرايو. هن قربدار جي قرب منهنجي دل کي مفيد ڪري ڇڏيو. هينئر سندس جسي حاضري ڏيڻ منهنجو معمول رهيو. هر مهيني ۾ هڪ ٻه دفع وڃڻ ٿيندو هو. سندس زندگيءَ جا پهريان پنج سال آءٌ سندس صحبت ۾ رهيس نهايت قريبي ۾ سندس مطالع ڪيم. مون جيڪو ڪجهه ان منجهان حظ حاصل ڪيو ۽ روحاني تسڪين ملي ان جو ڪجهه بيان عرض رکندس.

پاڻ فرمايائون ته اها! منهنجو ننڍو ٻچو ڪان لاڙو فقيري طرف هيو. اسان جا وڏا به تصوف جا قائل هئا سندن صحبتي به فقيرن سان شخص هوندا هئا. بيدل جي ننڍي جي رهواسين ڪسي وحدانيت روحانيت ورثي ۾ مايل آهي. خصوصاً روڙي جا قاضي. قريشي. سيد ۽ هندو هن رنگ ۾ رڌ-ڳيل نظر ايندا. پر اڪثر ڪري سڀ خاموش لڪل لعل آهن.

سندن وڏا سچل سرمست جا معتقد هئا. انگري مرحوم به وڃي درازن جي در سخي قبول محمد دوم جو مريد ٿيو. مرشد جي محبت ۾ رچي رهيو ٿيو. جلد وڃي خاص خليفن ۾ شمار ٿيو. پڇاڙي ۾ تمام سيلي جو سارو اهتمام ۽ ننگر جو سارو نظام سندن حوالي هيو. روڙي جي هندو خواه مسلم عالمن بزرگن سان والهاءِ محبت هين. جتي به خدا رسيد ۽ بزرگ پٽندا هئا. ڪهي وڃي ان جا ملاقي ٿيندا هيا. اڪثر ڪري ايڪانت ۾ گذاريندا هئا. تاهم دنيا داري سان پوري طرح منهن ڏنائون. پاڻ کي لڪائڻ جي ڏاڍي ڪوشش ڪندا هئا. مگر هي ڀرين جو ٻانڊڻو ڪيئن ٿو لڪي. آءٌ بنا هڪ چوندس ته مرحوم فناي الرسول وارو ڏاڪو لنگهي فناي الله جي واديءَ ۾ قدم رکيو هئائون.

”مي مون ڏٺا ماءُ - جن ڏٺو ڀرين ڪي

تني مندي ڳالهڙي - ڪري سگهان نه ڪا.“

وحدت الوجود جو مسئلو: هڪ دفعي سچل سائين جي مهلي تان موٽيا. ٽئين ڏينهن تي آءٌ وٽس حاضر ٿيس. مهلي جي حال احوال ۽ ادين جي شڪوه بعد آءٌ کين وحدت الوجود متعلق پڇيم. پاڻ حضرت جنيد رح بغدادی جو هڪ متشرح عالم ۽ صوفي بزرگ هو. ان جو قول ٻڌايائون:

”تصوف اهو آهي جو خدا توکي توکان ماري ۽ پاڻ ۾

جهڙو ڪري.“

وڌيڪ فرمايائون ته سچل سرمست جن بيان ڪيو آهي ته:

”شخص را بنم اگر باشبسم من

من نيم هست آنکه ميگويد سخن.“

(اشڪار)

ترجمہ: انهيءَ شخص کي ڏسان جو ڪڏهن مان هجان۔ مان نہ آهيان۔ اهوئي ڀلڻ آهي جو ڳالهائي ٿو.

وحدت الوجود کي هم اوست به چون ٿا جنهن جي معنيٰ آهي سڀ ڪجهه اهوئي آهي يا سڀ ڪجهه خدا آهي.

وحدت الشهود۔ جنهن کي صوفين جي اصطلاح ۾ از اوست چون ٿا انجي معنيٰ سڀ ڪجهه خدا کان آهي.

خلد آشهاني قاضي علي اڪبر رح جن فرمايو ته ابا! جر۔ ڦوٽي ۽ لهر کي پاڻي به چئي سگهجي ٿو. باري تعاليٰ هڪ مطلق هستي آهي. جا ڪنهن فڪر و هم ۽ خيال کان گهڻو مٿي آهي. شيخ سعدي رح فرمائي ٿو ته:

”اے بر تراز خیال و قیاس و گمان و وهم.“

هڪ دفعي علم تي بحث هليو اچڪاهه جي تعليم نسي به ڪن دوستن چوه چنڊها. وري جو کين خبر پيئي ته آءُ پرائمري ماستر آهيان هو نه همراه حوصلي کان نڪري ويا. مرحوم و مغفور قاضي علي اڪبر درازي رح هميشه دنيا جي ڳالهين تي بحث ڪري رب العزت جي وحدانيت واري سبق کي دهرائيندا هئا. سو ڪجهه خـوماشيءَ بعد فرمائڻ لڳا۔ ته ابا!! اهو ظاهري علم انسان کي فائدي بدران ظلمات جي فھر ۾ وجهيو ٿو ڪري. صرف ظاهري علم نانگ وانگر آهي جنهن ڪيئن عالم و فاضل کائي ڪپائي ڇڏيا. ۽ هي فارسي بيت پڙهائون.

”عالم را بر قن زني مارے بود.“

پر هن علم سان گڏ علم باطني ۽ جي شاعراڻي هجڻ گهرجي. اهڙي علم لاءِ عارفن فرمايو آهي:

”علم را پر دل زني ياري بود.“

اهڙو علم يار تو بڻائي. اهي هئا خيال جنت آشياني سائين قاضي علي اڪبر درازي رح جا تصوف بنسبت.

قاضي قاضن رح جن به علم ظاهري بابت هن طرح خيال آرائي ڪئي آهي.

”اگر اڳيان اڀري واکون ٿي ورهه“

سنڌ جا اڪثر بزرگ وجودي آهن. جن مان سچل سرمست ۽ سائين بيدل و بيمڪس ظاهر ظهور انا الحق جو نعره هنيو ۽ صاف صاف ٻڌايو ته:

۱- آهيان پاڻ الله - عشق منجهان ٿو عمد سڏايان.

۲- سوئي ڪام ڪريجي - جنهن وچ الله آپ بڻجي.

اهڙي سبب آهي جو سچل سائين کي سنڌ جو منصور حلاج سڏين ٿا ۽ آءٌ بيدل سائين کي سنڌ جو منصور ٿاني چونڊو آهيان.

منهنجي محسن مرحوم و مغفور پڇاڙي ۽ ۽ اڪين جي نظر جي ڪمزوري ڪري ڪجهه لکن پڙهڻ گهڻائي ڇڏيو. جڏهن به سائين ملڻ وڃيو هو. ته نهايت محبت ۽ شفقت سان ملندو هو. خفو ۽ پخل جو وڏي عمر ۾ اڪثر ٿيندو آهي مگر قاضي صاحب جن ۾ اهي ٻئي شيون ڪونه هيون. الله وارن کي نه دنيا سان چاهه نه انهن جي وٽن سان محبت. هو سڏائين محبوب جي ديدار ۾ محو و مگن رهندا آهن.

مرحوم و مغفور قاضي علي اڪبر رح کي رب عزوجل جنت الفردوس عطا ڪندو. (آمين) اها منهنجي دعا آهي.

محترم نظام الدين جتوئي سکر

(۲۲) ”بيباڪ اديب“

اها هڪ خوشيءَ جي ڳالهه آهي ته مرحوم قاضي علي اڪبر درازي جي حالات زندگي تي سندن پوئلڳ ڪتاب شايع ڪري رهيا آهن. منهنجي قاضي علي اڪبر سان ورهين کان وٺي سڃاڻپ هئي. دل گهريو ته کيس خراج عقيدت پيش ڪري يوسف جي خريدارن ۾ پنهنجو نالو ڳڻايان.

مرحوم قاضي صاحب هڪ بيباڪ اديب، شاعر، سخن فهم ۽ سخن سنج هجڻ سان گڏوگڏ هڪ راسخ العقيدة مسلمان پڻ هو. صوم و صلوات جو آخري ذم تائين پابند رهيو.

درازي مرحوم پنهنجي پوري زندگي سچل سائين جي بهنام ۽ فڪر کي عام ماڻهن تائين پهچائڻ لاءِ وقف ڪري ڇڏي هئي. سچل سرمست سائين تي سندس اڪيل وڏڙا توڙي ننڍڙا ڪتاب ٻين اديبن جي ڀيٽ ۾ تمام گهڻا آهن. مطلب ته سچل سائين جي ڄاڻ به نسبت هو بذات خود انسانڪار پيڻها جي حيثيت رکندا هئا.

کين سچل سرمست جي خليفن هئڻ جو شرف به حاصل هو. سچل سائين سان کيس جنوني حد تائين محبت هئي. سندس ذڪر و افڪار کي هن عبادت بلڪ راه نجات تصور ڪندو هو.

سچل سائين سان والهاءِ عقيدت جي بنياد تي پاڻ کي ”درازي“ چوان ۾ فخر محسوس ڪندو هو. حالانڪ پاڻ روڙيءَ جو رهاڪو هو. هو آسمان ادب تي درازيءَ جي نالي سان مشهور ٿيو جيڪا سندس عقيدت جي انتها هئي ۽ من جي منشا پڻ.

ٻهر حال جڏهن به علم و ادب جو ذڪر يا بحث ڇيڙهو وڌندو ته
مرحوم درازيءَ جي ڪمي ضرور محسوس ٿيندي،
”جهڙيون پسيان جهوڪ - ابل سگهارن جي.“ (شاه)

محترم الاهي بخش شيخ
ڪوٽ ڏيڄي

(۲۳) ”قربدار قاضي“

تواريخ جي ورق گردانين مان گهڻو اک معلوم ٿيو هوم ته
روھڙي شهر ولين ۽ بزرگن جي آماجگاهن مان پير نور آهي. جتي
هر دور ۾ زنده ولي الله ۽ مجذوب ۽ درويش وار مبارڪ جي حاضريءَ
۾ ناقيست حاضر رهندا ايندا. ان نگاه شوق کي ذهن ۾ رکندي پاڻ
به اچي پنهنجا پر ساهي روھڙيءَ جي پاسي پراڻه سکر ۾ پناه ڪيم ۽
وصل کي واجهائيندي هر لمح آزادي کي روھڙيءَ جي گهٽين ۾
گهٽائيندي عاشقن جا تيرت ٽڪيندي گذاريم.

اسر گرامي قاضي صاحب جو ته ٻڌو هوم. خلاصي ملاقات لاءِ
سوچيندو رهيم. پاڻ ئي پاڻ قرب ٿيو. ادنيٰ کي پنهنجو سمجهي حضرت
سچل سرمست سائين جي متوالن جي محفل ۾ آسيءَ کي قربدار
ڪوٺي قريب ڪيو ويو. تهاڻ پوءِ زندگيءَ جي مطالع لاءِ سندن دور
ملازمت جي قصن کي دهرائيندي ۽ فٽيري جي رنگ رچائيندي بسر
ٿيندو رهيو. مون لاءِ سندن ايترو قرب ئي ڪافي هيو جو هر اشاعت
جي موقع ۽ حضرت سچل سرمست رح جي ورهين ملهائيندي هميشه
قرب جي ڪوٽ ڏيندا رهيا. اڃا دل جو اڪيچار دل ۾ ئي رهيو ته
پاڻ ستت ئي ساڻهاو ڪري هليا ويا. حالانڪ ڀٽڪيل روحن کي
اڃان سندن رهنمائي جي سخت ضرورت هئي.

”جيڪي ڏٺائون - سو سير ڏيئي صلاح ٻڌڻا،

مر ڇو ڇٺائون - اي پل ڳنڍڻو سچين.“

محترم سيد لواز علي شاه

محراب پور

(۲۴) ”سچل جو عاشق صادق“

شاه عبداللطيف رح فرمايو ته جيڪو ڪنو اسان چاڙهيو آهي.
انهيءَ جو ڍڪڻ هي نينگر (سچل سرمست سائين) لاهيندو ٿيو به
ائين ٿي.

انهيءَ ڪني کي ونڊي عام و خاص تائين فيض رسائڻ جي خدمت
جو بهار جنهن سچي خادم شوق و ذوق سان پنهنجي ڪمزور ڪلهن
قي ڪنو ۽ نڀايو. اهو هيو سچل جو سچو عاشق، فنا في الشيخ، صاف
دل صوفي سخاوت جو سرچشمو، علم و عمل ۾ پڪسان، قول ۽ فعل
۾ برابر. يتيمن جو ٻار، سیرت ۾ پوتر. صورت ۾ انسور. درازي دلبر
قاضي علي اڪبر.

هن پنهنجي نهوڙيل نينهن ۾ ڪڏهن به ناغو نه وڌو. ستامي سائين
جي عمر تائين، هڪ سا همت نوجوانن وانگر علم ۽ ادب جا واڙ
وهائيندو رهيو.

ڪنهن به ادبي اداري کي سچل سائين تي ايتري تحقيق ۽ تصنيف
جي جرئت ڪانه ٿي سگهي ۽ شايد به نه ٿي سگهي! پر هن مرد مجاهد
اڪيلي سر پنجاه کان به مٿي ڪتاب لکيا ۽ ڇپرايا.

قاضي سائين لاءِ ايترو ڇوڻ ڪافي نه ٿيندو ته هو هڪ اڪيڊمي هو.
انجمن هو. انسٽيٽوٽ هو. ۽ سچل سرمست جي هڪ ۾ سرشار.
هاديءَ جو حيدار. ڀرين جو پينار. طريقت جو طاڻگار. معرفت جو
ميخوار ۽ سرمست جو سراسر پيروڪار هو.

هن عاشق کي موت ماري نه سگهيو ۽ هو موت کان اڳي مئل
هو. حقيقي موت ڪاٺپوءِ به مري نه سگهيو آهي. جيستائين سج جي

روشني. ۽ ڇنڊ جي چانڊاڻ ٿاڻم آهن تهستانين سچل سائين جي طالبن ۽
معتقدن لاءِ فاضي صاحب ائين ئي رهري ڪندو جيئن قطب تارو راه
مسافرن لاءِ.

فاضي صاحب کي هڪو مل سمجهي نه اها حندن پنهنجي ڀل آهي.
هو زندهه آهي ۽ زندهه رهندو.

”منا جي محبت ۾ - سي سري ٿيا نه ملت“

محترم مولابخش جتوئي

لاڙڪاڻو

(۳۵) ”سچل سرهست جي ڪلام جو هڪ شارح

۽ هڪ عاشق.“

سنڌ صدين کان وٺي تهذيب، تمدن ۽ ثقافت جو گهوارو رهي
آهي. جنهن جي اڄ مهراڻ جي ساڙي ۾ موهن جو دڙو قديم روايتن
جي نشان دهی ڪري رهيو آهي. دنيا جي ڏسڻ وارا ماڻهون اهو
اعتراف ڪري چڪا آهن ته سنڌ سچي دنيا ۾ ان ڏس ۾ پهريون مرڪز
آهي. جنهن جي گود ۾ هر وقار ۽ هر ٻرڪ انسان جنم ورتو، جن حقيقت
۾ نه رڳو سنڌ ۾ پوري ايتها ڪم ۾ پنهنجي جدوجهد سان ملڪ و ملت
جو نام روشن ڪيو ۽ پوري دنيا کي پنهنجي مثالي ڪارنامن سان
واضع ڪري ڏيکاريو ۽ سمجهايو ۽ پنهنجو سڪو ڄمايو آهي. مهراڻ
جي ٻنهي ڪنارن تي ”زرخيز علائقا“ ڦٽل گهوٽ ۽ شهر دڙن ۽
ڪنڊرات جي صورت ۾ نظر اچي رهيا آهن، هي سڀ انهيءَ وقت جي
محنت، مشغلت، اور چاڻي، عقلمندي ۽ مهارت جي ساک ڏي-ري
رهيا آهن.

سنڌ - بگوريءَ جي سر زمين اهڙن انڊول هيرن، جواهرن، موتين
جهڙن ماڻهن سان سدائين پرڀور رهي آهي، جن ۾ اولياءَ، عامل، ڪامل،

عالم فاضل، اديب شاعر، مفکر، صحافي، سلسلقدان، ماهر ۽ دانشور ٿي گذريا آهن. هن فن جا مالڪ ۽ صاحب ڪردار ڄاڻي، پنهنجي پنهنجي وقت جو ڏاڪو ڄمائي، جڳ مشهور ٿي، پاڻ کسي سج وانگر روشن ڪري، ملڪ و ملت جي بيلوٺ خدمت ڪري، پاڻ کسي ڏڪن ۽ ڏوهرن ۽ تڪليفن ۾ وجهي، پنهنجون بسادگيون ۽ نشانيون ايندڙ نسلن لاءِ مشعل راه ۽ رهبريون ڇڏي، پاڻ وڃي پنهنجي حقيقي هادي سان ملي هڪ ٿي ويا مگر هن دنيا ۾ پاڻ کي هميشه جي لاءِ زنده ڪري ويا آهن.

اهڙن قابل تحسين، اعليٰ دماغ، مذڪرن، محققن، جيد عالمن، فاضل اديبن، شيرين بيان شاعرن واديءِ سنڌ جي ناياب گوهرن منجهان محترم قاضي علي اڪبر درازي به هڪ هيو. هو منصور آخر زمان شاعر هفت زبان، شهنشاهه عشق حضرت سچل سرمست جو عقيدتمند، عاشق صادق ۽ سندس ڪلام جو شارح هو.

جيئن جو انهن ڏينهن ۾ سخي قبول محمد دوم فاروقي، سجاده نشين درگاه حضرت سچل سرمست، جن هڪ باڪمال صوفي ۽ ناميارا عارف بالله بزرگ هئا جنهن جو پوري هندستان ۾ پيري فقيري ۽ بزرگي جو ڏاڪو ڄميل هو. سڄي هندستان ۾ سندن فيض جو درياءُ سانوڻ جي سنڌوءَ جيان مهاڀاگر وانگر بي انت ۽ بي ڪران ٿي سوجون مائي رهيو هو ۽ ڪيئن حقيقي پيار جا پياما سيراب ڪري ڇڏيا. سو محترم قاضي علي اڪبر ابتدائي تعليم پوري ڪري تعليم خاص (تعليم تصرف) ڦوه جواني ۾ عشق جي چنگ سندن چولي ۾ پئي ۽ مرشد وٺڻ جو شوق دل ۾ جاءِ گير ٿيو. سو ۱۹۱۵ع ۾ سخي قبول محمد دوم جن جا دست بيعت ٿيا. جي سخي سائين جو تمام پيارو ۽ دل گهربو طالب هيو ۽ مرشد جي دعا سان رنگجي لعل ٿيو.

قاضي علي اڪبر درازي صاحب پنهنجي سروس جي دوران پا رٽائرمينٽ کانپوءِ درگاه سچل سائين تي پنهنجون مثالي خدمتون پيش

ڪيون ۽ انهن خدمتن جي باوجود سچل سرمست جي ڪلام عام ڪرڻ لاءِ هن درويش انسان وڏي جا ڪوڙ ڪري سچل سائين جي سموري فارسي ڪلام جو سنڌي ۽ اردو زبان ترجمو ڪري منظر عام تي آندائين. پنهنجي هٿان ۽ وڙان خرچ ڪري مرشد جي ڪلام کي اوج بخشيو. صرف ان مقصد سان ته ماڻهو فيض حاصل ڪن ۽ سچل جي ڪلام کي سمجهن، پروڙين ۽ عمل ڪن.

انهيءَ جا ڪوڙ منجهان ثابت آهي ته پاڻ سچل سائين جو سچو عاشق ۽ شيدائي هو. جيڪڏهن ڪابه فرصت ملندي هيس ته اهي گهڙيون به مرشد جي درگاهه عالي تي وڃي گذاريندو هيو. مرشد جي ديدار ۽ درشن ۾ هفتا يا مهينا نه وجهندو هيو. مرشد ياد ٻيو ته هڪدم جتي ٻيهر ۾ پائڻ يا ڪپڙا بدلائڻ يا کٽڻ به وسري ويندا هين. نهايت ئي سچو عاشق ۽ عقيدت مند هيو. جنهن جي صفتن ۽ مرشد جي خدمتن ڪرڻ ۽ ان جي اظهار ڪرڻ جي منهنجي قلم ۾ طاقت ۽ منهنجي وس کان ٻاهر آهي هو ساراه ڪريان.

مرحوم قاضي صاحب اٽڪل پنجاه ڪتابن جو مصنف آهي جن مان اٽڪل ۴۵ ڪتاب پنهنجي مرشد درازيءَ جي ريسرچ نسي آهن. باقي مختلف موضوعن تي لکيائون. فرصت جي وقت درگاهه تي به قاضي صاحب کي لکندي ڏٺو ويو.

اهڙو تذڪرو ٻيهر سائين خواجه عبدالحق فاروقي جي خدمت ڪيو هوم ته قاضي صاحب کي پوري ۾ به ڏاڍو لکڻ تي شوق آهي. سو پاڻ فرمايائون ته قاضي صاحب سچي سائين ۽ سخي بادشاهه جن جو سچو عاشق صلاح آهي عاشق کي سواءِ محبوب جي ڪوئي قرار نه ايندو آهي. تئين قاضي صاحب کي به نانڪ يوسف وارو ڀارت ادا ڪرڻو آهي. جيتري قدر پنهنجن نسي آڻ ڪارڙ ڪندو يا تڪليف ڏيندو آهيان، تڏهن به منهنجي قريب ٿي پيار وارو رابطو قائم رکيون ايندا آهن. سو سجاده نشين مرحوم قاضي صاحب کي سچو عاشق ۽ سچل جي

ڪلام جو شارح چئي ويا آهن.

مرحوم قاضي صاحب صوم و صلوات جو پابند هيو. راتين جمون راتيون جاگي عبادت الاهيءَ ۾ مصروف رهندو هيو، نهايت پرهمزگار ۽ متقي شخص هيو. سندس وفات ۳۰ آڪٽومبر ۱۹۸۱ع مطابق ۲- محرم الحرام ۱۴۰۲ھ بروز جمع ڏينهن تي روهڙي شريف ۾ ڪيائين ۽ سندن ئي پنهنجي اباڻي مقام ۾ مدفن ٿيل آهي. امان جي دعا آهي ته خدا پاڪ مرحوم درازي صاحب کسي جنت فردوس ۾ جڳاه عطا فرمائي. (آمين)

محترم عبدالڪريم سعدي
ڪراچي

(۲۶) ”عقيدت جو اظهار“

سچ ۽ چو نه مان پاڻ کي انجو اهل ٿي ليکيم ڇو جو:

”چه نسبت خاک را - با عالم پاک“

ڪٿي مرحوم قاضي صاحب جو مرتبو ۽ ڪٿي آءٌ جو هڪ سچاڻ سائين جي لاءِ لکان جنهن پنهنجي زندگي ۽ جند جان عاشق باالله بزرگ شاعر هفت زبان سچل سرمست لاءِ وقف ڪري ڇڏي. ڪافي عرصو آءٌ عجيب ڪرب ۾ مبتلا رهيس ته آخر هن بزرگ لاءِ ڪهڙي بهاءُ تي لکان. اڄ مجبور ٿي قلم کنيون اٿم.

سرور. ڪائنات، فخر. موجودات حضرت محمد مصطفيٰ احمد مجتبيٰ صلي الله عليه وسلم جو فرمان آهي ته:

”آل الدنيا جيفة و طالبها ڪلاب.“

”هي دنيا ڍونڍ آهي ۽ دنيا جي طلب ۾ هر پيشان ٿيندڙ ڪتا آهن.“ انهيءَ اصرار کي خاڪه پاڪ روهڙي شريف جي رهواسي الحاج

قاضي علي اڪبر درازي رح نه فقط پروڙيو هو. پر ان حديث تي عمل به ڪري ڏيکاريو.

ڪاش! امانجا پيا پاڻ به انهيءَ راهه جا پانڌڻڙا ٿين ته جيڪر هن دنيا اندر بهشت جا مڙا ماڻجن.

خلد آئيني الحاج قاضي علي اڪبر درازي کائيندڙ پندر خانڊان منجهان هو. سڀني صورت سان گڏ کيس سڀني ميرت به رب پاڪ عطا ڪئي هئي. هن پنهنجي زندگيءَ ۾ دنيا جا ڪيترا لاهه چاڙها ڏنا، انگريز ليل مست جي حڪومت به ڏنائين. ان دور ۾ پروڙ فار نموني ۾ نوڪري به ڪيائين پر تنهن سان گڏوگڏ پنهنجي تن ۽ من کي اڇو اڇرو رکيائين. چو ته سندس دل ۾ مذڪوره حديث جو مفهوم سمجھيل هو.

قاضي علي اڪبر درازيءَ کي شاعر هفت زبان سائين سچل سرمست سان حقيقي عشق هو. جنهن جو اثر سندس اٿي ويهي، ڳالهائڻ ٻولھائڻ، ڪچهري ۽ عام ملاقاتن هميشه نمايو رهيو آهي.

قاضي صاحب پنهنجي زندگي ۾ جيترا ڪتاب (شايد ۵۰ کان به مٿي هوندا) لکيا آهن. ايترا ڪتاب شمس العلماء مرزا قليچ بيگ لکيا آهن. ڪتابن مان منهنجو مقصد روحاني ڪتاب آهن، جن مان ياد الاهي، حب رسول، هديت آل اطهر ۽ سچل سرمست جي تعليم جو مفهوم هجي.

مرحوم قاضي علي اڪبر درازي، لارھب، سلوڪ جي طرنت جو رهبر شخص هو. جنهن پنهنجي زندگي دنياوي طمع و لالچ ۽ ظاهري ڏاهڻه کي ٽوڪر هڻي ۽ ان فقيريءَ تي زندگي ڀر قائم رهيا.

”ترڪ دنيا“ متعلق سندس ڪيترا لکائڻا. سندن چوڻ هو ته ترڪ دنيا اهو ناهي ته پاڻ کي اگهاڙو ڪري ۽ لانگولو ٻڌي ويهي رهي. پر ترڪ دنيا هي آهي ته ڪپڙا به پائي، کاڌو به کائي ۽ جيڪا

حلال شي ۽ ڪهس ملي، اها روا سمجهي، پر انجي جمع ڪرڻ جو لاڙو
نه رکي ۽ دل انهيءَ سان نه لڳائي، اهو آهي ترڪ دنيا.
آخر ۾ دعا آهي ته الله تعاليٰ ڪهس جنت ۾ جاءِ ڏئي.

محترم صوفي آزاد

ڏوڪري

(۲۷) ”قاضي علي اڪبر درازي“

قاضي علي اڪبر درازيءَ مان منهنجو روحاني رشتو هو. هو روحاني
دنيا جو سدا روشن سج آهي، جو سڌائين علم و ادب ۽ روحانيت کي
روشني ڏيندو رهندو.

هن عشق جي عميق مان موتي گولهي. پرهر جي پيان آڏو
تحفو رکيا آهن. هن عظيم انسان حضرت سچل سرمست سائين جي
ستن ٻولين جي تصنيفات کي پنهنجي فقيرائي ۽ رندانه ترجمي سان
علم و ادب سان سوجه و ڀوڙ رکڻ وارن اڳيان عالم آشڪار ڪيو.
قاضي صاحب هڪ بلند پرواز شاعر، پيغامڪ رند، مصنف ۽ اهل الله
فقير هو. دعا آهي ته سندس خاندان جا چشم و چراغ سندس نقش قدم
ڏسي هلي سندس محنت ۽ محبت کسي حق جي گولائين سائين
بهچائيندا رهن.

”عاشق رند ڪٿان نه لپسن،

جي لپسن ته پونل هو سن رب سين.“

(سچل سرمست)

محترم وزير علي بلوچ

گهٽ ٻيل خان لغاري

(۲۸) ”هڪ عظيم انسان“

”سچا دوست دنيا ۾، اڃان هڪي آهن،

نازڪ نات و نينهن جو، لاپسو نه ٿين،

پير نه پٺتي پائين، غلام اڪبر غريب چوي.“ (علي اڪبر)

هي ٻيٽ اُن مجاهد ۽ عظيم انسان جو آهي، جنهن جو عظيم نالو علي اڪبر درازي هو. درازي لفظ منجهان ظاهر آهي ته پاڻ سچل سرمست سائين جو سچو ۽ مخلص طالب هو، حالانڪ پاڻ روهڙي شهر جو رهواسي هو.

قاضي علي اڪبر درازي سچل سرمست سائين جو سچو عاشق ۽ طالب هو، جنهن پنهنجي سچي حياتي پاڻ پتوڙي سچل سائين جي ڪلام ۽ فلسفي کي عام ڪيو ۽ ڪيترائي ڪتاب پنهنجي خرچ تي شائع ڪرائي، مفت ۾ تقسيم ڪيا.

قاضي صاحب صاف دل انسان هو ۽ هن مادي دور ۾ اڪيلي سر تصوف جي تحرڪ هو. سندن دل هن دنياوي غلاظتن کان پاڪ ۽ صاف هئي. ان جي وجود ۾ جيڪڏهن ڪجهه هو ته اهو جمال مطلق جو جلوو هو. جنهن ڪري سندن چهرو هميشه مهنگو ۽ ٻهڪندڙ پيو نظر ايندو هو. ان ۾ نوراني تجلو نمايان نظر ايندو هو. مون وٽ ايترا الفاظ ڪونه آهن جو سندس تعريف ۾ لکان. اڳ-ر قاضي صاحب جي باري ۾ لکجي ته هوند هڪ ڪتاب تي وڃي. شاه صاحب جو هي بيت قاضي صاحب سان باڪل ٺهڪي اچي ٿو:

”ماڻهو سڀ نه سهڻا، پکي مڙيئي نه هنج

ڪنهن ڪنهن ماڻهو منجه، اچي ٻو بهار جي.“

(شاه صاحب)

آخر ۾ منهنجي هي دعا آهي ته:

”غلام اڪبر غازي، هجن توکي سون سلام

پهچايو آهي تـسـو، سچل سائين جو ڪلام

هوند روشن، رهندو دنيا تائين تنهنجو نام

خدا توکي ڏيندو، جاءِ جنت ۾ تمام.“

محترم راهي جدا

جامشورو

(۲۹) ” وڏي وٽ هٿا ٻاروچل پٺپور ۾ ”

قاضي علي اڪبر درازي (مرحوم) سنڌي ادب جو هڪ اهڙو سچو پورهيت، بي باڪ ۽ خاموش ليکڪ هو جنهن بنا ڪنهن لمائش ۽ ڏيک وٺڪ جي سچل سرمست سائين تي پنجاه کن ڪتاب لکيا. وڏي ڳالهه ته هيترا سارا ڪتاب پنهنجي هڙان ڇپائي ادبن، دوستن ۽ سچل جي پانڊيٽرن کي مفت موڪليا، نه زر جي خواهش، نه لوپ ۽ نه نام جو خيال ڪين هو.

اسان سڀ هوند ڳالهيون ته تمام وڏيون وڏيون ڪندا آهيون. سنڌ، سنڌ، ادب، ادب ڪندي ڦان ٿي پوندا آهيون. ليڪن جيئن درازي ۽ مرحوم ڪيو، اهو هر ڪنهن جي وس جي ڳالهه نه آهي.

ليون سال حضرت سچل سرمست جي سالڀاڻي عرس جي موقعي تي ٿيندڙ ادبي ڪانفرنس ۾ شريڪ ٿيڻ لاءِ درازن شريف وڃڻ ٿيو. سچل جي ديس پهچي، درگاه تي حاضري ڀريو. قاضي صاحب مرحوم سان منهنجو ۷-۸ سالن کان وٺي خط و ڪتابت جو سلسلو هو. ليڪن ملاقات ڪانه ٿي هئي. سچل سائين جي حاضري ڀرڻ کانپوءِ درگاه شريف جي فقيرن کان قاضي صاحب جي پڇا ڪيم. جن مون کي قاضي صاحب سان ملايو. نالو ٻڌائي واقفيت ڪرايم ۽ پاڪرين پهچي ويو. جهور پوڙهو، بنهه سادي پوشاڪ مٿي تي اچي زريءَ جي ٿوپي هٿ ۾ لکن، اکين جو نور گهٽ ليڪن دل جو سو جهرو سرس. اها سچي رات سندس درگاه واري ڪوٺڙي تي ڪچهري ٿي. سچل سرمست سائين جي هن شيدائي سان اها منهنجي پهرين ملاقات ۽ آخرين ملاقات ثابت ٿي. ڪچهري دوران چهر نه سائين هڻي مٺا جهونڙا ٺي ويا آهيو، نڪر ورهائڻ، مٺي جي ننڍي وڏي ڪم جي نظرداري ڪرڻ، تاج پوشي ۽

جي رسم ۾ شريڪ ٿيڻ هان توهان لاءِ ڏکيو ٿو لڳي. مرڪي چيائون ته - هان اڄ جيڪي هي روتق ۽ ٻر ۾ بازار ڏسين ٿو، ڪو زمانو هو جو سور ۽ ۱۵-۲۰ ماڻهو ميلي تي ايندا هئا. جن کي آڱ ۽ پنهنجي هٿن سان مائي پچائي ڪارائيندو هوس. گذريل ۶۰ سالن کان وٺي درگاه شريف جو ٻانڊ پٽو ۽ بهاريدار آهيان، مرشد جي محبت ۽ عشق ويهڻ ٿيو ڏٺي، جيسين سسي ۾ ساه آهي پيو نه پيچندس. مون دل ٿي دل ۾ هن اڏول انسان جي عظمت کي جهڪي وڌي ادب سان سلام ڪيو. سندس ڏکونيندڙ وچوڙي تي پتل ٺيڻ سان هي تاثر لکندي، بس ايترو لکي سگهيو آهيان ته: ”وڏي وٽ هئا، ٻاروچا پنيور ۾.“

محترم ڊاڪٽر ممتاز بخاري

هالا نوان

(۳۰) ”حضرت قاضي علي اڪبر درازيءَ

جي شخصيت ۽ مذهبي نظار ۾“

اها هڪ واضع حقيقت آهي ته ڪريم ڪارماز جي ڪائنات ۾ ڪنهن به شيءِ جي ڪمي ڪانهي. قدرت جي قادر پنهنجي ڪرم مان جيئن هن ڪائنات کي خلقيو، تيئن ئي هن ۾ سونهن ۽ سويما بخشي. انسان کي مهڻي صورت ۽ مهڻي صورت ڏيئي اشرف المخلوقات جو نالو پهرائي ڏرتي. نسي پنهنجو خليفو مقرر ڪيائين ۽ سندس سيني ۾ فطرتي ڪائنات کي سمجهڻ ۽ پروڙڻ لاءِ هڪ ڌڙڪندڙ دل به رکيائين.

انسان ڏٺي جي عنايت ٿيل سمجهه ۽ سوچ سان ڌرتيءَ تي علم ۽ دانش، فهم ۽ فراست، عقل ۽ ادراڪ جا اهڙا جوهر جرڪايا جو انسان انس ۽ انسانيت جو مجسمو ٿي مالڪ حقيقي جي ڏنل ۽ ڏنل قانون فطرت تي عمل پيرا ٿي پنهنجي پروردگار جي وحدانيت جي واڪاڻ ڪرڻ لڳو.

قدرت جو اهو ڪرڻو چئجي جو هن ڌرتيءَ تي لکين نه پر ڪروڙين شيون پيدا ڪيون اٿس ۽ هر ڪنهن جي شڪل ۽ شڪل، رنگ ۽ روپ پوري جسامت جي لحاظ کان به وڏو فرق رکيل آهي، نه صرف اهڙو بلڪه مٿي مٿي ۾ رب جا راز رکيل آهن. هر خطي کي پنهنجي فضل و ڪرم سان نوازبو اٿس. هونئن ته ڏکي جي ڌرتي ساروئي سون آهي، پر قدرت پنهنجي ڪرم سان سنڌ جي سندر ڌرتيءَ کي سونهن ۽ سويڙسا، سڀرت ۽ صفت، سک و سائت، صلح ۽ سلامتي، سچائي ۽ صداقت، صبر ۽ ساجهه، سرهاڻ ۽ سڀنگار، سک ۽ سوز جهڙين صفتن سان خاص نوازبو آهي.

جيڪڏهن پوري دنيا جي تهذيب ۽ تمدن ڏانهن نظر ڦيرائي ته امان کي چڱيءَ ريت پروڙ پوندي ته واقع ڪرڻ ڪار ساز هن خطي تي خاص ڪرم ڪيو آهي، جو اسين اڄو گهٽ ڪري وڌي واکي فخر وچان پنهنجي تهذيب ۽ تمدن کي دنيا جي آڏو نروار ڪيو پيا آهيون. دنيا جي قديم ترين تهذيبن ۾ سنڌ جي تهذيب ۽ تمدن هڪ انوکي حيثيت جي مالڪ آهي هونئن به سنڌ کي صدين کان علم و ادب جي دنيا ۾ جا اهميت حاصل رهي آهي، اها پنهنجي جاءِ تي روز روشن جهان نروار آهي. هي خطو علم ۽ دانش، فضل ۽ ڪمال، پيار ۽ پرست، محبت ۽ مروت، اخلاق ۽ شائستگي جو بحر بيڪران آهي. هن جي سڪي ستابي ڌرتيءَ هيرن ۽ جواهرن جي هڪ ان ڪٽ کان آهي. جنهن مان صدين کان سوين موتي پنهنجي سپاڙهڪ چمڪ ۽ گونا گون رعنائين سان نروار ٿيندا رهيا آهن. اهڙن گوهرن جي قدر ۽ قيمت جو ڪوبه ڪاٺو ڪٿي نه سگهيو. اهڙن املهه موٽن هر دور ۾ پنهنجا جرڪيدار جوهر هڻي ڏيکاريا، ڪن دين جو درس ڏيندي پنهنجو وقت پورو ڪيو ته ڪن انسانيت سان پيار ڪندي پنهنجيون گهڙيون گهاريون ڪن پنهنجي ڌرتي جي خدمت کي زندگيءَ جو مقصد سمجهي لک لکائي ڇڏيا ۽ ڪن وري پنهنجي ڀولي ۽ علم ادب جي

واڌاري ۽ سڌاري لاءِ پاڻ پئي پتوڙيو. انهن جوڌن جو انهن پنهنجي پنهنجي مڱهه ۽ سڃاڻپ سان هن ڌرتيءَ تي انسانيت جي ارتقائي تاريخ، تهذيب ۽ تمدن جي اوسر ۾ جيڪي ڪارناما سرانجام ڏنا آهن، اهي بي مثل ۽ بي بها آهن. اهڙن املهه ماڻڪن منجهان قاضي علي اڪبر درازي مرحوم به پنهنجي مٿ پاڻ هو. هي سنڌ جو سپوت سون خوبين جو مالڪ، روهڙي شريف جو رانجهن اسان سڀني کي جدائي جو داغ ڏيئي پنهنجو اصلي هنڌ وڃي هٿ ڪيائين. ڏٺي ۽ در دعا آهي ته شل کيس پنهنجي جوار رحمت ۾ رکيس.

— حضرت علي اڪبر درازي هڪ فرشته صفت انسان هو، دانائي ۽ دور اندوشي، زماني شناسي ۽ پيماڪي، صبر ۽ تحمل، محبت ۽ مروت جهڙيون خوبيون کيس ورثي ۾ ملين هيون. پاڻ سنڌ جي هفت زبان شاعر حضرت سچل سرمست جو پانڌپتڙو هو ۽ سچل مائين سان حد درجي جي عقيدت به هيس. جنهن جو ثبوت اڄ اسان جي آڏو سندس لکيل عقيدت جا گل انهيءَ ڳالهه جي ساک ڀريو بيٺا آهن ته درازي واقع درازن واري مائين جي سچي محبت ۽ رفاقت ۾ پنهنجو پاڻ کي فنا ڪري ڇڏيو هو. جيئن پلڻ فرمايو اٿس ته :

”سبق ٻار سيڪارو، پنهنجو پاڻ سڃاڻ،
ونحن اقرب ويجهو ٿو، اهو رک اڇاڻ،
”غلام اڪبر“ غير تـون، اصل پاڻ تـم چـاڻ.
ساجن تو سان ساڻ، پوءِ ڪاڏي ٿو ڪن ڪرين.“

(علي اڪبر)

— قاضي علي اڪبر درازي پنهنجي ذات ۾ هڪ ڪامل ۽ مڪمل شخصيت هئي. انسان ذات سان اٽل سندس زندگيءَ جو مقصد هو. اهل علم ۽ اهل دل سندس ذات سان سچو پچو ٻيٽ ڪندا هئا. ڪيتريون ئي مشهور ۽ معروف هستيون وڏي ادب ۽ احترام سان سندس آستان تي ڪيڏا نوابو بهليون هونديون هيون. سندن ٻيٽ ۽ پرست،

قرب ۽ قرار واري ڪچهري ۾ جنهن هڪ ڀيرو هڪ ۽ سرور جي
ستي سري، اهو درازيءَ جي در تي هميشه لاءِ دامن گير رهيو، سندس
سڀني ۾ علم جو سمنڊ ساهل هو جنهن جي چولي ۾ هزارين هيرا ۽
لکين لعل لڪيل هئا پر افسوس غواصن تي، جن پنهنجي هميشه جي
هیر جيان اهڙي جرڪيدار جوهر جو قدر نه ڪيو، مگر هي
مانجهي مڙس سر جو سانگو لاهي سڌائين سچ جو سندرو پٽيو پيلو
هوندو هو، پنهنجي زندگيءَ جي آخري مرحلي ۾ به سندس قلبي ڪاوش
۾ ڪي ڪاٺ آئي، وٽر هر گهڙي اڳي کان به به وڪون اڳيرو پئي
ٿيو، عمر جي اهڙي ڏاڪي تي جوڌن جوانن جهان علم ادب جي
جنگ جون ڪا چرچي جهڙي ڳالهه نه هئي. کيس جي هجي جو
اهڙي نفسا نفسي جي عالم ۾ به جهان جي جنگائن کي پاسيرو رکي
آخري در تائين علم و ادب لاءِ ڪشالا ڪيندو رهيو.

درازن جي سڄي سائين سچل سرمست جي سڄي عاشق، درازي
درويش پنهنجي مرشد جي منجهي کي سنڌ جي ڪنڊ ڪڙڇ ۾ پهچائڻ
لاءِ جا جاکوڙ ڪئي، انهيءَ لاءِ سچ پچ ڪهرون لهڻيون، پاڻ انگريزي،
اردو، سنڌي زبان ۾ ڪيئي نادر ڪتاب جوڙيا اٿن جن ۾ پنهنجي
ڪامل مرشد سان ٻيڙ ۽ پرڀت، هڪ ۽ سوز جي پرچار کانسواءِ
انسان جي زندگيءَ جي هر پهلو تي پهچ آهر پاڻ پتوڙيو اٿن. اهي
سندس قلبي ڪاوشون سنڌي علم ۽ ادب ۽ سنڌ واسين لاءِ هڪ نادر
نموني جي حيثيت رکڻ ٿيون، واڌاريون لهڻي، دردن ڀريو درازي، جو
ويندي ويندي به پاڻ پٺاڻيون ڪندو ويو. پٽ جي گهوت سچ
ڇو آهي نه:

”اي گت غواصن، جيئن سمنڊ سوجهائون،
پهري منجهه پاتال جي، ماڻڪ ميڙبائون،
آئي ڏٺائون، هيرا لعل هنن سين.“

(شاه)

افسوس آهي اسان جي شور نجستي تي جو اسان هـن کان اڳ وڏڙن ويچارن جي ورثن جو ڪهڙو قدر ڪيو آهي، جو اڄ ڪنداسين، اهي ته پنهنجي حياتيءَ ۾ ئي اسان جي حال تي حيران هئا ته ڪهڙو هير گنبد جو واڌ لڳو آهي جو ڪنهن جي ان ٿڪ محنت ۽ ڪاوش تي ڪو سچي دل سان شاباش چوڻ لاءِ به تيار نه آهي!!

هونئن به اسان جي قوم جو دستور ئي چڪو آهي ته قدر وارن جي قدرداني نه بلڪ بيقراري ۽ بيزاري هر حال ۾ ڪنداسين. سچ پچ ته اسين زنده پرست نه پر مرده پرست آهيون. ڪيڏو به ڪٿي علم ۽ عقل، فن ۽ فڪر جو مجسمو ڇو نه هجي، اسين کيس جس ته ڪجا، ۽ر سندس مخالفت ۽ عيب جوئي ڪرڻ عين جهاد سمجهندا آهيون. پر سندس اوچتو اڪيون پورڻ، ۽ اسان جو واڌو پلا مچائڻ! پوءِ ته سندس ساراهه وڃان گهڻائي ڪاغذ ڪارا ڪنداسون، اخبارن ۾ سرخيون لڳنديون ۽ اداري لکيا، مضمون ۽ مقالا ڇپيا، ورسيون ملهائيمون، خاص نمبر ڪڍيا، قبر تي گلن جون چادرُون چاڙهيون، معتبرن جا ميڙ ٿيندا ۽ وڏي واڪي واڪڻ ڪبي، ڪو چوندو ته منهنجي سائنس ورهين کان ڏيک ويٺ هئي ته ڪو چوندو ته منهنجي سائنس انتها محبت ۽ عقيدت هئي. مطلب ته هرڪو پنهنجي وسون ڪين گهڻائيندو. پلا اهي دانهون ۽ ڪوڪون ڪهڙي ڪم جون، ڪيڏي نه ستر ظرهي چئجي جو جيئري سزا ۽ مٽي جا ڏيون. اهڙن مثالن سان اسانجي تواربخ پري پئي آهي.

۽ الحاج قاضي علي اڪبر درازيءَ پنهنجي پوري حياتي هيئي حال هوندي به سنڌ ۽ سنڌ واسين لاءِ وقف ڪري ڇڏي، پر اسان هميشه به اڪهائي وارو روپو روا رکيو، ڪڏهن به سائنس حال پاڻي تي سندس سيني جي سورن کي سنوارڻ جي ڪوشش نه ڪئي. جيڪڏهن سندس اندر ۾ جهاتي پاڻي ڏسون ها ته سندس گهايل دل مان اهـو آواز اچي ها ته :

”حقيقت هن حال جي، جي ظاهر ڪرڻ ڏري،
 لڳي ماڻ مرن ڪي، ڏونگر ٻيون ڏري،
 وڃن وڻ ٻري، اوڀر اڀري ڪين ڪي.“
 (شاه)

درازي دلبر دنيوي، جهوت جا ڏينھڙا اهڙي ته نمائي نموني سان
 گذاريا جو تنگدستي جي ڀڙا ۾ پيڙيو رهيو، ۽ امون الست جا مست
 ٿي بي خبري ۽ جي عالم ۾ پنهنجي ٿي پورن ۾ پورا رهيا. هنتر
 اها عظيم هستي جڏهن اسان وٽ نه آهي ۽ عالم ارواح ۾ پهچي چڪو
 آهي ته ٺلهي ٿا خواني ۽ مان سندس روح ڪسي ڪهڙي راحت ايندي.
 سندس حياتي ۾ ته حال پاڻي نه ٿيائين ۽ نه ڏک سڳ جا ساڻي بڻيائين
 پر هن وقت به سندس روح سان اسان ڪهڙو رڳو رکيو آهي. کيس
 دوا نه پر دعا جي ضرورت آهي. جنهن کان به اسين قاصر آهيون، اڇو
 ته اسين صدق دل سان هن نيڪ نيت انسان لاءِ دعا گهرون ته ڏسي
 کيس پنهنجي پاڇي ۾ رکيس. (آمين- ٿم آمين)

محترم پروفيسر عبدالعظيم قريشي

پيٽارو

(۳۱) ”درازي دلبر قاضي علي اڪبر“

روھڙي جي مردم خيز سرزمين جي قاضي خاندان جو سڀوت
 سائين علي اڪبر دراзи، ڪنهن به ادب دوست ڪسان گجهو ڪونه
 آهي. هي مهاڀرڻ، هر ادبي محفل جو چراغ، هر ڪم مجلس جو سينگار،
 انسان دوست، شرافت، صداقت ۽ فضيلت جو صاحب ننڍي خواه
 وڏي، ٻڌي توڙي ٻار، سڄل سرمست سان عقيدت رکندڙن جو ٻار هو.
 عمر جي لحاظ کان لڙندڙ ڀاڄولو، غروب ٿيندڙ سج، بت ۽ قد جو
 پورو پٽو، ڪتابي چهرو، سانورو رنگ، سفيد سونهاري، سفيد پوشاڪ
 اکين تي سفيد چشمو چڙهيل، مٿي تي گهاڙهي نرڪي ٽوڙي، هٿ ۾

تلهي بيد جو لڪڻ، آهستي آهستي سور جي چال هلندي ايندي ڏسو ته پڪ چالڻجو نه اهو درازن جو شيدائي، سڄي قبول محمد دوم جو خاص الخاص مرشد، فناي السچل، سائين درازي آهي.

سائين علي اڪبر درازي، هالجيءَ کان وٺي، عمر جي آخري لمعن قائمين سچل سرمست سائين جي درگاه جي خاص خدمتگارن مان هڪ هو، سندس اها ڪيفيت هوندي هئي جو هميشه غريبن بهر سچل سرمست رهندو هو، هن پنهنجي زندگيءَ جون سموريون گهڙيون، سچل سرمست جي شاعريءَ تي اپتار لاه وٺڻ ڪري ڇڏيون هيون، کين تصوف جي ڪائنات ۾ سواءِ سچل سرمست جي ٻيو ڪوبه مٿاهون نظر ڪونه ايندو هو. هن جي نظر ۾ سچل سرمست جو درجو ان ڪٽول جي گل مثل هو، جهڪو هاليءَ جي لاه ۽ چاڙه سبب به هميشه پاڻيءَ جي سطح کان مٿاهون رهندو آهي. بقول قاضي صاحب جي شاعريءَ ۽ تصوف شهنشاهه عشق حضرت سچل سرمست تي ختم هئا، سچل سرمست جي شاعري، وحدت جي پانڊيٽرن لاءِ عشق جي پوڙي (ڏاڪڻ) آهي.

۴ هفت زبان شاعر سچل سرمست جي فارسي شاعري جي تشريح، جنهن انداز ۾ مرحوم درازي صاحب ڪئي آهي، شايد ڪنهن ٻئي شارح، مفسر يا اديب جي قلم کان ٿي هجي، سدا سرمست سائين جي شاعري خواه شخصيت متعلق لکيل ۽ شايع ڪرايل ڪتابن جو سلسلو جيترو قاضي صاحب جي هٿان مڪمل ٿيو آهي، شايد ڪنهن ٻئي ايترو ڪم ڪيو هجي. ائين چوڻ ۾ ڪو وڌاءُ نه ٿيندو ته قاضي صاحب ڏينهن کي ڏينهن ۽ رات کي به ڏينهن ڄاڻي سچل سرمست جي اشاعت کي عبادت سمجهي ڪم ڪندو رهيو. پورسني ۽ بيٺائي جي ڪمي هجڻ جي باوجود، پنهنجي منزل جي تلاش ۾ پوري رفتار سان هلندو رهيو. اهڙي ڏکڻي وقت ۾ جيڪڏهن جهڪي سندس هٿ ڏوڪي ۽ همدرد يا هر رکاب هئا، اهي هئا مهربان ۽ شفيق استاد سائين ڊاڪٽر ميمڻ عبدالمجيد ۽ سائين لعل شاه بخاري، جن قاضي صاحب کي

هر وقت سڌ ۾ سڌ ڏنو ۽ سندس ٻانهن ٻياي ٿيا. سائين ميمڻ صاحب جن جي شاگردي ۾ رهڻ جو شرف هن ناچيز کي به حاصل ٿيو آهي. جنهن ڪري استاد محترم جي حڪم تي هڪ به دفعا قاضي صاحب جي صحبت حاصل ڪرڻ جو موقعو مون کي به مليو. پروف ٻا ڪتابن جي سلسلي ۾ اڪثر وٽس ايندو رهندو هوس ۽ پوءِ سندس زبان منجهان نڪتل نصيحتن پريا نڪتا ۽ سچل سائين جي ثنا جو جام پي، فيضور ٿيندو رهندو هوس. اهڙن قربائن ڪچهري منجهان روحاني خوراڪ حاصل ڪندو هوس. اهڙي قرب سبب مان کيس ڪنهن به صورت ۾ روحاني مرشد کان گهٽ ڪونه سمجهندو هوس.

سکر خواه سکر کان دور هرا هو اجتماع. هراها مجلس، هرا هو ڏينهن جيڪو سچل سرمست سان وابسته هوندو هو، قاضي صاحب جو اتي پهچڻ، اولين فرض هوندو هو. ٻيا ڀلي ته دير سان پهچن پر قاضي صاحب سڀ کان پهريائين اتي موجود هوندو. ڪابه ادبي مجلس، مذاڪرو يا مباحثو قاضي صاحب کانسواءِ اڌورو هوندو هو. اهڙين محفلن ۽ مجلسن ۾ سندس پڙهيل مقالا سچل سرمست سان وابسته هوندا هئا، جيڪي اڄ به ادبي جريدين ۾ محفوظ آهن.

درازن جي درگاه، منصور ٿانيءَ جي عرس مبارڪ جون ذسيواريون به قاضي صاحب جي سر تي هونديون هيون. ان موقعي تي منعقد ڪيل ثقافتي نشست جو بار به سندس ئي ڪاهن تي هوندو هو. قاضي صاحب جي شيرين زبان مان نصيحت پريا نڪتل نڪتا، سندس صحبتين لاءِ نگاهه ڪرم ۽ تبرڪ کان ڪنهن به صورت ۾ گهٽ ڪونه هوندا هئا. هر صحبتي سندس رنگ ۾ رنگجي نڪرندو هو ۽ سندس عقيدت مندن جو حلقو ويو ٿي وسيع ٿيندو. قاضي صاحب نه صرف سچل سائين جو شارح هو، پر پاڻ به هڪ سٺو شاعر هو. سچل سرمست جي عقيدت ۾ سندس چيل ڪهترائي شعر ۽ ڪلام اڄ به موجود آهن. شاعريءَ جو لب و لاجاب وحدت جو نڪتو هوندو هو، مثلاً

”وهر وجودي ڪر ڦٽا، اٿي الف مان اور،
 محبت رکي من ۾، ويهي چرخي کي چور،
 نذڪرو لسي اذڪر ڪم، اهو سڳو سور،
 ”غلام اڪبر“ غير کي، قلب منجهان ڪور،
 ويهي ور کي وڙ، متان وڃي ويل گسري.“

قاضي صاحب شاعريءَ ۾ پنهنجو تخلص غلام اڪبر ڪتب
 آندو آهي.

محترم عزيز الله پروهي

محمڊپور اوڍو

(۳۲) درازن جو ڀروانو قاضي علي اڪبر

”ماڻهو سڀ نه سڃاڻ، پکي سڀ نه هنج

ڪنهن ڪنهن ماڻهوءَ منجهه اچي پوءِ بهار جي“ (شاه)

افسوس آهي امانجي حال تي جو پنهنجي اعليٰ دماغ انسانن
 صاحبِ قلم ۽ اهلِ علم هسٽين لاه سندن زندگيءَ ۾ ڪجهه ٿا ڪريون.
 مرده پرست، وانگر انهن جي بقاءَ ڏانهن روانگيءَ بعد ارمان جا ٻه ڳوڙها
 ڳاڙهون ٿا ۽ بس، پنهنجي مهربانن ۽ محسنن کي جيڪي انسانيت جي
 تعمير ڪن ٿا، سندن زندگيءَ ۾ ئي وساري ڇڏيون ٿا. حق ته هي آهي
 جو دورانِ حيات ڪهن هر طرح مدد ڪري زياده ڪسان زياده علمي
 خدمتون سرانجام ڏيڻ لائق بنايون. جن بزرگن صفت عالمن، اديبن ۽
 شاعرن ڪثير التعداد تصانيف وسيلي سنڌي زبان جو دامن وسيع تر
 بنايو تن ۾ قاضي علي اڪبر درازي مرحوم جو نالو نمايان
 نظر اچي ٿو.

سرخشمه، عشق، تصوف ۽ روحاني رازن جي مالڪ، هفت زبان،
 شاعر درازن جي دانا حضرت مڇل سرمست روح متعلق جهڙي جستجو

حضرت قاضي علي اڪبر درازي صاحب مرحوم ڪئي ۽ جيترو لکڻو ڇپڻ لکي ڇپايو، ايتري تحقيق ۽ ايتريون تصنيفون هن ڀني لکڻن جون گڏجن ته به ايتريون نه ٿينديون. حضرت سچل سرمست جو ڪلام سراسر روحانيت ۽ فلسفو آهي. خيالات جو دائرو وسيع ۽ لامحدود اٿس، انهن جي رزن، معنيٰ ۽ مطلب کي صحيح سچائي شرح ڪرڻ وارو قاضي علي اڪبر صاحب به ڪنهن پر گهٽ نه هيو.

قاضي صاحب کي نظم ۽ نثر ٻنهي تي حيرت انگيز دسترس حاصل هئي. سنڌي ادب تي وڏا وڏا احسان ڪري ويو. دنيا ڪي وڏا جملي پنجاهه ڪتاب لکي ڇپائي ڏيئي ويو نه فقط ايترو مگر پنهنجي خرچ سان ڇپائي مفت تبليغ ڪرڻ، اهو هڪ وڏو ڪمال آهي. پاڻ اخلاص ۽ عشق جي روحاني دولت وسيلي اهو ڪم عملي طور سرانجام ڏيئي ويو. ذهني ۽ روحاني ڪمال جو اعليٰ نمونو، قدرت جي فياضن جو حسن مجموعو هو. روهڙيءَ جهڙي قديم ۽ انسان پائيندڙ ساهتي شهر جي زيب و زينت بڻيو، محنت ۽ مطالبي سان نهايت اتانهون ۽ اتم ٿيو.

قاضي صاحب جو موضوع تحرير ڪنهن نه ڪنهن نموني سان پنهنجو مرشد رهيو پر سڄي ڏسبو ته سندس املهه لکڻن ۾ دنيا جو فلسفو ۽ ادب سمايل آهي. تصوف جا نڪتا نمايان ڪري ٿو. مان ته ائين چوندس جن به ماڻهن کي ساڻس صحبت جو موقعو مليو، تن جا تاثيرات يا جن وٽ سندس خطن ۽ تحريرن جا مسودا محفوظ آهن، انهن ڀني کي هڪجا ڪري ڇپايو وڃي. ڪو زمانو ايندو جو انهن جي سخت ضرورت پوندي. هي هڪ عظيم علمي اثاثو آهي. عالمن جا قول انتهائي ڪارگر هوندا آهن. اگر ايندڙ نسلن کي پنهنجن املهه - مونين جو علمي خزانو منتقل نه ڪهوسين ته تاريخ امان کي معاف نه ڪندي. سڪن آهي ته قاضي صاحب جا رهيل نسخا سنڌ حڪومت ڪنهن نه ڪنهن نموني ڇپائي.

قاضي صاحب صوفياہ ڪرام جي شان کي حياتو. فلسفہ زندگي ۽ مقصد حيات متعلق صحيح ڄاڻ حاصل ڪئي. ادب کي اصلاح نفس لاءِ پيش ڪيو. عام فہر زبان ۾ جيڪي ڪجهہ نثر سا نظر لکيائين تنہن جي مڪمل تعريف بيان ڪرڻ محال آهي. سیر نفس ۽ ذاتي لوپ لالچ کان بالاتر اسڪالر هو. اهڙا شخص خلیق، حلیم ۽ با عمل عالم وادب ۽ شاعر ورلي ملن ٿا. پاڻ انسان دوستي ۽ ادب نوازي جو اعليٰ مثال قائم ڪري ويو. دماغ سوزي ڪري قلم ۽ من مان ادب ۾ اضافي جي ڀرپور ڪوشش ڪيائين. هن سلسلي ۾ پنهنجي ڪسي کي به استعمال ڪرڻو پيس ڇو جو ادب لاءِ امداد ڪو ڏئي ئي ڪونه. ادب تي گهران ۽ هزارن خرچ ڪيائين مگر ادب کي ڪڏهن ذريعہ معاش نہ بڻايائين.

قاضي صاحب کي عشق جي چنگ ۾ چل سرمست کان عطا ٿي ۽ قلم ذريعي ساري ڄمار اهي ئي وارداتون بيان ڪندو رهيو. حضرت سچل سرمست جي ڪلام جي ڳوڙهائيءَ کي هر طرح کولائي بيان ڪيو اٿس. اردو، سنڌي، فارسي، انگريزي ۽ هندي توڙي سرائڪي ۾ ٻولي ۾ پڙهيو. انگريزي ۽ هندي کي چڱي باقائدي انهن سڀني زبانن ۾ شاعري ڪيائين. سچل سائين جي ڪلام جي شرح پڙهڻ مان ائين محسوس ٿئي ٿو گویا اسان کي نئون لڪل خزانو هٿ آيو آهي. ڪيترن ئي سچن هن موضوع تي لکيو مگر قاضي صاحب جي موتين مٿ ڪوئي نہ ٿيو. حقيقتن ۾ وقار ۽ روشن دماغ انسان هو. سندس قابليت جو ڪهڙو ذڪر ڪجي، صرف لکيل تصنيفون ڏسوس. ڪتاب جا ورق اٺائين پڙهو ته هاڻي اندازو ٿي ويندو.

قاضي صاحب نظر جي هر صنف تي طبع آزمائي ڪئي. وڏي تعداد ۾ بيت، ڪافيون ۽ ۴۰۰۰ ۵۰۰۰ ۶۰۰۰ ۷۰۰۰ ۸۰۰۰ ۹۰۰۰ ۱۰۰۰۰ ۱۱۰۰۰ ۱۲۰۰۰ ۱۳۰۰۰ ۱۴۰۰۰ ۱۵۰۰۰ ۱۶۰۰۰ ۱۷۰۰۰ ۱۸۰۰۰ ۱۹۰۰۰ ۲۰۰۰۰ ۲۱۰۰۰ ۲۲۰۰۰ ۲۳۰۰۰ ۲۴۰۰۰ ۲۵۰۰۰ ۲۶۰۰۰ ۲۷۰۰۰ ۲۸۰۰۰ ۲۹۰۰۰ ۳۰۰۰۰ ۳۱۰۰۰ ۳۲۰۰۰ ۳۳۰۰۰ ۳۴۰۰۰ ۳۵۰۰۰ ۳۶۰۰۰ ۳۷۰۰۰ ۳۸۰۰۰ ۳۹۰۰۰ ۴۰۰۰۰ ۴۱۰۰۰ ۴۲۰۰۰ ۴۳۰۰۰ ۴۴۰۰۰ ۴۵۰۰۰ ۴۶۰۰۰ ۴۷۰۰۰ ۴۸۰۰۰ ۴۹۰۰۰ ۵۰۰۰۰ ۵۱۰۰۰ ۵۲۰۰۰ ۵۳۰۰۰ ۵۴۰۰۰ ۵۵۰۰۰ ۵۶۰۰۰ ۵۷۰۰۰ ۵۸۰۰۰ ۵۹۰۰۰ ۶۰۰۰۰ ۶۱۰۰۰ ۶۲۰۰۰ ۶۳۰۰۰ ۶۴۰۰۰ ۶۵۰۰۰ ۶۶۰۰۰ ۶۷۰۰۰ ۶۸۰۰۰ ۶۹۰۰۰ ۷۰۰۰۰ ۷۱۰۰۰ ۷۲۰۰۰ ۷۳۰۰۰ ۷۴۰۰۰ ۷۵۰۰۰ ۷۶۰۰۰ ۷۷۰۰۰ ۷۸۰۰۰ ۷۹۰۰۰ ۸۰۰۰۰ ۸۱۰۰۰ ۸۲۰۰۰ ۸۳۰۰۰ ۸۴۰۰۰ ۸۵۰۰۰ ۸۶۰۰۰ ۸۷۰۰۰ ۸۸۰۰۰ ۸۹۰۰۰ ۹۰۰۰۰ ۹۱۰۰۰ ۹۲۰۰۰ ۹۳۰۰۰ ۹۴۰۰۰ ۹۵۰۰۰ ۹۶۰۰۰ ۹۷۰۰۰ ۹۸۰۰۰ ۹۹۰۰۰ ۱۰۰۰۰۰ ۱۰۱۰۰۰ ۱۰۲۰۰۰ ۱۰۳۰۰۰ ۱۰۴۰۰۰ ۱۰۵۰۰۰ ۱۰۶۰۰۰ ۱۰۷۰۰۰ ۱۰۸۰۰۰ ۱۰۹۰۰۰ ۱۱۰۰۰۰ ۱۱۱۰۰۰ ۱۱۲۰۰۰ ۱۱۳۰۰۰ ۱۱۴۰۰۰ ۱۱۵۰۰۰ ۱۱۶۰۰۰ ۱۱۷۰۰۰ ۱۱۸۰۰۰ ۱۱۹۰۰۰ ۱۲۰۰۰۰ ۱۲۱۰۰۰ ۱۲۲۰۰۰ ۱۲۳۰۰۰ ۱۲۴۰۰۰ ۱۲۵۰۰۰ ۱۲۶۰۰۰ ۱۲۷۰۰۰ ۱۲۸۰۰۰ ۱۲۹۰۰۰ ۱۳۰۰۰۰ ۱۳۱۰۰۰ ۱۳۲۰۰۰ ۱۳۳۰۰۰ ۱۳۴۰۰۰ ۱۳۵۰۰۰ ۱۳۶۰۰۰ ۱۳۷۰۰۰ ۱۳۸۰۰۰ ۱۳۹۰۰۰ ۱۴۰۰۰۰ ۱۴۱۰۰۰ ۱۴۲۰۰۰ ۱۴۳۰۰۰ ۱۴۴۰۰۰ ۱۴۵۰۰۰ ۱۴۶۰۰۰ ۱۴۷۰۰۰ ۱۴۸۰۰۰ ۱۴۹۰۰۰ ۱۵۰۰۰۰ ۱۵۱۰۰۰ ۱۵۲۰۰۰ ۱۵۳۰۰۰ ۱۵۴۰۰۰ ۱۵۵۰۰۰ ۱۵۶۰۰۰ ۱۵۷۰۰۰ ۱۵۸۰۰۰ ۱۵۹۰۰۰ ۱۶۰۰۰۰ ۱۶۱۰۰۰ ۱۶۲۰۰۰ ۱۶۳۰۰۰ ۱۶۴۰۰۰ ۱۶۵۰۰۰ ۱۶۶۰۰۰ ۱۶۷۰۰۰ ۱۶۸۰۰۰ ۱۶۹۰۰۰ ۱۷۰۰۰۰ ۱۷۱۰۰۰ ۱۷۲۰۰۰ ۱۷۳۰۰۰ ۱۷۴۰۰۰ ۱۷۵۰۰۰ ۱۷۶۰۰۰ ۱۷۷۰۰۰ ۱۷۸۰۰۰ ۱۷۹۰۰۰ ۱۸۰۰۰۰ ۱۸۱۰۰۰ ۱۸۲۰۰۰ ۱۸۳۰۰۰ ۱۸۴۰۰۰ ۱۸۵۰۰۰ ۱۸۶۰۰۰ ۱۸۷۰۰۰ ۱۸۸۰۰۰ ۱۸۹۰۰۰ ۱۹۰۰۰۰ ۱۹۱۰۰۰ ۱۹۲۰۰۰ ۱۹۳۰۰۰ ۱۹۴۰۰۰ ۱۹۵۰۰۰ ۱۹۶۰۰۰ ۱۹۷۰۰۰ ۱۹۸۰۰۰ ۱۹۹۰۰۰ ۲۰۰۰۰۰ ۲۰۱۰۰۰ ۲۰۲۰۰۰ ۲۰۳۰۰۰ ۲۰۴۰۰۰ ۲۰۵۰۰۰ ۲۰۶۰۰۰ ۲۰۷۰۰۰ ۲۰۸۰۰۰ ۲۰۹۰۰۰ ۲۱۰۰۰۰ ۲۱۱۰۰۰ ۲۱۲۰۰۰ ۲۱۳۰۰۰ ۲۱۴۰۰۰ ۲۱۵۰۰۰ ۲۱۶۰۰۰ ۲۱۷۰۰۰ ۲۱۸۰۰۰ ۲۱۹۰۰۰ ۲۲۰۰۰۰ ۲۲۱۰۰۰ ۲۲۲۰۰۰ ۲۲۳۰۰۰ ۲۲۴۰۰۰ ۲۲۵۰۰۰ ۲۲۶۰۰۰ ۲۲۷۰۰۰ ۲۲۸۰۰۰ ۲۲۹۰۰۰ ۲۳۰۰۰۰ ۲۳۱۰۰۰ ۲۳۲۰۰۰ ۲۳۳۰۰۰ ۲۳۴۰۰۰ ۲۳۵۰۰۰ ۲۳۶۰۰۰ ۲۳۷۰۰۰ ۲۳۸۰۰۰ ۲۳۹۰۰۰ ۲۴۰۰۰۰ ۲۴۱۰۰۰ ۲۴۲۰۰۰ ۲۴۳۰۰۰ ۲۴۴۰۰۰ ۲۴۵۰۰۰ ۲۴۶۰۰۰ ۲۴۷۰۰۰ ۲۴۸۰۰۰ ۲۴۹۰۰۰ ۲۵۰۰۰۰ ۲۵۱۰۰۰ ۲۵۲۰۰۰ ۲۵۳۰۰۰ ۲۵۴۰۰۰ ۲۵۵۰۰۰ ۲۵۶۰۰۰ ۲۵۷۰۰۰ ۲۵۸۰۰۰ ۲۵۹۰۰۰ ۲۶۰۰۰۰ ۲۶۱۰۰۰ ۲۶۲۰۰۰ ۲۶۳۰۰۰ ۲۶۴۰۰۰ ۲۶۵۰۰۰ ۲۶۶۰۰۰ ۲۶۷۰۰۰ ۲۶۸۰۰۰ ۲۶۹۰۰۰ ۲۷۰۰۰۰ ۲۷۱۰۰۰ ۲۷۲۰۰۰ ۲۷۳۰۰۰ ۲۷۴۰۰۰ ۲۷۵۰۰۰ ۲۷۶۰۰۰ ۲۷۷۰۰۰ ۲۷۸۰۰۰ ۲۷۹۰۰۰ ۲۸۰۰۰۰ ۲۸۱۰۰۰ ۲۸۲۰۰۰ ۲۸۳۰۰۰ ۲۸۴۰۰۰ ۲۸۵۰۰۰ ۲۸۶۰۰۰ ۲۸۷۰۰۰ ۲۸۸۰۰۰ ۲۸۹۰۰۰ ۲۹۰۰۰۰ ۲۹۱۰۰۰ ۲۹۲۰۰۰ ۲۹۳۰۰۰ ۲۹۴۰۰۰ ۲۹۵۰۰۰ ۲۹۶۰۰۰ ۲۹۷۰۰۰ ۲۹۸۰۰۰ ۲۹۹۰۰۰ ۳۰۰۰۰۰ ۳۰۱۰۰۰ ۳۰۲۰۰۰ ۳۰۳۰۰۰ ۳۰۴۰۰۰ ۳۰۵۰۰۰ ۳۰۶۰۰۰ ۳۰۷۰۰۰ ۳۰۸۰۰۰ ۳۰۹۰۰۰ ۳۱۰۰۰۰ ۳۱۱۰۰۰ ۳۱۲۰۰۰ ۳۱۳۰۰۰ ۳۱۴۰۰۰ ۳۱۵۰۰۰ ۳۱۶۰۰۰ ۳۱۷۰۰۰ ۳۱۸۰۰۰ ۳۱۹۰۰۰ ۳۲۰۰۰۰ ۳۲۱۰۰۰ ۳۲۲۰۰۰ ۳۲۳۰۰۰ ۳۲۴۰۰۰ ۳۲۵۰۰۰ ۳۲۶۰۰۰ ۳۲۷۰۰۰ ۳۲۸۰۰۰ ۳۲۹۰۰۰ ۳۳۰۰۰۰ ۳۳۱۰۰۰ ۳۳۲۰۰۰ ۳۳۳۰۰۰ ۳۳۴۰۰۰ ۳۳۵۰۰۰ ۳۳۶۰۰۰ ۳۳۷۰۰۰ ۳۳۸۰۰۰ ۳۳۹۰۰۰ ۳۴۰۰۰۰ ۳۴۱۰۰۰ ۳۴۲۰۰۰ ۳۴۳۰۰۰ ۳۴۴۰۰۰ ۳۴۵۰۰۰ ۳۴۶۰۰۰ ۳۴۷۰۰۰ ۳۴۸۰۰۰ ۳۴۹۰۰۰ ۳۵۰۰۰۰ ۳۵۱۰۰۰ ۳۵۲۰۰۰ ۳۵۳۰۰۰ ۳۵۴۰۰۰ ۳۵۵۰۰۰ ۳۵۶۰۰۰ ۳۵۷۰۰۰ ۳۵۸۰۰۰ ۳۵۹۰۰۰ ۳۶۰۰۰۰ ۳۶۱۰۰۰ ۳۶۲۰۰۰ ۳۶۳۰۰۰ ۳۶۴۰۰۰ ۳۶۵۰۰۰ ۳۶۶۰۰۰ ۳۶۷۰۰۰ ۳۶۸۰۰۰ ۳۶۹۰۰۰ ۳۷۰۰۰۰ ۳۷۱۰۰۰ ۳۷۲۰۰۰ ۳۷۳۰۰۰ ۳۷۴۰۰۰ ۳۷۵۰۰۰ ۳۷۶۰۰۰ ۳۷۷۰۰۰ ۳۷۸۰۰۰ ۳۷۹۰۰۰ ۳۸۰۰۰۰ ۳۸۱۰۰۰ ۳۸۲۰۰۰ ۳۸۳۰۰۰ ۳۸۴۰۰۰ ۳۸۵۰۰۰ ۳۸۶۰۰۰ ۳۸۷۰۰۰ ۳۸۸۰۰۰ ۳۸۹۰۰۰ ۳۹۰۰۰۰ ۳۹۱۰۰۰ ۳۹۲۰۰۰ ۳۹۳۰۰۰ ۳۹۴۰۰۰ ۳۹۵۰۰۰ ۳۹۶۰۰۰ ۳۹۷۰۰۰ ۳۹۸۰۰۰ ۳۹۹۰۰۰ ۴۰۰۰۰۰ ۴۰۱۰۰۰ ۴۰۲۰۰۰ ۴۰۳۰۰۰ ۴۰۴۰۰۰ ۴۰۵۰۰۰ ۴۰۶۰۰۰ ۴۰۷۰۰۰ ۴۰۸۰۰۰ ۴۰۹۰۰۰ ۴۱۰۰۰۰ ۴۱۱۰۰۰ ۴۱۲۰۰۰ ۴۱۳۰۰۰ ۴۱۴۰۰۰ ۴۱۵۰۰۰ ۴۱۶۰۰۰ ۴۱۷۰۰۰ ۴۱۸۰۰۰ ۴۱۹۰۰۰ ۴۲۰۰۰۰ ۴۲۱۰۰۰ ۴۲۲۰۰۰ ۴۲۳۰۰۰ ۴۲۴۰۰۰ ۴۲۵۰۰۰ ۴۲۶۰۰۰ ۴۲۷۰۰۰ ۴۲۸۰۰۰ ۴۲۹۰۰۰ ۴۳۰۰۰۰ ۴۳۱۰۰۰ ۴۳۲۰۰۰ ۴۳۳۰۰۰ ۴۳۴۰۰۰ ۴۳۵۰۰۰ ۴۳۶۰۰۰ ۴۳۷۰۰۰ ۴۳۸۰۰۰ ۴۳۹۰۰۰ ۴۴۰۰۰۰ ۴۴۱۰۰۰ ۴۴۲۰۰۰ ۴۴۳۰۰۰ ۴۴۴۰۰۰ ۴۴۵۰۰۰ ۴۴۶۰۰۰ ۴۴۷۰۰۰ ۴۴۸۰۰۰ ۴۴۹۰۰۰ ۴۵۰۰۰۰ ۴۵۱۰۰۰ ۴۵۲۰۰۰ ۴۵۳۰۰۰ ۴۵۴۰۰۰ ۴۵۵۰۰۰ ۴۵۶۰۰۰ ۴۵۷۰۰۰ ۴۵۸۰۰۰ ۴۵۹۰۰۰ ۴۶۰۰۰۰ ۴۶۱۰۰۰ ۴۶۲۰۰۰ ۴۶۳۰۰۰ ۴۶۴۰۰۰ ۴۶۵۰۰۰ ۴۶۶۰۰۰ ۴۶۷۰۰۰ ۴۶۸۰۰۰ ۴۶۹۰۰۰ ۴۷۰۰۰۰ ۴۷۱۰۰۰ ۴۷۲۰۰۰ ۴۷۳۰۰۰ ۴۷۴۰۰۰ ۴۷۵۰۰۰ ۴۷۶۰۰۰ ۴۷۷۰۰۰ ۴۷۸۰۰۰ ۴۷۹۰۰۰ ۴۸۰۰۰۰ ۴۸۱۰۰۰ ۴۸۲۰۰۰ ۴۸۳۰۰۰ ۴۸۴۰۰۰ ۴۸۵۰۰۰ ۴۸۶۰۰۰ ۴۸۷۰۰۰ ۴۸۸۰۰۰ ۴۸۹۰۰۰ ۴۹۰۰۰۰ ۴۹۱۰۰۰ ۴۹۲۰۰۰ ۴۹۳۰۰۰ ۴۹۴۰۰۰ ۴۹۵۰۰۰ ۴۹۶۰۰۰ ۴۹۷۰۰۰ ۴۹۸۰۰۰ ۴۹۹۰۰۰ ۵۰۰۰۰۰ ۵۰۱۰۰۰ ۵۰۲۰۰۰ ۵۰۳۰۰۰ ۵۰۴۰۰۰ ۵۰۵۰۰۰ ۵۰۶۰۰۰ ۵۰۷۰۰۰ ۵۰۸۰۰۰ ۵۰۹۰۰۰ ۵۱۰۰۰۰ ۵۱۱۰۰۰ ۵۱۲۰۰۰ ۵۱۳۰۰۰ ۵۱۴۰۰۰ ۵۱۵۰۰۰ ۵۱۶۰۰۰ ۵۱۷۰۰۰ ۵۱۸۰۰۰ ۵۱۹۰۰۰ ۵۲۰۰۰۰ ۵۲۱۰۰۰ ۵۲۲۰۰۰ ۵۲۳۰۰۰ ۵۲۴۰۰۰ ۵۲۵۰۰۰ ۵۲۶۰۰۰ ۵۲۷۰۰۰ ۵۲۸۰۰۰ ۵۲۹۰۰۰ ۵۳۰۰۰۰ ۵۳۱۰۰۰ ۵۳۲۰۰۰ ۵۳۳۰۰۰ ۵۳۴۰۰۰ ۵۳۵۰۰۰ ۵۳۶۰۰۰ ۵۳۷۰۰۰ ۵۳۸۰۰۰ ۵۳۹۰۰۰ ۵۴۰۰۰۰ ۵۴۱۰۰۰ ۵۴۲۰۰۰ ۵۴۳۰۰۰ ۵۴۴۰۰۰ ۵۴۵۰۰۰ ۵۴۶۰۰۰ ۵۴۷۰۰۰ ۵۴۸۰۰۰ ۵۴۹۰۰۰ ۵۵۰۰۰۰ ۵۵۱۰۰۰ ۵۵۲۰۰۰ ۵۵۳۰۰۰ ۵۵۴۰۰۰ ۵۵۵۰۰۰ ۵۵۶۰۰۰ ۵۵۷۰۰۰ ۵۵۸۰۰۰ ۵۵۹۰۰۰ ۵۶۰۰۰۰ ۵۶۱۰۰۰ ۵۶۲۰۰۰ ۵۶۳۰۰۰ ۵۶۴۰۰۰ ۵۶۵۰۰۰ ۵۶۶۰۰۰ ۵۶۷۰۰۰ ۵۶۸۰۰۰ ۵۶۹۰۰۰ ۵۷۰۰۰۰ ۵۷۱۰۰۰ ۵۷۲۰۰۰ ۵۷۳۰۰۰ ۵۷۴۰۰۰ ۵۷۵۰۰۰ ۵۷۶۰۰۰ ۵۷۷۰۰۰ ۵۷۸۰۰۰ ۵۷۹۰۰۰ ۵۸۰۰۰۰ ۵۸۱۰۰۰ ۵۸۲۰۰۰ ۵۸۳۰۰۰ ۵۸۴۰۰۰ ۵۸۵۰۰۰ ۵۸۶۰۰۰ ۵۸۷۰۰۰ ۵۸۸۰۰۰ ۵۸۹۰۰۰ ۵۹۰۰۰۰ ۵۹۱۰۰۰ ۵۹۲۰۰۰ ۵۹۳۰۰۰ ۵۹۴۰۰۰ ۵۹۵۰۰۰ ۵۹۶۰۰۰ ۵۹۷۰۰۰ ۵۹۸۰۰۰ ۵۹۹۰۰۰ ۶۰۰۰۰۰ ۶۰۱۰۰۰ ۶۰۲۰۰۰ ۶۰۳۰۰۰ ۶۰۴۰۰۰ ۶۰۵۰۰۰ ۶۰۶۰۰۰ ۶۰۷۰۰۰ ۶۰۸۰۰۰ ۶۰۹۰۰۰ ۶۱۰۰۰۰ ۶۱۱۰۰۰ ۶۱۲۰۰۰ ۶۱۳۰۰۰ ۶۱۴۰۰۰ ۶۱۵۰۰۰ ۶۱۶۰۰۰ ۶۱۷۰۰۰ ۶۱۸۰۰۰ ۶۱۹۰۰۰ ۶۲۰۰۰۰ ۶۲۱۰۰۰ ۶۲۲۰۰۰ ۶۲۳۰۰۰ ۶۲۴۰۰۰ ۶۲۵۰۰۰ ۶۲۶۰۰۰ ۶۲۷۰۰۰ ۶۲۸۰۰۰ ۶۲۹۰۰۰ ۶۳۰۰۰۰ ۶۳۱۰۰۰ ۶۳۲۰۰۰ ۶۳۳۰۰۰ ۶۳۴۰۰۰ ۶۳۵۰۰۰ ۶۳۶۰۰۰ ۶۳۷۰۰۰ ۶۳۸۰۰۰ ۶۳۹۰۰۰ ۶۴۰۰۰۰ ۶۴۱۰۰۰ ۶۴۲۰۰۰ ۶۴۳۰۰۰ ۶۴۴۰۰۰ ۶۴۵۰۰۰ ۶۴۶۰۰۰ ۶۴۷۰۰۰ ۶۴۸۰۰۰ ۶۴۹۰۰۰ ۶۵۰۰۰۰ ۶۵۱۰۰۰ ۶۵۲۰۰۰ ۶۵۳۰۰۰ ۶۵۴۰۰۰ ۶۵۵۰۰۰ ۶۵۶۰۰۰ ۶۵۷۰۰۰ ۶۵۸۰۰۰ ۶۵۹۰۰۰ ۶۶۰۰۰۰ ۶۶۱۰۰۰ ۶۶۲۰۰۰ ۶۶۳۰۰۰ ۶۶۴۰۰۰ ۶۶۵۰۰۰ ۶۶۶۰۰۰ ۶۶۷۰۰۰ ۶۶۸۰۰۰ ۶۶۹۰۰۰ ۶۷۰۰۰۰ ۶۷۱۰۰۰ ۶۷۲۰۰۰ ۶۷۳۰۰۰ ۶۷۴۰۰۰ ۶۷۵۰۰۰ ۶۷۶۰۰۰ ۶۷۷۰۰۰ ۶۷۸۰۰۰ ۶۷۹۰۰۰ ۶۸۰۰۰۰ ۶۸۱۰۰۰ ۶۸۲۰۰۰ ۶۸۳۰۰۰ ۶۸۴۰۰۰ ۶۸۵۰۰۰ ۶۸۶۰۰۰ ۶۸۷۰۰۰ ۶۸۸۰۰۰ ۶۸۹۰۰۰ ۶۹۰۰۰۰ ۶۹۱۰۰۰ ۶۹۲۰۰۰ ۶۹۳۰۰۰ ۶۹۴۰۰۰ ۶۹۵۰۰۰ ۶۹۶۰۰۰ ۶۹۷۰۰۰ ۶۹۸۰۰۰ ۶۹۹۰۰۰ ۷۰۰۰۰۰ ۷۰۱۰۰۰ ۷۰۲۰۰۰ ۷۰۳۰۰۰ ۷۰۴۰۰۰ ۷۰۵۰۰۰ ۷۰۶۰۰۰ ۷۰۷۰۰۰ ۷۰۸۰۰۰ ۷۰۹۰۰۰ ۷۱۰۰۰۰ ۷۱۱۰۰۰ ۷۱۲۰۰۰ ۷۱۳۰۰۰ ۷۱۴۰۰۰ ۷۱۵۰۰۰ ۷۱۶۰۰۰ ۷۱۷۰۰۰ ۷۱۸۰۰۰ ۷۱۹۰۰۰ ۷۲۰۰۰۰ ۷۲۱۰۰۰ ۷۲۲۰۰۰ ۷۲۳۰۰۰ ۷۲۴۰۰۰ ۷۲۵۰۰۰ ۷۲۶۰۰۰ ۷۲۷۰۰۰ ۷۲۸۰۰۰ ۷۲۹۰۰۰ ۷۳۰۰۰۰ ۷۳۱۰۰۰ ۷۳۲۰۰۰ ۷۳۳۰۰۰ ۷۳۴۰۰۰ ۷۳۵۰۰۰ ۷۳۶۰۰۰ ۷۳۷۰۰۰ ۷۳۸۰۰۰ ۷۳۹۰۰۰ ۷۴۰۰۰۰ ۷۴۱۰۰۰ ۷۴۲۰۰۰ ۷۴۳۰۰۰ ۷۴۴۰۰۰ ۷۴۵۰۰۰ ۷۴۶۰۰۰ ۷۴۷۰۰۰ ۷۴۸۰۰۰ ۷۴۹۰۰۰ ۷۵۰۰۰۰ ۷۵۱۰۰۰ ۷۵۲۰۰۰ ۷۵۳۰۰۰ ۷۵۴۰۰۰ ۷۵۵۰۰۰ ۷۵۶۰۰۰ ۷۵۷۰۰۰ ۷۵۸۰۰۰ ۷۵۹۰۰۰ ۷۶۰۰۰۰ ۷۶۱۰۰۰ ۷۶۲۰۰۰ ۷۶۳۰۰۰ ۷۶۴۰۰۰ ۷۶۵۰۰۰ ۷۶۶۰۰۰ ۷۶۷۰۰۰ ۷۶۸۰۰۰ ۷۶۹۰۰۰ ۷۷۰۰۰۰ ۷۷۱۰۰۰ ۷۷۲۰۰۰ ۷۷۳۰۰۰ ۷۷۴۰۰۰ ۷۷۵۰۰۰ ۷۷۶۰۰۰ ۷۷۷۰۰۰ ۷۷۸۰۰۰ ۷۷۹۰۰۰ ۷۸۰۰۰۰ ۷۸۱۰۰۰ ۷۸۲۰۰۰ ۷۸۳۰۰۰ ۷۸۴۰۰۰ ۷۸۵۰۰۰ ۷۸۶۰۰۰ ۷۸۷۰۰۰ ۷۸۸۰۰۰ ۷۸۹۰۰۰ ۷۹۰۰۰۰ ۷۹۱۰۰۰ ۷۹۲۰۰۰ ۷۹۳۰۰۰ ۷۹۴۰۰۰ ۷۹۵۰۰۰ ۷۹۶۰۰۰ ۷۹۷۰۰۰ ۷۹۸۰۰۰ ۷۹۹۰۰۰ ۸۰۰۰۰۰ ۸۰۱۰۰۰ ۸۰۲۰۰۰ ۸۰۳۰۰۰ ۸۰۴۰۰۰ ۸۰۵۰۰۰ ۸۰۶۰۰۰ ۸۰۷۰۰۰ ۸۰۸۰۰۰ ۸۰۹۰۰۰ ۸۱۰۰۰۰ ۸۱۱۰۰۰ ۸۱۲۰۰۰ ۸۱۳۰۰۰ ۸۱۴۰۰۰ ۸۱۵۰۰۰ ۸۱۶۰۰۰ ۸۱۷۰۰۰ ۸۱۸۰۰۰ ۸۱۹۰۰۰ ۸۲۰۰۰۰ ۸۲۱۰۰۰ ۸۲۲۰۰۰ ۸۲۳۰۰۰ ۸۲۴۰۰۰ ۸۲۵۰۰۰ ۸۲۶۰۰۰ ۸۲۷۰۰۰ ۸۲۸۰۰۰ ۸۲۹۰۰۰ ۸۳۰۰۰۰ ۸۳۱۰۰۰ ۸۳۲۰۰۰ ۸۳۳۰۰۰ ۸۳۴۰۰۰ ۸۳۵۰۰۰ ۸۳۶۰۰۰ ۸۳۷۰۰۰ ۸۳۸۰۰۰ ۸۳۹۰۰۰ ۸۴۰۰۰۰ ۸۴۱۰۰۰ ۸۴۲۰۰۰ ۸۴۳۰۰۰ ۸۴۴۰۰۰ ۸۴۵۰۰۰ ۸۴۶۰۰۰ ۸۴۷۰۰۰ ۸۴۸۰۰۰ ۸۴۹۰۰۰ ۸۵۰۰۰۰ ۸۵۱۰۰۰ ۸۵۲۰۰۰ ۸۵۳۰۰۰ ۸۵۴۰۰۰ ۸۵۵۰۰۰ ۸۵۶۰۰۰ ۸۵۷۰۰۰ ۸۵۸۰۰۰ ۸۵۹۰۰۰ ۸۶۰۰۰۰ ۸۶۱۰۰۰ ۸۶۲۰۰۰ ۸۶۳۰۰۰ ۸۶۴۰۰۰ ۸۶۵۰۰۰ ۸۶۶۰۰۰ ۸۶۷۰۰۰ ۸۶۸۰۰۰ ۸۶۹۰۰۰ ۸۷۰۰۰۰ ۸۷۱۰۰۰ ۸۷۲۰۰۰ ۸۷۳۰۰۰ ۸۷۴۰۰۰ ۸۷۵۰۰۰ ۸۷۶۰۰۰ ۸۷۷۰۰۰ ۸۷۸۰۰۰ ۸۷۹۰۰۰ ۸۸۰۰۰۰ ۸۸۱۰۰۰ ۸۸۲۰۰۰ ۸۸۳۰۰۰ ۸۸۴۰۰۰ ۸۸۵۰۰۰ ۸۸۶۰۰۰ ۸۸۷۰۰۰ ۸۸۸۰۰۰ ۸۸۹۰۰۰ ۸۹۰۰۰۰ ۸۹۱۰۰۰ ۸۹۲۰۰۰ ۸۹۳۰۰۰ ۸۹۴۰۰۰ ۸۹۵۰۰۰ ۸۹۶۰۰۰ ۸۹۷۰۰۰ ۸۹۸۰۰۰ ۸۹۹۰۰۰ ۹۰۰۰۰۰ ۹۰۱۰۰۰ ۹۰۲۰۰۰ ۹۰۳۰۰۰ ۹۰۴۰۰۰ ۹۰۵۰۰۰ ۹۰۶۰۰۰ ۹۰۷۰۰۰ ۹۰۸۰۰

۽ قسم ڏيکاريا آهن. ياد رهي ته حضرت سچل سرمست رح پنهنجي ڪلام کي صرف ڪافي ۽ بيتن ٽائين محدود نه ڪيو مگر سندس شعر ڪافي، بيت، سي حرفي، مرثيه مولود، مرغ نام، قتل نام، جهولڻو، گهڙولي، ربائي، مثنوي، محفل، مسدس ۽ مستزاد وغيره مطلب ته هر صنف، سخن ۾ ڪامل الفت هئڻ جو ثبوت ڏنو ۽ انهن سڀني جو تذڪرو قاضي صاحب پنهنجي تصنيفن ۾ ڪيو آهي.

قاضي صاحب شعرن ۾ تخلص ”غلام اڪبر“ سان گڏوگڏ جا بجا غريب لفظ به استعمال ڪيو آهي. ان مان سندس نمائندگي ۽ حلیمانه توڙي شريفانه طبع جي نشاندهي ٿئي ٿي. ياد رهي ته ”علي اڪبر“ نالي جي ادب ۽ احترام سبب مرشد مٿس ”غلام اڪبر“ نالو رکيو هو، انڪري قاضي صاحب شعرن ۾ غلام اڪبر جو نالو ڪم آندو آهي. مختلف سرڪاري عهدن تي فائز رهڻ بعد نيزري آفيسر جي عهدي تان رٽائر ڪيائين. تنهن سان گڏ مرشد جي عشق ۾ پڻ مغمور رهيو. عشق جو اهو رنگ سندس قلب تي گهرو ٿيندو ويو ۽ قاضي الشمخ جي درجي تي پهتو. درگاه شريف تي عزت ۽ عقيدت وچان هـ. رڪو کيس ”قاضي بابا“ ۽ ”خليفو بابا“ سڏيندو هوس.

صاحب دل مرشد جي ڪرامت چئجي جو درازن جي دانا حضرت سچل سرمست رح جي لکين شعرن جي شرح ڪيائين ۽ محبوب مرشد جي عقيدت ۾ سلطان العاشقين حضرت سخي قبول محمد دوم رح متعلق ”سخي سرناج“ شايع ڪرايائين. عقيدت جا گل مرشد هادي رهبر توڙي محبوب سبحاني، سرڪار دوعالم ۽ بارگاه الاهي ۾ پيش ڪيا اٿس. عاجزانہ انداز ۾ بخشش ۽ مغفرت گهري ٿو. سندس شاعري ۾ واحد جي واکاڻ، حب رسول ص، آل نبي سان عقيدت ۽ مرشد پير مغان سان محبت اظهر ۽ عيان آهي. هر وقت هر هنڌ سچائيءَ جو سبق ڏيندي، تصوف جو پرچار ڪندي نظر آيو ٿي.

زندگي جا ۸۷ ورهيه علم و عرفان جي خاطر پتوڙڻ بعد پيريءَ

يعني آخري ڏينهن ۾ ڪم ڪن ادارن طرفان مختصر وظيفا ملڻ لڳا
جڏهن ڪم ڪرڻ جي توانائي ختم ٿي چڪي هئي. هي سڀ ڪجهه
انهيءَ ڪري ٿيو جو پاڻ بي رهڻ ۽ حقيقي قلمڪار هئا ۽ ڪڏهن
ڪنهن جي اڳيان هٿ نه لنگهائون. هٿن لکن ڇڏي ڏنو ۽ پنهنجي
بي وفائي ڪمي نه پوءِ به بس نه ڪيائين. دوستن، عزيزن ۽ عقيدت مند
کي پڻ ۾ وهاري به انهن کان پڙهائي سرور حاصل ڪيائين تي ۽ ان
حالت ۾ لکن وقت پاڻ چوندو ٿي ويو ۽ ائين ٿي لکيو. ۽ ڪيئي
ڪتاب ان ڪميت ۾ لکيائون.

ڪيترا سال روهڙي ميونسپل تعليمي بورڊ جو چيئرمين، سچل
سرسٽ رح جي درگاه جي وقف ڪاميٽي جو سربراہ ۽ سچل سرسٽ
ڪاليج نواب شاه ٿوڙي راڻي پور جي گورننگ باڊيءَ جو ميمبر پڻ
رهيو. حضرت سچل سرسٽ سائين جي فارسي ڪتاب ”دهوان آشڪار“
جو اردو ۽ سنڌي زبانن ۾ ترجمو ڪري سندس پيغام کي عام ڪرڻ
لاءِ اوقاف کاتي طرفان انجي اشاعت جو اهتمام پڻ ڪيو. هڪ بهترين
مقرر ۽ فرشتہ صفت انسان هو. دينيات تي پڻ قلم کڻي ڪافي چور هائين.
صبر و استقامت اهل طبع هين. ننڍ پڻ ڪسان تي دنيا ۽ دولت ڪسان
بيزار ۽ عشق رسول تي مائل هئا. آزمائش کي منهن ڏيڻ جا اول کان
عادي ۽ جفاڪش زندگيءَ گذارڻ جا قائل هئا.

ننڍ پڻ کان وٺي سندن طبيعت فقيري ڏانهن مائل هئي. مرشد جي
لقب ”سخي“ جو اثر مٿس غالب رهيو. الله جي نالي تي جنهن سٺ
هئي، ان کي ضرور ڪجهه نه ڪجهه ڏيندو هو. ڪوبه فقير درٿان
خالي نه موٽيو. کيس اڻروڻي ڏنائين ٿي، جيترو پنهنجي اولاد کي ڏيو
آهي. عام ڀلي جي ڪمن لاءِ پاڻ کي وقف ڪيو هئائين. پيري ۽
ڪمزوريءَ جي باوجود اڙيل کسي ساٿ ڏيڻ سعادت سمجهائين ٿي.
ماڻهن سان مختلف ڪمن ڪارن لاءِ پري-پري پنهنجي خرچ سان

پهچڻ، هڪ هڪ آفيسر جي درتي وڃي ٻين جي هڪمن خطا طر ڪهن
مٿائڻ. ڏسوا ڪيڏي نه عظيم قرباني چئجي.

بدلي وٺڻ جي عادت مورون ڪانه هيس. دشمن سان چڱائي ڪرڻ
۽ بري سان ڀلو هئڻ مرحوم جي خاص خصلت هئي. نفس اماره سان
جهڳڙو هيس. بيماريءَ جي حالت ۾ به ڪڏهن ڪاشيءَ گهري نه
ورتي. جهڪو مليو بسم الله، ان اصول تي عمل ڪيائين ته جيڪي
الله ڏئي انجي ڪاڻ سان آخرت ۾ حساب نه ٿيندو. باقي جنهن طلب
ڪري ڪاڏو انجو حساب ڏيڻو پوندو. زندگيءَ جي آخري مرحلي ۾
اچڻ جي باوجود منجهس دانائي، دليري، هوش و عقل، فهم و فراست،
سمجهه ۽ سياڻپ، حافظو ۽ يادگيريون جوانن جهڙيون تيز هيون.
انجي تصديق آخري عمر ۾ سندس ڪثير تعداد تصنيف مان ٿئي ٿي.
قاضي علي اڪبر درازي صاحب جڏهن بقيد حيات هو ته به سندس
مجموعه ڪلام ”عشق عجب اسرار“ جون عارفانه ڪافيون هر جمع
رات جو سندس آستاني تي حضرت مڇل سرمست جي ڪافين سان
گڏ ڳايون وينديون هيون. صادق الاعتقاد، صوم و صلوات جو پابند هيو.
راڳ ويراڳ سان لڳاءُ هيس. سندس تصنيفون غافل ۽ مرده دل انسان
لاءِ آب حيات آهن. خدا پرستي ۽ نفس تي ضابطي جو درس ڏئي ويو.
فرق بندي کان بيزار انسانيت جو علمبردار هو. ۽ هر وقت انهيءَ ڌن
۾ هوندو هو ته پيغام سرمست جي سلسلي ۾ ادبي جلسا، مذاڪرا ۽
مشاعرا منعقد ڪيا وڃن ان مقصد لاءِ مکيه ماڻهن سان ملندو، پري پري
پنڌ ڪندو، صعوبتون سهندو، مختلف زبانن ۾ لکپڙهون ڪندو، همفليت
ورهائيندو، ۽ درخواستون پا خط لکندو نظر ايندو هو.

مرشد سان از حد عقيدت سبب قاضي علي اڪبر درازي مڏائڻ ۾
فخر محسوس ڪندو هو. ائين ڪرڻ سان اعتقاد کي تقويت پئي ملهيس.
حضرت مڇل سرمست جنهن اڻ مثنويون اردو ۽ سنڌيءَ ۾ ترجمو
ڪري شايع ڪرايائين. موانح سرمست به انهي زبانن اردو سنڌي ۽

انگريزيءَ ۾ تفصيل سان تصنيف ڪري ڇپائي منظر عام تي آندائين. ناڪاره جسماني حالت هوندي به سندس ابترتي جدوجهد مان ظاهر آهي ته سر زمين سنڌ ۾ روحانيت جو پرچار ڪرڻ وارا مجاهد اول کان آهن. حضرت عشق جي راه ۾ قاضي صاحب چڱا قدم کنيا. سندس ڪلام مان مشاهدي جي قوت نمايان نظر اچي ٿي. سال ۱۹۶۴ع ۾ حج بيت الله لاءِ مڪه معظمه ۽ مدينه منوره ويو. اهو سمورو تفصيل پنهنجي مجموعي ”عشق-حبيب“ ۾ ڏيکاريو اٿس. حضرت رسالت مآب محبوب خدا، سرور-ڪائنات جي عقيدي ۾ وڌيڪ مجموعي افراتاليف الرسول ۽ بهت الرضوان تصنيف ڪيا آهن. هجرو فراق، سوز و گذار جي ڪيفيت جو ڪهڙو بيان ڪجي. عشق جي اوزار اندر دلگذار انداز ۾ هيئن ڀڪاري ٿو:

”سري ويندس سڪ ۾ سچل ٿو سوا،
 ”غلام اڪبر“ غريب کي پرين پاڻ پسا،
 دلبر دير نه لاءِ، ڪيو مهر مسڪين تي.“

”همه اوست“ جي صاحب حضرت سچل سرمست رح جي وحدت الوجود جو نظريو کولي بيان ڪيو اٿس. درازن جي دانا کي سمجهڻ لاءِ قاضي صاحب جيڪي ڪوششون ڪيون آهن، تن جي ورق گردانيءَ مان سڀ ڪجهه عيان ٿي ويندو.

هي علم جو گوهر ۲۶ جولاءِ ۱۸۹۵ع ۾ روهڙيءَ جي محل قاضي عبدالسميع ۾ پيدا ٿيو. زندگيءَ جا تقريبن ۸۶ سال گذاري آخر ۳۰ آڪٽومبر سنه ۱۹۸۱ع تي جمع ڏينهن هن دنيا ۽ فانيءَ کي الوداع ڪري وڃي حقيقي حبيب سان ملاو. آخر ۾ دعا آهي ته رب العزت کيس جنت فردوس عطا ڪري. (آمين)

محترم جاويد چاڊيو

اڀاوڙو ضلع سکر

(۳۳) عظيم شخصيت

مرحوم علي اڪبر درازي رح اسان جي سنڌي ادب جو هڪڙو روشن باب هيو. جنهن اسانجي ادب کي هڪ وسيع تناظر عطا ڪيو. سچل سرمست تي مرحوم جي لکيل ڪتابن مان صاف اندازو ٿو ڪري سگهجي ته انهن جي تحقيق ڪيتري قدر قيمتي آهي ۽ نگاه ڪيتري عميق آهي.

انهيءَ پهلو کان صدف نظر مرحوم هڪ عام انسان جي حيثيت سان به وڏي خوبين جو مالڪ هيو. هر هڪ ماڻهوءَ سان ڏاڍي محبت ۽ شفقت سان ملڻ، نوجوانن جي حوصله افزائي ڪرڻ ۽ اهڙيون ڪيترين خوبين جو مالڪ هو. جيڪي کيس عام ماڻهن کان ممتاز ڪن ٿيون. ان کان علاوه اڪثر ڏٺو ويو آهي ته جيڪي ماڻهو سٺو لکي سگهندا آهن ته اهي سٺي نموني تقرير نه ڪري سگهندا آهن، مگر مرحوم ڳالهائڻ جي قوت ۽ موضوع تي تفصيلاً بحث ۽ تقرير ڪرڻ به خدا داد صلاحيتن سان نوازيل هو.

عرض ته انهيءَ شخصيت کي هڪ عظيم شخصيت قرار ڏيئي سگهجي ٿو.

”رکيوڻسي هر دم پنهنجو رب راضي

تسو اهڙو هئين علي اڪبر درازي

تو سچل رح جي سچائي جو پيمبر

شريعت سان ٻيٽل هڪو نمازي.“

محترم جمال الدين ملڪ

اڀاوڙو ضلع سکر

(۳۴) مرحوم علي اڪبر درازي

قاضي علي اڪبر درازي مرحوم هڪ عظيم انسان، دانشور، مفڪر،

بهترين ۽ ايماندار رونهيو آفيسر هيو. آڻ کيس هيڊ اسڪائونٽ جي زماني کان وٺي سڃاڻيندو هوس، جڏهن هو صاحب مڪر خزانہ آفيس ۾ هيو، هو قول ۽ فعل جو سچو ۽ هڪ نڪ دل انسان هيو.

ازانسواءِ هو سٺو ليکڪ دانشور، شاعر ۽ اديب هيو، هي صاحب هفت زبان شاعر سچل سرمست جو سچو شهادتي ۽ مداح هيو. مرحوم ۽ آخري صاحب جهڙا انسان مدين کانپوءِ پيدا ٿيندا آهن ۽ پنهنجي ڪارڪردگيءَ سبب هميشه هميشه زنده رهندا آهن.

الله پاڪ شال مرحوم کي جنت الفردوس عطا ڪندو.. (آمين)

محترم پروفيسر شير محمد باوچ

پرنسپال اسلامي ڪاليج مڪر

(۳۵) ”هوئي ناهي هوئي“

اڄ نه هسان هي، آڻ ڪٿيم جن سين،

هاڻي نهن کي، ڪنڌي ڪاڪ نهاريان!!

ڇت ۾ چاهتن جي بي پناه، اجهل ۽ انا، مجرم، جوش ۽ جنبش هوندي به، قطب جو درياه آڻل ۽ اڇل کان الائي چو عاجز ۽ هيٺو، جهڪو ۽ جهٽو آهي، قلم مڏو ۽ ذهن جڏو ٿو ڏسجي! نه ڄاڻان چو اڄ قلم چرپر ڪرڻ کان پٽيءَ پڙ ڪڍي بيٺو آهي.

ڄام ۽ انس، ذوق ۽ شوق، انس ۽ آس هوندي به ذهن ڪم نٿو ڪري، نه چال لکان! ذهن ڪورو ۽ قلم قاصر آهي. دل جي ڪهفيت وري اها آهي، جو وڏا وس ڪري رڙي ٿي، نه مان گهڻو ڪي ڪٿو. لسو يا ڪسو، ڪورو يا ڪچو، رکو يا سکو، رام عشق ۾ فنا ٿي، دائمي بقا ماڻيندڙ ۽ وڇوڙي جي ورونهن ڏيندڙ، ٻار نڪ اطوار متعلق، حتمي طور ڪجهه نه ڪجهه لکي ۽ دلي عقيدت جو پرور اظهار ڪريان، احتراماً ۽ تڪريماً پٺا پوءِ چو قلم بيهڪ جي نشانيءَ

تي ڪو ڪو خشڪ ۽ خاموش، ٻوٽو ٻوٽو ٻوٽو آهي؟ ۽ ذهن
مطلق ۽ معلق.

خدا يا اا هيءَ ماجرا ڇا آهي؟ هونئن ته اک چنپ ۾ پنن جا پنا
۽ صلحن جا صفحا، نوڪ قلم جي سپرد ڪندي وهر ٿي ٿئي لڳي-ي.
پر پنهنجي پياري، مربي، محب ۽ محسن متعلق ڪن لفظن کي تحريري
جاسو پهرائڻ پر، قلب جي جنبش ۽ قلم جي حرڪت، الائي ڇو مان
۽ مائي، ساڻي ۽ هيڻي جهڙي ۽ جهڻي آهي اا

اڳيان ٻه ته مهيب ۽ پرحشمت هماليه پربت کان آناهيون ۽
مٿانهين، جاڏي شخصيت ۽ سندس پير شڪوه عظمت آهي! سنڌي
ساخت جو سڌر سڃاڻ، علم و ادب جي ڪاڻ، شعر و سخن ۾ سندس
برڪ مقام، سروبيچ صوفي سرواڻ، عشق صادق جنهنجو سچو امام،
زهد ۽ تقوا جو عظيم پيڪر!!

نحقيق ۽ تجسس، جستجو ۽ تلاش، ڪوشش ۽ ڪاوش ۾ شايد
ڪو ساڻس ڊرميچي سگهي. اهڙي ٻڌائي، ڪٿائي ۽ وٺائي، سڃاڻڙي
۽ سڃاڻي انسان بنسبت، جنهن سان وندر ڪندي، قدر جي ڪاپيا
ٻڌندي هجي ۽ جنهن جي رس پري رهاڻ ۽ مڃو مڃو ۾ آئيندڙ
صحت مان، قصد جا اڻ ميا موتي جهوم جهوليءَ ۾ جام پوندا هجن.
قلم فرسائي ڪرڻ، منهنجي ليکي سهنجو ۽ مٿاڻو ڪم ڪونهي، بلڪه
بيحد اهڙو ۽ اڻاڻو مسئلو آهي.

”آناد ڪم بنظر خساڪ را ڪيميا ڪند

آيا بود ڪم گوشه چشمه ج سما ڪند.“

بس اا شال سندس ٿي نظر فيض اثر جو ڪرشمو شامل حال رهي.
وگر نه، ان جي ڀر وقار عظمت ۽ پر ڪشش شخصيت، سچ ٻچ، هڻي
هيٺو، ساڻو ۽ نستو ڪري ڇڏيو آهي اهو ڀڳو وقت دامنگير آهي ته

متان سندس شان ۾ ڪجهه گستاخيءَ جو مرتڪب ٿي، ندامت ۽
شرمساريءَ سان هميشه ٻڙاڻي ۽ ڪنڌ جهڪيل رهي.

منهنجو مرڻي، منهنجو محسن، منهنجو ڀلڻي خواه، گهڻگهرو ۽
هڏ ڏوڪي! مخلص، محترم، مڪرم ۽ فوض جو درياءُ! هروقت منهنجي
پياس ۽ پاس کي ٿارڻ جو ڀرپور وسيلو، افسوس! اڄ اسان کي وڇوڙو
ڏيئي هميشه لاءِ جدا ٿي ويو. وڇوڙو به وري اهڙو جو پهر وصال جو
ڪو موقعو ئي نظر نٿو اچي!

”وڇوڙو ڪو نه ماري ٿو، نڪو ساڙي ۽ ڪاري ٿو؛

جڏائي جو مگر ارمان، ضرور هڪ ڏينهن رٿاريندو!“

اهي متل مجلسون هاڻي مائٽيون لڳيون پيون آهن. انهن محفلن
جو سٺ ۽ ساهه، رس ۽ رچاءُ، مشڪل پهر پڙ هويءَ اهڙي مڙهيون
مارين ٿيون، اهي ٿاڻا ۽ ٽڪاڻا پسا پيا لڳن. اهڙن لاهوتين جي لڏ پلاڻ
جيءُ جهوري وڌو آهي. اهڙا خال مشڪل سان پر ٿيندا آهن.

”اڄ نه، اوطاڻن ۾ طالب تنوارين،

آديسي آڻي ويا مڙهيون مـون ماري،

هو جي جيءُ جهارين، سي لاهوتي لڏي ويا.“ (شاه)

ها! البت هن مانجهي مجاهد جي علمي ذوق، عملي جدوجهد،
قلمي صحبت، رسمي سنگت، جوان خلاص، سچي صداقت، حب،
آڪير ۽ هيڃ واريون خصلتون، اڄ ڏي ادبي ۽ علمي ڪچهريون ۾
سونهيون ۽ سوجهري جون سنئون سنواڻيون علامتون سمجهيون وڃن
ٿيون. هن شمع جي اها لات، نا ابد ٻرندي رهندي ۽ سون جهڙن
ڪورن ۽ ڪڇن کي، هن هر متاع شعاع مان ڀرپور روشني ملندي
رهندي. سندس هنن ئي ڪاوشن موت کي ماري مات ڪيو آهي ۽
پاڻ نا ابد حيات آهي.

”موت خود فوت آهي، موت ناهي سورمن.“

انهي ۽ آڌار تي بجا طور اسان چئي سگهون ٿا ته ”موت تي ناهي فوتي.“
 عشق جو همد تن تصور، محبت جي رنگ ۽ نينهن جي انگ
 سان سرشار، هربت جي هن ٻانڊهڙي جهڙو مهاجيڙو، هر ملاي دور ۾
 مشڪل سان ڪو ڳولهيو لپي! جيئن جيئن ٻڌايڻ جي چڙهت مٿس
 چڙهندي پئي وئي، تيئن تيئن سندس عاشقاڻو انگ، عزم، ولسو،
 جوش و خروش، همت ۽ حوصلو، جنون ۽ جذبو، جوان ۽ بلند ٿيندو
 پئي ويو ۽ سندس معمول ۾ تر مائر به فرق ڏسڻ ۾ ڪونه ٿي آيو.
 هن ۾ نه هجي نمائش، نه ڏيکاءُ، نه وري تصنع ۽ تڪلف جي ڪا هلڪي
 قلڪي جهلڪ! صداقت ۽ سادگي جو اهو شيور پڇاڙي ۽ نساڻن ڦاٽر
 ۽ دائر رهيو.

عشق جو اصرار اظهار ۽ دستاويز هو. صداقت جو سنير، هدايت
 جو سرچشمو، سچائيءَ جو پيڪر ۽ وفا جو هڪ شاهڪار!

”هرگز نمود آكه دلش زنده شد بعشق

ثبت است برجسريده، عالم دوام ما.“ (حافظ)

هن معاشري ۾ هن جهڙا مثالي ڪردار، آگرين تي ڳڻل جيترا به
 ڪونه ٿا ملي سگهن. ”المجاز فنطرة في الحقيقة“ جو جهڙو جاڳندو
 مثال اسان جي اکين آڏو، پنهنجي عملي صورت ۾ ڪالهه تائين اسان
 ۾ موجود هو ۽ سندس مثالي زندگي هن وقت به اسانجي سامهون آهي.
 اهو نينهن جو ناتو وري ڪنهن جهڙي تهڙي شخص سان ڪونه
 هوس. بلڪ عاشقن جي امام، سورهين جي سردار، محبتن جي مهندار،
 هم تن حال ۽ امتغراق ۾ محو، منصور ٿانسي حضرت سچل سرمست
 جهڙي عظيم المرتبت ۽ فهدالمثال هستيءَ سان، سرمست جي عشق
 ۾ سرشار، شيدائي ۽ متوالي تي ڪيڏي مستي طاري هوندي، اها پروڙ
 مستي ۾ محو ۽ مڪن مستانن کان پڇجي.

مرحوم و مغفور قاضي عالي اڪبر درازي صاحب نهن چوليءَ عشق

جي رنگ ۾ رڳيل هوءَ سندس هر صدا ۾ من موهيندڙ ساز ۽ درد ڀريل
سوز سمايل هوءَ عشق امر آهي! اسانجو قاضي درازي، عشق جو مظهر،
سر ساز هوءَ پڻ امر آهي. فنا ڪيس فوت ڪيو ڪونهي. جيتوڻيڪ
جسماني طور اسان سان گڏ نه آهي، پر سندس شمار زندهه ۽ تابنده آهي.

”ڪئن سان فراموش ڪهان، جانب جو تصور،

واڪو هو ڪري سڏ، مون سان گڏ متواتر.“

هن جاوداني جوت جي جهر ۾ هميشه جهان کي جرڪائي،
روشنيءَ سان مالا مال ڪندي رهندي ۽ اسان هتان رهنمائيءَ جو درس
حاصل ڪندا رهنداسون.

جيڪڏهن تائين دنيا ۾ حسن ۽ عشق جو چوڀول رهندو ايندو،
جيڪڏهن تائين، قاضي صاحب جو شعار اسان لاءِ رهبريءَ جو مينار ۽
سونهون رهندو، روحاني طور هو تا ابد اسان سان گڏ هوندو. اسان
سندس سونهاري شعار جي جرڪندڙ شملن مان هميشه جهڻاپي جي جوت
جهڻيندا رهنداسين.

”مرڻا اڳي جي مٿا، مڻي مري ٿو نه مات

هوندا مڻي حيات، جيڻا اڳي جي جيڻا.“

محترم ڊاڪٽر تنوير عباسي

خيرپور

(۳۶) ”سچل جو عقيدت ملد“

مرحوم قاضي علي اڪبر درازي، سچل سرمست جو عاشق صادق
هو. هن جي درگاه شريف سان عقيدت رڳو عقيدتي تائين محدود نه
هئي، پر هن صاحب سچل سرمست جي ادبي ڪارنامن تي
پڻ ڪم ڪيو.

سنڌي ڪامورا رٿائڻ ٿيڻ کانپوءِ بيڪار ٿي ويندا آهن، مگر

ان جي برعڪس مرحوم قاضي صاحب آخري دم تائين ادبي ڪم ڪندو رهيو. ايتري قدر جو ڪمزوريءَ ۽ ضعف سان گڏ نظر به ويهجي وين، پر تڏهن به ادبي ڪم کي نه ڇڏيائون. اهڙا مثال سنڌ ۾ تمام ٿورا آهن، جو سڄي زندگي ادبي ڪم لاءِ وقف ڪئي ويئي هجي ۽ پنهنجي هڙان وڏيون رقمون خرچ ڪري ڪتاب ڇپايا ويا هجن.

قاضي صاحب مرحوم پنهنجي وسيلن ۽ علم آهر، سچل سائين تي زندگيءَ جي آخرين دم تائين پوري تندهي سان ڪم ڪندو رهيو. سچل سائين جي سوانح حيات هجي، سندس فارسي مثنوين جا ترجمان هجن يا سندس طالبن جو ذڪر، مرحوم هر پهلو تي ڪم ڪيو آهي. ”ديوان آشڪار“ جو اردو ترجمو جهڪو تيارو اوقاف وارن ڇپايو آهي، اهو هڪ پادگار ڪارنامو آهي ۽ سچل سرمست کي اردوءَ جي حلقن سان روشناس ڪرائڻ جي سٺي ڪوشش آهي.

قاضي علي اڪبر درازي مرحوم، ضلعي جي حالت ۾ به سچل سرمست جي ورهه ۾ جي تقريبن ۾ سرگرميءَ سان حصو وٺندو رهيو ۽ سندس اهو جذبو ۽ جوش عمر سان گڏ هر روز وڌندو رهيو.

هڻ سڄي عمر ان عشق جي جذبي ۾ جذب رهيا. اها ڪيفيت هر وقت متن ناري رهندي هئي، عقيدت، پرستش جي حد تائين وڃي پهتي هئي. سچل سرمست جي هن شعر جي عملي صورت هئا.

”شوربهه احوال- ما، پرسي ڇهه از ما قاضيا

هرڪس نه داند حال ما، پرسي ڇهه از ما قاضيا.“ (آشڪار)

ماڪترم حسين بخش
ڏوڪري

(۳۷) ”سدا حيات قاضي علي اڪبر“

سنڌ سونهاري درويشن جو وڏو ديس آهي، جنهن پٺاڻي، قلندر ۽

سچل سرمست جهڙن اوليائن الله ۽ عشاقن کي الله تعاليٰ جي نور-معرفت سان سدا روشن ڪيو آهي. انهن جي فيض منجهان وهندڙ چشمن هر هڪ سالڪ جي روح کي قوت بخشي. اهڙن حق جي راه جي پالندڙن مان اسانجو قاضي علي اڪبر درازي به هڪ آهي. جنهن پنهنجي زندگي سچل سرمست سائين جي فيض درياه کي عام ماڻهن تائين پهچائڻ ۾ بسر ڪئي. ائين چوڻ ۾ ڪو وڌاءُ نه ٿيندو ته سچل سائين جي فلسفي ۽ عارفاني ڪلام مان فيض حاصل ڪري، خود عارف الله بڻجي ويو هو. مرحوم قاضي صاحب جي زندگي ”اطلب العلم من المهد الي الحمد“ جي عملي زندگي هئي. اسانجي آئينده نسل لاءِ مثالي زندگي ۽ شمع راه رهندي ۽ گمراه انسانن کي هادي حقيقي در ڏانهن وٺي ڪلهن ڪندي رهندي. قاضي صاحب، سائين سچل سرمست جي فيض جو هڪ زنده مثال هو جنهن جي حياتي رات ۽ ڏينهن مرشد مٺي جي علم و فڪر ۾ گذري ۽ هڪ گهڙي ان عشق کان غافل رهڻ ڪانه ڪري سمجهندو هو. پاڻ ڪيترائي ننڍا ۽ وڏا ڪتاب سچل سائين جي باري ۾ لکيائين. جنهن ۾ اردو ۽ انگريزي ترجما ڪري شاعرن جي مرتاج سچل سرمست سائين کي بين الافواصي شاعر تسليم ڪرايائين، جو ڪا سندس محبت ۽ ڪاوش ڪڏهن وسرڻ جي نه آهي ۽ نه وري وساري سگهبي. هي درويش ظاهري ۽ باطني علم جو مها ساگر هو، جنهن ڪري سچل سائين جي اندروني راز کي حاصل ڪري، پنهنجي روح جي ٻوٽي کي پاڻي ڏيئي، سر سبز ڪري وڻ بڻائي ڇڏيائين.

قاضي صاحب مرحوم توحيد ۾ مستغرق ٿي، هم اوست جا نعرا ٿي هڻائين، ته ڪڏهن عاشقان رسول مقبول جو پيغام تي ڏٺائين، ته ڪڏهن حضرت علي ڪرم الله وجهه جو مستانو ٿي صفت ۽ ثنائين ڪيائين. اهوئي هڪ ڪامل مرشد جي صحيح هدايت ۽ راز آهي. سندس زندگي صرف الله ڪارڻ هئي ۽ اونداهيءَ کي ڪڍي، حقيقي

خدا جي ويجهي ڪرڻ لاءِ هتي. مطلب ته سندس خيالات پهاڪيرڙهه ۽ دنيا واري ڌنڌي کان دور رهيا. اندر جي اونداهي ۽ وارن انسانن کي علم جي روشني ڏيڻ لاءِ هر وقت هڪتاب لکي سنڌ جي ڪنڊ ڪڙڇ ۾ منت تقسيم ڪيائين. اهو سندس علم ۽ ادب وارن لاءِ وڏو احسان آهي. الله تعاليٰ پنهنجن خاص ٻانهن ذريعي پنهنجي مخلوق کي علم جي روشني سان منور ڪندو آهي. اهائي ڊيوئي مرحوم قاضي صاحب پنهنجي ضعين ڪلهن تي کڻي ۽ آخرين دم تائين نڀايائين ۽ زر، مال، متاع، قربان ڪري ڇڏيائين. ان صلي جي عيوض هن دنيا ۾ ڪي به سچل گولڊ، ميڊل مليو.

قاضي صاحب سدا حيات آهي. اڄ به اسان وٽ آهي ۽ رهندو. منهنجي هي دعا آهي ته رب العزت کيس ڏين، صالحن ۽ عاشقن سان گڏ ڪندو. (آمين)

”ڪڪ سڙيا، ٻن سڙيا، سڙو ساڻو گاه

جن رجهايو الله، تو نه آيو تن کي.“ (شاه)

محترم پروفيسر مڪمل حسن ”حسن“

لاڙڪاڻو

(۳۸) ”آه قاضي علي اڪبر درازي“

ڪيڏو نه پيارو، دل کي پائيندڙ، من موئيندڙ مورت، ۽ ڏاڍا ٻن هوندي معصوم چهره. سچ جو گولاڻو، سچ پرکيندي، سچل سرمست سائين جو طالب ٿيو. اهڙو رنگ لڳس جو روڙي ۽ جو رهواسي، دل جي حضور سان درازي ٿي ويو.

هو هڪ سچو صوفي هو. سچل سرمست جي تعليم سندس رڳ رڳ ۾ سائجي ويئي هئي. سچ لکندو هو، سچ چوندو هو. مشنريون لکندي لکندي سچل سچ نشانبر ڪيائين. سونڌانهن خط لکندو هو ۽ هڪ ڪتاب

موڪليندو رهندو هو. ڏوريءَ جا ڏوراپا پڻ ڏيندوئي ڏيندو هو. هو ٻار،
اسين آره مهلي بنا ڪيئن ملون. مهلو اچي ته ملون ملون ته
ڇا ملون، پاڪرين لڳائون ته ڇڻ ڪي سائن جا سڪايل، ورهين جا
وڇوڙيل ملباسون. پاڪر پنهنجي وهاءُ ڇڏائي هڪير، سچ ۽ سڪ جو
سوداگر، گلي لڳي ته لڳوئي رهي. ههڙا ماڻهو، اسلام ماڻڪ جهان
صدين پڄاڻان ئي پيدا ٿيندا آهن.

قاضي علي اڪبر درازي سراپا شفقت هئا. هو پيءُ وانگر پيار،
ڀاءُ وانگر حال ۽ دوست وانگر محبت ڪندا هئا. محفل ۾ ويٺا ته
ويٺائي رهندا، جوان ٽڪڙيو پون پر هاڻ ورجن ٿي ڪين.

قاضي صاحب جن مرشد سان پيچد عقيدت رکندا هئا. سندن شان
۾ معمولي گهٽ وڌائي هرگز برداشت نه ڪري سگهندا هئا. مهلي جي
موقعي تي ادبي ڪانفرنس ۾ غير موضوعاتي مضمون کي سخت نديندا
هئا ۽ چئي ڏيندا هئا ته سچل جي استيعاب تي پنهنجي شهرت جا متوالا
سچل سرمست سائين سان ڪوبه انصاف نٿا ڪن.

هو ويا ته ڇا ويا، متل ميلا ۽ رتل رنگ اڃاڙي ويا، هجن ها ته
اڏين ڪين ٿي هئا، اڃا وڏا رنگ لڳن ها، ته ٻه ويدي ويندي رنگ
لاڻي ويا.

سندن لاڏاڻي جي دردناڪ ۽ اندوهناڪ خبر ٻڌنديئي هزارين دليون
رنيون ۽ ان گهٽ اکيون پنيون ۽ محسن به رنو.

”ارڻو اوتياڻون، اکين آب آڳوڻدرو،

لڏي ويا لوءِ مان، لائق لاهوتسي،

اهسي آڏوتسي، مولا محسن ميڙئين.“

”روئي روئي ڇهرا ڏوئي، ٻار کي باد ڪڍائي آهيون،

هردم ساريون، ڪيئن وساريون، پري پاڙيندائي آهيون.“

اي منهنجا قاضي صاحب! جڏهن تون باد پئمن ته مون هاڻ ڪسي
وساري چڙهو. ان لاءِ جو مان تون آهيان ۽ تون مان آهيان.

محترم ڊاڪٽر درمحمد پٺاڻ

ڪراچي سنڌ

(۳۹) ”تنهائي جو مسافر“

هيءَ دنيا ڪيترن ئي ماڻهن سان ڀري پئي آهي جيڏانهن ڏسو
 ٿيڏانهن ماڻهن جو اٿاڻ سمنڊ پيو چوليون هڻي. پر انسان گولها ٿي
 ڪٿي ڪٿي نظر ايندا. بنهن اڪيلا، ويڳاڻا ۽ انسانيت لاءِ اداس!
 جهڻ سمنڊ جو پاڻي ڪارو، تيئن ماڻهن جو ڏاڻو به ٽڪو ۽ ڪٽو. چڪي
 ڏسو ته سارو وجود ئي زهر ٿي ويندو. هن ڪٿي ۽ ڪاري ماڻهن جي
 سمنڊ ۾ ڪي ڪي موتيءَ جا داڻا پيا لڳندا. پنهنجي تنهائي جي سڀ
 ۾ محفوظ ۽ پنهنجي مقصد سان مشغول!! ماڻهن جي زندگيءَ جو
 واچوڙو دڳ ئي مٽايو ڇڏي، پر هي ويچارا، انسان تنهائي جا مسافر
 بڻجي پيا انهيءَ پيچري تي انسانيت جا پير ۽ پيرن جا نشان پيا گولهن!!!
 اهڙي قسم جو مسافر مون به ڏٺو ۽ اهو هئو منهنجو بزرگ دوست
 مرحوم قاضي علي اڪبر درازي. جنهن پنهنجي ڄمار جو گج حصو
 زندگيءَ جي گهن- وائي هنڌ تي ويهي، ايندڙ ويندڙ انسانن کي قرب
 جو پاڻي پياريو ۽ ”سچي ادب“ جي سهاري سان سچ جو دڳ ڏسيو.
 هن پنهنجي سموري ڄمار انهيءَ ڪرت ۾ ئي ڪم آندي. اهو ته
 سندس زندگيءَ جو مقصد هو. پاڻ انهيءَ مقصد کي مائي وڃي محبوب
 حقيقيءَ سان مليو.

ڇيو وڃي ٿو ته قاضي علي اڪبر درازي وفات ڪري ويو آهي.
 بيشڪ انسان ڄمندو به آهي ۽ مرنڊو به آهي. ليڪن اٽئون سائين
 علي اڪبر درازيءَ جي حياتيءَ جو شاهد آهيان. مون سندس موت
 ڪونه ڏٺو آهي، ان ڪري مون لاءِ فوٽي ڪونه آهي.

هون به زندگيءَ ۽ موت جي ڪسولي منهنجي نراڻي آهي، مان
 زندگي انهيءَ کي چونڊو آهيان، جيڪا موت کي شڪست ڏئي ۽

موت انهيءَ کي چوندو آهيان جيڪو زندگيءَ کان مقصد کسي وٺي.
 انهيءَ حساب سان به قاضي علي اڪبر درازي مون لاءِ مري ڪونه
 ويو آهي. ڇو ته هن جي زندگي مقصد کان خالي نه هئي. پر جيڪڏهن
 خاڪي جسر خاڪ ۾ ملي ويو ته ڇا ٿيو؟ ڀلا هونءَ به اهو ڪهڙو
 انسان آهي جيڪو پنهنجي جسر ٿان ميرا ڪپڙا لاهڻ وقت روئي
 ويهي. مڃان ٿو ته انسان مري ٿو سگهي. مگر نالي کي ڪير ماري؟
 خدمت جو صلو ته اڳتي وڌي وڻ ٿيندو آهي. اهو وڻ وڏي ڦل
 جهليندو آهي. انهيءَ ڦل مان انسانيت لاپ پرائيندي آهي. پنهنجي
 پياري بزرگ قاضي علي اڪبر درازيءَ نه هڪ نه پر هڪ کان وڌيڪ
 ٻوٽا هئا ”سچي ادب“ جي آبياري ڪئي هئي. انهيءَ گلستان
 جو هو نه مالهي هئو. جهڙوڪ مالهي هن وقت ڪونه آهي، پر انجا
 لڳايل ٻوٽا ۽ گل ته موجود آهن. اسان کي انهن جي خوشبوءِ نه.
 هر وقت، هر ساعت ايندي رهندي.

مرحوم قاضي علي اڪبر درازي، اهڙو معمولي انسان نه ڪونه
 هيو، جنهن کي وساري سگهجي. هو نه رڳو علم و ادب جي تاريخ ۾
 پنهنجو روشن نالو ڇڏي ويو آهي، بلڪه بي لوث ۽ پر خالص دوست
 جي حيثيت ۾ پنهنجي دوستن ۽ قدر دانن جي حلقن ۾ يادين جي
 خوشبوءِ ڇڏي ويو آهي. سندس اهو ڪهڙو دوست آهي، جن ڏي
 مرحوم مفت ۾ ڪتاب ڪونه موڪليندو هو؟ اهو ڪهڙو ساٿي آهي،
 جن ڏي پاڻ بلا ناغي خط نه لکندو هو؟ دوستن کان دهر ضرور ٿيندي
 هئي، مگر پوءِ به سار سنڀال قاضي صاحب مرحوم لهندو هو. پاڻ لکي
 نه سگهندو هو ته به ٻوٽن کان خط پٽ لکرائي حال احوال وٺندو هو.
 اڄ اسان مان ائين ڪير ٿو ڪري؟ ڪير آهي جو قاضي علي اڪبر
 درازيءَ جهڙا گل ٿو رکي. مرحوم ته موتيءَ جو دائو هو. هيرن
 سندو هار هو.

هن هيرن جي هار کي اسان پنهنجي گچين ۾ ڪونه وڌو. سچ

نه اسان سندس قدر ڪونه ڪيو. پر ٿڌو دلو نه پاڻ کسي پاڻ ڇانو ۾
رڪرائيندو آهي. مرحوم پوءِ به پنهنجو مقام ماڻيو. اسان هن املهه انسان
جي ڪٿ ڪري نه سگهياسين. ان ڪري اسان ڏوهي آهيون.

اڳتي سمجهندو هيس ته سچ جا راهي سڪي ٿيندا آهن. ايڪن
هاڻي ٿي خبر پئي ته پاڻ جهڙا انسان انهيءَ وقت واڳون پئجي وري
ويندا آهن. جڏهن سچ ۽ حق جي ڳالهه ڪبي آهي. پنهنجي حال کي
ڏسي مرحوم قاضي علي اڪبر درازي ياد ٿو پئير. هيءُ مرحوم تنهائي
جو مسافر پئجي ڪيئن بگهڙين جي راڄ ۾ گذاريو هوندو. پاڻ ڪسان
گذاريو نه ٿو پئجي. اڄ سندس ڪيڏي نه ياد ستائي ٿي.

دل ٿي چاهي ته اڄ قاضي علي اڪبر درازي هجي ها ته هوند
سائين سور سالي سگهجن ها. ڪانئس حياتي گذارڻ جو ڪر پڄان ها. اڄ
سندس غير حاضريءَ جو ڪيڏو نه احساس ٿئي ٿو. آئون جو قاضي
علي اڪبر درازي مرحوم کي تنهائي جو مسافر سڏيندو هيس، سو پاڻ
تنهائي جو مسافر پئجي ويو آهيان. لڳي ٿو ته مرحوم ويندي ويندي
تنهائيءَ جي سوغات مون لاءِ ڇڏي ويو آهي.

محترم ڊاڪٽر اياز حسين قادري
ڪراچي سنڌ

(۴۰) ”هڪ ساڄو سالڪ“

مرحوم قاضي علي اڪبر درازيءَ کي مان جڏهن ننڍو ٻالڪ
هوندو هوس، تڏهن کان درگاه شاه دراز جي خدمت ۾ مشغول ڏسندو
هوس. سائين سخي قبول محمد دوم کيس پنهنجي محبت ۽ عشق جو
اهڙو پيالو پياريو هيو جو هو پنهنجي سچي حياتي درگاه سان وابسته
ٿي ويو ۽ آخرين دم تائين هن درگاه شريف جي پنهنجي وٽ ۽ وس
کان وڌيڪ عشق ۽ محبت سان خدمت ڪندو رهيو.

مونڪي بساد آهي ته جڏهن سائين ميان جان محمد عرف
 سخي قبول محمد ثالث بن سائين صاحبڏند فاروقي سجاده نشين هيا،
 تڏهن چوڏهين مبارڪ ۽ ٻارهين مبارڪ جو گهڻو ڪم سندس سپرد
 هوندو هو. مرحوم قاضي صاحب ميلي تي ڪجهه ڏينهن اول اچي
 حاضر ٿيندو هو. فقير رجب علي به روهڙيءَ جو هو، ماستر
 امام بخش قايوملو جو خيرپور هو، خلفي رسول بخش مغل جو شڪارپور
 جو رهواسي هو ۽ درگاه جو وڏو خليفو هيو، جنهن پنهنجي سڄي
 عمر درگاه شريف تي ساڻن جن جي خدمت ڪندي گذاري ۽ ٽولي
 وارن جن ۾ سردار بهادر محمد بخش شيخ عرف ڪوچهي فقير،
 رحيم بخش شيخ، ديوان وليداس جو ڪراچي جو هو ۽ ديوان
 مڪندلال ۽ ٻين سان گڏ ڪم ۾ شريڪ ٿي ويندو هو. جڏهن مهلو
 مبارڪ گل ٿيندو هو ته به ٻه ٽي ڏينهن قوسي سموريون جوابداريون
 تباهي پوءِ سائين بادشاهه جن کان اجازت ملڻ تي واپس روهڙي ويندو هو.

قاضي علي اڪرم درازي کي سچل سائين ۽ سندس ڪلام سان
 بيحد عشن هو، هو هميشه چاهيندو هو ته پنهنجي مرشد هادي جي
 پيغام کي جيڪو مذهبن کان مٿي، هندو ۽ مسلمان جي وچي کان
 دور، انسانن جي قلب جي ڪارنهن کي لاهڻ ۽ کيس حقيقي راه ٿي
 گامزن ڪرڻ وارو هو، سنڌ جي ڪنڊ ڪڙڇ ۾ پهچائي، هن ان ڪم
 کي پنهنجي زندگيءَ جو مقصد ۽ اصول ڪري ورتو هو. مون کي
 چڱيءَ طرح سان خبر آهي ته مرحوم نه زميندار هو ۽ نه وري سرمائيدار،
 ته به هن مرشد ملي جي فلسفي ۽ پيغام کي عام ڪرڻ لاءِ الائي ڪيترا
 ڪتاب لکيا ۽ انهن کي ڇپائي گهڻي قدر مفت ۾ تقسيم ڪيائين،
 مرحوم قاضي صاحب پنهنجي ذات خود سچل سرمست پورب، سچل
 سرمست انجمن ۽ سچل سرمست بزم هو. هن فقير کي هر وقت اها
 تات دامنگير هوندي هئي ته هو سچل سرمست جي پيغام کي وڌ ۾ وڌ
 مشهور ڪري، درگاه شريف تي جيڪي به سرڪاري جايون، مسافرن

۽ مريدن لاءِ آمائش جو انتظام ۽ سچل سرمست ادبي ائڪڊمي ٿاڻي
ٿي آهي، تنهن ۾ هن جي ڪوششن جو وڏو حصو آهي. انهيءَ چوڻ
۾ ڪوبه وڌاءُ ڪونهي ته قاضي علي اڪبر درازي پنهنجي مرشد مٺي
جي عشق ۾ پاڻ خوب ملهائي ويو.

محترم نظام الدين شمسِي

بيجاچي-سکر

(۴۱) ”مهراڻ جو موتي“

اسان جي سنڌ سونهاري، ڀساڳن واري اوائل کان وٺي پنهنجي
مليدار مٽيءَ مان اسان کي سوين سوڀاوان سڀوت ڏنا آهن. انهن جو
مثال ائين آهي جيئن املهه، ماڻڪ يا ملهه مهانگو موتي. هنن جي جوهر
سنڌو جرڪو نه فقط ديس واسين تائين محدود مگر ڏوراهن ڏيهن تائين
پيا پچارجن ۽ واکاڻجن. اهڙن موتين جا گولهاڻو غواص عميق ساگرن
۾ غوطا هڻندا وٺن، پر جڏهن مهراڻ جي موجن سان ملي پاتال پهچن
ته هنن کي ڪيئي ماڻڪ، موتي، لعل هٿ اچن. اهي ٿورا ميڙائون،
ميڙن جي موه ۾ ڏاڀن ٿي ڪونه ڇاڪاڻ ته هتي کوٽ يا ڪال نه
آهي ٿي ڪونه. صدين کان وٺي هيءَ سر زمين انهيءَ ڳالهه جي
ساڪاڻي رهي آهي.

منهنجو محترم الحاج، زوار قاضي علي اڪبر درازي پڻ مهراڻ
جو اهو موتي آهي، جنهن جو آب و تاب ۽ جلوه دار جوهر ڪڏهن
به جهڪي ٿيڻ جهڙو نه آهي. قاضي صاحب سان منهنجي پهرين ملاقات
تعلقي آفيس روهڙيءَ ۾ ٿي هئي، پاڻ پيشن واري سلسلي ۾ هتي آيل
هئا، واسطيدار ڪلارڪ کي جيڪو ڪم سونپيو هيائون سو ته کين
ٿه، ٿه يعني بنا ڪنهن دير جي ٿي ملهه، مگر ڪچهريءَ جو سواد
ڇڏڻ جهڙو نه هو. جيتوڻيڪ هي صاحب به ورهين کان به چڙهيل

پئي مجسوس ٿيو. مگر ميل سيلاپ ۾ ڏاڍو فراخدل ۽ قرباتو، هڪ
سان سندس همت اڃان سوڌو جوان هئي.

مرشد عالي مقام، شاعر هفت زبان حضرت سچل سرمست بابت
ڪجهه ڪتاب به کيس سان هئا. پهرين ملاقات ۾ ئي اهڙو ڦاٽل ۽
گهاٽل ڪري وڌائين جيئن ڪنڊيون مينهون پور پونديون آهن. هي
درازي فقير يقينن فنافي الشيخ جي منزل تي راسخ هو، ان ڪري مرشد
سائين جي مدحت ۾ اڳاهين اڳپرو، بنا اجرت جي ڪتاب به ڏنائون ۽
قرب جون ميخون به اندر ۾ جڙي ويا. سندن انهيءَ جادوئي ملاقات
جو اهو اثر ٿيو جو وقتي طور سندن آسماني نسي حاضري ڏهني پيئي.
هيءَ فقيرائي جاسي ۾ اميرن کان امير، اهڙي نموني ته دل کولي
ڪجهه ڏيئي ڪري جو سالن جا ٽڪ ٽي لاهي ڇڏي، قرب پري
ڪجهه ڏيئي مان اتندي دل ٿي ڪونه ٿئي، جن ته اولائي لهي وڃن.
مان ائين چولدي به حق بجانب آهيان ته قاضي صاحب جن جي زندگيءَ
جو رنگ ڍنگ بلڪل ائين هو، جيئن حافظ شهرآزيءَ پنهنجي هڪ
شعر ۾ فرمايو آهي ته :

”آسائش دوگيتي تفسير ابن دو حرف هست

بسا دو مستان تطف با دشمنان مسا را“ (حافظ)

جيڪڏهن قاضي صاحب جن جي شخصيت جو جائزو وٺون ته
هوند وستار ٿي وڃي. پاڻ اهڙا ته شفيق طبع جا مالڪ هئا، جنهن لاءِ
ڪو اعل دل ۽ اهل ذوق ئي چڱيءَ پر اندازو لڳائي سگهي ٿو.
سندن دوستن، احبابن جو حلقو ايترو ته وسيع هو جو ورلي ڪنهن جو
اهڙو مهل ميلاپ هجي. مان سمجهان ٿو ته ڏڻ جي ڌنار کان وٺي،
حڪيم، استاد، عالم، فاضل، فقيه، مصنف، مولف، مورخ، محقق،
شاعر، اديب، صحافي، امير، وزير، رئيس سردار، ننڍي ڪاموري کان
وٺي اعليٰ عهددار تائين سندس هر هڪ سان دوستيءَ جو ناتو هو.

قاضي صاحب جن جو جيترو وسيع مطالعو هو، ان کان وڌيڪ مالڪ حقيقي ۽ کين مشاهدي جي قوت عطا ڪئي هئي.

حضرت سليمان رح عليه جن جو قول آهي ته ”جفاڪش جو هٿ حڪمران هوندو ۽ ستن جو هٿ خراج ڏيندڙ رهندو.“ هن قول جي روشنائي ۾ ڏسجي ٿو ته قاضي صاحب جن جنهن جفاڪشيءَ کان ڪم ورتو آهي، تنهن جو مختصر بيان ڪرڻ ائين ٿيندو جيئن سج کي آئينو ڏيکارڻ. پاڻ جيڪا عرق ريزي ڪئي اٿائون ۽ سندن قلعي ڪاوش آئينده جي قلم ڪشندڙن لاءِ راه نم Blake شاعراه هموار ڪئي آهي. هن صاحب کي سچل سائمن جي ڪلام جو شارح ڪوٺجي ته به برحق آهي ۽ ذري مآثر به مبالغو نه ٿيندو. اها هڪ فخر جي گالهه آهي ته حضرت سچل سرمست بابت جيترو مواد قاضي علي اڪبر درازي ۽ ڏنو آهي، ايترو مواد اڄ تائين ڪوبه سنڌي اديب ڪونه ڏيئي سگهيو آهي. هي اهو مرد مجاهد هو جنهن پنجاه کن ڪتاب سنڌي اردو ۽ انگريزيءَ ۾ ٻولين ۾ لکي پنهنجي هـڙان چاپراڻي مفت ورهايا آهن. اهڙي صداقت واري روش تي اعليٰ ظرف، سخور ۽ سخندان مطلب نه هر طبقي واري جس ۽ شاباش جا نعرا بلند ڪندي، زباني توڙي قلعي سنڌيها سوڪليا. انهن منجهن ڪيترائي مختلف ڪتابي شمارن اندر شايع ٿي چڪا آهن.

قاضي علي اڪبر درازي ”مجازي“ ڇپيٽ ڪاڏي، نيٺ حقيقت واري واٽ ورتائين. صاحب موصوف هڪ طرف پنهنجي مرشد جي ڪلام جي شرح ڪئي آهي ته ٻئي طرف پاڻ به شاعر ۽ قلمڪار هئا. پاڻ سچا عاشق. رسول الله هئا. رسول مقبول صابر جن جي عشق جا اندر ۾ اميرا ڪيل هئا. جنهن سوز ۽ گذار مان عاجزون، نيزارون ۽ مناجاتون ڪيون اٿن، ان لاءِ سندن ڪلام ئي ڪافي ثبوت آهي. قاضي صاحب جي من ۾ ڪافي اڪير ۽ لوچ پوچ هئي. جيئن سنڌي

جي سدا حيات شاعر حضرت شاه عبداللطيف ڀٽائي پنهنجي بيت اندر
فرساو آهي ته:

”سگهن سڌ نه مور جي- گهايل ڪيئن گهارين،
پيل پاسو پٽ تان، وايوڙ نه وارين،
پر ۾ پڇن پرين لاه، هئي! هنجون هارين،
سچن جي سارين، تن روپو وهامي راتڙي.“ (شاه)

عظيم دانشمند ارسطو جو قول آهي ته: ”خواهش، ارادو ۽ ڪوشش
سرون آهن، جن مان اميدن جي تڪميل جو محل اڏائي سگهجي ٿو.“
انهيءَ دانشمندیءَ تحت قاضي صاحب جن ڪهڙانه دوراندیش هئا جو
پنهنجي ايامڪاريءَ ۾ پنهنجي بي بها تخليقن يا لکڻن کي ڪتابي
سلسلي ۾ آڻي، آئينده جو اڻو لاهي ويا. هي صورت ۾ اڪثر ڏٺو ويو
آهي ته هتي سواءِ چند افراد جي باقي وڏن جا ڇڏيل علمي ذخيرا وڃي
اوڏهون جو ڪاڇ ٿين.

قاضي علي اڪبر درازي ذخيرن جي اهڙي نموني دردناڪ موت
کي ڄاڻندي، پنهنجي هوندي ٽي هزارن روپيه هٿان خرچ ڪري علمي
۽ ادبي ذخيرن کي محفوظ رکيو آهي. اهو سڀ ڪجهه، سندن
جفاڪشي، اورچائي ۽ دوراندوشي جو هڪ واضع دليل آهي. اها وڏي
قدر ۽ قيمت جي گالهه آهي جو پيرسني جنهن لاه عام طرح چيو
ويندو آهي ته ”پنهنجا به بيزار“ مگر هي ته اهڙو مستقل مزاج ماڻهو
هو جنهن عمر جي رنٿار ۽ ڍنگ به قبول نه ڪيو. پر ان کي پنهنجي
رنگ ۽ ڍنگ ڏانهن ڇڪي ورتو ۽ انهن کي مراجع ۽ ذوق مطابق
ملائيندو رهيو.

جناب قاضي علي اڪبر درازي صاحب جن جو اسانجي اداري
”مخمور ادبي سنگت“ سکر سان نهايت پر خلوص همدردي ۽ تعاون
جو واهپو رهيو. هن اداري طرفان هتي سکر ۾ ڪافي اهڙيون محفلون
ٿيون جن ۾ جناب قاضي صاحب جن دعوت قبول فرمائي شرڪت

ڪئي. هن اداري جي صدر هئڻ جي حيثيت ۾ منهن جي هڪ تمنا
 يا خواهش رهنجي وئي، جيڪا قاضي صاحب جن جي پڇاڙيءَ وارن
 ڏينهن سان واسطو رکندڙ هئي. مان هن اداري جي نائب صدر صاحب
 جن کي چيو هوم ته حياتي تي ڀروسو ناهي. سو هڪ ادبي رهڻ
 ڪونهون يا قاضي صاحب جن سان ”شام“ ملهائون، جنهن ۾ قاضي صاحب
 جن کي شرڪت لاءِ روهڙيءَ کان وٺي اچون. مگر جيئن آءٌ ٻڌين
 نوڪريءَ جي سلسلي ۾ هليو ويس، ۽ منهن جي هيءَ تمنا منزل ماڻي
 نه سگهي. ۽ اجل جي اوچتي ڌڪ لڳڻ ڪري اُتي جو اُتي ڪافور
 ٿي وئي.

”هاڻ هارا سپرن، رٿان تان نه رهن“ (شاه)

محترم علي احمد ڀروهي
 ڪراچي

(۴۲) ”سڄو سالڪ“

قاضي علي اڪبر درازي مرحوم سڄل سائين جو نه فقط معتقد هو،
 پر دهرانو عاشق پڻ هو. سندس عقيدت، الفت جي چوٽ تي چڙهيل
 هئي. مونکي ياد نه آهي ته مون پنهنجي عمر ۾ سڄل سائين جو
 ”آغا صوفي“ ۽ ”ڪوجهي فقير“ ڪانهيو هڪو ٻيو اهڙو عاشق
 صادق ڏٺو هجي. سڄل سهڻي جي شعر ۽ فڪر کي اجاگر ڪرڻ ۾ به
 درازيءَ جون اٽڪ ڪاوش ۽ ڪوششون سولهري اڪرن ۾ لکڻ لائق
 آهن. اهڙن درويشن جي سوانح حيات ڇپائي پترو ڪرڻ ۽ عوام آڏو
 آڻڻ هڪ وڏي ادبي خدمت ٿيندي.

محترم علي محمد راهو
 ڪراچي

(۴۳) ”درازي درويش“

مرحوم قاضي علي اڪبر درازي جي باري ۾ پنهنجا تاثرات پيش

ڪرپان! هي نهايت ئي ڪنن ڪم آهي. خاص ڪري مون جهڙي لاءِ جنهن کين فقط ۽ فقط هڪ دفعو ڏسو. سو به هالي جڏهن سندن تصور ٿو دهرايان ته ائين محسوس ٿو ٿير ته چٽڪ هڪ خواب ڏٺو هيم. جيئن ته پاڻ بحيتيت شارح سچل جي نهايت اهم مقام تي فائز هيا، تنهن ڪري سندن نالي کان آءُ اڳ ۾ ئي بخوبي آگاه هيس. پر ان ڏينهن جڏهن جو آءُ سچل ساڻن ۽ سندن بزرگن جي پهريون دفعو زيارت ڪري رهيو هيس ۽ گهڻيون مڙسڻون ڏسي ڪري منجهي پيو هيس ۽ هيڏانهن هوڏانهن نظرون هڪنهن رهبر جي ڳولا ۾ ڦيرائي رهيو هيس ته اهڙو ڪو ملير جهڙو انهيءَ باري ۾ ڪجهه رهبري ڪري سگهي. انهيءَ وچ ۾ آءُ هڪڙي اوجھه فقير کان پڇا ڳاڇا ۾ مصروف ٿي ويس ۽ هو ويچارو تنهن جي سوالن جا جواب تسلي بخش نه ڏيئي رهيو هو. تنهنڪري هن چيو ته اهڙن سوالن جا جواب صرف قاضي علي اڪبر درازي ئي ڏئي سگهي ٿو. اسين ٻيئي چٽا مقبري جي اندر اترين پاسي يعني مزارن جي سيراندي کان بيٺل هئاسون. اڄ-ان هن درويش قاضي صاحب جو نالو من اچارو ته هڪا هڪ مقبري جي ڏاکڻي دروازي کان قاضي صاحب جن جاوه افروز ٿيا. چوندا آهن ته:

”ڪن ڪسي مڪندي ٿين سال،

ڪن کي رانول مليو هڪ رات ۾.“

پر مون کي رانول اک چنپ ۾ ملي ويو. سبحان الله!! ڇا لکجي سندن عقيدتمندگيءَ جي باري ۾!! پيرانديءَ کان جو هر هڪ مرقد کي چمڻ شروع ڪيائون سو اچي اترينءَ مزار تي دنڪ ڪيائون. چمڻ به صرف ٻار لاهڻ خاطر نه هو بلڪه نهايت ڏسي اطمينان ۽ آرام سان. ٽڪڙ جو نه ڪو ڪم ٿي نه هو. پهرين ساڄي اک تي رکيائون ۽ تنهن کانپوءِ کاٻي. انکانپوءِ وڃي ٿي چن سان چمڻ جو وارو آيو. انهيءَ وچ ۾ مون کين پاڻ ڏانهن متوجه ڪرڻ صاحب نه سمجهيو. تنهن ڪري جڏهن پاڻ اها خدمت سر انجام ڏيئي ڪري آرام سان

اچي وينا ته مون وڃي سندن پامو ورتو۔ پهرين پيشي هٿ ڇڏيو مان۔ پشتم جهڙا نرم هٿ، هٿن جي نرمي هينئر به، محسوس ڪري رهيو آهيان۔ ڪافي سوالن جا جواب نهايت ئي اطمينان بخش ڏنائون ۽ وڌيڪ پنهنجي ڇهيل مواد جي موڪلڻ جو واعدو ڪيائون، موڪلائڻ وقت دل ٿئي چاهيو ته ڪو ڪانئن جدا ٿجي۔ ڇو ته سندن شخصيت نهايت ئي شفيق ۽ خوش خلق هئي، روانسي ٿيڻ وقت ڪنهن دفعا پوئتي نهاري الوداعي نظرن سان ڪانئن موڪلائي رهيو هوس، گويا ”تم اربع ابصر ڪر تن“ وارو منظر هو۔ ڪهڙي خبر هئي ان وقت ته اها نه صرف پهرين ملاقات هئي پر آخرين پڻ، انسان ويڃاري کي مستقبل جي باري ۾ ڪو پتو ڪونه ٿو پوي! ”وما تدرې نفس ماذا تڪسب عذا وما تدرې نفس بائي عرض تموت.“ خير آءٌ درازن کان گهڻ وڃس، ڪجهه ڏينهن کانپوءِ جڏهن آءٌ ڪراچي پهتس ته سندن هٿ اکرن مان لڪيل خط سان گڏ مواد پڻ مليو، سندن مواد مان گهڻو ڪجهه حاصل ڪيم، حاصلات سان گڏوگڏ ذهن ۾ ڪئين ڳالهائون به اچي گڏ ٿيون جهڪي نوٽ ڪندو لکندو وڃس ۽ ايرادو اهوئي هيم ته هڪ واري وري درازن جو پا روهڙيءَ جو سفر ڪري سڄل جي هن سڄي شارح سان ڪا نشست رچائي پنهنجي انهيءَ تشنگيءَ کي دور ڪري سهراب ٽهنديس پر:

”ما درجہ خیال و فلک درجہ؟“

ڪو دراز عرصو ڪونه گذريو جو قاضي محله روهڙيءَ کان، سندن هن دنيا منجهان ڪوچ ڪرڻ جي خبر آئي، صوفي مشرب سان لڳاءُ رکندڙن ۽ سڄل ساٿينءَ جي پانڊيٽرن لاءِ اهو هڪ وڏو سانجوهو، مون پر وقت ئي تعزيتي خط لکيو، خط لکڻ وقت منهنجي ڇا ڪيفيت هئي، سا منهنجي خط مان ئي خبر پوندي، حقيقت هيئن آهي ته، اسانجو مشرب مشترڪ هو، تنهنڪري هڪ ئي لڙهيءَ ۾ پوتل هئائون، البت قاضي صاحب جي وفات سان هن لڙهيءَ جو هڪ مکيه

مٿيو اسان کان الڳ ٿي ويو، سندن باري ۾ اهي ئي منهن جا تاثرات آهن، جيڪي بروقت ۽ هينئر ڏک ۽ جوش جي ڪهاڻيت ۾ لکي ويا. باقي دلي ڪهاڻيون اهڙيون نه هونديون آهن، جيڪي صرف محسوس ڪري سگهيوون آهن. اهي ڀلا ڦلر جي نوڪ مان نڪري ٻئي ٿي ڪيئن ٿيون ڦهلجي سگهن! وڌيڪ توهان سندن فرزند آهيو ۽ منهنجي احساسن جو توهان بخوبي اندازو لڳائي سگهندا ته جنهن شخص جي سڀني اندر سچل سائين جي باري ۾ سوين سوال هجن ۽ هن کي خوش قسمت سچل سائين جو شارح به ملي وڃي، هر سوالن پڇا کان اڳ ۾ ئي شارح هميشه لاه نظر ڪان غائب ٿي وڃي. سٺا سائين! اهو فراق سڀن ڪو سهڪو يا سولو ڪم ناهي. چوندا آهن ته ”ڀڙ پرائي سور-سيڪا پنهنجا روئي.“ پوءِ اوهان کان والد ويو ۽ مون کان سچل سائين جو شارح! اهڙي طرح ڏک ۾ برابر جا شريڪ آهيو، باوجود انهيءَ جي جو اسان جا تعلقات سائن مختلف هئا. باقي رهيو سوال تاثرات لکڻ، سو به مون هيچمدان، تنهن لاه عرض ڪندو هلاڻ ته سچل سائين جي شارح لاه خود به هڪ شارح جي ضرورت آهي، جيڪا اڳتي هلي ڪا قدرت پوري ڪري ته ٺهيو، باقي هن درازي درويش جي جاءِ مشڪل سان پئجي. ”ڊگر دانائي راز-آبدڪ نه آبد.“ اڳتي ايترو ضرور لکندس ته جيڪڏهن سچل سائين دولهه درازيءَ جي نالي سان ڪوٺيو ويو ته سندس شارح ”درازي درويش“ ضرور سڏبو.

تنهن کانپوءِ اها به هڪ الڳ حقيقت آهي ته قاضي صاحب جن نه صرف سچل سائين جا شارح هيا مگر سچل سرمست سان سندن بي انتها محبت ۽ والهانه عقيدت هئي. نه فقط ايترو بلڪه ائين ڪئي لکان ته سندن ڪعبو قبلوئي چٽڪ سچل سائين هيو. هن جو صرف ۽ صرف هڪڙو سائين هيو، جنهن جو نالو ”سچل“! سچل سائين ڪلهوڪاهي ۾ ملائي پئي ڪي بيهارڻ لاه هو ڪنهن به حالت ۾ گوارا نٿي ڪري سگهيو. سندس انهيءَ مساڪ تي لکندي گهڻي ڊيگهه ڪونه ٿو ڪريان،

صرف ايترو لکي ٿو ڇڏيان ته سرمد جي هن ست جو قاضي صاحب
زندہ جاوڻد مثال هو.

”هڪ قبلہ گزين و سجده غير مڪن“

پاڻ قاضي صاحب پنهنجي لفظن اندر هيئن ٿو اظهار ڪري ته:

”غلام اڪبر غريب تان لاءِ غير جا غلاف تون“

جيڪڏهن انهيءَ نقطہ نظر کان قاضي صاحب کي ڄاڻڻو ه
پر ڪيو ته هو سچل سرمست جي باري ۾ مومن موجد هو. مومن معتد
جي اها هڪ وڏي نشاني آهي ته هو غير جي آڏو نه جهڪي. بهرحال
اهو به هڪ وسيع موضوع آهي جنهن جي جيڪڏهن ايتار ڪبي ته،
اتي صفتن جا صفحا ڪارا ٿي ويندا. البت ايترو عرض ضرور آهي ته
”درازي درويش“ هميشه زندہ ۽ جاوڻد آهي.

محترم عبداللہي ”خاتمر“ جانوري

پٽي - روھڙي

(۱۹۴) ”سلان جو سرمد“

”غمزده آهي قلم چاسان لکان،

مونکي آه تحرير ڪرڻو داستان،

ٿو چوي ڪاغذ ته جهوري ٿو جهران،

هٿ ڏڪن ٿا آه ساعت جسر و جان،

ڇو نه دل منهنجيءَ ۾ ٻارڻ ٿو ٻري،

وهو اسان کي غمزده قاضي ڪري.“ (خاتمر)

سنڌ سڳوريءَ جي عظيم شخصيت، اسانجي وڻجاري وطن جو
روح-روان، فرشته صفت انسان، حضرت سچل سرمست رح جو

شارح الحاج قاضي علي اڪبر درازي، اسان کان گهڻو دور هليو ويو
۽ ايترو پري جو هن سان وري ملڻ مشڪل ۽ محال آهي.

”اٿان ۽ مينهان دا - ڪڏهن نه ٿيون ميل،

هو چـرن جهنگ، ته هو چـرن پيلا.“

سنڌ جي هن سدا بهار سوکڙي ۽ جي نوراني چهرې مبارڪ کي
ڏسڻ ۽ پسڻ لاءِ اڄ اسانجون اکيون اٿيون آهن. سندن قرب پري
ڪچهريءَ ۾ ٻڌايل نصيحت پري نڪتا ۽ گفتا اڃان تائين اسانجي
قلب کي قرار ۽ روح کي راحت بخشي رهيا آهن.

قاضي صاحب هڪ عظيم قلمڪار هو، جنهن پنهنجي مرشد مٿي
جي محبت ۾ اڌ سؤ کان به وڌيڪ ڪتاب تصنيف ڪري ۽ مفت ۾
تسليم ڪيا آهن. سندس انهيءَ قلبي قربانيءَ ۽ محنت کي پوري
ملڪ جي فاضل شخصيتن، اديبن ۽ عالمن ساراهيو ۽ داد بخشيو آهي.
هن جي اها واکاڻ ملڪ جي ڪند ڪڙچ ۾ هلندي رهي ٿي. اهڙين
با ڪمال شخصيتن جي ارچتي آڻي وڃڻ کانپوءِ تحط رجالي جو دور
شروع ٿي وڃي ٿو. انهن جي ڇڏيل خال جو جلدي پر جي وڃڻ وري
نهایت مشڪل ۽ محال ٿيو پوي. بقول علام اقبال:

”هزارون سال نـرگس اپنی بے نوری بـے روتی ہے

بڑی مشکل سے ہوتا ہے چمن میں دیلہ ور پیدا“

حضرت قاضي علي اڪبر درازي ۽ سگوري جي فقيرائي آستانه تي
ڪيترين ئي نامور ۽ مشهور و معروف هسٽيون وڏي ادب ۽ احترام
سان جهڪنديون نظر آيون. مرحوم جي فقيرائي ولواء جي ٻڙوڙ ۾
ڪتابن هر هڪ ”موتين مٿ“ ۽ ”رهائيون“ مان پئجي سگهي ٿي.
جن ۾ ڪيترن ئي سنڌي خواه هدي خواه اردو ادب جي خزانن،
عظيم عالمن، دانشورن، اديبن و شاعرن ۽ عقيدت مندن جا فادر تبصرا
۽ شعر قلمبند ٿيل آهن، جيڪي مذڪوره ٻن ڪتابن ۾ اخبارن تـان
وٺي ۽ خطن سان گڏ جمع ڪيا ويا آهن.

اسانجي وطن ھلڙ جو ھي ۽ مرد مجاهد، قدير قربدار، روھڙي ۽ جو رند درازي دلبنده، سنڌ جي وڏين هستن ۽ شخصيتن جي قطار ۾ شامل ۽ شمار ڪيو وڃي ٿو. قاضي سڳورو حضرت سچل سرمست رح جي مريدن ۽ معتقن ۾ نمبر اول ۾ گڏيو وڃي ٿو. پوري سنڌ ۾ سچل سائين ۽ جو اهڙو سچو عاشق ڪو ورلي نظر ايندو، جنهن پنهنجي مرشد مٺي جي محبت ۾ اعليٰ مقام حاصل ڪيو هجي. قاضي صاحب نظمي ادب خواه نثر نويسي ۾ هڪ بي بدل ۽ بي بها اديب هو، جنهن حضرت سچل سائين جي سنڌي ۽ پڻاڻي سنڌ جي ڪتاب ڪند ۽ ڇپي ڇپي نئين پيغام پڻجي پهچايو.

حضرت روھڙي ۽ شريف جو ھي ۽ رند فقير روھڙي ۽ جي خط ۾ هڪ ان لپ در ۽ موتي ليکيو ويندو آهي، جنهن پنهنجي فيض جي وهڪري مان ڪيترن اڃايلن جي آڇ آجهائي ۽ پياس پوري ڪئي. صاحب موصوف پنهنجي شعر کي حضرت سچل سرمست جي سچي محبت ۽ رياضت ۾ هڪ خراج عقيدت ڪري ٿو سمجهي. سندس شعر تي سچل سائين جي شعر جو گهڻو رنگ چڙهيل آهي. هن جون ڪانپون، بيمت ۽ سحرليون گهڻي تعداد ۾ ڇپيل آهن ۽ سموري ۽ شاعري ۾ صوفيانه رنگ ڀريل آهي. ۽ سندن شعر سنڌي، هندي، سرائڪي ۽ اردو ۾ ڇپيل آهي. نهن کان سواءِ سندس ڪيترن شعرن ۾ عربي الفاظن جو استعمال ٿيل آهي.

هن وقت پڻ هر خميس جي شام جو بعد نماز مغرب جي قاضي صاحب جي فقيرائي آستاني ۽ بينڪ ڌڻي محفل سماع ٿيندي رهندي آهي، جيڪا قاضي علي اڪبر درازي ۽ مرحوم هر خميس ڏينهن شام جو پڻ مرشد مٺي جي محبت ۾ ڪرائيندو رهيو.

آخر ۾ آءٌ حضرت قاضي علي اڪبر درازي مرحوم جي شان ۾ ”رهائون“ ۾ ڏنل هڪ مخمس جو فارسي شعر عرض رکي، پنهنجي قلم کي بند ڪريان ٿو، جنهن ڪتاب جي ترتيب ڏيڻ جي الله تعاليٰ

مونکي توفيق بخشي ۽ سندس حياتي ۾ ئي اها سوکڙي ڇڏائي پنهنجي مقصد ۾ ڪامياب ٿينس:

”در حکمت و علم و عمل چون آفتاب اکبر علی
اندر گروہ همسران عزت ماب اکبر علی
فخر گهر رشک عطر زر لاجواب اکبر علی
”خاتم“ کہ در انگشتری بـاد آن جناب اکبر علی
در هر زمان و هر مکانش باد قائم برتری“

محترم خير محمد کوکر
حيدرآباد

(۴۵) ”مهلجي ملاقات“

الحاج قاضي علي اکبر درازي ۽ مرحوم سان منهنجون ملاقاتون سڄل سرمست جي عرس مبارڪ جي موقعي تي اڪثر ٿينديون رهنديون هيون ۽ سڄل سرمست سائين جي ڪلام ۽ هن جي روحاني پيغام بابت تباهه خيال ٿيندو هيو. انهن ملاقاتين منجهان مون اهو محسوس ڪيو ته مرحوم قاضي علي اکبر درازي، سڄل سائين سدا ڪ وارو سالڪ ۽ سچو عاشق، هن جي پيغام ۾ ڀڪو ايمان ۽ اعتقاد رکندڙ، هڪ نهايت ليک، صاف دل، صاف گو ۽ انسانيت سان عميق محبت رکندڙ انسان هو.

مرحوم قاضي صاحب سڄل سائين جي ڪلام، سندن سوانح حيات وغيره تي جهڪا امله تحقيق ڪئي ۽ ڪتاب ڇپايا، سو هن مانجهي مرد جو ئي ڪارنامو آهي. هن پنهنجي زندگي سڄل سائين ۽ هن جي پوين جي خدمت ڪرڻ لاءِ وقف ڪري ڇڏي هئي.

هڪ ڀيري قاضي صاحب ملاقات ۾ فرمايائون ته ”دنيا جيڪڏهن سڄل سائين جي پيغام کي صحيح نه وٺي سمجهي ته جيڪر انسان

ذات ۾ جهڳڙا، فساد ۽ نفرتون هوند ختم ٿي وڃن ۽ جنهن عالمي امن لاءِ پاڻ ٻڌڻو ٻيو وڃي، اهو جيڪر آساني سان ۽ صحيح نموني حاصل ٿي وڃي.

مرحوم الحاج علي اڪبر درازي نه صرف تمام سٺو نثر لکندا هئا، مگر سٺا شاعر به هئا. مختلف زبانن ۾ سٺيون ڪافيون چيون اٿن. هو هڪ صوفي صاف دل هو ۽ معرفت جون ڪهترين منزلون طئي ڪيون هئائين، پر انهن جو ڪنهن تي اظهار ٿيڻ نه ڏنائين. پاڻ هميشه لڪل هيري وانگر رهڻ پسند ڪندا هئا. هنن تحريرن جي شڪل ۾ جهڪو خزانو ڇڏيو آهي، سو هميشه سنڌي ادب جي تاريخ ۾ وڏي قدر ۽ منزلت سان ڏٺو ويندو. اها سندن ڪامل مرشد جي ڪرامت چئجي جو مرحوم سچل سائين جي سڀني مشورن ۽ ديوانن جا سنڌي، اردو ۽ انگريزي ترجما ڪيا ۽ اڌ سؤ جي برابر ڪتاب لکيا ۽ مفت ۾ تقسيم ڪيا. ائون سمجهائڻو ته سنڌ ۾ سچل سائين جو هن جهڙو سچو عاشق، اديب، شاعر ۽ سچ جو گولائو مشڪل پيدا ٿيندو.

محترم حسين بخش ٽالپر
گيت

(۴۶) ”قاضي علي اڪبر درازي مرحوم“

الحاج قاضي علي اڪبر درازي مرحوم سان هن ناچيز جي ويهن سالن کان به وڌيڪ مدت کان واقفيت، ڏيڻ وٺڻ، بلڪ بعد ۾ قريبي ملاقات جو شرف حاصل ٿيو. هونئن صحافت واري واقفيت به چئجي مگر آءٌ صحافي نه به هجان. ان تـڏهن به قاضي صاحب سان مندم چاچي فقير اسم بخش نانڪاڻاهي ۽ سوت جان محمد عرف گلن فقير جا مڙوئي چڱا مراسم هئا. مون غالبن ۱۹۷۰ع ۾ قاضي صاحب جي فٽيرائي آستانه تي رهڙي ويو هيس. ان وقت آءٌ روزنامہ نواب انقلاب سکر سان وابسته هيس ۽ قاضي صاحب جو ڪو ڪتاب انقلاب پريس

پرنس ۾ ڇپجي رهيو هو. قاضي صاحب مرحوم واقع ندي جو مڙس ماڻهو هيو ۽ خنده پوشاليءَ مان پيش آيو ۽ ڪافي خاطر تواضع ڪيائون.

قاضي صاحب جن پڙهيءَ وارن پنجن سالن ۾ متعدد دفعا هفتيوار ”مظلوم“ گهٽ ۾ مضامين شايع ڪرايا، ”مظلوم“ جو مدير واقع خود آهي. ۽ هن بندي کي ذاتي طرح ياد ڪندا هئا ۽ جتي به ملندا هئا، اتي بهار مان پاڪر هاڻي ملندا هئا، جا سندن وڏي شفقت هئي.

محترم قاضي علي اڪبر درازيءَ جي حضرت سچل سرمست مان محبت عقيدت بلڪه عشق عالم آشڪار ۽ اتم شرح هيو جنهن جي تعريف ۽ توصيف ڪرڻ جي قلم کي ڪابه قدرت نه آهي جو بيان بيان ڪري سگهي.

بهر حال بندو هئي قاضي مرحوم جي سچل سرمست مان عقيدت، صداقت ۽ محبت، بلڪه عشق جنون جا به مثال پيش ڪري ٿو:

۱۔ جڏهن سال ۱۹۶۰ع ۾ اڳڙا ۾ لطيف لائبرري جو قيام عمل ۾ آيو ته قاضي صاحب لائبررين جي نالي هڪ خط موڪليو، جنهن اندر تحرير ڪيو ته لائبرري جو لطيف ٺالو واقع وٽسڙ ۽ بهارو آهي. پر هاڙي جي پير سچل سرمست مان ٺالو منسوب ڪريو هئا ته مزهد موزون ۽ بهتر هيو.

ٻيو مثال عام معلوم آهي ته حضرت سچل سرمست جي عرس مبارڪ جي موقعي تي ادبي ڪانفرنس ۾ خبر نه آهي ته پروفيسر ڊاڪٽر عطاءُ محمد ”حامي“ کي ڪهڙي پيئي جو پري مهلي ۾ انڪشاف ڪيو ته حضرت سچل سرمست شاعر هفت زبان نه هيو.....!

بابا! پوءِ ته بس قاضي صاحب مرحوم ٽپي باه ٿي ويو. ان وقت ناچيز کيس نزديڪ ٿي ڏٺو ته قاضي صاحب جو چهرو ٿاسي جيان لعل ٿي ويو هيو ۽ هو اهو به پنهنجي مرشد مٺي جي شان ۾ برداشت ڪري ٿي سگهيو.

محترم ڊاڪٽر عبدالجبار جوڻيجو

چار شورو

(۴۷) ”عاشقانه جذبو“

مرحوم قاضي علي اڪبر صاحب سچل سائين جي ٻيڙي ۾ ڪسي شاعري ڪرڻ ۾ جيڪا جاکوڙ ڪئي، ان کان ڪير واقف نه هوندو. مرحوم قاضي صاحب سچل سائين جي ڪلام کي جنهن نموني ظاهر ڪيو، سو سندس سچي عشق جو نتيجو هو. اهو ڪو معمولي ڪم نه هو جيڪو هن اڪيلي سر سرانجام ڏنو. جنهن ۾ سندس والهانه محبت ۽ عقيدت جو وڏو دخل رهيو.

آءٌ سچل سرمست سائين جي شاعرانه عظمت جو قائل آهيان ۽ قاضي صاحب جي عاشقانه جذبي کي وڏي واڪي ساراهيائون ۽ اهو منهنجي عقيدتي ۾ شامل حال آهي.

محترم پروانو ڀٽي

حيدرآباد

(۴۸) ”حقيقت هن حال جي“

ڪيترو عرصو گذريو، اهو ياد نه اٿس، باقي اهو احساس ضرور آهي ته ڪاٺي وقت کان مون لکڻ پڙهڻ کي ڇڏي ڏنو آهي. ڪهڙو سبب آهي، انجي به سچ پچو ته خبر ڪانه اٿم. بس هڪ ڏينهن الائي ڪهڙو ريجڪ آيو ۽ اهو فيصلو ڪرڻو پيو ته مصلحت آهي ته مان خاموش ٿيان. ان مصلحت جي ڪري گذريل ٻن سالن ۾ ڪن ايڪٽيويٽيز ۾ مضمون يا هڪ اڌ غزل جي ٻيو ڪجهه لکي نه سگهيو آهيان.

هونئن به آءٌ ڪو وڏو اديب ۽ شاعر نه هوس، جو منهنجي خاموشيءَ سبب ڪو خال پيدا ٿيڻ جو خطرو پيدا ٿي وڃي ها، ڇڏا ڇڏا لکندڙ

راه رباني وٺي ويا ۽ اسان پنهنجن تفرهجي بيانن ڇهراڻن جي شوق ۾ اهو لکندا رهياسين ته مرحومن جو خال پرڄڻ ناسمڪن آهي. پر اسانجي گناهڪار اڪڙن ڏٺو ته سوئم ٿاڻين به ان مرحوم اديب جي يادگيري ماڻهن ته ضرور ڪئي، پر اسان جي اديب برادريءَ انکي بلڪ وساري ڇڏيو. ها! البته ايترو صرف ضرور ٿيو ته جهڙو منهن تهڙي مٿاسي!! اگر اديب پئسي وارو هو، زنددار هو، فليٽن جو مالڪ هو، لکاپتي هو ته انجي چاليهي ٿاڻين به بيان هليا.

پير جيڪڏهن ڪو قاضي علي اڪبر درازيءَ جهڙو غريب ۽ با اصول شخص هجي ته پوءِ پيو ته خير پر ان غريب اديب کي سڃاڻڻ جي به اسانجي انهن خود ساختہ نام ڪنهن اديبن کي ڪانه پئي. سو مون اهو عرض پئي ڪيو ته انهن حالتن ۾ مون اهو سوچيو ته ڪٿي ملن ڪجي ته بهتر ٿيندي ۽ اڄ ٿاڻين ڇپ آهيان. مگر ساڻين علي اڪبر درازيءَ سان منهنجي پهرين پوڻ جي واٽ اڄ کان ٽيهه سال اڳ جي هئي. ٿيندو برابر سچل ساڻين جي عرس مبارڪ تي ديدار هو، پر اهو ديدار به خلوص تي مبني هوندو هو، انڪري سال جون سڪون لهي وينديون هيون. الحاج قاضي علي اڪبر درازي پنهنجي ذات ۾ هڪ انجمن هو. هو هڪ مڪتب هو. هڪ کليل ڪتاب هو. هو سادو ۽ پر خلوص انسان، جيڪو پنهنجي مرشد ساڻين جي عشق ۽ محبت ۾ سراسر سرشار هو. ان پنهنجي سچي ڄمار سچل سرمست ساڻين جي پيغام ۽ ڪلام کي عام ڪرڻ ۾ صرف ڪئي ۽ اهو پنهنجي مرشد جي بارگاه ۾ نذرانه عقيدت پيش ڪرڻ جو اهو بهترين طريقو به هو. هن سچي محبت کيس هميشه هميشه جي لاءِ امر بنائي ڇڏيو. شهنشاهه عشق حضرت سچل سرمست ساڻين جي ڪلام کي ترتيب ڏيڻ وارن ۾ ڪيترن ئي مريدن، مخلصن، اديبن جا نالا ملن ٿا، مگر جيڪا محنت، محبت ۽ عشق جي حالت ۾ ساڻين علي اڪبر درازيءَ ڪئي، اهو اعزاز اڃان ٿاڻين ڪنهن کي به نصيب نه ٿيو آهي.

”خدا مغفرت ڪري، عظيم انسان هو.“

محترم صفير سلطان قاضي

مسور و سنڌ

(۴۹) ”هڪ حقيقت“

الحاج قاضي علي اڪبر درازي، عشق جي مالڪ جو واقفڪار، عشق جي اڏاوت مند جو غواص، پنهنجي مرشد مٿي جي محبت ۾ سڀ ڪجهه قربان ڪرڻ وارو، مرشد جي سڻن کي روان دوان ڪندڙ، انسانن ۾ انسان ۽ ڪامل مرد اڪمل هو.

قاضي علي اڪبر درازي، عشق-حبیب، عاشق رسول الله، فنائي المرشد، خادم الفقراء ۽ پنهنجي مرشد مٿي جي تعليم کي اجاگر ڪندڙ هو.

منهنجو محترم پنهنجي مرشد جي حق ۾ ڪتاب ڇپائي مفت تقسيم ڪندڙ، هڪ حقيقت شناس، نيڪ منش، غريبن ۽ اڙين جي ڪم ڪار لاءِ پنهنجي خرچ تي هلي وڃي ڪم ڪرائي ڏيندڙ مانجهي مرد هو.

قاضي صاحب سچ جو هميشه سوداگر، مرشد جي علم جي زڪوات ڏيندڙ ۽ هڪ پيپاڪ اديب هو.

محترم سلام سلطان قاضي

مسور و سنڌ

(۵۰) ”هڪ ٿاڻو“

قاضي ميان علي اڪبر درازي هڪ صحيح محقق، شارح درازي دلبر جو، صاف گو شخصيت، مجسمه اخلاق، ستن زبانن جو ڄاڻندڙ ۽ رند پيپاڪ هو.

قاضي علي اڪبر درازي هڪ صحيح معنيٰ ۾ ڪامل انسان، شاعر حق، شارح هفت زبان ۽ اديب اعليٰ هو.

قاضي صاحب مرحوم راجن راڻو، محبت جي ميدان ۾ هڪ املهه
هيو ۽ زندگي ۽ جي آخري لمحي تائين مرشد مهڻي مان سچائي ۽
خالص رکندڙ ۽ نباهندڙ هو.

منهنجو قاضي صاحب مرحوم موڙهان کي رستو بتائيندڙ ۽ ٻي واھن
جي واھ ڪندڙ انسان هو.

محترم ڊاڪٽر عبدالخالق ”راز“

خاتپور ضلع شڪارپور

(۵۱) ”جيئن ڏٺو مون“

قاضي علي اڪبر درازي، جنهن کي اڄ مرحوم چون ڏنل ۽ دماغ
سان گڏ زبان تي ڪيڏو نه گران لڳي ٿو. قاضي صاحب جي ادبي
خدمات تي آءٌ ڪيترو به لکان، اهو سندس علمي ۽ ادبي خدمتن جي
سلسلي ۾ ٽيچ برابر آهي، ڇاڪاڻ ته هڪ ادب جي ادبي ڪارنامن ۽
عظيم صلاحيتن تي اسان فقط چند لفظن جو خراج ذبني سگهون ٿا،
پر حقيقي خراج تحسین خدا تعاليٰ وٽ آهي. قاضي صاحب پنهنجي
سڄي زندگي حقيقت جا گل ميڙيندي گذاري، ارادي جي مضبوطي ۽
مستحڪم مزاجي، ۸۷ سالن جي عمر رسیده بزرگ جي ڪامل
نصب العین تي دلالت ڪري ٿي، جنهن جو مثال ادبي تاريخ ۾ پيمثال
آهي. پاڻ سنڌ جي عظيم صوفي بزرگ، منصور ٿاڻي، حضرت سچل سرمست
دواھ، درازي رح جو نه فقط عقيدتمند هو، پر ان سان گڏ سندس
ڪلام جو شارح به هو. والھانہ محبت ۽ عقيدت، رغبت ۽ ارادت جو
هيءُ ڪمال هو، جو هن جيڪي به لکيو آهي، سو پنهنجي آقا جي
شان ۽ سندس فلسفي کي منظر عام تي آندو آهي.

سنڌي زبان ۾ ننڍا وڏا ۳۴ ڪتاب، اردو زبان ۾ ۹ ڪتاب،

سرائڪي ۾ هڪ ۽ انگريزيءَ ۾ ۲ ڪتاب ترتيب ڏنل آهن،

ان کان علاوه، ۽ ڪتاب ”ديوان آشڪار“ جو سنڌي ۽ اردو ترجمو
سندس زندگيءَ جي پوئين مرحلن ۾ زير قلم هئا، هن ط-رح سندس
تصنيفات جو مجموعي تعداد ۴۸ آهي.

آءٌ قاضي صاحب جي تصنيفات جي هڪ وڏي حصي جو مطالعو
ڪري چڪو آهيان، ان جو اعتراف نه فقط هن راقم الحروف کي آهي،
بلڪه ادبي دنيا ۾ هن ڄاتل سڃاتل شخصيت جي ادبي ۽ علمي شاهپارن
جو هر هڪ ذي فهم ۽ دانشور وٽ پورو پورو اعتراف موجود آهي.
قاضي صاحب جي قلم ۾ قوي طاقت هئي، جنهن لاءِ هر هڪ اديب جي
دل رشڪ کائيندي رهي ٿي. هيءُ قلم جو زور سڀڪنهن محقق وٽ
ساڳيو نٿو رهي، پر اها هڪ قدرتي ذات آهي، جيڪا ورلي ڪن
خوش قسمت انسانن کي نصيب ٿئي ٿي. هيءُ هڪ ڪسوٽي آهي،
جنهن سان مصنف يا مرتب جي علمي استعداد ۽ ادبي معيار کي
هر کي سگهجي ٿو.

”گوهنر پاڪ بباد ڪم شود قابل فطرس،

ورنه هر سنگ و کلي لؤلؤ و مرجان نه شود.“

هر ڪم ۽ پروڙ جي معياري راه قائم ڪرڻ ڪا سولي ڳالهه نه
آهي، هن ڏس ۾ جهڪڻ ڪو اديب ذهن هزارن ڪتابن جي مطالعي
جي وسعت رکي نه اهو به اڃا طفل-مڪتب آهي، پر ان کان وڌيڪ
موضوعن تي ساڳيو مطالعو رکي ٿو ته پوءِ به نقاد جي دعوا ڪري
ٿئي سگهي، ڇاڪاڻ ته ادبي راه قائم ڪرڻ لاءِ ادب جي تخليق ۽
تعمير ۾ عملي مشاهدن جي وسعت جي ضرورت آهي.

مرحوم قاضي صاحب جي علمي ۽ ادبي زندگي اسان جي سامهون
سبق آموز آهي، جنهن مان اهو به هڪ اصلاحي درس ملي ٿو ته وقت
خدا تعاليٰ جي امانت آهي، جهڪو اجابو گذارڻ سان به گذري ويندو
پر هر هڪ لمح لاءِ خدا تعاليٰ وٽ جواب ضرور ڏيڻو پوندو. هن ڏس ۾

قاضي صاحب وقت جو قدر سڃاڻي زندگيءَ جي آخري گهڙي تسائين قلمي ڪشالو ڪائيندو رهيو. هيءَ متاثر ڪندڙ حقيقت آهي ته، سن سالن جي عمر کانپوءِ پيدا ٿي ۽ اڪثر ماڻهو گوشه نشيني اختيار ڪندا آهن. مگر هن اهل-قلم بزرگ اها آخر تسائين قلمي سخا ۽ پنهنجو فيض عام نفس قائمين ۽ پھچايو.

قاضي صاحب سان منهنجي پهرين ۽ ٻوئين ملاقات ماہ جون ۱۹۸۰ع ۾ نصيب ٿي هئي، جڏهن آءٌ ”مادرن پرفٽنگ پريس شڪارپور“ جي دفتر ۾ عزيزي محترم حاجي غلام رسول ميمڻ صاحب جن وٽ ويٺو هوس ته اتي جناب قاضي صاحب پنهنجي هڪ معاون سان گڏجي تشریف لڳا. اها مونکي ائين نظر آيو ته جسماني ڪمزوريءَ جي باوجود سندس دل ۽ دماغ طاقتور هو. سندس حافظو اڃا به قوي هو. ساڻس تبادلہ خیالات ۾ سندس علمي ۽ رتري ۽ ادبي صلاحيتن جي تصديق ملي ويئي ته جهڪي ڪجهه اڳ ۾ ٻڌو هوم ۽ پڙهيو هوم، سو عملي مشاهدي ۾ منهنجي خيالن جي نمايان تائيد ٿي ويئي ”هڪ عالم جو قول آهي ته محنت ڪش جو هٿ حڪمران آهي ۽ مست جو هٿ خراج پرندڙ هوندو آهي“ قاضي صاحب پنهنجي محنت سان ئي مڃايو آهي.

حضرت دوله درازيءَ جي فڪر و تخيل جي وضاحت جنهن انداز سان قاضي صاحب پيش ڪئي آهي، ان جي نسبت سنڌ ۾ ٻيو مثال ملي نٿو سگهي، قاضي صاحب هڪ غوامس هو. جنهن بهر بي پايان مان مراد جا موتي ميڙي ادبي سرمايه گڏ ڪيو ۽ اهو مقام حاصل ڪيو، جنهن لاءِ هر هڪ ليکڪ جي آخري تمنا هوندي آهي. قاضي صاحب، سنڌي ادب جي تخلق، تعمير ۽ ترقي ۾ نمايان ڪارنامو انجام ڏنو آهي، ان جو قدر سڃڻ ۽ سڃاڻ ٿي ڪري سگهن ٿا. جيستائين قاضي صاحب جون تحررون موجود آهن، ته سندس نالو ادبي تاريخ ۾ به زندهه رهندو.

”هرگز نه ميرد آنکه دلش زنده شد به عشق،

ثبت است پسر جریده عالم دوام ما“

مونکي اميد آهي ته محترم قاضي علي مردان پنهنجي والد بزرگوار جي نقش قدم تي هلي علمي ۽ ادبي سرمايه جي نه فقط حفاظت جو فرض وڌو ڪندو پر ان سان گڏ علمي ۽ ادبي دنيا ۾ به پنهنجو نالو روشن رکندو. (آمين)

محترم سبط الحسن
لاهور

(۵۲) ”سنڌي اديب سان عقيدت“

سال ۱۹۷۳ع ۾ اردو زبان جي ”ترقي پسندن“ سکر ۾ هڪ ادبي ڪانفرنس ڪوٺائي. شفقت تنوير مرزا، ميان سليم جهانگير ۽ رافق پنجابي اديب جي حيثيت سان شامل ٿياسين. سنڌي ڳالهائڻ وارن مان صرف هڪ شاعر پروفيسر خادم حسين شامل ٿيو. باقي تمام شاعر ”اهل زبان“ هيا. ڪانفرنس ۾ پاڪستاني زبانن، سنڌي، پشتو، بلوچي ۽ پنجابي جي حوالي سان اسانجو ميزبان دوست اسانتي ناخوش نظر اچي رهيو هو ۽ فضا بهزار ڪن ٿي ويئي، ڇو ته اسان ڪانفرنس ۾ شيخ اياز ۽ سائين علي اڪبر درازيءَ جي ڏسڻ ۽ ٻڌڻ جي خواهش ڪئي هئي ۽ هي حضرات انکان بلڪ لاءِ هئا ته ڪا سکر ۾ ادبي ڪانفرنس ٿي رهي آهي، ان لاءِ اسان پروگرام ٺاهيو ته پنجاب کان آيا آهيون ته درازا شريف ۾ سچل سائين جي دربار تي حاضري ڏيئي اچون ۽ واپسيءَ تي روهڙيءَ ۾ قاضي صاحب ۽ سکر ۾ شيخ صاحب سان ملڻ جي ڪوشش ڪندا-ين.

درازه شريف ۾ سچل سائين ۽ ٻين درويشن جي مزارن تي فاتح پڙهي فارغ ٿياسين ته خبر پيئي ته قاضي صاحب جن ته هتي درازا شريف

۾ تشریف رکڻ تاءِ دربار جي چوڊواريءَ کان ٻاهر ڏکڻ اوڀر طرف واقع هڪ ڪوٽڙيءَ ۾ رهيل هئا. سندن اڳيان ڇوٽن جي دهلي ڏکڻي رهي هئي ۽ اڏين جو مجموعو لڳو ٻيو هو. شلوار قميص ۽ ڪوٽ پهريل هين ۽ مٿي تي ڪل جي ٿوپي. ٿلهي عينڪ ۽ ان پٺيان پر وقار، ذهين اکين مان جهاتيون پائيندڙ درجنن ڪتابن جو مصنف، درازا اسڪول جو زلده و جاويد قلمڪار ۽ سچل سائين جي فلسفاتي طريقه ڪار ڪان واقف ڪندڙ شخصيت پٽي ماريو هڪ گودڙيءَ تي ويٺل هئي.

زندگيءَ ۾ ڪڏهن ڪڏهن ائين ڪم ٿيندو آهي ته اوهان جنهن معزز، قابل ستايش شخصيت جي تلاش ۾ هجو ۽ اهو اوهان کي بنا ڪنهن تڪليف جي ملي وڃي ته خوشي نه ٿيندي ٿي آهي، پر پریشان ڪندڙ حيراني به ٿيندي آهي. خوشي ان لاءِ جو سنڌ جو هڪ عظيم درويش ادیب، محقق، نقاد، دانشور، مرتب، شاعر، سفرنامہ نويس، صوفي ۽ صاحب حال سان ملاقات ٿي ويئي ۽ حيراني ان لاءِ جو اها ته سولي ڳالهه ٿي ويئي، اکر خراش جي طلب ۾ اکر ڪجهه ٻيو اضافو ٿي وڃي ها ته ڏاڍو سٺو ٿي پوي ها.

آڏي هڪ ڪلاڪ کن ڳالهائڻ ٻولهائڻ ٿيو، مگر پاڻ انتهائي گهٽ ڳالهائيندڙ، مسڪين طبع، متواضع شخصيت ۽ مختصر انداز ۾ ڳالهائڻون. اسان انهن کي پنهنجون اڀرڻسون به ڏنيون سون. انهن جا خط ۽ ڇپايل ڪتاب مسلسل باقاعديگي سان هٿا ڪ وڌا ٿاين ملندا رهيا.

منهنجي دل ۾ سندن لاءِ احترام جو سبب هڪ هي به هيو ته اها ته قاضي صاحب جن ان ڌرتيءَ تي پيدا ٿيا، جتي منهنجو بزرگ جد امجد سلطان خطيب صدرالدين محمد بن محمد مڪي شير سوار پيدا ٿيا ۽ اتي ئي دفن ٿيا.

مرحوم قاضي صاحب انهن بزرگن منجهان هڪ هو جيڪي دور افتاده مقام تي رهڻ جي باوجود اهڙا علمي و ادبي ڪم ڪري ويندا

آهن، جهڪي وسائل هجن جي باوجود، اها حسرت دل ۾ کڻي قبر
داخل ٿيندا آهن. سنڌي ۽ پنجابي شاعري ۽ درازه اسڪول جي
”وحدت الوجود“ کي قاضي صاحب پاڪستان ۾ ڏسي نه پر ڀارت ۽
برطانيه ۾ روشناس ڪرايو، جيڪو هڪ وڏو ڪارنامو آهي.

خواهش جي باوجود زندگيءَ ۾ قاضي صاحب سان ٻيهر ملڻ جو
موقعو نه ڏٺو. ليڪن انهن جي لکڻ ۽ ڪم ڪرڻ جي انداز مان
هميشه روشني حاصل ڪندو رهيو آهيان ۽ انشاءِ الله مستقبل ۾ به
انهن جون لکڻيون اسان لاءِ مشعل راه ثابت ٿينديون.

قاضي صاحب جي وفات، هڪ عالم جو موت هئي. ۽ اسان جهڙي
پسمانده ۽ علي دولت کان محروم قوم لاءِ هي هڪ وڏو حادثو آهي.
مگر موت ڪنهن کي به نه بخشيو آهي.

اگر قاضي صاحب جون سڀ تخليقات ۽ لکڻيون ٻن ٽن جلدن ۾
گڏ ڪري شايع ڪرايون وڃن ته ڏاڍو سٺو ٿيندو. منهنجي دلي خواهش
آهي ته درازا جي سڀني متعلقين کان اهائي شفقت ملندي رهندي جنهن
سان قاضي صاحب جن نوازيندا هئا.

محترم لياز رجڊاڻي
مڪر

(۵۳) ”دنگيءَ ۽ اڪبر درازي ۾ شخصيت تي پنهنجا

محترم قاضي علي اڪبر درازي ۽ مرحوم جي شخصيت تي پنهنجا
تاثرات لکڻ لاءِ جنهن ڏينهن کان سوچي رهيو هوم، ان ڏينهن کان
وڏي دماغ ۾ سوچڻ جو سمنڊ اڀامي آيو آهي ۽ ايتريون ته سوچون اچي
نمايان ٿيون جو منهنجو ذهن هڪ وائڙي اجنبِي وانھڙو ڄمڻ، جيڪو
ڪنهن چوراهي تي پهچي، چئن طرفن پنهنجون حسرت ڀريون نگاهون
ڇو دگهيءَ طرف ڪري، ان سوچ ۾ غاڻان هجي ته آها هڪ وڪڙي

وات وٺي. ان دماغي ڪشمڪش دوران مونکي ڪنهن سچي وري
 لکڻ لاءِ هٿيارو، مگر ذهن اها ڳالهه قبول ٿي ٿئي ڪئي ته آءُ ڪجهه
 ان برگزيده بزرگ متعلق لکان ڇاڪاڻ ته منهنجي ناقص دماغ ۾
 هڪ ئي ڇهڙ ويجهي ويئي ته مرحوم و مغفور قاضي علي اڪبر درازي
 صاحب ته علم و ادب جو هڪ اڻاهه درياهه هو ۽ انکي آءُ ڏنگي ۽ ڪيئن
 ۽ ڪهڙي نموني سان سمايان.

ان عجيب ڪيفيت دوران حضرت سچل سرمست منصور الثاني
 جي هن شعر جي آلاپ جو پڙلاءُ منهنجي ڪن تائين پهتو ته:
 ”مٿي راه روئسان گهلو، ڪارڻ ڪهڇيڙن،
 سگها شال اچن، ڪرن غور غريب جو.“

هن ٻڌڻ کانپوءِ ته لهرن ۽ وڻن جمان دماغ ۾ هڪ عجيب طلسم
 پيدا ٿيو، جنهن سبب ڪدم فلم و ڪاغذ هٿ ۾ کڻي هتي ۾ چار
 اکر قلم بند ڪيا اٿم. هي الفاظ آهن ته فلم جي ڪهاڻي ليکڻ
 در حقيقت آهي منهنجي دل جي سچي ڪهاڻي.

الحاج قاضي علي اڪبر درازيءَ کي عشق جو اوتار، محبت جو
 مهران، ادب جو اڻاهه سمجهڻ چئجي، ق ذهن به سندس شخصيت انهن کان
 آگاهين آهي. جڏهن به مون سندن پيشانيءَ طرف نگاه ڪندو هيس ته
 مونکي سرمه، منصور ۽ تيريز جو چهرو نظر ايندو هو. مان سمجهائڻو
 ته سندس لدني ڪشف واري نگاه سبب، ان جي مٿڻي منجهان مونکي
 به جيڪا سرڪي نصيب ٿي، اڄ ان جي طفيل مون وٽ جو ڪجهه
 آهي، سو سندس کان ئي مليل آهي. مان ته ائين محسوس ڪيائڻو ته
 منهنجو هي ڪشتو ان بزرگ جي ڏنل ذات سان ڀرپور آهي. مقصد
 ته مرحوم قاضي علي اڪبر درازي هڪ ڏنگي ۽ منجهه ساهل درياهه جي
 مصداق هڪ منش، قوي ۽ عظيم انسان جي روپ ۾ هڪ ديوتا هو
 هو هڪ ديوتا هو!! منهنجو ٽن من تسليم ڪري ٿو هو هڪ ديوتا هو!!
 ديوتا!! ديوتا!!

محترم آزر ناياب صديقي

رائپور ضلع خيرپور

(۵۴) ”عاشق الاهي قاضي علي اڪبر درازي“

قاضي علي اڪبر درازي مرحوم کي مون سان پيار هيو. جنهن جا به سبب هئا. پهرين سبب اهو هيو ته مرشد ڪامل سائين سچل سرمست عليه رحمت جي ٻانهن منجهان هڪڙو ڪمترين ٻانهو مان به آهيان. جنهن جو اظهار مون گنهگار جي دل، سچي زندگي مختلف موقعن تي ڪندي رهي آهي. منهنجي اهڙي عقيدتي مرحوم کي مونتي مهربان ڪيو ۽ اهو پيار ۽ اها مهرباني منهنجي روح ۽ منهنجي قلب ۽ ذهن جي تربيت جا بهانا ۽ حيلو بڻجي ويا.

پيو سبب مرحوم جي هڪڙي مجبوري هئي. مرحوم پنهنجي مرشد رح جي عشق مجازي جي وسيلي، عشق حقيقي ۾ ايتري قدر غرق ۽ فنا ٿي چڪا هئا جو ان-گريزي ليکڪ جي بقول:

“Beauty is Truth, Truth is Love, Love is God and that's all.”
 جي منزل تي ٻا ٻين لفظن ۾ ”حق موجود- سدا موجود“
 جي بلند و بالا منزل تي فائز ٿي چڪا هئا. جنهن سبب هڪي رب العالمين و احسن الخالقين جي هر ڪنهن مخلوق سان پيار ٿي پيو هو. قاضي صاحب مرحوم به عشق جي سرشاري ۽ سرمستي ۾ فنا ٿي سراپا عشق ٿي، معصوميت جو حامل ٿي پيو هو. ۽ رب پاڪ جي خليل هرڪا شي جنهن تي نظر پوندي هئي، اها پيار جي انهيءَ رنگ ۾ رڳيل نظر ايندي هئي، جيڪو هن مرحوم جي دل، جان، اکين ۽ پنهنجي روح بلڪه رڳ رڳ ۽ نس نس ۾ رڳيل ۽ رسيل هو.

عشق خداونديءَ جا ٻه رخ آهن. ۱- جلالي ۲- جمالي. جيڪي درويش ۽ پيٽل ٻانهن رب العزت جي جلالي ڪيفيات جي معرفت عشق حقيقي حاصل ڪري ٿا وڃن. اهي ڪنهن به مخلوق کي ويجهو اچڻ

تتا ڏين. لکڙ ۽ پٿر هئي ماڻهن کي پاڻ کان پري رکڻ جي ڪوشش
ڪن ٿا. ڇو ته انهن ڪيفيتن کي عام ماڻهو جي دل نٿي سهي سگهي.

جمالي ڪيفيت جي معرفت رکڻ وارا بزرگ، ماڻهن کي پيار،
راڳ رنگ، شعر و شاعري، وعظ ۽ هندو نصاح، علاج معالجي ذريعي
پاڻ ڏانهن مقناطيسي قوت سان ڇڪن ٿا. عبادتون ۽ رياضتون، درس
و تدريس، واعظ و نصيحت، راڳ و رنگ، شعر و شاعري، هن طرح جا
هزارين علم و فن بذات خود پيار جي اظهار جا مختلف ذريعا ۽ وسيلائي
نه آهن، بلڪه پيار جا مختلف روپ به آهن. عشق ۽ پيار ۾ ڪنهن به
قسم جي رهاڪاري، خود غرضي جو شائبو به نه هوندو آهي. انهيءَ
ڪري عشق جي اعليٰ منزل تائين پهتل حضرات کير پياڪ بهارڙن
وانگر سادا ۽ معصوم ٿي ٿا پون. انهيءَ کانسواءِ عشق جي ٻي خاصيت
انجي بقا آهي. يعني عشق باقي رهڻ وارو ۽ سر هوندو آهي هن کسي
فنا ناهي. نتيجي طور سچا عشاق جيڪي رياضت ۽ دل جي سچائي
جي ڪري مجازي عشق جي وسيلي، عشق حقيقي تائين پهچي ٿا وڃن.
اهي به امر ٿي ٿا پون قاضي صاحب مرحوم ۾ محبوب درازيءَ مجازي
جو جمال ايتري قدر اثر ڪري ويو هو، جو هو به پنهنجي مرشد وانگر
محبوب حقيقي (آنحضرت صلي الله عليه وسلم) جي عشق ۾ رڳجي
ويو. مرحوم جو عشق اهڙو ته ڀرپور ۽ صادق هو جو انجي اکين کي
اهڙا جرات نه هئي جو ماڳ مٽائي ٻئي در واهيائين ها. پاڻ سچي
حياتي ”فنا في السچل“ رح رهيا. نظر، قلب، ذڪر، فڪر، اعضاء
و جوارح، رفتار و گفتار، تحرير و تقرير سڀ ڪجهه پنهنجي مرشد لاه
وقف هو. هڪڙي ئي موضوع تي لڳ ڀڳ چار ٻڙن ڪتاب لکڻ
مرشد جي ذهن سان سوچڻ، انجي زبان ۾ ڳالهائڻ ۽ انجي اکين سان
ڏسڻ، مرحوم درازيءَ کي دنيا کان بي نياز ڪري ڇڏيو. نه ته ٿورڙيءَ
محنت ۽ ڪوشش سان، عام ليکڪن وانگر مرحوم به وقت جي
تفاقيات، عوام جي پسند ۽ ناپسند کي ذهن ۾ رکي مختلف موضوعات

تي نثر و نظم ۾ لکي ها ته گهت ۾ گهت مرزا قليچ بيگ مرحوم
جهڙو بلند پايه قلمڪار سمجهيو وڃي ها. مگر انجي منزل ڪنهن به
قسم جي مشهوري ۽ مقبوليت يا دولت نه هئي بلڪه انجي منزل مقصود
عشق حقيقي هئي. جنهن رستي همڪسي پنهنجي مرشد مٺي وانگر
امر ٿيو هو.

قرآن ڪريم ۾ به دفعا تاڪيد سان حڪم ٿيو آهي ته :
وَلَا تَقُولُوا لِمَن يَقْتُلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ
بَلْ أَحْيَاءٌ وَلَآكِن لَّا تَشْعُرُونَ ۵

پاره ۲- رڪوع ۴، سورة البقرة آيت ۱۵۲

جيڪي خدا جي راه ۾ قتل ٿيا انهن کي مثل نه سمجهو بلڪه
اهي زنده آهن ليڪن توهانکي انهن جي زندگيءَ جو شعور نه آهي.
وري يعني دفعي ارشاد ٿيو:

وَلَا تَحْسِبَنَّ الَّذِينَ قَتَلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا
بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ

سورة آل عمران پاره ۴- رڪوع ۷ آيت ۱۶۹

ڳالھ ته ڪريو ته الله جي راه ۾ مارجي وڃڻ وارا مثل آهن.
بلڪه اهي زنده آهن ۽ پنهنجي رب کان رزق حاصل ٿا ڪن.

يعني في سبيل الله راه حق ۾ جيڪي شهيد ٿيا اهي ڌرتيءَ جي
رهاڪن وانگر زنده آهن ۽ زندگيءَ جو ثبوت اهو آهي ته اهي به
هرڪنهن زنده مخلوق وانگر رزق جا محتاج آهن. جيڪو رب العزت
انهن کي عطا فرمائيندو آهي. انهن جي زندگي امر آهي. جنهن جو
شعور فاني انسان جي وس کان ٻاهر آهي. اسان حضور جن سان
غزوات ۾ شهيد ٿيڻ وارن کي ۽ امام عالي مقام سيدنا حسين رضه جن
۽ انهن جي ساٿين کي ها وقت بوقت الله جل شانہ جا جيڪي

برگزیده پاڻها انجي راه ۾ حياتي قربان ڪندا رهيا آهن، انهن کي شهيد راه حق سمجهي ويٺا آهون. جيتوڻيڪ حضرت امام حسين رضه جن شهيد راه حق نه آهن، ڇاڪاڻ ته حضور جن جي حديث مبارڪ (متفق) آهي ته :

من مات علي حب محمد و آل محمد مات شهيداً

جوڪو حب محمد ﷺ و آل محمد ﷺ مٿو اهو شهادت جو موت مٿو. هن حديث سڳوريءَ کي قرآن جي ٻنهي آيتن جي روشنيءَ ۾ ڏسجي يا هنکي انهن آيتن تي منطبق ڪجي ته اها ڳالهه بلڪل صاف ۽ چٽي ٿي وڃي ٿي ته آنحضرت محمد ﷺ ۽ آل محمد صه شهيد راه حق نه آهن بلڪه اهي سڳورا پاڻ راه حق يا سبيل الله آهن ۽ جيڪو انهن جو عاشق صادق هجي، اهو مرڻ کانپوءِ قتلو في سبيل الله يا شهيد راه حق آهي. ۽ اهو امر هوندو آهي. اهو مرڻ کانپوءِ ابدِي حياتي حاصل ڪندو آهي ۽ هنکي رب العزت جي طرفان رزق ملندو آهي. قصو ڪٿائڻ ته قاضي علي اڪبر درازي مرحوم به هڪ شهيد آهي ۽ بقا واري ابدِي زندگي ٿو گذاري جوڪا آنحضرت محمد صلي الله و آل محمد جو سچو عشق دل ۾ کڻي زندگي گذاري ٿو فوت ٿيڻ جو وڏي ۾ وڏو الاهي انعام آهي.

مكتوم قمر الدين سهتو

خورم - ور ميرس

(۵۵) ”عظيم شخصيت“

مرحوم قاضي علي اڪبر درازي بزرگوار اها هڪ عظيم شخصيت آهي، جنهن جي نه صرف سندس اولاد کي، پر پوريءَ سنڌ کي ناز هجي گهرجي. هو سچل سرمست سائين رح جو سچو عاشق هو. سونهاري سنڌ جو هي نبوت ۽ سنڌي ليکڪن، عالمن ۽ ڪوچنا ڪندڙن جو

مرواڻ هوءَ پاڻ به بلند پايه جو شاعر، عالم، اديب ۽ خاص گهالهه ته،
نڪه انسان هوءَ.

قاضي صاحب مرحوم جيتري سچل سائين رح جي ڪلام جي
تشرېح ۽ اشاعت ڪئي آهي، شايد ٻئي ڪنهن عالم نه ڪئي هوندي.
هن جو ادبي دنيا تي اهو هڪ وڏو احسان آهي. سندس گڻ جيترا به
گهڻون ٿورا آهن. هن ناچيز نسي به قاضي صاحب مرحوم جي خاص
شفقت هوندي هئي ۽ جڏهن به ڪو نئون ڪتاب شايع ڪندا هئا ته
مون کي موڪلي ڏيندا هئا.

قاضي علي اڪبر درازي مرحوم جي ”سوانح حيات“ لکي ۽
چيرائي اوهان نه صرف پنهنجي فرض ادائينگي ڪندا، پر ادبي دنيا تي
احسان ڪندا. الله تعاليٰ اوهان کي هن نڪه ڪم سرانجام ڪرڻ
جي توفيق ڏيندو ۽ اميد ته ڪاميابي عطا ڪندو. (آمين)

محترم سيد ذوالفقار علي راشدي

شاھ جو ڳوٺ ٺٽو ديرو

(۵۶) ”فلسفي جو راز. محرم“

اوهان پنهنجي والد مرحوم قاضي علي اڪبر درازي جي سوانح
حيات قلمبند ڪري رهيا آهيو. اها سوانح هڪ ۽ هڪ سنڌ جي صوفياڻي
ادب ۾ اضافو ۽ سچل سرمست رح جي ساڃاه وڌائڻ ۾ هڪ سنگ ميل
جي حيثيت رکندي. مرحوم قاضي صاحب کي سچل سرمست رح
جو عاشق صادق، ٻار ڪو ۽ سندس پيغام جي ڄاڻو جي حيثيت ۾ نه
مان هونءَ ٿي سڃاڻيندو هئس. پر ساڻس پهريون ۽ آخري ملاقات رڳو
هڪ ڀيرو سکر جي هڪ ادبي ڪانفرنس ۾ اڃا کان ۱۵-۱۶ سال اڳ
ٿي هئي. اني مرحوم مون کي پنهنجي تصنيف مان ٻه آي ڪتاب موڪلي
طور ڏنا هئا. جيڪي سندن دلي گهر ۽ محبت جي نشاني طور

منهنجي چڙوچڙ ڪتابن ۾ ڪٿي اڄ به گذرڪيا هوندا. اهي ڪتاب به حضرت سچل سرمست رح متعلق آهن. مون کي اها به خبر هئي ته مرحوم قاضي صاحب سچل سرمست رح جو سچو عاشق، تصوف جو چاڻو، وحدت الوجودي فلسفي جو راز محرم ۽ اٽڪل خوبين جو انسان هو ۽ هي به خبر هئي ته سندس سڪونت روهڙي شريف ۾ آهي. مگر هاڻي ائين به ٻڌم ته مرحوم قاضي علي اڪبر درازي، مرحوم قاضي علي رضا جو ننڍو ڀاءُ هو. قاضي علي رضا جي علمي ۽ تعليمي ڄاڻ سان گڏ، سندس وضعداري، سادگي ۽ دٻنداري پنهنجي اکين سان ڏٺي هيم. خدا رحمت ڪري انهن نيڪ فطرت انسانن تي. اهي ڪهڙا نه مٺا ماڻهو هئا! هنن بهر حال هڪ مثالي جهون گذاريو آهي.

محترم ڊاڪٽر عبدالهادي سوهيو
لاڙڪاڻو

(۵۷) ”سنڌ سونهاريءَ جو سڀوت سورهو“

موت هڪ ان تر حقيقت آهي. هن فاني جهان ۾ هرڪنهن کسي موت جو ڏاڻو چڱو آهي، پر هن مانجهاندي جي ملڪ ۾ ڪي اهڙا مانجهي مرد مجاهد ٿي گذريا آهن، جن کي موت ڪڏهن به ماري مات نه ڪيو آهي. اهڙن امر انسانن مان سنڌ سونهاريءَ جو جاتل سچاڻل اديب، شاعر ۽ محقق، سنڌي ادب ۾ هميشه لاه زنده و جاوید رهندڙ الحاج قاضي علي اڪبر صاحب درازي آهي. هيءُ صاحب موصوف سنڌ جي سون ورنِي ڌرتيءَ جو املهه ماڻڪ موتي ٿي گذريو آهي، جنهن جي ڪتابن جي سرهاڻ ۽ سڳند جهر جهنگ واسي ڇڏيا آهن. سندس ڪيئن ڪتابن تعميري ادب سان سنڌ کي مالا مال ڪيو آهي. هي صاحب صوفي منش ۽ درويش صفت روهڙيءَ جو رهاڪو تيارو اسانجي اکين کان بتاريخ ۳۰ آڪٽومبر ۱۹۸۱ع بمطابق ۲۰

محرم الحرام ۱۴۰۲ھ اوجھل ٿي ويو آهي. پر سندس ان ورهيندڙ تعليمي خدمت سڌائين پيئي گڻائي.

سنڌ جي صوفي ۽ بزرگ شاعر بنام حافظ عبدالوهاب فاروقي عرف مڇل سرمست رح جنهن کي سرتاج الشعراء چئجي، ته به بچاء آهي، انهيءَ جذب و جلال ۽ موج و مستي واري شاعر قادرالڪلام، هفت زبان جو شيدائي ۽ خاص معتقد زوار الحاج قاضي علي اڪبر صاحب ٿي گذرو آهي. پنهنجي مرشد مڇل سرمست رح جي ڪلام کي سليس سنڌيءَ ۾ ترجمو ڪيو اٿس.

جيئن ته قاضي علي اڪبر صاحب درويش يعني سرفروش هو، تنهن ڪري پنهنجو تن، من ۽ ڏن مرشد مڇل سائين رح جي ڪلام کي جاء بچاء ڪرڻ لاءِ ارڙهي ڇڏيائين، محنت ۽ ايتار جون نمايان خوبيون ڏيکارين. پريس جو خرچ خسارو سر تي کڻي انهيءَ ڪتاب ڇپايا اٿس ۽ مفت تقسيم ڪيا اٿس. جس جو گو ۽ همت پريو ۽ ڪم ڪيو اٿس. سندس اها بي لوڻ خدمت تاريخ اندر ڇمڪندڙ ۽ جرڪندڙ رهندي ۽ سنڌ وارن لاءِ مشعل راه ٿيندي.

محترم ڊاڪٽر حاذق جوڻيجو

لم شريف (گڙهي ياسين)

(۵۸) ”آه قاضي علي اڪبر درازي“

”ادب بستان جو سدا، اڄ باغبان ويندو رهيو.“

جدائي هڪ ڪهڙو نه جانگداز واقعو آهي، هن کان وڌيڪ ڌرتيءَ تي ڏڪائيندڙ ۽ روح کي رلائيندڙ ٻيو ڪوبه صدمو ٿي نٿو سگهي. هيءَ ماجرا فقط محسوس ڪري سگهجي ٿي. مگر ٻڌڻي يا لکي ٿي سگهجي. سڀني جدائن کان وڌيڪ زبردست ۽ هيانءَ ڌاريندڙ جدائي موت آهي.

انسوس! حد انسوس!! اهو ڏينهن به آيو جو درد مندن جي هر گهور
لهندڙ قاضي علي اڪبر درازيءَ جي لاڏاڻي تي هنجون از خود هارئون
پيون. آءُ ان ڏينهن شڪارپور ۾ هوس جو سندن موت جي خبر پئي
۽ پڙهيم. اڪين منجهان بي اختيار لڙڪ وهي آيا. هي سڀ ڪجهه سندس
نرم دلي، حما ۽ بي پناه الفت جون نشانيون آهن. آءُ ٿٽو سنيران نه
بڻي ڪنهن سنڌي اديب ۽ سنڌ سڃاڻپ وارن جي وفات تي ايترا ۽
اهڙا رنج جا ڳوڙها ڳاريا هجن.

ان ان وٽندڙ ڪهڙيءَ سنڌ جي علم و ادب تي سياه هاشم ڏاهو ۽
اسانجي قلبي رنج و الم ۾ هڪ زبردست اضافو ڪيو. اهي سياه ليڪا
سنڌي ادب تي دائمي داغ بڻجي ويا. اڄ ها سياه هاشم سنڌ جي عالم،
فاضل، اديب، شاعر ۽ مصنف قاضي علي اڪبر درازيءَ جي نام ناسي
اسر گراميءَ سان منسوب ڪندي، منهنجي دل ٻيچين ٿو وڃي ٿي.
هو ادب نواز، سنڌي ادب جي زبان جي معمارن منجهان هڪ هو.
پنهنجي سڄي جمار حضرت سچل سرمست رح ۽ سندواسين لاءِ وقف
ڪري ڇڏي هئي. هن مفارقت اسانکي هڪ رهنما، هڪ مڊر اديب
هڪ همدرد ۽ هڪ سڄي انسان کان هميشه هميشه جي لاءِ محروم
ڪري ڇڏيو.

آءُ سندن غير موجودگي ڪهڙي نه سخت محسوس ڪيان ٿو.
منهنجون اکيون پر آب آهن. آءُ پنهنجن ڳوڙهن کي لڪائي ڇڏڻ
جي بي سود ڪوشش ڪيائون ته منهنجو ڳالو پر سوز ٿي وڃي ٿو ۽
هچڪين سان آواز بند ٿي وڃي ٿو. هن دلگزار تاثير منهنجي دل کي
هميشه غمدار بڻائي ڇڏيو آهي. مونکي ياد آهي ته، مرحوم حافظ
خير محمد اوچدي صاحب رح چوندو هو ته روهڙيءَ ۾ قاضي غلام اڪبر
دراز رح جو دم غنيمت آهي. اوهانکي اخلاق جي تڪميل ڏيئي
هجي ته کيس وڃي ڏسو. مونکي سچ ته حيرت ٿي ڪن ڏئي. جڏهن ته
ڪنهن مجلس ۾ وڃي ويٺا ته ڪلاڪن جا ڪلاڪ گذرڻ بعد به پاسو

نه بدلائهندا هئا. خدا کون غریق رحمت ڪري. اهڙي اخلاق جا ماڻهو اڄ ڪٿي آهن. ۸۰ سالن جي پنهنجي پيڙهي ساڻي ڪسان محروم رهيو.

اهڙي طرح سندس وفات هڪ علمي مجلس جو خاتمو آئي وڌو. مگر باد ڪندڙ دلين کان ڪڏهن به وسري نٿو سگهي. ۽ اسان جي دلين ۾ هميشه زنده و جاوید رهندو.

محترم استان محمد سچل

يڪرمپور سيوهڻ

(۵۹) ”منهنجو محسن قاضي علي اڪبر درازي“

هن سون ورني ڌرتيءَ تي ڪيترائي انسان ٿي گذريا آهن. جن پنهنجو پاڻ هر ڏس ۾ موکيو آهي. جن جو نام نامي ۽ اسم گرامي اڄ تائين به قائم رهندو اچي ٿو. اهڙن عظيم انسانن منجهان منهنجو محسن الحاج قاضي علي اڪبر درازي به هڪ هو. جنهن سرڪاري نوڪريءَ کان رٽائر ڪرڻ بعد حضرت ”سچل سرمست“ رح جي ڪتابن شايع ڪرائڻ جو بهتو عزم ڪري تصنيف ۽ تاليف جي ڪم ۾ جنبي ويو. تن مان ڪن جا ترجمان جن جي پڙهڻ مان سندس مهارت جهلڪا ڏيئي رهي آهي.

هن راه جا محنت ڪئي آهي. جنهن جو اندازو اهي ماڻهو ڪري سگهن ٿا. جن هن راه ۾ پير هاتو آهي. ڪتاب تصنيف ڪرڻ ڪا سولي ڳالهه ڪانه آهي. ڇاڪاڻ ته هن ڏس ۾ ڪئين رڪاوٽون رونما ٿين ٿيون. جنکي مصنف خوش اصلاقيءَ سان نٻاهي ويو آهي. جنهن منجهان سندس بي لوث خدمت ۽ دلي لڳاءُ جو ثبوت صاف ظاهر آهي. سچل سائين جي هن عاشق صادق، مرد مجاهد سنڌي، اردو ۽ انگريزيءَ ۾ ڪتاب ٺاهي ۽ ڇپائي مفت تقسيم ڪرڻ جو سهرو هن ئي

اديب جي سرتي سونهي ٿو. جنهن ڪري هو سنڌ جي ڪيترن ادبن کان گرهه کلي ويو آهي. مرشد جي ڪتابن کي شايع ڪرائي، منظر عام تي آڻڻ مان سندس عهديت جو اظهار نمايان نظر اچي ٿو. ”ديوان اشڪار“ کان علاوه ڪي اهڙا به ڪتاب آهن جي ڪوشش ڪمائي ۾ هئا. تن کي بههر لکي ڇپائي، عوام تائين پهچائڻ، هڪا گهٽ خدمت نه آهي. مرڻ گهڙي تائين به هي من رسيده اديب، ادب جي خدمت ڪندو رهيو. جيڪڏهن موت اچان ڪيس مهلت ڏئي ها ته شايد اڃا به ڪي ڪتاب لکي ها.

محترم سيد علي رضا شاهه - جهيلاني
گهٽ خلع خيرپور

(۶۰) ”سچ جو ڪوڏيو“

آءٌ پنهنجي محسن الحاج قاضي علي اڪبر درازي صاحب کسي پنهنجي ٻاروڻن کان وٺي چڱي طرح سان سڃاڻان. آءٌ نانا مرحوم ميان بدرالدين صاحب سان گڏجي جڏهن به درازن جي داتا حضرت سچل سرمست رح جي هرس مبارڪ تي وڃڻ ٿيندو هيو ته قاضي صاحب سان ملاقات فقير ميان رجب علي وٽ اڪثر ٿيندي رهندي هئي.

سچي سائين جي ڪلام، فن، فڪر، ۽ ذڪر ۾ خاصو وقت گذرندو هيو. قاضي صاحب جن جڏهن به ملندا هيا ته رڌي شفقت جي نگاهه هميشه مون تي فياضانه هوندي هين. جڏهن آءٌ لکڻ پڙهڻ جي قابل ٿيس. انوقت کان وٺي قاضي صاحب جون تصانيف ۽ تاليف ۽ سچل سرمست سائين جي ڪلام جا مختلف زبانن ۾ ترجمو وڏي ذوق و شوق، عقدي ۽ احترام سان پڙهندر رهيس. سچ پچ حضرت سچل سرمست رح جي تصوف ۽ روحاني رازن ۽ رمزن تي جيترو قلمي ڪم منهنجي بزرگ مرحوم قاضي علي اڪبر درازي ڪيو آهي، انجو مثال ملڻ مشڪل

آهي. مگر تاريخي حقيقتن کي متاثر وارا خود منجي ويندا آهن. اهو
هڪ عام شاهدو آهي.

منهنجو اهو به هڪ ذاتي شاهدو آهي ته هن رڪ رکاوٽ جي
دور ۾ ڪنهن کي سچ چوڻ ايندو مشڪل آهي جيئن ڪرت جي هيٺان
چاڻي وائي مڪنڌ ڏين. پر قاضي علي اڪبر درازي ۽ مرشد هادي جي
حڪمن ۽ احڪامن جي سؤ فيصد بجا آوري ڪندي پنهنجي سموري
زندگي بسر ڪئي. سچ سرعام قاضي صاحب سچ چئي ڪيترن ئي
سومنات جي بتن کي پورا پورا ڪري ڇڏيو. چڱن پلن جي پرواه نه
ڪندي، جن جو عهدو ۽ وردي ڏسي هڪي ته انهن تي بيڪدم ايمان
آڻيندا هيا. مگر منهنجي قاضي صاحب انهن جي اڳيان اعلانِ انا الحق
جا نعرا هڻي، پنهنجي خيال جو اظهار ڪيو، اها ڪيڏي نه وڏي همت
۽ جرئت پري ڳالهه آهي.

عمر رسیده ۽ جهور پير مٺي هوندي به مرشد محبوب جي شان جي
خلال هڪ به ڳالهه ٻڌندا هيا ته سچي جسر ۾ گويا باه پري ويندي هين
۽ ٻي شير جيان مٿن تحقيق تي حملا ڪندا هئا ۽ هو معافي گهرندي
گهرندي هيٺ لهندا هيا. اهي پاڙت لاجواب ٿي شرم کي پرچائيندي
پرچائيندي سهڻي ۽ سونهن پري چيڪڪي ڇمندي ڇمندي گوڙ ۾ گم
ٿي ويندا هيا. ۽ درازي مهاڀر ش بهر شان فقير اسان جي سٿ ۾ ويٺا
هوندا هيا ۽ اڄ به اسان سان ساڻ آهن.

محترم حبيب الله صديقي

خيرپور

(۶۱) ”چاچو علي اڪبر درازي مرحوم“

تازو خيرپور مهس ۾ ٻي سچل سرمست رح قوسي سهدنار ٿي
گذري. ان مولعي تي چاچو علي اڪبر درازي مرحوم هر عام و خاص

کي خاص طور تي ياد آيو، ڪيترن محققن پنهنجن مقالن ۾ سندس ذڪر ڪيو ۽ سندس رحلت کي عظيم سانچو سڏيو، پاڻو تنوير ”عباسي“ جو آواز نه ڇاڇي علي اڪبر مرحوم جي نالي وٺڻ سان گهير ۽ ٻي ڪڍار ٿي ويو ٿي.

مون سوچيو ته ڇاڇي علي اڪبر درازيءَ جو حضرت سچل سرمست سان ڪهڙو نه گهرو تعلق هو. حضرت مخدوم محمد اسماعيل جي مريدن سندس گهٽ تي نالو رکيو ”پربالو“ جو کوس پهرن ڪري ڪوٺيندا هئا. سندس ماڳ مريدن لاءِ بس ”پهرن“ جي لوهه هو پر ڇاڇو علي اڪبر درازي اصل روهڙي جو رهواسي هو، تنهن ڪري مٿان پهرن جي گهٽ جو نالو ڌري پاڻ کي درازي سڏائڻ لڳو ۽ اهڙيءَ طرح محبت جي ميدان ۾ من تر اندر هڪ قدم اڳتي وڌي ويو. سيمينار هلندي گنبت جي هفتيوار ”آزادي“ جو سچل سيمينار نمبر ورهائجي مليو. انهي ئي صفح پهرين تي محمد علي جو ”سچل تي لکيل ڪتابن جو وچور ڏنل هو. مون گهڻا ته ڪل ۷۰ ڪتاب ڄاڻايل هئا. جن مان ۳۶ صرف ڇاڇي علي اڪبر درازي جا لکيل هئا. عرس مبارڪ سچل سرمست رح سال ۱۹۸۱ع ۾ پاڻ نفس نفيس موجود هئا. هن پي سچل سرمست رح سيمينار ۾ نه ڄاڻان ته لاشڪر سندن روح هر نفس جي، نفس نفس ۾ جاءِ نشين هوندو، هن سموري محفل ۾ سندن روح رکيل ۽ سمايل هوندو.

گذريل عرس مبارڪ ۾ سندن مقالي جو عنوان هو. ”سچل خليفه نه پر شهنشاه!“

هن ٻيڙي عاشق جي دل ۾ آڌمان ته گهڻائي هئا، پر عمر به ٿه ڪا شيءِ آهي. وقت چئي آڻ شاهه. پاڻ پنهنجي مقالي ۾ فرمايائون:

”مون کي گهڻو ڪجهه ڳالهائڻو هو. اهو ايرادو ڪري آيو هوس، مگر صبح لاهڪون مان هتي ويٺو آهيان، ويهي ويهي ٽڪجي پيو آهيان. هاڻي مون ۾ ڳالهائڻ جي طاقت لاهين، تنهنڪري مختصر ڳالهائيندس....“

اهڙي نچ ٻاجهاري ٻولي ڪرڻ وارو اڄ اسان ۾ موجود نه آهي. پر سندس آخرين مقالي جا آخرين لفظ اڄ به اسانجي زير نظر آهن.

”ٻيو عرض مان ڪيائڻو ته سچل سرمست جون اٺ مثنويون آهن. ٻارنهن فارسي ڪتاب آهن. هڪڙو ”دهوان آشڪار“ آهي. انهيءَ جو ترجمو سنڌي ۽ اردو ۾ مان ڪيو آهي هاڻي اهو اتي رکيو آهي“ هي لفظ انهيءَ فقير تن سخي مرد جا آهن، جنهن خود پنهنجي لفظن ۾ ٻڌايو:

”تنهن کانسواءِ ٻيون جيڪي به مثنويون آهن، اهي سڀ سنڌيءَ ۽ اردو ترجمي سان آڻڻ شائع ڪرايون آهن. پنهنجي پنسن نسي شائع ڪرائي مفت ورهائون اٿس. مان پنهنجو ڪتاب ڪنهن به اداري جي خرچ نسي ڪونه ڇپايو آهي. مان پنهنجي جيب مان پنسا خرچي في سبيل الله آهي ڪتاب هلايا آهن. وما علینا الا البلاغ. جيڪو مونکي چوڻو هو سو مان ٻڌايو. سلام عليڪم.“

مون سوچيو ته ويندي ويندي پر سال سچل جو پوڙهو ٻانڌڻڙو ڪهڙي نه زبردست چوڻ ڪري ويو! پسر اسان ”دهوان آشڪار“ جو سنڌي ۽ اردو ترجمو هاڻي پنهنجي مرضيءَ سان شائع ڪرائينداسون. ڇاچو علي اڪبر درازي ته آهي ڪونه جو پنهنجي جيب مان پنسا خرچي ”في سبيل الله“ اهو ڪم ڪري.

منهنجي ذهن تي ”دهوان آشڪار“ جا هي شعر ڏسڻ لڳا. جيڪي ڇاچي علي اڪبر درازي مرحوم پاڻ پنهنجي مقالي ۾ ورجايا هئا. جن تي سچل سرمست جي پوڻواري ڪندي ڪندي، پاڻ به انهيءَ رنگ ۾ رچجي شايد پنهنجو ئي حال بيان ڪري هليو ويو.

”اين چه ميں داني دلا، من گدائي مي ڪنم
از گدائي در دو عالم، بسادشاهي مي ڪنم“

” اهو ڇا پئي پائنهن اي دل! مون گدائي پئي ڪئي آهي؟ انهيءَ
گدائي مان ته مون ٻنهي جهانن ۾ بادشاهي پئي ڪئي آهي.“

مختوم بدرالدين اڇڻ

شڪارپور

(۶۲) ”سچل جو سچو عاشق“

عشق شهنشاه آهي. جنهن کي لڳي تنهن کي لال ڪيو ڇڏي.
هي ڪو ويهين صديءَ وارو عشق نه آهي، جيڪو ڇٽ تان ٿيو ڏيڻ يا
لڙڪن لاءِ مجبور ڪري. هي عشق ته عين عبادت، رياضت ۽
محبت آهي.

حضرت سچل سرمست جو عشق نه عالم آشڪار آهي، جو سمند
جي چولهن جمان سڌائين ڇلندو رهي ٿو، جيڪو به انجي ويجهو وڃي،
صرف هڪ سرڪي چڪي ٿو، اهو به عاشق صادق هي لسٽ ۾ شامل
ٿيو وڃن.

فاضي علي اڪبر، سچل سرمست جو عاشق، ديوانو ۽ معتقد.
اڄ اسان ۾ ناهي، پر هن جي عشق جا داستان اسان وٽ موجود آهن.
هاڻ سڄي عمر سچل سائين جي عشق ۾ باغ بهار گذاريائون، ايتري
قائمين جو هاڻ کي مرشد جي شهر ”درازن“ جي نسبت سان سڏائڻ
شروع ڪيائون. سندس دراز عمر ۽ جسماني ضعف به کيس عشق مرشد
کان روڪي نه سگهيا.

سال اٺڪاسيءَ جي شروعات ۾ مون ڪراچي پهتو رستيءَ ۾ هڪ
مقالو انگريزيءَ ۾ پڙهيو. انجو ترجمو ”سچل سرمست ۽ ملان ۾ هڪ
جهڙا ٻون“ هلال پاڪستان ۾ ڇپيو ته هاڻ هڪدر خط لکيائون ته
مضمون جي ڪا به ڏياري موڪل. بس اتان قلعي دوستيءَ جو آغاز
ڪيائون. مان ته البت سندس دوستيءَ جي دعويٰ نثر ڪري سگهان

ڇاڪاڻ ته منهنجي لاءِ بزرگ هئا. پاڻ مڙئي خط لکڻ جي سلسلي ۾ اڳرا رهندا هئا. مان صرف معذرتن ۾ ئي پورو هوندو هئس، پنهنجا ترتيب ڏنل ۽ لکيل ڪتاب موڪليندا رهيا. سندن ڪتاب ”رهائيون“ ڇپيو ته ان جي ڪاپي عنايت ڪيائون. ان ڪتاب تي مان تنقيدي مضمون لکيو. جوڪو هفتيوار ”آزاد“ ۾ ڇپيو. قاضي صاحب چنڊو بڪدم خط پهچي ويو ۽ خوشيءَ جو اظهار ڪيائون.

قاضي صاحب سان خطن جو سلسلو ڳنڍيو رهيو. رمضان شريف جي عيد جي ٻئي ڏينهن ڳوٺ کان دوست منظور سومري سان سکر جو پروگرام ٿيو. سکر پهچڻ کانپوءِ مون قاضي صاحب سان ملڻ جي خواهش ڏيکاري، هتي گڏجي پڇا ڪندي روهڙيءَ ۾ قاضي صاحب جي اوطاق تي پهتاسين، قاضي صاحب وٽ به ئي دوست اڳر ٿي ويٺل هئا ۽ محفل متل هئي. سلام ڪري اندر داخل ٿياسين. تعارف ڪرائڻ بعد قاضي صاحب ڏاڍي سک ۽ قرب سان کلي ملو. خوش خيرون عانيت ڪرڻ بعد پاڻ اتي دريءَ مان ڪاٺڻ لاءِ بسڪوٽ، نمڪين وغيره ڪڍيائين ۽ چانهه گهرائڻ لاءِ هڪ چوڪر کڻي موڪليائين. اسان گهڻي ئي منع ڪئي سي پر سندن اهو چوڻ ته پهريون دفعو آيا آهيو، ائين بنا لهل جي مناسب نٿو لڳي. اسان کي ته هئا قاضي صاحب جي چاه جا ڍڪ پراڻا، پوءِ چانهه کي به چاه مان هڻي پيتوسين ۽ هڪ ڪو سرڪيون پيري پئي سندس سهڻا گفتا پستائين. ڪچهريءَ ۾ وقت گذرڻ جو احساس ٿي نه ٿيو. ڪافي دير ٿي چڪي هئي. ڪائٽس موڪلايوسين ته پاڻ ڏاڍو زور پرڻائون ته رات رهو ته اڃان وڌيڪ ڪچهري ڪيون. خبر ڪائٽس اجازت وٺي ڳوٺ روانا ٿياسين. ان بعد خطن ذريعي نيم ملاقاتين جو سلسلو جاري رهيو.

آخر هڪ ڏينهن اهڙو به آيو جو وڏي ڌڪ سان، ان خبر کي پڙهيو ويو ته سچل سرمست ساڻن جو عاشق، درازي درويش هن فاني جهان مان ڪوچ ڪري، دائمي سفر تي هليو ويو. رسمي طور تي

تعبهتي خبرون ڇپجندڙون رهيو، پر وڃڻ وارا سپرن ڪنهن جي لاءِ
 به ترسي نه سگهيا. وڇوڙي جو داغ پنهنجن ٻارن ۽ مڪ واري کسي
 ڏٺي، وڃي ابدِي آرام حاصل ڪيائون. شال مولا سائين!! سندن روح
 کي راحت ڏئي.

فاضلي علي اڪبر مرحوم جون قلعي ڪارڻون ايتريون ته آهن جو
 انهن تي ڌار وڏو ڪتاب لکجي سگهجي ٿو. سچل سرمست سائين تي
 سنڌي اردو ۽ انگريزيءَ ۾ ڪافي ڪجهه لکيائون ۽ پنهنجي وس آهر
 انهن کي ڇپائيندا به رهيا ۽ موڪليندا به رهيا. جن جي پڙهڻ ۽ فيض
 حاصل ڪرڻ جو موقعو ملندو رهيو. اهو به پنهنجي لاءِ سندن وڏي
 کان وڏو احسان آهي. جنهن کي ڪڏهن به وساري نٿو سگهجي.

فاضلي علي اڪبر درازي جن هاڻ ته هن وقت هليا ويا، پر سندن
 قرب اڃان سوڌو مون تائين پهچندو رهي ٿو، جو پنهنجي پويان لائق
 ۽ فائق فرزند هر ڪم سان علي گوهر ۽ ميان علي مردان جن موجود
 آهن، جن قلعي ڪرت جاري رکي آهي. پنهنجي بزرگ ۽ وفا جي پتلي
 جي دوستن ۽ احبابن کي ياد ڪندا رهين ٿا. اهڙا قرب ڀريا خط هـن
 ناچيز ڏانهن به لکندا رهندا آهن. ۽ ڪانئن اها امداد تو رڪان ته هـو
 پنهنجي دل جي روانگيءَ واري دفتر قسي هن ناچيز جو نالو رکيون
 ايندا ته سندن وڏو احسان سمجهندس. هو پنهنجي والد جي ٻاريل شع
 جهڙي نموني سان روشن رکندا ٿا اچن، تن لاءِ ڪين جس هجي.

محترم گيلاني ديوس

ٻونو (ڀارت)

(۶۳) ”درازا شريف جو گهڻو“

فاضلي علي اڪبر صاحب درگاه شاه دراز شريف جو هڪ گهڻو هو.
 جيڪو سلسلو سخي داتا حضرت قبول محمد سائين جي وقت جاري

ٿيو، هي ان جي هڪ اهم ڪٽڙي هون. جڏهن ڪڏهن سائنس ملڻ ٿيندو
هو ته بالڪل مٽڙي ٻاهون سان اهڙي طرح قرب وٺيندو هوندو جو
مٽڙن مالڪن جي ياد هڪدم تازي ٿي ويندي هئي. چوندا آهن ته
ڪنهن ڪنهن ماڻهو منجهه اچي پوء بهار جي.

قاضي صاحب بالڪل سادو، ٺلهو ۽ صابرين بزرگ هون. سندس
ذاتي مصروفيتن کي ڇڏي صرف درگاه شريف جي باري ۾ سرگرمين
جو جائزو وٺجي ته ائين چوڻ ۾ بالڪل وڌاءُ نه ٿيندو ته هو هڪ
شخص نه بلڪه هڪ سنسٽا يعني اسٽيٽسٽ هون.

وڏي محنت ڪري قاضي صاحب سچل سرمست ادبي اڪيڊمي
برها ڪئي اهو هڪ معجزو هو جو قاضي صاحب وڏي عمر جي باوجود
نور نچوڙي حضرت سچل سرمست جي مٽڙي مٿيون جو ۽ ديوان اشعار
سميت سنڌي ۽ اردو ترجمو ڪري سچل سائين جي فلسفي کان سڀني
کي روشناس ڪرايائين. تنهن کان سواءِ هن پير مرد محنت ڪري
درگاه شريف جي باري ۾ تمام حقيقتون هڪ هنڌ گڏ ڪري ساڻ ساڻ
سڀني معجاده نشينن صاحبين ۽ ٻين بزرگن جو احوال شايع ڪرايو.
مالڪن جو اٿر هڪ راز هو جو قاضي صاحب کي درگاه شريف جي
خدمت ڪرڻ جو شرف بخشيو ۽ اُهي طرف کين پنهنجي لاءِ هڪ
لازوال يادگار قائم ڪرڻ جو موقعو ڏنو.

محترم نظام الدين هلنگي

روھڙي

(۷۷) ”هون ڏٺو جيئن“

انسان پنهنجي زندگيءَ ۾ ڪئين حالتون ڏسي، مشاهدو ماڻهي،
آزمودو پرائي ٿو ۽ تاثيرات پنهنجي دل تي هميشه لاه نقش ڪري
ڇڏي ٿو. ماضي، زمان حال جي پيٽ ۾ کيس وڌيڪ وڻندڙ ۽ زياده

پسند هوندو آهي. ماضي جڏهن ۽ جنهن به وقت باد پوندو آهي ته
 سچ پچ اندر منجهان اڪير نڪري ۽ زبان تي هاه! هاه! جا لفظ به اختيار
 اچي ويندا آهن.

مان پنهنجي ماضي ۽ جون ڪجهه باد گيريون، دهرائيندي، انهن عظيم
 شخصيتن جو ذڪر ڪرڻ چاهيائون، جن جي چڱي صحبت مان گهڻو
 لاڀ حاصل ٿيو اٿم. هونئن ته مون پنهنجي زندگي ۾ ڪيترو-ون
 هستيون ڏٺيون آهن، مگر موقعي ۽ مناسبت جي لحاظ کان، هتي آءٌ
 پنهنجي محسن، مربي ۽ مهربان قاضي علي اڪبر مرحوم جو ذڪر
 خير لکن ضروري ٿو سمجهان، جو تازو هن دارالفانيءَ منجهان لاڏاڻو
 ڪري ويا آهن.

محترم قاضي علي اڪبر صاحب جن ۱۹۴۹ع ۾ سکر خزانہ آفيس
 ۾ هيڊ اڪائونٽنٽ هئا، ۽ آءٌ ان وقت روهڙي مختيارڪاري ۾ خزانچيءَ
 جا فرائض انجام ڏيندو هوم. قاضي صاحب جن کي پنهنجي ماتحت
 عملي سان نهايت مهربان ۽ همدردي ڏسي، هڪ ڏينهن مون کين پنهنجو
 شفيق شهري سمجهي بدلي جي باري ۾ عرض ڪرڻ مناسب سمجهيو.

محترم قاضي صاحب جن پنهنجي همدردي جي جذبي سان منهنجي
 بدلي پاڻ وٽ ڪرائي ۽ اهڙي طرح مان سندن زبردست ٿي رهوس.
 اهو چوڻ ۾ هرگز وڌاءُ نه ٿيندو ته قاضي صاحب جن نه رڳو مون تي،
 پر پنهنجي سموري ماتحت عملي کانسواءِ ٻين تي مهربان هوندا هئا،
 جيڪي بل پاس ڪرائڻ لاءِ خرائي آفيس ۾ ايندا ويندا هيا، مون کين
 آفيس اندر ڪڏهن به ۽ ڪنهن تي ناراض ٿيندي نه ڏٺو. جيڪا سندن
 خداداد خوبين منجهان هڪ خوبئي هئي. جا وسارڻ جي باوجود به
 وساري نٿي سگهجي.

قاضي صاحب جن پنهنجي اڪائونٽ جي ڪم ۾ پوري-پوري
 مهارت رکندڙ هئا، مون به کائس ڪم سکيو ۽ پرايو، جنهن لاءِ آءٌ

اڄ به سندن شڪر گذار آهيان، ڳالهائون هميشه ڳڻ وارن ۽ جون باد
مڪيون ۽ ڳاڻيون آهن.

آءٌ هوند جيڪر قاضي صاحب کي حق ۽ صداقت جو پتلو ڇوان
ته ٻيڃا نه ٿهندو. هو عرصه دراز گذرڻ کانپوءِ مون کي اڄ به چڱي ۽
چڻي طرح سان باد آهي ته محترم قاضي صاحب جن گريٽيڊ آفيسر
ٿيڻ لاءِ جيڪا جدوجهد ڪئي ۽ حق لاءِ پاڻ پتوڙيو، تنهن لاءِ
سرڪاري رڪارڊ اڄ به شاهد آهي. بلا آخر پنهنجو پاڻ مڃائيندي،
پنهنجو حق حاصل ڪيائين. جو هڪ مثال آهي.

پاڻ خدا ترس ۽ متخير به حد درجي جا هئا، سدس آفيس جو هڪ
پٽيوالو، جو هڪو پنهنجي محدود پگهار هوندي، تنگدستيءَ جو شڪار
رهندو هو، تنهن سان قاضي صاحب جن پنهنجي پگهار مان مدد ڪرڻ
فرمائيندا هئا. اها ڳالهه ڪيتري عرصي تائين لڪل رهي. خبر پوڻ تي
اسان قاضي صاحب کان پڇيو، جنهن تي پاڻ ورائيائون ته خير اهڙي طرح
سان ڪجي جو پتي کي خبر نه پوي.

مان سندن ڪهڙيون ڳالهائون لکي ڪهڙيون لکان، مطلب ته
قاضي صاحب جن هر خوبیءَ جا مالڪ هئا. مون کين شرافت، صداقت
۽ سچائي جي هر رنگ ۾ ڏٺو ۽ پرکيو. آخر ۾ خالق اڪبر جي
در دست بدعا آهيان ته خداوند ڪريم کين پنج تن پاڪ جي صدي
جنت الفردوس نصيب فرمائي. (آمين)

محترم ڊاڪٽر الهداڻ پوهڻو

مهرپور خاص

(۶۵) ”مهاڃي عقيدت“

حضرت سچل سرمست رح جي عقيدت ۽ احترام ۾ مون جو
ڪجهه چيو آهي ۽ ادبي حساب سان سچل مائين جي سر مالڪوس

جو اڀياس آهي ۽ هن سلسلي ۾ هڪ نظر حضرت سچل سرمست رح جي هرس مبارڪ تي پڙهيو هوم. هن سچي ڪم ڪار ۾ مرحوم قاضي علي اڪبر درازي سان منهنجي صلاح ۽ ڳالهه ٻولهه ٿيندي رهي هئي. پاڻ منهنجي تحريرن کي پسند فرمائائون ۽ هر طرح همت افزائي ڪندا رهيا. مون کين پنهنجو بزرگ سمجهي هميشه اهو ضروري سمجهيو ته حضرت سچل سرمست رح جي تحقيق جي ڪم ۾ ڪاٺس مدد وٺڻ تمام ضروري آهي. مگر همداسوس!! جو منهنجي حسرت دل ۾ رهجي وئي ۽ خدا کين پنهنجو ڪري ورتو.

سچ اڄ به مرحوم قاضي صاحب هڪ مخلص، سچو ۽ باهمت انسان هو. هن پنهنجي ڳالهه بنا ڪنهن ڊپ ڊاءِ جي ڏني ۽ اڻر ڪنهن به امير ۽ حاڪم جي پرواه نه ڪيائين ۽ زندگي جو تمام وڏو حصو سچل سائين جي فڪر ۽ فهم تي غور ڪندو رهيو.

سندس تحريرون اڄ به امان وٽ موجود آهن ۽ اهو سچل سائين جي ڪلام ۽ فڪر تي تمام وڏو ذخيره آهي، جيڪو اڳتي وڌڻ ۽ لکڻ وارن جي ڪم ۾ سندن مدد ۽ رهنمائي ضرور ڪندو.

منهنجو اهو ناقص خيال آهي ته مرحوم قاضي صاحب جي ڪيل خدمتن جي اعتراف ۾ سندن نالي تي هڪ ايوارڊ به ڏنو وڃي ۽ تنهن سان گڏوگڏ سچل سرمست رح اڪيڊميءَ جي لئبرري ۾ مرحوم و مغفور قاضي صاحب جا ڪتاب مطالع لاءِ رکيا وڃن. توهان پنهنجي عظيم بزرگ والد صاحب جي نقش قدم تي هلي، پنهنجي عقيدت ۽ محبت جو ثبوت ڏيندا ته اها ڳالهه اسان لاءِ خوشيءَ جو باعث ٿيندي.

هڪتره مهتاب راشدي

جامشورو

(۶۶) ”هڪ مڊر“

قاضي علي اڪبر درازي مرحوم جن سچل جي عشق ۾ سرشار

ٿي، جيڪو ادبي سرمايو اسان لاءِ ڇڏيو آهي، سو عالم، ادب ۽ تحقيق جي دنيا ۾ ايندڙ ڪيترن سالن تائين سندس نالي کي زنده رکندو. هن ان ميدان ۾ ڪم ڪري ٻين ڪيترن لاءِ ڪم ڪرڻ جون راهون کوليون آهن. هونئن به جيڪو ڪم ڪيترن علمي و ادبي ادارن ۽ نظمن جو هو، سو هن اڪيلي سر ڪري ڏيکاريو. سندن ان علمي ڪاوش مان اسانکي سبق پرائڻ جي ضرورت آهي.

تمام خوشيءَ جي ڳالهه آهي جو توهان پنهنجي لائق ۽ قابل صدا احترام والد صاحب جي ”سوانح حيات“ لکي رهيا آهيو. جيڪو ڪم ادبان ڪري رهيا آهيو، اهو دراصل علمي و ادبي تحقيقي ادارن جو ڪم آهي. جس هجي جو سندن سوانح حيات کي سهيڙڻ جو ڪم هٿ ۾ کنيو اٿس. جيڪو بذات خود هڪ حوالي طور ٻين جي ڪم ايندو.

محترم غلام رباني آگرو
اسلام آباد

(۶۷) ”شخصيت ۽ ڪردار“

مرحوم قاضي علي اڪبر درازيءَ سان منهنجي ميل ملاقات فقط تڏهن ٿي، جڏهن آءٌ ڪنهن سرڪاري ڪم سان خيرپور ۽ سکر آيل هوس. هونئن ته سندس نالو گهڻي زماني کان ٻڌندو رهندو هوس.

پهرين ئي ملاقات ۾ مون ائين محسوس ڪيو ته قاضي صاحب سنڌ جي انهن مثالي پير مردن مان آهي، جيڪي زماني سازيءَ سان نفرت ڪندا آهن، سچ چوندا آهن، پوءِ ڪنهنکي وٺي يا نه وٺي.

قاضي صاحب جي اٽلي وهلي، گفتگو جو انداز خالص سنڌي طرز جي هئي. بلاشبہ ماڻهو قاضي صاحب جي ڪردار کي سنڌي تهذيب جو هڪ نادر نمونو ڪري پيش ڪري سگهي ٿو.

حضرت سچل سرمست رح جو سچو عاشق هو اهو عشق توهين
 نپايائين جهين سندس سرور ۾ ساه باقي هو.
 الله پاڪ ڪهن جنت ۾ جاهدون ڏئي. مان سندس روح جي مغفرت
 لاءِ رب جي درٻار ۾ دعاگو آهيان.

غلام رسول

رسولپوري-راجن پور

(۶۸) ”سچل سرمست جو سچو پيروڪار“

نامور صوفي شاعر حضرت سچل سرمست رح جي سرائڪي شاعري
 ۽ زندگي تي تور و ڪم ڪرڻ جو مونکي به موقعو مليو آهي. انهيءَ
 حوالي سان منهنجي فاضلي علي اڪبر درازيءَ سان خط و ڪتاب شروع
 ٿي. شروع شروع ۾ غائبانه طور پاڻ پنهنجي هڪ ڪتاب جي ديباچي
 ۾ منهنجي هڪ رائج الوقت علمي ڪوتاهيءَ جي نشان دهِي ڪئي
 هياڻون، انهيءَ جي شڪر به ادا ڪرڻ لاءِ مون ساڻن علمي رابطو قائم
 ڪيو. پاڻ بيحد شفقت سان جواب ۽ پنهنجا ڪهترائي ڪتاب
 موڪليندا رهيا. اهو سلسلو سندن وفات حسرت آيات تائين جاري رهيو.
 اها منهنجي بدقسمتي آهي جو زبردست خواهش جي باوجود آڏو سندن
 ملاقات کان محروم رهيس. پر خطن جي ذريعي سندن قرب ۽ محبت
 جيڪا مونکي حاصل رهي آهي، اها هميشه منهنجي دل کي گرمائيندي
 رهندي. هر ان کان به وڌيڪ اهي بيشمار ڪتاب منهنجي خوشي جو
 سبب رهندا، جيڪي پاڻ عطا ڪيائون ۽ جن جي ذريعي مون کي
 حضرت سچل سرمست کي سمجهڻ ۾ تمام گهڻي مدد ملي.

فاضلي علي اڪبر صاحب جن حضرت سچل سرمست رح جا سچا
 پيروڪار هئا ۽ سموري زندگي حضرت سچل سرمست رح جي محبت
 ۽ تعليم کي عام ڪرڻ ۾ پوري ڪئي. پاڻ قربانيءَ جو عملي

نمونو هيا. پنهنجا اڪثر ڪتاب ذاتي خرچ سان شايع ڪرايا ۽ اهل-
علم ماڻهن کي اعزازي طور بهش ڪيا.

حضرت سچل سرمست جي ڪلام ۽ تعليم کي سمجهڻ ۾
قاضي صاحب مرحوم جي ڪتابن کان بهتر ۽ سٺو ٻيو ڪوئي ذريعو
ڪونهي. قاضي صاحب جن پوري محنت ۽ ڪوشش سان حضرت
سچل سرمست جي زندگي ۽ ڪلام تي اردو، انگريزي ۽ سنڌي ۾
تحقيقي ڪم ڪيو آهي ۽ سندن ڪلام کي بين الاقوامي سطح تي
متعارف ڪرائڻ ۾ بنيادي ڪردار ادا ڪيو آهي. جنهن لاءِ پنهنجو
ناٿو، محنت، وقت قربان ڪيو. اهڙي وڏي قرباني ۽ جذبي جو مثال
علم و ادب جي تاريخ ۾ ملڻ مشڪل آهي. قاضي صاحب جن حضرت
سچل سرمست تي چاليهن کان به وڌيڪ ڪتاب لکيائون. مون حضرت
سچل سرمست جي ڪلام تي اهڙي گهري نظر ۽ پهچ ٻئي ڪنهن
عالم و اديب ۾ ڪانه ڏٺي آهي.

مون کي انهيءَ ڳالهه تي نهايت گهڻو فخر آهي جو مون کي
اهڙي عظيم انسان سان قلمي ۽ علمي ويجهڙائي جو شرف حاصل
رهيو آهي. جيڪڏهن مان اها دعويٰ ڪريان ته حضرت سچل سرمست
کي سمجهڻ ۾ مون کي قاضي صاحب جي شاگرديءَ جو اعزاز حاصل
آهي ته وڌاءُ نه ٿيندو.

محترم هخڏوم طالب الهولي

هالا

(۶۹) ”قاضي علي اڪبر“

قاضي علي اڪبر درازي صاحب حضرت سچل سرمست رح جو
نه رڳو عاشق صادق، پر سچل سائين جي ڪلام کي سمجهندڙ به هو.
ڏاڍو قربدار ۽ نيڪ انسان هو. قاضي صاحب ۽ منهنجي هڪ ٻه دفعا

ملاقات به ٿي هئي. ۽ سندن طرز گفتگو بيحد متاثر ڪندڙ هئي. الله
کين جنت ۾ جاء ڏي. (آمين)

پروفيسر آفاق صديقي

ڪراچي

(۷۰) ”سچو عاشق“

محترم و معطر علامه قاضي علي اڪبر درازي رحمت الله عليه،
عالم و عرفان جو معنيٰ خيز خزانو هئا. عربي، فارسي، سنڌي، اردو ۽
ٻين ڪيترن ٻولين ۽ انهن جي علمن تي کين جهڪو ماڻهو حاصل
هيو. ان جي مناسب قدر داني ٿئي سگهي. اهڙي عالم و فاضل ۽ صاحب
دل، مرد حق جي ڪارنامن تي پريور روشني وجهڻ جي ضرورت آهي.
مون کي پڪ آهي ته قاضي صاحب جي قابل قدر سوانح حيات جيڪا
اوهان لکي رهيا آهيو، اها هر لحاظ کان سندس گونا گون شخصيت
کي علمي و ادبي حلقن کي واقف ڪرڻ ۾ وڏي اهميت واري ۽ مفيد
ثابت ٿيندي.

مون قاضي صاحب جو نالو اڄ کان ۳۷ سال اڳ ٻڌو هو. هيءُ
انهيءَ ڏينهن جي ڳالهه آهي، جڏهن مون کي حضرت سچل سرمست رح
جي شاعريءَ تي هڪ تحقيقي مقالو لکڻ جو ارادو هو. سنه ۱۹۶۰ ۾
قبله قاضي صاحب سان منهنجي پهرين نمازندان ملاقات پاڪستان
رائٽرس ڪلب جي هڪ ڪنوينشن ۾ ٿي هئي. هـ و ڏاڍي شفقت سان
پيش آيا. سچل سائين جي باري ۾ مون کي سندن شفقتن مان ڏاڍي
دل موهندڙ ۽ فڪر انگيز معلومات حاصل ٿي. ۽ مون کي اها ترغيب
ملي ته مان سندس لکيل مفيد ڪتابن مان فيض حاصل ڪري مڪمل
ڪتاب ترتيب ڏيان. قاضي صاحب کي سچل سرمست رح جي پيغام
۽ ڪلام مان جهڪو سچو عشق هو، سو پنهنجو مثال پاڻ آهي. مان

دل جي خلوص سان قاضي صاحب قبله جي مثالي علميت ۽ سندس شخصيت جي داد لائق علمي و ادبي ڪارنامن جو عقيدت مند آهيان.

محترم هوتي لعل گادا
ڪراچي

(۷۱) ”سچو طالب ۽ عاشق“

قاضي علي اڪبر صاحب درگاه شاه دراز ۽ حضرت سچل سرمست رح جي ڪلام جي اشاعت لاءِ جا محنت ۽ عرق ريزي ڪئي آهي سا الفاظن ۾ بيان ڪري نٿي سگهجي. کيس مرشد مٿي سان والدهانه عشق هو. سندس انهيءَ عشق حقوقي رو-هڙي ۽ رائيپور جي وچ ۾ فاضلو ائين ختم ڪري ڇڏيو هو. صبح جو رو-هڙي ۽ ڪن ٻلڪ ڪان پوءِ طالب کيس درگاه شريف تي ڏسندا هئا. هر وقت کيس مرشد هادي جي تن ۾ ذات ۽ تنوار لڳل هوندي هئي. پرسني ۽ نظر جي ڪمزوريءَ جي باوجود به سندس قلم مرشد جي ثنا ۽ ڪلام لکڻ کان قاصر ڪيو رهيو. اهڙي مرشد جي سچي طالب ۽ عاشق جي لاءِ تاثيرات بيان ڪرڻ عين عبادت آهي ۽ آءٌ خوشي محسوس ڪيائڻو.

محترم علي ڏنو ڀٽور

(۷۲) ”مهراڻ جو ماڻڪ“

زندگيءَ ۾ آءٌ جز، سنڌ جي معمر شخصيتن کان متاثر ٿيو آهيان، تن ۾ سنڌ جي علمي و ادبي گهراڻي سان لاڳاپو رکندڙ مهراڻ جو ماڻڪ قاضي علي اڪبر درازيءَ جو. و اسر شريف سرفهرست آهي. قاضي صاحب جن هونئن ته اهل رو-هڙي شريف جا رهاڪو هئا، پر پنهنجي مرشد حضرت سچل سرمست رح جي شارح ۽ شيدائي هجڻ ڪري ”درازي“ سڏائڻ ۾ فخر محسوس ڪندا هيا ۽ مشهور ٿيا.

قاضي صاحب جن سان منهنجي مهل و ميلاپ سال ۱۹۶۳ع کان
 ٿيو، جڏهن آءُ روهڙي ميونسپالٽي جو انڊمنسٽريٽر هوس. آءُ جڏهن
 ٻيئي ڪمشنر خيرپور ۽ ڪمشنر سکر ٻوڙن مقرر ٿي آيس. تڏهن
 قاضي صاحب جن وقتاً فوقتاً مون وٽ آفيس ۾ ڪمي ايندا هيا، مون کين
 هميشه مرشد جي محبت ۾ سرشار ڏٺو، کين مرشد سان والهان عشق
 هو، جنهن جو اندازو مون هر ملاقات ۾ گفتگو دوران ڏٺو ۽ ٻڌو.
 مرشد مٺي ۽ درگاه شريف کلاسواڻ ٽين گالهه ڪڏهن به نه ڪهائون.
 قاضي صاحب حضرت سچل سرمست رح جي روحاني فقيرن منجهان
 هڪ ٻي لوڻ خدمت ڪندڙ فقير هيو، پاڻ ڪڏهن به ڪنهن قسم جي
 لوپ و لالچ نه رکيائون. پنهنجي مرشد تي ڪيترائي ڪتاب لکي،
 پنهنجي خرچ تي شايع ڪرائي، مفت ورهائيندا رهيا، جدا سندن
 سچي عشق جي سڃاڻپ هئي.

ها!! اها گهڙي به چڱي طرح سان باد اثر، جڏهن مون مختلف
 اخبارن ۾ قاضي صاحب جي وفات جي المناڪ خبر پڙهي، ڪن هل لاه
 خاموش ٿي، سوچيندو رهيو ته سچل سائين جو شارح ۽ سچو عاشق
 گذاري رهو. سچ ٻچ نه قاضي علي اڪبر درازيءَ جي وفات سنڌ ۽
 سنڌ واسين لاءِ هڪ المناڪ واقعو آهي.

(ڀاڱون چوٽون)

شاعري جو تنقيدي جائزو

(۱) محترم صوفي جهامداس ”عاشق“
شڪارپور سنڌ

- ۱- هاءِ قاضي- هن دنيا مان موڪلائي ويو هليو
مشڪندي ۽ مرڪندي- وارو وڃائي ويو هليو
- ۲- قاضي علي اڪبر درازي- نام سان مشهور هو
بس روهڙي شهر جو نعر و لڳائي ويو هليو
- ۳- سهڻي سچل سرمست جو- خاص شيدائي هيو
درگاه سان سهڻو سچو ناتو ٺهائي ويو هليو
- ۴- فاني جهان کي ڇڏي- دارالبقا ويو دائمي
پنهنجا بچا ساڻي سچا سڀ ڀلائي ويو هليو
- ۵- شاعر ۽ اديب پڻ ماهر ناز مصنف هيو
ادب جي ميدان ۾ ڌاڪو جهڙي ويو هليو
- ۶- بس ٻڌي ڏک جي خبر آئي چوٽ ۽ صدمو رسيو
مشڪندي ويو پاڻ ۽ سڀ کي رٿائي ويو هليو
- ۷- علي گوهر ۽ ٻين جي ڪنهن کي ڀارت ڪري
الاجي راز ڪهڙا دل اندر دلبر دهائي ويو هليو
- ۸- ٿا ٻچن روئي ٻچا بابل ويو ڪاڏي ڀلا
مان تُو سمجهان سڀني کي روزي رسائي ويو هليو
- ۹- دوستن جو و دادلو ۽ ڪچهريءَ جو مور هو
مرد ٿي ميدان ۾ مياو مهاڻي ويو هليو

۱۰۔ آه صوفي جي دعا شل جنت ۾ داخل هجي

پنهنجا پراوا سڀ هتي۔ هو آزمائي ويو هليو

۱۱۔ مان ٻانهو پنجن ۽ ٻـلـرـنـنـ سنڌو

”عاشق“ سچل سرمست جو

مون سان پائي فقراء جو

پيچ پائي ويو هليو۔

(۲) محترم وزير علي بلوچ ”وزير“

مانگهڙ سنڌ

تو لاه دل روئي ٿي اڄ به۔ اي علي اڪبر

بزم عشق تو سان زنده هو۔ اي علي اڪبر

۱۔ مان ٿا پڙهن لاه اڄ به ڪيئن ڪتاب

تنهنجي ڪتابن جو مٿ نه آهي۔ اي علي اڪبر

۲۔ وماري لوڪ ڇڏيو جنهن نيري کسي

زنده ڪيو تو حق موجود کسي اڄ۔ اي علي اڪبر

۳۔ منصور الثاني جا ڪيئن آهن عاشق

هيئن سڀ کان نون عظيم و ڪامل۔ اي علي اڪبر

۴۔ بزرگن ۽ ڪاملن جون دعائون آهن هميشه توهان

خدا ڪري هجين سڌائون جنت الفردوس ۾۔ اي علي اڪبر

۵۔ جهڻ زنده ڪيو تو سچل جي نالي کسي

تيمن خدا رکي تنهنجو لالو قيامت تائين روشن۔ اي علي اڪبر

۶۔ آهي دعاگو و هردم ”وزير“ تنهنجي لاه

خدا مال رحم و ڪرم ڪري تنهنجي آل و عيال تي۔ اي علي اڪبر

(۳) محترم جوهر پروهي

فرید آباد میہڑ سندھ

وڻو وڇڙي اسان کسان اوچتو۔ قاضي علي اکبر
 هيو حضرت سچل جو دادلو۔ قاضي علي اکبر
 سندس ڪوشش هئي۔ انسانيت جو ٻول بالا ٿئي
 رکسي هيو ٻيڙ وارو مشغلو۔ قاضي علي اکبر
 درازي ذات جو ڄاڻو۔ سچل سائين جو شيدائي
 ته مدبر۔ ٻار ڪو ۽ پرجهلو۔ قاضي علي اکبر
 ذهني رت ست ڪري قربان پنهنجي ڪل مڌان کي
 ڪري ڦاٿر وڻو هڪ سلسلو۔ قاضي علي اکبر
 ادب جي آسمان تي چند جهڙي روشني انجي
 ڪيو اسان مشڪل مرحلو۔ قاضي علي اکبر
 لڇوئي نور نمن جو۔ ٺهڙي ساه نس نس جو
 ڏنو آ سنڌ کي هڪ ولولو۔ قاضي علي اکبر
 بدن فاسوت آ فاني۔ مگر هي يادگير ٻون به ته لافاني
 ڪري ٿو ياد منهنجو حوصلو۔ قاضي علي اکبر
 هزارين وڻا وڻا وڻا وڻا۔ اي ”جوهر“ هي نه ٿو وڻي
 جو پيشڪ هو هزارن کان ڀلو۔ قاضي علي اکبر

(۴) محترم احمد علي چانڊيو ”صابر“

شهداد ڪوٽ

ڪيئن ڳالهه ياد هئي علي اکبر سنڌي اوچتو
 پيا ڏيکاري ”صابر“ مڌا ڪينڪي
 اونساري علي اکبر جي جڏهن ڌرم ٻيڙ
 اکين وهائين ٿو۔ هچڪين هچڪين هئي ڏني

دلا سان ڏنڊ دل کسي - اکين آنت ڏنڊوم
تن تي ڪين مڃي ٿو - روئي ويٺيون رت ڦڙا

(۵) محترم عزيز الله ڀروهي ”عزيز“

گڙهي خورو

اتر ارمان اسان کان موڪلائي ويو علي اڪبر
جهان ۾ پنهنجو وارو بس وڃائي ويو علي اڪبر
چڏي دنيا ويو دربان هڪ دوا، درازي ۾ جو
فرالسي ٺهنن جو نانو ٺپائي ويو علي اڪبر
ڏسڻ ۾ ناتوان ۽ بهرمن نازڪ طبيعت هو،
مگر مڙا محبت جا مڇائي ويو علي اڪبر
۽ جاهد مرد هو مانجهي ڪڇن ڳالهين اهڙي ڪهڙيون
سچل سرمست لڻ هر شي لڻائي ويو علي اڪبر
سدائين سچ جو ساٿي هميشه حق جو حامي
اسان کي پي اها لوري لڳائي ويو علي اڪبر
هيو جو مور مجلس جو عجب انداز هو هن جو
اسان کي ٻول ٻاڄهارا ٻڌائي ويو علي اڪبر
ڪتابن جا ڏهڻي تحفا ڪري احسان ويو ڪيڏا
تصوف جا عجب نڪتا ٻڌائي ويو علي اڪبر
بظاهر ويو نظر کان دور ٿي ڪنهن پنهنجي دنيا ۾
مگر ڄڻ لات اونده ۾ جلائي ويو علي اڪبر
وري فاضي درازي هو نه ٿي منسار ۾ پيدا
۽ چو صوفي ٻين سان پيچ پاڻي ويو علي اڪبر
”عزيز“ هو ساه کان مون کي هيو وحدت جو وڻجارو
اسان کي واس وحدت جا وڻائي ويو علي اڪبر

[۴۷۴]

(۶) محترم احمد خان "آصف" مصراتي

هه ويو رحلت ڪري - قاضي علي اڪبر جناب
هن خبر وحشت اثر - ڪيڏو ڏٺو دل کي عذاب
اڃ عنا دل - دل جو دل ۾ ڪن پيا آه و بکا
اڃ خوشمن جي باغ جا - ڪومائجي ويڙا گلاب
هو امانتي مهربان - حضرت علي اڪبر ميان
چشمن اسان لاءِ هو - ابر ڪرم ساهو سحاب
شائق و شارح ۽ شيدائي سچل سرمست جو
ٿي "فنا في الشيخ" ٻيو مرد ڪامل ڪامياب
مار مرشد جي پروڙي ۽ ستن سمجهي سندن
جسور يا جوش مان ۽ هوش سان عمدا ڪتاب
آڪٽومبر ٿيو - هي محترم ماءُ جي
ويو هليو حسين ڏي - ملندس شهادت جو ثواب
هيئن چيو هائف ته - قاضي ناجي و مغفور آه

۱۴۰۲ھ

ان ڪي اڃ الله کان - انعام مليا ٻي حساب
۸- ٿيو وڃي داخل ميان قاضي علي اڪبر بخلد

۱۹۸۱

ڏينهن جمع جي اي "آصف" مليو مولوي سان شتاب

(۷) محترم هولاڪش "مولاڻي"
لاڙڪاڻه

۱- عشق حق جو پار ڪو - قاضي علي اڪبر هو
سچل جي ٻرم جو مرواڻ - سو دابر هيو.

- ۲- جنهن نوازبو سنڌ کي پنهنجي نگاه - فيض سان،
سو ڪرم احسان جو ۽ مهر جو محور هيو.
- ۳- وقت پنهنجي جو مدبر - ذات جو مينار هو
سو درازي در هيو - عالم هيو - شاعر هيو.
- ۴- باد جنهن جي سان ملي ٿو ذهن دل کي تازگي،
سو ڪلام سچ جو سائي هيو ساگر هيو.
- ۵- جنهن به سوچيو آءِ سچل سائين جي تاريخ تي،
تنهن چيو قاضي بلاشڪ برڪ اسڪالر هيو.
- ۶- زندگي حضرت علي اڪبر جي سچي سون جئن،
سو دغا دلبي دوئي ڪان بالا ۽ برتر هيو.
- ۷- صاف دل ۽ پاڪ نيت - پارسا - پارس هيو،
پس ادب جي سونهن هو ۽ علم جو گوهر هيو.
- ۸- آءِ مولا بخش ”مولائي“ دعاگو دم بدم
شه نشاء عشق جو هڪ ترجمان بهتر هيو.

(۸) محترم صوفي آزان ”آزان“

ڏوڪري

اڀر - رحمت، سدا پرم - مٿان قاضي علي اڪبر !
سٺائي صندر - حامي حيدر - مٿان قاضي علي اڪبر !
معبت جو مجسم هو - درازي جو دلبي دم هو
خدا دادي خوبين خرم هو - سدا قاضي علي اڪبر
علم عالي جو هو اظهر - بحر بيحد سندو ساغر
ظاهر بباطون جو ماهر - عالي قاضي علي اڪبر
نثر نظر جو گوهر - علم معرفت سندو جوهر
دلاور در در - داور - بمالي قاضي علي اڪبر

[۴۷۵]

سچل سرمست جو طالب - عشق الله جو غالب
سدا سڏو - سدا سالڪ - عالي قاضي علي اڪبر
روهي شريف ۾ روشناسي - سدا آباد سو گلشن
”آزاد“ رحمت سدا پنجن - مٿان قاضي علي اڪبر

(۹) محترم وزير علي لغاري ٻاڻچ
- انگهڙ

”الله جي رحمت هجي قاضي علي اڪبر نون
تنهنجي نيڪن پلائن جي ڪهڙي ڳالهه ڪجي
سچل سائين ۽ انجي طالبن سان گڏ آهي وفا تنهنجي
ٿو جهڙو مرد مجاهد ڪونه ٿو سڄي
خدا جي سلامتي هجي سڏائين اوهان تي.“

(۱۰) محترم غلام مصطفيٰ ”هشداق“
لاڙڪاڻو

”لاجواب قاضي“

دل جو نواب قاضي،
پنهجو جواب قاضي،
راحت ملي ٿي جنهن کان،
سو هو جناب قاضي،
عشق سچل کي هردم،
سڄو ٿو جواب قاضي،
سورخ ادب عالم،
هو بي حساب قاضي.

[۴۷۶]

اخلاص ۽ وفا جو
پتلو جناب قاضي.
اردو سنڌي ادب ۾،
هو لاجواب قاضي.
آواز هو سچل جو،
مثل رباب قاضي.
نمايو رکي درازي،
ٿيو ڪامياب قاضي.
”مشتاق“ جي دعا،
ٿي فاضل قاضي.

(۱۱) محترم غلام مصطفيٰ ”مشتاق“
لاڙڪاڻو

(الف) گلستان- شاهري جو ڀاڱبان مرحوم قاضي
شاعر شيرين سخن هو خوش بيان مرحوم قاضي
زندگي پوري ڪئي جنهن فيري وٽس ۾
سو قلندر ٻاڏا هو. بي گمان مرحوم قاضي

(ب) سڃنور مڃارو هو. مرحوم قاضي
ادب جو سهارو هو. مرحوم قاضي
هتي کيس لالچ نه دنيا سنڌي
جهان کان ٺارو هو مرحوم قاضي

(۱۲) محترم الحاج رحيم بخش لاکو ”قمر“
نواب شاه

”راهي تهو رب ڏي“

علي اڪبر ويڙو - دلير درازي

[۴۷۷]

جانبِ جنت ۾ - ٿاڻينڪو سو ٿيسڙو
پنهنجي رب رسول جو - نينهن ڪئي نهڙو
سچو ساسي هيڙو - جهونسو جو گهڙو
مدسو رسو سنڌ کي - پور پرن جو هيڙو
ڏوٽيڙن جو ڏهڙو - ”لاڪا“ وٺو لاهوت ۾

علي اڪبر گهوت - ويو پنهنجي وطن نسي
”لاڪو“ چئي لاهوت ڏي - مانجهي ڪئي موٽ
قربن سندا ڪوٽ - ”نمر“ اڏي ويو ڪيترا

علي اڪبر گهوت - موليٰ پنهنجي مهاڳ
ماڻهو جنهن محبوب - سبھائسي سهاڳ
بيشڪ پلو پاڳ - ”نمر“ تنهن قريب جو

علي اڪبر اڃ - راهي ٿيو رب ڏي
ڪهو جنهن ”نمر“ چئي - رحمت منجهان رڃ
دائر جنهن جي دڃ - سڪيو ساعت کي ڪهو

علي اڪبر گهوت - ساعت جو سينگار
موليٰ پنهنجي ماڳ ڏي - مانجهي مٿيادار
جنت جنهن جي جوڻ ٿي - جنهن ۾ جلويدار
”نمر“ ڪهو اقرار - جانب پنهنجي جوڻ ۾

(۱۳) محترم قاضي عبدالڪي ”قائل“

رتوديرو

ماڻڪ ۽ وٽي محفل جو سينگار درازي علي اڪبر هو
محبوب صفت انسان عجب اظهار درازي علي اڪبر هو

پيار محبت الفت جا لک لعل لڻائي ڏيندو هو
 سڪ مان سڏي سڪ وارن مان سڪ سو سو وار وڻيندو هو
 ڪوڙ محبت ۽ ڪلفت کان - پيار درازي علي اڪبر هو
 علم ادب اخلاق جا زبور پاڻ سنواري ويو
 نور نچوڙي نئين جو هو روشن ڏيکڙا هاري ويو
 هر هڪ ماڻهو سان ڪندو بس پيار درازي علي اڪبر هو
 طالب هو سرمست سچل رح جو شوق منجهاران شهدائي
 پير مغان کان مستي واري سرڪ چڪي ٿيو سودائي
 مرشد جي منڇائي جو مڻيخوار درازي علي اڪبر هو
 عمر سڄي جنهن وقف ڪئي سرڪار سچل رح جي خدمت ۾
 پاڻ پڄاڻي پروانو ٿيو سو پير مغان جي الفت ۾
 دربان درازي دلبر در - هر وار درازي علي اڪبر هو
 علم ادب جا موتي ميڙي ڪهي هار بنائي ويو
 وات وندر جي ويندي ويندي سڀني کي سو سمجهائي ويو
 هيرن جو وهوا ڪندو واپار درازي علي اڪبر هو
 قرب ڪمائي پريم وڌائي - سڀ مان نينهن نپائي ويو
 مهر و محبت جا لک موتي گوهر وهر ورهائي ويو
 هر هڪ دل جو دلبر ۽ دلدار درازي علي اڪبر هو
 ڪهڙي مان واکاڻ ڪيان تن محب صفت فرزائن جي
 لفظن ۾ بند ڪونه ٿئي - تعريف اتم انسان جي
 ”قائل“ قرب محبت جو پندار درازي علي اڪبر هو

(۱۴) محترم مختيار ”گهرو“

نئون دهر

سچل جو پيارو - هو علي اڪبر درازي
 وڏي مان شان وارو هو علي اڪبر درازي

درازن جي در جو هو دربان قاضي
بلاشڪ پلارو هو علي اڪبر درازي

ادب جي افق تي هو اڀرو ۽ چمڪيو
سو روشن ستارو هو علي اڪبر درازي

محبت، مروت، صداقت، سچائي
سخن جو سچارو هو علي اڪبر درازي

هيوليڪ ٻانهو نمازي ۽ غازي
خدا جو پيارو هو علي اڪبر درازي

سخي مرد مانجهي محبت جو درياءُ
ڪرم جو ڪنارو هو علي اڪبر درازي

هيو مور محفل جو ”مختيار“ بيشڪ
وڏي شان وارو هو علي اڪبر درازي

(۱۵) محترم قاضي مقصود احمد ”گل“

رتودورو

محبت جو مها ساگر علي اڪبر درازي هو
دلي دلدار ۽ دلير علي اڪبر درازي هو
ڪدورت، ڪوڙ، ڪلفت کان هيو پيزار ۽ باغي
هرت ۽ پيار جو پيڪر علي اڪبر درازي هو.

”سچل“ رح سرمست جو عاشق سچو الحمت مستي ۾
نسورو نينهن جو نوڪر علي اڪبر درازي هو.
سموري زندگي جنهن ڪئي وقف عالم و ادب لاءِ
مخنور ٻئي بها بهتر علي اڪبر درازي هو.

سچو پيغام الفت جو ديو هو پاڻ پهچائي
مروت مهر جو مظهر علي اڪبر درازي هو.

نظارو نهن وارن کي حقيقت جو پسائي وڻو
مداقت جو صحيح منظر علي اکبر درازي هو.

وڻو جيڪو محبت جي عجب خوشبوءِ ڦهلائي
”گل“ خوشتر وڻا پرور علي اکبر درازي هو.

(۱۶) محترم حبيب الله پٺاڻ ”حبيب“

خير محمد آريجد لاڙڪاڻو

سنڌي زبان جا خادم ڪيئي - پر نون خدمتگار ڀلو
ادب سنڌا جي پوکي ٻوٽا - تن جو ٿيو هڪڪار ڀلو
جواني پي هن ڪم ۾ گذري، پيري پي تون پوري ڪئي
ڀاڱن وارو واه ڀلارو تون، مرد مجاهد ڀار ڀلو
محنت سان تصنيف ڪريين ۽ مفت اندر تقسيم ڪرين
واه سڃا جو تون آ صاحب، لاشڪ تون شهڪار ڀلو
ادب سنڌا تو موٽي ٻوٽا، وينجهر تنهنجا بخت وڏا
واه علي اکبر اي قاضي، تنهنجو هي وهنوار ڀلو
مرشد سائين جي دامن ۾ ڪڙي جوار رحمت حاصل ڪيو تو
ڪڙم لڳن سان لال رڇي ٿين، محبت خندا مهدار ڀلو
دوله درازي جا اي پيارا، محسن محب وطن جا جوهر
تنهنجي وڃڻ سان خال ٿيو، پر تنهنجو ناماچار ڀلو
توڪي قرباني ڪان مليو، قرباني جو ماء مگر
اڄ پي تنهنجي راد آ نازي ۽ پوين کي پيار ڀلو
دنيا فاني، فاني رهندي، ڪنهن کي ڪو بقاء نه آهي
اڄ پي تنهنجي باد آ نازي، پوين کي آ تنهنجو پيار ڀلو
هي ”حبيب“ آ هر دم دهاڳو، جنت ۾ مغفور رهين شل
صرفي صاف هو تنهنجو سونو، تنهنجو هو ديدار ڀلو

(۱۷) محترم علي حسن ڪولاچي "شان"
ڪولاچي ضلع دادو

قطع

- ۱- درازن ۾ اڃا تائين وهن ٿا فيض جا درياه
سوهن آسائڻا هر روز مڪ مان ٿا اچن اڄ ڀري
جتي قاضي علي اڪبر سندن آهي ملو مرشد
اتي علم و ادب وارن جا مهر ٿا سچن اڄ ڀري
- ۲- هيو سچل جو ديوانو سدا قاضي علي اڪبر
محبت منجهه مستانو سدا قاضي علي اڪبر
علم و ادب جي شمع هاري هئي جا سچل سائين
رهيو ان جو ٿي ديوانو سدا قاضي علي اڪبر
- ۳- ادب ۽ علم جو ڄاڻو هيو حضرت علي اڪبر
هنس سڀني اندر سمايل سڌائين پيار سچل جو
چبائين ٿي ته لڪ احسان آهن مونتي سچل جا
رهيو ٿي زندگي ۾ خاص خدمتگار سچل جو
- ۴- عيوض ان خدمتن جي ٿي "سچل ابوارڊ" حاصل ٿين
سچي سنڌ ۾ وڏو ٿيو اڄ-راز آ هنجو
پلي ريسون پيا ڪن - محترم قاضيءَ سان ماڻهو ۾
اتي پهچي نه سگهندو ڪو - جتي آ ڀرواز هنجو

(۱۸) محترم قاضي عبدالڪي "قائل"
رتودڀرو

ڏنا ۽ ٻڌا ڪهڙي مون مصنف عجيب
درازي انهن ۾ آ هڪ خوش نصيب

[۴۸۲]

سچل رح جي اشعارن جو ناشر اديب
ٿا ڪن جنهنجي تعريف عالم خطيب
آ علي اڪبر درازي - آ علي اڪبر درازي

سچل رح جو سچو آه صادق ٿا خوان
غلامي سچل رح جنهن جو آهي مداح خوان
سچل رح جو شعر جهڪو هفت زبان
انهيءَ جو سراسر آهي ترجمان
آ علي اڪبر درازي - آ علي اڪبر درازي

ها مصنف لکيا ڪيئي آهن ڪتاب
سچل رح جي شعر جو ڪيو آ انتخاب
ستلس ناهي محنت جو ڪوئي حساب
ٿا خوان ڪئي آه ٿا لاجواب
آ علي اڪبر درازي - آ علي اڪبر درازي

اهل التجا آهي بدرگاه پروردگار
درازيءَ تي رحمت ويهي بيشمار
عطا جتسي نعمتون ٿيون هزار
شفايت جو ”قائل“ آ اميدوار
آ علي اڪبر درازي - آ علي اڪبر درازي

(۱۹) محترم سيد ذليل شاه ”ذڪويل“

رتودهر

عجب انسان اعليٰ تر گلستان هو علي اڪبر
ادب ۽ علم جو روشن چراغان هو علي اڪبر
سچل جي باغ جو مالهي سخن ور صاحب سهرت
بزم جو بي بها موتي - مهربان هو علي اڪبر

”ذڪوئل“ دل ڪندي ڪهڙن نا - سچن ساري دعادم دم
مٿن پيارن منجهان بهارو - قدردان هو علي اڪبر

(۲۰) محترم عبداللہي جسڪاڻي ”اسير“
صفر لاشاري لاڙڪاڻو

(نظم)

- محبوب مصطفي جو ٿاگر علي اڪبر هليو ويو
الله جو پيارو - دلاور علي اڪبر هليو ويو
- ۱- اهل علم - اديب و مذكر هليو ويو
مفسر هليو ويو ۽ مدير هليو ويو
- ۲- الله ۽ رسول کي - راضي ڪري ويو
درس قرآن ڏيئي برابر هليو ويو
- ۳- سچل جي علم و سخن جي خدمت ڪندي ڪندي
سچل جو پاسبان ۽ مڃتاور هليو ويو
- ۴- سنڌ جي ته اديبن کي ويو غمزدہ ڪري
مشهور وڏو سنڌ جو اديب هليو ويو
- ۵- پنهنجا قريب دوست ۽ جاني جگر ڇڏي
پنهنجن کان موڪلائي مسافر هليو ويو
- ۶- پياري علي گوهر ۽ پسر علي مردان جي
دل کي هزار بار ڏيئي دلبر هليو ويو
- ۷- اڄ پي آ نام - محب جو زنده جتي ڪٿي
بس مات ڏيئي موت کي ظاهر هليو ويو
- ۸- بحر علم جي کاڻ جو عبدالنبي ”اسير“
يعقوب لعل سوتي، جوهر هليو ويو

(۲۱) قطع

وڏو آه درد دلبر جو - اميرن کي غريبن کي
 علي اکبر درازي* جو - حبيب کي قربين کي
 خبر پئي ڪهن کي ڪنهن کي ته ڪوڄائي جدا ٿيندو
 خدا جو هو حڪم اهڙو - چوي هرڪو نصيب کي

(۲۲) محترم علي حسن ڪولاچي ”سُناد“

دادو

هو عشق مندو اسرار هيو
 هو الفت جو اظهار هيو
 هو پورو پورو پيار هيو
 هو چنڊ هيو چن تسارن ۾

عاشق پنهنجو جي* جلايو
 پروانو ٿي پاڻ پڄايو
 سچل جو هوس - روز سوايو
 هو پيارو هو سڀني پيارن ۾

مرمست مندو هو عاشق هو
 عالم فاضل فائق هو
 هو تعظيم جي لائق هو
 هو گهڻو هو گهڻ وارن ۾

هو گل هيو گازارن جو
 هو سونهن هيو سنسارن جو
 هو ڏن هيو ڌرتي* وارن جو
 هو مهر و هو - ڪردارن ۾

[۴۸۵]

شهر درازا ديس سچل جو
جت قاضي آه قربدارن جو
هو مرد مجاهد - مئدارن جو
سو سولهن هو - سنسارن پر

(۲۳) هڪٽرم پروفيسر نشير محمد باوج "شاهد"
مڪر

سچل سائين جو دهرانو - علي اڪبر درازي هو
متل هر مچ جو پروانو - علي اڪبر درازي هو.
گذاري عمر جنهن ساري - سدا سائين جي شيوا پر
خودي ۽ خود کان بيگانو - علي اڪبر درازي هو.
ملايت مرڪ سمجهن ٿا - ههنا صوفي سچا سالڪ
مگن هن مام مستانو - علي اڪبر درازي هو.
ڪچو اول ٿيو پختو - پڇي لال ۽ ريتو هو
درازن جو هي "دردانو" علي اڪبر درازي هو.
مري مرندا ته سي "شاهد" جنهن جو پرپر سان پيوند
ماوڪ ۽ مرد مستانو - علي اڪبر درازي هو.

(۲۴) هڪٽرم سيد رڳڙن شاه
ميهڙ

ادبن جو آداب - آه علي اڪبر درازي
فضيلت جو ناهاب - آه علي اڪبر درازي
۱ - ٻڌوسين ڏٺوسين - سندس جي نظم کي
مفڪر ته ايجاب - آه علي اڪبر درازي

- ۲- ستارن ۾ سوهين ٿو - آسمان سارو
مگر چند آفتاب - آءِ علي اڪبر درازي
- ۳- هيوناز هد سنڌ جو - جنم جنهنجو سنڌڙي ۾
مطار اهو باب - آءِ علي اڪبر درازي
- ۴- سڄي رات جاگي - ذڪر ۽ فڪر جنهن ڪيو ٿي
عبادت ۾ شاداب - آءِ علي اڪبر درازي
- ۵- عقل جو - علم جو - عمل جو ته افضل
انم شان ارباب - آءِ علي اڪبر درازي
- ۶- ادب جي بحر سان - هو ڀرپور جاري
پيارو ٿي جنهن آب - آءِ علي اڪبر درازي
- ۷- نثر ۾ لکيا جنهن - هزارين ڪتابا
ڪتابن جو اڪتاب - آءِ علي اڪبر درازي
- ۸- خدا پا "بخاري" - ته دلبر جي در تي
اچن ٿا هي خواب - آءِ علي اڪبر درازي

(۲۵) محترم ناظم هلنگي "ناظم"

ٿرڙي محبت

اڪابر هو علي اڪبر درازي
مدبر هو مجاهد گهوت غازي
سچو سينگار هو سنڌي زبان جو
چڏي خدمت جي وڏو خوشبوءِ تازي
ڏسي خوبو خسرو جي شاه اڪيان
جهنگي محمود سنڌي پيئي ايازي
نه منصف ٿيندو هينئر پندرهن هدي ۾
رکي انصاف واري جو تارازي

وڏا نقاد ويا هت هار کائي
 سندس بازيب هئي تصنيف ساري
 قرآن پاڪ جو خود ترجمان هو
 ٿيو ڪنهن کي نه ابلاري موزي
 سچل جي دل اندر ساندي عقيدت
 ڪئي ويو آ ڪنهن کان گهرو، بازي
 وڃي رسيو حقيقت جي جهان کي
 لپي ويو عشق جي منزل مجازي
 علي گوهر ۽ علي مردان چڙي هت
 بقا ڏي ٿي ٿيو راهي نمازي
 پریشان ٿي ويون بزمون ادب جون
 لڳي پئي آهي آ رڳو هت هت درازي
 نه پڙ ٿيندو ادب جو خال ”ناظر“
 مري جيئري ويئي بنده نسوازي

(۲۶) محترم عبدالرسول جسڪاڙي ”عاجز“
 صوبدار خان سرڪاڙي- لاڙڪاڻو

(۱) محترم قاضي علي اڪبر درازي باڪمال
 ٿو رهي جنهن تي هميشه سرس سائو ذوالجلال
 ٿي هلي جنهن جي سدا قربن سنڌي قیل و مقال
 ڇا مجال آهي جو ڪو مرحوم جو پنججي مثال
 جنهن جي رحلت سان ڄڻ سنڌي ادب جو ٿيو وهال
 ان جي مرقد کي سلام آهن اسانجا آل و جان

(۲) سنڌ جي هو سونهن اهل سنڌ لئي باعث فخر
 سنڌ جو هر سنڌواسي ٿو ڪري ان جو قدر

موت پي اهڙن مڻهن لڳي رهي ٿو منتظر
باد جنهن جي ساڻ آيا اشڪ ۽ ٿيا چشمر تر
اهڙو هڏ ڏوڪي حمايت جو ڪڪر ڪاڏي ويو
روز شب جنهن لاءِ نظر آ منتظر ڪاڏي ويا

(۳) ويو هليو هر نام دنيا ۾ ڪري روشن ويو
سند جي علم و ادب جو ماهر و محسن ويو
پر ڏهني پختي سخن جو ليڪچر و ليسان ويو
بلباو سرمست سچل جو سچو ساجن ويو
پروفار و با محبت ويو گذاري زندگي
خلق جي خدمت ڪري حاصل ڪري ويو بندگي

(۴) ڇا لکان هن سند جي ناياب هيري نسي مزيد
دل چوي ٿي اهڙي هستي جي ڪچي خدمت خريد
پر علي گوهر و علي مردان مجاهدن ۾ به آ ”عاجز“ اميد
پنهنجي بابي جسي مثل جاکوڙ ڪئي جنهن آ جديد
شل هجن قاضي مڊا ڪلڻي قبيل شاد باد
مائي بلڪل حبين مان محبت جسي مراد

(۲۷) محترم عبداللطيف لغاري بلوچ ”قمر“

سرهائيءَ ضلع سانگهڙ

اڄ ڪيا قسمت جدا - سڀ پار جاني هاءِ هاءِ
باد تن جي درد ۾ ڪئي دل ديوانسي هاءِ هاءِ
ورد لب نسي ويو اچي قالو انالده جو
زندگي تي موت جي ٿي حڪمراني هاءِ هاءِ

- ۲- وٽين گذاري زندگي- ڪل قوم جي خدمت ڪري
دلربا تنهنجو دعاگو آ- سدا شاه و غريب
- ۳- گل جي خوشبوءِ جيان- ٿڙي وٽي تنهنجي واکاڻ ادب
گلستان سڌ جسي، علم و ادب جا عندليب
- ۴- انتقال و پرملال آ تنهنجو- صدمو روح جو
اڃ وصال زندگي جي- حب لڳي آه حبيب
- ۵- بزم سچل جي سراپا- سونهن هو تنهنجو هجڻ
تو مثل مونکي سجهي- ٻيو ڪو نٿو لائق لبب
- ۶- سڀ سچل مڪمان چون ٿا، تنهنجي قربت کي سلام
ڪي اديب، ڪي مقرر ۽ ڪي شعراءِ و غريب
- ۷- تون اديبن ۾ ائين - جيئن ڇنڊ ٽارن ۾ ڇڏو-
فلسفي جي ماهرن ۾- محب تون آهين مجيب
- ۸- ڇا مجال آ ”فيض“ ۾ ڪاٺي- لکي توتي نظم
اي لالا سافر حيات و موت جا ماهر طبيب

(۳۱) هڪترم احمد علي ”چانڊيو“

شهادت ڪوٽ ضلع لاڙڪاڻو

- ڇاڪي پيا اڃ نيڻ نماڻا - علي اڪبر جهڙا ڪنول ڪوماڻا
- ۱- آس اميد تي آهن پهرا - شال ڏسان مان ساڳي- ڇهرا
واپس ٿي اڃ راج جا راڻا - ڇاڪي پيا اڃ نيڻ نماڻا
 - ۲- ذات ۽ لات کي ڏنگ لڳي پيا- اکر ادب کي ونگ لڳي پيا
ذيه، ڇڏي وٽين تون ڏاڏاڻا - ڇاڪي پيا اڃ نيڻ نماڻا
 - ۳- موتي گلن تي مرڪي پيڙا- ساه تي سڌڪا مرڪي پيرا
مٽي ڪرپان موتي داڻا - ڇاڪي پيا اڃ نيڻ نماڻا

اهڙن ٻارن ٻارن مان سڄي ٿو هڪ پهرين ٻارو
 وڏو بزرگ ٿي گذريو آ - اهو الله وارن ۾
 ڪدورت کان مٿي هاڻي محبت جو هو طالب
 ٻري کان ٿي هينو پترو - علي اڪبر هزارن ۾
 سندس جي زندگي ساري - ڪندي خدمت وٺي گذري
 ذري جو فرق پي رکندو نه هو پنهنجن ٻارن ۾
 خدا جي دين جو پابند - سدائين نياز و نواز
 ادب ۾ اڳيرو هردم - ائين جيئن چند ٿارن ۾
 برابر خال ٿو پائمان - سندس جي مان جدائي ڪي
 مگر سمجهان ٿو - زنده آ، نه آهي موت وارن ۾
 بظاهر هو ته آ - مدفون دنيا جي نظرن ۾ پير
 سندس جو روح آ - موجود اڄ پي شاه ٻارن ۾
 علي گوهر - عالي مردان - سندس جا فرزندان دلير
 اهي جسي باد نازي هي، پيا ڪن ٿا نظارن ۾
 مسافر هون ته آ هرڪو، ڇڏي ويندو جهان ليڪن
 عالي اڪبر وري پيدا نه ٿيندو - ڪو هزارن ۾
 خدا مرحوم جي پوين ڪي، ڏي توفيق اهڙي جو
 هجن سي ”شاد“ هردم ائين، هجي گل جيئن بهارن ۾

(۳۰) محترم فيض الله ”فيض“ جسڪاڻي
 صفر لاشري - لاڙڪاڻو

اي مڪرم - محترم قاضي عالي اڪبر عجب
 بسا وڻار و تاج شعراء شاه و استاد - ادب
 ۱ - بخت آ جو - سر زمين سنڌ ۾ ڇاٽين سڄي
 سنڌ اندر تنهنجي مزار آ - سنڌ جو عالي نصيب

- ۲- وٽين گذاري زندگي- ڪل قوم جي خدمت ڪري
دلربا تنهنجو دعاگو آ- مڌا شاه و غريب
- ۳- ڪل جي خوشبوءِ جيان- نڙي وٺي تنهنجي واکاڻ ادب
گلستان سڌ جي، علم و ادب جا عندليب
- ۴- انتقال و پسرملال آ تنهنجو- صدمو روح جو
اڃ وصال زندگي جي- حب لڳي آه حبيب
- ۵- بزم سچل جي سراپا- سونهن هو تنهنجو هجڻ
تو مثل مونکي سجهي- ٻيو ڪو ٿو لائق لبب
- ۶- سڀ سچل ڪمان ڇون ٿا، تنهنجي قربت کي سلام
ڪي اديب، ڪي مقرر ۽ ڪي شعرا ۽ قريب
- ۷- تون اديبن ۾ ائين - جيئن ڇنڊ تارن ۾ ڇڏو
فلسفي جي ماهرن ۾ - محب تون آهين معيب
- ۸- ڇا مجال آ ”فيض“ ڇڪائي لکي توتي نظر
اي فلا سافر حيات و موت جا ماهر طبيب

(۳۱) هڪترم احمد علي ”چانڊيو“

شهادت ڪوت ضلع لاڙڪاڻو

- ڇاڪي پيا اڄ نيل نماڻا - علي اڪبر جهڙا ڪنول ڪوماڻا
- ۱- اس اميد نبي آهن بهرا - شال ڏسان مان ساڳي چهره
واپس ٿي اڄ راج ڇا راڻا - ڇاڪي پيا اڄ نيل نماڻا
 - ۲- ذات ۽ لات کي ڏنگ لڳي پيا- اڪرادب کي ونگ لڳي پيا
ذيه، ڇڏي وٽين تون ڏاڏاڻا - ڇاڪي پيا اڄ نيل نماڻا
 - ۳- موتي گلن تي مرڪي پڙا- ساه تي سڌڪا مرڪي پيرا
مٽي ڪرپان موتي دائيا - ڇاڪي پيا اڄ نيل نماڻا

- ۴- هر هڪ اک تي گهوڙا ڳاڙي۔ نو کي تنواري دل جي تاري
 ڪاڪ ڪومائي ڪنگ اڏاڻا، چاڪي پها اڄ نه نمانا
 ۵- ”صاير“ نولہ آھ سودائي۔ امر ٿري تو ڪين خدائي
 خالسي پرڀل آهن ڀاڻا۔ چاڪي پها اڄ نه نمانا

(۳۳) محترم مولوي حزب الله ”هيدو“ جسڪاڻي گهوٽ صوبدار سرڪاڻي۔ لاڙڪاڻو

- سنڌي ادب جو هيرو جوهر هٿان ويو
 سنڌ جو ادب شاعر علي اڪبر هٿان ويو
- ۱- ڪل ڪانه هئي سندن جي۔ جانب ڪندو جدائي
 پر اوچتو اکين جو۔ اوچر هٿان ويو
 - ۲- رحلت جي واقعي تي، هر ڪوئي تي رنو
 روپون ائين چئون پها، دلبر هٿان ويو
 - ۳- ڪاڪ، ڪڪر، حائق، هالمر امير پسي
 روئي چيائون هي هي، افسر هٿان ويو
 - ۴- ڪاغذ ۽ سن قلم به، ڪاتب جي لٽي روئهن
 علم ادب جو مفتي، دفتر هٿان ويو
 - ۵- پرجهل هيو پيارو، هر ڪنهن غريب جو
 راجن سندو تسه راتو، رهبر هٿان ويو
 - ۶- درس قرآن هو۔ در۔ احلام دين جو
 اڳواڻ پيشوا سو، بهتر هٿان ويو
 - ۷- سادي طبع سندن هئي، خيالي فقير هو
 دل جو صفا ۽ صوفي، اظهر هٿان ويو

۸- ڦسرين پريو درازي، دل جي روح ه-و
 ”هيڻي“ جو حال محرم - سو ٻار هٿان وٺو

(۳۳) محترم وزير علي ”بلوچ“

گهٽ ٻيل خان لغاري

سدائين رحمتون هجن توتي اي علي اڪبر درازي
 دعا ڪري ٿي هي دل توکي، اي علي اڪبر درازي

- ۱- جيئن روشن ڪيو، مرشد مندو نالو
 دنيا ۾ هجي ٿين- تنهنجو نالو روشن- اي علي اڪبر درازي
- ۲- لکيل تنهنجو ڪلام، آهي راه حق روح وارن جي
 ملي شال تنهنجي روح کي به راحت جنت ۾- اي علي اڪبر درازي
- ۳- سوين طالب سچل مندا هن دنيا اندر
 مگر ڪونه ٿيندو ڪو تو جهڙو- اي علي اڪبر درازي
- ۴- سدائين دعاگو آهي، ”وزير“ نولاه
 شال تنهنجو خواب ۾ ديدار ٿئي- اي علي اڪبر درازي

(۳۴) محترم پروفيسر عبدالماجد قريشي ”شاهد“

پيٽارو

سچل جي عاشقن جو مک، علي اڪبر درازي هو
 علي اڪبر درازي چسا، مجاهد مرد غازي هو.
 هو ٻانڌي درازن جو، مگر ساڪن هو روهرِيءَ جو
 هو ساگر صداقت جو، علم جو امتيازي هو.
 ڪيائين گڏ ڪنهن موتي، ڏٺي ٺهيون سموندين جون
 ادب جو هي هيو گوهر، عدالت جو هي قاضي هو.

غریق۔ بحر۔ الفت ۛ۔ حقیقت ۛو مجازی ۛ۔
 ۛیو باطن سچل لیکن ظاہر ۛ درازی ۛو۔
 ۛیو ساگر، ۛیو ساحل، سچل جي عشق جو اکبر،
 نماز عشق پڙهڻ وارو، درازن جو نمازی ۛو۔
 سچل جي سالڪن جو قاج، ۛن جي سر رکیو خالق،
 خدائي جو سچو خادم، خدا تڏ ۛن تي راضي ۛو۔
 ۛي پروانو درازن جو، سچل سندو مستانو،
 سچل ۛ ۛو فنا مردم، بقا جو فیضیابی ۛو۔
 ڪهاڻین گڏ ڪئین ماڻڪ، سچل جي شاعری جا ۛڻ،
 سچل جي شائقن ۛ ۛي، فنا اکبر درازی ۛو۔
 خدا ”شاهد“ علي اکبر، دلارو ۛو درازن جو،
 خدا خود سچل ۛو، ۛي سچل ۛو سرفرازی ۛو۔

(۳۵) ۛکرم حسین بخش ”پیو“

گوٺ عمر پیو

- سچل سرمست جو پیارو علي اکبر درازی آه۔
 مجسم نینهن ۛ نیارو۔ علي اکبر درازی آه۔
- ۱۔ مصنف اهل دل شاعر، ادب ۛ علم جو ماهر
 جهڙو بظان تهرڙو ظاهر، سخارت ۛ سخي مارو۔
 علي اکبر درازی آه۔
 - ۲۔ سدا سرمست ٿو ٻولي، جذبن قاضي ٿو چپ کولي
 آه آه عشق ان ادلي، ۛیو جنهن نینهن جونارو۔
 علي اکبر درازی آه۔
 - ۳۔ حسین بخش هوندو مردم، دلین ۛ یاد سو دم دم
 سدا پڙهندو آب زم زم، طریقت جو اتم تارو۔
 علي اکبر درازی آه۔

(۳۶) محترم پروفیسر شیر مکھن بلوچ "شاہد"
سکر

- آہی امر فاضی علی اکبر درازی تا ابد،
قاصر قلم، عاجز رقم، تعریف کان آ نابلد.
- ۱- تحقیق پر پڑ برک ہو، تالیف جو ہو تاجور،
تصنیف جو ہو کوڈیو، تھریر انجی ہر شہد.
 - ۲- قابل مترجم خوش نوا، شیرین سخن شاعر یلو،
عالم و فاضل مقتدر، ممتاز ماسر منفرد.
 - ۳- صوفی سگورو صاف دل، اعلیٰ پرش ہارس مثل،
درویش دورانیش ہو، دانش دُرس رب احد.
 - ۴- سالک سچو سرمست جو، سرشار سارو عشق ہو،
عاشق محو مست و مکن، مجذوب مستانو عہد.
 - ۵- مسلک "سچو" نی گامزن، شیدا متس مست والست،
دعویٰ انہی کی کونہ تو، ہرگز کری کو مسترد.
 - ۶- خود دار خود خو حق پرست، بی باک ہو راست گو،
قیل و تختیل حال ہو، گرجی ہیو چن کو رعد.
 - ۷- نہنو نمائو کم سخن، باطن و ظاہر بی ضرر،
شوق وفا جی راہ ہو، مانوس مائل مستعد.
 - ۸- عارف نجو عاشق سچو، مانسائتو قربائتو،
معمور مولیٰ ہو کیو، کامل سدا حامل زہد.
 - ۹- اسرار حق جو بہرہ ور، وحدت وجودی نامور،
ہن بحر پر ثابت قدم، پختو پریمی معتقد.
 - ۱۰- ایثار جو مینار ہو، ہن اشتیاق عشق ہو،
طالب طلب مطلوب کئن، باہر رفیق و متحد.
 - ۱۱- جدت دنی تو ذوق کی، شائق نیو جدوجہد،
فائق ائم تنہنجو آدم، مانجھی مجاہد مجتہد.

۱۲- ”شاهد“ سلامي ٿو ڀري، اخلاص حب ۽ هيج مان،
خلد برهن ۾ تون هجين، مسڪن شفا خاڪ لحد.

(۳۷) سائيبلڏانه ڪوسو ”سڻي“

- دراڙيءَ جهڙو ٿيندو معتقد ٻيو هڪو هزارن ۾
گهڻو نام هن سرمست جي آهي سچارن ۾
- ۱- ٿو چمڪي روڙيءَ جي بزرگان- دين تي اهڙو
لڳي جيئن آسمان تي چنڊ ٿو سهڻو ستارن ۾.
 - ۲- آهسي معروف بيشڪ بره وارن لاءِ هو هر جا
چوان ٿو توڙي هندستان توڙي سنڌ وارن ۾
 - ۳- گلستان- ادب ۽ علم ۾ سونهن ائين هو ٿو
گلابي گل جيئن ڏاڍو لڳي سهڻو ٿو خارن ۾.
 - ۴- ڏسي ٿو نظم ۾ ڪيئي نصيحت جا نوان نڪتا
ڏٺي تعليم روحاني ٿو هر هڪ کي اشارن ۾.
 - ۵- اٿس شهرت- چل سرمست جي شارح سنڌي ڏاڍي
گهڻو مشهور آهي ملڪ جي ٻيڙن ۽ ٻارن ۾.
 - ۶- سخاوت ۾ ”سڻي“ اهڙو جوجهرڙس تي ٻيو مشڪل
دراڙيءَ جو شمار آهي خدا جي خاص ٻمارن ۾.

(۳۸) محترم عبداللبي جانوري بلوچ ”خاتمر“

پٺڻي - روڙي

قلم جو قلندر الحاج قاضي علي اڪبر دراڙي (نظم)

علي اڪبر دراڙي بره جو هڪ باز ٻيا پر هو،
سچل جو ۽ سڻي جو معتقد هو ۽ ٽناگر هو،

ٻڌائيندو نوان سڀ نينهن جا لکتا هو تادر هو،
 نصيحت بخش هنجو نظر هو ۽ شير و شڪر هو،
 طبيعت ۾ فضيلت ۾ به جهڙس ٿيندو ٻيو مشڪل،
 عظيم انسان هو ۽ خلق جو هڪڙو سمندر هو،
 لکي ويو درد جا نڪتا نوان هو پنهنجي ديوان ۾،
 ادب سنڌيءَ جو شيدائي هو، ڄاڻو هو ۽ ماهر هو،
 ڏنر جذمين وجهي منهن صورت آئينه - اڪبر ۾،
 ڏسڻ ۾ جهڙو ٻاهر هو، ڏٺو مون تهڙو اندر هو،
 سچل سرمست جي سڪ ۾ لکما ڪيئي ڪتاب آهن،
 قلم کي هن تي باور هو، قلم جو هو قلندر هو،
 سندس سڪ ۾ لکيو آ جانوري ”خاتمر“ به تورو ڪجهه،
 علي اڪبر درازي پنهنجي مرشد جو ٺاگر هو،

(۳۹) هڪترم عبداللہي جانوري بلوچ ”خاتمر“

سنڌ جو سرمه قاضي علي اڪبر (قطعات)

- ۱- ويا ٿي عشق جي اسرار کن واقف اهي انسان،
 بـگوشـ دل ٻڌو جن آه - پيغام علي اڪبر،
 سچل سرمست جا شيدائي هٿي لک هزار آهن،
 اول نمبر ۾ ڳڻيو ٿو وڃي نام - علي اڪبر،
- ۲- هتي اسپ - مستي تي بيشڪ ڏٺو سين،
 سوار هو درازي، سوار هو درازي،
 هتي نينهن پنهنجي جو نروار - صاحب!
 ڪسيو راز خود آشڪار هو درازي،
- ۳- هن سنڌ ۾ تصوف جو ساز هو درازي،
 سرمست جو سمورو آواز هو درازي،

بیدل کانیپوه وحدت جو وڃو هن وڃاڻو،
هن روهڙي جو "خاتم" هڪ ناز هو درازي.

۴- هن مڪتبہ سخن ۾ والاري جاہ آهي،
ٿيو علم. محويت جو استاد هو درازي،
مرشد مندي. محبت ۾ مست هو مدائين،
بس درد. عشق سان ٿيو آباد هو درازي.

(۴۰) ڀاڪڙو عبدالخالق "راز" سومرو

سراپا عشق هو ۽ عشق جو وجدان هو قاضي،
سڃاڻو عشق کي جنهن، عشق جو عرفان هو قاضي.
ڏني جنهن کي نوابي نينهن جي دوله، درازي آ،
فقيرن جي فقر ۾ خرقهه رهبان هو قاضي.
مدا موجود، حق موجود هو جنهن جي زبان ٿي نت،
اهو بي ڀاڪ فاطم ڪوڙ جو برهان هو قاضي.
به مسلڪ صاف هو صوفي، فنا في الشيخ هو ڪامل،
زهد تقويٰ به سهرت صاحب. ايمان هو قاضي.
سخنور برک عالم نامور هو نت اديبن ۾،
صنف. علم و ادب ۾ رتبه سڃاڻ هو قاضي.
عظما جوڌو مخا ۾ ۽ وفا ۾ ۽ محبت ۾،
دکسي دل جو سچن همدرد ۽ درمان هو قاضي.
رياضت ۾ سيما ۾ في وجوه ۾ جي علامت سان،
نمود. تاب هو، روشن رخ. تاهان هو قاضي.
لطافت ۽ لطافت ۾، فصاحت ۽ بلاغت ۾،
عيان اوصاف ملڪوتي سندو انسان هو قاضي.

سچل سرمست جو شارح، ڏٺو جنهن درس دولهه جو،
 سنيهو سچ ملهندڙ سالڪن جو شان هو قاضي،
 ڪشالا خوب ڪالي ”راز“ جهن حاصل ڪيو رتبو،
 خراج دست لک، دست - جفا سلطان هو قاضي.

(۴۱) شاعرو - عوام ڏٺار ”پڙهي“

قاضي علي اڪبر درازي سنڌ جو سينگار هو
 هر هڪ ڪلي جو هار هو
 هو سرور مليا دار هو
 عشق جو اظهار هو
 من ۾ نه رکندو مهر هو
 اي دل! پڇين ٿي ڪير هو؟

قاضي علي اڪبر درازي واه جو انسان هو
 هو صاحب - ايمان هو
 الله جو احسان هو
 هو عشق جو اعلان هو
 اخلاق جو چن ڏير هو
 اي دل! پڇين ٿي ڪير هو؟

سهي سچل سرمست جو سائل سڏائيندو ويو
 ميلا مڃائيندو ويو
 دل - ون ڪلائيندو ويو

سرهاڻ پنهنجي ماءُ جي ڇپ ڪي سنگهائيندو ويو
 راحت رسائيندو ويو
 ظاهر ۾ لاغر پر پير چن شهر هو
 اي دل پڇين ٿي ڪير هو؟

سالڪ مڇو صوفي صفا
 مرشد جي در جو هو گدا
 پنهنجي ورهائي وڌو وفا
 ڪهڙا لاءِ مائي وڏو مزا
 ڪنهن سان نه هن جو ويرو
 اي دل! پڇين ٿي ڪير هو؟
 خادم هو خدمتگار هو
 بس! پيار جو پيار هو
 ڄڻ مهر جو مينار هو
 ننڍي وڏي جو پيار هو
 توو نهن ۾ نروار هو
 پيغام هو پريات جو
 بادل هو ڄڻ برسات جو
 هن پر ٿيل جو گهير هو
 اي دل! پڇين ٿي ڪير هو؟

(۴۳) اشرف زمان ڏير چنڊاڻي

شڪارپور

برابر عالم جو پندار هو - قاضي علي اڪبر
 سرسڻ سنڌ جو سينگار هو - قاضي علي اڪبر

- ۱- ڪٿي هن ديس جي خدمت ۽ پنهنجي ديس وارن جي،
 ديار ديس جو دلدار هو - قاضي علي اڪبر
- ۲- مڇو سونهون وفا جو ۽ محبت جو منارو هو،
 سدائين مرجڪو مهندار هو - قاضي علي اڪبر

[۵۰]

- ۳- سدا سهڻو سخن پرور ۽ محفل جو منصور هو،
منا اتي محفلي منار هو - قاضي علي اڪبر.
- ۴- دغا بازن جو دشمن ۽ خوشامند جو مخالفت هو،
سڌي سڌين يار جو، بس يار هو - قاضي علي اڪبر.
- ۵- خدا جو خاص پوڄاري ۽ محمد جو پيروڪار هو،
ڪندو اسلام سان، بس پيار هو - قاضي علي اڪبر.
- ۶- خلوص دل جو مالڪ ۽ وڏائي کان وٺون ويندو هو،
اچائي ڏيک کان بيزار هو - قاضي علي اڪبر.
- ۷- اديبن، شاعرن جي لاءِ، وڏو انس رکندو هو،
ڪندو هرجاء هي اظهار هو - قاضي علي اڪبر.
- ۸- ڏسي مهمان کي هڪدم، اتي بيهندو ۽ کلي ڏيندو هو،
پاڻي پاڪر ڪندو کيڪار هو - قاضي علي اڪبر.
- ۹- ٽين پيدا ٿا قسمت سان، اهي ماڻهو وري ”اشراف“،
ٿيو پيدا جيئن هڪ وار هو - قاضي علي اڪبر.

(۴۳) محترم ڊاڪٽر عبدالعلي ”قلمبازي“
حيدرآباد

آخر ڪيائين ڪمال، عمر جي زوال وقت،
مشڪل اهڙو مثال، عمر جي زوال وقت.

چوونجاء ڪتاب ڇپائي، ڪيائين اضافو ادب،

مرشد جي مدد سان، راضي ٿيس رب،

واه جذبو ۽ جمال، عمر جي زوال وقت.

[۵۰]

دوله، درازيءَ ڪيس، سڀ ڪجهه، دراز،
عمر، علم، عشق، عقل، دور دراز،
۽ جانب جو جمال، عمر جي زوال وقت.

هاجي به ٿيو، زوار ٿيو، قاضي علي اڪبر،
فقير خليفو ٿيو، مجاهد سامي،
معيت جو مليس مال، عمر جي زوال وقت.

پيريءَ ۾ محنت ڪري، پاڻ کي ڪهاڻين فنا،
جهين سندس ڪتاب، تهين سندس لالو بقا،
ماڻهائين وڃي وصال، عمر جي زوال وقت.



(ڀاڱون ڀڊڄون)

اخباري تعزيت نام ۽ تاثرات

وفات حسرت آيات الحاج قاضي علي اڪبر درازي

درگاه سچل سرمست جو سجاده نشين گذاري ويو.

درگاه حضرت سچل سرمست جو سجاده نشين قاضي علي اڪبر درازي ڪالهه رات روهڙيءَ ۾ وفات ڪري ويو. هن پويان ۾ ٻه ڇڏيا آهن. مرحوم تصوف ۽ شاعري تي مختلف زبانن ۾ ۸ ڪتاب لکيا آهن. جن مان ۲ ڪتاب ڇپائي هيٺ آهن. هن حضرت سچل سرمست جي فارسي ڪلام جو اردو ۽ سنڌي ۾ ترجمو ڪيو. مرحوم ۱۹۶۱ع کانپوءِ لکڻ شروع ڪيو. ان کان اڳ سرڪاري ملازمت ۾ هو ۽ سال ۱۹۵۰ع ۾ خزانسي آفيسر جي حيثيت ۾ رٽائر ڪيائين.

”هلال پاڪستان“ ڪراچي ۱- نومبر ۱۹۸۱ع

”عبرت“ حيدرآباد ۱- نومبر ۱۹۸۱ع

سندھ ڪے معروف اديب قاضي علي اڪبر

درازی رحلت فرما گئے۔

۾ خبر ادبي حلقون ميں نهايت دکھ اور افسوس سے سني جائیگی کہ سندھ ڪے معروف اديب اور مؤرخ قاضي علي اڪبر درازی طویل علالت ڪے بعد گزشتہ شب اپنے خالق حقيقي سے جا ملے. مرحوم ڪي عمر اسي برس تھی اور طویل عرصے سے علل تھے مرحوم سندھ ڪے ادبي حلقون ميں نہ صرف بہت مقبول تھے بلکہ عزت اور توفیر

کی نظر سے دیکھے جاتے تھے۔ مرحوم نے سندھ کے ادب ثقافت اور تاریخ پر چالیس کتابیں لکھی ہیں۔ اور حضرت سچل سرمست کے سندھی اردو، فارسی، سرائیکی، عربی، ہندی اور پنجابی کے کلام، ہر لاتعداد مقالے سپرد قلم کئے ہیں جن کو اپنی آخری عمر میں کتابی شکل دینے کی کوششوں میں مصروف تھے ادارہ مغربی پاکستان قاضی صاحب کی موت پر اپنے گہرے دکھ اور افسوس کا اظہار کرتے ہوئے مرحوم کیلئے دعائے مغفرت کرتا ہے اور پسماندگان سے اظہار تعزیت کرتے ہوئے ان کیلئے صبر و جمیل کی دعا کرتا ہے۔

روزنامہ مغربی پاکستان سکھر ۱۔ نومبر ۱۹۸۱ء

سندھ کے مشہور ادیب قاضی علی اکبر درازی رحلت کر گئے۔ مرحوم ۱۴ کے لگ بھگ کتابیں لکھیں۔ نماز جنازہ میں سینکڑوں افراد کی شرکت۔

سندھ کے مشہور ادیب اور درجنوں کتابوں کے مصنف اور سندھ کے مشہور صوفی شاعر ہفت زبان حضرت سچل سرمست کے عقیدت مند قاضی علی اکبر درازی گذشتہ رات روہڑی میں انتقال کر گئے مرحوم کی عمر ۷۷ سال کے لگ بھگ تھی انہوں نے عقیدت مندی کی وجہ سے اپنے نام کے ساتھ درازی لکایا کیونکہ حضرت سچل سرمست کا سزار خیرپور ضلع درازہ شریف کے مقام پر ہے مرحوم نے ۴۴ کے لگ بھگ مختلف موضوعات پر کتابیں لکھیں جن میں بیشتر کتابیں سچل سرمست پر ہیں انہیں آج سے پھر تین بجے آبائی قبرستان روہڑی میں سپرد خاک کر دیا گیا۔

روزنامہ کلیم سکھر ۱۔ نومبر ۱۹۸۱ء

قاضی علی اکبر کی وفات پر اظہار تعزیت

سندھ کے معروف شاعر اور ادیب ڈاکٹر عطا محمد حاسی نے

حضرت سچل سرمست کے عقیدت مند قاضی علی اکبر کی وفات پر دلی دکھ کا اظہار کیا ہے انہوں نے خدا سے دعا کی کہ اللہ پاک انکو جنت الفردوس میں جگہ عطا فرمائے اور سوگوار خاندان کو صبر جمیل عطا فرمائے۔ آمین۔

قاضی علی اکبر درازی انتقال کر گئے
مرحوم حضرت سچل سرمست کے زبردست شیدائی
اور ۴۴ کتابوں کے مصنف تھے

حضرت سچل سرمست کے عقیدت مند اور جانثار قاضی علی اکبر درازی کل رات ساڑھے نو بجے دائی اجل کو لبیک کہ گئے۔
 انا للہ وانا الیہ راجعون۔

ان کی عمر ۸۰ برس تھی انہوں نے اپنے پسماندگان میں دو بیٹے چھوڑے ہیں مرحوم طویل عرصے سے بستر علالت پر تھے۔ قاضی علی اکبر سندھ کے تاریخی شہر روہڑی میں ۱۸۹۵ء میں پیدا ہوئے حضرت سچل سرمست سے والہانہ عقیدت کی بنا پر درازی کہلوانے میں فخر محسوس کرتے تھے ابتدائی تعلیم روہڑی میں پائی۔ ۱۹۴۹ء میں روڈیو ڈپارٹمنٹ میں بطور خزانہ آفیسر مقرر ہوئے اسی عہدہ پر ریٹائر ہوئے۔ درازی مرحوم نے ۱۹۶۳ء سے سچل سرمست پر لکھنا شروع کیا تقریباً ۴۴ کتابوں کے مصنف ہیں جن میں نین کے علاوہ باقی سب منظر عام پر آچکی ہیں۔ ضعیف العمری اور نامازی طبیعت کی وجہ سے بمشکل چلتے پھرتے تھے۔ حضرت سچل کے اتنے شیدائی تھے کہ جہاں سے سچل علیہ رحمۃ کے نام کا بلوا آتا تو وہاں کسی نہ کسی ذریعہ سے پہنچ کر اپنی محبت کا ثبوت پیش کرتے تھے۔ ادارہ یادگار درگاہ ایزدی میں دست بدعا ہے کہ مرحوم کو خداوند قدوس جوار رحمت میں جگہ دے اور پسماندگان کو صبر جمیل عطا فرمائے۔

روزنامہ ”یاں گار“ سکھر ۱۔ نومبر ۱۹۸۱ء

معروف اديب علي اکبر درازی کا انتقال

انہوں نے سچل پر قابل قدر کام کیا

سندھ کے مشہور اديب، شاعر ہفت زباں حضرت سچل سرمست کے سجادہ نشین علي اکبر درازی گذشتہ ہفتے کو انتقال کر گئے۔ وہ سچل سرمست کے شارح تصور کئے جاتے تھے انہوں نے سچل کے کلام اور پیغام اور دیگر موضوعات پر کل چالیس کتابیں لکھیں انہوں نے سچل کے کلام پر تفصیلی تحقیق کی حال ہی میں انہیں سچل اکیڈمی کا پہلا ایوارڈ بھی ملا وہ آخر وقت تک اس کام میں مصروف رہے۔

جنگ کراچی ۱ - نومبر ۱۹۸۱ ع

آہ! قاضي علي اکبر درازی

قاضي علي اکبر درازی جي وفات حسرت آيات سنڌ جي عوام لاءِ هموماً ۽ علمي ۽ ادبي حلقن لاءِ نهايت گهري رنج ۽ ذڪ جو باعث آهي. مرحوم پنهنجي ساري عمر حضرت سچل سرمست جي ڪلام جي تحقيق، تصنيف، ۽ تاليف ۾ صرف ڪري ڇڏي. سچل سرمست جي تصوف ۽ شاعريءَ تي اٽڪل ۴۴ ڪتاب لکيا. هو سچل سائين جو سچو عاشق ۽ معتقد هو. مرحوم کي حضرت سچل سرمست جي ڪلام تي هڪ اٽار تي ليکيو ڏيندو هو. هو درگاه تي سالانہ عرس مبارڪ جي موقعي تي شانائتو ۽ مھڻو بندوبست ڪرڻ ۽ درگاه جي انتظام کي مھڻي نموني هلائڻ لاءِ بس جيڪا محنت ڪندو هو، سا به تعريف جي مستحق آهي. مرحوم جي وفات سان سچل سائين جي شيدائين ۾ هڪ اهڙو خال پيدا ٿي ويو آهي جيڪو شايد مشڪل سان ڀر ٿي سگهي.

اسان هن دکڏائڪ موقعي تي مرحوم جي پوين ۽ دوستن و اهڙين
سان دلي تعزيت جو اظهار ڪريون ٿا. رب پاڪ کان دعاگو آهيون
ته مرحوم کي جنت ۾ جاءِ ڏئي ۽ پوين کي صبر جميل جي توفيق
عطا فرمائي. آمين.

”عبرت“ حيدرآباد ۲ - نومبر ۱۹۸۱ع

درگاه سچل سرمست جو خليفو

قاضي علي اڪبر گذاري ويو.

درازيءَ جي وفات تي ڏک جو اظهار

حاجي عبدالرحمان طرفان مرحوم درازيءَ کي

زبردست خراج عقيدت

مرحوم قاضي علي اڪبر درازيءَ سڄي زندگي
سچل سائين جي پيغام کي عام ڪرڻ ۾ گذاري.

سنڌ جي چيف انڊمنسٽريٽر- اوقاف، حاجي عبدالرحمان درگاه
سچل سرمست جي خليفن قاضي علي اڪبر درازيءَ جي وفات تي گهري
ڏک جو اظهار ڪيو آهي.

هڪ بهان ۾ هن چيو ته مرحوم علي اڪبر درازي حضرت
سچل سرمست جو وڏو شيدائي هو. جنهن پنهنجي سڄي ڄمار حضرت
سچل سرمست جي پيغام کي عام ڪرڻ لاءِ گذاري. مرحوم پنهنجي
زندگيءَ جي آخرين ڏينهن ۾ سچل سرمست جي شاڪار تصنيف
”ديوان آشڪار“ جي اردو ترجمي ۾ مصروف رهيو. تازو سنڌ جي
گورنر جي هدايتن تي سنڌ جي اوقاف کاتو ”ديوان آشڪار“ جي ڇپائي
جو انتظام ڪيو آهي. اهو ڪتاب هفتي کن ۾ ڇپجي پسترو ٿيڻ
وارو آهي.

حاجي صاحب دعا ڪئي ته مرحوم قاضي علي اڪبر صاحب کي
خدا تعاليٰ غريق رحمت ڪري. (آمين)

روزانه "سندھ نووز" حیدرآباد ۲۔ نومبر ۱۹۸۱ء

” آفتاب ”

" "عبرت" "

77 78 79 80 81 82 83 84 85 86 87 88 89 90 91 92 93 94 95 96 97 98 99 100

حاجی عبدالرحمان کا اظہار تعزیت

سندھ کے چیف ایڈمنسٹریٹر اوقاف حاجی عبدالرحمان نے درگاہ سچل سرمست کے سجادہ نشین قاضی علی اکبر کی وفات پر گہرے دکھ کا اظہار کیا ہے۔ ایک بیان میں انہوں نے کہا ہے کہ مرحوم علی اکبر درازی سچل سرمست کے بڑے شیدائی تھے جنہوں نے اپنی پوری زندگی سچل سرمست کے پیغام کو عام کرنے کے لئے گزاری مرحوم اپنی زندگی کے آخری دنوں میں سچل سرمست کے شاعر کی تصنیف دیوان آشکار کے اردو ترجمے میں مصروف تھے۔ حال ہی میں گورنر سندھ کی ہدایت پر محکمہ اوقاف نے دیوان آشکار کے اس ترجمے کو چھاپنے کا انتظام کیا ہے جو عنقریب شائع ہونے والا ہے۔

جلد گہ کراچی ۳- نومبر ۱۹۸۱ع

قاضي علي اڪبر درازيءَ جي وفات تي تعزيت

سنڌ جي چيف ائڊمنسٽريٽر - اوقاف حاجي عبدالرحمان درگاه
حضرت سچل سرمست جي سجاده نشين قاضي علي اڪبر درازيءَ جي
وفات تي گهري ڏک جو اظهار ڪيو آهي. حاجي صاحب دعا ڪئي

آهي ته رب پاڪ مرحوم قاضي علي اڪبر درازيءَ کي جنت ۾ جابون عطا فرمائي.

هوڏانهن پنڱ رائٽرس گلڊ سنڌ جي مرڪزي سيڪريٽري جنرل عبدالرحيم صادق قاضي علي اڪبر درازيءَ جي وفات تي ڏک جو اظهار ڪيو آهي.

”هلال پاڪستان“ ڪراچي ۳- نومبر ۱۹۸۱ع

سيد غوث علي شاهه ۽ نذر شاهه طرفان تعزيت

صوبائي وزير قانون ۽ تعليم سيد غوث علي شاهه ۽ صوبائي وزير روپنيو ۽ مواصلات سيد نذر شاهه درگاه حضرت سچل سرمست جي سجاده نشين قاضي علي اڪبر درازيءَ جي وفات تي گهري ڏک جو اظهار ڪيو آهي. هنن وڌيڪ چيو ته مرحوم سنڌي ادب ۽ علم جي وڏي خدمت ڪئي آهي. ۽ هن جي وفات سان سنڌي ادب کي جيڪو ڪاپاري ڏک لڳو آهي سا ڪوت ڪڏهن به پوري ٿي نه سگهندي.

”عبرت“ حيدرآباد ۴- نومبر ۱۹۸۱ع

قاضي علي اڪبر جي وفات تي ڏک

پرم لطيف جو اجلاس تازو هتي زير صدارت قاضي عبدالحي ”قائل“ جي ٿيو. جنهن ۾ مرحوم و مغفور قاضي علي اڪبر درازي جي ناگهاني موت تي رنج ۽ ڏک جو اظهار ڪيو.

”عبرت“ حيدرآباد ۵- نومبر ۱۹۸۱ع

قاضي علي اڪبر درازيءَ جي وفات تي ڏک جو اظهار

سچل سرمست اڪيڊمي جي ميمبر ۽ سچل سرمست ادبي و ثقافتي

سنگت خهريور جي صدر سرائي اعجاز حسين وڪيل صاحب حضرت
سچل سرمست جي عاشق و شهيدائي مرحوم قاضي علي اڪبر درازي
جي وفات تي سندس پوين سان گهري غم ۽ ڏک ۽ همدرديءَ جو
اظهار ڪيو آهي.

هن چيو ته هن جي وفات سان ”سنڌي ادب“ کي وڏو نقصان پهتو
آهي. مرحوم ۴۵ ڪتابن جو مصنف هو.

سندس ادبي ثقافتي خدمتون وسرڻ جهڙيون نه آهن. آخر ۾ هن
حڪومت سنڌ کان مطالبو ڪيو ته هن جي پوين لاءِ گرانٽ منظور
ڪئي وڃي ۽ سچل سرمست اڪيڊميءَ کي گهرجي ته مرحوم جي
نالي پويان ڪو ”ميدل“ يا ”ادبي انعام“ ڏيڻ جو اعلان ڪري.
”پهران“ حيدرآباد ۵- نومبر ۱۹۸۱ع

قاضي علي اڪبر درازي هڪلائي ويو.

آخرڪار بي رحم موت قاضي علي اڪبر درازي به امان کان
جدا ڪري ڇڏيو. مرحوم جي وجود سان حضرت سچل سرمست رح
جي وڏي پيمانو تي ملهائي ويندي هئي. قاضي صاحب حضرت
سچل سائين جوجيئرو جاڳندو پروانو هيو. ۽ هن ۴۴ ڪتاب سچل سائين
جي حياتيءَ ۽ ڪلام تي تحرير ڪيا.

اداره ”مظلوم“ مرحوم جي عزيزن- دوستن ۽ عهديت مندن سان
غم ۾ برابر جو شريڪ آهي. شال رب پاڪ قاضي صاحب مرحوم کي
جنت الفردوس ۾ جڳهه عطا فرمائي. (آمين)

هفتيوار ”مظلوم“ ڪميٽي ۵- نومبر ۱۹۸۱ع

قاضي علي اڪبر درازي جي وفات تي تعزيت

حضرت سچل سرمست اڪيڊميءَ جي ميمبر اعجاز حسين وڪيل

هڪ بهان ۾ چيو آهي ته محترم قاضي علي اڪبر درازي جي وفات
هڪ وڏو ادبي نقصان آهي.

هن وڏي ڇهه نه مرحوم حضرت چچل سرمست جو بي لوث
عاشق صادق هو ۽ ۴۵ ڪتابن جو مصنف هو. سندس ادبي ۽ ثقافتي
خدمتون وسارڻ جهڙيون نه آهن. هن حڪومت کي اپيل ڪئي آهي
ته مرحوم جي پوين لاءِ مناسب گرانٽ مقرر ڪئي وڃي.

”عبرت“ حيدرآباد ۸- نومبر ۱۹۸۱ع

۵۵۴۱ اسڪالر قاضي علي اڪبر درازي جي وفات تي
انجمن جي اڳواڻن جو اظهار افسوس

ملڪ جي ممتاز اسڪالر قاضي علي اڪبر درازي جي وفات تي
انجمن جي اڳواڻن ملڪ سلطان، جاويد چانڊيو، اشفاق چغداڻي،
نجم الرحمان صديقي، اسلام الدين اهويسي، وٺار احمد هاشمي ۽
شرف محمود خان اونهي رنج ۽ غم جو اظهار ڪيو ۽ قاضي صاحب
جو موت هڪ عظيم قومي نقصان قرار ڏنو آهي.

انجمن طلباء اسلام سنڌ ڪراچي

”تعزيتي گڏجاڻي“

دادن ميموريل ڪاميٽي راڌڻ جي تعزيتي گڏجاڻي زير صدارت
اسحاق رامي جي ٿي گذري. جنهن ۾ ضمير علي ”مولائي“ مجاهد
راڌڻي، لعل الدين ”بسمل“ فيض الله ”فيض“ شائق بخاري، گل حسن
جانوري، غلام اڪبر منگي، مرحوم قاضي علي اڪبر درازي جي لاءِ
دعا مغفرت ڪئي ۽ پوين سان دلبي صدي ۽ همدردي جو
اظهار ڪيو.

”عبرت“ حيدرآباد ۱۰- نومبر ۱۹۸۱ع

قاضي علي اڪبر درازيءَ لاءِ اظهار تعزيت

بزم لطيف ٿرڙي محبت جي سڀني عهددارن ۽ مهربن طرفان
مرحوم قاضي علي اڪبر درازيءَ جي وفات تي نهايت رنج ۽ غم جو
اظهار ڪيو ويو آهي. سڀني دعا ڪئي آهي ته سال مرحوم کي ڏئي تعاليٰ
جنت الفردوس ۾ جڳهه عطا فرمائي. (آمين)

هفتيوار ”آواز سنڌ“ دادو ۱۲ - نومبر ۱۹۸۱ع

قاضي علي اڪبر درازي

اسانکي هي ٻڌي سخت افسوس ٿيو آهي ته درگاه سچل سرمست
جو سجاده نشين قاضي علي اڪبر صاحب درازي وفات ڪري ويو.
مرحوم قاضي صاحب يقينن هڪ عظيم ماڻهو هو. هن سچل سرمست
جي ڪلام کي عام ڪرڻ لاءِ وڏي جدوجهد ڪئي. هن سچل جي
مختلف ٻولين ۾ چيل ڪلام کي سهيڙيو. ۽ ڇپايو. سنڌي ڪلام کي
ڇپرائڻ سان گڏ هن سندس فارسي ڪلام سنڌي ۽ اردو ترجمي سان
شائع ڪرايو.

هو سچل سرمست جي ڪلام جو چڻ مفسر هو. کيس سچل سرمست
تي هڪ اٽارڻي چئجي ته به سونهي. هن سچل جي ڪلام توڙي شاعري
۽ تصوف بابت مختلف ٻولين ۾ ۴۸ ڪتاب لکيا آهن. جن مان ڪوترا
ڇپيا آهن. اهڙيءَ طرح هن سنڌي علم ۽ ادب جي وڏي خدمت ڪئي
آهي. يقيناً هن جي انتقال سان سنڌي ادب کي جيڪو نقصان رسيو آهي
انجي ٽلافي سولائي سان هڪو نه ٿي سگهندي. سچل جو هن جهڙو
مفسر هائي نظر نٿو اچي.

اسانجي دعا آهي ته خدا تعاليٰ مرحوم کي غرق رحمت ڪري ۽
سندس پوين ڪسي هي صدمو صبر سان برداشت ڪرڻ جي توفيق
عطا فرمائي. (آمين)

هفتيوار ”آواز سنڌ“ دادو ۱۲ - نومبر ۱۹۸۱ع

قاضی علی اکبر درازی کی وفات پر اظہار تعزیت

لاکاليج خيرپور کے پرنسپل اور سچل سرمست اکیڈمی خيرپور کے جنرل سیکریٹری مسٹر ہادی بخش لڑک ایڈوکیٹ نے اپنے ایک بیان میں سندھ کے مشہور ادیب و محقق قاضی علی اکبر درازی کی وفات پر گہرے دکھ کا اظہار کرتے ہوئے کہا کہ قاضی علی اکبر درازی نے طویل عرصہ سچل سرمست اکیڈمی میں ہمارے ساتھ کام کیا وہ نہ صرف سچل کے عہدِ امتداد تھے بلکہ وہ عقیدت مندی کی معراج کو پہنچے ہوئے تھے مرحوم نے سرکاری ملازمت کے بعد اپنے آپ کو سچل کے لئے وقف کر دیا تھا قاضی صاحب نے سچل سرمست پر بڑی تحقیق کی اور تقریباً پچاس کتابیں لکھیں انہوں نے کہا قاضی صاحب کے انتقال سے سندھی ادب کو جو زبردست نقصان پہنچا ہے اس کی کمی ایک عرصہ تک پوری نہیں کی جا سکی گی۔

”جنگ“ کراچی ۱۲۔ نومبر ۱۹۸۱ء

مرحوم قاضی علی اکبر درازیء جي تعزیت

سنڌ گريجوئيٽس ايسوسيئيشن رجسٽرڊ نيري ميرواه شاخ پنهنجي هڪ گڏجاڻي ۾ هڪ تعزيتي لهراءِ پلاس ڪري قاضي علي اکبر درازيءَ صاحب جي وفات تي گهري ڏک ورنج جو اظهار ڪيو آهي. دعا ڪئي آهي ته سال الله پاڪ مرحوم کي جنت الفردوس ۾ جڳهه عطا فرمائيندو ۽ پوين کي صبر جميل عطا ڪندو.

هفتيوار ”فتح اسلام“ خيرپور ۱۳۔ نومبر ۱۹۸۱ء

پڻاڻي ادبي سنگت جي گڏجاڻي

پڻاڻي ادبي سنگت سنڌ جي گڏجاڻي زير صدارت ڊاڪٽر

[۵۱۴]

عبداللطيف ”قمر“ محمدآباد ۾ پراڻي ٿي گذري. جنهن ۾ قاضي علي اڪبر درازي جي وفات تي ڏک جو اظهار ڪيو ويو.

”عبرت“ حيدرآباد ۱۴ - نومبر ۱۹۸۱ع

ڊاڪٽر دره احمد پٺاڻ:

”سچي ادب جو هبلغ“

مرحوم قاضي علي اڪبر درازي

سڃاڻهڙي ادب ۽ پرخلوص انسان قاضي علي اڪبر درازيءَ کي دنيا ڇڏي ڪجهه ڏينهن گذري چڪا آهن. پر پوءِ به ائين نه لڳي، جن اڃا زندهه آهي ۽ زندهه انسان تي ڪهڙو قلم ڪٿان؟ تن چئن ڏينهن کان لکڻ جي ڪوشش ڪئي اٿم. قاضي علي اڪبر درازي پنهنجي عهدي موجب علم ۽ قلم سان ٿلهه انصاف ڪيو. ليڪن اسان سندس قدر ڪونه ڪيو. شايد اها بي قدريءَ جي سزا آهي جو ڀلا ماڻهو منهن لڪائي وڃي ٿيرون پيڙا ٿين ٿا.

قاضي صاحب کي به اسان سندس حياتيءَ ۾ گهڻو ڪجهه ڏٺو. بي قدري سندس بلي نه هونئن ئي ٿيڻي هئي. تنهنجو به اسان کيس شڪار بڻايو. ڪن هنڌن تي اسان سڃاڻپ جو به مظاهرو ڪيو. جتي سچل سائين جو ذڪر ڪڍيوسين. اتي قاضي صاحب مرحوم کي وساري ويٺاسين. هن طرف حقيقت هيءَ هئي. قاضي صاحب سچل سرمست جي فڪر جي هڪ سچي عاشق وانگيان خدمت ڪئي.

مهڙيءَ بي قدريءَ واري دنيا ۾ به قاضي صاحب ڦيرداني ڪري هٿان نه ڇڏيو. پوڙهو جهور ٿي چڪو هو. پر نه ڇا پر کيس پنهنجون اڪيون به جواب ڏيئي چڪيون هيون. پاڻ لکي پڙهي نه سگهندو هو، پر پوءِ به پنهنجن نديرن ٻولن کي گڏ ويهاري هر هڪ دوست ڏي خط

لکندو هو. ڪتاب لکندو هو. ۽ ڪتاب ڇپرائڻي مفت ۾ ماڻهن ڏي
ڏياري موڪليندو هو.

اڄ ڪير آهي جو ڏڪر جي زماني ۾ پنهنجي ڪنهن مان ڏوڪر
ڪري ڪتاب ڇپرائي ورهائي. اها قاضي صاحب جي علم دوستي ۽
ادب پروري هئي. اها سندس پنهورن مان پرست جي ريت رهي.

قاضي صاحب مرحوم وفا ۽ خلوص جو پتو هو. هڪ دفعي
جيڪڏهن ڪنهن خط وسيلي يا پاڻ وڃي قاضي صاحب مان پريت جو
پيچ ٿي پاتو ته باقي ڪپاڻ ڪر قاضي صاحب مرحوم جو هوندو هو.

جيئن اسان وٽ رواج آهي ته اسان پنهنجي آجائڻي وڏا ماڻهائپ
پنهنجي نئين نسل تي مڙهندا آهيون ۽ نئين نسل جي هر معقول ڳالهه
کي به نا تجربوڪاري ۽ هو نالو ڏئي ڇڏيندا آهيون. تيئن قاضي صاحب
ڪڏهن به نه ڪيو. مون سندن اکيان ”دولهه درازي“ ڪتاب جي
ناياب هئڻ جي شڪايت ڪئي ته پاڻ اهو ٻيهر ڇپرايائون. کين وڌيڪ
صلاح ڏنر ته ڏانهن لکيل خط ڪتابي صورت ۾ ڇپجڻ گهرجن ته
اسانکي ”موتين مٺ“ ڪتاب مليو. شل هڙي سڀا جهڙي انسان کي
جنت ۾ جاپون ملن ۽ اتي موجود مائي.

قاضي صاحب مرحوم جيترو هو پُر خلوص اوترو ئي هو پنهنجي
عتيدي سان سچو. هو پنهنجي خلاف ته هر ڳالهه ٻڌي سگهندو هو.
ليڪن سچل سائين ۽ سچي ادب خلاف ڪجهه به ٻڌڻ لاءِ تيار نه
هوندو هو. ڪجهه وقت اڳ اسان جي ڪن عالمن راه ڏني ته
سچل سائين ”هفت زبان شاعر“ نه هو. اها ڇو ڳالهه ٻڌائين ته
سچل سائين جي چيل سڀني زبانن واري ڪلام کي ڪافي مختصر
ڪتابڙي ۾ ڇپرايائين. پاڻ لک لکاء مان ڄاڻندو ئي ڪونه هو.
سچ چوڻو هوندو هئس ته صاف چئي ڏيندو هو.

آءُ قاضي صاحب مرحوم جي ڪهڙن ڳڻن تي لسڪان. سندس

شخصيت نسي لکان يا ڪردار تي. علم دوستي ۽ تي لکان، ٻيا ادب
پوري ۽ تي. سندس حياتي ۽ تي لکان يا معاني تي، سمجهه ۽ نتو اچي
نه ڳالهه، هڪٽان شروع ڪوان ۽ ڪٿي وڃي پوري ڪريان.

”هلال پاڪستان“ ۲۱ - نومبر ۱۹۸۱ع

”تعزيت جو اظهار“

رائيپور جي معروف سماجي ڪارڪن محمد هارون مهڻ درگاه
حضرت مڇل سرمست جي سجاده نشين قاضي علي اڪبر درازي
جي وفات تي بيحد ڏک جو اظهار ڪيو آهي.

”عبرت“ حيدرآباد ۲۹ - نومبر ۱۹۸۱ع

جوهر پروهي:

”ڪجهه يادون ۽ ڪجهه سوچون“

علي اڪبر درازي

سنڌ وائي پنهنجن سنڌي شاعرن ۽ شاعرن کي داد ڏيڻ ۾ به
ڏکيائي سمجهندا آهن. جڏهن شاعر شعر پورو ڪري استيع تان لهڻ
وارو ٿيندو، ان وقت احسان فرمائي ٿاڙيون وڇايون وينديون، اهي
ٿاڙيون پنهنجي چند چٽل ۽ شاعر جي بس ڪرڻ جي خوشي ۾
لڳنديون آهن. باقي اردو شاعرن جا سامعين پنهنجي هر شاعر جي
بند بند تي اهڙو داد ڏيندا، جو اهو داد به چڻ شعر پنهنجي ويندو. ان
طريقي زندگي ۾ احسان پنهنجي ڪنهن به شاعر - اديب ليکڪ کي داد
نه ٿا ڏيون. باقي هو جڏهن زندگي ۾ جي استيع تان پنهنجي ان سميت
لهي وڃي ٿو ته پوءِ ڪيئي ڪان ڪشور ٿاڻين ٿاڙين جو ٽهڪو
ٿو پئجي وڃي.

غلام محمد گرامي- عبدالڪريم گدائي- دادن فقير- در محمد خان جهڙا الاهي اعليٰ پڙائي جا اديب شاعر- مصنف پنهنجو وارو وڄائي آرامي ٿيا. ان پوءِ سنڌ جي قدردانن ڪر موڙيو- آرس پڳو- جڏهن گرامي جيون جي سفر لاءِ ڏوڪڙ لاءِ محتاج هيو، ان لاءِ نمبر نڪتا. گدائي لاءِ به مرڻ کانپوءِ گهڻو ڪجهه ڪيو ويو- دادن فقير لاءِ مقرر سرڪاري وظيفي کي سندس زندگي ۾ اڀريس نه ملي سگهي- ان کانپوءِ مرحوم جي ياد ملهائي وئي، ان کانپوءِ شهنشاهه عشق جي سجاده نشين جناب قاضي علي اڪبر درازي پڻ راهه رباني ورقي ۽ بيانن جو سلسلو جاري ٿيو- شعر به ٺهندا هائي باقي اڳتي جو انتظار آهي.

اسانجو اخلاقي فرض آهي- اسان پنهنجن بزرگن- جهونن- ڪراڙن کي سندن زندگي ۾ داد ڏيون- موت کان پوءِ انهن لاءِ سچ جو اڀرڻ- لهن- زندگي ۾ جون سڀ حقيقتون ختم ٿي وڃن ٿيون. پوءِ انهن کي ڇا ڄاڻ ته پوئين اسان جي قوم ڪيتري قدر اسان لاءِ ماندي آهي، انهن ڳالهين مان مرحوم کي ڪهڙو فائدو ملندو.

قاضي علي اڪبر درازي جي وفات جو احوال معلوم ڪري، سوچيم ته هڪ ڀيرو وري ڳڻا آهيون. سندس ياد ۾ ڪجهه لکڻ کان تعجب به اچي ٿو. اسانکي اهو سڀ ڪجهه ان جي زندگي ۾ ڪرڻ گهربو هو. هن مهل جيڪي ڪجهه لکيو اهو سڀ رواجي سطحي لڳندو. مرحوم قاضي صاحب جي درويشي صوفيانيت ٿي نرالي آهي- پر سرسٺ سچل سائين سان جيڪا محبت قاضي صاحب کي هئي، ان لاءِ هر سنڌ واسي واقف هوندو. قاضي صاحب نه فقط سچل سائين جو ڪلام جهڙيو- پر ڪيو- پر وڙيو- پر پنهنجا سڀ ڪتاب مفت ۾ تقسيم ڪيا.

هن دور ۾ رڳو هڪ ڪتاب ڇپائڻ خود هڪ مرحاءُ ۽ مسئلو آهي. يا ان ڪم سان دلچسپي رکندڙن ڇا ڪمايو آهي، هڪ خوش نصيب

ناشر اهڙا هوندا جن سنڌي ڪتابن منجهان ڪمايو هجي. ۽ ۱۰۰ قاضي صاحب جا ڇپايل ڪتاب سندس همت ۽ سخا جا مظهر آهن.

قاضي صاحب جي ترتيب ڏنل ڪتابن مان ڪي ڪتاب يادگار ڪتاب ليکجن ٿا. مع. وهي طرح قاضي صاحب کي پنهنجي وڏي توڙي ننڍي ڪتاب سان ڪافي پيار هوندو هو. ۽ هن جي خواهش هوندي هئي ته پنهنجو ڪتاب ضرور پڙهيو وڃي. پڙهڻ پڙهائڻ ئي ڪتاب جي صحيح قيمت هوندي آهي. ڪتاب موڪلجي ٿو. ملڻ جو اطلاع ڪندا. جڏهن ته اڄ ڪلهه پنهنجن ساٿين عزيزن ڏانهن به خط لکڻ اڻوڻو آهي. مگر قاضي صاحب هر ڪتاب مان خط موڪليو ۽ ڪن ساٿين مفت جو مائيل ڪتاب وٺي نه پهچ ڏني ته ان ڳالهه تي قاضي صاحب تڙبي اٿندو هو.

قاضي صاحب جو هڪ نظريو هوندو هو. سچل ساٿين ئي سنڌ جو اول نمبر شاعر آهي. اها قاضي صاحب جي عقيدي هئي. اها قومن جي اک سان ليليٰ کي ڏيڻ وارو معاملو آهي.

قاضي صاحب ڪجهه شعر به لکندو هو. شعر جو انداز به پنهنجن مرشدن ۽ بزرگن وارو اختيار ڪيو هئائين. ضعیف عمري جي ڪري پاڻ لکڻ پڙهڻ کان رڪجي ويو ۽ اهو ڪم سندن ٻوٽن جي حوالي ٿيو. جيڪي ساڻس تعاون ڪندا هوندا. مگر جيئن پنهنجي اختيار مان مطالعو ڪرڻ ۽ ٻئي جي ذريعي مطالعي ڪرائڻ ۾ فرق آهي. تيئن همت به ضرور ٿيو هوندو.

وڃڻ وارا ويا هليا. هاڻ انهن جو يادگيريون ۽ انهن جون ڪوششون اسان وٽ يادگار طور موجود آهن. ان وقت اسان کي ڪجهه سوچڻ گهرجي.

هڪ ته اسان پنهنجن بزرگن کي سندس حياتي ۾ ڪهڙو داد ڏيون ٿا. ٻيو ته انهن جو اڌ ۾ ڇڏيل ڪم يا سندس بي ترتيب ٽڪريل

[۵۱۹]

هڪڙيل ڪاوشن لاه انهن جي لاڏاڻي کانپوءِ ڇا تا ڪريون، جيڪڏهن
اسان ڪنڌ لوڏي تازيون وڇائي مرحوم، جو يادون ملهائون ته هو
افسوس ٿيندو.

اميد ته قاضي علي اڪبر درازي جا ادبي وارث پر خلوص جا نشين
ان ذهنييت کان هتي مرحوم جي ڇڏيل هروگرام ۽ اڌوري مشن کي
اڳتي وڌائيندا. جيئن قاضي صاحب مرحوم جي روح کي سڪون
ملي سگهي.

”آفتاب“ حيدرآباد ۹ - ڊسمبر ۱۹۸۱ع

رحيم بخش ”قمر“

آه قاضي علي اڪبر مرحوم

علي اڪبر ويڙو - دلجو - درازي،
جانب جنت ۾ ٽالڪو سو ٿيڙو،
پنهنجي رب رسول جو - تنهن ڪٿي ٿيڙو،
سچو ساسي هئو - جهونو جو ڪم ٿيڙو،
صدمو رسپونڊڪي - پور پرن جو پيڙو،
ڏوٽيڙن جو ڏيڙو - ويو لاهوت ۾.

هفتيوار ”آواز سنڌ“ دادو ۱۰ - ڊسمبر ۱۹۸۱ع

آه!! جناب قاضي علي اڪبر درازي صاحب

وياسي وينجھار - هرو لعل وندين جي (شاه)

هي الم انگيز - الدوهناڪ، دلخراش ۽ جگرپاش خبر نهايت افسوس
۽ ارمان - رنج و ملال سان ٻڌي ويئي هوندي ته صوبه سنڌ ۽ پاڪ

ڀارت ۾ صفيہ جو نامور اديب شاعر۔ ادب نواز۔ علم دوست۔ علم پرور۔ ممتاز ۽ معروف دانشور۔ فلسفي ۽ مفڪر ۽ شهر آفاق شاعر هفت زبان حضرت سچل سرمست رح جي ڪلام۔ شعر و شاعري۔ فڪر۔ فلسفہ۔ فن۔ سخاوت۔ ڪرامت۔ ولايت۔ بزرگي۔ برتري۔ -وانح حيات ۽ حالات و ڪوائف زندگي وغيره، خوبين ۽ خصوصيتن تي بگاره روزگار سند ۽ اٿارٽي صوفي بسا صفا محترم جناب قاضي علي اڪبر درازي صاحب ۲ محرم الحرام ۱۴۰۲ھ مطابق ۳۰ آڪٽوبر ۱۹۸۱ع پرور جمع ڏينهن شام جو ۸ء سالن جي عمر ۾ پنهنجي اولاد، اعزه و اقارب۔ دوست و احباب، متعلقين ۽ اواحقين۔ بيشمار۔ بي حساب۔ لاتعداد ۽ بي انداز مداحن ۽ ثنا خوانن کي داغ مفارقت ڏيئي۔ داعي اجل کي ليڪ چئي۔ سراه جاوداني ڏانهن راهي ٿي، وڃي پنهنجي خالق حقيقي ۽ مالڪ ڪائنات سان مليو۔

”مٽي گڏي مٽي ۽ سان۔ روح ڀرنو رب“

(انا الله و انا اليه راجعون)

مرحوم جناب قاضي علي اڪبر درازي صاحب پنهنجي عمر جو ڪافي کان زياده قيمتي حصو، صوفياء ڪرام جي سرتاج، منصور ثاني حضرت سچل سرمست عليه رحمت جي شعر و شاعري، ڪلام، فڪر، فلسفہ ۽ فن وغيره تي تحقيق ۽ تدقيق جو نهايت مشڪل ۽ پيچيده ڪم ڪري، ان سلسلہ ۾ سنڌي، سرائڪي، پارسي، انگريزي ۽ اردو زبانن ۾ سڃا سارا ۴۴ ڪتاب تصنيف ۽ تاليف ڪري، اهي سچل سرمست رح جي ڪلام، شعر و شاعري ۽ جي طالبين، معقدين، مرادين، عاشقين، شائقين ۽ عوام ۾ مفت ورهائيندو ۽ تقسيم ڪندو رهيو۔ علاوه ازين جناب مرحوم قاضي صاحب مختلف متفرقه موضوعن ۽ عنوانن تحت ۶ ٻيا ڪتاب پڻ تصنيف ۽ تاليف ڪيا، جيڪي مرحوم و مغفور جي زندگي دوران ئي ڇپجي شايع ٿيا، ازانسواء سندس تحرير ڪيل ٻه ٻيا ڪتاب پنهنجي جهمري ئي پرس ۾ ڇپجڻ لاء ڏنا هئائين۔

جيڪي هنوز زير طباعت آهن. ۽ جنلاء مرحوم پنهنجي پسماندن کي
اهي ڪتاب ڇپائي شايع ڪرڻ جي وصيت ڪري ويو هو.

مرحوم و مغفور محترم المقام جناب قاضي علي اڪبر درازي صاحب
نهایت سرنجان مراجع. ڪريم النفس. خدا ترس. نیکوکار. کلمک.
خوش خلق، درباه دل، فرشته صفت انسان، وفادار، خیر خواه دوست،
شفیق والد، صوم و صلوات جي ڀڃي، شدت، باقاعدگي ۽ مان بلا ناغہ
پابند ۽ ٻين هزارها بیش بها خوبين خصلتن، خصوصیتن ۽ لا تعداد اعليٰ
اوصاف جو حامل ۽ مالڪ درويش صفت مومن مسلمان هو. مرحوم
جناب قاضي علي اڪبر درازي صاحب جي سانچہ ارتحال ۽ انتقال
پر ملال بعد سنڌ پر گهٽ ۽ ٻرانت ۽ پاڪ. ڀارت برصغير جي علمي دنيا
۽ ادبي حلقن ۾ جيڪو خال پيدا ٿيو آهي سو سالن صدين ۽ ڪسابين
تائين به مشڪل سان پر ٿي سگهندو. اسان هن جانگاہ حادثہ ۾ ٻيڙو
ڦاڙيندڙ ۽ دل ڏاريندڙ سانچہ ۽ ناقابل تلافی نقصان ٿي. مرحوم جناب
قاضي علي اڪبر درازي ۽ صاحب جي ٻن صاحبزادن ۽ رهڪ جناب
قاضي علي گوهر صاحب حال اسسٽنٽ ڪالونائيزيشن آفيسر گڊو پٿراج
شڪارپور ۽ جناب قاضي علي مردان صاحب اسسٽنٽ انجنيئر. اريگيشن
ٻي سموري اولاد، ڪلي عزيزن، قريبن، مٿن مائٽن، دوست احبابن،
هزارها ۽ لکها مداحن ۽ ثنا خوانن مان دلبي اظهار همدردي ڪندي
نهایت عجز ۽ انڪساري ۽ خشوع و خضوع سان ٻارگاه رب العزت
۾ دست بدعا آهيون ته مال الله تبارڪ و تعاليٰ. مرحوم جناب قاضي
علي اڪبر درازي ۽ صاحب کي جنت الفردوس ۾ جڳهہ عنايت فرمائي.
سندس ڀيني پسماندن، پوين متعلقين ۽ لواحقين کي صبر جميل جي
توفيق ۽ طاقت عطا فرمائي. مرحوم و مغفور جي نقش قدم ۽
صراط المستقيم تي گامزن ٿيڻ جي ساجهه، سمجهه، عقل، ادراڪ ۽
فهم ۽ فراست بخشي، ته جيئن مرحوم جناب قاضي صاحب جو نام نامي
و اسم گرامي نا قیاست زنده جاوید رهندو اچي. (آمین)

دعا آهي نه شال۔ آسمان انجي لحد تي شبنم افشالي ڪري۔ (ثر آمون)

نہ سي تہ ر اوطاق ۔ نہ واپون وٽجارن جون،

سرتيون سامونڊين جا ۔ اڄ پڻ چڪير چاڪ،

سارن فراق ۔ پاڙو ڇيئون ڀرڻ جا۔ (شاہ)

هفتيوار ”شهباز“ شڪارپور ۱۶۔ ڊسمبر ۱۹۸۱ع

شهزاد علي وارثي:

”سچل ڪي شهنشاهي قاضي علي اڪبر درازي“

سندھ ڪي بزرگ دانشور قاضي علي اڪبر درازي مرحوم ڪي شخصيت ڪو فراموش ڪرنا ناممڪن هئ۔ ڪيونڪ انهن ڪي اپني زندگي ڪا بڙا حصہ هنت زبان شاعر سائين سچل سرمست ڪي ڪلام ڪو عام ڪرڻي ميں صرف ڪيا۔ قاضي صاحب ۱۹۱۶ع ميں سائين قبول محمد ڪي مرید هوڻي اور حلقہ سچل سرمست ميں داخل هوڻي۔ سائين سچل سرمست ڪي اپني حيات ميں سات زبانون ميں تقريباً نو لاکھ چھتيس هزار چھ سو چھٽيس اشعار ڪهي سچل سرمست ڪي روحاني ڪلام ڪو عام ڪرڻي ميں قاضي علي اڪبر درازي ڪا بڙا حصہ هئ قاضي صاحب ڪا انتقال تقريباً ۹۰ سال ڪي عمر ميں هو۔ عمر ڪي آخري ايام وہ اپني بيناڻي تقريباً ڪهو چڪي تهي اور صحت بهت خراب هو ڪئي تهي۔ مگر انهن ڪي اپني جدوجهد جاري رڪهي۔ قاضي علي اڪبر درازي محله قاضي عبدالسميع روھڙي ڪي رهني والي تهي ان ڪا تعلق بڪھر ڪي اعليٰ قاضي خاندان سي تها ان ڪي جد امجد حضرت مخدوم نوح بڪھري هيں۔ وہ ايران ڪي مشهور صوفي بزرگ شيخ شهاب الدين ڪي مرید تهي انهن ڪي اپني پيرو مرشد ڪي حڪم ڪي مطابق سندھ ڪي مقام بڪھر ميں مستقل ڪولت اختيار ڪي اور وهاں ايڪ عظيم ديني مدرسو قائم ڪيا

جس میں برصغیر ہند و پاک، ایران، مصر اور عراق سے طالب علم تعلیم حاصل کرتے آتے تھے یہ دینی مدرسہ مذکورہ بزرگ کے وصال کے بعد شیخ حامد بکھری کے حوالے کیا گیا۔ جن کی عظمت کا یہ کمال تھا کہ بادشاہ وقت قطب الدین ایبک بھی ان کا مرید اور معتقد تھا۔ قاضی صاحب کے بزرگوں کی سوانح حیات میں حضرت شیخ بہاوالدین ذکریا ملتانی کا ذکر اس طرح ہے کہ جب شیخ بہاوالدین ذکریا ملتانی، شیخ شہاب الدین کے پاس بیعت لینے گئے تھے تو حضرت شیخ شہاب الدین نے ان سے کہا کہ تم سندھ سے ہو کر ملتان جاؤ مگر راستے میں حضرت مخدوم نوح بکھری سے ضرور مل کر جہانلہ جب حضرت شیخ بہاوالدین ذکریا ملتانی بکھر کے قریب پہنچے تو انہیں معلوم ہوا کہ مخدوم نوح بکھری کا وصال ہو گیا ہے اور جنازہ تیار ہے۔ حضرت شیخ بہاوالدین ذکریا ملتانی نے خود نماز جنازہ پڑھائی اور کچھ دن وہاں قیام کیا اور اس کے بعد ملتان روانہ ہو گئے۔ مغلیہ دور حکومت میں قاضی علی اکبر درازی کے بزرگ بکھر اور ملتان کے قاضی تھے۔ مغل شہنشاہ محمد شاہ کی طرف سے قاضی صاحب کے بڑے پردادا شیخ خیرالدین کو ملتان سندھ کے قاضی القضاہ کا پروانہ ملا ہوا تھا۔ جس سے ان کا شجرہ اس طرح نکلتا ہے قاضی علی اکبر درازی ولد قاضی علی محمد ولد قاضی خیرالدین ثالث ولد قاضی عبدالقادر ولد قاضی عبدالقادر ثانی ولد قاضی حامد ولد قاضی خیرالدین اول۔ برطانوی سامراج نے جب سندھ فتح کیا تو انہوں نے اس خاندان کو بکھر سے روہڑی منتقل کیا۔ روہڑی میں بھی اس خاندان کو باعزت مقام حاصل تھا۔ قاضی علی اکبر درازی کے والد بزرگوار قاضی علی محمد نے صرف شہر روہڑی بلکہ دور دراز تک ایک اہم شخصیت کے مالک تھے۔ قاضی علی اکبر درازی صاحب کی ولادت ۱۸۹۵ء میں ہوئی۔ پرائمری تعلیم محلے کے اسکول میں حاصل کی چھٹی کلاس تک روہڑی کے اے۔ وی اسکول میں اس کے بعد

ہائی اسکول سکھر میں داخل ہو گئے۔ صوفی شعرا سے بچپن ہی سے لگاؤ تھا ۱۹۱۵ء میں جب میٹرک کے طالب علم تھے تو درازا شریف جاکر سخی قبول محمد کے مرید ہوئے اس حلقے کی محبت سے ظاہری علم سے دل اچاٹ ہو گیا والد صاحب کی خفگی کے باعث میٹرک کے امتحان میں بیٹھے مگر ناکام ہوئے۔ اس کے بعد درگاہ شریف پر ریاضت شروع کی دوبارہ امتحان میں شرکت کی اور پاس ہوئے۔ میٹرک پاس کرنے کے بعد سرکاری ملازمت اختیار کر لی اور محکمہ روہمو میں بطور کلرک ملازم ہوئے اس کے بعد بہراج میں چلے گئے اور آخر میں ٹریزری سے ۲۸ جولائی ۱۹۵۰ء کو ریٹائر کیا اور اپنے مشن کے تکمیل کو لگ گئے۔ سندھ کے بہ عظیم انسان ۵۱ کتابوں (سندھی، سرائیکی، اردو، اور انگریزی) کے مصنف تھے۔ ان کا انتقال ۳۱ اکتوبر ۱۹۸۱ء کو روہڑی میں ہوا اور وہیں دفن ہیں افسوس ہے کہ ادبی دنیا کی اس عظیم شخصیت کو اب تک فراموش کیا گیا ہے قاضی صاحب نے سچل کے فارسی کلام دیوان آشکار کا اردو ترجمہ کیا تھا اور محکمہ اوقاف کے اس وقت کے چیف ایڈمنسٹریٹر عبدالرحمان نے شائع کرایا ہے۔ اس کتاب میں اردو ترجمے کے ساتھ فارسی متن کی ترتیب کا کام خالد اطہر نے انجام دیا تھا اور کتاب کی ترتیب و طباعت کے دیگر مراحل کی تکمیل بھی ان کی نگرانی میں ہوئی۔ قاضی علی اکبر درازی کی تصانیف اور تراجم کی تعداد ۵۱ ہے۔

| | |
|----|---------|
| ۳۶ | سندھی |
| ۱۱ | اردو |
| ۱ | سرائیکی |
| ۳ | انگریزی |
| ۵۱ | توکل |

جنگ (ہڈویک ہیڈزین) ۲۶ - ستمبر ۱۹۸۴ء

چو چري آه چيو چريو آهي لوک چو چري آه وٿوڪ ساو لچل ملي نه ساو چريو



سارو سارو عالم چانڊا آهي سارو وادو آهي سارو چريو
 سارو سارو عالم چانڊا آهي سارو وادو آهي سارو چريو
 سارو سارو عالم چانڊا آهي سارو وادو آهي سارو چريو
 سارو سارو عالم چانڊا آهي سارو وادو آهي سارو چريو

ڏوڪاڻا ڏوڪاڻا ڏوڪاڻا ڏوڪاڻا ڏوڪاڻا
 بخش بخش بخش بخش بخش
 بخش بخش بخش بخش بخش
 بخش بخش بخش بخش بخش
 بخش بخش بخش بخش بخش